

Historiallisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta XLV

POHJOISTA HUOLTOVARMUUTTA

**KRUUNUN MAKASIINIJÄRJESTELMÄN TOIMINTA
SUOMESSA VIAPORIN RAKENNUSKAUDEN AIKANA
1747–1756**

Sampsa Hatakka

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA

Esitetään Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi Porthanian Suomen Laki -salissa lauantaina 14. joulukuuta 2019 klo 12.

Helsinki 2019

Kannen kuva: Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1750, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militieräkenskaper efter 1630, Riksarkivet (Tukholma)

© Sampsa Hatakka

ISBN 978-951-51-5702-7 (nid.)

ISBN 978-951-51-5703-4 (PDF)

ISSN 2342-0138

Historiallisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta XLV

Unigrafia

Helsinki 2019

Abstract

Northern supply security: The functioning of the Crown's magazine supply system in Finland during the construction period of Sveaborg 1747–1756

During the early modern period, the military strength of armies in Europe grew considerably. Due to logistical challenges, it was difficult to supply large armies in the many wars that were waged in Europe. However, supplying soldiers was not only important during times of war. In the era of standing armies, large numbers of soldiers were needed to garrison the towns and fortresses. In addition, large-scale military activities could also take place during peacetime. The construction of the fortress of Sveaborg was one such undertaking.

Building the fortress of Sveaborg was an enormous project which required thousands of soldiers as construction workers year after year. In the most intensive years, this workforce was many times larger than the population of the nearby town of Helsinki. Merchants of the town could not procure enough food for the market and consequently the soldiers could not buy what they needed. Thus, the Crown had to provide bread, meat and other foodstuffs for them.

The main aim of this thesis is to examine how the Crown storage magazines were utilised in organising food supplies for the workforce during the construction period of Sveaborg. The study also emphasises the other functions of the magazines. Stores had to be prepared for a possible war against Russia, and farmers required seed for their fields in case of harvest failure. In addition to the accounts of the magazines, the main sources for this study are the letters and minutes of the central governmental institutions.

The thesis demonstrates that, unlike many other European states in the 18th century, Sweden had a highly centralised supply organisation governed by the state. At the head of the organisation was Governor-General Gustaf Fredrik von Rosen. Under his supervision was a War Commissariat in 1747 and from 1751 onwards a specialised administrator of the magazine supply system in Finland. Individual provisions masters (*proviantmästare*) of various magazines worked under these chief officials. When the Crown bought grain, flour and other foodstuffs, it played an active part in business negotiations. The officials of the Crown also took care of all other functions of the supply organisation to varying degrees: storing the goods in magazines, transportation, and manufacturing bread.

The reasons for the relative lack of private entrepreneurs' involvement in the supply organisation are manifold. One of the reasons was the relatively poor conditions of the towns in Finland when compared to the richer parts of Europe. Finnish towns were small, and their merchants had only a limited amount of capital. It would have been difficult for them to take a more active role in supplying the army with food. The rich merchants of Stockholm, on the other hand, could not take part in the provisioning of soldiers in Finland, because the Crown had a general principle of buying foodstuffs locally whenever it was practical and affordable. In northern

geographical conditions, there was also a special need for magazines controlled by the state.

First of all, magazines were needed to store grain which farmers delivered as taxes. It was economically more advantageous for the Crown to hold on to this grain than to sell it. Otherwise, arranging the provision of grain for the garrisons and the construction workers would have been more expensive. Magazines were also needed in case of harvest failure to prevent grain shortages. Because Finland was blocked by ice during the winter months, it was especially important to have stores gathered in advance in case sudden subsistence crises occurred. After a failed harvest, there was only a short period of time to import grain. The same was true concerning the provisions of the army. The magazines were needed because the Crown could not count on being able to buy large quantities of grain and other foodstuffs whenever necessary.

The functioning of the magazine supply system during the construction period of Sveaborg demonstrates how much effort and preparation it took to provide food for soldiers and grain for farmers in the northernmost parts of Europe. The Crown had to take an active part in all levels of the system to ensure that it worked well. For that reason, the Swedish military supply system significantly differed from those in use in many other countries.

Esipuhe

Tämä väitöskirjatutkimus on päätös pitkälle opinnäytetöitteni jatkumolle, joka on rakentunut Viaporin linnoituksen ympärille. Kaikki alkoi vuonna 2005 dosentti Panu Pulman vetämästä proseminaarista, jonne mennessäni tiesin vain sen, että olin kiinnostunut vanhempien aikojen poliittisesta historiasta sekä talous- ja sosiaalishistoriasta. Näiden kiinnostuksen kohteiden pohjalta Panu Pulma ehdotti aiheeksi Viaporia käsittelevää tutkimusta. Vaikka teema on pysynyt samana, lähteiden ja tutkimuskauden suhteen tie proseminaarista väitöskirjaan on ollut monivaiheinen. Kun proseminariityön tein sotilaiden rikollisuudesta 1750-luvun Helsingissä, kandidaatintutkielmassani syvennyin sen sijaan Viaporin piiritykseen vuonna 1808. Pro gradu -tutkimukseni käsitteli puolestaan Viaporin asukasrakennetta piiritystä edeltäneinä vuosina.

Myös väitöskirjani piti alun perin keskittyä lähes yksinomaan Viaporiin. Suunnitelin aiheeksi Viaporin linnoituksen merkitystä armeijan huoltotukikohtana 1700-luvun kuluessa. Armeijan huolto – erityisesti rauhan aikana – oli kuitenkin niin vähän tutkittu aihepiiri, että päädyin lopulta tutkimaan armeijan ruokahuollon taustalla vaikuttanutta järjestelmää eli kruununmakasiineja. Viapori pysyi tutkimuksen taustalla, mutta kruununmakasiinit tutustuttivat minut myös moniin muihin aihepiireihin, muun muassa hallinnon, maatalouden ja verotuksen historiaan. Samalla tutkimuksesta muodostui monista rajauksista huolimatta varsin työläs ja laaja.

Näin suuren työn tekeminen ei olisi ollut mahdollista ilman monien opettajien, kollegoiden, ystävien ja läheisten tukea. Ensimmäisenä haluan kiittää työni ohjaajia dosentti Panu Pulmaa, emeritusprofessori Markku Kuismaa ja professori Anu Lahtista, jotka kaikki ovat osaltaan tehneet mahdolliseksi tämän työn tekemisen. Panu Pulman ansiota on, että tulin valinneeksi tutkimuskohteekseni juuri Viaporin. Hänen johtamansa ja Suomen Akatemian rahoittama tutkimusprojekti ”Yhteydet, yhteisöt ja innovaatiot: Viaporin linnoituksen perustaminen, taloudelliset-sosiaaliset vaikutukset ja merkitys innovaatiokeskuksena n. 1730–1809” (2010–2013) on muodostanut taustatuen niin pro gradu -tutkimukselleni kuin myös tämän väitöskirjatutkimuksen aloitusvaiheelle.

Väitöskirjan loppuvaihe on vähintään yhtä tärkeä kuin työn aloitusvaihe. Siksi suuret kiitokset Anu Lahtiselle, joka on kommentoinnin lisäksi määrätietoisesti tukenut ja auttanut työn loppuunsaattamisessa. Kiitän myös työni esitarkastajia dosentti Christer Kuvajaa ja tohtori Suvianna Seppälää. Heidän huomioittensa ja ehdotustensa ansiosta työstä on tullut lyhyempi, tiiviimpi ja parempi kuin muuten olisi tullut.

Vaikka työn alku- ja loppuvaihe ovat tärkeitä, niiden välissä olevaa keskivaihetta ei pidä myöskään unohtaa. Työn tekeminen olisi ollut huomattavasti raskaampaa ilman monien ihmisten myötävaikutusta. Erityisesti Viapori-projektiin osallistuneiden tutkijoiden kollegiaalinen tuki on ollut korvaamatonta. Lukuisat keskustelut lounailla ja kahveilla Kansallisarkiston Cafe Hausenissa ovat auttaneet jäsentämään tutkimusaihetta ja hoksamaan monia asioita, joita ei muuten olisi tullut mieleen.

Erityiskiitokset haluan lausua tohtori Juha-Matti Granqvistille ja tohtori Sofia Gustafssonille. Juha-Matti kommentoi yksityiskohtaisesti käsikirjoitusta ja teki monia

hyödyllisiä korjausehdotuksia. Sofia puolestaan antoi käyttööni ottamiaan valokuvia Ruotsin arkistojen lähdeaineistosta, mistä on ollut suuri apu. Molempien kanssa olen myös käynyt monia pitkiä keskusteluja 1700-luvun lähdeaineiston erikoispiirteistä ja oikullisuudesta. Tutkimuksen tekemiseen liittyviin keskusteluihin ovat ottaneet osaa lisäksi dosentti Mikko Huhtamies, tohtori Petri Talvitie, tohtori Tuula Rekola, maisteri Magdalena af Hällström ja HuK Annaliina Granqvist. Kiitos myös kaikille teille. Petrille lisäksi kiitokset vielä käsikirjoituksen kommentteista.

Suomen ja Pohjoismaiden historian tutkijaseminaaria ja sen jäseniä kiitän vuosien varrella saadusta palautteesta ja kommentteista. Ohjaajieni ohella seminaaria vetäneet professori Juha Siltala, professori Niklas Jensen-Eriksen sekä työni kommentaattorit ovat kaikki antaneet hyödyllistä palautetta. Kiitän lisäksi dosentti Seppo Aaltoa kommentaattorina toimimisesta. Erityiskiitokset kuuluvat tohtori Aaro Saharille avusta karttojen laatimisessa ja antoisista keskusteluhetkistä. Kiitokset myös maisteri Jaakko Björklundille keskusteluista varhaismodernin ajan armeijan huoltoon liittyvistä asioista ja yhdessä vetämästämme varhaismodernin ajan sotahistorian opintopiiristä.

Rahoituksen osalta tutkimuksen aloittamisen teki mahdolliseksi Panu Pulman johtama Viapori-projekti, ja sen kautta saamani osuus Ella ja Georg Ehrnroothin säätiön projektiapurahasta. Suurimman osan tutkimustyöstä tein palkallisena tohtori-koulutettavana Historian ja kulttuuriperinnön tohtoriohjelmassa (2014–2016). Näiden kolmen vuoden aikana sain tehdyksi pääosan tutkimustyöstä ja merkittävän osan kirjoitustyöstä. Työn loppuvaiheessa olen saanut tärkeää taloudellista tukea Eteläsuomalaisten ylioppilaiden säätiön jatko-opiskelustipendistä ja Helsingin yliopiston väitöskirjatyön loppuunsaattamisapurahasta. Arkistomatkoja varten olen saanut Helsingin yliopiston kanslerin matka-apurahan ja Suomalais-ruotsalaisen kulttuurirahaston oleskelustipendin. Kiitos kaikille rahoittajille, jotka ovat mahdollistaneet tämän perustutkimuksen.

Historian tutkija on työssään suuresti riippuvainen eri arkistoista ja niissä työskentelevien henkilöiden avusta, mitä 2000-luvun digitalisaatio ei ole vielä kokonaan muuttanut. Kiitän Kansallisarkiston henkilökuntaa avusta aineiston toimittamisessa käyttööni. Suuri kiitos myös Ruotsin arkistolaitoksen avulialle henkilökunnalle Tukholman Riksarkivetissa ja Krigsarkivetissa.

Historia-alan tutkijayhteisön ulkopuolelta kiitän erityisesti vanhempiani agronomi Pertti Hatakkaa ja emeritaprofessori Annele Hatakkaa. Isäni työuralla ensin Valtion Viljavarastossa ja sitten Huoltovarmuuskeskuksessa on ollut varmasti ainakin alitajuisen yhteys tutkimusaiheeni valintaan, vaikka suoraa yhteyttä ei ole ollut. Olen siten saanut isältäni arvokasta tietoa viljan varastoinnin ja viljakaupan moderneista toimintaperiaatteista. Äitiäni kiitän monista kommentteista ja korjausehdotuksista käsikirjoitukseen sekä henkisestä tuesta väitöskirjan raskailla viime metreillä. Kiitän myös avopuolisoani Mirkka Koskimäkeä, joka on jaksanut kärsivällisesti seurata tutkijan elämää. Yhteinen miekkailuharrastuksemme ja koiramme Nemon ulkoiluttaminen ovat tuoneet terveellistä vaihtelua kiireisille työpäiville.

Helsingissä 20.11.2019
Sampsa Hatakka

Sisällys

Abstract	3
Esipuhe	5
Sisällys	7
Luettelo taulukoista, kaavioista ja liitteistä	11
Lyhenteet	14
1. Johdanto	15
1.1. Varastointitutkimuksen monet yhteydet	16
1.1.1. Näkemykset armeijoiden huoltotavoista	16
1.1.2. Keskustelu yrittäjien roolista armeijan huollossa	19
1.1.3. Viljan varastointi siviilipuolella	22
1.2. Kruununmakasiinit Pohjois-Euroopassa tutkimuskohteena	25
1.3. Tutkimustehtävä	29
1.4. Lähteet ja metodit	31
2. Makasiinijärjestelmän tarve ja tavoitteet	36
2.1. Varastointi ja vilja-avustukset suuren Pohjan sodan jälkeen	36
2.2. Makasiinit osana 1700-luvun alun puolustuspolitiikkaa	38
2.3. Viaporin linnoituksen ja päämakasiinin perustamissuunnitelmat	43
3. Armeijan muonahuollon organisointi	47
3.1. Rakennustyövoiman toimeentulo	47
3.1.1. Sotaväen palkat	47
3.1.2. Muonitusvaikeudet Helsingissä	49
3.1.3. Kruunun muona-annokset	54
3.2. Kenraalikuvernööri huollon johdossa	59
3.3. Liikekannallepano ja sotakomissariaatti 1747	66

3.4. Sotavarusteluista linnoitustöihin	70
3.5. Makasiinihallinnon perustaminen 1751	74
3.6. Kenraalikuvernöörin viran lakkauttaminen ja von Törnen makasiinihallinto	80
3.7. Rakennuskauden perintö	86
4. Viljan ja elintarvikkeiden hankinta	89
4.1. Vuodentulon asettamat rajat	89
4.1.1. Viljelyolot Suomessa	89
4.1.2. Sadot ja kadot	91
4.2. Veroviljan kerääminen	97
4.2.1. Viljana maksetut verot	97
4.2.2. Kihla- ja voutikunnista saadut verotulot	101
4.2.3. Rykmenttien toimittamat viljasuoritukset	106
4.3. Ostotavoitteet ja hankinta-alueiden periaatteet	110
4.4. Viljakauppa ja yksityinen varastointi	115
4.5. Talonpojilta ostamisen ongelmat	121
4.6. Kauppiaiden asema tavarán välittäjänä	127
4.7. Vientikiellot Suomesta	133
4.8. Viljan määrä ja ostopaikat	139
4.8.1. Hankinnat Suomesta 1747–1750	139
4.8.2. Jauhon ja kuivaleivän tuonti Ruotsista 1751–1752	142
4.8.3. Paluu viljan hankintoihin Suomesta 1753–1756	144
4.8.4. Kaupungit ja tavarantoimittajat	147
4.9. Lihan tuonti Irlannista ja Holsteinista	151
4.9.1. Lihan saantiongelmat Suomesta	151
4.9.2. Ulkomaisen lihan tuonti Tukholmasta	153
4.9.3. Suomalaisten yritys osallistua lihakauppaan	157

4.9.4. Lihakaupan jatkuminen tukholmalaisten käsissä.....	159
4.10. Voi, herneet ja silli.....	161
4.11. Hankinnat kokonaisuutena	165
5. Viljan jauhatus ja leivän leipominen.....	168
5.1. Porvarien ja talonpoikien leipomisvelvollisuus.....	168
5.1.1. Käytännöt ja toimintatavat.....	168
5.1.2. Leipomisvaikeudet kaupungeissa	170
5.1.3. Leivän valmistus maaseudulla	171
5.2. Viljan jauhatus yksityisissä myllyissä	174
5.3. Kruunun jauhatustoiminta ja kruununmyllyt.....	180
5.4. Kruununleipomot.....	186
5.4.1. Leipomopaikkakunnat	186
5.4.2. Polttopuun hankinta	189
5.4.3. Leipurit ja muu työvoima	190
5.5. Valmistetun jauhun, leivän ja ryynien määrä	193
5.5.1. Jauho	193
5.5.2. Leipä	197
5.5.3. Ohraryynit.....	201
6. Kuljetukset	203
6.1. Maakuljetusten välttäminen.....	203
6.2. Merikuljetusten suosiminen.....	209
6.3. Kruununlaivat	215
6.4. Laivojen vuokraus yksityisiltä.....	219
6.5. Rahtimaksut.....	226
7. Varastointi	232
7.1 Keskustelu viljan varastoinnin ulkoistamisesta.....	232

7.2. Lääninmakasiinit.....	235
7.2.1. Järjestelmä ja sen tehtävät	235
7.2.2. Varastointi lääneittäin	240
7.3. Varastomakasiinit.....	246
7.3.1. Makasiinipaikkakunnat	246
7.3.2. Muonamestarit apulaisineen.....	249
7.3.3. Varastojen määrä ja käyttö	256
7.4. Läänin- ja varastomakasiinien tilat	261
7.5. Sivumakasiinit.....	268
7.5.1. Ensimmäiset hankkeet.....	268
7.5.2. Espoon, Sipoon ja Porvoon makasiinit	274
7.5.3. Apumakasiinit	279
7.6. Makasiiniverkosto kokonaisuutena.....	282
8. Johtopäätökset.....	287
Lähteet ja kirjallisuus.....	294
Liitteet.....	306

Luettelo taulukoista, kaavioista ja liitteistä

Taulukot

Taulukko 4.1: Kruununmakasiineihin toimitetun viljaveron, kruununkymmenysten ja muiden viljatulojen suhteellinen osuus lääneittäin vuonna 1751	103
Taulukko 4.2: Pohjanmaalta kruunulle kertynyt verovilja ja sen varastointi kruununaittoihin vuosina 1747, 1751 ja 1757	105
Taulukko 4.3: Helsingin, Hämeenlinnan, Loviisan ja Turun varastomakasiineihin rykmenteiltä kerätty verovilja vuonna 1751	109
Taulukko 4.4: Suomen tapulikaupunkeihin tuotu rukiin määrä 1747–1757	119
Taulukko 4.5: Rukiin tynnyrihintoja Uudellamaalla vuoden 1750 sadon jälkeen	123
Taulukko 4.6: Kruunun ostaman rukiin, ohran ja ruisjauhon määrä 1747–1751	140
Taulukko 4.7: Helsingin ja Loviisan varastomakasiineihin Ruotsista tuodut ohraryynit, ruisjauho ja kuivaleipä vuonna 1751	142
Taulukko 4.8: Helsinkiin ulkomailta tuotu ruis vuonna 1753	145
Taulukko 4.9: Loviisasta, Porvoosta, Helsingistä ja Turusta kruunun ostama ruis, ohra ja ruisjauho 1747–1752 ja 1754	148
Taulukko 4.10: Tukholman kauppiaiden kruunulle myymä naudanliha vuonna 1751	154
Taulukko 6.1: Kuljetuskustannusten osuus elintarvikkeiden myyntihinnoista upseereille matkareitillä Tukholma–Helsinki vuonna 1751	229
Taulukko 7.1.: Suomen varastomakasiinien vilja-, jauho- ja leipävarastot vuoden 1755 lopulla	259
Taulukko 7.2.: Espoon, Sipoon ja Porvoon sivumakasiinien vilja- jauho- ja leipävarastot vuoden 1755 lopulla	278
Taulukko 7.3. Suomen kruununmakasiinien vilja- jauho- ja leipävarastot vuosina 1747 ja 1755	284

Kaaviot

Kaavio 3.1: Kruununmakasiinien hallintoyhteydet kenraalikuvernööri von Rosenin aikana (1747–1753)	62
Kaavio 4.1: Rukiin verohinnat Suomessa lääneittäin 1745–1758	93
Kaavio 4.2: Kruununmakasiineihin tuotu verovilja lääneittäin 1747–1757	102

Kaavio 5.1: Loviisan varastomakasiinia varten valmistettu, ostettu ja tuotu ruisjauho 1748–1752	195
Kaavio 5.2: Helsingin varastomakasiinia varten valmistettu, ostettu ja tuotu ruisjauho 1750–1751 ja 1753	196
Kaavio 5.3: Loviisan varastomakasiinia varten leivottu ja tuotu leipä 1748–1752.....	198
Kaavio 5.4: Helsingin varastomakasiinia varten leivottu ja tuotu leipä 1750–1751 ja 1753	199
Kaavio 7.1: Lääninmakasiinien ruis- ja ohravarastot tilitaseen perusteella kirjanpitovuoden päättyessä 1747–1757	241
Kaavio 7.2: Helsingin, Loviisan ja Turun varastomakasiinien ruis- ja ohravarastot kirjanpitovuoden päättyessä 1747–1753	257

Liitteet

Liite 1. Mittayksiköt ja muuntosuhteet.....	306
Liite 2: Kruununmakasiineihin toimitettu verovilja kihlakunnittain	308
Liitekaavio 1: Helsingin ja Hämeenlinnan lääninmakasiineihin kerätty verovilja Uudenmaan ja Hämeen läänin kihlakunnista 1747–1757	308
Liitekaavio 2: Turun lääninmakasiiniin kerätty verovilja Turun ja Porin läänin kihlakunnista sekä Ahvenanmaalta 1747–1757	309
Liitekaavio 3: Loviisan lääninmakasiiniin kerätty verovilja Kymenkartanon ja Savon läänin kihlakunnista, Karjalan pohjoisesta voutikunnasta ja Liperin panttitiloilta 1747–1757	310
Liitetaulukko 1: Varastomakasiineihin ja sivumakasiineihin toimitettu kihlakuntien verovilja 1747–1757	311
Liitetaulukko 2: Turun ja Porin läänin kihlakuntien sivumakasiineihin kerätty verovilja 1747 ja 1750	312
Liitetaulukko 3: Leivän leipomiseen Uudenmaan ja Hämeen läänin kihlakunnissa käytetty verovilja 1747–1748 ja 1751	312
Liite 3: Kruunun vilja- ja elintarvikekuljetuksiin käytetyt yksityiset laivat	313
Liitetaulukko 4: Kruunun vilja- ja elintarvikekuljetuksiin käyttämiä yksityisiä laivoja Suomen kaupunkien välisessä liikenteessä 1747–1753	313
Liitetaulukko 5: Kruunun elintarvikekuljetuksiin käyttämiä yksityisiä laivoja Ruotsin ja Suomen välisessä liikenteessä 1750–1753	315
Liite 4: Helsingin, Loviisan ja Turun varastomakasiinien elintarvikkeet 1747–1753.	317
Liitekaavio 4: Ruisjauho Helsingin ja Loviisan makasiineissa kirjanpitovuoden päättyessä 1747–1753	317

Liitekaavio 5: Leipä Helsingin, Loviisan ja Turun makasiineissa kirjanpituvouden päättyessä 1747–1753.....	318
Liitekaavio 6: Ohraryynit Helsingin, Loviisan ja Turun makasiineissa kirjanpituvouden päättyessä 1747–1753	318
Liitekaavio 7: Naudan- ja sianliha Helsingin ja Loviisan makasiineissa kirjanpituvouden päättyessä 1747–1753	319
Liitekaavio 8: Voi Helsingin ja Loviisan makasiineissa kirjanpituvouden päättyessä 1747–1753	319
Liitekaavio 9: Herneet Helsingin ja Loviisan makasiineissa kirjanpituvouden päättyessä 1747–1753.....	320
Liitekaavio 10: Silli Helsingin ja Loviisan makasiineissa kirjanpituvouden päättyessä 1747–1753.....	320
Liitekartta 1: Kruununmakasiinit Suomessa 1747–1756.....	321
Liitekartta 2: Kruununleipomot ja kruunun käyttämät myllyt.....	322

Lyhenteet

HArk	Historiallinen Arkisto
HKA	Helsingin kaupunginarkisto
HTF	Historisk Tidskrift för Finland
KA	Kansallisarkiston Helsingin toimipaikka
KAH	Kansallisarkiston Hämeenlinnan toimipaikka
KM	Kuninkaallinen Majesteetti
KrA	Krigsarkivet, Stockholm
RA	Riksarkivet, Marieberg Stockholm
SHS	Suomen Historiallinen Seura
SKS	Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
SLS	Svenska litteratursällskapet i Finland
THArk	Turun Historiallinen Arkisto
tr	tynnyri

1. Johdanto

Viaporin linnoitus, niin kutsuttu Pohjolan Gibraltar, oli keskeisin osa Ruotsin valtakunnan puolustusketjua idässä Venäjää vastaan. Sen perustamisen taustalla vaikuttivat suuren Pohjan sodan (1700–1721) ja hattujen sodan (1741–1743) aluemenetykset, joiden seurauksena Suomesta tuli jälleen raja-alue ja rannikon merkitys sodankäyntialueena korostui. Linnoitustöiden esivalmistelut Helsingin edustalle sijaitseville saarille aloitettiin vuonna 1747. Töitä jatkettiin intensiivisesti vuoteen 1756 asti, minkä jälkeen Pommerin sota päätti Viaporin ensimmäisen rakennuskauden. Samaan aikaan Loviisan edustalle rakennettiin Svartholman rajalinnoitusta.¹

Ruotsin valtakunnan mittakaavassa kyseessä oli laajuutensa ja pitkäkestoisuutensa vuoksi harvinaislaatuinen ajanjakso sotaväen huollon historiassa. Rakennustöihin määrättyjen tuhansien sotilaiden muonittaminen edellytti koko Suomen alueen makasiinijärjestelmän valjastamista tähän tarkoitukseen lähes kymmeneksi vuodeksi. Rakennuskausi ei siten kerro ainoastaan Viaporissa työskennelleiden sotilaiden muonituksesta, vaan myös laajemmin viljan ja elintarvikkeiden varastoinnista Suomessa 1700-luvulla.

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on selvittää, minkälainen kruunun makasiinijärjestelmä oli rakennuskauden aikana ja miksi se oli tarpeellinen. Samalla vastataan myös kysymykseen, miten makasiinijärjestelmä toimi käytännössä tutkimusajakaudella. Huomattavana valtiojohtoisena huoltohankkeena Viaporin rakennuskausi liittyy osaksi laajempaa kansainvälistä keskustelua armeijan huollon ja varastointitalouden merkityksestä varhaismodernin ajan yhteiskunnassa. Tutkimuksessa makasiinijärjestelmää tarkastellaan tätä taustaa vasten, mikä paljastaa Suomea koskevat erityispiirteet.

Eurooppalaisessa uuden ajan alkua koskevassa historian tutkimuksessa viljan ja elintarvikkeiden varastointia on lähestytty useista eri suunnista. Sotahistorioitsijat ovat pohtineet makasiinien merkitystä armeijan sodan ajan huollon kannalta. Toiset tutkijat ovat käsitelleet valtion ja yksityisten yrittäjien roolijakoa armeijan muonituksessa. Taloushistorioitsijat ovat puolestaan pääosin yrittäneet selvittää, oliko viljan varastointi taloudellisesti kannattavaa, ja sitä kautta pyrkineet ratkaisemaan kysymyksen, kuinka yleistä varastointi oli. Raja-aitoja tutkimussuuntien välillä ei ole juuri ylitetty. Seuraavissa luvuissa käsitellään tarkemmin näitä tutkimussuuntia ja aikaisempaa tutkimusta, sillä tämän tutkimuksen lähestymistapa ja tutkimuskysymykset perustuvat niiden luomalle pohjalle.

¹ Eerikäinen 2006, 9–15, 30–31; Nikula 2011, 115–116, 182–183.

1.1. Varastointitutkimuksen monet yhteydet

1.1.1. Näkemykset armeijoiden huoltotavoista

Perinteisen käsityksen mukaan armeijoiden huolto kehittyi uuden ajan alkupuolella kolmikymmenvuotisen sodan epäjärjestyksestä ja sekasorrosta kohti valtiojohtoista, järjestäytynyttä huolto-organisaatiota. 1600-luvun lopulla vahvat keskusjohtoiset valtiot alkoivat kehittää hallinnollisia keinoja, joiden avulla armeijoita voitiin huoltaa aikaisempaa paremmin. Ryöstelyn ja pakko-ottojen tilalle tuli säännönmukainen huoltojärjestelmä. Ruoka ja rehu kerättiin etukäteen makasiineihin, joista ne kuljetettiin sotajoukoille vaunuilla ja jokilaivoilla. Nämä napanuoramaiset huoltolinjat säätelivät sotajoukkojen toimintaa 1700-luvun loppuun asti.²

Makasiinit nähtiin siten perinteisesti kiinteänä osana 1600- ja 1700-lukujen sodankäyntiä, mutta samalla jo 1800-luvun alusta alkaen sotahistorioitsijoiden piirissä on ollut voimissaan näkemys siitä, että makasiinit olivat oikeastaan tarpeettomia. Tämä näkemys pohjautui kokemuksiin Ranskan vallankumousarmeijoiden ja Napoleonin ajan menestyksekkäästä sodankäynnistä, jossa makasiineilla ei nähty olleen ratkaisevaa merkitystä. Sodankäynnin menestys nähtiin päinvastoin sen ansioksi, että armeijat vapautuivat sidoksista makasiineihin ja pystyivät siten operoimaan paremmin. Tarvittava ruoka pystyttiin hankkimaan paikan päältä sodankäyntialueelta. Kielteistä suhtautumista makasiineihin on vahvistanut erityisesti kuuluisan sotateoreetikon Carl von Clausewitzin suhtautuminen makasiinihuoltoon.³

Armeijan huollon kansainvälisen akateemisen tutkimuksen voi sanoa alkaneen monilta osin varsinaisesti vasta vuonna 1977, jolloin Martin van Creveld julkaisi teoksensa *Supplying War: Logistics from Wallenstein to Patton*.⁴ Tätä ennenkin oli ilmestynyt varteenotettavia tutkimuksia armeijan huoltoon liittyen, mutta ne olivat yksittäisiä, eikä niissä viitattu muihin aihepiiriin tutkijoihin. Tässä yhteydessä täytyy mainita erityisesti Géza Perjés, joka korosti, vastoin perinnettä, makasiinien tarpeellisuutta armeijan huollossa uuden ajan alussa. Syventymällä armeijan huoltoon Keski-Euroopan oloissa hän erotti toisistaan leivän ja rehun hankkimisen vaatimukset ja otti huomioon leivän valmistusprosessin eri vaiheiden haasteet. Perjés tiedosti myös huollon aika- ja paikkasidonnaisuuden. Napoleonin sotien aikana tehtyjä huoltoratkaisuja ei voi hänen mukaansa suoraan verrata aikaisempiin aikoihin, sillä maataloustuotanto sekä demografiset, yhteiskunnalliset ja taloudelliset olot Euroopassa muuttuivat ajan kuluessa. Vallankumoussodat keskittyivät lisäksi pitkään Euroopan tiheimmin asutuille ja maataloustuotannoltaan edistyneimmille alueille. Sodankäyntialueen siirtyessä Espanjaan, Puolaan ja Venäjälle edes makasiinihuolto ei enää riittänyt armeijan tarpeisiin nähden.⁵

² Lynn 1993a, 10.

³ Perjés 1970, 20–23.

⁴ Van Creveld 1977.

⁵ Perjés 1970, 2–35. Vanhemmista tutkijoista ks. myös esim. Davies 1964. Suomessa armeijan huoltoa on tutkinut samalla tavoin itsenäisesti, viittaamatta juuri muihin aihepiiriin tutkijoihin Onni Korkiakangas (Korkiakangas 1974).

Perjésin tutkimus tarjoaa monia tärkeitä näkökulmia armeijan huoltoon 1600- ja 1700-luvuilla. Näitä näkemyksiä ei kuitenkaan aina ole otettu huomioon. Kun van Creveld kirjoitti armeijan huoltoa käsittelevän historiateoksensa, hän tuli monilta osin samaan lopputulokseen makasiinien tarpeettomuudesta kuin 1800-luvun sotahistorioitsijat. Hän meni kuitenkin vielä näitä pidemmälle väittämällä, ettei makasiineja oikeastaan edes käytetty sotakampanjoiden aikana. Van Creveldin mukaan vihollisalueella liikkuvan armeijan huolto perustui vielä armeijoiden koon kasvettuakin 1600-luvun lopulla ja 1700-luvulla siihen, että sotilaat ottivat pääosin paikan päältä sen mitä tarvitsivat. Mikään aikakauden logistinen järjestelmä ei hänen mukaansa voinut ylläpitää vihollisalueella operoivaa armeijaa. Makasiineja tarvittiin vain, jos armeija joutui pysymään pitkään paikallaan piirittäessään kaupunkia tai linnoitusta. Van Creveld näkee näin ollen jatkuvuutta armeijoiden huollon järjestämisessä keskiajalta Napoleonin sotiin asti: huolto perustui sodankäyntialueelta saataviin paikallisiin resursseihin, ei makasiineihin tai huoltokuljetuksiin.⁶

John A. Lynn on arvostellut van Creveldin näkemyksiä ”maasta elämisestä” (*living off the country*) ja makasiinien vähäisestä merkityksestä sodissa. Lynn ei kiistä, etteivätkö armeijat olisi hyödyntäneet vihollismaan resursseja. Hän kuitenkin katsoo van Creveldin yksinkertaistaneen liikaa tapoja, joilla näitä käytettiin. Ryöstelyn sijaan vihollismaasta kerättiin pääosin kontribuutioita eli sotaveroja, mikä ei poissulkenut makasiinien olemassaoloa. Kontribuutioita voitiin päinvastoin käyttää makasiinien täydentämiseen.⁷

Lynn on lisäksi kritisoinut van Creveldiä siitä, ettei tämä tee riittävää eroa eläinten rehun ja ihmisten ravinnon välillä. Lynnin mukaan nämä aiheuttivat erilaisia haasteita, ja siksi niitä täytyy käsitellä erikseen. Rehu piti pääsääntöisesti hankkia sieltä, missä armeija oleskeli, sillä se oli liian tilaa vievää ja painavaa kuljetettavaksi mukana. Sen sijaan ihmisten ravinnosta voitiin saada paikallisesti vain osa tarvittavasta määrästä. Lynn katsookin Perjésin tavoin, että suurikokoinen kenttäarmeija pystyi saamaan riittävästi jauhoa ja leipää vain tuomalla niitä makasiineista. Vaikka tällaisen huoltojärjestelmän ylläpitäminen vaati suuria ponnistuksia, se oli hänen mukaansa sekä välttämätöntä että hallinnollisesti mahdollista.⁸

Sekä van Creveld että Lynn ovat keskittyneet argumenteissaan Länsi-Euroopan oloihin. Kumpikaan ei ole ottanut huomioon sodankäyntialueen maantieteellisen sijainnin merkitystä armeijan huollon alueellisiin eroihin, toisin kuin Perjés. Sodankäyntialueen laajuus, väestön koko ja taloudellinen kantokyky vaikuttivat kuitenkin ratkaisevasti siihen, millä tavoin joukkoja voitiin huoltaa. Christer Kuvaja on käsitellyt tätä aihetta toteamalla Euroopan muodostuneen erilaisista resurssialueista. Pohjoismaat, Baltia ja Venäjä olivat resursseiltaan köyhiä alueita, kun taas muun muassa Saksa, Lombardia ja läntinen Keski-Eurooppa olivat vauraita alueita. Resurssiköyhillä alueilla suuren sotajoukon elättäminen pelkästään vihollismaan resursseilla oli vaikeaa. Pienetkin armeijat saattoivat joutua tuomaan elintarvikkeita muualta. Makasiinit ja muonakuljetukset olivat näissä oloissa tärkeitä.⁹

⁶ Van Creveld 1977, 5–39.

⁷ Lynn 1993a, 9–13, 15–19. Kontribuutioista ks. myös Lynn 1993c.

⁸ Lynn 1993a, 19–21, 23–25; Lynn 1993b, 139–141.

⁹ Kuvaja 2013, 48–49, 52–53; Ks. myös Kuvaja 1999, 42–56.

Kuvaja on korostanut myös sodankäyntialueen sijainnin merkitystä suhteessa sotaan käyvän armeijan tukialueisiin. Armeijan huoltohaasteet riippuivat siitä, kuinka kaukana omilta rajoilta sotaan käytiin. Jos sotaan käytiin oman maan rajojen lähellä, muonakuljetukset olivat mahdollisia ja niitä voitiin jatkaa pitkäänkin. Erityisesti sodan alkuvaiheessa kotimaan resurssit olivat tärkeitä. Jos sodankäyntialue sen sijaan sijaitsi kaukana, huoltolinjoja oli vaikea ylläpitää kotimaasta käsin. Tällöin vihollismaan resurssien hyödyntäminen korostui.¹⁰

Erilaisia huoltotapoja oli näin ollen useita, ja niitä saatettiin käyttää rinnakkain sen mukaan, mitä kulloinenkin tilanne edellytti. Onni Korkiakangas on esittänyt kuusi erilaista huoltotapaa, jotka olivat käytössä Euroopassa varhaismodernina aikana. Kolme näistä liittyi suoraan sodankäyntialueen hyödyntämiseen. Sotilaat saattoivat yksinkertaisesti (1.) ryöstää tarvitsemansa ruoan ja muut tarvikkeet. Tavaroiden (2.) pakko-otto eli palovero oli ryöstön systemaattisempi ja kehittyneempi muoto. (3.) Kontribuutioiden kantaminen väestöltä oli kolmas ja järjestelmällisin muoto hyödyntää valloitettua aluetta. Ryöstelyn, pakko-ottojen ja verotuksen lisäksi huolto voitiin järjestää ostamalla tavaraa markkinoilta. Korkiakangas tarkoittaa tällä lähinnä (4.) kenttäkauppiaita eli markettentteja, mutta yksityisyritteliäisyyteen nojautuva huolto saattoi merkitä myös laajoja huoltosopimuksia. Valtio ja armeija saattoivat myös itse järjestää ruokahuollon sotilaille. (5.) Makasiinien lisäksi tällaisena huoltotapana voi pitää (6.) kolonnajärjestelmää, jossa tarvikkeet kuljetettiin armeijan mukana.¹¹

Seurattaessa keskustelua armeijan huoltotavoista on tärkeää panna merkille, että se koskee käytännössä vain sota-aikoja. Perjésin, van Creveldin ja Lyyinin tutkimuksista voisi päätellä, että huolto alkoi, kun sota syttyi. Näin asia ei kuitenkaan ollut. Makasiineja oli olemassa myös rauhan aikana. Esimerkiksi Ranskassa sotaministeri François-Michel Le Tellier, Louvoisin markiisi, perusti 1600-luvun lopulla kaksi makasiinijärjestelmää, joista yksi oli tarkoitettu kenttäarmeijoille mutta joista toiseen kerättiin varastoja puolustussodankäyntiä varten. Rajakaupunkeihin ja linnoituksiin oli varastoitu jatkuvasti ruokaa varuskunnille kuuden kuukauden ajaksi.¹² Sotaan voitiin siten varautua etukäteen keräämällä varastoja ja ylläpitämällä makasiinijärjestelmää. Erityisesti puolustussotaan valmistauduttaessa makasiinien merkitys korostui, sillä ”maasta eläminen” ei ollut edullista omien rajojen sisällä. Pahimmillaan se johti maan hävittämiseen, ja parhaimmassakin tapauksessa se rasitti ja köyhdytti suuresti väestöä niillä alueilla, joille armeija oli sijoitettu.

Euroopassa oli lisäksi etenkin 1700-luvulle tultaessa suuret määrät vakinaisessa palveluksessa olevia varuskuntajoukkoja, jotka tarvitsivat päivittäisen elatuksen. Vaikka varuskuntajoukot usein huollettiin pelkästään maksamalla rahapalkkaa, käytännöt riippuivat varuskuntapaikkakunnan sijainnista ja vallitsevista olosuhteista. Ahvenanmaan 1800-luvun venäläisiä varuskuntajoukkoja tutkinut Martin Hårdstedt onkin todennut, että rauhan ajan sotilaalliset tarpeet unohtuvat tutkijoilta usein ja että myös rauhan aikana esiintyi laaja-alaista sotilastoimintaa. Ahvenanmaan oloissa viranomaisen piti huolehtia sotilaiden ruoan saannin turvaamisesta rahapalkan

¹⁰ Kuvaja 2013, 54–55.

¹¹ Korkiakangas 1974, 18–27.

¹² Van Creveld 1977, 20–21. Van Creveld mainitsee nämä varastot, mutta sivuuttaa ne hyvin nopeasti keskittyessään sota-aikaan.

maksun ohella.¹³ Myös Viaporin rakennustyöt 1700-luvun puolivälissä täytyy nähdä vastaavana suuren mittaluokan rauhan ajan armeijan huolto-operaationa.¹⁴

Kuten edellä on käynyt ilmi, makasiinien merkitystä on usein lähestytty pyrkimällä selvittämään, missä tilanteissa makasiineja käytettiin ja mikä niiden vaikutus oli sotilasoperaatioille. Armeijan huollon hallinnon ja toimintatapojen analysointi kokonaisuutena, niin rauhan kuin sotien aikana, on jäänyt näissä tutkimuksissa vähemmälle huomiolle. Viime vuosina tutkijat ovat kuitenkin käyneet keskustelua siitä, kuka organisoii huollon ja millaisia jatkuvia huoltojärjestelyjä sotavoimille tarvittiin. Samalla myös varuskuntajoukkojen huoltoon on kiinnitetty entistä enemmän huomiota. Länsi- ja Keski-Euroopan oloihin perustuen keskeiseksi kysymykseksi on noussut valtion ja yksityisten yrittäjien välinen kanssakäyminen armeijan huollossa.

1.1.2. Keskustelu yrittäjien roolista armeijan huollossa

Keskustelu yrittäjien roolista armeijan huollossa ei ole lähtenyt liikkeelle sotavoimien logistiikan tutkimusperinteestä. Sen sijaan se kumpuaa kahdesta muusta traditiosta: Euroopan valtionmuodostusprosessin ja niin sanotun sotilaallisen vallankumouksen tutkimisesta.¹⁵ Valtion ja sen toiminnan ottaminen mukaan armeijan huoltoa käsittelevään tutkimukseen on luontevaa, sillä sotavoimien huolto oli osa sotilasorganisaatiota, joka puolestaan oli osa valtion hallintoa.

Teoria sotilaallisesta vallankumouksesta syntyi 1950-luvulla, kun Michael Roberts esitti argumentin, jonka mukaan sodankäynnissä tapahtuneet muutokset vaikuttivat ratkaisevalla tavalla valtion ja yhteiskunnan kehitykseen ajanjaksolla 1560–1660. Robertsin näkemykset painottuivat taktisiin muutoksiin, mutta niissä käsiteltiin myös muun muassa armeijoiden miesvahvuuden kasvua ja siirtymistä palkka-armeijoista ammattiarmeijoihin. Hänen mukaansa vain vahva valtio kykeni selviytymään sodankäynnin hallinnollisista, teknisistä ja taloudellisista tarpeista. Sodankäynnin kustannusten kasvu edellytti uusia tulonlähteitä, mikä vastavuoroisesti muokkasi yhteiskuntaa. Keskusjohtoinen valtio monopolisoi sotavoimat alaisuuteensa, ja entistä tehokkaampia hallintokoneistoja tarvittiin erityisesti sotaväen huollon järjestämiseen. Armeijoiden tehokkaasta kontrollista tuli moderniuuden merkki.¹⁶

Robertsin näkemysten ansiosta varhaismodernin ajan sotahistorian kuvaamat ilmiöt alettiin nähdä entistä vahvemmin koko yhteiskuntaa muokkaavina tekijöinä. Myöhemmin käsitystä sotilaallisesta vallankumouksesta on laajennettu ajallisesti ja temaattisesti.¹⁷ Uudemmissa tutkimuksissa käsitystä valtion vahvistumisesta sotilaallisten tarpeiden seurauksena on edelleen painotettu. Esimerkiksi Geoffrey Parker on

¹³ Van Creveld 1977, 6–7; Lynn 1993a, 17; Hårdstedt 2012, 145, 153–157. Sekä van Creveld että Lynn ottavat esille rahapalkan maksun, mutta eivät syvenny varuskuntapaikkakuntien olosuhteisiin sen enempää.

¹⁴ Hatakka 2015, 109–110.

¹⁵ Tutkimussuuntaa ja sen taustoja on käsitelty tiivistetysti artikkelissa Fynn-Paul, 't Hart ja Vermeesch 2014, 1–6.

¹⁶ Roberts 1995 (1967), 13–29.

¹⁷ Rogers 1995, 2–7.

todennut, että byrokratiaa tarvittiin suurten armeijoiden luomiseen ja niiden hallinnoimiseen. Jokaisessa maassa kasvavat sotaministeriöt tukahduttivat sotilasyrittäjät ja loivat suoran linkin valtion ja sotilaiden välille.¹⁸

Keskustelu sotilaallisesta vallankumouksesta liittyy siten vanhempaan, alkujaan historiallisten sosiologien käymään keskusteluun valtionmuodostuksesta Euroopassa. Jo 1900-luvun alussa Max Weber ja Otto Hintze esittivät, että valtion byrokraatisoitumisen ja sodankäynnin tarpeiden välillä oli yhteys.¹⁹ Näkemykset armeijan ja vahvistuvan valtion välisestä suhteesta ovat sittemmin välittyneet muun muassa Michael Mannille ja Charles Tillylle. Mann on sotilaallisen vallankumouksen tutkijoiden tavoin kiinnittänyt huomiota sodankäynnin kasvaneisiin kustannuksiin, joista selviäminen vaati yhdessä sodankäynnin muutosten kanssa vahvoja keskusjohtoisia valtioita. Valtioiden välisessä kilpailussa pärjäsivät Mannin mukaan parhaiten suhteellisen keskitetyt aluevallat.²⁰ Myös Tilly on omaksunut käsityksen sodankäynnin merkityksestä valtionmuodostukselle ja syventänyt sekä teoretisoinut sitä entisestään.²¹

Viime vuosikymmeninä monet tutkijat ovat kyseenalaistaneet perinteisen käsityksen valtionmuodostuksesta. Kriitikoiden mukaan valtionmuodostus on nähty teleologisena ilmiönä ja tutkijan oma aika valtion kehityksen lopputuloksena ja kulminaatiopisteenä. Valtioiden absolutismin ja keskusjohtoisuuden korostamisen sijaan uusissa tutkimuksissa on nostettu keskiöön hallitsijan ja eliitin välisten neuvotteluiden merkitys. Hallitsijat joutuivat toimimaan dynastisten verkostojen maailmassa ja niiden ehdoilla.²²

Valtionmuodostuksen uudelleenmäärittelyn seurauksena on kuitenkin ilmennyt myös valtiovallan ja keskushallinnon instituutioiden itsenäisen toimintakyvyn vähätelyä. Tämä keskustelun suunta on myös armeijan huollon kannalta oleellista. Jos keskusvalta ei ollut niin vahva ja tehokas kuin aikaisemmin on oletettu, tämän voi nähdä muun muassa puoltavan van Creveldin näkemyksiä siitä, etteivät valtiot kyenneet käytännössä muonittamaan armeijoitaan makasiinien välityksellä. Valtiollisen huollon tilalle keskiöön ovat nousset tutkimuksissa yksityisten yrittäjien verkostot.

Yrittäjien roolia korostavan näkökulman vahvimpia edustajia on David Parrott, joka julkaisi vuonna 2012 kirjan *The Business of War: Military Enterprise and Military Revolution in Early Modern Europe*. Hän on myös yksi valtion rooliin ja tehokkuuteen kriittisimmistä suhtautuvista tutkijoista. Parrottin tavoitteena ei ole lähtökohtaisesti kiistää valtion roolia armeijan hallinnossa, vaan korostaa julkisen ja yksityisen puolen jatkuvaa kumppanuutta ja vuorovaikutusta sotilaallisissa asioissa 1500-luvulta aina 1700-luvulle asti. Tästä huolimatta hän päätyy arvostelemaan ankarasti valtiota itsenäisenä toimijana perustellessaan tämän kanssakäymisen tarpeellisuutta.²³

¹⁸ Parker 1995 (1976), 45.

¹⁹ Glete 2002, 42; Parrott 2012, 10–11.

²⁰ Mann 1986, 454–455.

²¹ Tilly 1992, 20–28.

²² Yleisellä tasolla ks. esim. Glete 2002, 48 ja Asch 2010, 322–323. Ranskan osalta ks. Rowlands 2002, 336–362. Ruotsin osalta ks. Lappalainen 2005, 339–350.

²³ Parrott 2012, 2–3, 150–151.

Parrottin näkemyksen mukaan varhaismodernin ajan valtiokoneistojen kyvykkyyttä ja resursseja on suuresti yliarvioitu ja sen keinoja saavuttaa tavoitteet liioiteltu. Vaikka argumentti pätee erityisesti 1500- ja 1600-lukuun, Parrott ulottaa sen koskemaan myös myöhempää aikaa. Suurten virkakoneistojen olemassaolo perustui hänen mukaansa virkojen myyntiin, eikä keskushallituksen käskyjen toimeenpanon tehokkuuteen kiinnitetty huomiota. Pienet virkakoneistot puolestaan olivat ylityöllistettyjä ja alttiita ulkopuolisille vaikutteille. Varhaismodernin ajan hallintoa ei Parrottin mielestä voi nähdä suoraan keskusvallan alaisuudessa olevaksi motivoituneiden ja erikoistuneiden virkamiesten byrokratiaksi. Paikallistasolla ja päätösten käytännön toteutuksessa keskusvallan ote oli heikko. Kaiken kaikkiaan Parrott suhtautuu hyvin epäillen ajatukseen, että valtio olisi kehittynyt entistä tehokkaammaksi uuden ajan kuluessa, kyseenalaistaen siten omalta osaltaan pitkään vallalla olleen käsityksen valtionmuodostusprosessista.²⁴

Valtion järjestämän armeijan ruoka- tarvikehuollon sijaan Parrott on korostanut huoltotehtävien ulkoistamista yrittäjille 1500-luvulta alkaen. Hän ottaa esille myös tapauksia, joissa valtio vastasi näistä tehtävistä itse, mutta toteaa niiden olleen poikkeuksellisia ja vähentyneen ajan kuluessa. Parrott katsoo, että juuri huollon suhteen ilmeni suurin jatkuvuus armeijan organisaatiossa 1600-luvun alku- ja loppupuolen välillä. Hänen mukaansa kaikissa armeijan huoltoon liittyvissä asioissa ja huoltojärjestelmissä sopimukset yksityisten toimijoiden kanssa pysyivät vallitsevina. Tämä pätee ennen kaikkea Ranskaan, mutta Parrott on todennut huoltosopimuksiin perustuneen järjestelmän levittäytyneen yli Euroopan. Siirtymisen valtion organisoimaan huoltoon Parrott ajoittaa vasta 1700-luvun loppuun, Ranskan vallankumoussotien aikaan.²⁵

Monet muut tutkijat ovat yhtyneet Parrottin näkemyksiin ja korostaneet yksityisten yrittäjien roolia armeijoiden ruokahuollossa eri puolilla Länsi- ja Etelä-Eurooppaa 1700-luvulla. Tutkimuksia on tehty Britanniaista, Hollannista, Itävallan Alankomaista, Espanjasta ja Venetsiasta. Yhteistä tutkimuksille on, että ne osoittavat armeijan huollon olleen näissä maissa, ajasta ja paikasta riippuen, enemmän tai vähemmän yksityisten yrittäjien käsissä.²⁶ Tutkimusten pohjalta on esitetty uusia näkemyksiä ja teoreettisia avauksia armeijan, valtion ja yrittäjien välisestä vuorovaikutuksesta. Tillyn esittämän pakkovaltaan (*coercion*) ja kapitalisointiin (*capitalization*) liittyvän mallin sijaan on esitetty markkinoiden toimintaan perustuvaa mallia, jossa tarkasteltaisiin valtion toimintatapoja markkinoiden tarjoamissa puitteissa.²⁷

²⁴ Parrott 2012, 310–317.

²⁵ Parrott 2012, 199–203, 300–304, 320. Parrott pohjaa tulkintansa suurelta osin Ranskan armeijan hallintohistoriaan 1600-luvulla. Hänen tulkintansa armeijan huollosta ovat tästä näkökulmasta perusteltuja, sillä Ranskassa yksityisten yrittäjien asema käytännön huoltoratkaisujen toteuttajina vakiintui jo 1600-luvun alkupuolella. Valtiovallan yritykset huoltaa joukot suoraan oman hallintokoneistonsa kautta epäonnistuivat ja jäivät lyhytaikaisiksi. Viranomaisten tehtäväksi jäi 1600-luvun jälkipuolelta alkaen Ranskan vallankumoukseen asti pääasiallisesti vain yrittäjien toiminnan valvominen. Lynn 1997, 109–112.

²⁶ Bannerman 2008; Goossens 2014; Torres Sánchez 2014; Torres Sánchez 2016; Ongaro 2017. Van Nimwegen on käsitellyt Hollannin armeijan huoltoa vuonna 1995 hollanniksi julkaisussa tutkimuksessa. Tiivistetysti ks. Van Nimwegen 2010, 176.

²⁷ Fynn-Paul, 't Hart ja Vermeesch 2014, 8–12.

Vaikka valtio joutui toimimaan pitkälti markkinoiden ehdoilla hankkiessaan muonaa sotilaille, se ei kuitenkaan välttämättä tarkoittanut, että valtio oli hallinnollisesti voimaton ja täysin yksityisten toimijoiden varassa. Valtion ja yrittäjien suhdetta ei pidä nähdä vastakkainasetteluna eikä valtiota toimijana lähtökohtaisesti tehottomaksi. Jan Glete on nähnyt byrokratian yhtenä mahdollisena toimintamallina, jossa yksityinen ja julkinen intressi saattoivat yhdistyä. Hän on esittänyt kolme eri tapaa, joita voitiin yhdistellä resursseja kerätessä. Yksi näistä oli valtiojohtoinen byrokraattinen organisaatio. Muita tapoja olivat sopimukset yrittäjien kanssa ja yhteistyö paikallisen eliitin kanssa.²⁸

Byrokratia muodostui Gleten mukaan varhaismodernina aikana, kun itsenäisen sotilasyrittäjyyden sijaan armeijan upseereista tuli valtion palvelijoita eli osa byrokraattisen valtakoneistoa. Uudessa roolissaan näiden täytyi oppia käyttämään valtion resursseja valtion hyväksi. Vaikka hallintokoneistossa monet virat oli varattu aatelisille ja osa niistä saattoi olla ostettavissa, viranhaltijalta odotettiin useimmiten myös pätevyyttä hoitaa tehtävää. Aatelittomat virkamiehet puolestaan saatettiin aateloida, jos nämä olivat kunnostautuneet valtion palveluksessa. Byrokraattinen hallintotapa ei ollut siten automaattisesti huonoin toimintamalli. Vaikka hallinnolla ei olisi ollut lähtökohtaisesti kykyä selvittää kasvaneista hallintotehtävistä, organisaatiota voitiin kehittää paremmaksi. Valtio saattoi kehittää sotavoimia varten oman toimivan hallinnollisen, logistisen ja teknisen infrastruktuurin.²⁹

Oli kyse sitten yksityisille hajautetusta tai valtiolle keskitetystä mallista, Glete on korostanut, että tärkeintä on tarkastella, miten resurssien käyttö kyettiin organisimaan. Oikealla organisointitavalla vähilläkin resursseilla voitiin saada enemmän aikaan kuin suurilla resursseilla. Juuri tämä selittää Gleten mukaan sen, miksi Ruotsi pärjäsi suurvaltakamppailussa lähtökohdiltaan vahvempia naapureitaan vastaan.³⁰

Armeijan huolto- ja varastointijärjestelmän tutkimuksessa on näin ollen samalla kysymys valtion luonteesta, toimintatavoista ja tehokkuudesta. Sotaväki ei ollut kuitenkaan ainoa osa yhteiskuntaa, joka saattoi tarvita julkisia vilja- ja elintarvikevarastoja. Valtio saattoi joutua järjestämään myös siviileille elatuksen katovuosina. Sotahistoriassa tätä näkökulmaa valtion toiminnassa ei ole otettu huomioon, vaikka apua siviiliväestölle saatettiin antaa samoista varastoista, joita armeija käytti. Varastointi muuta yhteiskuntaa varten on jäänyt lähes kokonaan taloushistorioitsijoiden tutkimusaiheeksi, ja sitä on lähestytty täysin eri näkökulmasta kuin armeijan huoltoa.

1.1.3. Viljan varastointi siviilipuolella

Keskustelu varastoinnin merkityksestä lähti liikkeelle taloushistorioitsijoiden keskuudessa varsinaisesti vasta vuonna 1984, kun D. N. McCloskey ja John Nash julkaisivat artikkelin, joka käsitteli viljan varastoinnin laajuutta ja kustannuksia

²⁸ Glete 2002, 55.

²⁹ Glete 2002, 56, 60–61.

³⁰ Glete 2002, 214–216; Glete 2010, 1–4, 13–14, 37–38.

keskiajan Englannissa. Syynä eurooppalaisen varastointitutkimuksen laiminlyöntiin McCloskey ja Nash pitivät huonoa ja fragmentaarista lähdeaineistoa.³¹

Taloushistoriassa varastot nähdään ennen kaikkea sijoituksena. Siksi tutkijoiden kiinnostus on kohdistunut varastoinnin taloudelliseen kannattavuuteen, jota on pyritty selvittämään viljan hintasarjojen avulla. Hintasarjat paljastavat viljan tuotannossa tapahtuneita muutoksia. Viljan hintakehitys reagoi siihen, miten viljasato onnistui. Hyvinä vuosina kaikilla oli viljaa myytäväksi, minkä vuoksi hinnat laskivat. Vastaavasti jos sato epäonnistui, kysyntä ylitti myytävissä olevan määrän ja hinnat kohosivat. Tällainen viljan hintakehitys edellyttää, että kyseessä on suhteellisen suljettu talous, jossa kaupankäynti ei pääse laajamittaisesti vaikuttamaan hintatasoon. Suljetussa taloudessa ylijäämää ei voitu viedä tehokkaasti muualle eikä alijäämää korvata tuonnilla. Ennen viljamarkkinoiden integraatiota viljan hinnat vaihtelivat suuresti satovuoden mukaan.³² Kaupan lisäksi hintakehitykseen vaikuttivat varastot. Jos viljaa oli varastossa, tämä saattoi tasata hintojen vaihtelua. Hyvänä vuonna hintojen ollessa alhaalla ylijäämää voitiin varastoida. Huonoina vuosina näitä varastoja voitiin käyttää, mikä alensi hinnan nousua. Juuri tätä hintavaikutusta monet tutkijat ovat pyrkineet selvittämään.³³

McCloskey ja Nash arvioivat hintojen perusteella, että keskiajalla sadosta vain noin 5 % oli jäljellä varastossa vuoden jälkeen eli seuraavan sadon aikaan. Syynä näin vähäiseen määrään he pitivät varastoinnin kustannuksia. Kun vilja laitettiin varastoon, sille piti järjestää säilytystilat ja mahdollisesti myös vartiointi. Pitkäaikaisesta varastoinnista seurasi myös hävikkiä. Suurin kustannus McCloskeyn ja Nashin mukaan oli kuitenkin korkea korkotaso (*rate of interest*).³⁴

John Komlos ja Richard Landes ovat arvostelleet McCloskeyn ja Nashin argumenttia anakronistisuudesta ja perinteisen empiirisen lähdeaineiston puutteesta. Heidän mukaansa viljavarastoja ei pidä nähdä ainoastaan sijoituksena, vaan myös tapana säästää. Viljan varastointi oli tärkeää, koska se oli keino selviytyä jatkuvasti uhkana olevista nälänhädistä. Lisäksi viljan hyödyntämiseen taloudellisesti vaikutti se, miten hyvin raha- ja tavaramarkkinat toimivat. Viljelijät eivät välttämättä pystyneet myymään ja ostamaan viljaa milloin halusivat. Varastoituun viljaan sidotuille pääomille piti olla vaihtoehtoisia sijoituskohteita, jotta korkotasolla olisi merkitystä.³⁵

Vaikka alun perin McCloskeyn ja Nash ottivat kantaa varastoinnin merkitykseen vain keskiajan Englannissa, näkemys on ulotettu koskemaan myös varhaismodernia aikaa. Viljakauppaa Euroopan laajuisesti 1500–1800-luvuilla tutkinut Karl Gunnar Persson on omaksunut McCloskeyn ja Nashin ydinajatuksen: ylivuotisia varastoja ei juuri ollut, koska varastointi ei ollut taloudellisesti kannattavaa. Spekulointi viljalla oli riskialtista, kun seuraavan sadon suuruutta ei voinut tietää etukäteen ja varastoinnista aiheutui joka tapauksessa kustannuksia. Lisäksi köyhien talonpoikien piti myydä viljansa heti sadonkorjuun jälkeen saadakseen rahaa velkojensa maksamiseen. Vain

³¹ McCloskey ja Nash 1984, 174–177.

³² Persson 1996, 693; Persson 1999, 23–31.

³³ McCloskey ja Nash 1984, 177–178; Fogel 1992, 251–253; Nielsen 1997, 4–6.

³⁴ McCloskey ja Nash 1984, 174–185.

³⁵ Komlos ja Landes 1991, 36–38.

harvoilla oli siksi mahdollisuus spekulatiiviseen voittojen maksimointiin tähtäävään varastointiin. Parhaassakin tapauksessa voitot jäivät Perssonin mukaan vähäisiksi.³⁶

Varastoinnin laajuudesta ja merkityksestä on esitetty myös toisenlaisia arvioita. R. W. Fogel on laskenut vuodelta 1699 peräisin olevan englantilaisen aikalaisarvion pohjalta, että varastojen osuus oli 29,4 % vuoden aikana käytettävästä olevasta viljamäärästä, kun lasketaan yhteen sekä vuoden viljasato että edellisen vuoden varastot. Pahimpinkin katovuosina viljaa riitti siten määrällisesti kaikille. Fogelin kiinnostus varastointia kohtaan liittyikin nälänhätiiä koskevaan tutkimukseen. Jos viljaa riitti periaatteessa kaikille, nälänhätiiä ei voinut pitää luonnonkatastrofeina vaan ihmisen ja markkinoiden toiminnan aiheuttamina. Kruunu saattoi toimillaan vaikuttaa siihen, että katovuosina vilja saatiin jaettua tasaisemmin yhteiskunnassa. Fogel toi siten julkisen vallan toimet osaksi viljan varastoinnista käytyä keskustelua.³⁷

Kruunun puuttuminen viljamarkkinoiden toimintaan katovuosina voidaan nähdä voittoihin tähtäävän varastoinnin vastakohtana. Jos varastoinnin taustalla oli optimointi, kruunun pakkotoimet saattoivat vähentää voittoja ja siten halua varastoida viljaa. Randall Nielsen jakaa Fogelin kanssa näkemyksen varastojen olemassaolosta, mutta argumentoi tätä vastaan markkinoiden toiminnasta. Nielsenin mukaan vapaasti toimiva yksityinen varastointi tasasi hintoja sen sijaan, että se olisi hamstraamisen kautta nostanut niitä. Kruunu ei siten Nielsenin mukaan voinut toiminnallaan vaikuttaa positiivisesti viljan saatavuuteen katovuosien aikana.³⁸

Varastointia käsittelevissä tutkimuksissa on kiinnitetty kovin vähän huomiota siihen, kuka viljaa varastoi. Kun McCloskey ja Nash kirjoittivat keskiajan varastoista, he eivät ottaneet suoraan kantaa varastointitahoon. Oletettavasti tutkimuksen keskiössä olivat viljelijöiden varastot, kuten myös heitä arvostelleiden Komlosin ja Landesin artikkelissa.³⁹ Fogel on ohimennen maininnut varastojen omistajiksi maanomistajat, viljelijät, kauppiaat ja mallastajat.⁴⁰ Nielsen puolestaan toteaa tutkimuksensa koskevan yksityisiä varastoja.⁴¹

Ainakin osittain varastointitahojen sivuuttaminen johtuu siitä, etteivät tutkimuksien pohjana käytetyt hintasarjat suoraan kerro näistä mitään. Johtopäätöksiin varastoinnista vaikuttaa myös se, että tutkimus on pääosin keskittynyt Englantiin, jossa yksityiset viljavarastot olivat vallitsevia. Kun julkisia viljavarastoja perustettiin, nämä olivat kaupunkien alaisuudessa. Yksityisten toimijoiden rooli oli tällöinkin suuri. Lontoossa oli 1500-luvulla kiltojen ja yhtiöiden ylläpitämiä julkisia viljavarastoja, joiden varastot oli tarkoitettu sekä kaupunkilaisten että kruunun käyttöön. Varastointijärjestelmä hiipui kuitenkin jo 1600-luvulla, kun Lontoosta tuli samaan aikaan viljanviennin keskus Englannissa.⁴² Toisin sanottuna varastointikeskustelun painottuminen taloudellisen kannattavuuden pohtimiseen ja maantieteellisesti Englantiin on johtanut siihen, että tutkimuksen keskiössä ovat olleet lähes yksinomaan

³⁶ Persson 1996, 699–702; Persson 1999, 55–62, 67–71.

³⁷ Fogel 1992, 252–255.

³⁸ Nielsen 1997, 3–29.

³⁹ McCloskey ja Nash 1984; Komlos ja Landes 1991.

⁴⁰ Fogel 1992, 263.

⁴¹ Nielsen 1997, 2.

⁴² Gras 1926, 77–93.

julkiset varastot. Julkiset varastot ovat jääneet vähemmälle huomiolle ja kruunun varastointimahdollisuudet on lähes unohdettu.

Julkisten varastojen roolin on ottanut esille uudemmassa taloushistoriallisessa tutkimuksessa oikeastaan vain Persson, joka pitää niitä yhtenä julkisen vallan keinoista puuttua markkinoiden toimintaan katoaikoina. Pääosa viljavarastoista oli Euroopassa kaupunkien ylläpitämiä, ja niillä tuettiin pääosin leipureita. Julkisten viljavarastojen ongelma oli Perssonin mukaan sama kuin yksityisten varastojen. Pitkällä aikavälillä varastointi ei ollut kannattavaa vaan tuotti tappiota. Viljan säilytyksestä kertyi hävikkiä, kun viljaa pilaantui tai tuholaiset aiheuttivat vahinkoa. Vanhaa viljaa oli lisäksi vaikea saada myytyä hyvinä vuosina, kun uutta viljaa oli runsaasti tarjolla. Julkisten viljavarastojen toiminta oli siksi jatkuvasti kaupunkien ja keskushallitusten taloudellisen tuen varassa. Rahavaroja voitiin antaa katovuosia seuranneina aikoina, mutta tappioiden vuoksi useat peräkkäiset hyvät satovuodet vähensivät kiinnostusta varastointiin. Ongelman ytimenä oli löytää vanhalle viljalle käyttöä. Persson katsookin, että menestyäkseen taloudellisesti julkisilla viljavarastoilla piti olla monopoli viljan myymiseen leipureille niin huonoina kuin hyvinä aikoina. Vain harvoissa kaupungeissa kuitenkin toimittiin näin.⁴³

Persson on ottanut huomioon myös julkisten viljavarastojen kokoamisen sotilaallisiin tarkoituksiin. Jos viljavarastoja ylläpiti vahva ja määrä tietoinen valtio, varastointia voi Perssonin mukaan pitää merkittävänä tekijänä viljamarkkinoilla. Valtiollista varastointia harjoitettiin erityisesti Preussissa, jossa varastoja käytettiin sekä siviili- että sotilastarkoituksiin. Myös Pohjoismaissa oli vastaavia armeijan varastoja, joita käytettiin myös siviilitarkoituksiin.⁴⁴ Viljan varastoinnilla oli siten hyvin erilaiset puitteet Itämeren rannoilla kuin Länsi- ja Keski-Euroopassa. Yhteistä valtavirran sota- ja taloushistorialle onkin, että tutkimus on keskittynyt verrattain urbaaniin ja väkirikkaaseen sekä taloudellisesti vauraaseen osaan Eurooppaa. Viljan varastoinnissa ja armeijan huollossa pohjoinen Eurooppa on saanut kansainvälisesti katsottuna vain vähän huomiota.

1.2. Kruununmakasiinit Pohjois-Euroopassa tutkimuskohteena

Pohjois-Euroopan olosuhteet olivat varastointitalouden merkityksen suhteen hyvin erilaiset kuin Länsi- ja Keski-Euroopassa. Ilmasto pohjoisessa oli kylmä, kasvukausi lyhyt ja sadot epäonnistuivat usein. Yhteydet muihin maihin olivat esiteollisena aikana rajalliset erityisesti maanosan koilliskulmassa sijaitsevasta Suomesta käsin. Syksyllä pimeys ja syysmyrskyt vaikeuttivat purjehtimista. Talvella meri oli jäässä ja kauppayhteydet etelään olivat täysin poikki. Ennen modernia talvimerenkulkua apua saattoi olla vaikea saada katotilanteessa. Toisin kuin monia muita tavaroita, viljaa

⁴³ Persson 1996, 706–710; Persson 1999, 72–74, 80–83.

⁴⁴ Persson 1999, 83.

tuotettiin vain kerran vuodessa mutta kulutettiin läpi vuoden. Sitä piti olla siksi jatkuvasti saatavilla vuodenajasta riippumatta.

Katojen seuraukset saattoivat olla todella tuhoisia. Pahin esimerkki tästä ovat kahden peräkkäisen kadon aiheuttamat suuret kuolonvuodet Suomessa 1696–1697, jolloin lähes kolmasosa väestöstä menehtyi joko suoraan nälkään tai välillisesti aliravitsemuksesta seuranneisiin tauteihin. Ulkomaankauppa ei pelastanut suomalaisia, kun myös vilja-aittana tunnetussa Baltiassa oli nälänhätä. Vaikka viljan hinta nousi suuresti, tuonti ei lisääntynyt samassa määrin eikä elintarvikkeita juuri ollut ostettavissa. Sadonkorjuun jälkeen oli vain vähän aikaa tuoda viljaa ennen meren jäätymistä. Keväällä puolestaan viljalaivoilla oli jäiden vuoksi vaikeuksia ehtiä ajoissa perille kylvöaikaan. Jos pelloille ei saatu siemenviljaa, yhtä katoa seurasi toinen. Tuontiongelmia lisäsivät vielä merkantilistisen kauppapolitiikan vapaata kaupan käyntiä jopa katoaikoina rajoittavat säädökset.⁴⁵

Väestön ruokaturvan lisäksi pohjoinen sijainti aiheutti ylimääräisiä vaikeuksia armeijoiden huollolle. Resursseja oli käytettävissä vähemmän kuin etelässä ja laajamittainen sodankäynti oli vaikeampaa kuin Euroopan suurilla sotakentillä. Väestön tiheyden ja huoltokyvyn välillä oli suora yhteys, koska tiheästi asutuilla alueilla ruokaa oli saatavissa enemmän kuin harvaan asutuilla. Tämän periaatteen pohjalta Perjés on arvioinut, että Euroopassa parhaat mahdollisuudet sodankäyntiin olivat Lombardiassa, Westfalenissa, Belgiassa, Reininmaalla ja Ranskassa. Huonoimmat alueet puolestaan olivat Espanjassa, Preussissa, Puolassa, Venäjällä ja Turkissa.⁴⁶ Ruotsia Perjésin laskelmissa ei ole mukana, mutta oletettavasti varsinkaan Suomessa huoltomahdollisuudet eivät olleet sen paremmat kuin Venäjällä. Väestöä oli vähän ja kaupungit olivat pieniä ja niitä oli harvassa.

Vaikeudet huoltaa suurta sotajoukkoa pohjoisissa oloissa käyvät hyvin ilmi niistä haasteista, joita venäläiset kohtasivat suuren Pohjan sodan aikana. Kuvaja on osoittanut, etteivät venäläiset voineet käydä suurella armeijalla sotaa Suomessa ilman huomattavia elintarvikekuljetuksia Venäjältä. Suomi oli liian köyhä ja harvaan asuttu 25 000 sotilaan elättämiseksi sodankäyntialueelta saatavilla resursseilla.⁴⁷ Tätä taustaa vasten ei ole yllättävää, että armeijan huolto oli myös Ruotsin puolella pitkälti kruunun ylläpitämän järjestelmän varassa. Ensimmäisistä makasiineista linnoissa ja kaupungeissa on tietoa jo keskiajalta, ja makasiineihin perustunut huolto oli sotien aikana yleistä Kustaa Vaasan ajoista alkaen Kaarle XII:n sotaretkiin asti 1700-luvun alussa.⁴⁸

Kruununmakasiinien olemassaolo Ruotsissa on hyvin tunnettua, ja monissa tutkimuksissa viitataan niihin. Useimmiten maininnat ovat kuitenkin hyvin suppeita.⁴⁹

⁴⁵ Lappalainen 2012, 11, 79–86, 94–97, 141–145, 234–236.

⁴⁶ Perjés 1970, 3–5. Pelkästään väestötiheyteen perustuvaan arvioon täytyy suhtautua varauksella, sillä siinä ei oteta riittävästi huomioon kaupan merkitystä tai mahdollista viljan tuotantoylijäämää harvaan asutuilla alueilla. Koska väestö usein keskittyi maataloustuotannolta vauraille alueilla, väestötiheyttä voi kuitenkin pitää karkeana indikaattorina huoltomahdollisuuksista. Länsi- ja Keski-Euroopassa maatalouden tuotantokyky oli huomattavasti suurempi kuin Pohjois-Euroopassa, mikä mahdollisti suursodankäynnin erityisesti Flanderissa. Ks. tästä Lindegren 2000, 44–45.

⁴⁷ Kuvaja 1999, 81–83, 99–101, 139–140.

⁴⁸ Korkiakangas 1974, 147.

⁴⁹ Kruununmakasiineja on sivuttu käsiteltäessä verotusta, sillä makasiineihin varastoitiin kruunun saama verovilja. Alanen 1963, 184; Matinelli 1976, 63–65. Myös pitäjänmakasiinien toimintaa selvittäneet tutkijat ovat maininneet kruununmakasiinien olemassaolon. Koskimies 1966, 556;

Laajimmin kruununmakasiineja on käsitellyt Karl Åmark vuonna 1915 julkaistussa viljakaupan historiassa *Spannmålshandel och spannmålspolitik i Sverige 1719–1830*. Åmarkin näkemykset makasiineista painottuvat veroviljan varastoitumiseen ja varuskuntien muonitukseen. Lisäksi makasiineista annetut katoavustukset ovat saaneet tutkimuksessa runsaasti tilaa. Armeijan pitkäaikaisia varastoja ei ole tästä huolimatta unohdettu. Åmark on jakanut makasiinit kahteen eri tyyppiin, ja hän on huomionut varastojen kaksoistarkoituksen. Vaikka makasiinit oli tarkoitettu palvelemaan lähinnä armeijaa, niistä voitiin antaa tämän tehtävän ohella apua hätää kärsiville katoaikoina.⁵⁰

Kruununmakasiineja on käsitellyt vastaavalla tavalla myös V. F. Johanson vuonna 1924 julkaistussa teoksessa *Finlands agrarpolitiska historia*. Erona Åmarkin tutkimukseen on, että Johanson keskittyy pelkästään Suomen alueeseen. Tästä huolimatta Johansonin tiedot näyttävät perustuvan suurelta osin Åmarkin teokseen. Jos alkupe-
räislähteitä on käytetty, näitä ei ole ilmoitettu viitteissä.⁵¹ Käytännössä Åmarkin tutkimus on siten ainoa yleisluonteinen esitys kruununmakasiinien toiminnasta. Kruununmakasiineja on kuitenkin käsitelty myös yksittäisissä tutkimuksissa, jotka käsittelevät joko vuosien 1696–1697 nälänhätää tai sotien aikaa.

Katoavustusten osalta kruununmakasiinien toimintaa ei ole arvostettu kovin paljon. Tämä johtuu pääosin siitä, että tutkimus on keskittynyt suuriin kuolonvuosiin, jolloin avustustehtävä oli kruunun käytettävissä oleviin resursseihin nähden liian mittava. Pienistä varastoista ei ollut paljon jaettavaa, ja tämä vähä pyrittiin säästämään siemenviljaksi. Koska varastoja ei ollut kerätty etukäteen Suomeen ennen nälkäkatastrofin alkua, avustusviljaa piti hankkia keskellä kriisiä Ruotsin puolelta valtakuntaa ja Baltiasta.⁵²

Erityisesti Eino Jutikkala on arvostellut kruunun avustustoimien riittämättömyyttä. Lähtökohtana tällaisessa arvioimisessa on ollut näkemys siitä, että jo 1600-luvulla kruunun tehtävänä oli auttaa alamaisiaan selviämään kriiseistä.⁵³ Ilkka Mäntylä ei ole jakanut Jutikkalan väheksyvää näkemystä esivallan suhtautumisessa nälänhätään. Hän on muun muassa todennut, ettei minkäänlainen huoltohallintovaltion idea kuulunut 1600-luvun yhteiskuntaan. Silti kruunu pyrki hädän hetkellä järjestämään mittavaa apua alamaisilleen.⁵⁴ Suuret kuolonvuodet voikin nähdä taustana, jota vasten 1700-luvulla sekä kruununmakasiinien että pitäjänmakasiinien toimintaa pyrittiin kehittämään valtion johdolla vastaavien nälänhätien välttämiseksi.

Åmarkia lukuun ottamatta 1700-luvun katoavustuksia ei ole juuri tutkittu, minkä vuoksi kruununmakasiinien toiminta katovaikutusten torjunnassa on jäänyt vähäiselle huomiolle. Makasiinien lainaustoiminnan tutkiminen paljastaa kuitenkin, että viljalainoilla oli suuri merkitys erityisesti 1720-luvulla, kun Suomi toipui ison vihan hävityksistä kärsien samalla useista peräkkäisistä katovuosista.⁵⁵

Teerijoki 1993, 32–40, 74, 200–201; Teerijoki 2003, 397; Berg 2007, 12, 81. Hieman näitä laajemmin kruununmakasiineja on käsitellyt Wirilander Savon historiassa. Wirilander 1960, 669–670.

⁵⁰ Åmark 1915, 187–266.

⁵¹ Johanson 1924, 170–180.

⁵² Jutikkala 1952, 126–136; Mäntylä 1988, 29–59. Lappalainen 2012, 74–83, 94–101, 134–144.

⁵³ Jutikkala 1952, 126–136.

⁵⁴ Mäntylä 1988, 29–59, 69–70. Myös Mircka Lappalainen on todennut, ettei Ruotsin suurvalta ollut mikään hyvinvointivaltio, eikä kruunun viljalähetyksiä voinut pitää minään sosiaalipolitiikkana. Lappalainen 2012, 74, 77.

⁵⁵ Hatakka 2016.

Sotien yhteydessä Ruotsin kruununmakasiinien toimintaa ovat käsitelleet armeijan ruokahuoltoa tutkineet sotahistorioitsijat. Erityisesti suuren Pohjan sodan aika ja Kaarle XII:n sotaretket ovat kiinnostaneet tukijoita. Onni Korkiakangas on tutkinut perusteellisesti Ruotsin kenttäarmeijan huoltoa vuosina 1700–1701 Baltiassa. Karoliinisen armeijan huoltoa on tutkinut myös Sven Grauers kahdessa artikkelissa, jotka käsittelevät vuosia 1700–1707. Jan Lindegren puolestaan on kirjoittanut artikkelin leivän merkityksestä Kaarle XII armeijalle Norjan sotaretkien aikana 1716–1718. Laajimmin makasiinihuoltoa on näistä tutkijoista käsitellyt Korkiakangas, joka vertaa makasiinijärjestelmän toimintaa muihin Euroopan maihin. Myös Lindegrenin tutkimuksessa makasiineilla on keskeinen rooli, sillä suuren armeijan muonitusta ei voinut laskea Norjasta saatavien resurssien varaan. Sen sijaan Grauersin tutkimuskaudella karoliiniarmeija oli pääosin Keski-Euroopassa, ja huolto perustui pitkälti kontribuutioihin.⁵⁶ Yksikään näistä tutkimuksista ei kuitenkaan kerro mitään siitä, miten Ruotsin armeijan huolto oli järjestetty puolustettaessa Suomea Venäjää vastaan.

Ruotsin valtakunnan huoltojärjestelmän toimintaa Suomessa sota-aikana on tutkinut käytännössä vain Martin Hårdstedt, joka on selvittänyt, miten armeijan ruokahuolto toimi Suomen sodan aikana Pohjanmaalla ja Länsipohjassa 1808–1809. Tutkimuksen painopisteenä on ollut tarkastella sotalaitoksen ja siviiliyhteiskunnan välisiä suhteita armeijan muonituksessa. Koska huolto tapahtui kruununmakasiinien kautta, näillä on keskeinen osa tutkimuksessa. Kruununmakasiineja ei kuitenkaan käsitellä juurikaan instituutiona, vaan pikemminkin huollon välineenä. Tämän takia makasiineja käsitellään vain siinä määrin kuin niillä oli merkitystä sotilasoperaatioille Pohjanmaalla. Hårdstedt esimerkiksi mainitsee merkittävät viljatoimitukset Viaporin makasiiniin ennen sodan syttymistä, mutta ei käsittele muuten tätä tai muitakaan Etelä-Suomen makasiineja.⁵⁷

Armeijan kruununmakasiinien toimintaa rauhan aikana ei sen sijaan ole käytännössä tutkittu. Ainoastaan J. E. O. Screen on kirjoittanut aiheesta lyhyesti tutkimuksessaan Ruotsin armeijasta Suomessa 1700-luvun lopulla. Tuolloin Suomeen perustettiin sotakomissariaatti, jonka alaisuudessa kruunun varastot olivat. Koska kyseessä on pieni alaluku laajassa kokonaisvaltaisessa tutkimuksessa armeijasta, tiedot huoltojärjestelmästä jäävät väistämättä suppeiksi.⁵⁸

Kruununmakasiineihin liittyvä tutkimus on näin ollen niukkaa. Lukuisista aihetta sivuavista tutkimuksista huolimatta kukaan ei ole varsinaisesti tutkinut kruununmakasiineja itsessään. Siksi niiden luonne ja ominaispiirteet ovat jääneet pimentoon, eikä järjestelmän vahvuuksista ja heikkouksista ole olemassa minkäänlaista kattavaa analyysiä. Ämarkin tutkimusta lukuun ottamatta erityyppisiä makasiineja ei ole edes eritelty eikä ole pohdittu makasiinien kaksoisroolia armeijan ja siviiliyhteiskunnan välimaastossa.

⁵⁶ Grauers 1968, 111–145; Grauers 1969, 109–148; Korkiakangas 1974, 59, 146–222, 443–444; Lindegren 2000, 41–58.

⁵⁷ Hårdstedt 2002, passim (erityisesti s. 82–89 ja 110–114; Viaporin varastoista s. 124).

⁵⁸ Screen 2007, 368–370.

1.3. Tutkimustehtävä

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on selvittää Viaporin rakennuskauden muonitus-tehtävän kautta, millaisia kruununmakasiinit olivat sekä mihin niitä tarvittiin. Lähtökohtana on kansainväliseen tutkimustilanteeseen pohjautuva oletus, ettei Ruotsin kaltainen valtiollinen varastointijärjestelmä ollut tyypillinen Euroopassa. Kaikissa maissa ei ollut edes valtiollisia varastoja, ja niissä joissa sellaisia oli, yksityisillä yrittäjillä oli silti suuri rooli huollon järjestämisessä. Kruununmakasiinien olemassaolo ei ollut siten itsestäänselvyys. Ydinkysymys onkin, miksi Ruotsissa oli kruununmakasiineja.

Aikaisemmassa suomalaisessa ja ruotsalaisessa tutkimuksessa on jo käynyt ilmi, että kruununmakasiinit olivat tarpeellisia sotien ja katojen aikana. Nämä tutkimukset eivät ole kuitenkaan keskittyneet itse varastointijärjestelmän analysointiin. Tässä tutkimuksessa valtiollinen varastointi nähdään kokonaisuutena, jossa otetaan huomioon makasiineihin keskittyvän huoltojärjestelmän eri tasot. Vähimmillään valtio vastasi pelkästään viljan ja elintarvikkeiden varastoinnista. Se saattoi kuitenkin tämän lisäksi itse organisoida hankinnat makasiineihin, viljan jauhatuksen, leivän leipomisen ja kuljetukset. Näin ollen tutkimuksen kohteena eivät ole ainoastaan varastot itsessään, vaan koko makasiinien ympärille keskittynyt muonahuolto: makasiinijärjestelmä.

Viaporin rakennuskausi 1747–1756⁵⁹ tarjoaa hedelmällisen mahdollisuuden tutkia makasiinijärjestelmää koko Suomessa⁶⁰. Yhdessä Loviisa–Svartholman kanssa linnoitustyöt olivat niin laajat, että niiden vaikutukset ulottuivat kaikkiin Suomeen neljään lääneen. Rakennuskauden kiihkein vaihe oli lisäksi poikkeuksellisen pitkä. Lähes kymmenen vuoden ajan tuhannet suomalaiset ruotusotilaat saapuivat rakentamaan linnoituksia joka kevät. Pääosa sotilaista lähti syksyisin takaisin ruotutorpilleen, mutta osa jäi talveksikin linnoitustöihin. Kun vuonna 1751 ruotsalaiset sotilaat saapuivat Suomeen auttamaan linnoitustöissä, näille piti järjestää ruokaa myös talveksi. Viaporin rakennuskauden aikana Suomeen siirrettiin myös värvättyjä joukko-osastoja, joille piti järjestää jatkuva ympärivuotinen muonitus.

Muonitushaasteet olivat siis suuret. Vuosina 1747–1751 sodan uhka oli lisäksi korkea niin kutsutun pohjoismaisen kriisin vuoksi. Mahdolliseen sotaan piti varautua samalla, kun linnoitustyömaille piti järjestää muonitus. Huolto-organisaatiota alettiin rakentaa siksi jo ennen varsinaisten linnoitustöiden alkua vuonna 1747. Tästä syystä kyseinen vuosi on valittu tutkimuksen alkupisteeksi. Tilannetta pahensi vielä se, että Suomessa jouduttiin selviytymään kahdesta katokaudesta: 1746–1747 ja 1755–1756. Tällöin makasiineista annettiin vilja-avustuksia. Viaporin rakennuskausi mahdollistaakin myös makasiinien kaksoistarkoituksen tutkimisen sotilas- ja siviiliyhteiskunnan rajalla.

⁵⁹ Tästä aikakaudesta voi käyttää myös nimitystä *ensimmäinen rakennuskausi*, sillä Viaporin linnoitustyöt jatkuivat vielä myöhemminkin, etenkin 1770- ja 1780-luvuilla. Ensimmäinen rakennuskausi oli kuitenkin se aika, jolloin pääosa linnoituksesta saatiin valmiiksi.

⁶⁰ Suomella tarkoitetaan tässä yhteydessä niitä Ruotsin valtakunnan neljää läänää, jotka sijaitsivat Pohjanlahden itäpuolella. Suomi maantieteellisenä käsitteenä oli yleisesti aikalaisten käyttämä. Esimerkiksi valtaneuvostossa käytettiin ilmauksia suomalaiset rykmentit (*finska regementen*) ja Suomen armeija (*finska arméen*). Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirjat 5.7.1748, 615v–618v, 24.1.1750, 69–72v, Riksrådsprotokoll A I aa:34, 37, Krigsexpeditionen, RA.

Makasiinijärjestelmän toimintaa on lähestytty jakamalla siihen liittyvät tehtävät osiin. Tutkimuksen alussa, luvussa 2, käsitellään makasiinijärjestelmän perusluonnetta ja sille asetettuja tavoitteita. Tämän jälkeen luvussa 3 selvitetään linnoitustavoimien muonahuollon tarve ja sen vaikutus makasiinien hallintorakenteeseen. Luvussa 4 käydään läpi, miten viljaa ja elintarvikkeita hankittiin makasiineihin. Hankintojen toteuttaminen ja riittävien varastojen järjestäminen olivat keskeisimpiä makasiineihin liittyvistä tehtävistä. Luvussa 5 käsitellään leivän ja ryyrien valmistamista eli jauhatusta ja leipomista. Varastojen kokoamiseen liittyi paljon tavaroiden kuljettamista paikasta toiseen, mitä käsitellään luvussa 6. Itse makasiiniverkostoa ja varastointitiloja tarkastellaan luvussa 7. Tämä viimeinen käsittelyluku kokoaa yhteen samalla myös aiemmissa luvuissa esitettyjä asioita.

Jaottelun avulla pystytään selvittämään tehtävä kerrallaan, mistä huoltojärjestelmän osista kruunu vastasi itse ja mitä se jätti yksityisten tahojen hoidettavaksi. Samalla lähestymistapa antaa mahdollisuuden analysoida, miten makasiinijärjestelmä toimi Suomen pohjoisissa oloissa. Mistä viljaa ja elintarvikkeita pystyttiin hankkimaan? Miten jauhatusta ja leipominen onnistuivat Suomessa? Miten pohjoiset olosuhteet vaikuttivat kuljetuksien onnistumiseen? Mitkä tekijät vaikuttivat makasiinien sijaan? Lähtökohtaisena oletuksena on, että Suomessa makasiineilla oli pohjoisen sijainnin vuoksi enemmän tarvetta kuin etelämpänä.

Saadut tiedot asetetaan johtopäätösten yhteydessä kansainväliseen kontekstiinsa. Kuvaja ja Hårdstedt ovat jo osoittaneet, että makasiinit olivat tärkeä osa armeijan huoltoa sodittaessa Suomessa, eikä näkemyksiä makasiinihuollon tarpeettomuudesta voi soveltaa varauksetta pohjoisiin oloihin. Tämän tutkimuksen tarkoituksena on entisestään syventää tätä näkemystä makasiinien merkityksestä Suomessa. Sota-ajan sijaan painopiste on makasiinien rauhan ajan toiminnassa, joka sotilaiden päivittäisen muonituksen lisäksi käsittää varastojen kokoamisen sotien ja katojen varalle.

Ruotsin kruunun makasiinijärjestelmän tutkiminen tuo myös uutta tietoa kansainvälisesti vallitsevaan näkemykseen yrittäjien hallitsevasta asemasta armeijan huoltojärjestelmissä. Erityisesti rauhan ajan muonituksen on nähty olleen yrittäjien käsissä. Jo kruununmakasiinien olemassaolo riittää osoittamaan, ettei tämä näkemys päde sellaisenaan 1700-luvun Ruotsissa. Siksi tässä tutkimuksessa vastataan kysymykseen, miksi näin oli. Mitkä syyt vaikuttivat siihen, että kruunu päätyi huoltamaan linnoituksissa olleet sotilaat makasiinien avulla? Mitä tehtäviä kruunu hoiti makasiinijärjestelmässä itse ja miten se suoriutui näistä tehtävistä? Yksityisten tahojen roolia ei ole unohdettu, vaan tutkimuksessa selvitetään myös, mitkä osat makasiinijärjestelmän toiminnoista jätettiin yksityisten hoidettavaksi.

Sotahistoriallisten keskustelujen lisäksi kruununmakasiineja tutkimalla otetaan kantaa taloushistoriassa vallitsevaan näkemykseen viljan varastoinnista. Pääosin armeijan ylläpitoon tarkoitettut varastot eivät noudata samaa logiikkaa kuin yksityiset varastot. Koska armeijan tarkoitus ei ollut tuottaa voittoa, myöskään armeijan varmuusvarastoja ei voi tutkia yksinomaan taloudellisen kannattavuuden näkökulmasta. Puolustuksesta, kuten myös katoihin varautumisesta, saatettiin olla valmiita maksamaan, vaikka toiminta olisi ollut taloudellisesti tappiollista. Kysymys on kuitenkin, kuinka suuri tämä maksuvalmius oli. Makasiinien toimintaan liittyvät

kustannukset ja pyrkimys niiden välttämiseen olivat jatkuvasti esillä Viaporin rakennettaessa. Siksi valtiollista järjestelmää tutkittaessa kustannuksiin täytyy kiinnittää huomiota, vaikka mitään yksityiskohtaisia kustannuslaskelmia ei ole tässä tutkimuksessa lähdetty tekemään. Makasiinien tilien fragmentaarisuuden vuoksi tämä olisikin hyvin vaikeaa.

Tutkimus on rajattu niin, että makasiinien toiminnassa keskitytään vain syötäviin elintarvikkeisiin. Sotilaiden juomahuoltoa ei ole tutkittu, sillä makasiineissa ei pääsääntöisesti säilytetty juomaa. Ajoittain varastoissa oli muutakin kuin ruokaa, mutta näiden tavaroiden määrät eivät olleet suuria, eikä esimerkiksi paloviinaa mielellään haluttu makasiineissa säilyttää.⁶¹ Viinan ja oluen tarjonta oli siksi lähes täysin porvariston varassa. Juomien myynti oli tärkeä elinkeino porvareille ja siitä he pystyivät selviytymään pääosin ilman kruunun apua.⁶²

Tutkimuksen panopiste on Viaporin rakennustöissä, vaikka myös Loviisa–Svartholman linnoitustöitä käsitellään melko laajasti. Huollon näkökulmasta näitä paikkoja on vaikea käsitellä kokonaan erillään toisistaan, sillä niiden makasiineilla oli paljon keskinäistä vuorovaikutusta. Lisäksi Loviisan makasiinien tilit täydentävät osaltaan Helsingin makasiinien tilien puutteita. Toisaalta Loviisa–Svartholman linnoitustyöt muistuttivat suuresti Viaporin rakennustöitä, ne olivat vain pienimuotoisempia. Siksi tämän tutkimuksen puitteissa ei ole ollut mielekasta tutkia molempia paikkoja yhtä laajasti.

1.4. Lähteet ja metodit

Kruununmakasiinien tutkimuksen kannalta tärkein lähderyhmä on varastomakasiinien tiliaineisto: muonalaskelmat (*profwiant räkning*), kassalaskelmat (*cassa räkning*) ja tositteet. Muonalaskelmat ovat makasiinien toiminnan kannalta tärkein yksittäinen lähde. Ne kertovat kirjanpidollisessa muodossa (*debit* ja *credit*) tavaran liikkeistä makasiiniin ja sieltä ulos. Tilitaseesta (*balance*) käy ilmi, kuinka paljon pysyviä varastoja makasiiniin jäi laskennallisesti kirjanpito vuoden lopussa. Vaikka muonalaskelmat kertovat ennen kaikkea vilja- ja elintarvikevarastoista, niihin on kirjattu myös kaikki muukin makasiineihin varastoitu tavara sekä irtaimisto säkkejä ja vaakoja myöten. Muonalaskelmiin ei sisälly minkäänlaista makasiinien toimintaan liittyvä rahaliikennettä. Siitä kertoo sen sijaan kassalaskelma, johon sisältyvät esimerkiksi maksut kuljetuksista, leipureiden palkat ja viljan jauhatuksesta vastanneiden sotilaiden saamat palkanlisät. Tavaran hankintojen kulut eivät kuitenkaan pääsääntöisesti sisältyneet kassalaskelmiin.

Armeijan hallinnoimien varastomakasiinien tileistä poiketen lääninmakasiinien tilit eivät jakaannu muonalaskelmiin ja kassalaskelmiin. Lääninmakasiinien tileissä

⁶¹ Ks. esim. Helsingin varastomakasiinien muonalaskelma 1751, *Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758*, vol 43, *Strödda militäräkenskaper efter 1630*, RA. Makasiinissa oli paloviinan lisäksi jonkin verran suolaa ja pieni määrä tupakkaa sekä vajaa sata tynnyriä ”juomaa” (*dricka*).

⁶² Granqvist 2012, 57–70; Granqvist 2016, 112–116, 177–180.

(*landt magazins räkning*) ilmoitetaan sekä tavaran määrä että niille laskettu rahallinen arvo. Nämä tilit kertovat siten osittain myös raha-asioista, vaikka rahaliikenne varsinaisesti kuuluikin lääninrahastolle. Muilta osin lääninmakasiinin tilit noudattavat vastaavia kirjanpitoikäytäntöjä kuin varastomakasiinin tilit.

Varastomakasiinien ja lääninmakasiinien tilit ovat molemmat luonteeltaan kvantitatiivista aineistoa. Jos tilit ovat säilyneet hyvin, niiden perusteella voidaan laskea muun muassa pysyvien varastojen laskennallinen määrä vuodesta toiseen. Hyvin säilyneet ja laaditut tilit kertovat kattavasti, mitä tavaraa tuli tai lähti makasiinista. Ne eivät kuitenkaan kerro sitä, miksi näin tapahtui. Tästä voi löytyä tietoa makasiinin tilien tositteista, joihin sisällytettiin 1700-luvulla runsaasti kirjeitä. Tositteista löytyy myös paljon muita asiakirjoja, kuten esimerkiksi rahtisopimuksia ja tavaroiden tarkastuskertomuksia. Yksinään tositteet silti harvoin riittävät kertomaan kaikkea tarpeellista makasiinien toiminnasta.

Kvantitatiivisen aineiston lisäksi makasiinien tutkiminen edellyttää kvalitatiivista aineistoa, joka selittää makasiinien toiminnan taustalla vaikuttaneita tekijöitä. Makasiinien toimintaa käsiteltiin lukuisissa kirjeissä ja pöytäkirjoissa valtakunnan lähes jokaisella hallintotasolla: kihlakunnissa, lääninhallituksissa, Tukholman keskusvirastoissa, valtaneuvostossa ja valtiopäivillä. Kun hallinnollisten kirjeiden ja pöytäkirjojen tiedot yhdistetään tilien tietoihin, makasiinien toimintaperiaatteista ja käytännön toiminnasta on mahdollista saada kokonaiskuva. Siten tässä tutkimuksessa on ollut mahdollista tarkastella sekä hallinnollisia päätöksiä että niiden käytännön toteutumista, mikä ei ole mitenkään itsestään selvä asia hallintohistoriassa.⁶³ Kokonaiskuvan saaminen edellyttää kuitenkin, että lähdeaineisto on kattavasti säilynyttä ja asiasisällöltään luotettavaa.

Viaporin rakennuskauden aikainen varastomakasiinien tiliaineisto on säilynyt valitettavan huonosti. Lisäksi aineisto on jakaantunut useisiin eri arkistoihin. Ensimmäiset tutkimuskautta koskevat varastomakasiinien tilit sisältyvät vuoden 1747 sotakomissariaatin kirjanpitoon, joka on arkistossa *Krigskollegium Intendents-departementet* (Krigsarkivet, Tukholma). Suurin osa säilyneistä Suomea koskevista varastomakasiinien tileistä on kokoelmassa *Strödda militieräkenskaper efter 1630* (Riksarkivet, Tukholma). Helsingin ja Loviisan tiliaineistoa on kuitenkin myös arkistoissa *Helsingfors fästnings arkiv* ja *Lovisa fästnings arkiv* (Krigsarkivet, Tukholma). Hämeenlinnan varastomakasiinin aineistoa on puolestaan lisää kokoelmassa *Militieräkningar 1537–1827* (Krigsarkivet, Tukholma).

Lukuun ottamatta sotakomissariaatin tilejä nämä aineistot ovat enemmän tai vähemmän vaillinaisia, vaikka useissa tapauksissa eri arkistoissa olevat aineistot täydentävät toisiaan. Esimerkiksi Helsingin varastomakasiinin vuoden 1751 tiliaineistoa löytyy sekä Riksarkivetista että Krigsarkivetista. Pällekkäisyyksiä aineistojen välillä ei kuitenkaan ole. Tilien puuttuminen ja olemassa olevien tilien fragmentaarisuus tekee niiden käyttämisestä haasteellista. Puutteistaan huolimatta tileistä on silti saatavissa arvokasta tietoa erityisesti linnoitusten rakennuskauden keskeisimmiltä vuosilta 1750–1753.

⁶³ Esimerkiksi John A. Lynn on huomauttanut, että sotilashallintoon liittyvän tutkimuksen vaarana on korostaa hallinnollisten määräysten ja asetusten merkitystä käytännön todellisuuden kustannuksella. Lynn 1997, 68.

Helsingin varastomakasiinista on olemassa muonalaskelmat vuosilta 1750–1751 ja 1753. Kassalaskelma on säilynyt vain vuodelta 1750. Tositteita on säilynyt vaihteleva määrä Helsingistä vuosilta 1748–1753 mutta yhdeltäkään vuodelta ei kokonaisuudessaan. Loviisan tilit ovat hieman Helsinkiä paremmin säilyneitä. Loviisasta muonalaskelmia on vuosilta 1748–1752 ja kassalaskelmia vuosilta 1747–1750 ja 1752. Muista varastomakasiineista parhaiten ovat säilyneet Turun varastomakasiinin tilit, joita on käytettävissä vuosilta 1748–1755 eli lähes koko tutkimuskaudelta.⁶⁴ Hämeenlinnasta tiliaineistoa on olemassa vuosilta 1748–1749 ja 1751 (kassalaskelmia ja tositteita) ja Porvoosta vuodelta 1750 (muonalaskelma ja tositteet). Lisäksi sivumakasiinien tilejä on säilynyt Sipoosta ja Espoon Kallvikista vuosilta 1751–1752 (muonalaskelmia ja tositteita).

Toisin kuin varastomakasiinien tilit, lääninmakasiinien tilit ovat säilyneet aukottomasti koko tutkimusajanjaksolta, sillä ne sisältyvät hyvin arkistoituihin läänintileihin. Lääninmakasiineja oli kaikissa muissa lääneissä paitsi Pohjanmaalla. Uudenmaan ja Hämeen läänissä oli kaksi lääninmakasiinia: Helsingissä ja Hämeenlinnassa. Lääninmakasiinien tilien käyttämisen haasteena on, että jokainen tuloerä (kuten kymmenykset ja viljavero) on kirjattu sen mukaan, minkä vuoden veroviljasta on kyse. Tämä pätee niin tuloihin kuin menoihin ja tilitaseeseen. Mitään valmiita lukuja läänintileistä ei ole siksi saatavissa, vaan niiden käyttö edellyttää eri lähteistä saatujen viljaerien huolellista yhteenlaskua tynnyreissä ja kapoissa.

Lääninmakasiinien tilien ohella läänintileistä on käytetty läänintilikirjaan sisältyviä kihla- ja voutikuntien tilejä. Varasto- ja sivumakasiinien tilien puutteiden vuoksi vain kihlakuntien tilien avulla on ollut mahdollista selvittää kokonaisvaltaisesti, mihin makasiineihin verovilja kuljetettiin. Kihlakuntien tilit antavat siten tietoa makasiinien toiminnasta myös sellaisilta vuosilta, joilta varasto- ja sivumakasiinien tilejä ei ole säilynyt. Pohjanmaan osalta voutikuntien tilit ovat ainoa kattava lähde, joka kertoo läänissä olevista kruunun viljavarastoista.

Tiliaineiston puutteellisuutta kompensoi poikkeuksellisen rikas hallinnollinen kirjeenvaihto vuosilta 1747–1753, jolloin Gustaf Fredrik von Rosen oli Suomen kenraalikuvernöörinä. Von Rosenin kenraalikuvernementin kansliassa kirjoitettiin harvinaisen suuri määrä kirjeitä eri viranomaisille. Erityisen hyödyllisiä makasiinien tutkimisen kannalta ovat von Rosenin valtaneuvostolle, valtiokonttorille ja maaherroille lähettämät lukuisat kirjeet. Vilkkaimmillaan kirjeenvaihto saattoi käsittää useita kirjeitä päivässä kullekin näistä hallintotahoista.⁶⁵

Von Rosenin ajan lähdeaineisto voisi olla vieläkin rikkaampaa kuin se nyt on, jos hänen kenraalikuvernementtinsa arkisto olisi säilynyt. Käytettävissä oleva kirjeenvaihto on nyt lähtökohtaisesti yksipuolista, sillä ainoastaan von Rosenin lähettämät kirjeet ovat tallessa. Hänelle lähetettyjä kirjeitä voi sen sijaan tutkia vain muiden

⁶⁴ Turun varastomakasiinin tilit (1748–1755) ovat säilyneet poikkeuksellisen kattavasti, koska ne ovat laitettu liitteeksi vuoden 1757 lääninmakasiinin tilien tositteiden yhteyteen läänintileihin, toisin kuin muut varastomakasiinien tilit. Syynä tähän tilanteeseen oli Turun varastomakasiinin erityisluonne verrattuna muihin varastomakasiineihin. Toisin kuin muissa varastomakasiineissa, Turussa lääninrahastonhoitaja vastasi koko ajan sekä lääninmakasiinista että varastomakasiinista.

⁶⁵ Kuvaavaa von Rosenin pedanttisuudelle kirjeenvaihdon ja raportoinnin suhteen on linnoitustöistä väliaikaisesti vastanneen Fabian Casimir Wreden tuskainen kommentti kirjeessä Ehrensivärdille vuodelta 1750: ”Tuhannen tulimmaista, mitä ihmettä teen tämän äijän kanssa, en millään ehdi raportoida hänelle kaikkea mitä päivän aikana teen”. Lainaus käännetystä teoksesta Nikula 2011, 136.

viranomaisten konseptien avulla. Kenraalikuvernementin arkiston kohtalon sinetöi ilmeisesti juuri sen laajuus. Kun von Rosenin viranhoito päättyi vuonna 1753, arkisto piti jättää toistaiseksi Suomeen järjestettäväksi ja rekisterien laatimista varten. Myös tileihin piti saada selvyys ennen kuin ne toimitettaisiin eteenpäin. Järjestelytyö asiakirjojen parissa jatkui edelleen ainakin marraskuussa 1754, johon mennessä asiakirjat oli ilmeisesti saatu siirrettyä Tukholmaan mutta ei vieläkaan varsinaiseen arkistoon. Kuvernementin tilit olivat nekin edelleen keskeneräiset syyskuussa 1756. On mahdollista, ettei aineistoa saatu koskaan asianmukaisesti toimitettua arkistoon.⁶⁶

Von Rosenin, maaherrojen ja muiden makasiinien parissa työskennelleiden henkilöiden kirjeitä käsiteltiin valtaneuvoston ja valtiokonttorin kokouksissa, joiden pöytäkirjat ovat kirjeiden ohella arvokas lähde tutkittaessa kruununmakasiineja. Valtaneuvoston pöytäkirjoista on tähän tutkimukseen käytetty sekä sota-asiainosaston (*Krigsexpeditionen*) että sisäasiainsiviliiosaston (*Inrikescivilexpeditionen*) pöytäkirjoja, sillä makasiiniasiat koskivat niin armeijaa kuin siviiliyhteiskuntaakin. Koska Viaporin rakennuskaudella makasiinien toiminnan painopiste oli sotaväen huollon järjestämisessä, sota-asiain pöytäkirjat ovat kuitenkin tällä ajanjaksolla tärkeämpi lähde kuin siviiliasioiden pöytäkirjat.

Valtiokonttori oli makasiiniasioiden suhteen Suomessa toimivien viranomaisten ensisijainen yhteystaho Tukholmassa, vaikka von Rosenin aikana monet hänen esille ottamansa pienetkin makasiineja koskevat kysymykset käsiteltiin suoraan valtaneuvostossa. Valtiokonttorin rinnalla Suomen makasiineja koskevia asioita käsiteltiin vuonna 1749 perustetussa talouskomissiossa, jonka tehtävänä oli muun muassa huolehtia Ruotsista linnoitustöihin lähetettyjen sotilaiden muonituksesta. Talouskomission pöytäkirjoja on olemassa vain vuosilta 1749–1751, mutta lähetettyjen kirjeiden registratuura ulottuu vuoteen 1754 asti.

Makasiiniasioita käsiteltiin myös valtiopäivillä. Koska kruununmakasiineja tarvittiin ennen kaikkea sotaväen huoltoon, niihin liittyviä asioita käsiteltiin pääosin salaisessa valiokunnassa ja sen alaisessa puolustusdeputaatiossa, kuten muitakin armeijaan liittyviä asioita. Valtiopäiviin liittyen makasiineja käsiteltiin myös maaherrojen ja kenraalikuvernöörin (vuonna 1751) laatimissa valtiopäiväkertomuksissa. Näistä varsinkin von Rosenin valtiopäiväkertomus sisältää paljon tietoa makasiineista ja armeijan huoltoon liittyvistä asioista.

Paikallistason hallinnolliseen aineistoon kuuluvat lääninhallitusten kirjeenvaihto ja kaupunkien maistraattien pöytäkirjat. Lääninhallitukseen tuli lukuisia kirjeitä kuninkaalta, Tukholman keskusvirastoilta, kenraalikuvernööriltä, muilta lääninhallituksilta, kaupunkien maistraateilta ja läänin alemmilta viranomaisilta. Kaikki nämä aineistot sisältävät tietoja makasiinijärjestelmän toiminnasta. Kaupunkien hallinnollisessa aineistossa armeijan huoltoon liittyviä kysymyksiä käsiteltiin muun muassa maistraattien pöytäkirjoissa.

Makasiineja koskevan lähdeaineiston laajuuden vuoksi lähteiden käyttö on edellyttänyt joidenkin rajojensa tekemistä. Koska Viapori oli linnoitustöistä tärkein,

⁶⁶ Tietoja kenraalikuvernöörin arkiston kohtalosta: Von Rosen KM:lle 1.11.1753, Skr. från generalguvernör: Finland vol. 15, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirjat 4.12.1753, 749v–752, 26.3.1754, 416v–431, 17.6.1755, 836v, 14.9.1756, 374, Riksrådsprotokoll A I a: 52–53, 55, 59, Inrikescivilexpeditionen, RA; Valtiokonttorin pöytäkirja 22.11.1754, 2099–2100, Protokoll A I A:87, Kansliet, Statskontoret, RA.

tutkimuksessa on keskitytty paikallishallinnollisen aineiston osalta Uudenmaan ja Hämeen lääniin ja Helsingin kaupunkiin. Tämä tarkoittaa sitä, että lääninhallitusten arkistoista on käytetty vain Uudenmaan ja Hämeen lääninhallituksen kanslian arkistoa, ja maistraattien osalta on keskitytty vain Helsingin maistraatin arkistoon. Sen sijaan keskushallinnon aineistoa on hyödynnetty kaikkien neljän Suomen läänin osalta.

Aineiston määrää rajaa myös osittain lähdeaineiston painottuminen vuosiin 1747–1753. Tämä koskee niin tilejä kuin kirjeenvaihtoa ja pöytäkirjojakin. Makasiineihin liittyvien kysymysten ratkaiseminen oli tärkeintä rakennustöiden alkaessa 1748 ja myöhemmin 1751–1753, kun Ruotsista siirrettyjen sotilaiden muonitus piti organisoida. Lisäksi lähdeaineiston painottuminen vuosiin 1747–1753 johtui von Rosenin työteliästä toiminnasta, ja hänen väistymisensä kenraalikuvernöörin virasta näkyi makasiiniasioita koskevien lähteiden määrän vähenemisenä. Esimerkiksi suora yhteydenpito valtaneuvostoon loppui lähes kokonaan makasiineihin liittyvissä kysymyksissä.

2. Makasiinijärjestelmän tarve ja tavoitteet

2.1. Varastointi ja vilja-avustukset suuren Pohjan sodan jälkeen

Viaporin rakennuskauden ajan kruununmakasiinit olivat osa viljan varastoinnin jatkumoa, joka ulottui yhtä kauas kuin kruunun luonnontuotteina keräämät verot. 1700-luvun alussa Ruotsin valtakunta oli kuitenkin viljan varastoinnin suhteen uuden tilanteen edessä. Uudenkaupungin rauhan 1721 myötä Ruotsi menetti valtakunnan vilja-aittina toimineet Viron ja Liivinmaan ja tuli riippuvaiseksi tuontiviljasta koko 1700-luvun ajaksi. Viljaa tuotiin maahan lähes joka vuosi, ja määrät kasvoivat 1780-luvulle asti.⁶⁷

Suuren Pohjan sodan aikana valtakunnan kruununmakasiinit olivat kokonaisuudessaan joutuneet huonoon kuntoon ja tyhjentyneet, kun niistä oli jouduttu sekä huoltamaan armeija että jakamaan kansalle leipä- ja siemenviljaa.⁶⁸ Suomessa ensimmäiset rauhanjälkeiset makasiinit muodostettiin venäläisten veroina keräämän viljan pohjalta. Savonlinnan ja Kymenkartanon läänin maaherra Johan Henrik Frisenheim osti venäläisiltä näiden jälkeensä jättämät varastot Hämeenlinnassa, Turussa, Savonlinnassa, Vaasassa ja Helsingissä.⁶⁹

Kruunulla oli käytössään kahdentyypisiä makasiineja. Karl Åmark on nimennyt nämä varuskuntamakasiineiksi (*garnisonsmagasinerne*) ja varastomakasiineiksi (*förrådsmagasinerne*). Varastomakasiinit olivat sotakollegion alaisia, kun sen sijaan muista makasiineista vastasivat maaherrat ja valtiokonttori.⁷⁰ Käytännössä Åmarkin mainitsemat varuskuntamakasiinit olivat Suomessa samoja kuin lääninmakasiinit. Heti sotaa seuranneina vuosina makasiineja nimitettiin usein vain makasiineiksi tai kruununmakasiineiksi, mutta vähitellen nimitys lääninmakasiini (*landt magasin*) yleisty, kun makasiinien kahtiajako alkoi vakiintua. Ensimmäisen kerran se esiintyy Turun makasiinin tileissä 1726.⁷¹

Lääninmakasiinien päätehtävät olivat veroviljan varastoiminen ja varuskuntajoukkojen muonittaminen. Sääntönä oli, että vuoden aikana sotaväelle jaettavan viljan lisäksi varastoissa piti olla samoille joukoille vielä puoleksi vuodeksi ylimääräistä viljaa. Tämän periaatteen mukaisesti valtakunnan kuudessatoista varuskunta- ja

⁶⁷ Åmark 1915, 8–9, 354–355; Berg 2007, 66, 71.

⁶⁸ Häggman 1922, 136.

⁶⁹ Ahonen 1987, 35–37.

⁷⁰ Åmark 1915, 198–199.

⁷¹ Ks. esim. Helsingin makasiinin tilit 1724, Läänintilikirja 8161: 449–458, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit, Läänintilit, KA; Hatakka 2016.

lääninmakasiinissa oli viljaa vuodesta 1734 yhteensä 30 000 tynnyriä. Näistä makasiineista neljä oli Suomessa: Turussa, Helsingissä, Haminassa ja Lappeenrannassa.⁷² Lisäksi Hämeenlinnassa oli oma lääninmakasiininsa vuodesta 1735 alkaen.⁷³

Varastomakasiinit puolestaan oli tarkoitettu erityisesti sotatilaa varten, minkä vuoksi niihin sijoitettuja varastoja sai käyttää vain pakottavassa tarpeessa. Suomen ensimmäiset varsinaiset varastomakasiinit perustettiin Hämeenlinnaan, Haminaan ja Lappeenrantaan vuosien 1726–1727 valtiopäivillä. Vaikka näihin makasiineihin koottiin viljaa sodan varalle, varastoja päätettiin jo perustettaessa käyttää myös hätää kärsivien auttamiseen. Ensimmäisen kerran varastomakasiineihin turvauduttiin katotilanteessa ilmeisesti jo vuonna 1731.⁷⁴ Myös ennen hattujen sotaa (1741–1743) varastomakasiineista annettiin apua kadoista kärsiville ihmisille.⁷⁵

Pääasiallisesti lainoja annettiin kuitenkin 1700-luvun alkupuolella lääninmakasiineista, joilla oli varsinkin 1720-luvulla sodasta toivuttaessa huomattava merkitys viljan lainaajana talonpojille. Turun ja Porin sekä Uudenmaan ja Hämeen läänien makasiineista annettiin lainaksi yhteensä yli 31 800 tynnyriä viljaa vuosina 1722–1750. Suurin osa viljasta oli peräisin Ruotsista, ja sinne vilja myös pääosin palautettiin. Lääninmakasiineihin jätettiin yleensä vain pienet varastot. Suomeen ei näin ollen päästetty muodostumaan suuria varastoja katojen varalle.⁷⁶

Vaikka viljaa lainattiin suuret määrät talonpojille, lainaustoimintaa ei pidetty kruununmakasiinien päätehtävänä. Valtiopäivillä käytiin jo vuodesta 1723 keskustelua siitä, pitäisikö viljan varastointitehtävän kuulua kruunulle vai pitäisikö talonpoikien huolehtia siitä itse. Nämä kaksi vaihtoehtoa olivat sittemmin esillä melkein jokaisilla valtiopäivillä 1740-luvun jälkipuolelle asti.⁷⁷

Kruununmakasiineja pidettiin usein periaatteessa parhaimpana vaihtoehtona ratkaista viljanvarastointikysymys valtakunnassa. Ongelmana oli kuitenkin makasiiniverkoston perustamisen ja ylläpitämisen rahoitus. Kerta toisensa jälkeen kruununmakasiiniverkoston laajentaminen torjuttiin rahoitusvaikeuksiin vedoten. Talonpoikien itsensä hallinnoimat pitäjänmakasiinit tarjosivat kruunun talouden kannalta edullisemman tavan järjestää viljan varastointi. Jos talonpojat varastoivat omaa viljaansa sekä vastasivat aittojen rakentamisesta ja ylläpidosta, kruunulle ei kertynyt toiminnasta kuluja.⁷⁸

Myös pitäjänmakasiinien perustamisessa oli suuria vaikeuksia, sillä talonpojat vastustivat pitkään hanketta. Vaikeuksista huolimatta pitäjänmakasiinit alkoivat yleistyä vuodesta 1750 alkaen. Tuona vuonna lähes koko valtakunnassa saatiin poikkeuksellisen hyvä sato, mikä auttoi hankkeen etenemistä. Parhaiten pitäjänmakasiineja saatiin perustettua Uudellamaalla. Kokonaisuudessa pitäjänmakasiinit eivät silti lunastaneet niille asetettuja toiveita. Varsinais-Suomessa, Hämeessä, Savossa ja Pohjois-Karjalassa pitäjänmakasiinit menestyivät suhteellisen heikosti.

⁷² Åmark 1915, 198.

⁷³ Hämeenlinnan makasiinin tilit 1735, Läänintilikirja 8217: 1224, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit, Läänintilit, KA.

⁷⁴ Åmark 1915, 198–200, 224.

⁷⁵ Malmström 1895, 400, 417.

⁷⁶ Hatakka 2016.

⁷⁷ Åmark 1915, 204–207; Teerijoki 1993, 28–41; Berg 2007, 81–84.

⁷⁸ Teerijoki 1993, 28–41; Berg 2007, 81–84.

Yksi syy tähän oli se, että kruununmakasiineista annettiin vielä 1700-luvun lopulla huomattavia viljalainoja.⁷⁹

Kruununmakasiinit eivät menettäneet siten merkitystään viljan lainaajana talonpojille. Katojen vaikutusten torjunnasta ei silti missään vaiheessa tullut makasiinien päätehtävää. Kruununmakasiinit olivat olemassa ennen kaikkea armeijan tarpeita varten. Käsitykset sodankäynnistä määrittivät sen, millainen merkitys makasiineille annettiin ja mihin paikkoihin makasiineja päätettiin sijoittaa. Linnoitustyöväen muonitukseen käytetyt Helsingin ja Loviisan (vuoteen 1752 Degerby)⁸⁰ makasiinit eivät sijainneet näissä paikoissa vain sen takia, että linnoitustöiden muonitus edellytti tätä. Niiden sijainnilla oli myös laajempi puolustuspolitiinen tarkoitusperä.

2.2. Makasiinit osana 1700-luvun alun puolustuspolitiikkaa

Armeijan makasiinit olivat osa laajempaa puolustuspoliittista kokonaisuutta. Erityisesti linnat ja linnoitukset liittyivät läheisesti makasiinien sijoittamispäätöksiin, sillä kallisarvoiset ruokavarastot haluttiin pitää suojattuina. Kruunun makasiinijärjestelmän kehittymistä ja sen tilaa Viaporin rakennustöiden alkaessa ei voi siksi käsitellä ilman, että ymmärtää makasiinien yhteyden 1700-luvun alkupuolen puolustussuunnitelmiin.

Suomen puolustuspoliittinen asema oli huomattavasti heikentynyt Uudenkaupungin rauhan jälkeen. Rauhassa Ruotsi menetti venäläisille kaikki itäiset rajalinnoituksensa. Suomen turvana olivat jäljellä ainoastaan keskiajalla rakennetut vanhat kivilinnat, jotka edellisenä vuosisatana oli päästetty rappeutumaan rajan ollessa kaukana idässä. Rannikolla ei ollut yhtään puolustusvarustusta, ja se oli siten täysin avoin vihollisen hyökkäyksille. Kun sodankäynnin painopiste itärajalla oli suurelta osin siirtynyt maalta merelle, tilanne oli sitäkin huolestuttavampi. Pietari Suuri oli luonut Venäjälle vahvan Itämeren laivaston, joka oli jatkuvana uhkana Ruotsin valtakunnan pitkille rannikkokaistoille.⁸¹

Suomen strateginen merkitys koko valtakunnassa kasvoi, kun siitä tuli jälleen raja-alue ja Venäjästä valtakunnan päävihollinen. Suomi joutui jatkossa vastaanottamaan venäläisten hyökkäykset ensimmäisenä. Itämeren herruuden menettäminen merkitsi samalla kuitenkin sitä, että myös valtakunnan ydinalueet olivat muuttuneet raja-alueeksi. Itämeren satamista venäläiset saattoivat tehdä hyökkäyksiä Ruotsin valtakunnan sydämeen, kuten suuressa Pohjan sodassa oli käynyt.⁸²

Suomen puolustuskysymystä pohdittiin Uudenkaupungin rauhan jälkeen ensimmäisen kerran perusteellisesti, kun säädyt kokoontuivat vuonna 1723 valtiopäiville. Linnoituslaitoksen päällikkö, kenraalimajuri Axel Löwen laati säädyille laajan

⁷⁹ Teerijoki 1993, 28–54, 63, 199–203.

⁸⁰ Degerbystä käytetään tästä eteenpäin nimitystä Loviisa, vaikka tämä nimi otettiin käyttöön vasta Aadolf Fredrikin vieraillessa kaupungissa 1752.

⁸¹ Malmström 1893, 337; Juvelius 1919, 3, 19–24; Ericsson 1934, 257.

⁸² Dannert 1943, 1–4.

Suomea koskevan puolustussuunnitelman.⁸³ Suunnitelma on erityisen merkittävä siksi, että myöhemmin Viaporin ja Svartholman rakentamisen myötä toteutunut puolustussuunnitelma perustui siihen.

Löwenin suunnitelmassa korostui rannikon merkitys maan puolustuksessa. Tämä perustui vallitsevaan käsitykseen, jonka mukaan laajamittainen sodankäynti oli luonnonolosuhteiden ja verrattain suuren asutustiheyden vuoksi mahdollista vain eteläisellä rannikkoseudulla. Rannikkoa suojaamaan tarvittiin siksi linnoituksia, linnoitettuja satamia ja laivasto-osasto. Ilman näitä venäläiset pystyisivät kaleereillaan etenemään pitkin rannikkoa ja valloittamaan Etelä-Suomen.⁸⁴

Viholliselle rannikon herruus merkitsisi mahdollisuutta helposti varustaa armeijansa sotatarvikkeilla ja muonalla sekä laskea joukkoja maihin ja hyökätä puolustajien selustaan. Puolustajalle meren herruuden ja rannikon menettäminen puolestaan merkitsisi sitä, että Suomi oli eristyksissä muusta osasta valtakuntaa. Vaikka rauhan aikana armeijalle saatiin tarpeeksi elintarvikkeita Suomesta, sota-aikana seuraisi puutetta, jollei Ruotsin puolelta valtakuntaa voitaisi tuoda meritse täydennystä. Valloitettuaan rannikon kesällä vihollinen pystyi talvella etenemään sisämaahan ja sitä kautta valloittamaan koko maan. Suuren Pohjan sodan kokemukset olivat osoittaneet tämän todeksi. Suomea puolustanut armeija oli joutunut usein luopumaan hyvistä asemista eristetyksi joutumisen pelosta. Puolustajat olivat joutuneet jättämään rannikon ja vetäytymään sisämaahan ja siten koko maa oli menetetty viholliselle.⁸⁵

Rannikkolinnoituksista ja linnoitetuista satamista oli Löwenin mukaan monia etuja puolustajille. Ne suojasivat maata hidastamalla vihollisen etenemistä niin, että Ruotsista ehdittäisiin lähettää apua Suomeen. Maa-armeija voisi vihollisuuksien puhjettua kokoontua linnoituksiin. Jos armeija kärsisi tappion, linnoitukset tarjoaisivat turvapaikan vetäytyville joukoille. Suomen rannikkoa puolustavalle laivastolle linnoitettu sotasatama toimisi turvapaikkana, talviasemana ja kokoontumispaikkana.⁸⁶

Huollon kannalta tärkeää oli, että linnoitukset suojasivat armeijan makasiineja. Löwen piti selvänä ja kiistämättömänä, että suurimmat makasiinit oli sijoitettava linnoitusten suojiin. Muonavarastot oli tarkoitettu sekä linnoituksen piiritystilanteita varten että koko armeijan muonittamiseen sodan aikana. Näitä päämakasiineja ei saanut sijoittaa rajan läheisyyteen, koska vihollinen voisi silloin yllätyshyökkäyksellä eristää ne armeijasta ja koko muusta Suomesta. Tämän vuoksi Suomessa tuli olla kaksi linnoitusta. Rajalinnoituksen lisäksi pitäisi olla kauempana rajasta keskuslinnoitus (*place d'armes*⁸⁷), johon armeija voisi sodan syttyessä kokoontua ja jossa voitaisiin turvallisesti säilyttää armeijan varastoja.⁸⁸

Löwenin puolustussuunnitelma ei johtanut vuoden 1723 valtiopäivillä mihinkään varsinaisiin toimenpiteisiin. Suunnitelmaa pidettiin sinänsä hyvänä, mutta laajoihin

⁸³ Juvelius 1919, 62–63, 70–72; Ericsson 1934, 24–43.

⁸⁴ Löwenin memoriaali vuodelta 1723 (Documenta historica VI, 23–53); Juvelius 1919, 72–82.

⁸⁵ Löwenin memoriaali vuodelta 1723 (Documenta historica VI, 23–25).

⁸⁶ Ibid., 26–30.

⁸⁷ Käsitteestä *place d'armes* ks. Ericsson 1934, 46. Ericsson on kääntänyt termin sanaksi ”förrädsfästning”. Koska *place d'armes* -linnoituksen tehtävänä oli toimia varastopaikan lisäksi myös armeijan kokoontumispaikkana, tämä Ericssonin käyttämä käännös on hieman harhaanjohtava. Siksi tässä tutkimuksessa on päädytty käyttämään *place d'armes* -linnoituksesta joko käsitettä keskuslinnoitus tai päälinnoitus.

⁸⁸ Löwenin memoriaali vuodelta 1723 (Documenta historica VI, 32–38).

linnoitustöihin ei ollut varaa, sillä valtiontalous kärsi pitkien sotien jälkeen kroonisesta rahapulasta. Suurin osa linnoituksiin varatuista rahoista käytettiin Tukholman sisääntuloväylien linnoittamiseen. Suomen puolustuksen hyväksi tyydyttiin uusien rajakaupunkien Haminan ja Lappeenrannan väliaikaiseen linnoittamiseen. Parhaana keskuslinnoituksen paikkana säädetyt pitivät Hämeenlinnaa.⁸⁹

Suomen linnoitussuunnitelmien vaipuminen taka-alalle ei kuitenkaan merkinnyt makasiinien arvostuksen laskua. Vuoden 1726–1727 valtiopäivistä lähtien puolustuspoliittisessa ajattelussa tapahtui muutos makasiinijärjestelmän hyväksi. Tuolloin valtiopäivillä esitettiin ensimmäistä kertaa näkemys, että Suomen puolustuksen oli perustuttava linnoitusten sijaan hyvään armeijaan ja hyviin makasiineihin.⁹⁰ Tähän yhteyteen liittyy todennäköisesti ensimmäisten varastomakasiinien perustaminen Suomeen.

Samoilla valtiopäivillä kiinnitettiin myös huomiota makasiinien hallinnointiin. Salainen valiokunta keskitti armeijan makasiinien hallinnoimisen Savonlinnan ja Kymenkartanon läänin maaherran Johan Henrik Frisenheimin käsiin. Frisenheim oli jo ennestään maaherran tehtävänsä lisäksi vastannut Hämeenlinnan makasiinista vuodesta 1724 alkaen.⁹¹ Hän myös johti 1720- ja 30-luvuilla toiminutta sotakomisariaattia Suomessa. Säilyneen kassakirjan perusteella tämä komissariaatti näyttää kuitenkin olleen varsin vaatimaton.⁹²

Valtiopäivien 1726–1727 aikana ei perustettu ainoastaan uusia makasiineja, vaan niihin myös pyrittiin keräämään suuret varastot. Sotilasyliapäällikkö Berndt Otto Stackelberg esitti valtaneuvostolle, että Suomen makasiineihin koottaisiin 35 000–40 000 tynnyriä ruista. Tämän viljamäärän katsottiin riittävän Suomeen sijoitettujen joukkojen ruokkimiseen vuodeksi. Tavoitteista jouduttiin kuitenkin tinkimään rahanpuutteen vuoksi. Huhtikuussa 1727 salainen valiokunta määräsi, että Suomeen oli hankittava varastoon 16 500 tynnyriä ruista.⁹³ Viljanhankinnat makasiineihin edistyivät niin, että salaisen valiokunnan asettama tavoite saavutettiin vuoteen 1729 mennessä, jolloin varastoissa oli noin 20 000 tynnyriä viljaa, mutta siitä määrä ei enää noussut.⁹⁴

Valtiopäivien puolustuspoliittisissa suunnitelmissa esiintyi 1730-luvulla toistuvasti tavoite saada Suomen makasiineihin 50 000 tynnyriä viljaa varastoon. Tavoite ei kuitenkaan missään vaiheessa toteutunut. Vuosien 1731–1738 välisenä aikana Suomen makasiinien viljamäärä vaihteli noin 18 000–21 000 tynnyrin välillä.⁹⁵ Varustautumisen ongelmana oli kruunun jatkuva heikko taloudellinen tila, minkä vuoksi rahaa oli vaikea löytää sotavarusteluihin.⁹⁶

⁸⁹ Juvelius 1919, 89–90; Häggman 1922, 63–79, 141–148, 184–202; Ericsson 1934, 56–58, 158.

⁹⁰ Juvelius 1919, 97–100; Ericsson 1934, 265–266. Ajatus puolustuksen perustamisesta armeijaan ja makasiineihin toistui entistä vahvemmin seuraavilla valtiopäivillä. Ks. Juvelius 1919, 106–108; Ericsson 1934, 276–277.

⁹¹ Salainen valiokunta KM:lle 14.4.1727 (Documenta historica VI, 93–94).

⁹² Sotakomisariaatin kassakirja 1724–1734, Krigskommissariatets i Finland kassaräkningar G IV b 1, Finska generalkommissariatet: diverse, Krigskollegium Intendentsdepartementet, KrA.

⁹³ Sotilasyliapäällikkö Stackelberg KM:lle 11.10.1726 ja salainen valiokunta KM:lle 14.4.1727 (Documenta historica VI, 88–89, 93–94).

⁹⁴ Schybergson 1875, 131; Häggman 1922, 266.

⁹⁵ Salainen valiokunta KM:lle 17.5.1731 (Documenta historica VI, 106–107); Sotilasyliapäällikkö Löwen KM:lle 1.12.1737, kirjeen kopio on liitteenä Löwenin 3.4.1738 päivätyssä memoriaalissa (Documenta historica VI, 200); Juvelius 1919, 108, 134.

⁹⁶ Malmström 1895, 214–215.

Löwen ei pystynyt enää vaikuttamaan Suomen linnoitustöihin suoraan sen jälkeen, kun salainen valiokunta siirsi vuosien 1726–1727 valtiopäivillä linnoitustyöt linnoituslaitokselta Suomen sotilasyliapäällikkö Stackelbergin alaisuuteen. Kun Löwenistä itsestään tuli vuonna 1737 Suomen sotilasyliapäällikkö, linnoitustyöt siirrettiin takaisin linnoituslaitoksen alaisuuteen.⁹⁷ Uudessa tehtävässään sotilasyliapäällikkönä Löwen laati uuden puolustussuunnitelman, joka päättyi vuoden 1738 valtiopäivien puolustusdeputaation käsiteltäväksi.⁹⁸

Vuoden 1738 puolustussuunnitelmassa esitetyt ajatukset olivat pitkälti samoja kuin vuonna 1723 laaditussa. Joitain merkittäviä eroja kuitenkin oli. Kun ensimmäinen puolustussuunnitelma käsitteli pääosin linnoituskysymystä, toisessa käsiteltiin sen sijaan kokonaisvaltaisesti puolustuslaitosta. Armeijan huoltoonkin kiinnitettiin nyt enemmän huomiota, ja sitä käsiteltiin tarkemmin kuin 15 vuotta aikaisemmin. Seikkaperäisyyden lisäksi puolustussuunnitelmassa uutta oli se, että siinä otettiin edeltäjänsä paljon selvemmin huomioon hyökkäyssodan tarpeet, ja siihen sisältyi erillinen hyökkäyssuunnitelma Venäjää vastaan.⁹⁹

Suomessa oli vuonna 1738 edelleen varastomakasiineja ainoastaan Hämeenlinnassa, Haminassa ja Lappeenrannassa.¹⁰⁰ Puolustussuunnitelmassa Löwen piti tarpeellisena, että päämakasiinien lisäksi olisi olemassa myös pienempiä varastoja. Tällaisia makasiineja pitäisi perustaa Turun linnaan, Savonlinnaan ja kaikkiin kaupunkeihin. Lisäksi joka pitäjässä tuli olla pieniä makasiineja tai vilja-aittoja. Jos varastot olisivat vain yhdessä paikassa, vaarana oli, että ne kaikki voisivat kerralla tuhoutua tulipalossa tai vihollinen onnistuisi hävittämään ne sotatilanteessa. Pienistä makasiineista olisi apua myös katovuosina, kun niihin kerättäisiin hyvinä vuosina viljaa.¹⁰¹

Korostaakseen muonan ennakkoon kokoamisen tärkeyttä armeijalle Löwen käytti esimerkkeinä suuressa Pohjan sodassa tehtyjä virheitä. Hänen mukaansa armeija oli ollut aluksi hyvässä kunnossa, mutta sitten se oli elintarvikkeiden puutteen vuoksi kerta toisensa jälkeen hajonnut. Ilman varastoja armeija oli jäänyt oman onnensa nojaan. Sodan puhjettua oli liian myöhäistä ja kallista enää alkaa koota varastoja. Ihmiset pakenivat metsiin, eivätkä mitkään kuulutukset saaneet heitä enää huolehtimaan armeijan muonituksesta. He pelkäsivät enemmän vihollisen hävitystä kuin esivallan uhkaa.¹⁰²

Löwenin puolustussuunnitelma herätti suurta kiinnostusta vuosien 1738–1739 valtiopäivillä. Salainen valiokunta käsitteli asiaa perusteellisesti ja antoi lopulta lausunnon, jossa se suurelta osin hyväksyi Löwenin esittämät ajatukset.¹⁰³ Makasiinien määrää päätettiin lisätä Löwenin suunnitelmien mukaisesti. Viljahankintojen osalta salainen valiokunta päätti, että ruista oli hankittava 50 000 tynnyriä, mikä siis oli jälleen sama määrä kuin edellisillä valtiopäivillä. Tämä vilja oli sijoitettava seuraavasti: Hämeenlinnaan 16 000 tr, Haminaan 6 000 tr, Lappeenrantaan 4 000 tr,

⁹⁷ Ericsson 1934, 160, 262–263

⁹⁸ Juvelius 1919, 144–152; Ericsson 1934, 281–282.

⁹⁹ Löwenin memoriaali 3.4.1738 (Documenta historica VI, 194–337); Ericsson 1934, 281–292.

¹⁰⁰ Löwen KM:lle 1.12.1737 (Documenta historica VI, 200).

¹⁰¹ Löwenin memoriaali 3.4.1738 (Documenta historica VI, 306–311).

¹⁰² Ibid., 308–309, 314.

¹⁰³ Juvelius 1919, 158–164; Ericsson 1934, 294–296.

Savonlinnaan 3 000 tr, Turkuun 8 000 tr ja Helsinkiin 13 000 tr. Helsinkiin viljaa oli tosin sijoitettava vasta sitten, kun kaupunki oli saatu linnoitettua.¹⁰⁴

Löwen esitti kahdessa puolustus suunnitelmassaan monia ajatuksia, joilla oli kauaskantoiset vaikutukset armeijan muonahuollon järjestämisessä Suomessa. Armeijan päävarastot oli koottava keskuslinnoitukseen etäälle rajasta. Tämän linnoituksen tuli sijaita rannikolla niin, että se olisi samalla linnoitettu satama, josta olisi hyvät yhteydet muualle. Kaikkia varastoja ei saanut kuitenkaan sijoittaa samaan paikkaan, vaan makasiineja piti olla useita eri puolilla maata. Vaikka vuosien 1738–1739 valtiopäivillä Löwenin ajatukset hyväksyttiin, hankkeiden toteutus jäi tuleville vuosikymmenille. Makasiinien suhteen vapauden ajan alkupuolen merkittävin aikaansaannos oli varastomakasiinien perustaminen Suomeen ja päätös viljavarastojen kokoamisesta niihin. Tavoiteltua 50 000 tynnyrin viljamäärä ei kuitenkaan saavutettu. Loppuvuodesta 1740 varastoissa oli tuskin kolmasosaa siitä määrästä, joka niissä määräysten mukaan olisi pitänyt olla.¹⁰⁵

Hattujen tappiollisen sodan jälkeen kokoontuneilla vuosien 1746–1747 valtiopäivillä makasiinien asemaa Ruotsissa pohdittiin varsin perusteellisesti. Käsitellessään puolustuslaitoksen kehittämistä puolustusdeputaatio tiedusteli valtaneuvoston jäseniltä muun muassa, mille seuduille Ruotsissa ja Suomessa olisi perustettava makasiineja vihollisen hyökkäyksen ja katojen varalle. Kysymykseen vastasi kuusi valtaneuvosta.¹⁰⁶

Valtaneuvosten joukkoon kuului myös Löwen. Useat hänen esittämistään ajatuksista eivät olleet toteutuneet vuoteen 1746 mennessä, mikä vaikutti hänen lausuntonsa sisältöön. Löwen totesi makasiinien perustamisesta hieman ivallisesti, että koska sota- ja hätäaikana viljan hankinta oli paljon vaikeampaa kuin rauhan aikana, hänen suunnitelmiansa toteuttamatta jättämisen taustalla täytyi olla rakkaus tällaisiin kalliisiin hankintoihin ja oman edun tavoittelu viljakaupassa.¹⁰⁷

Löwen esitti lausunnossaan samankaltaisia näkemyksiä kuin aikaisemmin. Hänen mukaansa kaikissa maissa, joissa oli viisas hallinto, perustettiin rauhan aikana makasiineja. Niitä ei tarvittu ainoastaan yllättävän sodan varalle, vaan myös väestön auttamiseen katovuosina ja muuten kalliina aikoina. Löwen ei myöskään unohtanut mainita Raamatun Joosefia, joka Jumalan neuvosta oli kerännyt hyvinä vuosina varastoja huonojen vuosien varalle. Tuoreeksi esimerkiksi makasiinien tärkeydestä Löwen huomautti, että jollei Preussin kuninkaalla olisi ollut makasiineja jokin aika sitten suuren kadon sattuessa, maa olisi joutunut tuhon omaksi. Tällä kertaa Löwen ei kuitenkaan nimennyt mitään erityisiä sijaintipaikkoja makasiineille toisin kuin vuoden 1738 puolustus suunnitelmassaan. Sen sijaan hän kannatti varastoinnin suhteen yksityistä yritteliäisyyttä, varastojen hajauttamista ja pieniä varastointiyksiköitä.¹⁰⁸

Makasiineja käsitelti omassa vastauksessaan varsin laajasti myös valtaneuvos Johan Gyllenborg, joka korosti makasiinien merkitystä niin sodan kuin katojenkin varalle. Hänen näkemyksensä mukaan ennen Helsingin linnoittamista makasiineja ei

¹⁰⁴ Ohjesääntö sotilasyliapäällikkö Carl Cronstedtille 26.6.1739 (Documenta historica VI, 362); Juvelius 1919, 164.

¹⁰⁵ Tengberg 1857, 129.

¹⁰⁶ Juvelius 1921, 64–65.

¹⁰⁷ Valtaneuvosten vastaukset puolustusdeputaatiolle joulukuussa 1746 (Documenta historica VII, 40).

¹⁰⁸ Ibid., 38–42.

pitäisi perustaa muihin paikkoihin kuin Hämeenlinnaan ja Turkuun. Kun Helsinki olisi linnoitettu, sinne voitaisiin turvallisesti sijoittaa kaikki, mitä armeija tarvitsi muonituksen suhteen.¹⁰⁹

Useat muutkin valtaneuvokset lausivat näkemyksensä makasiinien perustamiseen. Valtaneuvos Arvid Posse halusi sijoittaa päämakasiinit lähelle rajaa. Muualle piti perustaa pienempiä makasiineja, joista olisi hyötyä hädän hetkellä sekä armeijalle että siviiliväestölle. Valtaneuvos Anton Johan Wrangel totesi sen sijaan, että makasiinit oli sijoitettava keskelle maata, jotta ne olisivat turvassa armeijan selän takana. Katovuosien varalta kerättävät varastot voitiin kuitenkin sijoittaa hänen mielestään rannikolle. Vastaavanlaisen näkemyksen päämakasiinien sijoittamisesta sisämaahan lausui valtaneuvos Samuel Åkerhjelm. Valtaneuvos Gustaf Fredrik von Rosen, Suomen tuleva kenraalikuvernööri, kannatti myös päämakasiinin sijoittamista sisämaassa sijaitsevaan Hämeenlinnaan. Helsinkiin ja Turkuun oli sen sijaan perustettava muita makasiineja. Helsinkiä von Rosen ei pitänyt turvallisena paikkana ennen kuin se oli linnoitettu.¹¹⁰

Valtaneuvosten näkemyksistä voi päätellä, että heidän mielestään Suomen päämakasiinin paikka tulisi olla jatkossakin Hämeenlinna. Puolustusdeputaatiossa tämä näkemys ei kuitenkaan enää saanut laajaa kannatusta. Jos Hämeenlinnaan olisi rakennettu keskuslinnoitus, koko maa olisi jäänyt rajalta saakka avoimeksi vihollisen hyökkäykselle. Hämeenlinnaa ei siksi pidetty myöskään sopivana paikkana päämakasiinille.¹¹¹

Vaikka makasiinien sijoittamisesta käyty keskustelu oli periaatetasolla tärkeää, sillä ei ollut suoraa vaikutusta makasiinien perustamiseen 1740- ja 1750-luvuilla. Linnoitustyömaiden muonitus edellytti Suomen suurimpien kruunun varastojen keräämistä Helsinkiin ja Loviisaan. Von Rosenin Hämeenlinnaa suosivista näkemyksistä huolimatta varastojen keskittäminen linnoituspaikkakunnille tehtiin hänen johdolla, ja linnoitustöiden seurauksena Helsinkiin muodostui Suomen merkittävin kruununmakasiini. Tämä ei kuitenkaan ollut pelkästään sattumaa, vaan sitä edelsi vuosikymmeniä jatkunut väittely siitä, pitäisikö armeijan päämakasiini siirtää Hämeenlinnasta Helsinkiin.

2.3. Viaporin linnoituksen ja päämakasiinin perustamissuunnitelmat

Suunnitelma siirtää päämakasiini Hämeenlinnasta Helsinkiin juonsi juurensa 1720-luvulta asti. Vuoden 1723 valtiopäivillä asetettiin erityinen puolustuskomissio, jonka tehtävänä oli pohtia Suomen puolustuksen järjestämistä. Lausunnossaan kuninkaalle

¹⁰⁹ Ibid., 49–50.

¹¹⁰ Juvelius 1921, 66–69. Juvelius ei ole julkaissut kokoamassaan lähdekokoelmassa *Documenta historica* makasiinien osalta muita lausuntoja kuin Löwenin ja Gyllenborgin. Muiden valtaneuvosten näkemykset käyvät kuitenkin tiivistetysti ilmi hänen puolustuskysymystä käsittelevästä tutkimuksestaan.

¹¹¹ Juvelius 1921, 119–120.

joulukuussa komissio totesi, että Helsinki olisi makasiineille edullisin paikka tavarantoimitusten kannalta. Kaupungilla oli hyvät meriyhteydet, mikä vähensi maakuljetusten tarvetta. Helsinkiä ei kuitenkaan pidetty turvallisena paikkana varastojen säilyttämiseen, ja sen linnoittaminen olisi vaatinut enemmän varoja kuin valtiolla oli käytettävissään. Pelättävissä oli lisäksi, että Helsingissä oleva linnoitus voitiin eristää meren puolelta. Näiden syiden nojalla komissio piti Hämeenlinnaa turvallisimpana ja vähiten kustannuksia vaativana paikkana makasiineille ja arsenaalille. Keskellä maata sijaitsevaa vanhaa linnaa pidettiin myös parhaimpana kokoontumispaikkana rykmenteille.¹¹²

Maantieteellisesti Hämeenlinnan sijainti oli siinä mielessä edullinen, että se muodosti risteysalueen, jossa useat Suomen pääteistä kohtasivat.¹¹³ Isonvihan jälkeen nämä tiet olivat kuitenkin huonossa kunnossa. Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherra Peter Stierncrantz valitti kuninkaalle vuonna 1729, ettei teitä venäläisten miehitysvallan aikana ollut lainkaan hoidettu, vaan ne olivat päässeet täysin turmeltumaan. Teiden surkeasta tilasta valitti samoihin aikoihin myös sotilasylipäällikkö Berndt Otto Stackelberg, jonka mukaan Hämeenlinnaan äskettäin perustettua päämakasiinia ei voitu käyttää mihinkään sinne johtavien teiden kehnouden vuoksi. Hämeen teiden kunto ei myöhemminkään paljoa parantunut 1700-luvulla. Y. S. Koskimiehen mukaan jyrkät mäet, kuopat ja suuret kivet keskellä tietä sekä rapakot ja kehnnot rummut pysyivät samanlaisina vuosikymmenestä toiseen.¹¹⁴

Aksel Löwen arvosteli vuoden 1738 puolustus suunnitelmassaan ankarasti Hämeenlinnan asemaa armeijan päävarastopaikkana. Hänen mukaansa sisämaassa olevilla makasiineilla ei ollut yhteyksiä Ruotsiin. Kuljetukset sisämaahan jouduttiin tekemään härillä ja hevosilla, mikä oli vaivalloista ja tuotti kaikenlaisia vaikeuksia, kun kuljetukset olivat riippuvaisia keleistä sekä vaunujen ja hevosten saatavuudesta. Kelirikon aikana keväisin ja syksyisin Hämeenlinnaan johtavat tiet olivat käytännössä kulkukelvottomia yksinkertaisillekin vaunuille. Päävarasto sijaitsi lisäksi kaukana, huonojen tieyhteyksien päässä raja-alueesta. Erityisesti tie Hämeenlinnasta Haminaan oli niin huono ja vaikeakulkuinen, että Löwen piti sota-aikana parhaana kuljettaa tavarat ensin Helsinkiin ja sieltä meritse eteenpäin, mikäli venäläisten kaleerit eivät sitä estäneet.¹¹⁵

Hämeen linna oli Löwenin mielestä varastopaikkana myös ahdas, eikä sinne mahtunut niin paljon rakennuksia kuin keskuslinnoituksessa tarvittiin. Koska muurit olivat halkeilleet ja muutenkin huonossa kunnossa, linnan käyttö varastopaikkana edellytti suuria ja kalliita korjaustöitä. Löwen ei myöskään pitänyt Hämeen linnaa turvallisena paikkana varastoille. Linnassa oli lautakatto, ja se sijaitsi melkein kiinni puurakennuksia täynnä olevassa kaupungissa, mikä asetti vaaraan koko linnan. Vihollisen tuhopolttaja voisi helposti sytyttää tämän kaiken palamaan ja siten menetettäisiin kaikki sotavarastot. Viljaa ja ruutia säilytettiin lisäksi samassa rakennuksessa, minkä vuoksi ruudin räjähtäessä koko armeijan päämakasiini voitiin menettää samalla kerralla.¹¹⁶

¹¹² Puolustuskomissio KM:lle 11.12.1723 (Documenta historica VI, 73); Juvelius 1919, 90–93

¹¹³ Viertola 1974, 42–45, 49, 55; Koskinen 2007, 87–89.

¹¹⁴ Koskimies 1966, 262–263.

¹¹⁵ Löwenin memoriaali 3.4.1738, Documenta historica VI, 263–264, 276–277, 282.

¹¹⁶ Ibid, 201, 272–276.

Kaiken kaikkiaan Löwen ei voinut käsittää, miten Hämeen linnan kaltaisesta paikasta oli tehty Suomen keskuslinnoitus ja koko armeijan päävarastopaikka. Löwen uudistikin puolustussuunnitelmassaan jälleen jo vuonna 1723 esittämänsä ajatuksen siitä, että paras paikka päävarastolle olisi linnoitetun sataman yhteydessä etelärannikolla.¹¹⁷

Löwenin puolustussuunnitelman pohjalta kysymys linnoitetun sataman ja varastopaikan rakentamisesta etelärannikolle ratkaistiin periaatetasolla vuosien 1738–1739 valtiopäivillä. Salainen valiokunta päätti, että Helsingin satama linnoitettaisiin. Amiraliteetille ja linnoituslaitokselle annettiin tehtäväksi ensin selvittää sopiva paikka linnoitukselle, minkä jälkeen hallituksen oli myönnettävä vuosittain riittävästi varoja linnoitustöihin.¹¹⁸

Amiraliteettikollegion valtuuttamana Suomeen lähetettiin satamapaikkoja tutkimaan laivastoupseerit M. Kullenberg ja G. Wilhelms. Näiden laatimassa raportissa annettiin suuri arvo Helsingin satamalle, jota pidettiin harvinaisen hyvänä. Syvyydeltään se oli kohtuullinen ja ankkuripaikkana hyvä, minkä lisäksi Kruununvuorenselän satama-alueelle johtavat väylät olivat selkeitä purjehtia. Tässä ja monissa muissa yhteyksissä koko Kruununvuorenselkä miellettiin Helsingin satamaksi.¹¹⁹ Hyvällä satamalla ja kaupungin edullisella sijainnilla oli ollut jo aiemmin suuri merkitys Helsingin historiassa sekä kaupungille itselleen että kruunulle. Liivinmaan sotien aikana 1500-luvulla Helsinki oli toiminut Ruotsin armeijan tärkeänä huoltokeskuksena ja läpikulkusatamana.¹²⁰ Päämakasiinin vaatimien kuljetusten kannalta hyvä satama oli ensiarvoisen tärkeä.

Kullenbergin ja Wilhelmsin raportin pohjalta linnoituskomissio laati vuonna 1740 yksityiskohtaisen suunnitelman linnoituksen ja huoltokeskuksen perustamisesta Helsingin Katajanokalle. Tämä oli perusteellisin linnoitussuunnitelma, joka laadittiin ennen lopullista vuoden 1747 suunnitelmaa. Linnoituksen sisällä olevassa makasiinissa tuli olla kolme kerrosta, joista yksi oli varattu elintarvikkeille ja kaksi viljalle. Muurien sisälle piti sijoittaa kaikki muutkin keskuslinnoituksessa tarvittavat rakennukset, kuten leipomo (8 uunia), panimo ja hevosmylly. Varastot oli tarkoitettu sekä laivastolle että armeijalle. Sotakollegio määräytti myöhemmin, että linnoituksen makasiiniin tuli mahtua peräti 80 000 tynnyriä viljaa. Kollegio laati myös kustannuslaskelman linnoitussuunnitelmalle.¹²¹

Katajanokan linnoittamishanke eteni niin pitkälle, että sen hyväksyi puolustus-deputaatio vuosien 1740–1741 valtiopäivillä. Hattujen sota ehti kuitenkin syttyä ennen kuin lopullista päätöstä saatiin aikaiseksi.¹²² Hämeenlinna pysyi siten Suomen keskuslinnoituksena ja -muonavarikkona koko sotien välisen ajan 1720-luvulta 1740-luvulle. Se oli sijainniltaan turvallinen mutta kulkuyhteyksiltään epäkäytännöllinen. Vaikka rannikolla oli parhaat edellytykset tavarankuljetukselle, makasiinien sijoittaminen

¹¹⁷ Ibid, 263–264, 276, 280.

¹¹⁸ Juvelius 1919, 164, 167–169; Ericsson 1934, 296–297.

¹¹⁹ Wilhelmsin ja Kullenbergin raportti 8.9.1739 (Documenta historica VI, 370–373).

¹²⁰ Aalto 2012, 139, 210–213.

¹²¹ Linnoituskomission raportti tammikuussa 1740 (Documenta historica VI, 374–385); Ericsson 1939, 12–24.

¹²² Juvelius 1919, 201–203; Ericsson 1939, 24–26.

sinne ei ollut mahdollista ennen kuin ne voitiin suojata viholliselta. Linnoituskysymyksen ratkaisu oli siksi myös päävaraston sijoittamiskysymyksen ratkaisun avain.

Hattujen sodan jälkeen uusille linnoituksille oli Suomessa tarvetta enemmän kuin milloinkaan aikaisemmin suurta Pohjan sota seuranneena aikana. Turun rauhassa 1743 Ruotsi menetti kaakkaisen rannikkoseudun ja osan Savoa Venäjälle. Suomen uudeksi itärajaksi tuli etelässä Kymijoen läntinen haara. Ruotsille ei jäänyt yhtään linnoitusta itärajalle, kun Hamina, Lappeenranta ja Savonlinna menetettiin. Vastavasti Venäjä sai kolme uutta rajalinnoitusta Ruotsia vastaan. Ainoat Ruotsille jääneet linnoitetut paikat olivat vanhat Turun ja Hämeen linnat.¹²³ Tilanne oli siten linnoitusten osalta vielä huonompi kuin suuren Pohjan sodan jälkeen.

Linnoitusten rakentamisesta päätettiin lopulta vuosien 1746–1747 valtiopäivillä. Tuolloin puolustusdeputaatio ja salainen valiokunta tulivat siihen tulokseen, että Suomeen oli rakennettava kaksi linnoitusta: päälinnoitus sotasatamaineen ja varastoituneen Helsinkiin sekä rajalinnoitus Loviisaan. Suomeen päätettiin lähettää ennen asian lopullista ratkaisua vielä yksi linnoituskomissio, jonka tehtävänä oli tutkia sopivimmat paikat linnoituksille. Matkalle lähetettiin eversti Hans Henrik von Liewen, everstiluutnantti Augustin Ehrensward ja luutnantti Aleksander Mikael Strussenfelt.¹²⁴

Komissio laati tutkimuksistaan Suomessa raportin 9.9.1747, joka päättyi valtaneuvoston käsiteltäväksi. Helsingin osalta raportissa ehdotettiin, että Helsinkiin rakennettaisiin sekä maa- että merilinnoitus. Mantereelle suunniteltu linnoitus piti sisällään varustukset Siltavuorella (*Broberget*) ja nykyisellä Tähtitorninvuorella (*Kasaberget*). Saariston merilinnoituksen kannalta parhaimmaksi paikaksi katsottiin Susisaaren ja Mustasaarten muodostama saariryhmä.¹²⁵

Vaikka päämakasiinin sijoittaminen keskuslinnoitukseen oli ollut esillä linnoitussuunnitelmissa jo 1720-luvulta alkaen, linnoituskomission raportissa makasiineja käsiteltiin varsin suppeasti. Kaleerieskaaderin makasiineista todettiin, että yhdessä aittojen ja asehuoneiden kanssa niille oli tilaa Susisaaren ja Mustasaaren välissä sekä itse saarilla. Saarten välisessä altaassa varastojen katsottiin olevan linnoituslaitteiden suojaamina ja kätkössä vihollisen katseilta. Makasiinit piti sijoittaa sopivaan paikkaan meren äärelle, jotta tavaraa voitaisiin lastata sisään ja ulos suoraan laiturilta. Saarille tuli rakentaa lisäksi panimo ja leipomo sekä jättää tilaa muun muassa myllyille. Kruunun tarvitsemia rakennuksia voitiin suunnitelman mukaan sijoittaa myös kaupunkiin.¹²⁶ Makasiinirakennuksista ja niiden tilavuudesta sekä leipomoissa tarvittavien uunien määrästä raportissa ei mainittu mitään toisin kuin linnoituskomission ja sotakollegion vuonna 1740 laatimissa Katajanokkaa koskevissa suunnitelmissa.

Valtaneuvosto ja salainen valiokunta hyväksyivät linnoituskomission suunnitelman, mikä ratkaisi 1720-luvulta asti esillä olleen linnoituskysymyksen.¹²⁷ Ratkaisun seurauksena toteutui näin ollen vihdoin myös päämakasiinin siirto rannikolle. Koska mitään yksityiskohtaista suunnitelmaa makasiinitilojen, leipomoiden ja myllyjen rakentamisesta ei tehty, Helsinki–Viaporin alueen huoltokeskuksen muotoutuminen tapahtui vähitellen ja usein linnoitustöiden hetkellisten tarpeiden mukaan.

¹²³ Juvelius 1921, 27–28.

¹²⁴ Juvelius 1921, 120–124; Dannert 1943, 211.

¹²⁵ Von Liewenin, Ehrenswardin ja Strussenfeltin raportti 9.9.1747 (Documenta historica VII, 162–169).

¹²⁶ Ibid., 165–166.

¹²⁷ Juvelius 1921, 151–155; Dannert 1943, 212–213.

3. Armeijan muonahuollon organisointi

3.1. Rakennustyövoiman toimeentulo

3.1.1. Sotaväen palkat

Viaporin rakennuskauden aikainen makasiinijärjestelmä muotoutui sotilaiden huoltotarpeen sanelemien ehtojen mukaan. Makasiineihin piti hankkia niin paljon elintarvikkeita kuin sotilaiden ylläpito linnoitustyömailla Helsingissä ja Loviisassa edellytti. Linnoitustöiden laajuus ja eri vaiheet määrittivät siten koko huoltojärjestelmän toimintaa. Kun linnoitustyöt vuonna 1748 alkoivat, sotilaiden muonitusta ei ollut kuitenkaan mietitty loppuun asti. Periaatteessa linnoitustyövoiman muonitus ei edes kuulunut kruununmakasiinien tehtäviin, vaan sotilaiden odotettiin lähtökohtaisesti tulevan toimeen palkkarahoillaan.

Kruunun palvelukseen määrättyjen sotilaiden palkkaus perustui Ruotsissa 1700-luvun alkupuolella erilaisiin säädöksiin, jotka määrittivät, kuinka paljon sotilaat saivat palkkaa ja mitä kaikkia ruoka-aineita sotilaille jaettiin. Linnoitustöitä varten oli olemassa oma säädöksensä: vuoden 1730 muonitusjärjestys (*förplägningsordning*). Nimestään huolimatta se ei lähtökohtaisesti tarjonnut sotilaille muuta kuin rahapalkan. Upseerit ja aliupseerit saivat palkkansa kuukausiperusteisesti niin, että esimerkiksi kapteeni sai 18 hopeataaleria ja kersantti 4 hopeataaleria ja 16 äyriä. Sotilaat saivat sen sijaan palkkansa päiväperusteisesti. Jokaiselta työpäivältä maksettiin 6 hopeaäyriä, mutta pyhäpäiviltä, sairauspäiviltä sekä sade- ja kutsuntapäiviltä vain 4 äyriä. Ideaalitapauksessa tämä tarkoitti sitä, että jos sotilas teki neljän viikon aikana 24 työpäivää, hän sai sunnuntait mukaan laskettuna 5 hopeataaleria (160 äyriä) eli enemmän kuin kersantti kuukaudessa. Rahat palkkoihin tuli ottaa rakennustöiden määrärahoista.¹²⁸

Linnoitustöihin valmistauduttaessa syksyllä 1747 valtaneuvosto määräsi, että sotilaiden ylläpidossa oli jatkossa tehtävä ero vahti- ja varuskuntajoukkojen sekä linnoitustöihin osallistuvien välillä. Tällöin vahti- ja varuskuntasotilaat saivat palkkansa varuskuntamenosäännön (*garnison stat*) mukaisesti ja linnoitustöissä olevat vuoden 1730 muonitusjärjestyksen mukaisesti. Näistä varuskuntamenosääntö oli sotilaan kannalta selvästi huonompi kuin muonitusjärjestys. Varuskuntamenosäännön piirissä olleet sotilaat saivat kuukaudessa palkkaa 1 hopeataalerin ja 24 äyriä sekä ¼ tynnyriä viljaa. Kun viljan hinnaksi arvioitiin yksi hopeataaleri (vuonna 1747), rahaksi muutettuna tämä teki kokonaisuudessaan vain 2 hopeataaleria ja 24 äyriä. Myös upseeriston ja aliupseeriston kohdalla muonitusjärjestys oli pääosin varuskuntamenosääntöä parempi, vaikka upseeriston kohdalla joitain poikkeuksia olikin.

¹²⁸ Förplägnings-ordning 12.5.1730 (julkaissut Modée, Tom II, 825–826).

Linnoitustöihin osallistuvien oli siis tarkoitus saada parempaa palkkaa kuin varuskuntapalvelukseen määrättyjen.¹²⁹

Valtaneuvoston päätös ei tullut sellaisenaan voimaan, sillä kenraalikuvernööri Gustaf Fredrik von Rosen pelkäsi sotilaiden eriarvoistamisen aiheuttavan tyytymättömyyttä. Varuskuntajoukkojen heikko palkka perustui olettamukseen, että sotilaat ansaitisivat lisäelantoa varuskuntapaikkakunnan asukkaiden keskuudessa. Tähän ei von Rosenin mukaan ollut Helsingissä samalla tavoin mahdollisuutta kuin varuskuntapaikkakunnilla Ruotsissa. Viljan ja elintarvikkeiden korkea hinta edellytti riittävää palkkaa kaikille.¹³⁰ Valtaneuvosto hyväksyi von Rosenin esityksen palkkauksen yhdenmukaistamisesta ja muutti aikaisempaa päätöstään. Koko miehistön muonitusessa oli noudatettava vuoden 1730 muonitusjärjestystä.¹³¹

Varsinaisen palkkansa lisäksi sotilaat ansaittivat ylimääräistä palkkaa tekemällä ylitöitä. Linnoitustöiden johtaja Augustin Ehrensvärd oli valmis maksamaan töiden kiirehtimiseksi huhtikuusta 1750 alkaen ylimääräisistä työtunneista tuopin Tukholman olutta tuntia kohden tai tätä vastaavan määrän rahaa. Kesäkuun alusta alkaen töitä tehtiin päivässä 12 ½ tuntia, joista ylitöiden osuus oli 2 ½ tuntia. Seuraavana vuonna töitä tehtiin 12 ¾ tuntia. Ylitöineen palkka oli tuolloin lähes kaksinkertainen verrattuna muonitusjärjestyksen palkkatasoon.¹³² Silti sotilaiden palkka ei ollut korkea, kun se suhteutetaan linnoitustyömaiden korkeaan hintatasoon. Kokonaispalkka oli vain sen suuruinen, että sotilaat tulivat sillä kohtuullisesti toimeen, mihin tavallinen muonitusjärjestyksen mukainen kuuden hopeaäyrin päiväpalkka ei olisi riittänyt.¹³³

Säästöön sotilailta tuskin jäi paljon varoja. Ruoasta säästyneet rahat he käyttivät todennäköisesti suurelta osin kapakoissa, joita Viaporin rakennuskaudella oli Helsingissä yli 70. Ennen linnoitustöiden alkua vuonna 1747 vain kolmetoista henkilöä maksoi Helsingissä lupamaksua oikeudesta pitää kapakkaa, joten sotaväen tuoma piikki alkoholin myyntiin oli merkittävä.¹³⁴ Huonot palkat ja korkea hintataso vaikuttivat siihen, että sotilaat syyllistyivät vuosina 1748–1757 usein omaisuusrikoksiin. He muun muassa varastivat lihaa ja leipää kruununmakasiineista sekä rahaa ja vaatteita parakeista.¹³⁵

Sotapäällystön tekemän valtiopäivävalituksen seurauksena sotaväen palkkausta muutettiin joiltakin osin toukokuussa 1752. Kenttämenosääntö (*fält stat*) oli sotaväen kannalta parempi kuin linnoitustöihin tarkoitettu vuoden 1730 muonitusjärjestys, minkä vuoksi sotapäällystö oli pyytänyt saada siirtyä siihen. Tähän suostuttiin kuitenkin vain upseerien osalta, sillä näiden katsottiin kärsivän suhteettomasti jatkuvista

¹²⁹ Von Rosen KM:lle 5.8.1747 ja marraskuussa 1747 (päiväämätön), Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA. Koska varuskuntajoukot saivat menosääntönsä mukaisesti osan palkastaan viljana, palkan koko vaihteli tämän osalta viljan hinnan mukaan.

¹³⁰ Von Rosen KM:lle marraskuussa 1747 (päiväämätön), Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹³¹ Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirjat 9.12.1747, 2135–2135, 5.7.1748, 615v–618v, Riksrådsprotokoll A I aa:32, 34, Krigsexpeditionen, RA.

¹³² Ehrensvärd Aadolf Fredrikille 31.5.1750, 6.6.1750, 30.5.1751 (konsepteja), Handlingar och brev till H.K.H D I:1/vol. 2, Sveaborgs fästnings arkiv, KrA. Sotilaat saivat yhteensä 34 kupariäyrin arvosta palkkaa. Muonitusjärjestyksen mukainen päiväpalkka oli 18 kupariäyriä (6 hopeaäyriä) eli ylimääräisen palkan osuus oli 16 kupariäyriä.

¹³³ Tämä ilmenee Ehrensvärдин puolustaessa palkkausjärjestelyjä kuningas Aadolf Fredrikin kritiikkiä vastaan. Ks. Ericsson 1939, 226.

¹³⁴ Granqvist 2016, 114–115.

¹³⁵ Talvitie 2014, 52–56, 63.

komennuksista linnoitustöihin. Toinen muutos koski marsseja, joiden aikana sekä rakuunat että jalkaväki saivat jatkossa palkkansa vuoden 1696 marssijärjestyksen (*tåg ordning*) mukaan. Muuten noudatettiin jatkossakin vuoden 1730 muonitusjärjestystä. Sotamiesten palkkaus pysyi muuttumattomana, sillä peruspäiväpalkkaan ja ylitöihin perustuvaa järjestelmää pidettiin ahkeruuteen kannustavana.¹³⁶

Samassa yhteydessä korjattiin myös palkkausepäsuhta, jonka vuoksi linnoitustöitä tekevät sotamiehet olivat saaneet enemmän palkkaa kuin aliupseerit ja korpraalit. Tilanne oli toimeentulon kannalta kestävä alipäällystön keskuudessa. Esimerkiksi korpraalit olivat ansainneet vain puolet siitä mitä sotamiehet. Jatkossa aliupseerit, sotilasvirkamiehet, korpraalit ja rumpalit saivat yhtä paljon palkkaa päivässä kuin tavallinen linnoitustöitä tekevä sotamies.¹³⁷

Kun vuonna 1751 Suomeen siirrettiin Ruotsista värvättyjä joukkoja, myös näiden muonituksessa päätettiin aluksi noudattaa varuskuntamenosäännön sijaan samaa muonitusjärjestystä kuin ruotusotilaiden osalta. Palkkauksen yhtenäistäminen tarkoitti samalla, että koko miehistöä käytettiin sekä linnoitustöissä että vartiopalveluksessa. Varuskuntajoukkojen ylläpitoon tarkoitetut määrärahat siirrettiin lääninhallituksen menosäännöstä linnoituskassalle.¹³⁸ Yhtäläinen palkanmaksu ei kuitenkaan jatkunut pitkään.

Valtiopäiville 1751–1752 kokoontuneet säädyn katsoivat menettelyn aiheuttavan tarpeettomia menoja linnoituskassalle, minkä vuoksi elokuusta 1752 alkaen värvätyt sotilaat saivat ylläpitonsa tavalliseen tapaan varuskuntamenosäännön mukaan eli lähtökohtaisesti he saivat rahapalkan lisäksi $\frac{1}{4}$ tynnyriä viljaa. Värvättyjen palkanmaksu tapahtui jälleen lääninkonttorin kautta.¹³⁹ Varuskuntasotilaille jätettiin kuitenkin mahdollisuus tehdä linnoitustöitä pienen palkkansa täydentämiseksi. Kun värvätyt olivat linnoitustöissä, nämä saivat muonitusjärjestyksen mukaista palkkaa linnoituskassalta. Tämän ajan ulkopuolella palkka oli varuskuntamenosäännön mukainen.¹⁴⁰

3.1.2. Muonitusvaikeudet Helsingissä

Sotilaiden toimeentuloa ei voitu varmistaa ainoastaan maksamalla sotilaille palkkaa ja ylityökorvauksia. Palkkarahoilla piti myös pystyä ostamaan tarvittavia ruokatavaroita. Riittävien elintarvikevarastojen hankkiminen yhtäkkiä tuhansille sotilaille ei ollut porvareille helppo tehtävä Helsingin kokoisessa kaupungissa.

¹³⁶ Kuninkaallinen päätös sotapäällystön valtiopäivävalitukseen 21.5.1752, Kuninkaalliset kirjeet 1698–1760, kansio 602, Leskikuningattaren henkivartiorykmentti, Militaria III, KA.

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Valtaneuvoston sota-asoiden pöytäkirjat 25.6.1751, 518–520, 1.10.1751, 716–716v, Riksrådsprotokoll A I aa:39, 40, Krigsexpeditionen, RA.

¹³⁹ KM Ehrensärdille 16.6.1752, 57–60, Viaporin linnoitustöitä koskevat päiväkäskykirjat ja kuninkaalliset kirjeet, kansio 573a, Yleisiä sotilasasiakirjoja, Militaria II, KA; Von Rosen KM:lle 13.8.1752, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 14, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston sota-asoiden pöytäkirja 7.9.1752, 546v–547, Riksrådsprotokoll A I aa:42, Krigsexpeditionen, RA.

¹⁴⁰ KM Ehrensärdille 22.1.1753, 66–67, Viaporin linnoitustöitä koskevat päiväkäskykirjat ja kuninkaalliset kirjeet, kansio 573a, Yleisiä sotilasasiakirjoja, Militaria II, KA; Valtiokonttorin pöytäkirja 8.6.1753, 880–884, Protokoll A I A:84, Kansliet, Statskontoret, RA.

Helsingissä oli vain noin 1 500 siviiliasukasta 1700-luvun puolivälissä. Väkiluvultaan se oli tuolloin hieman pienempi kuin Porvoo, mutta muihin eteläisen Suomen kaupunkeihin verrattuna se oli kuitenkin suhteellisen suuri. Linnoitustöiden alkaessa vuonna 1748 porvareita oli Helsingissä alle 100. Näiden joukossa suurimmat ryhmät muodostivat käsityöläiset (32) ja kauppiaat (25). Pienporvareita, merikapteeneita ja teurastajia oli alle parikymmentä henkeä. Muu kaupunkiväestö koostui pääosin porvareiden perheistä ja palkollisista sekä kaupungin suojelusmiesten ja virkamiesten kotitalouksista. Vaikka porvareiden määrä kasvoi seuraavina vuosina voimakkaasti, heitä oli silti alle 150 henkeä vuonna 1753, jolloin porvaristo oli suurimmillaan rakennuskaudella.¹⁴¹

Ottaen huomioon porvarien pienen lukumäärän ei ole yllättävää, että heillä oli vaikeuksia vastata linnoitustöiden aiheuttamaan suureen ruokatavaroiden kysyntään. Samankaltainen tilanne oli myös linnoituksen materiaalihankintojen kohdalla. Porvaristo ei yksinkertaisesti pysynyt toimittamaan tarpeeksi tavaraa linnoitustöiden tarpeeseen.¹⁴² Helsingin ruokakaupan tila oli lisäksi varsin huono juuri ennen rakennustöiden alkua.

Vielä vuonna 1746 Helsingissä ei ollut yhtään ruokakauppiasta tai varsinaista ruokatavarakauppaa. Ruokakauppaa hoitivat laittomasti Helsingin köyhimmat asukkaat. Maaherran valitettua asiasta Helsingin maistraatti myönsi heinäkuussa 1746 kauppias Petter Bergille oikeuden pitää ruokatavarapuotia.¹⁴³ Berg ei kuitenkaan halunnut pitkään toimia ruokakauppiana. Jo marraskuun alussa 1747 hän luopui tehtävästään, koska ei omien sanojensa mukaan kyennyt hankkimaan riittävästi tavaraa myytäväksi. Maaseudulta ei tuotu kaupunkiin ruokatavaroita myytäväksi eikä hänellä ollut oikeutta ostaa niitä maaseudulta. Hänellä ei siksi ollut myytävänä muuta kuin jonkin verran silliä ja silakkaa. Bergin luovuttua tehtävästä Helsingin ruokakauppa hajautui. Kapellimestari Lundberg myi leipää, teurastajat lihaa ja krouvarit olutta.¹⁴⁴ Seuraavan kerran Helsingissä oli varsinainen ruokakauppias vasta vuonna 1750, jolloin yllä mainittu kahvila- ja leipomotoimintaa harjoittanut Lundberg siirtyi tähän ammattiin.¹⁴⁵

Ruokatavarakaupan ollessa tässä tilassa sotilaille ei olisi ollut mitään mahdollisuutta ostaa riittävästi ruokatavaroita Helsingistä. Sotilaiden muonituksen kannalta Helsingissä oli myös muita ongelmia. Kaupungissa toimi vain yksi leipuri. Ensimmäisenä rakennusvuonna 1748 maatullitarkastaja Erhardt ehdotti maistraatille, että kaupunkiin otettaisiin nykyistä useampia leipureita. Maistraatti katsoi kuitenkin yhden riittävän, sillä leivän kohonnut menekki nähtiin vain linnoitustöiden aiheuttamaksi väliaikaiseksi ilmiöksi.¹⁴⁶

Ongelmat eivät olleet tuntemattomia viranomaisillekaan. Kenraalikuvernööri tuli jo tammikuussa 1748 siihen johtopäätökseen, ettei sotilaille voinut maksaa pelkkää rahapalkkaa, vaan riittävän ylläpidon varmistamiseksi heille piti jakaa myös leipää

¹⁴¹ Granqvist 2016, 34, 40, 56–61 sekä Liite 3: Helsingin porvarien lukumäärä 1748–1807, 257.

¹⁴² Gustafsson 2015, 82.

¹⁴³ Granqvist 2016, 95.

¹⁴⁴ Helsingin maistraatin pöytäkirja 2.11.1747, 268–270, Pöytäkirjat Ca:50, Helsingin maistraatti, HKA.

¹⁴⁵ Granqvist 2016, 75 sekä Liite 2: Porvarimatrikkeli, 235.

¹⁴⁶ Helsingin maistraatin pöytäkirja 5.9.1748, 386, Pöytäkirjat Ca:52, Helsingin maistraatti, HKA.

kruununmakasiineista. Perustellessaan tätä ehdotusta valtaneuvostolle von Rosen ei käsitellyt suoraan ruokakaupan tilaa linnoituspaikkakunnilla. Hän sen sijaan lähti olettamuksesta, että sotilaat ostaisivat palkallaan viljaa ja valmistaisivat itse leipänsä. Korkeiden hintojen vuoksi viljan ostaminen olisi kuitenkin tullut sotilaille liian kalliiksi, minkä lisäksi sotilaille oli vain harvoissa paikoissa mahdollisuus viljan jauhamiseen. Linnoitustyöt myös viivästyisivät ja hankaloituisivat, jos sotilaat joutuisivat itse huolehtimaan viljan jauhamisesta ja leivän leipomisesta. Valtaneuvosto hyväksyi von Rosenin ehdotuksen todeten perusteluiksi, etteivät sotilaat kalliin hintatason vuoksi kyenneet tulemaan toimeen muonitusjärjestystä noudattaen.¹⁴⁷

Vaikka leivän saanti oli näin varmistettu alusta alkaen sotilaille, muiden ruokatavaroiden järjestäminen ei onnistunut suunnitelmien mukaan. Elintarvikkeiden vähäinen tarjonta ja korkeat hinnat olivat aiheuttaneet ongelmia Helsingissä jo sotaväen liikekannallepanon aikana vuonna 1747.¹⁴⁸ Kun linnoitustyöt alkoivat seuraavana vuonna, tilanne ei ollut sen parempi. Linnoitustöihin valmistauduttaessa kevättalvesta 1748 von Rosen esitti hallitukselle Tukholmaan epäilyksensä siitä, ettei elintarvikkeita ollut saatavilla tarpeeksi kesäksi töihin määrätylle joukolle. Uudenmaan ja Hämeen maaherra Gustaf Samuel Gyllenborg oli ilmoittanut kenraalikuvernööriille, ettei hänen lääninsä maaseudulta ollut alkuvuodesta enää saatavissa enempää ruokatavaroita kaupunkeihin.¹⁴⁹

Helsingistä valitettiin ruokatavaroiden puutteesta jo ennen kuin pääosa sotilaista oli saapunut linnoitustöihin. Ruokakaupan järjestämiseksi maaherra esitti Helsingin maistraatille, että jotkut porvarit ottaisivat tehtäväkseen toimia marketentteina linnoitustöihin tuleville sotilaille. Marketentti eli sotilaskaupustelijat olivat uuden ajan alun sotajoukoissa tavallisin tapa hoitaa joukkojen huolto ilman, että valtio otti suoraan osaa siihen. Kaupustelijat seurasivat armeijoita näiden liikkeessä ja huolehtivat ruoan hankinnasta, kuljetuksesta sekä jakamisesta sotilaille. Porvaristo ei kuitenkaan pitänyt marketentteja tarpeellisina. Se vakuutti tekevänsä kaikkensa tarpeellisen ruoan hankkimiseksi ja totesi, ettei kaupungissa ollut mitään pulaa siitä.¹⁵⁰

Porvaristo oletti ilmeisesti vielä linnoitustöiden alkuvaiheessa selviävänsä tavarantoimituksista, mutta todellisuudessa se ei tähän pystynyt. Uudenmaan kaupungeissa ja erityisesti Helsingissä hintataso kohosi jo toukokuuhun 1748 mennessä niin korkeaksi, että von Rosen ryhtyi toimenpiteisiin sen hillitsemiseksi. Hän kielsi viljan, jauhon ja ruokatavaroiden viennin Uudenmaan kaupungeista ja määräsi maaherrat huolehtimaan myyntitaksojen määräämisestä ruokatavaroille. Myyntitaksojen tarkoituksena oli, että hinnat pysyisivät sellaisella tasolla, etteivät sotilaat joutuisi maksamaan niistä liian paljon. Taksat koskivat leipää, silakkaa, voita,

¹⁴⁷ Von Rosen KM:lle 21.1.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirjat 16.2.1748, 186, 15.3.1748, 316v–317, Riksrådsprotokoll A I aa:33, Krigsexpeditionen, RA.

¹⁴⁸ Ks. esim. von Rosen Gyllenborgille 1.8.1747, 244–245, 15.9.1747, 285–285v, Kirjeasiakirjat Ea:35, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Helsingin maistraatin pöytäkirja 26.10.1747, 259–260, Pöytäkirjat Ca:50, Helsingin maistraatti, HKA.

¹⁴⁹ Von Rosen KM:lle 18.3.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹⁵⁰ Helsingin maistraatin pöytäkirja 25.4.1748, 136–139, Pöytäkirjat Ca:52, Helsingin maistraatti, HKA; Helsingin maistraatti Gyllenborgille 26.4.1748, 361–362, Kirjeasiakirjat Ea:42, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH. Marketenteista ks. Parrott 2012, 203–206.

sianlihaa, naudanlihaa, herneitä, ohraryynejä ja ruisjauhoa.¹⁵¹ Mukaan otetut tuotteet kertovat samalla siitä, minkä tyyppisiä ruokatavaroita sotilaiden katsottiin tarvitsevan eniten.

Näistä toimista huolimatta ruokatavaroista oli pulaa linnoitustöiden aikana kesällä 1748. Tavaroiden myynti rakennustyömailla ei sujunut, vaikka ruokatavaroiden kauppa oli sittenkin päätetty luovuttaa kaupunkilaisille marketeille. Esimerkiksi Ullanlinnan rakennustyömaalla marketin tehtävät hoitaakseen ottanut kauppias Thomas Anthon Clayhills ei ollut elokuuhun mennessä myynyt sotilaille ruokatavaroita, vaan ainoastaan juomia. Valitukset Clayhillsin toiminnasta jatkuivat myöhemminkin. Kapteeni Otto Wilhelm Lode valitti miehistönsä puolesta, että Ullanlinnassa oli puutetta leivästä ja että Clayhillsin palveluksessa ollut marketintti pyysi leivästä korkeampaa hintaa kuin taksoissa oli säädetty.¹⁵²

Myös muita kaupunkilaisia syytettiin ruokatavaroiden myymisestä liian kalliilla hinnoilla taksoihin nähden. Esimerkiksi teurastajia syytettiin sekä korkeista hinnoista että lihan huonosta laadusta.¹⁵³ Elo-syyskuun vaihteessa puolestaan Susiluotojen rakennustyömaalla valitettiin suuresta ruokatavaroiden ja juoman puutteesta. Valitusten mukaan kaupungista ei ollut tullut moneen päivään laivaa saarille tuomaan ruokatavaroita, vaikka työmaan huolto riippui näistä laivoista. Maistraatissa asiasta kuultiin raatimies Georg Wilhelm Clayhillsiä, joka maistraatin luvalla piti krouvia saarella. Tällöin selvisi, ettei hän miehistön suuren määrän ja kaupungissa vallitsevan ruokapulän vuoksi yksin pystynyt toimittamaan tarpeeksi ruokaa ja juomaa rakennustyömiehille.¹⁵⁴

Marketinttihuollon ongelmana olivat yleisesti ottaen rajalliset tavaroiden hankintamahdollisuudet, sillä tavallisesti pikkukauppiaat pystyivät ostamaan vain paikallisia tuotteita. Ilman laajempaa hankintaverkostoa he eivät pystyneet hankkimaan ruokatavaroita suuren sotajoukon tarpeisiin riittävän pitkän matkan päästä. Mikäli paikalliset resurssit eivät riittäneet, marketintit eivät pystyneet takaamaan sotajoukolle edes perustoimeentuloa.¹⁵⁵ Vaikka Helsingissä marketinttien tehtävistä saattoivat vastata kauppapalvelijoidensa kautta kaupungin vauraimmat kauppiaat, kuten Clayhillsin veljekset¹⁵⁶, tämä ei poistanut hankintaongelmia. Helsinkiin tuodut elintarvikkeet olivat pääsääntöisesti peräisin kaupunkia ympäröineeltä maaseudulta. Kun paikalliset resurssit eivät riittäneet tuhansien sotilaiden muonittamiseen, seurauksena oli ruokapula.

¹⁵¹ Von Rosen Gyllenborgille 5.5.1748, 431–432, 22.5.1748, 460–462v, 8.7.1748, 536–537v, Kirjeasiakirjat Ea:40, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Helsingin maistraatin pöytäkirjat 14.5.1748, 170, 28.5.1748, 181–182, Pöytäkirjat Ca:52, Helsingin maistraatti, HKA; Von Rosen KM:lle 27.5.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹⁵² Helsingin maistraatin pöytäkirja 4.8.1748, 347, 29.8.1748, 362, Pöytäkirjat Ca:52, Helsingin maistraatti, HKA.

¹⁵³ Helsingin maistraatin pöytäkirja 9.7.1748, 299–301, Pöytäkirjat Ca:52; Memoriaali 25.8.1748, Pöytäkirjojen liitteet Cb:26, Helsingin maistraatti, HKA.

¹⁵⁴ Helsingin maistraatti Gyllenborgille 17.9.1748, 420–421 (Ea:42); Zander Gyllenborgille 31.8.1748, 2963–2963v (Ea:44), Kirjeasiakirjat, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Helsingin maistraatin pöytäkirja 3.9.1748, 382–384, Pöytäkirjat Ca:52, Helsingin maistraatti, HKA.

¹⁵⁵ Parrott 2012, 203–204.

¹⁵⁶ Clayhillsin kauppiasveljesten asemasta Helsingin kauppiaseliitin huipulla ja Viaporin linnoitustyömaan suurimpina tavarantoimittajina ks. Gustafsson 2015, 107–108 ja Granqvist 2016, 125–126.

Suomen linnoitustyömailla vallinnutta ruokapulaa käsiteltiin valtakunnan korkeimmassa johdossa asti. Valtaneuvos Höpken syytti neuvoston kokouksessa heinäkuussa 1748 kovin sanoin porvaristoa. Hänen mukaansa syynä ruokapulaan oli porvariston vastahakoisuus ja niskoittelu elintarvikkeiden toimittamisessa kohtuulliseen hintaan sotilaille, vaikka tämä oli heidän velvollisuutensa. Höpken pelkäsi, että porvariston omavaltaisuus johtaisi tilanteeseen, jossa kruunu joutuisi maksamaan enemmän palkkaa sotilaille, jotta nämä tulisivat toimeen. Valtaneuvosto päätti Höpkenin näkemyksiä mukaillen määrätä von Rosenin vaatimaan porvaristolta, että näiden tuli myydä porvarisoikeuksiensa menettämisen uhalla kohtuulliseen hintaan ruokatavaroita sotilaille. Jos niskoittelu jatkuisi, ruokakauppa piti järjestää muiden tahojen kautta.¹⁵⁷

Kruunu reagoi näin ollen ruoantoimitusvaikeuksiin pakkokeinoilla uhkaamalla. Helsingin porvaristo vastasi valtaneuvoston uhkaukseen vakuuttamalla, että heillä oli koko ajan ollut tarjolla ruokaa ja heillä nytkin oli varastossa tarpeellisimpia ruokatavaroja miehistölle. Vain upseerien haluamien ruokatavaroiden kohdalla porvaristo myönsi kärsivänsä tavarapulasta. Samassa yhteydessä maistraatti tiedusteli porvareilta, millaiset elintarvikevarastot heillä oli. Vastauksena oli 20 tynnyriä ruista, yli 100 tynnyriä valkoisia herneitä, 50 tynnyriä harmaita herneitä, noin 20 tynnyriä ryynejä ja 20 tynnyriä suolattua naudanlihaa, minkä lisäksi heillä oli silakkaa ja silliä, joista ei annettu tarkkaa arviota.¹⁵⁸ Linnoitustöiden kokoon nähden tämä ei ollut kovin suuri ruokamäärä porvariston vakuutteluista huolimatta.

Tosiasia oli, että ruoan toimittaminen tuhansille sotilaille oli liian vaativa tehtävä Helsingin porvaristolle. Jo kesäkuussa 1748 Helsingin maistraatti oli joutunut toteamaan maaherralle, ettei porvaristo ollut onnistunut tuomaan Helsinkiin riittävästi ruokatavaroita sotilaille ja että sillä oli siksi vaikeuksia toimittaa kaikkea mitä sotilaat vaativat. Elokuussa maistraatti puolestaan ilmoitti maaherralle, että hankintavaikeuksien vuoksi joidenkin ruokatavaroiden hinnat olivat Helsingissä melkein päällekkäisiä kuin pääkaupunki Tukholmassa.¹⁵⁹ Kun uhkauksetkaan eivät toimineet, lopulta myös von Rosen joutui toteamaan, että porvariston oli vaikeaa täyttää velvollisuuksiinsa, koska tavaroita ei yksinkertaisesti ollut saatavilla riittävästi. Rakennustöihin komennetut sotilaat oli siksi pakko muonittaa kruununmakasiinien avulla.¹⁶⁰

Kruunun muonitusroolista huolimatta porvariston asemaa ruokakaupassa ei haluttu kuitenkaan korvata kokonaan. Päinvastoin, kruunun toivomuksena oli jatkuvasti, että kauppiaat pystyisivät toimittamaan tarpeeksi ruokaa linnoitustyöväelle. Jo syyskuussa 1748 von Rosen muistutti maaherran kautta jälleen Helsingin porvaristolle, että näiden oli porvarisoikeuksiensa menettämisen uhalla hankittava miehistölle riittävästi juotavaa ja ruokatavaroita.¹⁶¹ Muonan jakelu kruununmakasiineista kuitenkin jatkui, ja Helsingin ruokakauppaa vaivasivat myöhemminkin

¹⁵⁷ Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 5.7.1748, 615v–618v, Riksrådsprotokoll A I aa:34, Krigs-expeditionen, RA.

¹⁵⁸ Helsingin maistraatin pöytäkirja 4.8.1748, 344–347, Pöytäkirjat Ca:52, Helsingin maistraatti, HKA.

¹⁵⁹ Helsingin maistraatti Gyllenborgille 13.6.1748, 391–395, 8.8.1748, 400–405, Kirjeasiakirjat Ea:42, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

¹⁶⁰ Von Rosen KM:lle 16.8.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹⁶¹ Von Rosen Gyllenborgille 20.9.1748, 642, Kirjeasiakirjat Ea:40, Uudenmaan lääninhallituksen kanslian arkisto, KAH.

samat ongelmat kuin ensimmäisenä rakennusvuonna. Ruokatavaroita ei ollut saatavilla tarpeeksi, mistä valitettiin edelleen vuonna 1755. Kruunun ei auttanut tuolloin muuta kuin uhata porvareita jälleen porvarisoikeuksien menettämisen, jolleivät nämä onnistuneet hankkimaan tarpeeksi ruokaa myytäväksi.¹⁶² Uhkaus oli siis sama kuin se oli ollut jo vuonna 1748.

Vaikka Helsinkiin syntyi Viaporin rakennustöiden kuluessa pysyvä ruokakauppiaskunta 1750-luvulla, ruokakauppiaiden määrä oli varsin vaatimaton koko rakennuskauden ajan. Enimmilläänkin ruokakauppiaita oli vain viisi vuosikymmenen jälkipuolella. Myöskään leipureiden määrä ei kohonnut yhtä leipurimestaria korkeammaksi, mikä oli ilman linnoitustöitäkin Helsingin kokoon nähden vähän. Porvaristoa tutkinut Juha-Matti Granqvist on olettanut tämän johtuneen itseään ruokkivasta kierteestä. Armeijan ryhtyessä jakamaan leipää sotilaille leipureiden toimeentulomahdollisuudet heikkenivät.¹⁶³ Tämä pätee myös muuhun ruokakauppaan. Kruunun myydessä sotilaille markkinahintaa edullisemmin elintarvikkeita Helsingin ruokakauppa ei päässyt kehittymään luonnollisesti, ja kruunu oli siksi jatkuvasti sidottu sotilaiden muonitukseen alkuperäisistä pyrkimyksistään huolimatta.

3.1.3. Kruunun muona-annokset

Sotilaat saivat linnoitustöiden alkuvaiheessa 1748 päivittäin 1 ½ naulaa¹⁶⁴ (577 g) kuivaleipää lähimmästä makasiinista. Tämän arvoksi laskettiin 1 ½ hopeaäyriä, mikä vähennettiin suoraan sotilaan palkasta.¹⁶⁵ Ilmeisesti vielä saman vuoden aikana päivittäisestä leipäannoksesta ½ naulaa korvattiin ⅔ naulalla ruisjauhoa, jolloin leipäannoksen suuruudeksi vakiintui yksi naula.¹⁶⁶ Muutos toteutettiin osittain siksi, että sotilaat voisivat valmistaa ruisjauhosta puuroa tai muuta lämmintä ruokaa, mutta samalla kruunu pyrki näin säästämään leivontakustannuksissa.¹⁶⁷

Elokuusta 1748 alkaen kruunu antoi sotilaille leipäannoksen lisäksi myös muita elintarvikkeita kruununmakasiineista maksua vastaan. Hinnat määriteltiin aluksi ohraryineille, paloviinille, ruisjauholle, suolatulle ja kuivatulle naudanlihalle,

¹⁶² Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirjat 21.1.1755, 79v–80v, 10.6.1755, 482v–484, Riksrådsprotokoll, A I aa:47, Krigsexpeditionen, RA.

¹⁶³ Granqvist 2016, 75, 95–96, Liite 2: Porvarimatrikkeli, 253. Ruokakauppiaiden lisäksi ruokatavaroita saattoivat myydä kauppiaat ja pienporvarit, minkä vuoksi yksityinen ruokakauppa on ilmeisesti ollut jossain määrin laajempaa kuin mitä ruokakauppiaiden määrän perusteella voi olettaa (ks. Granqvist 2016, 98).

¹⁶⁴ Lähteissä painomittana käytetään markkia. Koska yksi markki oli yhtä suuri kuin yksi naula (425 g), joka on tunnetumpi painomitta, tässä tutkimuksessa on päätetty käyttää kyseisestä mittayksiköstä nimitystä naula. Ks. Grönroos et al. 2003, 104.

¹⁶⁵ Von Rosen KM:lle 21.1.1748, Skr. från generalguvernör: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹⁶⁶ Leipäannoksen pienentämisen ajankohta näkyy varsin huonosti lähteissä. Mahdollisesti leipäannos pienennettiin jo vuoden 1748 aikana, sillä Loviisan makasiinin tileistä ilmenee, että alkuvuodesta sotilaat saivat pelkkää leipää mutta loppuvuodesta myös jauhoa. Loviisan varastomakasiinin muonalaskelman ote 1748, Provianträkningar G I:7/vol. 35, Lovisa fästnings arkiv, KrA. Ks. myös Kymenkartanon pataljoonan muonatilauksuitti 30.10.1748, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1747–1750 vol. 45.1., Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA. Helsingin varastomakasiinista ei ole säilynyt muonatilauksiin liittyneitä tositteita vuodelta 1748.

¹⁶⁷ Von Rosen valtiokonttorille 7.6.1750, Expedierade handlingar E 2 A:302; Valtiokonttorin pöytäkirja 29.6.1750, 1316–1317, Protokoll A I A:78, Kansliet, Statskontoret, RA.

suolatulle sianlihalle sekä kuivaleivälle. Myytävien tavaroiden listaan lisättiin kuitenkin pian vielä ruis, ohra ja voi. Hinnat olivat selvästi edullisempia kuin mitä Helsingin kaupungin kuukausittaisissa taksoissa oli säädetty. Esimerkiksi kruunu myi elokuussa 1748 naulan kuivattua naudanlihaa kahdeksalla kupariäyrillä ($2 \frac{2}{3}$ hopeaäyriä), kun se kaupungin taksojen mukaan maksoi kymmenen kupariäyriä.¹⁶⁸

Korkean hintatason vuoksi päivittäiset leipäannokset ulotettiin koskemaan jo vuonna 1748 tavallisten sotamiesten lisäksi aliupseereita, korpraaleja, rumpaleita ja profosseja, sillä näidenkään ei katsottu tulevan toimeen muuten. Myöhemmin, vuonna 1751, myös upseereille annettiin lupa ostaa ruokatavaroita kruununmakasiineista.¹⁶⁹

Kyseessä oli käytännössä tavaroiden myynti sotilaille, vaikka hinnat olivat säädeltyjä eikä kruunu saanut liiketoiminnasta voittoa. Myyntiluonteisuus näkyi kuvaavasti esimerkiksi lääninrahastonhoitaja Helleniuksen joulukuussa 1748 antamasta kuittauksesta, jolla sotilaiden palkasta vähennetyt rahat siirrettiin lääninrahastoon. Kuitissa todetaan, että rahat olivat tulleet jauhon ja ryynien *myymisestä* sotilaille.¹⁷⁰ Kun elintarvikkeiden myynti ulotettiin koskemaan upseeristoa, makasiineista tuli suoranaisia elintarvikekauppoja. Kaupankäynnin käytännön järjestelyjä suunniteltaessa yhdeksi vaihtoehdoksi ehdotettiin, että kruununmakasiinien oviin laitettaisiin ilmoitus, minä päivinä ja kellonaikoina makasiineja pidettäisiin auki upseereille myyntiä varten.¹⁷¹

Tavallisten sotilaiden osalta elintarvikkeiden myynti vakiintui samanlaiseksi tarkasti määritellyksi ruoka-annokseksi kuin leipä. Sotilaat saattoivat saada kruununmakasiineista vuoden aikana viljaa, jauhoa, ohraryynejä, leipää, herneitä, sianlihaa, naudanlihaa, silakkaa ja voita. Muona-annoksen sisältö vaihteli kuitenkin vuodesta toiseen riippuen siitä, mitä tavaroita kruunulla oli varastossa.¹⁷² Viljatuotteiden osalta sotilaat saivat tavallisesti 28 päivän aikana $1 \frac{2}{5}$ leiviskää kuivaleipää, 11 $\frac{1}{5}$ naulaa jauhoa ja $1 \frac{3}{4}$ kannua ohraryynejä.¹⁷³ Tämän valmistamiseen tarvittiin vuodessa noin 3 tynnyriä viljaa, mitä määrää voi samalla pitää yhden sotilaan vuotuisena leipäviljan tarpeena.¹⁷⁴ Vaikka sotilaat todennäköisesti ostivat muona-annoksiensa tueksi lisää ruokaa porvareilta, kruunun tarjoama ruoka muodosti silti ruokavalion perustan.

¹⁶⁸ Helsingin maistraatin pöytäkirja 4.8.1748, 342, Pöytäkirjat Ca:52, Helsingin maistraatti, HKA; Von Rosen KM:lle 16.8.1748, Skr. från generalguvernör: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston sota-asoiden pöytäkirja 30.8.1748, 773v–774, Riksrådsprotokoll, A I aa:34, Krigs-expeditionen, RA; Von Rosen Weckströmille 24.12.1748, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militäreräkenskaper efter 1630, RA. Päätös koski sekä Helsinkiä että Loviisaa.

¹⁶⁹ Von Rosen KM:lle 19.2.1748, 24.10.1751, Skr. från generalguvernör: Finland vol. 4, 12, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹⁷⁰ Helleniuksen kuitti 31.12.1748, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1747–1750 vol. 45.1., Strödda militäreräkenskaper efter 1630, RA.

¹⁷¹ Talouskomission pöytäkirja 27.6.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommissionen 1749, RA.

¹⁷² Helsingin makasiinin muonalaskelmat 1750 ja 1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol 43, Strödda militäreräkenskaper efter 1630, RA.

¹⁷³ Ks. esim. von Rosen valtiokonttorille 7.6.1750, Expedierade handlingar E 2 A:302, Kansliet, Statskontoret, RA.

¹⁷⁴ Liitteessä 1 olevia leivän (1 tr viljaa = 11 leiviskää leipää), jauhon (1 tr viljaa = 13 leiviskää jauhoa) ja ohraryynien (12 tr ohraa = 7 tr ohraryynejä) muuntosuhteita hyödyntämällä voi laskea, että sotilaiden muona-annoksen valmistamiseen tarvittiin 28 päivän aikana 0,22 tynnyriä viljaa. Leivän muuntosuhde saattoi olla kuitenkin edullisempikin (1 tr viljaa = 10 leiviskää leipää), jolloin kuukauden eli 30 päivän aikana tarvittavan leipäviljan määrä oli 0,25 tynnyriä. Tämä oli ilmeisesti tavoitekin, sillä linnoitustöihin komennettujen ruotusotilaiden leipäviljan määrä oli tällöin sama kuin mitä varuskuntasotilaille jaettiin kuukaudessa.

Kruunun muona-annokset koostuivat pääosin kuivatusta leivästä ja suolatusta lihasta. Tällaista yksipuolista ruokavaliota ei pidetty 1700-luvullakaan kovin terveellisenä, ja se erosi suuresti siitä, mihin ruotusotilaat olivat tottuneet kotonaan. Ruoduillaan sotilaat söivät puuroa, kaalia, naurista, palvattua lihaa ja silakkaa sekä käyttivät maitoa. Koska yhtäkkinen ruokavalion muutos johti linnoitustyöväen sairasteluun, Ehrensward ehdotti vuonna 1754 Tukholmaan, että sotilaiden ruokavaliota muutettaisiin. Ehdotuksen pohjalta valtaneuvosto päätti, että sotilaat saisivat jatkossa linnoitustöihin tullessaan vähemmän suolaista ja tukevaa ruokaa kuin tavallisesti.¹⁷⁵

Muona-annosten elintarvikkeiden hinta perustui alkuvaiheessa siihen, millä kruunu oli tavarain ostanut, ja se vähennettiin leivän tavoin sotilaiden palkasta.¹⁷⁶ Myöhemmin sotilaat saivat hankkia elintarvikkeita makasiineista ostohintaa halvemmalla eli toiminta oli kruunulle tietoisesti tappiollista. Kuninkaallinen talouskomissio asetti vuonna 1750 periaatteeksi määritellä elintarvikkeiden hinnat niin, että linnoitustyöväen päivittäisen rahapalkan suuruudeksi jäisi kaksi hopeaäyriä, kun maksut elintarvikkeista oli vähennetty. Tappioiden välttäminen ei siis ollut ratkaiseva tekijä, vaan tärkeintä oli, että sotilaille jäisi edes osa palkasta muuhun käyttöön. Upseerit joutuivat sen sijaan hankkimaan elintarvikkeet kruunun ostohinnalla eli näitä ei tavallisen sotaväen tavoin tuettu.¹⁷⁷

Kruunu myi näin ollen vapaita markkinoita edullisempaan hintaan varastoistaan tavaraa sotilaille ja hankki niitä makasiinijärjestelmän kautta vuosittain suuret määrät lisää. Kruunu ei ollut samalla tavoin kuin Helsingin kauppiat elintarvikkeiden suhteen paikallisten resurssien varassa. Kenraalikuvernöörin johdolla eri puolilla Suomea olevia varastoja voitiin keskittää, ja tarvittaessa viljaa sekä elintarvikkeita voitiin tuoda suuret määrät myös Ruotsin puolelta.

Sotilaiden tavallisesta 18 kupariäyrin (6 hopeaäyriä) päiväpalkasta peräti 12 kupariäyriä (4 hopeaäyriä) maksettiin kruunulle korvaukseksi leivästä ja elintarvikkeista.¹⁷⁸ Tätä taustaa vasten voi hyvin ymmärtää, miksi sotilaat eivät tulleet peruspalkallaan toimeen, vaan tarvitsivat ylitöitä ja niistä maksettua korvauksia. Edes tämä ei olisi riittänyt, jos sotilaiden olisi pitänyt ostaa ruokatavaransa kruunun sijaan vapailta markkinoilta.

Palkan pienuudesta huolimatta sotilaiden palkkarahat muodostivat yhteen lasketuina suuria summia. Esimerkiksi kesällä 1749 sotilaiden palkkaukseen käytettiin kuukaudessa 46 668 hopeataaleria. Koko tuon vuoden linnoitustöihin käytetyistä määrärahoista pelkästään nämä yhden kuukauden palkat muodostivat noin 11 %.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 19.11.1754, 820v–821v, Riksrådsprotokoll, A I aa:46, Krigsexpeditionen, RA. Luonnehdinta sotilaiden kotiruokavaliosta perustuu Ehrenswardin valtaneuvostolle lähettämään memoriaaliin. Myös vuosien 1755–1756 valtiopäivien puolustusdeputaatio katsoi, että sotilaiden saamien muona-annosten pitäisi muistuttaa enemmän heidän tavallista ruokavaliotaan kotona. Puolustusdeputaation pöytäkirja 26.5.1756, 386–389, Handlingar och protokoll R 3065, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1755–1756, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

¹⁷⁶ Von Rosen KM:lle 16.8.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹⁷⁷ Talouskomissio KM:lle 14.2.1750, 20.8.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommissionen 1749, RA; Valtiokonttorin pöytäkirja 30.3.1750, 664–666, Protokoll A I A:78, Kansliet, Statskontoret, RA; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 6.9.1751, 683v–684v, Riksrådsprotokoll, A I aa:40, Krigsexpeditionen, RA.

¹⁷⁸ Ehrensward Adolf Fredrikille 30.5.1751 (konsepti), Handlingar och brev till H.K.H D I: 1/vol. 2, Sveaborgs fästnings arkiv, KrA.

¹⁷⁹ Von Rosen KM:lle 6.7.1749, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 7, Skrivelser till K.M:t, RA. Määrärahoista ks. Nikula 2011, 203.

Useimpina vuosina linnoitustöiden palkkakulut olivatkin isommat kuin rakennusmateriaaleihin käytetyt varat. Vuosina 1751–1754 palkkoihin käytettiin yhteensä melkein puolitoista miljoonaa hopeataaleria.¹⁸⁰

Palkoista tehtyjen vähennyksien kautta suuri osa palkkarahoista palautui kruunulle. Rahat käytettiin korvaamaan kruunun muonahankintoihin käyttämiä varoja eli toisin sanoen varat muonahankintoihin saatiin kiertoteitse linnoitustöiden määrärahoista.¹⁸¹ Välissä saattoivat toimia lääninrahastot, joista voitiin ottaa tarvittaessa rahaa viljahankintoihin. Tämä korvattiin rahastoille myöhemmin sotilaiden palkoista pidätetyillä rahoilla.¹⁸²

Lopputuloksena oli, että 1700-luvun Helsingissä oli päädytty näennäisesti samankaltaiseen palkanmaksukäytäntöön, joka oli ollut vallitseva jo 1600-luvulla kolmikymmenvuotisen sodan aikana Keski-Euroopassa. Myös tuolloin ruokatavaroita oli keskitetysti myyty sotilaille ja niiden hinta oli vähennetty sotilaiden palkasta. Itse palkka oli jaettu kahteen osaan, joista ylläpito-osa sisälsi yleensä pelkästään luonnossa maksettavia tuotteita, kuten ruokaa ja juomaa. Tämä palkka oli suuruudeltaan puolet tai kaksi kolmasosaa kokonaispalkasta. Loppuosa palkasta maksettiin rahana könttäsuumana katselmusten aikana.¹⁸³ Luonnontuotteina maksetun palkan suhteellinen osuus kokonaispalkasta oli näin ollen lähes sama kuin 1700-luvun Viaporissa.

Merkittävänä erona näiden kahden vuosisadan välillä oli kuitenkin luonnossa maksettavan palkan maksaja. 1600-luvulla ruokatavaroita olivat myyneet joukoille sotilasrytteinä toimineet rykmentinpäälliköt. David Parrott on yhdistänyt palkanmaksun luonnontuotteilla sotilasryttijäupseerien pyrkimykseen tehdä taloudellista voittoa myymällä elintarvikkeita sotilaille.¹⁸⁴ 1700-luvun puolivälin Ruotsissa elintarvikkeita sen sijaan myi sotilaille kruunu, joka päinvastoin teki tietoista tappiota elintarvikekaupalla. Valtiojohtoisen muonituksen ollessa kyseessä tappiollista toimintaa ei pidetty itsessään haitallisena.

Viaporin rakennustyövoiman muonitusjärjestelyt kuvastavatkin valtion kasvanutta roolia armeijan huollossa. Tämä päti erityisesti olosuhteissa, joissa ruokatavaroiden kysyntä oli liian kova paikallisiin resursseihin nähden. John A. Lynnin mukaan sotilaille saatettiin maksaa pelkkää rahapalkkaa muonan sijasta silloin, kun nämä palvelivat varuskuntajoukkoina tai kun joukot oli sijoitettu talvileiriin. Sotaretkien aikana tilanne oli kuitenkin toinen. Kun sotilaita oli sijoitettuna liian paljon liian pienelle alueelle, he eivät voineet suuren kysynnän vuoksi ostaa ruokaansa itse vaikka heillä olisi ollut rahaa. Sotilaat saattoivat tällöin turvautua ryöstelyyn. Tämä oli Lynnin mukaan yksi keskeisistä syistä, miksi valtio oli päätyntä 1600-luvun lopulla huolehtimaan sotilaiden muonituksesta suoraan joko omien palkollistensa kautta tai hyödyntämällä yksityisiä ryttijä.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Gustafsson 2015, 58, 120. Kyseessä olivat tavalliset palkkarahat eli niihin ei sisälly ylityökorvauksia.

¹⁸¹ Ks. esim. von Rosen valtiokonttorille 19.1.1749, Expedierade handlingar E 2 A:298, Kansliet, Statskontoret, RA.

¹⁸² Valtaneuvoston sota-asoiden pöytäkirja 4.10.1748, 851v–852v, Riksrådsprotokoll, A I aa:34, Krigsexpeditionen, RA.

¹⁸³ Parrott 2012, 162, 209–211.

¹⁸⁴ Ibid.

¹⁸⁵ Lynn 1993a, 17.

Harvaan asutussa Suomessa, jossa kaupungit olivat pieniä, kysyntäpiikit olivat luonnollisesti vielä ongelmallisempia kuin Länsi- ja Keski-Euroopassa. Tämä kuvastuu hyvin Helsingin porvariston vaikeuksista hankkia riittävästi tavaraa linnoitustyömaiden tarpeisiin. Viaporin muonituksen osalta syy kruunun toimintaan löytyykin ennen kaikkea Lyynin mainitsemasta suuresta paikallisesta kysynnästä. Yhtäläisyydet 1600-luvun sotiin selittyvät sillä, että linnoitustyöt muistuttivat suuresti sota-ajan tilannetta. Tuhansien sotilaiden muonitus läpi kesän on rinnastettavissa paikallaan pysyttelevän kenttäarmeijan ylläpitoon.

Muonitusongelmat eivät muodostuneet ylitsepääsemättömiksi niin kauan kuin kruunu pääosin huolehti sotilaiden ruoantarpeesta. Jos tältä tieltä poikettiin, vaikeuksia ilmeni nopeasti. Näin kävi loppuvuodesta 1752, jolloin Suomeen edellisenä vuonna tuotujen värvättyjen rykmenttien kohdalla siirryttiin muonitusjärjestyksestä varuskuntamenosääntöön eli toisin sanoen pääosin rahapalkkaan. Seurauksena oli, että värvättyjen rykmenttien komentajat laativat yhteisen kirjeen, jossa he valittivat, miten vaikeaa niin upseereille kuin sotilaille oli saada riittävästi elintarvikkeita Helsingistä. Heidän mukaansa kaupungissa ei ollut yhtään ruokatavaroita myytävänä, joten heidän piti lähettää omia rykmentinmarketentteja maaseudulle niitä hankkimaan. Kun marketentit yrittivät tuoda hankkimiaan tavaroita Helsinkiin, kaupunginpalvelijat ottivat ne heiltä pois syyttäen heitä laittomasta maakaupasta. Varuskuntajoukot eivät voineet myöskään ostaa ruokatavaroita niiltä harvoilta talonpojilta, jotka tulivat kaupunkiin, sillä porvaristolla oli majamieslaitoksen kautta tiukka ote talonpoikiin.¹⁸⁶

Ilman kruunun muonitusta värvätyt joukot olivat näin ollen vaikeassa tilanteessa, koska porvaristolla ei ollut tarpeeksi myytävää, mutta tavaroita ei olisi saanut myöskään ostaa suoraan talonpojilta. Varuskuntajoukkojen osalta elintarvikehuolto saatiin jonkinlaiseen järjestykseen vuonna 1753, kun Helsingin porvaristo sitoutui hankkimaan näille tuoretta lihaa ja muita elintarvikkeita. Sakon uhalla teurastajien piti kolme kertaa viikossa viedä Viaporiin lihaa myytäväksi. Maaherran mukaan tämän jälkeen näistä tavaroista ei havaittu puutetta Helsingissä eikä Viaporissa. Sen sijaan ruotujakoisista rykmenteistä koostuneen rakennustyövoiman muonitusta ei saatu toimimaan tyydyttävästi pelkästään yksityisten tavarantoimittajien kautta.¹⁸⁷

Ainoaksi vaihtoehdoksi rakennustyövoiman muonituksessa jäi näin ollen jatkaa leivän ja elintarvikkeiden jakamista kruunun varastoista. Ilman näitä ruoka-annoksia sotilaiden tilanne olisi ollut kestämaton. Linnoitustöiden muonitus oli siten koko rakennuskauden lähes täysin riippuvainen kruunun makasiinijärjestelmän toiminnasta. Tämä asetti paineita koko järjestelmälle ja tuotti runsaasti työtä siitä vastuussa oleville viranomaisille. Vastuu rakennustyövoiman ruokahuollon organisoinnista oli erillään varsinaisista linnoitustöistä, joita johti Augustin Ehrensverd. Muonituksesta vastasi sen sijaan Suomen kenraalikuvernööri Gustaf Fredrik von Rosen.

¹⁸⁶ Von Rosen KM:lle 21.12.1752 (liite), Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 14, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹⁸⁷ Gyllenborg KM:lle 3.4.1755, 23.4.1755, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 19, Skrivelser till K.M:t, RA.

3.2. Kenraalikuvernööri huollon johdossa

Gustaf Fredrik von Rosenista (1688–1769) ja hänen ajastaan Suomen kenraalikuvernöörinä 1747–1753 on annettu usein tutkimuskirjallisuudessa varsin kielteinen kuva. Ruotsin puolustuspolitiikka tutkinut Einar W. Juvelius (Juva) on vähätellyt von Rosenin merkitystä todeten, ettei tämä pystynyt luomaan itse suoranaisesti mitään uutta. Kenraalikuvernöörin siviilipuolen hallinnosta kirjoittanut Kyllikki Laakso on puolestaan todennut, että on yleinen käsitys, ettei von Rosenin toiminnalla ollut suurta merkitystä Suomen olojen kehityksessä. Vaikka von Rosen pyrki virkansa puitteissa käsittelemään kaikkia mahdollisia Suomessa esiintyviä asioita, Laakson mukaan hän keskittyi kuitenkin pikkuasioihin eikä kyennyt löytämään suuria linjoja.¹⁸⁸ Armeijan huollon ja makasiininhallinnon osalta yllä mainitut luonnehdinnat eivät kuitenkaan ole oikeutettuja. Kenraalikuvernööri oli nimitetty Suomeen ennen kaikkea sotilashallintoa varten, ja juuri armeijaan liittyvissä asioissa ovat löydettävissä hänen suurimmat ansionsa.

Kenraalikuvernöörin viran perustamisesta päätettiin vuosien 1746–1747 valtiopäivillä. Edellisen kerran Suomessa oli ollut niin siviili- kuin sotilasasioista vastannut kenraalikuvernööri 1600-luvulla. Tuolloin kenraalikuvernöörit, kuten heistä tunnetuin Pietari Brahe, olivat keskittyneet suurelta osin siviiliasioihin. 1700-luvun puolivälissä kenraalikuvernöörin virka sen sijaan perustettiin lähinnä valtakunnan puolustusta silmällä pitäen. Viran perustamista tutkinut Juvelius on tulkinnut syyksi nimenomaan tarpeen asettaa Suomeen jälleen sotilasyliapäällikkö, jonka tehtävänä oli vastata keskitetysti maan puolustuksesta. Edellinen rauhan ajan sotilasyliapäällikkö Suomessa oli ollut ennen hattujen sotaa.¹⁸⁹

Pelkän sotilasyliapäällikön sijasta nyt päädyttiin kenraalikuvernööriin, koska Suomen ylin siviili- ja sotilashallinto haluttiin keskittää yksiin käsiin, jotta hallinto olisi kokonaisuudessaan vahvempaa ja selvempää kuin aikaisemmin. Siihen asti Suomen siviilihallinto oli kuulunut neljälle maaherralle ja sotilashallinnosta olivat vastanneet rykmenttien komentajat. Nämä kaikki olivat hoitaneet virkojaan toisistaan riippumatta raportoiden kukin erikseen keskushallinnolle. Kenraalikuvernöörin ei myöskään katsottu herättävän yhtä paljon sotilaallista huomiota Venäjällä kuin pelkästään armeijasta vastanneen sotilasyliapäällikön nimittäminen.¹⁹⁰ Sotilasyliapäällikköä Suomessa kuitenkin tarvittiin juuri tuolloin, sillä ulkopoliittisen tilanteen kiristyttyä venäläiset joukot liikehtivät rajalla.¹⁹¹

Kenraalikuvernöörin virka oli tarkoitettu vain väliaikaiseksi, koska hallitusmuoto kielsi kenraalikuvernöörinkuntien muodostamisen valtakunnan sisälle. Hallitusmuodon määräystä katsottiin voitavan kiertää asettamalla kenraalikuvernööri vain toistaiseksi,

¹⁸⁸ Juvelius 1924, 1–2; Laakso 1955, 521, 525–526. Kielteistä kuvaa on vahvistanut mm. Cederberg. Ks. Cederberg 1947, 114–119, 158. Käsitykset von Rosenin varsin vähäisestä merkityksestä näkyvät näitä uudemmassakin tutkimuksessa. Ks. esim. Teerijoki 2006, 345–346.

¹⁸⁹ Juvelius 1921, 81, 84–85; Juvelius 1921b, 6–15. Pietari Brahen ansioista siviilihallinnon aloilla ks. Teerijoki 2003b, 769–773.

¹⁹⁰ Juvelius 1921, 87–90. Hallinnon hajanaisuudesta ja perusteluista kenraalikuvernöörin viralle ks. myös KM Gyllenborgille 13.2.1747, Kirjeasiakirjat Ea:35, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

¹⁹¹ Malmström 1897, 315; Danielson-Kalmari 1929, 114.

seuraaviin valtiopäiviin asti. Virkaa pidettiin myös jo lähtökohtaisesti tarpeettomana menoeränä tietyn ajan jälkeen. Maaherrojen ja rykmentinpäällikköjen katsottiin voivan huolehtia kenraalikuvernöörin tekemien uudistusten loppuunsaattamisesta. Salainen valiokunta edellytti, että kenraalikuvernöörillä tuli olla kokemusta sekä siviili- että sotilashallintoon kuuluvissa asioissa. Toimenkuvan yksi keskeisistä osaluista oli armeijan huolto, joten kenraalikuvernöörin haluttiin olevan perehtynyt armeijan varustamiseen ja ylläpitoon. Salaisen valiokunnan aloitteesta säädyt hyväksyivät kenraalikuvernöörin viran perustamisen Suomeen 11.2.1747.¹⁹²

Tullessaan nimitetyksi kenraalikuvernööriksi von Rosen oli jo tehnyt pitkän uran armeijan palveluksessa ja hankkinut kokemusta monista hallinnollisista tehtävistä. Hän oli osallistunut suureen Pohjan sotaan, jonka kuluessa hän oli saavuttanut kuningas Kaarle XII:n luottamuksen. Von Rosen seurasi Pultavan tappion jälkeen Kaarlea Turkkiin ja palasi sieltä myöhemmin takaisin Ruotsiin hänen seurassaan. Ruotsissa kuningas teki von Rosenista vuonna 1717 amiralteetin varajohtajan ja Karlskronan sekä Karlshamnin linnoitusten komentajan. Kaarle XII:n kuoltua von Rosen joutui joksikin aikaa syrjään, mutta hänen uransa jatkoi vähitellen nousua. Hänet nimitettiin jalkaväen kenraalimajuriksi 1722 ja Västmanlannin rykmentin päälliköksi 1728. Valtaneuvos von Rosenista tuli 1739 hattujen saatua vallan.¹⁹³

Von Rosen oli saanut ennen nimitystään kenraalikuvernööriksi kokemusta myös armeijan huoltamisesta ja sotavoimien ylipäällikkönä toimimisesta. Ennen hattujen sotaa hän oli sotavarusteluista vastanneen komission johtaja.¹⁹⁴ Kun Tanska uhkasi Ruotsia sodalla vuonna 1743, von Rosen toimi käytännössä maa-armeijan ylipäällikkönä, vaikka muodollisesti ylin johto kuului kuninkaalle ja perintöruhtinaalle. Sota oli niin lähellä, että armeija kutsuttiin koolle ja marssitettiin Skåneen ja Bohusläniin. Von Rosen joutui haastavan huoltotehtävän eteen jo tuolloin. Makasiinit olivat tyhjiä, leipomoita ei ollut perustettu, talonpojilta ei ollut elintarvikkeita saatavissa ja tavaroiden ostaminen kaupungeista oli hidasta.¹⁹⁵

Kenraalikuvernöörin hallintopiiriin kuului Suomen suuriruhtinaskunta mukaan lukien Pohjanmaa ja Ahvenanmaa (*Sturfurstendömet Finland med Österbottn och Åland*).¹⁹⁶ Kuten jo 1600-luvulla Suomen suuriruhtinaskunnalla tarkoitettiin tässä yhteydessä Turun ja Porin, Hämeen ja Uudenmaan sekä Kymenkartanon ja Savon läänejä. Sen sijaan Pohjanmaa alettiin vasta vähitellen nähdä osana Suomea.¹⁹⁷

Kamarikollegio, sotakollegio ja valtiokonttori laativat yhdessä kenraalikuvnööriille ohjesäännön. Sen pääosa koski puolustusasioita. Armeijan makasiinien osalta siinä todettiin, että koska koko maan tarvitsemien muona- ja ammusmakasiinien sijoittaminen rajalinnoituksiin oli mahdotonta, niille piti etsiä paikka kauempaa rajalta. Paikan piti olla sopiva keskuslinnoitukselle (*place d'armes*), niin että se pystyisi

¹⁹² Juvelius 1921, 90–92.

¹⁹³ Juvelius 1932, 517; Teerijoki 2006, 345.

¹⁹⁴ Winton 2018, 237.

¹⁹⁵ Dannert 1943, 63, 68.

¹⁹⁶ Instruktion för generalguvernören i Finland, baron Gustaf Fredrik von Rosen (julkaissut Schybergson 1888, 183).

¹⁹⁷ Juva 1951, 114, 120. 1700-luvun puoliväliin mennessä Suomi-käsitteen alle luettiin kuitenkin pääsääntöisesti myös Pohjanmaa, mikä näkyy esimerkiksi siinä, että Pohjanmaan rykmentti laskettiin osaksi suomalaisia rykmenttejä (*finska regementen*). Ks. esim. Helsingin varastomakasiinin muonakaskelma 1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol 43, Strödda militäräkenskaper efter 1630, RA.

vastaanottamaan Ruotsista meritse lähetettävät joukot ja tarvikkeet. Kustannusten säästämiseksi linnoitukseen perustettavat parakit, makasiinirakennukset, leipomot ja myllyt tuli sijoittaa päävallien sisään.¹⁹⁸ Ohjesääntö noudatti tässä suhteessa 1746–1747 valtiopäivillä käsiteltyjä linnoitussuunnitelmia.

Keskuslinnoituksen yhteydessä olevan makasiinin lisäksi tarvittiin myös muita makasiineja, joista osan tuli olla pysyviä (*ständig*) ja toisten ”juoksevia” (*löpande*).¹⁹⁹ Pysyvät makasiinit piti perustaa turvallisiin paikkoihin, joissa niitä pystyttäisiin puolustamaan ja joista joukkoja voitaisiin muonittaa niiden kokoontuessa. Viljan jauhatusta ja leivän leipomista varten näiden makasiinien läheisyyteen tuli perustaa myllyjä ja leipomoita. Jollei paikan päällä ollut mahdollisuutta perustaa vesi- tai tuulimyllyjä, makasiinien tarpeisiin tuli hankkia käsimyllyjä. Näitä pienemmät ”juoksevat” makasiinit oli tarkoitettu muonittamaan rykmenttejä näiden liikkuesssa paikasta toiseen, minkä lisäksi niitä voitiin käyttää päämakasiinien täydentämiseen. Myös ne tuli perustaa mieluiten paikkoihin, joissa oli mahdollisuus viljan jauhamiseen ja leipomiseen.²⁰⁰

Ohjesäännöstä käy ilmi, että kenraalikuvernöörille oli annettu valtuudet johtaa keskitetysti koko armeijan makasiinijärjestelmää Suomen alueella. Hänen tehtävänään oli etsiä sopivat paikat niin makasiineille, myllyille kuin leipomoille. Ohjesäännössä mainitut makasiinit olivat käytännössä armeijan varastomakasiineja (pysyvät) ja tulevia sivumakasiineja (”juoksevat”). Ohjesäännössä ei mainita veroviljan kanton ja varuskuntajoukkojen muonittamiseen tarkoitettuja lääninmakasiineja, jotka olivat maaherrojen alaisuudessa.

Kenraalikuvernöörin ja maaherrojen välinen suhde määriteltiin kenraalikuvernöörin ohjesäännössä vain yleisellä tasolla ja siten varsin ympäröörästä. Maaherrojen tuli avustaa kenraalikuvernööriä kaikessa maan kehittämiseen ja menestykseen liittyvissä asioissa. Heidän täytyi lähettää pyynnöstä kenraalikuvernöörille läänejä koskevia tietoja. Muuten maaherrojen tehtävät sotilas-, siviili- ja kirkollishallinnossa pysyivät ennallaan. Kenraalikuvernöörin tehtäväksi jäi siten käytännössä vain maaherrojen toiminnan valvominen.²⁰¹ Maaherrojen vastuut makasiineista oli kirjattu maaherroille annettuun ohjesääntöön varsin suppeasti. Läänissä olevat makasiinit olivat sen mukaan maaherran alaisuudessa, jollei niiden hallinnosta ollut annettu muuta säädöstä.²⁰² Von Rosenin ajan makasiinien hallintorakenne on esitetty kaaviossa 3.1.

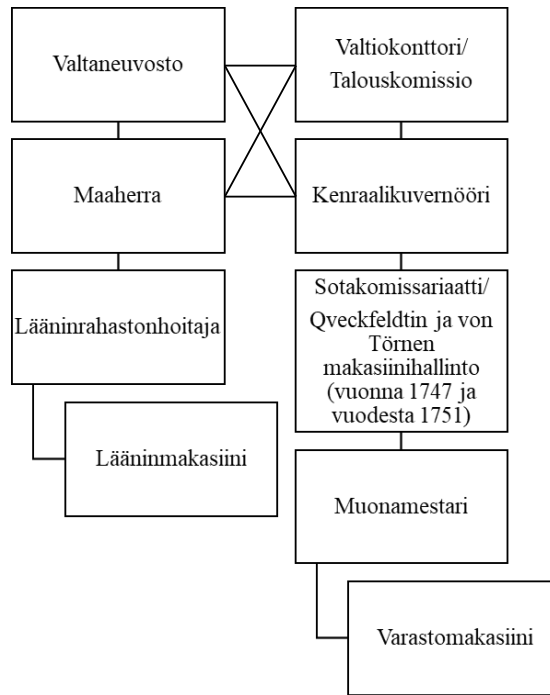
¹⁹⁸ Instruktion för generalguvernören i Finland, baron Gustaf Fredrik von Rosen (julkaissut Schybergson 1888, 191–192).

¹⁹⁹ *Löpande*-käsite viittaa siihen, että näiden makasiinien varastot oli tarkoitettu juokseviin menoihin. *Ständiga*-käsite puolestaan viittaa makasiinin tehtävään toimia pysyvänä varastona.

²⁰⁰ Instruktion för generalguvernören i Finland, baron Gustaf Fredrik von Rosen (julkaissut M. G. Schybergson 1888, 193–194, 198).

²⁰¹ *Ibid.*, 198–199.

²⁰² Instruktion för Landshöfdingarne 4.11.1734 (julkaissut Modée, Tom II, 1096).

Kaavio 3.1: *Kruununmakasiinien hallintoyhteydet kenraalikuvernööri von Rosenin aikana (1747–1753)*

Kenraalikuvernöörin tuli olla ohjesääntönsä mukaan armeijan muonahuoltoon liittyvissä asioissa yhteydessä kirjeitse sota-, kamari- ja kauppakollegioihin sekä valtiokonttoriin.²⁰³ Valtiokonttori oli näistä tärkein yhteystaho.²⁰⁴ Sen ensisijainen tehtävä oli huolehtia valtakunnan rahavarojen käytöstä. Valtiokonttori vastasi kuitenkin myös vilja- ja elintarvikehankintojen rahoituksesta ja varastojen käytöstä rauhan aikana. Siksi sille tuli lähettää tietoja makasiinien tilasta, jotta se voisi huolehtia ajoissa rahoituksen järjestämisestä makasiinien ylläpitoon.²⁰⁵

Sotakollegion merkitys makasiinien hallinnon suhteen oli vähäisempi kuin valtiokonttorin. Periaatteessa sotakollegion tehtävänä oli valvoa makasiinijärjestelmän toimintaa. Sotakollegion ohjesäännön mukaan muonamestarien velvollisuutena oli antaa kollegiolle tietoja varastojen koosta, ja silloin kun varastoja lisättiin tai uusia makasiineja perustettiin, valtiokonttorin ja muiden kollegioiden täytyi olla yhteydessä

²⁰³ Instruktion för generalguvernören i Finland, baron Gustaf Fredrik von Rosen (julkaissut M. G. Schybergson 1888, 194).

²⁰⁴ Ks. esim. von Rosen KM:lle 8.5.1750, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 9, Skrivelser till K.M:t, RA.

²⁰⁵ Instruction för Kongl. Maj:ts och Riksens Stats Contoir 26.6.1720 (julkaissut C. G. Styffe 1856, 156–157); Bååth & Munthe 1930, 24; Steckzén 1937, 91; Åmark 1961, 24–25. Kamarikollegion ohjesäännössä ei juuri käsitelty makasiinien hallintoa. Instruction för Kungl. Maj:ts och Riksens Cammar Collegium 11.10.1734 (julkaissut Modée, Tom II, 1039).

sotakollegioon. Käytännössä sotakollegiolla ei näytä kuitenkaan olleen 1700-luvun puolivälissä juuri merkitystä armeijan muonahuollon kannalta. Vuonna 1741 sotakollegio luovutti varastomakasiinien hallinnon varustuskomissiolle (*utredningskommission*). Tämä oli alun perin tarkoitettu vastaamaan armeijan huollosta hattujen sodan aikana, mutta komission toiminta jatkui vielä sodan jälkeen aina vuoteen 1748 asti.²⁰⁶

Vaikka sotakollegion valtiopäiväkertomuksessa 1746 armeijan makasiinien hallinnon ilmoitettiin olevan edelleen varustuskomission alaisuudessa, viimeisinä vuosina komissio ei säilyneen lähdeaineiston perusteella enää vastannut armeijan muonahuollosta.²⁰⁷ Varustuskomission toiminnan lakattua varastomakasiinien hallinto ei siirtynyt takaisin sotakollegiolle. Ruotsissa armeijan sotavarusteluista ja muonavarastoista huolehti vuonna 1749 perustettu talouskomissio.²⁰⁸ Suomessa vastaavat tehtävät kuuluivat kenraalikuvernöörille.

Valtiokonttorin ohella von Rosen oli makasiineihin liittyvissä asioissa usein yhteydessä suoraan valtaneuvostoon. Osoituksena tästä ovat kenraalikuvernöörin lähettämien lukuisten kirjeiden jatkuva käsittely valtaneuvostossa. Ottaen huomioon von Rosenin taustan valtaneuvoksena suora yhteydenpito valtakunnan ylimpään hallintoon ei yllätä, sillä lähettämällä kirjeitä valtaneuvostolle hän oli tekemisissä vertaistensa ja henkilökohtaisesti tuntemiensa ihmisten kanssa.

Kun kenraalikuvernööri oli nimitetty helmikuussa 1747, siitä lähetettiin heti ilmoitus muun muassa Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherralle. Von Rosenin siirtyminen Suomeen viivästyi kuitenkin toukokuun lopulle asti. Vaikka hän aloitti viran hoitamisen Ruotsista käsin heti tultuaan valituksi, käytännön sotilasyliapäällikön tehtävistä hän ei pystynyt vastaamaan. Von Rosenin poissa ollessa kenraalikuvernöörin tehtävät uskottiin juuri valtaneuvokseksi nimitetylle Carl Johan Stiernstedtille (1686–1753), joka oli siihen asti toiminut Kymenkartanon ja Savon läänin maaherrana.²⁰⁹

Stiernstedt oli von Rosenin tavoin vanha karoliiniupseeri. Hänet oli nimitetty maaherraksi hattujen sodan kynnyksellä, ja sodan aikana hän kunnostautui lääninsä puolustamisessa venäläisiä vastaan. Rauhan tultua hän oli palannut lääniinsä maaherraksi.²¹⁰ Toimiessaan kenraalikuvernöörin sijaisena Stiernstedt ryhtyi tarmokkaisiin puolustustoimenpiteisiin, sillä hän ei halunnut omien sanojensa mukaan vain istua välinpitämättömänä ja nukkua venäläisten siirtäessä joukkojaan rajalle. Stiernstedtin johdolla aloitettiin siksi armeijan huoltotilanteen kohentaminen: ruotujen ja rusthollien piti kerätä muonaa sotilaille, viljaa hankittiin varastoon ja leipää

²⁰⁶ Steckzén 1937, 91, 132–133; Åmark 1961, 37.

²⁰⁷ Sotakollegion valtiopäiväkertomus 1746, asiakirja nro 3, Handlingar ang. krigsväsendet till lands R 2894, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1746–1747, Frihetstidens utskottshandlingar, RA; Varustuskomissiolta on olemassa vain vähän aineistoa vuosilta 1747–1748, eivätkä säilyneet asiakirjat enää käsittele sillä hetkellä toimineen armeijan ruokahuoltoa. Ks. Protokoll 1747–1748 (1 vol.); Inkommande handlingar och memorial 1746–1749 (1 vol.); Räkenskaper 1744–1748 (2 vol.); Utredningskommissionen 1741, KrA.

²⁰⁸ Talouskomissio KM:lle 14.4.1749, Protokoll. Skrivelser till K.M:t vol. 1, Ekonomikommissionen 1749, RA.

²⁰⁹ KM Gyllenborgille 13.2.1747, 2.3.1747, Kirjeasiakirjat Ea:35, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Von Rosen KM:lle 4.6.1747, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA; Juvelius 1921, 106.

²¹⁰ Juvelius 1934, 252–253; Teerijoki 2007, 315–316.

leivottiin.²¹¹ Stiernstedtin lyhyen virantoimitusajan ansiona voidaan pitää armeijan huoltojärjestelmän kuntoon panemisen aloittamista.

Von Rosenin saavuttua Suomeen 30.5.1747 kenraalikuvernöörin tehtävät siirtyivät hänelle.²¹² Vaikka kenraalikuvernöörin toimenkuvaan kuului vastata linnoitustöihin määrättyjen sotilaiden huollosta, tätä tehtävää varten ei ollut olemassa omaa henkilökuntaa. Kenraalikuvernementin virkakuntaan kuului yliadjutantti, sotilasasiain sihteri, sotaviskaali, pappi, lääkäri, kenraalikuvernöörin sihteri ja kamreeri, minkä lisäksi näiden apuna oli pari kamreeria ja kirjureita.²¹³ Makasiineihin liittyvissä kysymyksissä von Rosen oli yhteydessä lääninmakasiinien osalta maaherroihin ja varastomakasiinien suhteen suoraan näistä vastanneisiin muonamestareihin.²¹⁴

Kenraalikuvernööri valvoi tarkasti kaikkia toimivaltansa piirissä olleita hallinnollisia asioita, mistä kertoo hyvin hänen laaja kirjeenvaihtonsa. Laakso on laskenut, että von Rosen lähetti Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherralle 395 kirjettä vuonna 1749 ja 493 kirjettä vuonna 1750, eli parhaimmillaan useamman kirjeen päivässä.²¹⁵ Myös kuninkaalle hän saattoi lähettää kolme tai neljä samana päivänä päivättyä kirjettä.²¹⁶

Kuten muidenkin hallinnonalojen kohdalla, von Rosen pyrki pitämään makasiinien toiminnan tiukasti valvonnassaan. Tämä tulee kuvaavasti esille Hämeenlinnan makasiinin kirjanpitoon liitetyistä kirjeistä. Kun Hämeenlinnan makasiiniin esimerkiksi ostettiin vuonna 1749 viljaa säätyläisiltä, von Rosen ilmoitti kirjeitse haluavansa, että hänelle annetaan tietoja hankintojen etenemisestä jokaisena postipäivänä. Raportointivaatimukset näkyivät myös toisessa kirjeessä, jonka von Rosen lähetti Hämeenlinnaan samaan aikaan. Kirjeen oli tavalliseen tapaan laatinut kenraalikuvernöörin nimissä kirjuri ja se koski tullin maksamista Hämeenlinnaan tuotavasta viljasta. Kirjeen alakulmaan von Rosen oli kuitenkin omin käsin lisännyt muistutuksen siitä, että Saxbeckin velvollisuutena oli lähettää hänelle postitse raportit viljan jauhamisesta.²¹⁷

Von Rosen pyrki säännöllisesti raportoimaan Tukholmaan muonitukseen liittyvät asiat ja saamaan ehdotuksilleen valtaneuvoston vahvistuksen. Vastauksen saaminen saattoi kuitenkin usein viivästyä, sillä postin kulkeminen Ruotsin puolelle vei aikaa. Postiyhteydet Suomen ja Ruotsin välillä olivat von Rosenin oman kertomuksen mukaan erityisen vaikeat joulukuussa ja sitä seuranneina kuukausina.²¹⁸

Oma aikansa myös kului ennen kuin asia käsiteltiin valtaneuvostossa, sillä valtakunnan byrokration koneistot pyörivät usein varsin hitaasti. Esimerkiksi kun von

²¹¹ Stiernstedt Gyllenborgille 2.3.1747, Kirjeasiakirjat Ea:35, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

²¹² Von Rosen KM:lle 4.6.1747, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA.

²¹³ Juvelius 1921, 138–140.

²¹⁴ Yhteydenpidosta muonamestareihin ks. esim. von Rosen muonamestari Saxbeckille 9.3.1749, Tavastehus förråds magasin, Räkenskaper för diverse Finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militäreräkenskaper efter 1630, RA.

²¹⁵ Laakso 1955, 474.

²¹⁶ Ks. esim. von Rosenin kirjeet kuninkaalle päiviltä 29.1.1748, 13.5.1748, 31.7.1749, 20.9.1749, 26.2.1750 ja 26.3.1750, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, 7–8, Skrivelser till K.M:t, RA.

²¹⁷ Von Rosen Saxbeckille 9.3.1749, 19.3.1749, Tavastehus förråds magasin, Räkenskaper för diverse Finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militäreräkenskaper efter 1630, RA. Von Rosenin raportointivaatimuksista ks. myös Ericsson 1939, 188–189 ja Nikula 2011, 136

²¹⁸ Aihetta käsiteltiin valtaneuvostossa syksyllä 1747. Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 27.10.1747, 1960v–1961, Riksrådsprotokoll A I a:39, Inrikescivil expeditionen, RA.

Rosen oli esittänyt 30.7.1748 uusia viljahankintoja valtiokonttorille, tämä antoi lausuntonsa asiasta valtaneuvostolle vasta 9.9. ja valtaneuvosto puolestaan käsitteli asian kokouksessaan seuraavan kuun alussa.²¹⁹ Kenraalikuvernöörin arkiston puuttuessa ei tiedetä tarkalleen, milloin valtaneuvoston päätös saavutti von Rosenin, mutta hän mainitsee siihen liittyviä tietoja vasta 23.11.1748 valtaneuvostolle lähettämässään kirjeessä eli melkein neljä kuukautta ensimmäisen kirjeen lähettämisen jälkeen.²²⁰ Vastausten viivästyessä von Rosen joutui monesti tekemään itsenäisiä päätöksiä ja odottamaan toimilleen jälkikäteen hyväksyntää valtaneuvostolta.²²¹

Vaikka von Rosenin toimintaa on arvosteltu ja vähätelty monelta osin, armeijan huoltojärjestelmän kannalta hänen kenraalikuvernöörikautensa oli myönteinen. Hänen aikanaan makasiinien hallinnointi oli ensimmäistä kertaa hattujen sodan jälkeen keskitetty yhden viranomaisen alaisuuteen. Tämä mahdollisti eri lääneissä sijainneiden makasiinien yhtenäisen johdon ja kehittämisen. Armeijan huollon suhteen von Rosen oli myös oma-aloitteinen ja monet hänen alulle panemistaan hankkeista toteutuivat.

Valtion keskushallinnon järjestämisen huollon ongelmana voi pitää joustamattomuutta tilanteissa, joissa kerran sovittuihin huoltojärjestelyihin piti tehdä nopeita muutoksia. Erityisesti sota-aikana pääkaupungista käsin oli vaikeata varautua etukäteen armeijan kaikkiin operatiivisiin tarpeisiin.²²² Kenraalikuvernööri nimittämällä vältyttiin monilta näistä reagointikykyyn liittyvistä ongelmista. Kenraalikuvernööri oli vahva keskusvallan edustaja, jolle oli annettu laajat valtuudet järjestää armeijan huoltoasioita paikan päällä Suomessa. Vaikka vapauden ajan poliittinen ympäristö rajoitti kenraalikuvernöörin itsenäistä toimintaa, se ei tukahduttanut sitä kokonaan. Tarvittaessa von Rosen pystyi nopeasti reagoimaan armeijan huoltotarpeen muutokseen ja välittämään tietoa Suomesta suoraan valtakunnan hallitukselle.

Yhtenä parhaista osoituksista kenraalikuvernööri von Rosenin onnistumisesta armeijan huollon osalta voidaan pitää sitä, miten hän pystyi lukuisista haasteista huolimatta järjestämään varsin hyvin linnoitustöiden muonahuollon. Ilman keskitettyä johtajuutta tämä tehtävä olisi ollut huomattavasti vaikeampi kuin se nyt oli.

²¹⁹ Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 4.10.1748, 851v–852v, Riksrådsprotokoll A I aa:34, Krigsexpeditionen, RA.

²²⁰ Von Rosen KM:lle 23.11.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 5, Skrivelser till K.M:t, RA.

²²¹ Esimerkiksi kun von Rosen 13.9.1747 ehdotti Tukholmaan suunnitelmaa sotajoukkojen kotiuttamisesta, hän joutui vastauksen viipyessä panemaan suunnitelman toimeen jo 28.9. Valtaneuvosto antoi toimenpiteelle hyväksyntänsä vasta 12.10. Von Rosen KM:lle 13.9.1747, 28.9.1747, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 12.10.1747, 1651–1653v, Riksrådsprotokoll A I aa:32, Krigsexpeditionen, RA.

²²² Parrott 2012, 224–225, 230.

3.3. Liikekannallepano ja sotakomissariaatti 1747

Viaporin vuonna 1748 alkaneet rakennustyöt olivat armeijan muonahuollon organisoinnin kannalta poikkeuksellisen mittava hanke. Sotilaiden muonitusta ei kuitenkaan tarvinnut aloittaa tyhjästä. Juuri ennen rakennustöiden alkua Ruotsissa valmistauduttiin vakavissaan sotaan Venäjää vastaan, mikä johti armeijan mobilisointiin ja samalla sen huollon järjestämiseen. Koska rakennustyövoiman muonitus aloitettiin välittömästi pahimman sodan uhkan väistyttyä, vuoden 1747 tapahtumat liittyvät kiinteästi makasiinijärjestelmän toimintaan Viaporin rakennuskauden aikana.

Ulkopoliittisen tilanteen kiristyminen johtui valtakamppailusta, jota käytiin ranskalaismielisten hattujen ja venäläismielisten myssyjen välillä vuosien 1746–1747 valtiopäivillä. Samalla käytiin myös kamppailua siitä, pitäisikö Ruotsin olla liitossa Ranskan ja Preussin vai Venäjän, Itävallan ja Englannin kanssa. Venäläiset pyrkivät vaikuttamaan valtiopäivien kulkuun monella tavalla. Yksi keino oli sotilaallinen painostus, jota myös myssyjen johtajat vahvasti kannattivat. Tavoitteena oli sotavalmisteluilla ja sodalla uhkaamalla pakottaa hattuhallitus kalliiksi käyviin puolustustoimenpiteisiin.²²³

Vaikka Ruotsissa vallanpitäjät eivät uskoneet, että Venäjä todella hyökkäisi Suomeen, puolustustoimenpiteisiin päätettiin silti varmuuden vuoksi ryhtyä. Kenraalikuvernöörin nimittäminen oli yksi näistä toimenpiteistä. Helmikuussa lähimpänä rajaa sijainneet rykmentit päätettiin kutsua koolle käyttäen tekosyynä linnoitustöitä. Muut joukot pidettiin vielä toistaiseksi valmiustilassa.²²⁴ Ruotsin armeijan perustuminen ruotujakoon oli keskeisimpiä syitä, miksi puolustustoimenpiteisiin piti ryhtyä ajoissa. Armeijan liikekannallepano vei paljon aikaa, koska sotilaat olivat ruotutorpissaan hajallaan eri puolella maata. Sotilasylipäällikkö Löwen arvioi vuonna 1737 ruotuarmeijan kokoontumisen vaativan 23–50 vuorokautta riippuen rykmentistä.²²⁵ Jos sota syttyisi yllättäen, vaarana oli, että vihollinen voisi valloittaa maan ennen kuin armeija ehtisi kokoontua.

Sotavarustelut ja sotilaiden kutsuminen aseisiin edellyttivät myös armeijan huollon organisointia pahimman varalta. Koska kruunulla ei vielä vuoden 1747 alussa ollut Suomessa riittäviä muonavarastoja, varusteluissa jouduttiin siksi turvautumaan talonpoikaisyhteisöön niin pitkälti kuin oli mahdollista. Liikekannallepanoon alettiin tässä mielessä varautua Suomessa jo kevättalvella, jolloin kenraalikuvernöörin valtuuksilla toiminut Stiernstedt määräsi, että ruoduilla ja rustholleilla täytyi olla varastossa kahdeksi kuukaudeksi ruokaa sotilaille. Tämän katselmusmuonan piti riittää siihen asti, kunnes joukoille saataisiin kuljetetuksi ruokaa makasiineista.²²⁶

Muonitusvelvollisuuden siirtäminen kahdeksi kuukaudeksi talonpoikien harteille ei ollut tavanomainen toimenpide. Määräys muonan keräämisestä ylitti monessa suhteessa sotamiessopimuksiin kirjatun määrän, mikä johti seuraavana vuonna

²²³ Malmström 1897, 275–278, 331–335; Danielson-Kalmari 1929, 120–121; Jägerskiöld 1957, 169–172.

²²⁴ Malmström 1897, 315, 346–347; Dannert 1943, 182–184.

²²⁵ Juva 1943, 19. Suomen armeijan kokoontumisajasta keskusteltiin myös vuonna 1747. Dannert 1943, 183–184.

²²⁶ Stiernstedt Gyllenborgille 2.3.1747, 5.3.1747, 27.4.1747, Kirjeasiakirjat Ea:35, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

keskusteluun korvauksista verohelpotusten kautta. Vuoden 1694 sopimuksen mukaan rykmentin kokoukseen tai katselmukseen menevä sotilas sai 20 päiväksi ruokaa. Ylimääräistä ruokaa oli näin ollen annettu sotilaille 40 päivän ajaksi. Muonitukseen voitiin laskea tarvittaessa myös 15 päivän komppaniankokousten muona. Joka tapauksessa kruunun tuli korvata talonpojille ylimääräistä muonaa vähintään 25 päivän ajalta.²²⁷

Ruotujen ja rusthollien muonalle tulikin pian käyttöä, kun heinäkuussa 1747 kenraalikuvernööri von Rosen päätti kutsua Suomen rykmentit koolle. Verukkeena käytettiin katselmusta, mutta käytännössä kyseessä oli armeijan täysimittainen liikekannallepano. Syyksi tähän toimenpiteeseen kenraalikuvernööri esitti venäläisten kaleerien oleskelun Suomen saaristossa ja tiedot sotavarusteluista Venäjän puolella.²²⁸ Valtaneuvosto antoi kenraalikuvernöörille valtuudet päättää, kuinka pitkään sotilaita oli tarpeen pitää aseissa.²²⁹ Liikekannallepano koski kaikkia Suomen rykmenttejä. Huollon kannalta mobilisaatio tarkoitti siten periaatteessa noin 9 000 miehen muonittamista, kun jalkaväen, rakuunoiden ja tykistön nimellisivahvuus lasketaan yhteen. Joukoille oli 4.7.1747 mennessä määrätty sijoituspaikat, joissa ne olivat valmiit torjumaan mahdollista hyökkäystä maahan. Valtaosa joukoista oli sijoitettu eri puolille Etelä-Suomea.²³⁰

Liikekannallepanon alkuvaiheessa armeijan huolto perustui suunnitelmien mukaisesti sotilaiden ruoduilta ja rustholleilta mukanaan tuomaan muonaan. Koska joukot kutsuttiin aseisiin hieman eri aikoihin, joiltain joukko-osastoilta loppui ruoka aikaisemmin kuin toisilta. Kaikki eivät myöskään olleet saaneet kahden kuukauden muonaa. Ensimmäisenä koolle kutsutulta Uudenmaan jalkaväkirykmentiltä muona loppui jo heinäkuun alussa, sillä rykmentti oli kutsuttu koolle kesäkuussa ja se oli saanut ruoduiltaan vain yhden kuukauden tarpeet. Kruunulla ei ollut muuta mahdollisuutta kuin alkaa muonittaa Uudenmaan rykmenttiä makasiineista. Vähitellen kruunu joutui antamaan myös muille joukoille ruokaa varastoistaan. Suurelle osalle joukoista ruoduilta ja rustholleilta saatu muona riitti syyskuun alkuun asti.²³¹

Koko Suomen alueen sotavoimien olleessa aseissa kruunun huoltotehtävä oli verrattavissa sota-aikaan. Siksi ei ole yllättävää, että myös huolto-organisaatio järjestettiin sotatilan vaatimusten mukaisesti suunnilleen samoihin aikoihin kuin ruotumuona alkoi loppua. Elokuussa 1747 Helsinkiin perustettiin von Rosenin aloitteesta sotakomissariaatti, jonka tehtävänä oli huolehtia koolle kutsuttujen rykmenttien ylläpidosta. Sotilaiden ylläpito sisälsi sekä ruokaa että rahapalkan. Kenraalikuvernööri perusteli kuninkaalle sotakomissariaatin tarvetta huoltotehtävien

²²⁷ Von Rosen KM:lle 26.1.1748, 11.3.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA.

²²⁸ Von Rosen KM:lle 19.7.1747, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA.

²²⁹ Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 28.7.1747, 1145v–1148v, Riksrådsprotokoll A I aa:32, Krigsexpeditionen, RA.

²³⁰ Von Rosen KM:lle 4.7.1747, 5.8.1747, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA. Liikekannallepanon laajuus on jäänyt varsin vähälle huomiolle kirjallisuudessa. Juvelius (Juva) mainitsee tutkimuksissaan puolustuspolitiikasta vain varautumisen liikekannallepanoon. Dannert puolestaan ottaa esille ainoastaan helmikuun 1747 päätöksen toteuttaa osittainen liikekannallepano Suomessa. Juvelius 1921, 103–106; Juva 1937, 310–311; Dannert 1943, 184.

²³¹ Von Rosen KM:lle 5.8.1747, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA.

paljoudella ja pyrkimyksellä saada aikaisempaa parempi selvyys laskelmiin muonan sekä rahan toimituksista rykmenteille.²³²

Armeijoiden huollon järjestäminen sotakomissariaattien avulla oli yleinen tapa Euroopassa 1700-luvulle tultaessa. Hallinnollisena organisaationa komissariaattilaitoksen juuret olivat Itävallassa, jossa armeijoiden huolto oli keskitetty sotakomissariaateille jo 1640-luvulla. Komissariaattien tehtäviin kuuluivat muun muassa makasiinien perustaminen, muonitus, joukkojen majoitus ja tarvikehankinnat. Hallintojärjestelmän tavoitteena oli välttää sotaväen suorittamia pakko-ottoja ja veronkantoa eli suoria yhteyksiä siviiliväestöön. Komissariaateissa huollosta vastasivat siviilihenkilöt.²³³ Komissariaattihallinto otettiin varhain käyttöön myös Preussissa, jossa vuonna 1655 perustettu ylisotakomissariaatti (*Generalkriegskommissariat*) toimi alkuvaiheessa vain sotien aikoina, mutta vähitellen siitä kehittyi pysyvä osa valtion hallintoa.²³⁴

Ruotsissa sotakomissaareja oli ollut jo Kustaa II Aadolfin aikana 1620-luvulla. Preussin tavoin myös Ruotsissa komissaarit olivat tilapäisiä huoltoviranomaisia sotien aikoina. Esimerkiksi suuren Pohjan sodan alkaessa vuonna 1700 Ruotsin kenttä-armeijaa huoltamaan perustettiin ylisotakomissariaatti, jota johti ylisotakomissaari apunaan kenttämestari, kenttämukamestari, kenttäkirjanpitäjä, kenttämukamestari, kaksi sotakomissaaria ja mukamestari. Toisin kuin Preussissa ja Itävallassa, Ruotsissa komissariaattilaitos ei vakiintunut pysyväksi virastoksi. Onni Korkiakangas on luonnehtinut rauhanaikaisen sotakomissariaatin puuttumista Ruotsista tärkeimmäksi eroavaisuudeksi sotaväen huollossa muuhun Euroopan verrattuna.²³⁵

Varsin samaan tapaan kuin ennenkin toimittiin Ruotsissa siis vielä vuonna 1747. Komissariaatin toiminnasta vastasivat yhdessä Uudenmaan jalkaväkirykmentin everstiluutnantti Peter von Törne ja kenraalikuvernementin kamreeri Salomon Schytzer. Nämä saivat palkata avukseen sellaisia välttämättömiä apuhenkilöitä, joita komissariaatteihin oli tavallisesti kuulunut. Kruununmakasiinien varastot olivat komissariaatin käytettävissä miehistön muonittamiseen.²³⁶

Liikeakannallepano ei ollut pitkäaikainen, ja osa sotilaista päätettiin kotiuttaa jo syyskuussa 1747. Von Rosen katsoi syksyn olevan jo niin pitkällä, ettei venäläisten puolelta ollut odotettavissa enää sinä vuonna vihollisuuksia. Joukkojen ylläpito aseissa kävi kruunulle lisäksi kalliiksi ja kotiuttaminen säästi siten rahaa. Von Rosen ei kuitenkaan katsonut viisaaksi jättää rannikkoa täysin ilman puolustusta, sillä hän ei pitänyt mahdollisena, että venäläiset hyökkäisivät talvella tai varhain keväällä. Kenraalikuvernööri ehdotti siksi kuninkaalle, että kauimpana kotoaan olevat

²³² Von Rosen KM:lle 26.8.1747, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA. Sotakomissariaattia ei perustettu virallisesti, vaan von Rosen ilmoitti kuninkaalle antaneensa von Törnen ja Schytzerin huolehdittavaksi sellaiset tehtävät, joista sotakomissariaatti oli tavallisesti vastannut. Käytännössä kyseessä oli kuitenkin sotakomissariaatin perustaminen, mikä parhaiten näkyy siinä, että kyseinen organisaatio lakkautettiin komissariaatin nimellä. Ks. esim. von Rosen KM:lle 8.1.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA.

²³³ Korkiakangas 1974, 32–34, 69–71. Huomionarvoista on, että Ranskassa ei ollut samanlaisia huoltovirastoja kuin Itävallassa. Ranskassa sotaministeri johti kuninkaan valtuuttamana huolto-organisaatiota ja käytännön tasolla huollosta vastasivat intendentit ja sotakomissaarit (Korkiakangas 1974, 71).

²³⁴ Clark 2007, 43–44, 85–86.

²³⁵ Korkiakangas 1974, 25–26, 76–77, 79.

²³⁶ Von Rosen Gyllenborgille 23.8.1747, 266–267 (Ea:35), von Törne Gyllenborgille 23.8.1747, 1130–1131 (Ea:36), Kirjeasiakirjat, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

rykmentit pidettäisiin talven yli etelässä. Muuten pelkona oli, etteivät nämä ehtisi kokoontua, jos venäläiset hyökkäisivät.²³⁷

Sotavalmiuden ylläpitäminen ei ollut ainoa syy siihen, että osa joukoista haluttiin pitää edelleen koottuina. Jo syyskuussa tiedettiin, että Suomen rykmenttejä tultaisiin käyttämään seuraavana keväänä linnoitustöissä. Sotilaiden marssittamista lyhyeksi ajaksi takaisin kotiseuduilleen ei pidetty siten järkevänä. Sotilaita tarvittiin lisäksi vartioimaan makasiineja ja muuhun vartiopalvelukseen. Etelään jääviin joukkoihin lukeutuivat Porin ja Pohjanmaan rykmentit, puolet Turun rykmentistä sekä Savon rykmentin kauimmaisat komppaniat.²³⁸

Sodan uhka ei Suomesta katsottuna täysin väistynyt myöhemminkään syksyllä. Vielä lokakuun 21. päivänä Tukholmaan lähettämässään kirjeessä kenraalikuvernööri kertoi sotavarusteluista Venäjän puolella.²³⁹ Todellisuudessa sodan uhka ei kuitenkaan loppuvuodesta 1747 ollut enää kovin suuri. Talven lähestyminen vähensi välitöntä sodan vaaraa ja rauhoitti tilannetta. Lisäksi Venäjän huomio kääntyi kasvavassa määrin Keski-Euroopassa edelleen jatkuvaan Itävallan perimyssotaan.²⁴⁰

Liikekannallepano päättyi lopullisesti joulukuussa 1747, kun valtaneuvosto määräsi kotiutettavaksi loputkin sellaiset sotilaat, joita ei välttämättömästi tarvittu linnoitustöissä. Sodan uhan väliaikaisesti vähennyttyä kruunu halusi säästää varojaan ja keskittyä linnoitustöihin. Mitään muita sotilasmenoja ei sallittu kuin linnoitustöihin ja vartiotehtäviin käytettävät. Tarpeen vaatiessa linnoitustöihin määrättyjä joukkoja voitiin käyttää myös yllätyshyökkäyksen torjuntaan.²⁴¹

Kun liikekannallepano päättyi, lakkautettiin samalla myös sotakomissariaatti vuoden 1748 tammikuussa. Vaikka kruunulla oli huollettavana vielä liikekannallepanon jälkeenkin huomattava määrä sotilaita, tällä ei näytä olleen merkitystä komissariaatin lakkauttamisesta päätettäessä. Komissariaatin lakkauttaminen liittyi siirtymiseen sota-ajan palkkausorganisaatiosta rauhanajan järjestelmään. Linnoitustöihin määrättyjen sotilaiden palkkaus siirrettiin komissariaatilta linnoituskassalle ja vahti- sekä varuskuntajoukkojen puolestaan lääninrahastolle. Aloite lakkauttamiseen oli lähtöisin von Rosenilta, mutta valtaneuvostolla ei ollut siihen mitään huomauttamista. Lukuun ottamatta tilintekoa komissariaatin toiminnan piti päättyä tammikuun loppuun mennessä.²⁴²

Päätös komissariaatin lakkauttamisesta pelkästään palkanmaksuun liittyen näyttää jälkikäteen katsottuna erikoiselta. Kun linnoitustyöt todenteolla käynnistyivät, keskitetylle huolto-organisaatiolle olisi ollut tarvetta. Selitys komissariaatista luopumiseen liittyy mitä ilmeisimmin sen luonteeseen sota-ajan organisaationa. Sitä ei ollut tarkoitettu linnoitustöihin, joiden suhteen piti toimia vuoden 1730 muonitusjärjestyksen

²³⁷ Von Rosen KM:lle 13.9.1747, 28.9.1747, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA.

²³⁸ Ibid.

²³⁹ Von Rosen KM:lle 21.10.1747, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA.

²⁴⁰ Malmström 1897, 381; Dannert 1943, 154. Ks. myös Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 29.10.1747, 1826v–1835, Riksrådsprotokoll A I aa:32, Krigsexpeditionen, RA.

²⁴¹ KM von Rosenille 18.12.1747, Registratur B I a:40, Krigsexpeditionen, RA.

²⁴² Von Rosen KM:lle 8.1.1748, 21.1.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA; Von Rosen Gyllenborgille 18.1.1748, 151–153, Kirjeasiakirjat Ea:40, Uudenmaan läänin-hallituksen kanslia, KAH; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 1.2.1748, 111–112v, Riksråds-protokoll A I aa:33, Krigsexpeditionen, RA.

mukaisesti. Ruotsilla ei ollut myöskään juurikaan kokemusta rauhanaikana toimivasta komissariaatista. Vaikka Helsinki–Viaporin ja Loviisa–Svartholman linnoitustöistä tuli ennen näkemättömän laajat, töiden tulevasta laajuudesta ei ollut todellista käsitystä vielä talvella 1747–1748, jolloin suunniteltiin vasta ensimmäisen rakennusvuoden töitä.

3.4. Sotavarusteluista linnoitustöihin

Liikekannallepano kesällä 1747 merkitsi samalla linnoitustöiden alkua. Kun valtaneuvosto kuuli kenraalikuvernööriltä liikekannallepanon toteuttamisesta, se päätti, että sotilaita pitäisi mahdollisuuksien mukaan käyttää työntekoon, jotta kruunulle olisi jotain hyötyä näiden ylläpidosta.²⁴³ Varsinaisesti linnoitustöihin alettiin valmistautua kuitenkin vasta, kun joukkoja alettiin syksyllä kotiuttaa. Talven ajaksi etelään jätettyjä joukkoja päätettiin samalla käyttää seuraavan kesän töiden esivalmisteluihin.²⁴⁴ Helsingin seudulla linnoitustöihin valmistauduttiin kaatamalla puita ja polttamalla miilua ympäristön metsissä. Lisäksi sotilaat polttivat kalkkia, tekivät kirvesmiehen töitä, rakensivat veneitä ja rakennuksia sekä valmistivat työkaluja. Linnoitusten rakentaminen aloitettiin lumien sulettua keväällä 1748 mitta- ja paalutustöillä.²⁴⁵

Linnoitustöitä rytmitti vuodenaikojen vaihtelu. Sotilaat saapuivat linnoitustöihin keväisin ja työt jatkuivat syksyyn asti, jolloin sotilaat palasivat takaisin ruoduilleen. Talvella töitä ei juuri voinut tehdä. Rakennustöitä tehtiin alkuvaiheessa sekä mantereella Helsingin kaupungin ympäristössä että lähiseudun saarilla. Työt mantereella keskeytettiin kuitenkin vuonna 1750, jolloin päätettiin keskittyä toistaiseksi vain saarien linnoittamiseen. Suunnitelmista huolimatta mantereen puoleisia varustuksia ei koskaan saatu valmiiksi, vaikka töitä jossain määrin jatkettiin Pommerin sotaan asti 1757.²⁴⁶ Työmaa-aluetta kutsuttiin alkuvaiheessa Helsingin linnoituksen nimellä, jolloin sillä tarkoitettiin myös saarilla olevia työmaita. Linnoitus sai vuonna 1750 nimen Sveaborg (Viapori).²⁴⁷

Viaporin linnoitustyöt olivat työvoiman määrän puolesta kesäisin rinnastettavissa vuoden 1747 liikekannallepanoon. Kaikki Suomessa toimivat sotajoukot olivat sijoitettuna joko Helsinki–Viaporiin tai Loviisa–Svartholmaan jossain vaiheessa rakennustöitä. Sotilaiden määrää on hankala arvioida tarkasti, sillä se vaihteli vuodesta ja vuodenajasta toiseen. Koska samalla vaihteli kuitenkin myös sotilaiden huoltotarpeen suurusluokka linnoitustyömailla, sotilaiden määrän arviointi on silti tärkeää.

²⁴³ Valtaneuvoston sota-asoiden pöytäkirja 28.7.1747, 1145v–1148v, Riksrådsprotokoll A I aa:32, Krigsexpeditionen, RA; Von Rosen KM:lle 28.9.1747, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA.

²⁴⁴ Valtaneuvoston sota-asoiden pöytäkirja 12.10.1747, 1651–1653v, Riksrådsprotokoll A I aa:32, Krigsexpeditionen, RA

²⁴⁵ Von Rosen KM:lle 30.1.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA; Nikula 2011, 115–116.

²⁴⁶ Cordes 2006, 42–48.

²⁴⁷ Nikula 2011, 137.

Sotilaiden määrällä ei ollut vaikutusta ainoastaan elintarvikkeiden kysyntään ja varastojen kokoluokkaan, vaan koko huolto-organisaatio muuttui muonitustarpeen vaihtelun mukaisesti.

Ensimmäisen rakennustyövuoden 1748 työvoiman määräksi arvioitiin 4 000 miestä, joista puolet oli tarkoitus sijoittaa Helsinkiin ja puolet Loviisaan.²⁴⁸ Syyskuun lopulla pääosa joukoista lähetettiin takaisin kotiseuduilleen. Helsinkiin ja Loviisaan jätettiin talveksi töihin yhteensä 1 500 miestä. Pohjanmaan rykmentti joutui jälleen jäämään talveksi Etelä-Suomeen, vaikka se oli ollut yhtäjaksoisesti palvelukseen komennettuna jo kesästä 1747 lähtien. Rykmenttiä ei kuitenkaan haluttu päästää kotiseudulleen, koska siihen kuului taitavia käsityöläisiä ja koska etäisyys rykmentin kotiseudulle oli pitkä. Seuraavinaan talvina työt eivät tauonneet täysin talven ajaksi. Talvella 1749–1750 töissä oli vain 400 miestä, mutta tämän jälkeen miehiä oli taas töissä yli 1 000 talvella 1750–1751 ja 792 talvella 1751–1752.²⁴⁹ Näin ollen sotilaiden muonitustarvekin oli osittain ympärivuotinen.

Vuonna 1748 linnoitustöissä oli enimmillään vain noin puolet Suomessa olevasta nimellisestä 9 000 miehen sotavoimasta. Seuraavaksi vuodeksi töihin haluttiin huomattavasti enemmän sotilaita kuin edellisenä vuonna.²⁵⁰ Valtaneuvosto päätti, että koko Suomen sotavoimaa käytettäisiin vartiopalvelukseen ja linnoitustöihin.²⁵¹ Näistä tavoitteista huolimatta linnoitustöissä ei ollut myöskään vuonna 1749 läheskään kaikkia sotilaita. Kireä ulkopoliittinen tilanne pakotti pitämään suuren osan sotilaista vartiotehtävissä.

Sotilaallinen uhka oli lyhyen tauon jälkeen palannut jo keväällä 1748. Varsinaisiin sotatoimiin ei tuolloin Tukholmassa kuitenkaan uskottu, sillä suuri osa Venäjän joukoista oli helmikuusta alkaen sidottu Itävallan perimyssotaan. Tilanne muuttui kuitenkin pian, kun elokuussa 1748 Aachenin rauhanneuvotteluiden yhteydessä sovittiin, että venäläiset joukot palaisivat kotiin. Venäjällä suunniteltiin jälleen sodan aloittamista liittolaisten voimin Ruotsia vastaan. Aachenin rauha lokakuussa 1748 varmisti, että Venäjän joukot olivat tarvittaessa kokonaisuudessaan käytettävissä Ruotsia vastaan.²⁵²

Ruotsissa saatiin tieto Venäjän suunnitelmista alkuvuodesta 1749. Valtaneuvosto ryhtyi varautumaan kahden rintaman sotaan: idässä Venäjää vastaan ja lännessä Tanskaa vastaan. Puolustustoimenpiteiden painopiste oli Ruotsissa, Tanskan vastaisella rajalla.²⁵³ Maaliskuussa Tukholmassa aloitti toimintansa talouskomissio, joka oli perustettu huolehtimaan ”kaikenlaisista tärkeistä asioista”. Käytännössä komissio vastasi kuitenkin sotavarusteluista, joihin uhkaavassa tilanteessa päätettiin ryhtyä. Tukholmassa päätettiin toteuttaa vastaavanlainen suuri leipomisoperaatio kruununleipomossa kuin mihin hattujen sodan aikana oli ryhdytty. Myös muualla

²⁴⁸ Von Rosen KM:lle 18.3.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA; Nikula 2011, 115.

²⁴⁹ Von Rosen KM:lle 9.8.1748, 5.9.1748, 22.9.1748, 4.10.1749, 13.8.1750, 26.9.1751, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 5, 7, 9, 12, Skrivelser till K.M:t, RA.

²⁵⁰ Von Rosen KM:lle 9.8.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 5, Skrivelser till K.M:t, RA.

²⁵¹ Valtaneuvoston sota-asoiden pöytäkirja 16.11.1748, 1020v–1021v, Riksrädsprotokoll A I aa:34, Krigsexpeditionen, RA.

²⁵² Malmström 1897, 427–435; Danielson-Kalmari 1929, 151–167; Dannert 1943, 231–233; Jäger-skiöld 1957, 174–175.

²⁵³ Malmström 1897, 445–447; Danielson-Kalmari 1929, 189–190; Juva 1937, 318–319; Dannert 1943, 233–235.

Ruotsissa valmistauduttiin sotaan ruokavarastoja keräämällä.²⁵⁴ Toimintojensa ja rakenteensa puolesta talouskomission voi rinnastaa sotia varten perustettuihin varustuskomissioihin.²⁵⁵ Vaikka pahin sodanuhka väistyi jo toukokuuhun mennessä, komission tehtäväksi jäi saattaa loppuun elintarvikehankinnat, huolehtia varastoitujen elintarvikkeiden käytöstä ja vastata makasiinien perustamisesta.²⁵⁶

Edellä mainitut sotavarustelut koskivat yksinomaan Ruotsin puoleista osaa valtakunnasta. Myös Suomessa valmistauduttiin sotaan, mutta täällä puolustustoimenpiteet olivat kenraalikuvernöörin vastuulla. Myöhemmin talouskomissiolla tuli olemaan kuitenkin huomattava merkitys Viaporin rakennustöiden muonituksessa. Talouskomission johdolla hankittuja elintarvikkeita päätettiin tuoda vuonna 1750 Suomeen linnoitustyöväen ruoaksi. Kun Ruotsista tuotiin seuraavana vuonna sotilaita auttamaan linnoitustöissä, talouskomissio osallistui näiden siirtoon ja muonittamiseen.²⁵⁷

Suomessa puolustusvalmisteluja jatkettiin näissä kireissä ulkopoliittisissa tunnelmissa keväällä 1749. Linnoitustöitä kiirehdyttiin niin paljon kuin valtion varat antoivat myöten.²⁵⁸ Linnoituslaitteet täytyi saada siihen kuntoon, että niistä olisi edes jotain hyötyä, jos vihollinen hyökkäisi maahan. Aseisiin kutsuttiin lähes 8 000 sotilasta, mutta vain puolet näistä oli linnoitustöissä Helsingissä ja Loviisassa. Loput oli määrätty erilaisiin vartiotehtäviin ja valvomaan rajaa. Työvoimaa vähensi lisäksi se, että suuri määrä sotilaita oli lomautettuina sairauden vuoksi.²⁵⁹ Helsingin makasiinista toimitettiin muonaa tuolloin Turun, Porin, Pohjanmaan, Uudenmaan ja Savon jalkaväkirykmenttien sotilaille. Muonan määrästä päätellen rykmentit eivät kuitenkaan olleet kokonaisuudessaan paikalla linnoitustöissä Pohjanmaan rykmenttiä lukuun ottamatta. Sotilaille toimitetun muonan perusteella voi arvioida, että Helsingissä töissä oli noin 2 800 miestä ja Loviisassa 1 400 miestä.²⁶⁰

Joukot jouduttiin kotiuttamaan jo heinäkuussa, koska palkkojen maksuun ei ollut enää varaa.²⁶¹ Lopputuloksena oli, että työvoiman määrä ei ollut vuonna 1749

²⁵⁴ Talouskomission pöytäkirja 16.3.1749 ja talouskomissio KM:lle 14.4.1749, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommissionen 1749, RA. Talouskomissiolla oli laajat valtuudet päättää puolustustoimiin liittyvistä asioista, mistä kertoo myös komission arvovaltainen kokoonpano. Perustettaessa siihen kuuluivat mm. valtaneuvokset Anders Höpken, Fabian Wrede ja Gabriel von Seth sekä valtiokonttorin presidentti Carl Gustav Bielke ja Tukholman pormestari Thomas Plomgren. Valtaneuvos Wrede oli ollut järjestämässä armeijan huoltoa jo hattujen sodan aikana, jolloin hän oli toiminut sotakomissariaatin johdossa Suomessa (Sainio 2007, 685–687). Gabriel von Seth ja Thomas Plomgren olivat puolestaan olleet jäseninä jo vuoden 1741 varustuskomissiossa (Winton 2018, 237–238).

²⁵⁵ Varustuskomission tehtävistä ja rakenteesta ks. Winton 2018, 236–238.

²⁵⁶ Talouskomissio KM:lle 18.5.1749, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommissionen 1749, RA.

²⁵⁷ Luonnehdinta talouskomission toiminnan painopisteistä perustuu talouskomission vuosien 1749–1751 pöytäkirjojen ja vuosien 1749–1754 lähetettyjen kirjeiden konseptien läpikäymiseen. Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1; Registratur vol. 2, Ekonomikommissionen 1749, RA.

²⁵⁸ Malmström 1897, 447; Juva 1937, 318–319.

²⁵⁹ Nikula 2011, 122–125.

²⁶⁰ Von Rosen KM:lle 3.7.1749, Skr. från generalguvernörer och guvernörer: Finland vol. 7, Skrivelser till K.M:t, RA. Kirjeen liitteenä on laskelma rahoista, jotka vähennettiin sotilaiden palkasta elintarvikkeita vastaan. Siitä käy ilmi, paljonko muonaa makasiineista oli toimitettu eri rykmentille. Kulutetun muonan määrästä voi tehdä päätelmiä joukkojen suurusluokasta, kun tiedetään, että sotilaat saivat päivässä 1 naulan leipää (leipäannoksista ks. luku 3.1.3). Ongelmana on saada selville, kuinka pitkään joukot olivat linnoitustöissä. Edellä mainittu laskelma on tehty heinäkuun alussa ja se sisältää tiedot vuoden kahdelta ensimmäiseltä neljännekseltä. Vuosien 1748–1749 välisenä aikana talvitöissä oli 1 500 miestä. Jos oletetaan talvitöiden pituudeksi noin 90 päivää, näiden leivänselitys voidaan vähentää kokonaisleipämäärästä. Tällöin saadaan kevästä alkaen 90 päivän leipämääräksi 19 153 leiviskää, mistä voidaan laskea rakennustyövoiman yhteismääräksi 4 256 miestä.

²⁶¹ Ericsson 1939, 164.

lähelläkään sitä, mitä edellisenä vuonna oli suunniteltu. Kenraalikuvernööri valittikin syksyllä Tukholmaan, että vuoden aikana oli kärsitty työvoimapulasta.²⁶²

Saman vuoden lopulla ulkopoliittinen tilanne alkoi vihdoin vähitellen rauhoittua. Ranska ja Preussi tukivat voimakkaasti liittolaistaan Ruotsia. Jos Ruotsiin olisi hyökätty, seurauksena olisi ollut uusi yleiseurooppalainen sota. Englanti ja Itävalta eivät halunneet tätä, minkä vuoksi ne kieltäytyivät auttamasta Venäjää hyökkäyksessä. Kun Ruotsi sai vielä lisäksi sovittua erimielisyytensä Tanskan kanssa vuoden 1749 kuluessa, Venäjä oli yksin suunnitelmineen. Silti vielä keväällä 1750 Ruotsissa pelättiin sotaa ja neuvoteltiin liittolaisten kanssa siitä, miten nämä voisivat auttaa, jos Venäjä kaikesta huolimatta hyökkäisi Suomeen. Kokonaisuudessaan tämä niin kutsuttu pohjoismainen kriisi ratkesikin vasta vuonna 1751, kun kuningas Fredrik I:n kuoltua varmistui, ettei Ruotsissa toteutunut ulkovaltojen pelkäämiä hallinnollisia muutoksia.²⁶³

Vuosi 1750 oli Helsingin alueella miehistön lukumäärään nähden laajamittaisin rakennusvuosi, joka siihen mennessä oli ollut. Valtaneuvosto määräsi, että rykmenttien tuli olla täysilukuisina linnoitustöissä.²⁶⁴ Muonituksen osalta linnoitustöissä valmistauduttiin ylläpitämään 6 000 sotilasta töissä kuuden kuukauden ajan.²⁶⁵ Työt keskittyivät nyt edellisten vuosien kahden linnoitustyömaan sijaan lähes ainoastaan Helsinkiin. Myös puolustusta ja armeijan varastoja keskitettiin samalle alueelle. Puolivalmistia päällinnoitusta ei haluttu jättää mahdollisen sodan syttyessä vihollisen vallattavaksi.²⁶⁶

Tälläkään kertaa linnoitustöistä ei kuitenkaan tullut aivan niin laajoja kuin oli suunniteltu. Rakuunoita ei koko vahvuudessaan sittenkään sijoitettu linnoitustöihin, sillä ratsuväki haluttiin pitää toimintavalmiina.²⁶⁷ Ehrensverd arvioi toukokuussa, että linnoitustöissä oli vain noin puolet Suomen armeijasta ja valitti, että myös sinä vuonna oli kalvava pula työvoimasta.²⁶⁸ Helsingin varastomakasiinin vuoden 1750 muonalaskelman perusteella sotilaita oli kesän aikana paikalla yli 5 000 miestä. Ruotu- ja rakuunarykmenttien lisäksi töissä oli laivamiehiä.²⁶⁹ Loviisassa töitä ei juuri tehty, ja

²⁶² Von Rosen KM:lle 4.10.1749, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 7, Skrivelser till K.M:t, RA.

²⁶³ Malmström 1897, 448–452; Danielson-Kalmari 1929, 191–193, 234; Juva 1937, 337–367; Jägerskiöld 1957, 177–182.

²⁶⁴ Von Rosen KM:lle marraskuussa 1749 (päiväämätön), 3.4.1750, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 7–8, Skrivelser till K.M:t, RA.

²⁶⁵ Talouskomission pöytäkirja 22.3.1750, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommissionen 1749, RA.

²⁶⁶ Juva 1937, 380–386; Dannert 1943, 269–274.

²⁶⁷ Juva 1937, 370–371.

²⁶⁸ Ehrensverd Adolf Fredrikille 17.5.1750 (konsepti), Handlingar och brev till H.K.H D I: 1/vol. 2, Sveaborgs fästnings arkiv, KrA.

²⁶⁹ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1750, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol 43, Strödda militäreräkenskaper efter 1630, RA. Muonalaskelmasta ilmenee, että Turun ja Porin läänin henkirakuunoille ja Karjalan rakuunoille annettiin yhteensä 4 206 leiviskää leipää eli myös osa rakuunoista oli linnoitustöissä. Samaisesta muonalaskelmasta voi laskea leivän määrän perusteella, että sotilaita laivamiehet mukaan lukien oli keskimäärin paikalla Helsingissä noin 5 800 miestä olettaen, että töitä tehtiin viiden kuukauden ajan (kuivaleipää 42 674 leiviskää, päiväannos 1 naula, 150 päivää; sairaille pehmyttä leipää 956 leiviskää, päiväannos 1 1/3). Koska linnoitustöissä oli väkeä jonkin verran myös talvella, varsinaisen rakennuskauden aikainen sotilaiden lukumäärä oli kuitenkin tätä pienempi.

muonalaskelman perusteella sinne oli sijoitettu vain alle 200 sotilasta Hämeenlinnan jalkaväkirykmentistä.²⁷⁰

Sodan vaara koettiin Suomessa todellisena ja jatkuvana ensimmäisinä Viaporin rakennusvuosina, vaikka sotaa Venäjää vastaan ei tullut. Tämä vaikutti suuresti sekä linnoitustyömaiden muonitukseen että koko makasiinijärjestelmään. Kriisi pakotti kiirehtimään linnoitustöitä, mutta samalla se vaikeutti koko sotavoiman sijoittamista työmaille. Uhkaava tilanne pakotti myös kokoamaan sodan varalta muonavarastoja, joita hyödynnettiin sitten rakennustyövoiman muonituksessa. Huoltopaineita ei voitu ratkaista, kuten vuonna 1747, ruoduilta saadulla muonalla, vaikka sotilaat saivatkin edelleen tätä mukaansa lähtiessään marssimaan työmaille.²⁷¹ Useita kuukausia kevästä syksyyn kestäneet rakennustyöt edellyttivät säännöllistä muonitusta makasiineista.

Huoltotehtävän suuruusluokka vaihteli eri vuosina. Sodan uhan varjostamat linnoitustyöt käynnistyivät työvoiman määrän osalta varsin hitaasti. Ensimmäisinä rakennusvuosina 1748–1749 töissä oli vain osa suomalaisten rykmenttien sotilaista. Edes vuonna 1750 linnoitustöissä ei ollut suunnitelmista huolimatta koko Suomen alueen sotavoima. Vaikka tämä tarkoitti linnoitustöiden viivästymistä, se helpotti samalla suuresti kruunun huoltotaakkaa työmaa-alueilla.

3.5. Makasiinihallinnon perustaminen 1751

Sotakomissariaatin lakkauttamisen jälkeen linnoitustyömaan huoltojärjestelmä oli ilman keskitettyä hallintoa. Kenraalikuvernööri koordinoi itse muiden töidensä ohella makasiinien toimintaa yhdessä muonamestarien kanssa. Linnoitustöiden alkuvaiheessa nämä pystyivät vielä selviytymään muonituksen haasteista ilman erityisiä ongelmia. Keskitetyn huolto-organisaation tarve ei ollut kuitenkaan poistunut, vaan se kasvoi linnoitustöiden vähitellen laajetessa. Sotilaiden määrääminen linnoitustöihin muistutti liikekannallepanoa ja siksi myös muonahuollon vaatimukset olivat sen mukaiset. Mitä enemmän sotilaita oli töissä, sitä kuormittavampaa huollon järjestämisestä tuli.

Vuonna 1751 paineet makasiinijärjestelmää kohtaan kasvoivat uudelle tasolle, kun ruotsalaisia rykmenttejä päätettiin lähettää linnoitustöihin Suomeen.²⁷² Ruotsalaisia joukkoja saapui Suomeen kaikkiaan 8 000 miestä.²⁷³ Näistä 1 800 sotilasta kuului värvätyihin joukko-osastoihin. Loput olivat ruotusotilaita.²⁷⁴ Joukkojen lähettäminen

²⁷⁰ Degerbyn varastomakasiinin muonalaskelma 1750, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1747–1750 vol 45.1, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

²⁷¹ Ks. esim. von Rosen KM:lle 3.4.1750, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 8, Skrivelser till K.M:t, RA.

²⁷² Juva 1937, 388–396; Dannert 1943, 275–277. Päätös joukkojen lähettämisestä tehtiin jo kesäkuussa 1750, mutta sen toteuttamista viivästytti varojen puute ja myöhäinen vuodenaika joukkojen siirtoon.

²⁷³ Aadolf Fredrik Ehrensvärdille 21.3.1751, 38–39, Viaporin linnoitustöitä koskevat päiväkäskykirjat ja kuninkaalliset kirjeet, kansio 573a, Yleisiä sotilasasiakirjoja, Militaria II, KA.

²⁷⁴ Hirn 1970, 12–13. Värvätyt sotilaat kuuluivat Hamiltonin, Hessensteinin, Kruununprinssin ja Lantingshausenin rykmenteihin. Yksikään näistä rykmenteistä ei tullut vuonna 1751 täysilukuisena

Ruotsista oli edellytys sille, että linnoitustöitä voitiin tehdä yhtä aikaa sekä Helsingissä että Loviisassa. Edellisten vuosien kokemusten perusteella yksin Suomesta voitiin saada rakennustöihin korkeintaan 5 000–6 000 miestä.²⁷⁵ Ruotsalaisten joukkojen siirto merkitsi siis jo itsessään linnoitustyövoiman suurta kasvua ja kokonaisuudessaan Suomessa olevien sotavoimien määrän lähes kaksinkertaistumista.

Periaatteessa vuonna 1751 linnoitustöissä oli siis vain ruotsalaisia joukkoja ja suomalaiset joukot lähetettiin kotiin lepäämään. Käytännössä Ehrensvärdin ja von Rosenin viivyttely johti kuitenkin siihen, että töissä olivat kummatkin joukot suurimman osan kesän rakennuskautta.²⁷⁶ Helsinkiin sijoitettiin joukkoja kuudesta ruotsalaisesta ruoturykmentistä ja kolmesta värvätystä rykmentistä. Suomalaisia joukkoja oli kuudesta rykmentistä. Vaikka kaikki rykmentit eivät olleet samaan aikaan tai edes kokonaisuudessaan Helsingissä, rykmenttien määrä oli huomattava. Helsingin makasiinin muonalaskelman perusteella töissä oli keskimäärin noin 7 000 sotilasta olettaen, että töitä tehtiin viiden kuukauden ajan. Tämä oli noin 2 000 sotilasta enemmän kuin edellisenä vuonna.²⁷⁷ Linnoitustöitä tehtiin samaan aikaan suurella miesmäärällä myös Loviisassa, jossa oli muonalaskelman perusteella töissä yli 4 000 sotilasta.²⁷⁸

Ruotsalaisten joukkojen muonitus ja huolto oli luovutettu vuonna 1749 perustetun talouskomission vastuulle. Komission piti huolehtia joukoista niin kuljetusten aikana kuin näiden oleskellessa Suomessa.²⁷⁹ Vaikka Tukholmassa kokoontuva talouskomissio oli tärkeä hallintoelin joukkojen huoltoa suunniteltaessa, käytännön huolto-tehtävistä komissio ei voinut vastata. Nämä lankesivat paikan päällä toimiville viranomaisille. Helsingin varastomakasiinin muonamestari Weckströmin piti huolehtia kesän aikana viidentoista eri rykmentin muonituksesta, mikä tuotti paljon työtä. Työmäärä oli kasvanut huomattavasti edellisestä vuodesta, jolloin Weckström oli muonittanut vain kahdeksaa rykmenttiä.²⁸⁰

Suomeen. Värvätyt rykmentit nimettiin komentajiensa mukaan ja ne vaihtoivat siksi nimeä komentajan vaihtuessa. Lantingshausenin rykmentistä tuli vuonna 1752 Cronhielmin rykmentti. Roos 1924, 8; Roos 1960, 12–13.

²⁷⁵ Ehrensvärd Aadolf Fredrikille 16.10.1750 (konsepti), Handlingar och brev till H.K.H D I: 1/vol. 2, Sveaborgs fästnings arkiv, KRa; Ericsson 1939, 185.

²⁷⁶ Von Rosen KM:lle 15.7.1751, 8.8.1751, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 12, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 24.7.1751, 613–616, Riksrådsprotokoll, A I aa:40, Krigsexpeditionen, RA.

²⁷⁷ Von Rosen KM:lle 23.5.1751, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 11, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 24.7.1751, 613–616, Riksrådsprotokoll A I aa:40, Krigsexpeditionen, RA; Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol 43, Strödda militäreräkenskaper efter 1630, RA. Kuivaleipämäärä oli 50 817 leiviskää, päiväannos 1 naulaa ja työaika 150 päivää, jos oletetaan, että töitä tehtiin suunnilleen toukokuun alusta syyskuun loppuun. Rykmenttien lisäksi myös sairaalan pehmeän leivän kulutus pitää huomioida (6 054 leiviskää, 1 1/3 naulaa päivässä). Laskettu sotilaiden määrä 7 381 on vain suuntaa antava, koska sotilaiden todellinen työaika ei ole tämän tutkimuksen puitteissa mahdollista selvittää. Osa sotilaista työskenteli myös talvella.

²⁷⁸ Degerbyn varastomakasiinin muonalaskelma 1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1751 vol. 45.2, Strödda militäreräkenskaper efter 1630, RA. Kokonaisleipämäärä oli 35 724 leiviskää ja päivittäinen leipäannos 1 naula. Jos työajaksi laskee saman 150 päivää kuin Helsingin kohdalla, sotilaiden määräksi saadaan 4 763. Tässäkin tapauksessa osa sotilaista oli kuitenkin töissä myös talvikuuksina.

²⁷⁹ Talouskomission pöytäkirja 10.4.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommissionen 1749, RA.

²⁸⁰ Kenraalikuvernöörin valtiopäiväkertomus 1751, Generalguvernörens i Finland riksdagsrelation R 2989, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

Muonitustehtävät vaativat paljon aikaa ja vaivaa muonamestarien lisäksi myös kenraalikuvernööriltä. Kenraalikuvernöörin konttorin tehtävien ylikuormitus ilmenee selvästi von Rosenin valtiopäiväkertomuksesta vuodelta 1751. Von Rosenin olisi pitänyt toimittaa kertomuksen yhteydessä tiedot Suomen muonavarastojen suuruudesta vuonna 1747 ja kaikesta tämän jälkeen ostetusta tavarasta, makasiineihin toimitetusta veroviljasta ja Ruotsista siirretystä muonasta. Myös näiden varastojen käytöstä olisi pitänyt laatia selvitys. Jatkuvasta ja tunnollisesta raportoinnistaan huolimatta näitä laskelmia von Rosen ei kuitenkaan voinut lähettää, koska kuvernementin konttorilla oli liian vähän henkilökuntaa suureen työmäärään nähden.²⁸¹

Työtaakan kasvusta oli seurauksena, että armeijan huolto-organisaatio keskitettiin kesällä 1751 jälleen erilliselle viranomaiselle. Valtaneuvoston päätöksellä makasiinien suora hallinnointi siirrettiin von Rosenilta Jönköpingin rykmentin everstille Eric Gustaf Qveckfeldtille. Suomessa olevaa kenraalia virkaan ei haluttu nimittää, sillä näillä sanottiin olevan muita tehtäviä, jotka estivät tämän. Valtaneuvosto katsoi kyseessä olevan ylisotakomissaarin määrääminen Suomeen makasiineja hallinnoimaan.²⁸² Uuden viran perustamisen syyksi mainittiin kenraalikuvernöörin monet muut työtehtävät ja yleishallinnon vaatimukset.²⁸³

Kenraalikuvernöörin ja kuvernementin konttorin työtaakka ei ollut silti ainoa syy erillisen makasiinihallinnon perustamiselle. Periaatteessa von Rosen olisi voinut antaa enemmän vastuuta muonamestareille varastojen hoidossa. Kruununmakasiineissa olevan muonan määrä oli kuitenkin arvoltaan niin huomattava, ettei sitä katsottu voitavan jättää yksin makasiinien henkilökunnan vastuulle.²⁸⁴ Väärinkäytösten pelko oli aiheellinen, sillä useita muonamestareita epäiltiin syyllystymisestä niihin rakennuskauden aikana.²⁸⁵ Varastojen arvo kohosi huomattavasti aikaisempaa suuremmaksi juuri vuonna 1751, kun Ruotsista tuotiin suuret määrät elintarvikkeita Suomeen. Makasiinien hallinnoinnin työläys yhdessä suuren vastuun kanssa olivat ne taustatekijät, jotka johtivat makasiinihallinnon johtajan viran perustamiseen. Tämä näkyy myös valtaneuvoston ja talouskomission esittämissä perusteluissa nimitettäessä Qveckfeldtiä tehtävään. Erillistä viranomaista pidettiin tarpeellisena, jotta makasiinien hallintoon saataisiin aikaisempaa enemmän tarmoa (*drift*), arvoa ja turvallisuutta.²⁸⁶

Makasiinien hallinnoinnin johtoon nimitetty E. G. Qveckfeldt (1688–1776) oli suuren Pohjan sodan veteraani kuten von Rosenkin. Kuninkaan nimittäessä hänet virkaansa perusteluksi mainittiin nimenomaan, että hän oli hoitanut vastaavaa tehtävää

²⁸¹ Kenraalikuvernöörin valtiopäiväkertomus 1751, Generalguvernörens i Finland riksdagsrelation R 2989, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

²⁸² Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 26.6.1751, 530v–534, Riksrådsprotokoll A I aa:39, Krigs-expeditionen, RA. Vaikka Qveckfeldtille annettiin virkaa varten ohjesääntö ja viranvahvistuskirja, lähteiden valossa näyttää siltä, ettei viralla ollut varsinaista nimeä. Viranhaltijasta puhuttaessa lähteissä käytetään vain ilmausta toimenkuvasta: *inseendet öfwer magasins förvaltningen*. Käytännössä kyseessä oli kuitenkin makasiinien hallinnoinnin johtaja.

²⁸³ Von Rosen KM:lle 24.7.1751, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 11, Skrivelser till K.M:t, RA.

²⁸⁴ Kenraalikuvernöörin valtiopäiväkertomus 1751, Generalguvernörens i Finland riksdagsrelation R 2989, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

²⁸⁵ Väärinkäytöksistä ks. luku Muonamestarit apulaisineen (7.3.2).

²⁸⁶ Talouskomissio KM:lle 4.6.1751 ja talouskomission pöytäkirja 11.7.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommissionen 1749, RA.

jo kuningas Kaarle XII:n armeijassa Ukrainassa.²⁸⁷ Vaikka Qveckfeldt oli ollut Ukrainassa ja ottanut muun muassa osaa Pultavan taisteluun, tuolloin 20-vuotias nuorukainen oli ollut todellisuudessa Uplannin kolmannesratsuväkirykmentin majoitusmestari, joka oli siis vain aliupseerin virka. Pultavan tappion jälkeen Qveckfeldt oli seurannut kuningasta von Rosenin tavoin Turkkiin.²⁸⁸ Näyttääkin siltä, että suuren Pohjan sodan veteraanimaine ja yhteydet arvostettuun soturikuninkaaseen riittivät perusteluiksi nimitettäessä Suomen makasiineille johtajaa.

Qveckfeldtin ohjesääntö vahvistettiin valtaneuvostossa 16.7.1751. Ohjesäännössä korostuu Qveckfeldtin velvollisuus valvoa kaikin puolin makasiinien toimintaa. Hänellä oli oikeus saada tietoja makasiinien varastoista sekä kenraalikuvernementin konttorilta että muonamestareilta. Vertailemalla kuukausi- ja viikkoraportteja hänen tuli varmistaa, että niiden tiedot olivat yhtenevät. Valvonta ei rajoittunut vain paperille, vaan Qveckfeldtin piti myös henkilökohtaisesti käydä katsastamassa varastojen kunto mahdollisimman usein. Vuoden lopussa varastot piti inventoida eli selvittää mittausten ja punnitusten avulla mitä varastoissa todella oli. Varastojen käyttöä piti kontrolloida niin, että vanhemmat ja pilaantumisasiallisimmat tavarat käytettäisiin ennen uudempia ja parempikuntoisempia. Mikäli makasiinien henkilökunnan työssä ilmeni puutteita, Qveckfeldtin tuli saattaa väärintekijät vastuuseen tästä. Leipomoiden osalta hänen piti huolehtia, että nämä toimisivat kruunun kannalta parhaalla mahdollisella tavalla ja että niissä valmistettu leipä olisi hyvälaatuista. Myös makasiini- ja leipomorakennusten sekä irtaimiston (vaa'at, mitat ja säkit) kunto sisältyivät valvonta-tehtäviin.²⁸⁹

Tavoitteena oli, että Qveckfeldt pystyisi aina tarvittaessa antamaan tietoja makasiinien tilasta kenraalikuvernöörille. Tälle piti myös ilmoittaa, mitä tavaroita makasiineihin piti hankkia ja miten paljon leipää, jauhoa ja ryynejä piti valmistaa linnoitustyöväen tarpeisiin.²⁹⁰ Qveckfeldtin tehtävänä oli näin ollen toimia ennen kaikkea yhteystahona makasiinien muonamestarien ja kenraalikuvernöörin välillä. Hän keräsi tietoa voidakseen raportoida kootusti von Rosenille asioita, joita tämä oli aikaisemmin hoitanut suoralla kirjeenvaihdolla muonamestarien kanssa. Makasiinien hallinnon johtaja ei siis ollut itsenäinen toimija. Niin kauan kuin von Rosen oli kenraalikuvernöörinä, tälle kuului viime kädessä päättävä valta makasiineja, myllyjä ja leipomoita koskevissa asioissa.

Ruotsalaisten joukkojen muonituksesta huolehtiminen oli uuden makasiinien hallinnon johtajan tärkeimpiä tehtäviä. Jakopalkkalaitoksen luonteesta johtuen se oli vaativampaa kuin suomalaisten joukkojen muonitus. Suomalaisten rykmenttien miehistöä jouduttiin muonittamaan vain sen aikaa, kun nämä osallistuivat rakennustöihin. Muun ajan nämä saivat toimeentulonsa ruoduiltaan. Ruotsalaiset joukot eivät kuitenkaan voineet poistua talven ajaksi ruoduilleen ilman laajoja kuljetusoperaatioita. Kruunun täytyi siksi varautua järjestämään näille majoitus ja

²⁸⁷ ”... hwilken Hans Maj:t hade sig bekant hafwa bedrifwit den sysslan uti Konung Carl den XII:tes tid wid armeen i Ukrain ...” Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 26.6.1751, 530v–534, Riksrådsprotokoll A I aa:39, Krigsexpeditionen, RA.

²⁸⁸ Elgenstierna 1931 VI, 102–103.

²⁸⁹ Qveckfeldtin ohjesääntö 16.7.1751 (liitteenä kuninkaallisessa kirjeessä valtiokonttorille 18.7.1751), Kungl. brev och remisser E 1 A:125, Kansliet, Statskontoret, RA.

²⁹⁰ Ibid.

muonitus läpi talven Suomessa. Sotilaat olisi periaatteessa voitu jättää vanhan linnaleiriperinteen mukaisesti talonpoikien elätettäväksi, mutta tähän ei haluttu ryhtyä. Ainoa vaihtoehto linnaleirille oli ympärivuotinen muonitus kruununmakasiineista.²⁹¹

Qveckfeldtin toimivalta ulottui vain Helsingin ja Loviisan varastomakasiineihin. Sen piiriin ei kuulunut Hämeenlinnan varastomakasiini, vaikka se oli kahden edellä mainitun makasiinin tavoin tarkoitettu armeijan käyttöön. Von Rosen yritti saada myös Hämeenlinnan varastomakasiinin Qveckfeldtin hallintaan, mutta valtaneuvosto tarkensi ohjesääntöä ainoastaan siltä osin, että Helsingin ja Loviisan lisäksi myös näistä riippuvaiset Porvoon, Sipoon ja Espoon sivumakasiinit kuuluivat Qveckfeldtin hallinnon piiriin (liitekartta 1). Valtaneuvoston näkemyksen mukaan Hämeenlinnan makasiinin hallinto kuului maaherralle.²⁹²

Valtaneuvoston suhtautumisesta asiaan näkyy selvästi, että Qveckfeldt oli asetettu valvomaan nimenomaan paljon aikaa ja vaivaa vaatinutta rakennustyömaan muonitusta. Tätä kautta voi ymmärtää, miksi Hämeenlinnan makasiini ei valtaneuvoston mielestä kuulunut hänen toimivaltaansa. Samalla Tukholmassa näyttää kuitenkin unohtuneen, että Hämeenlinnassa oli kaksi makasiinia: lääninmakasiini ja varastomakasiini.²⁹³

Maaliskuussa 1753 von Rosen ehdotti jälleen Hämeenlinnan varastomakasiinin siirtämistä makasiinihallinnon johtajan valvontaan. Uutena perusteluna oli viiden apumakasiinin perustaminen Hämeenlinnan ja rantatien väliselle alueelle, mikä edellytti varastojen siirtoja niihin Hämeenlinnan makasiinista. Pää- ja apumakasiinit muodostivat siten kokonaisuuden, jonka hallinnointi tulisi olla yhdellä ja samalla taholla.²⁹⁴ Valtaneuvosto hyväksyi tällä kertaa von Rosenin ehdotuksen, mikä tarkoitti, että vuodesta 1753 alkaen makasiinihallinnon alaisuudessa olivat kaikki samat makasiinit, jotka olivat aikaisemmin olleet kenraalikuvernöörin hallinnassa.²⁹⁵

Makasiinihallinnon piiriin ei kuulunut lähtökohtaisesti yhtään omaa henkilökuntaa. Koska von Rosen epäili kuitenkin, ettei Qveckfeldt pystyisi hoitamaan velvollisuuksiaan yksin, hän oli valmis antamaan tälle upseereita avuksi tehtävien hoitamiseen.²⁹⁶ Ensimmäisen varsinaisen alaisen makasiinihallinnon johtaja sai vasta vuoden 1752 lopulla, jolloin hän sai palkata avukseen kirjurin.²⁹⁷

²⁹¹ Talouskomission pöytäkirja 10.10.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikkommissionen 1749, RA.

²⁹² Von Rosen KM:lle 8.8.1751, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 12, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 20.8.1751, 659–659v, Riksrådsprotokoll A I aa:40, Krigsexpeditionen, RA; Kenraalikuvernöörin valtiopäiväkertomus 1751, Generalguvernörens i Finland riksdagsrelation R 2989, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

²⁹³ Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 20.8.1751, 659–659v, Riksrådsprotokoll A I aa:40, Krigsexpeditionen, RA; Kenraalikuvernöörin valtiopäiväkertomus 1751, Generalguvernörens i Finland riksdagsrelation R 2989, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

²⁹⁴ Von Rosen KM:lle 23.3.1753, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 15, Skrivelser till K.M:t, RA.

²⁹⁵ Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 28.3.1753, 270v–271, Riksrådsprotokoll A I aa:43, Krigsexpeditionen, RA.

²⁹⁶ Von Rosen KM:lle 8.8.1751, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 12, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 20.8.1751, 659–659v, Riksrådsprotokoll A I aa:40, Krigsexpeditionen, RA. Valtaneuvosto hyväksyi ehdotuksen.

²⁹⁷ Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirjat 1.9.1752, 536v–537, 15.12.1752, 536v–537, 23.4.1754, 288, Riksrådsprotokoll A I aa:42, 45, Krigsexpeditionen, RA.

Qveckfeldtin aika makasiinihallinnon johdossa jäi lyhyeksi. Vain puoli vuotta nimittämisen jälkeen tammikuussa 1752 hän pyysi päästä kevään tullen matkustamaan Ruotsiin terveyttään hoitamaan.²⁹⁸ Käytännössä hän tällä tavoin luopui virastaan. Qveckfeldtiä seurasi makasiinien hallinnon johdossa everstiluutnantti Peter von Törne (1690–1765).²⁹⁹

Von Törne oli Qveckfeldtin tavoin ottanut osaa suureen Pohjan sotaan ja muun muassa osallistunut Pultavan taisteluun. Sodan jälkeen hän palveli Uudenmaan jalkaväkirykmentissä, jonka everstiluutnantiksi hän yleni vuonna 1747.³⁰⁰ Von Törnelle annettiin samaisena vuonna vaativia hallinnollisia tehtäviä. Sotakomissariaatin johtamisen lisäksi hän toimi vuodesta 1747 alkaen myös linnoitustyömaan materiaalihankinnoista vastanneen hankintadeputaation jäsenenä. Tästä tehtävästä hän jättäytyi pois syksyllä 1752, mihin todennäköisesti oli syynä uusi tehtävä makasiinihallinnon johtajana.³⁰¹ Samoihin aikoihin hänestä tuli myös Hämeenlinnan jalkaväkirykmentin eversti eli päällikkö.³⁰²

Vuonna 1751 perustettu makasiinihallinnon johtajan virka toimenkuvineen muistutti monelta osin vuoden 1747 sotakomissariaattia. Armeijan varastomakasiinit oli molemmissa organisaatioissa keskitetty yhden erillisen tahon valvontaan. Sotakomissariaatin valvonnassa olivat olleet Helsingin, Turun, Porvoon, Loviisan ja Hämeenlinnan varastomakasiinit.³⁰³ Makasiinihallinnon johtajan valvonnassa olivat aluksi Helsingin ja Loviisan varastomakasiinit ja vuodesta 1753 alkaen myös Hämeenlinnan varastomakasiini. Koska Turun ja Porvoon makasiinit olivat vain väliaikaisia varastomakasiineja, pysyvien makasiinien osalta kyseessä olivat käytännössä samat makasiinit molemmissa tapauksissa.³⁰⁴ Makasiinihallinnon alaisuudessa olivat lisäksi Espoon, Sipoon ja Porvoon sivumakasiinit sekä viisi apumakasiinia, jotka kaikki oli tarkoitettu ruotsalaisten rykmenttien muonittamiseen.

Henkilökunnan määrään suhteen sekä sotakomissariaatti että makasiinihallinto olivat molemmat vaatimattomia, mutta toisin kuin sotakomissariaatti, makasiinien hallinnointi näyttää olleen pitkälti sen johtajan varassa. Vaikka hänellä oli oikeus pyytää avukseen upseereita, näitä ei voi pitää varsinaisena henkilökuntana. Kirjurin palkkaaminen tuli mahdolliseksi vasta puolitoista vuotta viran perustamisen jälkeen. Sotakomissariaatissa sen sijaan oli ollut johtajina kaksi henkilöä ja näiden apuna muuta henkilökuntaa. Konttorihenkilökunnan lisäksi sekä sotakomissariaatin että makasiinihallinnon alaisiin lukeutuivat myös makasiineissa työskentelevät henkilöt.

²⁹⁸ Von Rosen KM:lle 29.1.1752, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 13, Skrivelser till K.M:t, RA.

²⁹⁹ Valtaneuvoston sota-asoiden pöytäkirjat 16.6.1752, 422v–423, 25.11.1752, 790, Riksrådsprotokoll A I aa:41–42, Krigsexpeditionen, RA. Pysyvä viranvaihdos näyttää tapahtuneen ilman laajempaa käsittelyä valtaneuvostossa. Makasiinien hallinnon siirtyminen von Törnelle tunnustettiin tosiasiassa viimeistään vuoden 1752 loppuun mennessä.

³⁰⁰ Elgenstierna 1934 VIII, 397

³⁰¹ Hankintadeputaation jäsenyydestä ks. Gustafsson 2015, 78.

³⁰² Valtaneuvoston sota-asoiden pöytäkirjat 7.4.1752, 255–259v, 14.4.1752, 276, Riksrådsprotokoll A I aa:41, Krigsexpeditionen, RA.

³⁰³ Turun, Helsingin, Porvoon, Loviisan ja Hämeenlinnan varastomakasiinien tilit 1747, 314–319, 416–451, 534–543, 582–591, 606–617, Helsingfors kommissariat Huvudbok G IV b 2, Finska general-kommissariatet: diverse, Krigskollegium Intendentsdepartementet, KrA.

³⁰⁴ Ks. luku Makasiinipaikkakunnat (7.3.1).

Sotakomissariaatin kokoonpano näyttää olleen kaiken kaikkiaan kiinteämpi. Kuvaa-
vaa on, että siltä on säilynyt oma kirjanpito. ³⁰⁵

Päällimmäinen yhdistävä tekijä sotakomissariaatilla ja makasiinihallinnolle oli se, että ne olivat molemmat luonteeltaan väliaikaisia organisaatioita. Sotakomissariaatti oli perustettu vuonna 1747 sodan uhan ollessa niin vakava, että rykmentit kutsuttiin koolle valmiiksi puolustamaan maata. Kun pahin sodan uhka lakkasi, sotakomissariaatti lakkautettiin. Makasiinihallinto puolestaan perustettiin vuonna 1751, kun Viaporin rakennustöiden työmäärän kasvun seurauksena makasiinien hallinnoinnista tuli niin työlästä, ettei kenraalikuvernööri halunnut enää yksin vastata siitä. Kenraalikuvernööri oli molemmissa tapauksissa toiminut kokoavana voimana ja hallinnon keskipisteenä. Viran lakkauttaminen merkitsi siksi merkittäviä muutoksia myös makasiinihallintoon.

3.6. Kenraalikuvernöörin viran lakkauttaminen ja von Törnen makasiinihallinto

Suomen kenraalikuvernöörin virka lakkautettiin vuosien 1751–1752 valtiopäivillä. Tämä oli ollut odotettavissa, kun edellisillä valtiopäivillä oli päätetty, ettei kenraalikuvernementista haluttu pysyvää. Vain erityinen tarve olisi siten voinut antaa jatkoaikaa von Rosenille. Kenraalikuvernöörin virkaa pidettiin kuitenkin valtiopäivien keskusteluissa yleisesti sekä kalliina menoeränä että hyödyttömänä tehtävänä. Asiaa käsitelleet pieni salainen deputaatio ja puolustusdeputaatio katsoivat, että kenraalikuvernööri oli täyttänyt tehtävänsä eikä virkaa siksi enää jatkossa tarvittu. Von Rosen oli pannut parannukset Suomessa alulle ja maaherrat voisivat tältä pohjalta huolehtia jatkossa maan vaurastumisesta. Puolustustoimenpiteistä vastaamaan tulisi asettaa jälleen sotilasyliapäällikkö. ³⁰⁶

Näiden deputaatioiden näkemysten lisäksi ratkaisuun salaisessa valiokunnassa vaikutti Augustin Ehrensvärdin laatima mietintö. Perusteluissaan kenraalikuvernöörin toimea vastaan Ehrensvärd keskittyi korostamaan vapauden ajan päättävien elinten valtaa käsiteltäessä muun muassa sotalaitosta koskevia kysymyksiä. Hänen mukaansa näitä kysymyksiä, joihin lukeutui myös makasiinien sijoittaminen, ei voinut jättää kenraalikuvernöörin ratkaistavaksi, vaan ne kuuluivat säädyille ja valtaneuvostolle. Ehrensvärd vetosi lisäksi tarpeettomaan ylimääräiseen byrokratiaan vastustaessaan kenraalikuvernööriä. Tämä joutui muiden viranomaisten tavoin kääntymään kaikissa asioissa valtaneuvoston ja kollegioiden puoleen, mikä johti aikaa ja vaivaa vaativaan turhaan kirjeenvaihtoon. Keskustelujen jälkeen salainen valiokunta päätti toukokuussa 1752 ehdottaa säädyille kenraalikuvernöörin viran lakkauttamista. ³⁰⁷

³⁰⁵ Helsingfors kommissariat Huvudbok G IV b 2; Helsingfors kommissariat Verifikation G IV b 3, Finska generalkommissariatet: diverse, Krigskollegium Intendentsdepartementet, KrA.

³⁰⁶ Juvelius 1923, 125–130.

³⁰⁷ Ibid., 130–135, 140–142.

Lakkauttamispäätöksestä huolimatta von Rosenin toimivaltuuksia jatkettiin siihen asti, kunnes hän sai keskeneräiset hankkeet loppuun ja omat asiansa järjestykseen.³⁰⁸ Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että von Rosen jatkoi toimintaansa aluksi niin kuin ennenkin. Vaikka hän poistui Suomesta syksyllä 1752, tämä ei tarkoittanut sitä, että hän olisi luopunut tehtävistään armeijan huollon johdossa. Päinvastoin, hän teki valta-neuvostolle – vielä kun pystyi – entistä merkittävämpiä ehdotuksia uusien makasiinien perustamiseksi ja makasiinihallinnon järjestämiseksi. Ehdotukset saivat myös suojean vastaanoton neuvostossa. Tukholmassa von Rosen oli paikan päällä asioita ajamassa ja valtaneuvoksena osallistui myös itse kokouksiin.³⁰⁹ Virallisesti von Rosen pyysi eroa vasta 22.10.1753.³¹⁰ Tämänkin jälkeen hänen asiantuntemustaan hyödynnettiin käsiteltäessä Suomea koskevia asioita Tukholmassa.³¹¹

Kenraalikuvernöörin viran lakkauttamisella ei ollut suoraa ja välitöntä vaikutusta makasiinien toimintaan Suomessa. Makasiineja hallinnoitiin von Törnen johdolla samalla tavoin kuin ennenkin. Linnoitustyömaan sotilaille piti järjestää aikaisempaan tapaan ruokaa ja ruotsalaiset sotilaat ylläpitää talven ajan maaseudulla. Von Törnen asema vahvistui, kun talouskomissio ja valtiokonttori linjasivat, että varastomakasiinit olivat kokonaisuudessaan hänen valvonnassaan. Tämä tarkoitti, että myös uusi Anian-pellon (Hollolassa) päämakasiini siirrettiin von Törnen alaisuuteen. Hän huolehti yhteistyössä talouskomission ja valtiokonttorin kanssa varastojen hankinnasta ja käytöstä.³¹²

Kenraalikuvernöörin viran katoaminen jätti kuitenkin hallinnolliset valtasuhteet epäselviksi. Makasiinien yllähallinto Suomessa oli kuulunut kenraalikuvernöörin ohjesäännön mukaisesti von Rosenille. Kun virka lakkautettiin, uusia valtasuhteita ei määritelty mitenkään. Von Rosenin eron jälkeen armeijan ylipäällikkönä Suomessa toimi kenraalimajuri Gustaf David Hamilton, joka komensi yhtä Viaporiin sijoitetuista värvätyistä rykmenteistä. Von Rosenin eron jälkeen kului yli puoli vuotta ennen kuin Hamilton sai vahvistuksen asemalleen ohjesäännön muodossa.³¹³

Sotilasyliapäällikön ohjesäännön puute ja määrittelemätön toimivalta aiheuttivat epäselvyyksiä erityisesti makasiinien hallintosuhteissa. Hamilton oli olettanut, että hänellä olisi oikeus saada von Törneltä tietoja makasiinien tilasta ja niiden varastoista. Von Törne vastasi kuitenkin Hamiltonille, ettei hänellä ollut mitään syytä antaa näitä

³⁰⁸ Ibid., 135.

³⁰⁹ Von Rosen KM:lle 7.11.1752, 23.3.1753, 7.4.1753, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 14–15, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirjat 10.11.1752, 725–726, 28.3.1753, 270v–271, Riksrådsprotokoll A I aa:42–43, Krigsexpeditionen, RA. Kokoukseen osallistumisesta ks. esim. valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 8.5.1753, 369, Riksrådsprotokoll A I aa:43, Krigsexpeditionen, RA.

³¹⁰ Von Rosen KM:lle 22.10.1753, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 15, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 22.10.1753, 518–519v, Riksrådsprotokoll A I a:52, Inrikescivilexpeditionen, RA.

³¹¹ Ks. esim. valtiokonttorin pöytäkirjat 19.6.1755, 1214–1215, 30.6.1755, 1284–1287, Protokoll A I A:88, Kansliet, Statskontoret, RA. Molemmissa pöytäkirjoissa von Rosenia nimitettiin edelleen kenraalikuvernööriksi.

³¹² Talouskomissio/valtiokonttori von Törnelle 7.2.1754, Registratur vol. 2, Ekonomikkommissionen 1749, RA. Anianpellon makasiinista ks. luku Makasiinipaikkakunnat (7.3.1).

³¹³ Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 22.10.1753, 518–519v, Riksrådsprotokoll A I a:52, Inrikescivilexpeditionen, RA; Hamilton KM:lle 14.3.1754, H. Aminoff, G. D. Hamilton M 99, Överbefälhavares i Finland skrivelser, Generalpersoners skrivelser till Kungl. Maj:t, Administrativa handlingar rörande armén, Militaria, RA; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 23.4.1754, 281–283v, Riksrådsprotokoll A I aa:45, Krigsexpeditionen, RA. Hamiltonin rykmentistä ks. Screen 2010, 13–15.

tietoja. Oman tulkintansa mukaan von Törne oli suoraan valtaneuvoston ja valtiokonttorin alaisuudessa kenraalikuvernöörin viran lakattua olemasta. Hamilton valitti asiasta Tukholmaan todeten, että makasiineja koskevat tiedot olivat ylipäällikölle tärkeitä, sillä ilman niitä hän ei pystynyt kokonaisvaltaisesti pitämään huolta sotilaista. Sotilaiden huolto oli Hamiltonin mukaan erottamaton osa ylipäällikön alaista sotilas-hallintoa.³¹⁴

Makasiinien hallinnolliset suhteet pysyivät epämääräisinä kesään 1754 asti, jolloin Hamilton ryhtyi toimenpiteisiin Suomen puolustuksen järjestämiseksi mahdollisen yllätyshyökkäyksen varalta. Tällöin Tukholmassakin havaittiin ongelmaksi, etteivät makasiinit olleet saman tahon alaisuudessa kuin sotavoimat. Valtaneuvosto määräsi tuolloin, että von Törnen makasiinihallinto kuului ylipäällikön komentovallan piiriin. Valttiokonttorin määräysvalta rajoittui hankintoihin. Valtaneuvoston pöytäkirjassa ei ole näkemystä neuvoston omasta roolista, vaikka von Törne oli katsonut olevansa suoraan sen alaisuudessa.³¹⁵

Lyhyen aikaa von Törnellä oli ollut lähes itsenäinen asema makasiinien johdossa. Hän oli ollut oman näkemyksensä mukaan makasiinien osalta vastaavassa asemassa valtaneuvostoon nähden kuin kenraalikuvernööri von Rosen. Siitä huolimatta hänen kirjeitään ei juuri käsitelty valtaneuvoston kokouksissa.³¹⁶ Tämä oli merkittävä muutos verrattuna von Rosenin aikaan, jolloin valtaneuvosto oli lähes jatkuvasti tiedotettuna makasiineihin liittyvissä asioissa. Kenraalikuvernöörinä von Rosen oli ollut makasiinijärjestelmän kehittäjä, joka toimi aikana jolloin sodan uhka oli suuri ja linnoitustöiden muonitus piti järjestää. Von Törneä voi luonnehtia sen sijaan makasiinien hoitajaksi, joka valvoi makasiinien toimintaa jo olemassa olevien rakenteiden puitteissa.

Von Törnen makasiinien ylivalvontaa koskevassa valtakiistassa kärsimä tappio oli todennäköisesti päällimmäisenä syynä siihen, että hän pyysi 24.7.1754 eroa virastaan. Eronpyynnön taustalla vaikutti kuitenkin myös muuttunut tilanne makasiinihallinnon toimenkuvassa. Makasiinien ylivalvontaan keskittynyt organisaatio oli perustettu ennen kaikkea ruotsalaisten rykmenttien huoltamista varten. Kun viimeiset ruotsalaiset joukot palasivat koteihinsa samana kesänä, poistui myös makasiinihallinnon alkuperäinen perustamissyys ja suuri osa työtehtävistä.³¹⁷

Ruotsalaisten rykmenttien lähettäminen takaisin kotiruoduilleen oli ollut esillä jo vuosien 1751–1752 valtiopäivillä. Vaikka puolustusdeputaatiossa päätettiin tuolloin varautua muonittamaan 8 000 Ruotsista lähetettyä sotilasta seuraaviin valtiopäiviin asti, tämä ei tarkoittanut, että näiden sotilaiden olisi pitänyt olla koko ajan samoja tai

³¹⁴ Hamilton KM:lle 18.4.1754, H. Aminoff, G. D. Hamilton M 99, Överbefälhavares i Finland skrivelser, Generalpersoners skrivelser till Kungl. Maj:t, Administrativa handlingar rörande armén, Militaria, RA.

³¹⁵ Valtaneuvoston sota-asoiden pöytäkirja 25.6.1754, 438-443, Riksrädsprotokoll A I aa:45, Krigsexpeditionen, RA.

³¹⁶ Von Rosenin eron (22.10.1753) ja ylipäällikön valta-aseman vahvistamisen (25.6.1754) välisenä aikana von Törne lähetti vain muutaman valtaneuvoston kokoukseen päätyneen kirjeen. Nämä käsittelivät varsin vähäpätöisiä asioita, kuten makasiinien vartiointia. Ks. esim. Valtaneuvoston sota-asoiden pöytäkirjat 23.4.1754, 276v, 7.5.1754, 316, Riksrädsprotokoll A I aa:45, Krigsexpeditionen, RA.

³¹⁷ Valtaneuvoston sota-asoiden pöytäkirja 17.9.1754, 649v–650, Riksrädsprotokoll A I aa:46, Krigsexpeditionen, RA.

talvehtia Suomessa. Vaihtoehtona oli mahdollisuus kuljettaa sotilaat keväisin linnoitustöihin ja syksyllä takaisin koteihinsa. Laskelmien mukaan tämä oli myös edullisempi vaihtoehto sotilaiden talvimajoitukseen verrattuna, sillä tuhansien sotilaiden ympärivuotinen muonittaminen kävi kruunulle kalliiksi. Salainen valiokunta hyväksyi toukokuussa 1752 puolustusdeputaation ehdotuksen mukaisesti, että ruotsalaisia joukkoja pidettäisiin jatkossa vain kesän ajan Suomessa.³¹⁸

Salaisen valiokunnan päätöksen toteuttaminen kuului valtaneuvostolle, joka joutui toteamaan, ettei joukkojen siirtoon ollut varaa. Valtiopäivät eivät olleet osoittaneet tähän erikseen rahaa, eikä siihen ollut varauduttu kuluvan vuoden valtakunnan menosäännössä. Paradoksaalisesti joukkojen takaisinkuljettamisen Ruotsiin laskettiin tuottavan säästöjä, mutta tätä ei voitu toteuttaa varojen puutteessa. Lopputulos oli, että joukot määrättiin talvimajoitettavaksi 1752–1753 samalla tavalla kuin edellisenä talvena.³¹⁹

Samoilla valtiopäivillä tehtiin myös toinen päätös, joka vaikutti Suomessa olevien ruotsalaisten ruotusotilaiden määrään ja siten myös muonitukseen. Vuonna 1751 Suomeen tuoduista ruotsalaisista joukoista 1 800 miestä oli värvättyjä. Augustin Ehrensward ehdotti puolustusdeputaatiossa, että värvättyjen sotilaiden määrä nostettaisiin 4 000 mieheen. Tarkoituksena oli korvata ruotusotilaita värvätyillä joukoilla, sillä pysyvästi palveluksessa olevien joukkojen läsnäoloa pidettiin Suomen puolustuksen kannalta erityisen tärkeänä. Ehdotus hyväksyttiin puolustusdeputaatiossa ja salaisessa valiokunnassa, mutta ilman rahoitusta valtaneuvosto ei voinut toteuttaa tätäkään päätöstä vielä vuonna 1752.³²⁰

Ruotsalaisten ruotujoukkojen korvaaminen värvätyillä joukoilla aloitettiin vuonna 1753 siirtämällä Suomeen Hamiltonin ja Cronhielmin värvätyt rykmentit lähes kokonaisuudessaan, minkä lisäksi myös Hessensteinin ja Kruununprinssin rykmentteistä lähetettiin lisää sotilaita. Kaksi ensiksi mainittua rykmenttiä olivat olleet Suomessa vuodesta 1751 alkaen jo puoliksi. Joukkojen siirron jälkeen Hamiltonin ja Cronhielmin rykmentit olivat sijoitettuna Helsinki–Viaporiin. Kruununprinssin ja Hessensteinin rykmenttien sotilaita oli puolestaan sijoitettu Loviisaan.³²¹

Säästösyistä ruotsalaisia joukkoja päätettiin kuljettaa alkuperäisiin suunnitelmiin verrattuna kaksinkertainen määrä takaisin. Kesällä 1753 kotiin lähetettiin sotilaat neljästä rykmentistä. Samaisena vuonna keskusteltiin myös loppujenkin joukkojen lähettämisestä takaisin ruoduilleen, mutta lopulta joukot päätettiin pitää vielä yhden

³¹⁸ Puolustusdeputaation maavaliokunnan pöytäkirjat 28.2.1752, 321–323, 2.4.1752, 369–370, 15.5.1752, 186–188 (plenum), 16.5.1752, 211–212 (plenum), Lantutskottets protokoll R 2983, Defensionsdeputationen; Salaisen valiokunnan pöytäkirja 23.5.1752, 1072–1073, Protokoll R 2956, Sekreta utskottet, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

³¹⁹ Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirjat 28.7.1752, 469–469v, 1.9.1752, 537–537v, Riksrådsprotokoll A I aa:42, Krigsexpeditionen, RA.

³²⁰ Puolustusdeputaation maavaliokunnan pöytäkirjat 13.1.1752, 245–247, 10.2.1752, 39–40 (plenum), Lantutskottets protokoll R 2983, Defensionsdeputationen; Salaisen valiokunnan pöytäkirja 16.4.1752, 826–831, Protokoll R 2956, Sekreta utskottet, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 16.6.1752, 421–422v, Riksrådsprotokoll A I aa:41, Krigsexpeditionen, RA.

³²¹ Roos 1924, 8–10; Roos, 1960, 13; Hirn 1970, 13–16.

talven Suomessa.³²² Viaporissa työskenteli vuonna 1753 Nikulan mukaan keskimäärin 3 500 miestä ja Loviisassa 1 050.³²³

Vuonna 1754 Suomessa oli jäljellä 3 100 miestä seitsemästä ruotsalaisrykmentistä. Joukot määrättiin vielä yhdeksi rakennuskaudeksi töihin, mutta sen jälkeen ne lähetettiin takaisin Ruotsiin.³²⁴ Ruotsalaisten joukkojen työpanoksen ansiosta Viaporin muurit oli pääosin saatu valmiiksi ja linnoitus oli lähes suljettu.³²⁵ Näiden lähtöä seurannut työvoiman määrän pieneneminen oli huomattava, mikä ilmenee Sofia Gustafssonin laskemista päivätöiden määristä. Kun vuosina 1752–1754 päivätöitä tehtiin noin miljoona, seuraavina vuosina 1755–1756 päivätöiden määrä putosi puoleen.³²⁶

Joukkojen siirron jälkeen makasiinien hallintoon liittyneiden työtehtävien määrä vähentyi huomattavasti. Ruotsalaisten ruotusotilaiden poistuminen Suomesta merkitsi, ettei talvimajoitusjärjestelyille ollut enää tarvetta. Töihin jääneet suomalaiset joukko-osastot pystyivät tavalliseen tapaan viettämään talven ruoduillaan. Sotilaiden ympärivuotinen ylläpitotehtävä ei kuitenkaan täysin päättynyt, sillä värvättyjen joukkojen siirron vuoksi Helsingissä ja Loviisassa oli suuret määrät sotilaita varuskuntapalveluksessa. Varuskuntamenosäännön mukaisesti nämä saivat osan palkastaan leipäviljana.

Muuttuneesta tilanteesta huolimatta valtaneuvosto ei halunnut lakkauttaa makasiinihallintoa. Neuvoston näkemyksen mukaan työtehtävien vähentyminen mahdollisti vain entistä paremmin niiden hoitamisen. Von Törne saattoi nyt valvoa makasiinien toimintaa kaikessa rauhassa muiden tehtäviensä ohessa. Näillä perusteilla von Törnen eronpyyntö evättiin valtaneuvostossa syyskuussa 1754.³²⁷

Samana syksynä von Törne ajautui myös toiseen valtakiistaan. Linnoitustöitä johtanut Ehrensvärd oli puuttunut makasiinien hallintoon antamalla määräyksiä muonamestari Weckströmille. Kiista koski varsin pienen voimäärän vastaanottamista varastomakasiiniin, mutta arvovallan kannalta kyse oli suuremmasta asiasta. Von Törne valitti valtiokonttorille, ettei hän voinut saada täydellisiä tietoja varastoista, jos makasiinien henkilökunta noudatti muiden määräyksiä. Hän pyysi siksi valtiokonttoria vahvistamaan hänelle virkansa ohjesäännön mukaiset oikeudet hallinnoida makasiineja. Valtiokonttori antoi tukensa von Törnelle ja määräsi, että varastomakasiinien henkilökunnan piti noudattaa vain ja ainoastaan hänen määräyksiään.³²⁸ Kiista osoittaa, miten hatarana von Törne piti asemaansa makasiinien hallinnossa sellaisessa tilanteessa, jossa vastapuolena oli Ehrensvärdin kaltainen vaikutusvaltainen henkilö.

³²² Valtaneuvoston sota-asoiden pöytäkirjat 8.5.1753, 369–373v, 18.6.1753, 435–436, 6.8.1753, 527–527v, 529–529v, Riksrådsprotokoll A I aa:43–44, Krigsexpeditionen, RA; Ehrensvärd KM:lle 19.7.1753 (konsepti), Handlingar och brev till H.K.H D I: 1/vol. 2, Sveaborgs fästnings arkiv, KrA.

³²³ Nikula 2011, 166.

³²⁴ Valtaneuvoston sota-asoiden pöytäkirja 23.4.1754, 301–302v, Riksrådsprotokoll A I aa:45, Krigsexpeditionen, RA.

³²⁵ Ehrensvärd KM:lle 15.8.1754 (konsepti), Handlingar och brev till H.K.H D I: 1/vol. 2, Sveaborgs fästnings arkiv, KrA.

³²⁶ Gustafsson 2015, 77, 207.

³²⁷ Valtaneuvoston sota-asoiden pöytäkirja 17.9.1754, 649v–650, Riksrådsprotokoll A I aa:46, Krigsexpeditionen, RA.

³²⁸ Valtiokonttorin pöytäkirja 26.10.1754, 1900–1903, Protokoll A I A:87, Kansliet, Statskontoret, RA; Talouskomissio/valtiokonttori von Törnelle 31.10.1754, Registratur vol. 2, Ekonomikommissionen 1749, RA.

Ruotsalaisten rykmenttien palattua koteihinsa linnoitustyöt jatkuivat jälleen pääosin suomalaisten joukkojen voimin. Valtaneuvosto vahvisti vuoden 1755 työvoiman määräksi 6 000 sotilasta. Vaikka pääosa töihin komennetuista sotilaista kuului suomalaisiin rykmenteihin, tavoiteltuun määrään päästiin vain tuomalla näiden tueksi 1 000 sotilasta Ruotsista. Aikaisemmista vuosista poiketen nämä eivät kuitenkaan enää viettäneet talvea Suomessa. Sotilaita kuljettaneet kaleerit jäivät kesäksi Suomeen, jotta niitä voitiin syksyllä käyttää joukkojen takaisinkuljetukseen.³²⁹

Vuonna 1756 linnoitustyöt keskittyivät pääosin Loviisaan ja Svartholmaan.³³⁰ Kesän työvoimaksi Ehrensvärd pyysi vain vähän yli 2 000 sotilasta, minkä seurauksena valtaneuvosto määräsi töihin sotilaita Turun, Porin ja Uudenmaan jalkaväkirykmenteistä sekä Ahvenanmaan ja Etelä-Suomen laivamieskomppanioista.³³¹ Työvoiman määrä oli siten selvästi pienempi kuin edellisellä vuonna ja samalla kruunun muonitustehtävä aikaisempaa helpompi.

Von Rosenin kenraalikuvernöörikautta seuranneina vuosina armeijan ylin johto Suomessa vaihtui tiheään tahtiin. Sotilasylipäälliköiden viranhoitoajat olivat lyhyitä, kun viranhaltija toinen toisensa perään pyysi virkavapautta tehtävästään. Von Rosenia armeijan ylipäällikkönä seurannut Hamilton sai heinäkuussa 1754 lähes vuoden mittaisen virkaloman, jolta hän ei enää palannut. Hamiltonin virkavapauden aikana sotilasylipäällikkönä toimi Uudenmaan jalkaväkirykmentin eversti, kenraalimajuri Henrik Johan Aminoff, joka puolestaan jäi vuoden mittaiselle virkavapaudelle kesäkuussa 1755. Tämän jälkeen väliaikaisena sotilasylipäällikkönä toimi ensin Ehrensvärd ja sitten eversti Fabian Casimir Wrede, joka johti linnoitustöitä Loviisassa. Kun heistä kumpikin lähti vain hetken tehtävää hoidettuaan valtiopäiville, jäi ylipäällikkyyys von Törnelle. Makasiininhallinnon johtajasta tuli hetkeksi aikaa myös armeijan johtaja Suomessa. Ylipäällikkyyys siirtyi kuitenkin pian takaisin Wredelle, joka luovutti sen syyskuussa 1756 Suomeen palanneelle Aminoffille.³³²

Sotilasylipäälliköiden rooli armeijan huollon johdossa näyttää lähteiden valossa olleen lähes olematon. Sotilasylipäälliköt eivät kirjoittaneet makasiineihin ja armeijan ruokahuoltoon liittyvistä asioista valtaneuvostolle. Kirjeenvaihto oli kaiken kaikkiaan varsin suppeaa ja koski pääosin sotilaiden määräämistä linnoitustöihin ja henkilöstöasioita. Edes von Törne ei ylipäällikkönä lähestynyt missään merkittävässä makasiineja koskevassa asiassa valtaneuvostoa.³³³ Makasiininhallinnon johtajana hän kuitenkin jatkoi Viaporin rakennuskauden loppuun asti.

³²⁹ Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirjat 19.11.1754, 815–817, 16.12.1754, 902–904v, 21.1.1755, 77–78v, 8.4.1755, 244v–245, Riksrådsprotokoll A I aa:46–47, Krigsexpeditionen, RA.

³³⁰ Nikula 2011, 180.

³³¹ Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirjat 16.1.1756, 26–26v, 9.3.1756, 246, Riksrådsprotokoll A I aa:49, Krigsexpeditionen, RA.

³³² Hamilton KM:lle 17.7.1754 ja Aminoff KM:lle 25.7.1754, 8.5.1755, 21.9.1756, Aminoff, G. D. Hamilton M 99, Överbefälhavares i Finland skrivelser, Generalpersoners skrivelser till Kungl. Maj:t, Administrativa handlingar rörande armén, Militaria, RA; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirjat 29.7.1754, 525–526v, 16.6.1755, 487–487v, 17.9.1755, 676, 24.10.1755, 765v–766, 29.10.1755, 769, Riksrådsprotokoll A I aa:46–48, Krigsexpeditionen, RA.

³³³ Yhtään von Törnen kirjettä ei ole samassa arkistossa, jossa ovat Suomen sotilasylipäälliköiden kirjeet kuninkaalle. Kirjeitä sotilasylipäällikön tehtävään liittyen ei myöskään ole hänen Hämeenlinnan rykmentin everstin virassa kirjoittamiensa kirjeiden joukossa. Valtaneuvoston pöytäkirjojen rekistereistä näkee kuitenkin, ettei näitä kirjeitä juurikaan ole edes olemassa, sillä niitä käsiteltiin valtaneuvostossa vain muutamia vuosina 1755–1756.

3.7. Rakennuskauden perintö

Viaporin rakennuskausi oli keskitetyn makasiinihallinnon aikaa armeijan huollossa Suomessa. Kenraalikuvernööri von Rosen johti makasiinijärjestelmää kokonaisuutena 1747–1753 sen sijaan, että makasiineista olisivat vastanneet yksittäiset viranomaiset kukin erikseen. Ohjesäännön nojalla kenraalikuvernöörillä oli oikeus muun muassa päättää makasiinien paikoista ja tehdä niihin hankintoja. Kenraalikuvernööri ei ollut kuitenkaan erikoistunut makasiinijärjestelmän hallintaan, vaan von Rosenilla oli asemansa puolesta monia muitakin tehtäviä hoidettavanaan. Kun armeijan muonahuollon tarpeet kasvoivat liian suureksi, tarvittiin väliportaan hallintotaso. Vuoden 1747 liikekannallepanon aikana tämä oli sotakomissariaatti, kun taas vuonna 1751 ruotsalaisten joukkojen saapuessa linnoitustöihin makasiinihallinnosta vastannut virkamies.

Erillinen makasiinihallinto vahvistui 1750-luvun kuluessa vähitellen. Viran haltija oli ensi alkuun käytännössä vain von Rosenin avustaja makasiinien hallinnoinnissa. Kenraalikuvernöörin viran lakkauttamispäätös merkitsi kuitenkin makasiinien hallinnon yhä suurempaa eriytymistä omaksi hallinnonalakseen. Vuoden 1754 alussa eversti Peter von Törne oli makasiinihallinnon johtajana lyhyen aikaa Suomessa lähes itsenäisessä asemassa ilman suoranaista esimiestä. Kenraalikuvernöörin arvovaltaa hänellä ei silti ollut. Samana vuonna makasiinien hallinto alistettiin sotilasyliapäällikön alaisuuteen, minkä lisäksi von Törne joutui kamppailemaan hallintoalansa määräysvallasta suhteessa linnoitustöiden johtajaan Ehrensvärdiin. Tästä huolimatta von Törnen asemaa voi pitää varsin vahvana, minkä osoittaa jo hänen lyhyt sotilasyliapäällikön viransijaisuutensa. Vaikka makasiinihallinto kuului muodollisesti sotilasyliapäälliköiden vallan alle, käytännössä nämä eivät juurikaan ottaneet osaa armeijan huoltoon.

Von Rosenin ja von Törnen johtama keskitetty makasiinijärjestelmä oli merkittävä vaihe armeijan huollon historiassa 1700-luvun Suomessa. Ainutlaatuista se ei silti ollut, ei edes rauhan ajan oloissa. Suomessa oli ollut jo 1700-luvun alkupuolella sotilasyliapäällikkö Stackelberg, joka oli vastannut viljahankinnoista ja huolehtinut viime kädessä makasiineista. Hänen apunaan toimi Frisenheimin johdolla sotakomissariaatti, jonka rooli armeijan huollossa tosin jäi ilmeisesti varsin pieneksi.³³⁴

Viaporin rakennuskauden aikaisen makasiinihallinnon erotti kuitenkin yksi tärkeä tekijä 1700-luvun alun edeltäjästään: huoltourakan laajuus. Tuhansien sotilaiden toimeentulo oli riippuvainen von Rosenin ja von Törnen hallinto- ja organisointityöstä. Lähes kymmenen vuotta jatkuneet linnoitustyöt yhdessä pitkäaikaisen sotilaallisen uhan kanssa vaativat jatkuvaa huomiota muonamestareilta, makasiinihallinnolta ja kenraalikuvernööriltä. Myös mahdollisuudet makasiinien kehittämiseen olivat toisenlaiset kuin vuosisadan alussa. Linnoitusten rakentamiseen varatut määrärahat takasivat sen, että linnoitustöitä edistävät muonitushankkeet voitiin toteuttaa. Suurin osa sotilaiden palkkarahoista saatiin muonasta tehtyjen pidätysten avulla makasiinihuollon käyttöön. Valtiontalouden krooninen rahapula ei tuottanut siten samanlaisia ongelmia kuin ennen, vaikka rahankäytössä oltiin edelleen hyvin tarkkoja.

³³⁴ Stackelbergista ja Frisenheimista ks. luku Makasiinit osana Suomen puolustuspolitiikkaa (2.2).

Merkityksestään huolimatta von Rosenin aloitteesta luotu makasiinihallinto ei jäänyt elämään pitkään, eikä siitä tullut siten pysyvää armeijan huollosta vastaavaa komissariaattia. Von Törnen virka oli sidottu edeltäjiensä tavoin tiettyyn tehtävään. Kun linnoitustyöt käytännössä päättyivät Pommerin sotaan (1757–1762), päättyi vähitellen myös keskitetyn makasiinihallinnon aika, vaikka von Törne hoitikin tehtäviään vuoden 1764 loppuun asti.³³⁵

Pysyvä sotakomissariaatti Suomeen perustettiin vasta Kustaa III:n hallitusaikana vuonna 1776.³³⁶ Tällä kertaa komissariaattia ei lakkautettu, vaan sen toiminta jatkui Suomen sotaan asti.³³⁷ Kun pysyvä sotakomissariaatti oli perustettu, Ruotsin armeijan huolto Suomessa oli rauhan aikana järjestetty samalla tavoin kuin monissa muissa maissa.³³⁸ Von Törnen 1750-luvun makasiinihallinto täytyy nähdä yhtenä vaiheena tässä jatkumossa, kehityksessä pelkästään sota-aikoina toimineista komissariaateista kohti pysyvää rauhan ajan komissariaattia. Samalla tämä kehityskulku kertoo siitä, miten hallinnollisella tasolla kruunun ote armeijan muonituksesta vahvistui 1700-luvun kuluessa.

Viaporin ja Svartholman rakentamisen myötä Suomen oli tullut jäädäkseen suuri määrä värvättyjä sotilaita, sillä uudet linnoitukset tarvitsivat pysyvät varuskuntajoukot. Tykistön lisäksi värvättyjä jalkaväkirykmenttejä oli kaksi. Nämä olivat samat, jotka oli lähetetty Suomeen jo rakennustöiden aikana 1750-luvulla. Hamiltonin rykmentti sai myöhemmin nimekseen Leskikuningattaren henkirykmentti, ja se oli pääsääntöisesti kokonaisuudessaan sijoitettu Viaporiin. Lantingshausenin rykmentti vaihtoi useita kertoja komentajaa päätyen lopulta Jägerhornin rykmentiksi vähän ennen Suomen sotaa. Vuodesta 1762 alkaen osa tästä rykmentistä oli sijoitettu Loviisaan.³³⁹

Pysyvien varuskuntajoukkojen vuoksi kruunun muonitustehtävät eivät loppuneet ruotusotilaiden pääosin palattua torpilleen linnoitustöiden hiipuesssa. Kruunu maksoi värvätyille joukko-osastoille varuskuntamenosäännön mukaisesti osan palkasta edelleen leipänä ja viljana 1760-luvulla.³⁴⁰ Varuskuntajoukkoja oli kuitenkin vain vähän rakennuskauden sotilasmääriin verrattuna, ja suuri osa palkasta maksettiin rahana. Sotilaiden odotettiin siten ostavan pääosan tarvitsemastaan ruoasta itse.

Kun linnoitustyöt vähenivät 1750-luvun jälkeen, muonitus voitiin järjestää kauppiaiden välityksellä. Vuonna 1763 armeija ja porvaristo sopivat linnoituksen ruokahuollon organisoinnista. Porvarit lupasivat huolehtia, että linnoituksessa olisi teurastajia, ruokakauppiaita, ravintoloitsijoita ja kapakanpitäjiä. Näiden tehtävänä oli järjestää riittävästi ruokaa sotilaiden tarpeisiin. Vastavuoroisesti armeijan edustajat

³³⁵ Uudenmaan ja Hämeen läänin valtiopäiväkertomus 1765 § 13, Handlingar R 3402, Statsdeputationen, Riksdagen 1765–1766, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

³³⁶ KM Stackelbergille 30.1.1776, Kirjeet, päätökset ja ohjeet 1772–1780, Ylisotakomissariaatti, KA.

³³⁷ Hårdstedt 2002, 86–87; Screen 2007, 368–371.

³³⁸ Vrt. Korkiakangas 1974, 79.

³³⁹ Screen 2010, 15–17; Hirn 1970, 30, 172; Tykistöstä ks. Hedberg 1964.

³⁴⁰ Ks. esim. Helsingin varastomakasiinin kuukausiraportit huhtikuulta 1765 ja 1768, Magasin-rapporter: Helsingfors 1759–1799 G 2 J 3, Räkenskaper, Kammarkontoret, Statskontoret, RA.

lupasivat estää sotilaita rikkomasta porvariston elinkeino-oikeuksia. Samalla luotiin perustaa Viaporissa toimivalle kauppiasyhteisölle.³⁴¹

Silloin kun sotilaita oli suhteellisen vähän, näiden huolto voitiin hoitaa yksityisten tahojen kautta. Tämä osoittaa hyvin sen, ettei kruunulla ollut välttämättä tarvetta vastata sotilaiden muonituksesta oman hallintojärjestelmänsä kautta, kun olosuhteet eivät sitä vaatineet. Tällaista mahdollisuutta ei ollut kiivaimpina Viaporin rakennustyövuosien aikana, jolloin kruunu oli ollut pakotettu organisoimaan sotilaiden ruokahuollon.

³⁴¹ Granqvist 2016, 180–183. Vastaavan kaltainen sopimus oli solmittu jo vuonna 1753. Tuolloin sopimus oli koskenut vain värvättyjä varuskuntajoukkoja, eikä se ilmeisesti ollut niin perustavanlaatuisen kuin vuoden 1763 sopimus. Gyllenborg KM:lle 3.4.1755, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 19, Skrivelser till K.M:t, RA.

4. Viljan ja elintarvikkeiden hankinta

4.1. Vuodentulon asettamat rajat

4.1.1. Viljelyolot Suomessa

Viljan ja elintarvikkeiden hankinta oli yksi kruununmakasiinijärjestelmän tärkeimmistä toiminnoista. Linnoitustöihin määrätty sotilaat kuluttivat päivittäin suuren määrän ruokaa, joka piti joko ostaa tai kerätä luontoisveroina makasiineihin. Hankintojen perustan muodosti maatalous ja siinä erityisesti viljantuotannolla oli keskeisin asema.

Vilja ja siitä valmistettu leipä olivat tärkeimmät makasiinitavarat, vaikka kruununmakasiineihin hankittiin myös suuret määrät lihaa ja muita elintarvikkeita. Koska pääosa varastoidusta viljasta saatiin Suomesta, paikallinen vuodentulo määräiti ne olosuhteet, joissa kruununmakasiinit joutuivat toimimaan. Satojen onnistuessa kruunu sai hyvin viljaa sekä verotuloina että ostamalla sitä kauppiailta tai suoraan viljelijöiltä. Jos sato puolestaan epäonnistui, makasiinien hankinnoista tuli vaikeammin toteutettavia. Pahimmassa tapauksessa makasiineista piti jakaa viljaa pois hätää kärsiville. Siksi sotaväen huollon ja kruununmakasiinien toimintaa tutkittaessa on tärkeää selvittää, millainen tämä maatalouteen tukeutuva perusta oli ja miten eri satovuodet erosivat toisistaan.

Suomi ei muodostanut 1700-luvulla yhtenäistä maatalousaluetta. Eri läänien olot erosivat suuresti toisistaan, ja koska läänit olivat pinta-alaltaan suuria, myös niiden sisällä oli eroja. Kruununmakasiinien toimintaedellytykset vaihtelivat siten alueittain. Viljelyä maan eri osissa rajoitti ensi sijassa ilmasto, vaikka myös maaperä, pinnanmuodot ja viljelyperinteet vaikuttivat viljelyn luonteeseen.³⁴²

Ilmastollisesti Suomi sijaitsee nykyäänkin maanviljelykseen kelpaavan vyöhykkeen pohjoisrajalla. Viljelyedellytykset heikkenevät kasvukauden lyhentyessä etelästä pohjoiseen mentäessä. Etelä- ja Keski-Suomi kuuluvat eteläboreaaliseen vyöhykkeeseen, jossa kasvukausi on vielä riittävän pitkä, lämmin ja vähähallainen viljan viljelylle. Pohjanmaan eteläinen rannikko kuuluu myös tähän alueeseen, mutta pääosa Pohjanmaasta, samoin kuin Kainuu, ovat jo keskiboreaalista aluetta. Siellä viljan viljely on mahdollista vain suotuisilla alueilla. Pohjoisborealisessa Lapissa viljasadon onnistuminen on jo hyvin epävarmaa.³⁴³ 1700-luvulla viljelyedellytyksiä heikensi lisäksi vielä pikkujääkaudeksi kutsuttu ilmastovaihe, joka viilensi ilmastoa 1800-luvun lopulle asti.³⁴⁴

³⁴² Luonnon ja maaperän vaikutuksesta viljelylle ks. Orrman 2003, 67–71.

³⁴³ Solantie 2012, 53–54.

³⁴⁴ Huhtamaa 2018, 37–38.

Näissä ilmaston asettamissa rajoissa Suomen voi jakaa 1700-luvulla kolmeen maatalousalueeseen: Länsi-Suomen peltoviljelyalueeseen, Itä-Suomen kaskiviljelyalueeseen ja Pohjois-Suomen karjatalousalueeseen. Peltoviljely oli vallitsevaa Uudellamaalla, Hämeessä, Varsinais-Suomessa ja Pohjanmaalla. Kaskiviljelyä harjoitettiin pääsääntöisesti Savossa ja Pohjois-Karjalassa, vaikka se oli yleistä myös muualla. Karjatalousalueeseen kuuluivat Perä-Pohjola, Pohjois-Kainuu ja Lappi. Alueet eivät olleet tarkasti rajattuja, sillä 1700-luvun maataloudelle oli tyypillistä rinnakkaisen viljelymenetelmien käyttö. Kaskivaltaisessa Itä-Suomessakin vain harvat talot olivat yksinomaan kaskiviljelyn varassa. Painopiste oli kuitenkin tavallisesti yhdellä viljelytyypillä.³⁴⁵

Perinteisessä suomalaisessa maataloudessa rukiin viljelyä pidettiin suurimmassa arvossa. Ruis oli tärkein leipävilja, vaikka myös ohraa voitiin käyttää leivän valmistamiseen. Muut viljalajit olivat näitä kahta pääviljaa pienemmässä roolissa niin viljelyksissä kuin ruokavaliossa. Kauraa pidettiin rehuviljana ja sen viljelyä toisarvoisena. Vehnän käyttö leipäviljana oli vielä 1700-luvulla harvinaista Suomessa.³⁴⁶

Viljelymenetelmät vaikuttivat maatalouden tuottavuuteen ja siihen, mitä kasveja pelloilla viljeltiin. Länsi-Suomen peltoviljelyalue jakaantui kahtia viljelymenetelmien osalta. Pääosassa aluetta, Varsinais-Suomessa, Satakunnassa, Uudellamaalla ja Hämeessä vallitsevassa asemassa oli ns. eteläsuomalainen kaksivuoroviljely. Kaksivuoroviljelyssä peltomaata oli joka toinen vuosi kesannolla, eli vain puolet pellosta oli kerralla viljelyskäytössä. Etelä-Suomessa tähän pääkiertoon liittyi kuitenkin myös sivukierto, kun osa kesannosta kylvettiin kevätiljalle. Pääkierrossa viljeltiin lähes yksinomaan syksyllä kylvettyä syysruista. Kevätiljaa, kuten ohraa, saatiin vain sivukierrosta, joka käsitti yleensä kolmasosan kesannosta eli vain kuudesosan koko peltoviljelyalasta.³⁴⁷

Etelä-Suomessa viljely painottui siten vahvasti rukiiseen, jota näin ollen oli saatavilla myös kruunun käyttöön huomattavasti enemmän kuin muuta viljaa. Tämä ilmenee kuvaavasti Turun ja Porin läänistä, jonka maaherra Lars Johan Ehrenmalm velvoitti kihlakuntien kruununpalvelijat keräämään yksityiskohtaisia vuodentuloon liittyviä tietoja vuosina 1747–1748. Esimerkiksi jälkimmäisenä vuonna ruista kylvettiin läänissä 27 418 tynnyriä ja ohraa 7 264 tynnyriä, eli ohran osuus oli viidesosa näiden kahden viljalajin yhteismäärästä. Vehnää ja kauraa kylvettiin tuolloin yhteensä ainoastaan 1 069 tynnyriä.³⁴⁸

Satakunnasta pohjoiseen päin käytössä oli ns. pohjoissuomalainen kaksivuoroviljely, jossa ruis ja ohra vaihtelivat viljelykierrossa. Sivukiertoa ei ollut. Rukiin ja ohran viljelyalat olivat näin ollen suurin piirtein yhtä suuria, eikä Etelä-Suomen kaltaista painotusta rukiin hyväksi ollut. Pohjanmaan läänin pohjoisosissa viljely painottui ohraan, sillä suuri osa tästä alueesta sijaitsi rukiin viljelyrajan yläpuolella.³⁴⁹

³⁴⁵ Soininen 1974, 16–19, 50–51.

³⁴⁶ Ibid., 94, 165–173.

³⁴⁷ Ibid., 77, 81–82, 86–87.

³⁴⁸ Ehrenmalm KM:lle 6.4.1749, Skr. från landshövdingar: Åbo och Björneborgs län vol. 23, Skrivelser till K.M:t, RA.

³⁴⁹ Soininen 1974, 82–83, 122.

Itä-Suomessa kaskiviljely oli huomattavasti yleisempää kuin peltoviljely. Kuten Soininen on todennut, kaskiviljelyä ei pidä vielä 1700-luvun osalta nähdä taloudellisesti takapajuisena peltoviljelyyn nähden. Suotuisissa oloissa kaskiviljely saattoi tuottaa hyvinkin suuria satoja. Menestyksenkäs kaskeaminen edellytti kuitenkin laajoja metsiä ja harvaa asutusta. Kun myöhemmin 1800-luvulla nämä viljelyedellytykset heikkenivät, myös kaskeamisen tuottavuus kärsi.³⁵⁰ 1700-luvulla Savosta saatiin vielä viljelijäämää myyntiin, mutta 1800-luvulla maatalousolojen muuttuessa ja väestön kasvaessa vienti muuttui tuonniksi.³⁵¹

Kaskiviljelyä harjoitettiin monilla erilaisilla menetelmillä, joille yhteistä oli viljelyn perustuminen puuston polttamiseen maaperän ravinteikkuuden lisäämiseksi. Erilaiset metsättyypit vaativat omat kaskeamisen menetelmänsä. Yleisin menetelmä oli ns. tavallinen kaski, joka tehtiin lehtimetsään tai lehtipuuvaltaiseen sekametsään. Yleensä tähän kaskeen kylvettiin ruista, vaikka myös ohra oli mahdollinen lehtimetsäkasken viljalaji. Se ei kuitenkaan menestynyt yhtä hyvin kuin ruis, joka oli kokonaisuudessaan kaskien päävilja.³⁵²

Havumetsillä oli oma kaskeamisen menetelmänsä: huuhta. Erona tavalliseen kaskeen oli, että huuhtakaskeen voitiin kylvää vain ruista. Huuhdalla oli myös oma ruislajinsa. Tämän nk. korpirukiin erikoisuutena oli sen pensasmainen kasvu, jossa yhdestä jyvistä kasvoi monta kortta. Huuhta oli siten kaskityypeistä kaikkein tuottavin jyväluvulla eli kylvön ja sadon suhteella mitattuna. Tavallisesta kaskesta saatiin parhaimmillaan 12–15-kertainen sato. Huuhdassa tavallinen sato oli onnistuessaan 20-kertainen, eivätkä 30–40-kertaiset sadotkaan olleet harvinaisia. Suotuisissa oloissa jyväluku saattoi kohota vielä korkeammaksi. Usean talon yhteishuuhdasta saattoi saada satoja tynnyreitä viljaa.³⁵³

Vaikka huuhtakaski antoi mahdollisuuden korkeisiin satoihin, se oli myös poikkeuksellisen katoaltis. Sato onnistui hyvin vain, jos polttoaikaan oli riittävän kuiva sää. Heti kylvön jälkeen tilanne muuttui kuitenkin päinvastaiseksi, koska siemenen itäminen kuivassa tuhassa edellytti sateita.³⁵⁴ Riski oli siis suuri, mutta niin olivat voitotkin, jos sopivat säät osuivat kohdalleen. Savon ja Karjalan kaskialuetta voikin pitää hyvinä satovuosina Suomen vilja-aittana. Ongelmana oli vain viljan saaminen tietömiä taipaleiden takaa markkinoille.

4.1.2. Sadot ja kadot

Satovuosien onnistumisesta ja katovuosista ei ole 1700-luvun osalta julkaistu yhtään kattavaa erikoistutkimusta. Aiheen tutkiminen on haastavaa, koska aikakauden omaa tilastollista aineistoa ei ole juurikaan saatavilla. Vuosisadan puolivälistä satoarvioita on lääninlaajuisesti käytettävissä vain Turun ja Porin läänistä. Koska pinta-alasadon

³⁵⁰ Ibid., 50–54.

³⁵¹ Wirilander 1960, 662–668.

³⁵² Soininen 1974, 54, 59–60.

³⁵³ Ibid., 62–68. Jyväluvut eivät silti kerro kaikkea sadosta. Kaskessa kylvötiheys oli peltoviljelyä pienempi, sillä kaskimaassa oli paljon hukkapinta-alaa kivien ja kantojen vuoksi. Tästä huolimatta Soininen on arvioinut, että huuhtasadot ylittivät saman suuruudesta pellostä saadut sadot.

³⁵⁴ Ibid., 66.

käsite oli tuntematon, satojen onnistuminen on määritelty vain jyväluvun perusteella. Rukiin osalta jyväluvut olivat vuonna 1747 Maskussa 2, Vehmaalla 2 ½, Piikkiössä 3 ¼, Ylä-Satakunnan alisessa kihlakunnassa 3 ½, Mynämäellä 4 ½ ja Ala-Satakunnassa sekä Ylä-Satakunnan ylisessä kihlakunnassa molemmissa 5.³⁵⁵ Mainitut jyväluvut osoittavat sen, miten suuret erot sadon onnistumisessa saattoivat olla yhdenkin läänin sisällä.

Pelloista saadut viljamäärät olivatkin suuresti riippuvaisia satojen vuosittaisista vaihteluista. Yksikään satovuosi ei ollut aivan samankaltainen kuin toinen. Siksi myöskään kruunun mahdollisuudet hankkia viljaa eivät olleet muuttumattomat, vaan joka vuosi saatavissa olevan tavaran määrä ja hinnat vaihtelivat alueittain. Koska pelloista ja kaskista saaduista viljamääristä ei ole kattavasti tietoa, satojen onnistumista ja katojen vaikutuksia voi maan laajuisesti tutkia vain epäsuorasti.

Tärkeä lähde satojen vaihteluiden selvittämisessä ovat vuosittain ja lääneittäin laaditut verohinnat. Tämä oli otettu käyttöön 1600-luvulla, kun kruunu oli alkanut määrätä veroparseleille hintoja, joiden avulla aikaisemmin luontoistuotteina kerätyt verot voitiin maksaa rahassa.³⁵⁶ Verohinnat määrättiin kaupungeissa vallitsevan hintatason mukaan, minkä vuoksi niistä saa arvokasta tietoa hintojen vaihteluista vuosittain. Silti on tärkeää pitää mielessä verohintojen todellinen tarkoitus. Hinnat laadittiin verotusta varten ja siksi ne kertovat tähän tarkoitukseen määritellyn arvon, eivät tavaran todellista arvoa. Lisäksi täytyy ottaa huomioon, että hinnat laadittiin vain kerran vuodessa. Tietyn vuoden taksojen piti olla käytettävissä viimeistään seuraavan vuoden tammikuun 5. päivään mennessä.³⁵⁷ Kun kevättalvella käytiin viljakauppaa, hinnat saattoivat olla paljon verohintaa korkeammat (ks. taulukko 4.5). Kenraalikuvernööri von Rosen totesikin veroviljaa koskevassa lausunnossaan valtiokonttorille, että torihinnat olivat Suomessa aina korkeammat kuin verohinnat.³⁵⁸

Verohintoja voi ongelmistaan huolimatta käyttää lähtökohtana selvittäessä, mitkä vuodet olivat hyviä satovuosia ja mitkä huonoja. Hyvinä satovuosina hinnat olivat pääsääntöisesti alhaalla ja huonoina vuosina korkeat. Verohintoja näin käytettäessä täytyy ottaa huomioon rahan arvon aleneminen 1700-luvulla.³⁵⁹ Inflaatio ei ollut kuitenkaan kovin korkea vielä 1750-luvun alkupuolella ennen Pommerin sotaa (1757–1762).³⁶⁰ Ongelmiensa vuoksi verohinnat eivät silti yksinään riittä luotettavasti kertomaan siitä, miten sadot onnistuivat eri vuosina.

Hintatietojen tukena voidaan käyttää maaherrojen satokertomuksia, jotka muodostavat toisen tärkeän lähderyhmän satojen onnistumista selvittäessä. Maaherrat olivat

³⁵⁵ Ehrenmalm KM:lle 10.9.1747, 27.1.1748, Skr. från landshövdingar: Åbo och Björneborgs län vol. 22, Skrivelser till K.M:t, RA.

³⁵⁶ Åmark 1915, 188.

³⁵⁷ Johanson 1924, 246–247; Johanson 1926, 4–5.

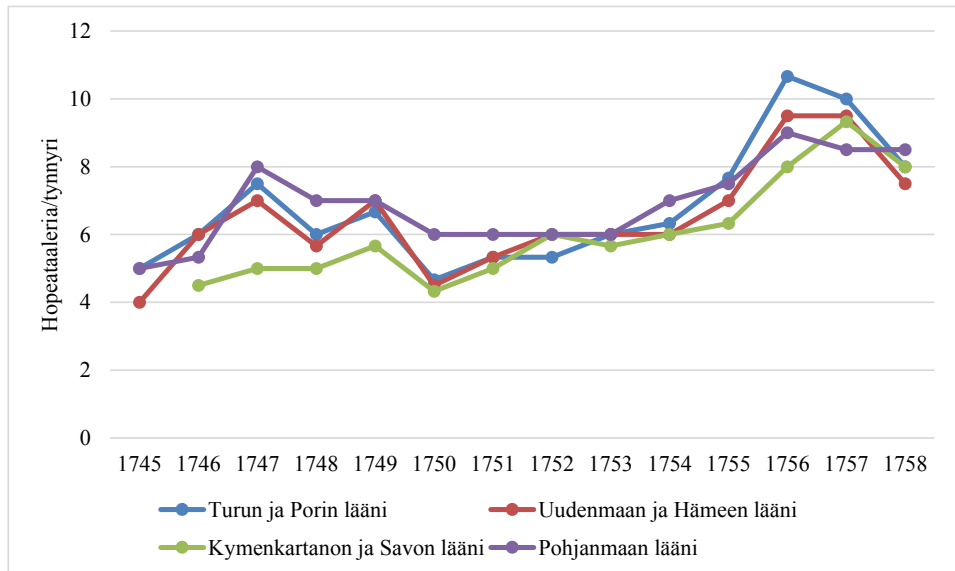
³⁵⁸ Valtiokonttorin pöytäkirja 16.11.1753, 1777–1780, Protokoll A I A:85, Kansliet, Statskontoret, RA.

³⁵⁹ Johanson 1924, 247–248. Satovaihteluiden lisäksi viljan hintoihin saattoivat vaikuttaa kaupankäynti ja varastointi. Rodney Edvinsson on kuitenkin todennut, että viljan hintoja voi Ruotsin osalta käyttää osoittamaan satovaihteluita sillä varauksella, että näin tehtäessä otetaan huomioon tutkittavan alueen maantieteellinen laajuus. Pienellä alueella paikallisen sadon sijasta hintoihin saattoi vaikuttaa ympäröivien alueiden satojen onnistuminen. Edvinsson 2012, 2, 18. Suomen verohintojen suhteen kaupan vaikutus ei todennäköisesti ollut kovin suuri, sillä läänien verohinnoista päätettiin talvella. Purjehduskauden päättyessä ja meren ollessa jäässä hintoihin ei ratkaisevasti vielä tuolloin vaikuttanut Tukholman hintataso, joka muuten oli tärkeä tekijä Suomessa vallinneiden viljan hintojen kannalta (viljakaupasta Suomessa ks. luku 4.4).

³⁶⁰ Edvinsson 2016, 177–180.

vuodesta 1747 alkaen velvoitettuja lähettämään kuninkaalle vuosittain raportin vuodentulosta läänissään.³⁶¹ Näitä kertomuksia on olemassa tutkimusajanjaksolta vaihtelevasti. Yhdessä verohintojen ja maaherrojen kertomusten avulla Viaporin rakennuskauden satovaihtelut voidaan selvittää varsin hyvin. Verohinnat tarjoavat rungon, jota maaherrojen kertomukset täydentävät ja selittävät. Näin paljastuu, millaisissa sato-oloissa kruununmakasiinien toiminta ja tuhansien sotilaiden ruokkiminen linnoitustyömailla piti järjestää.

Kaaviosta 4.1 käy ilmi, että rukiin verohinnat kohosivat merkittävästi kahteen kertaan tutkimuskauden aikana: 1747 ja 1756. Hieman lievemmat kohoamiset ovat havaittavissa vuosilta 1749 ja 1755. Alimmillaan verohinnat olivat vuonna 1750. Kaiken kaikkiaan rukiin hinnat olivat korkeimmat Pohjanmaalla ja alimmat Kymenkartanon ja Savon läänissä. Satovaihtelut olivat monelta osin vastaavia Ruotsin puolella. Karl Åmark on päättellyt verohintojen perusteella, että koko valtakunnassa huonoja satoja oli tällä ajanjaksolla vuosina 1746–1748 ja 1756–1757. Ainoa poikkeuksellisen hyvä vuosi oli myös valtakunnallisesti katsottuna 1750.³⁶² Vuosi 1756 oli yksi 1700-luvun neljästä termisestä katovuodesta, jolloin kasvukauden keskilämpötila laski 1,5 °C alle perustason.³⁶³

Kaavio 4.1: Rukiin verohinnat Suomessa lääneittäin 1745–1758³⁶⁴

³⁶¹ Johanson 1924, 57.

³⁶² Åmark 1915, 105.

³⁶³ Solantie 2012, 45–47.

³⁶⁴ Lähteet: Johanson 1926, 26–28. Johansonin tietoja on täydennetty seuraavilla lähteillä: Turun ja Porin läänin verohinnat 1746, 1749–1750, Tositekirjat 7548: 1305; 7560: 925; 7564: 643, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

Ohran verohinnoissa on havaittavissa vastaavan kaltaisia nousuja ja laskuja kuin rukiissa, mutta hintakehitys ei ole silti täysin yhtenevä. Vuonna 1747 myös ohran hinta nousi, mutta nousu ei ollut läheskään yhtä jyrkkä kuin rukiilla. Vuoden 1749 hinnan nousua ei ollut havaittavissa ohran kohdalla. Ohran verohinnat olivat lähes aina alhaisemmat kuin rukiilla.³⁶⁵

Maaherrojen satokertomuksista ilmenevät syyt edellä mainittuihin katoihin. Viaporin rakennustyöt ja makasiinien varustaminen piti aloittaa vuonna 1748 varsin huonoissa sato-olosuhteissa. Maaherran kirjeiden perusteella Uudenmaan ja Hämeen läänissä epäonnistui kaksi peräkkäistä rukiin satoa 1746–1747. Erityisen huono vuosi oli ollut 1746, jolloin toukokuussa alkaneet pitkäaikaiset sateet vahingoittivat pahoin sekä ruis- että ohrasatoa. Kun myös rukiin syyskylvö epäonnistui, seuraavankin vuoden ruissato jäi heikoksi.³⁶⁶ Vaikka tilanne oli huono monin paikoin, kaiken kaikkiaan ruissato onnistui vuonna 1747 vaihtelevasti eri puolilla lääninä.³⁶⁷ Vastaava tilanne oli samana vuonna Turun ja Porin läänissä, jossa Varsinais-Suomessa rukiin sato oli jäänyt heikoksi mutta Satakunnassa oli saatu melko runsas sato.³⁶⁸

Osittaisen kadon seurauksena viljan hinnat kohosivat, mutta vakavaa pulaa viljasta ei silti tullut. Eri pitäjien, kihlakuntien ja läänien välisiä eroja tasanivat kaupankäynti ja jossain määrin myös varastot. Tilanne käy havainnollisesti ilmi Turun ja Porin läänistä. Jyväskylään perustuneiden arvioiden mukaan Turun ja Porin läänin viljasadon määrä oli 102 804 tynnyriä. Mikäli Turun ja Porin läänin olisi pitänyt tulla toimeen omillaan, vilja olisi tuskin riittänyt väestölle. Pelkästään henkikirjoissa oli 53 602 ihmistä, missä luvussa eivät ole mukana henkirahasta vapautetut, kuten alaikäiset.³⁶⁹ Pohjanmaan maaherra Piperin esittämän arvion mukaan yhden ihmisen vuotuinen leipäviljantarve oli noin kaksi tynnyriä.³⁷⁰ Kun ottaa vielä huomioon, että sadosta piti jättää siemenviljaksi noin 30 000 tynnyriä, viljapula näytti ilmeiseltä.³⁷¹

Vakavaa viljapulaa ei läänien kuitenkaan tullut. Viljaa voitiin tuoda Hämeestä ja Savosta, missä sato oli onnistunut rannikkoseutuja paremmin. Hyvät talvikelit helpottivat viljakuljetuksia sisämaasta ja viljan kohonnut hinta takasi kauppamatkojen kannattavuuden. Turkuun saatiin loppujen lopuksi olosuhteisiin nähden melko paljon viljaa myytäväksi.³⁷² Kruunun hankintojen kannalta tämä tarkoitti sitä, että viljaa oli saatavilla Varsinais-Suomesta, mutta tämä oli sisämaan onnistuneen viljasadon ansiota.

³⁶⁵ Johanson 1926, 26–28.

³⁶⁶ Gyllenberg KM:lle 24.9.1746 (konsepti), Kirjekonseptit Da:16, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

³⁶⁷ Gyllenberg KM:lle 3.9.1747, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 15, Skrivelser till K.M:t, RA.

³⁶⁸ Ehrenmalm KM:lle 1.7.1747, 10.9.1747, Skr. från landshövdingar: Åbo och Björneborgs län vol. 22, Skrivelser till K.M:t, RA.

³⁶⁹ Ehrenmalm KM:lle 27.1.1748, Skr. från landshövdingar: Åbo och Björneborgs län vol. 22, Skrivelser till K.M:t, RA. Satotiedoista puuttuvat Halikon kihlakunta ja Ahvenanmaa.

³⁷⁰ Pohjanmaan läänin maaherran valtiopäiväkertomus 1751, 37–39, Landshövdingars riksdagsrelationer R 3005, Kammar-, ekonomi- och kommersedeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

³⁷¹ Ehrenmalm KM:lle 27.1.1748, Skr. från landshövdingar: Åbo och Björneborgs län vol. 22, Skrivelser till K.M:t, RA.

³⁷² Ehrenmalm KM:lle 27.1.1748, 19.3.1748, Skr. från landshövdingar: Åbo och Björneborgs län vol. 22, Skrivelser till K.M:t, RA.

Savon ja Karjalan kaskialueiden onnistuneet sadot 1746–1747 olivatkin suuri apu viljapulan uhatessa etelä- ja lounaisrannikolla. Erityisesti vuoden 1746 ruissato oli onnistunut hyvin, ja viljaa oli saatavilla sisämaasta edulliseen hintaan.³⁷³ Myös seuraavana vuonna 1747 viljasato oli onnistunut Suomessa parhaiten Savossa ja Karjalassa.³⁷⁴ Näistä onnistuneista sadoista huolimatta syksyn 1746 ja kevään 1748 välistä aikaa voi pitää kokonaisuudessaan haastavina kruunun viljahankintojen kannalta. Viljan hinnat olivat tavanomaista korkeammalla ja viljan saanti rannikkoalueilla riippui sisämaan talonpoikien kauppamatkojen ajankohdasta ja niiden määrästä.

Vaikeat ajat helpottivat syksyllä 1748, kun pääosassa Suomea saatiin hyvä ruissato.³⁷⁵ Uudenmaan ja Hämeen läänissä ruissato onnistui lähes kaikissa kihlakunnissa vähintään kohtuullisesti. Myös Turun ja Porin läänissä rukiin sato oli runsas lähes kaikkialla. Viljaa riitti hyvin niin siemenviljaksi ja leipäviljaksi kuin myös säästöön ja myytäväksi. Turun ja Porin läänin satotietojen perusteella ruista oli käytettävissä siemenviljan (27 418 tynnyriä) vähentämisen jälkeen noin 113 000 tynnyriä. Sen sijaan kevätilja oli epäonnistunut molemmissa lääneissä kovan kuivuuden ja elokuussa iskeneen hallan vuoksi.³⁷⁶

Uudenmaan ja Hämeen sekä Turun ja Porin lääneissä ruissato jäi jälleen heikoksi vuonna 1749. Savossa ja Karjalassa sen sijaan sato oli onnistunut varsin hyvin.³⁷⁷ Monelta osin tilanne oli siis vastaava kuin vuosina 1746–1747. Rannikkoseuduilla sato oli epäonnistunut, mutta kaskimailta viljaa oli saatavilla myös muiden alueiden tarpeisiin.

Vuonna 1750 saatiin poikkeuksellisen hyvä sato Pohjanmaata lukuun ottamatta koko maassa.³⁷⁸ Se oli Viaporin rakennuskaudella ainoa satovuosi, jolloin sekä syys- että kevätilja onnistuivat hyvin. Tarkimmat tiedot sadosta ovat Uudenmaan ja Hämeen läänistä, jossa vilja oli kasvanut pelloilla tiheästi. Vaikka korsia oli paljon, jyvät olivat kuitenkin pieniä. Siksi viljaa puitaessa ja kuivattaessa havaittiin, että yhdestä riihierästä ei saatu yhtä paljon viljaa kuin edellisenä vuonna. Esimerkiksi Ala-Sääksmäen kihlakunnassa saatiin riihestä vuonna 1750 vain 5–5 ½ tynnyriä, kun edellisenä vuonna oli saatu 8 tynnyriä. Koska riihierä oli tavallista enemmän, kokonaisuudessaan sato onnistui silti hyvin. Se ei ollut kuitenkaan niin hyvä kuin viljan kasvun perusteella olisi voinut odottaa.³⁷⁹ Odotusten ja todellisuuden välinen ero on

³⁷³ Savonlinnan ja Kymenkartanon läänin valtiopäiväkertomus 1746, 370v, Landshövdingars riksdagsrelationer R 2916, Kammar-, ekonomi- och kommersedeputationen, Riksdagen 1746–1747, Frihetstidens utskottshandlingar, RA; KM Gyllenborgille 9.1.1747, 19–21, Kirjeasiakirjat Ea:35, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

³⁷⁴ Von Rosen KM:lle 29.9.1747, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA.

³⁷⁵ Von Rosen KM:lle 10.8.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 5, Skrivelser till K.M:t, RA. Savossa ja Karjalassa sato oli tällä kertaa kuitenkin epäonnistunut laajasti kylmän kevään, kuivuuden ja ennen sadonkorjuuta iskeneen hallan vuoksi. Wrede KM:lle 20.9.1748, 11.10.1748, Skr. från landshövdingar: Nyslotts (Savolaks) och Kymmenegårds län vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA.

³⁷⁶ Ehrenmalm KM:lle 21.9.1748, 6.4.1749, Skr. från landshövdingar: Åbo och Björneborgs län vol. 22–23; Carpelan KM:lle 29.10.1748, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 16, Skrivelser till K.M:t, RA.

³⁷⁷ Carpelan KM:lle 5.7.1749, Gyllenborg KM:lle 4.10.1749, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 16; Turun ja Porin lääninhallitus KM:lle 17.6.1749, Skr. från landshövdingar: Åbo och Björneborgs län vol. 23; Wrede KM:lle 10.7.1749, 11.9.1749, Skr. från landshövdingar: Nyslotts (Savolaks) och Kymmenegårds län vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA.

³⁷⁸ Von Rosen KM:lle 15.11.1750, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 10, Skrivelser till K.M:t, RA.

³⁷⁹ Gyllenborg KM:lle 4.10.1750, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 16, Skrivelser till K.M:t, RA.

tärkeää ottaa huomioon, kun tutkitaan kruunun viljahankintapäätöksiä. Viljan kasvusta kertovien raporttien ja hyvien sato-odotusten innoittamana valtaneuvosto teki jo elokuun alussa 1750 periaatepäätöksen riihikuivatun viljan hankkimisesta kruunulle. Vaikka sato onnistui hyvin, odotukset sadon suhteen olivat vielä tätäkin korkeammat.³⁸⁰

Vuoden 1750 jälkeisistä sadoista on vain vähän tietoja maaherrojen kuninkaalle lähettämässä kirjeissä. Verohintojen perusteella sadot näyttävät onnistuneen melko hyvin vuoteen 1755 asti. Mitään jyrkkiä hinnan nousuja tai laskuja ei ole havaittavissa. Tämä selittää mahdollisesti myös satoraporttien puutteen. Keskinäisina vuosina ei ollut erityistä syytä lähettää tiedonantoja vuodentulosta ja raportointi näyttää vähitellen unohtuneen.³⁸¹

Pääpiirteittäin vuosien 1751–1754 sadot käyvät ilmi maaherrojen vuoden 1755 valtiopäiväkertomuksista. Uudenmaan ja Hämeen läänissä vuoden 1750 hyvää satoa seurasi huono vuosi, jolloin monin paikoin saatiin viljaa tuskin enempää kuin mitä oli kylvetty. Seuraavina vuosina 1752–1753 saatiin jälleen hyviä satoja. Näitä seurasi tavanomaista huonompi vuosi 1754. Sato oli joillain paikoilla vain kolmasosa ja toisilla paikoilla kaksi kolmasosaa edellisvuoden sadosta. Vastaava vuodentulon kehitys on havaittavissa myös muissa lääneissä. Kymenkartanon ja Savon läänissä vuodentulot vaihtelivat, mutta yleistä katovuotta ei ollut. Vuoden 1754 sato jäi kuitenkin muita vuosia heikommaksi. Pohjanmaalla 1750-luvun alku oli aikaisempaa parempaa aikaa, mutta sielläkin vuoden 1754 sato epäonnistui. Turun ja Porin läänistä ei ole tietoa satojen onnistumisesta.³⁸²

Tutkimusajanjakson pahimmat katovuodet olivat 1755–1756. Eteläisessä Suomessa huonoin tilanne oli Uudenmaan ja Hämeen läänissä, jossa vuoden 1755 sato epäonnistui pahoin matojen aiheuttamien tuhojen ja voimakkaiden sateiden vuoksi. Myös ohra kärsi märkydestä. Kokonaisuutena sato onnistui niin huonosti, ettei vilja riittänyt läänin asukkaille. Seurauksena oli viljapula, jota pahensi Venäjän Tallinnaan määräämä viljanvientikielto.³⁸³ Turun ja Porin läänissä sateet ja madot vaivasivat sielläkin kasvustoja. Huonosta sadosta huolimatta lääninhallitus arvioi, että leipä- ja siemenviljaa oli riittävästi läänin väestölle. Myös Savon ja Kymenkartanon läänissä samaisen vuoden sato oli ollut melko heikko, mutta viljasta ei silti ollut yleistä pulaa.³⁸⁴

³⁸⁰ Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirjat 30.7.1750, 137–138, 7.8.1750, 174–175v, Riksrådsprotokoll A I a:45, Inrikescivil-expeditionen, RA.

³⁸¹ Raportoinnin vähenemiseen vaikutti myös maaherrojen vaihtuminen. Turun ja Porin läänissä raportointi loppui jo vuonna 1749, kun Lars Johan Ehrenmalmin tilalle maaherraksi tuli Johan Georg Lillienberg. Kymenkartanon ja Savon läänissä sama tapahtui vuonna 1752, kun maaherraksi tuli Anders Johan Nordenskiöld.

³⁸² Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherran valtiopäiväkertomus 1755, Savon ja Kymenkartanon läänin maaherran valtiopäiväkertomus 1755, Turun ja Porin läänin maaherran valtiopäiväkertomus 1755, Pohjanmaan läänin maaherran valtiopäiväkertomus 1755 (julkaissut Cederberg 1950, 28–29, 131, 158–161, 227).

³⁸³ Gyllenberg KM:lle 3.9.1755, 17.9.1755, 4.3.1756, 17.3.1756, 6.5.1756, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 19, Skrivelser till K.M:t, RA. Uudenmaan ja Hämeen läänin joulukuussa 1755 päätetty saman vuoden rukiin verohinta (7 hopeataaleria tynnyriltä) oli harhaanjohtavan alhainen, mikä aluksi johti Tukholmassa väärin johtopäätöksiin tilanteen vakavuudesta. Ks. Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 18.3.1756, 454–456, Riksrådsprotokoll A I a:58, Inrikescivil-expeditionen, RA. Vrt. myös kaavio 4.1.

³⁸⁴ Turun ja Porin lääninhallitus KM:lle 30.9.1755, Skr. från landshövdingar: Åbo och Björneborgs län vol. 25; Nordenskiöld KM:lle 13.7.1756, Skr. från landshövdingar: Nyslotts (Savolaks) och

Viljan saatavuus heikkeni entisestään vuoden 1756 sadon jälkeen. Uudenmaan ja Hämeen läänissä sato epäonnistui jälleen sateiden ja hallan vuoksi, minkä lisäksi siemenviljasta oli ollut pulaa kylvöaikaan. Yhtä katoa oli näin ollen seurannut toinen ja ikävä kierre uhkasi jatkua. Monin paikoin viljaa saatiin tuskin tarpeeksi seuraavia kylvöjä varten. Viljasta vallitsi läänissä yleinen pula, ja Helsingissä rukiin tynnyri-hinta nousi marraskuussa 36 kuparitaaleriin. Turun ja Porin läänissä tilanne ei ollut sen parempi. Keväällä 1757 ruistynnyrin hinta oli kohonnut Turussa peräti 50–60 kuparitaaleriin. Maistraatin mukaan Suomessa ei ollut tiettävästi koskaan pyydetty rukiista näin korkeaa hintaa. Nälänhätä uhkasi etenkin kaupungin köyhimpiä ja ulkosaariston asukkaita.³⁸⁵

Yleisesti ottaen Suomen viljan tuotannosta voi todeta ajanjaksolla 1747–1756, että viljaa riitti useimpina vuosina kruunun käyttöön. Maanviljelysalojen vuoksi vilja oli Etelä-Suomessa valtaosin ruista. Myös Itä-Suomen kaskimailla ruis oli vallitsevassa asemassa. Viljelyn painottuminen näin vahvasti yhteen viljalajiin johti vaaralliseen tilanteeseen, jos tämän viljan sato epäonnistui. Rukiin sadon epäonnistuminen johtikin yleiseen viljojen hintojen nousuun etelässä vuosina 1746–1747, 1749 ja 1755–1756. Näiden vuosien sadonkorjuun jälkeistä aikaa voi pitää muihin vuosiin verrattuna haastavana kruunun viljan hankintojen kannalta. Vakavaa pulaa viljasta ei kuitenkaan tullut ennen vuotta 1756, sillä pello- ja kaskiviljelyalueiden sadot tasapainottivat toisiaan varsin hyvin.

4.2. Veroviljan kerääminen

4.2.1. Viljana maksetut verot

Maataloustuotanto oli verotuksen kautta suoraan sidoksissa kruununmakasiinien toimintaan. Kruunu kantoi edelleen 1700-luvulla osan veroistaan viljana. Nämä suoritukset olivat viimeisiä jäänteitä keskiajalta periytyneestä luontoistuotteisiin perustuneesta verojärjestelmästä. Vielä 1500-luvulla veroja maksettiin viljan lisäksi esimerkiksi voina, lihana, kalana, traanina ja turkiksina.³⁸⁶ 1700-luvulle tultaessa suurin osa näistä veroista oli muutettu rahassa maksettaviksi ja käytännössä enää viljaa maksettiin luonnossa kruunulle.³⁸⁷

Kymmenegårds län vol. 5, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 13.1.1756, 34v–35, Riksrådsprotokoll A I a:58, Inrikescivilexpeditionen, RA.

³⁸⁵ Gyllenborg KM:lle 17.6.1756, 4.8.1756, Uudenmaan ja Hämeen lääninhallitus KM:lle 11.11.1756, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 19; Turun ja Porin lääninhallitus KM:lle 28.4.1757 (liitteinen), Skr. från landshövdingar: Åbo och Björneborgs län vol. 26, Skrivelser till K.M:t, RA. Vuoden 1756 verohinnat olivat kohoamisestaan huolimatta merkittävästi alemmat kuin edellä mainitut hinnat. Uudenmaan ja Hämeen läänin verohinta oli kuparitaalereissa 28,5 ja Turun ja Porin läänin 32 (ks. kaavio 4.1).

³⁸⁶ Seppälä 2009, passim.

³⁸⁷ Åmark 1915, 188–189.

Viljan keräämistä jatkettiin, koska sitä voitiin hyödyntää sotaväen huollossa. Tällä käytännöllä oli Ruotsin valtakunnassa yhtä pitkät perinteet kuin itse luontoisverojen kannolla. 1500-luvulla sotilaat saivat rauhan aikana kruunulta ylläpitonsa pääosin tavaroina. Vuosisadan jälkipuolen sotien aikana luontoisverojen käyttö armeijan huollossa oli jopa edellytys sodankäynnille maanosassa, jossa rahatalous ja kaupankäynti olivat kehittymättömiä.³⁸⁸ Vaikka siirtyminen 1600-luvun lopulla ruotujakoon vähensi kruunun huoltovelvoitteita rauhan aikana, se ei poistanut niitä kokonaan. Varuskuntapalvelukseen määrätty värvätyt joukot saivat edelleen osan palkastaan viljana, ja juuri tähän tarkoitukseen käytettiin vielä 1700-luvun puolivälissä valtaosa kruunun keräämästä veroviljasta.³⁸⁹

Kaksi huomattavinta kruunun viljana saamaa verosuoritusta olivat vuotuisveroon sisällytynyt viljavero ja kruunulle kuulunut osuus kymmenysverosta. Kruunun saama osuus viljaverosta oli jäänne aikaisemmin paljon merkittävämmästä kruunulle suoraan tulleesta verosuorituksesta. Kun 1600-luvun lopulla Ruotsissa oli siirrytty määräjako-aitokseen, suurin osa talonpoikien kruunulle maksamista viljaveroista siirtyi maksettavaksi suoraan palkkana virkamiehille ja sotilaspäällystölle ilman välikäsiä. Kruunulle jäi vain suhteellisen pieni määrä tiloja, joilta se saattoi edelleen itse kerätä viljaveroa. Vero voitiin maksaa joko rahana tai luonnossa, mutta yleensä suoritus tapahtui viimeksi mainitussa muodossa.³⁹⁰

Kruunulle viljaveroa maksavien tilojen määrä vaihteli eri puolilla Suomea. Pääsääntöisesti Suomen eteläosissa tiloja oli vähän, mutta pohjoisessa niitä oli huomattavasti enemmän.³⁹¹ Siten myös kruunun viljatulot olivat suuremmat pohjoisessa kuin etelässä. Tämä ero näkyi hyvin jo Turun ja Porin läänissä, jossa Varsinais-Suomessa viljaveroa kertyi vain joitain kymmeniä tynnyreitä, mutta Satakunnassa viljaa saatiin jo satoja tynnyreitä. Savossa ja Karjalassa sekä Pohjanmaalla viljaveron tuotto oli vielä paljon tätä suurempi.³⁹²

Kymmenysvero oli myös vanha verosuoritus, joka juonsi juurensa kirkon keski-ajalla talonpojilta keräämiin maksuihin. Reformaation myötä veron kokonaistuotosta siirtyi kruunulle kaksi kolmasosaa ja papistolle jäi vain yksi kolmasosa.³⁹³ Kymmenysten kanto perustui nimensä mukaisesti alkujaan talonpoikien viljasadon määrään, mutta vähitellen 1600-luvun lopulta alkaen eri puolilla valtakuntaa siirryttiin vakinaiseen kymmenysveroon. Vakinaistamisen etuna oli se, ettei veron määrä vaihdellut vuosittain. Kymmenysten määräytyessä sadon mukaan vaarana oli, että katovuosina saatu vilja ei riittänyt menoihin.³⁹⁴ Turun ja Porin läänissä vakinaisiin maksuihin oli siirrytty jo 1600-luvun lopulla. Kymmenykset määräytyivät sadon sijasta kylvön mukaan niin, että neljän tynnyrin kylvöstä maksettiin yksi viljatynnyri

³⁸⁸ Odén 1967, 8–11.

³⁸⁹ Åmark 1915, 198.

³⁹⁰ Jutikkala 1942, 410–416; Thisner 2014, 23.

³⁹¹ Von Bonsdorff 1833, 77.

³⁹² Taulukon 4.2 ja Liitteen 2 liitekaavioiden 1–3 lähteet.

³⁹³ Seppälä 2009, 41–42.

³⁹⁴ Rabenius 1825, § 322–323; Von Bonsdorff 1833, 413, 559.

veroa.³⁹⁵ Uudenmaan ja Hämeen läänissä toimittiin samalla tavoin viimeistään 1700-luvun puoliväliin mennessä.³⁹⁶

Savossa kymmenyksiä maksettiin manttaalin eli tilan veroyksikön mukaan niin, että jokaisesta koko manttaalista maksettiin veroa yksi tynnyri kruunulle ja puoli tynnyriä papistolle.³⁹⁷ Maksu oli siten vakinainen, kuten Turun ja Porin sekä Uudenmaan ja Hämeen lääneissä. Missään näissä lääneissä sadon onnistuminen ei siten vaikuttanut laskennallisesti kymmenysten määrään. Käytännössä huonot vuodet saattoivat kuitenkin aiheuttaa tavanomaista enemmän verorästejä. Kruununkymmenyksiä ei voinut korvata rahalla katovuosina toisin kuin viljaveroa, vaan ne piti maksaa vuodentulosta riippumatta täysmääräisinä.³⁹⁸

Pohjanmaalla sen sijaan ei ollut siirrytty vakinaisiin maksuihin, vaan vanhaa tapaa noudattaen pelloissa laskettiin kuhilaita ja viljaa koepuitiin vielä 1750-luvulla.³⁹⁹ Tämän seurauksena kymmenysveron tuotto vaihteli Pohjanmaalla suuresti vuodentulon mukaan. Kruunun saamien kymmenysten määrä vaihteli 2 257–3 110 tynnyrin välillä vuosina 1748–1750.⁴⁰⁰ Satojen parantuessa kymmenysverojen tuotto kasvoi tästä edelleen myöhemmin 1750-luvulla.⁴⁰¹

Määräjakolaitoksen perustamisen jälkeen huomattava osa kruununkymmenyksistä sidottiin viljaveron tavoin sotaväen päällystön palkkaukseen. Kymmenysten osuus palkkauksesta vaihteli rykmenteittäin.⁴⁰² Esimerkiksi Turun ja Porin läänin jalkaväkirykmentin päällystö sai vuosittain yhteensä 1 312 tynnyriä viljaa.⁴⁰³ Kymmenysveron tuottoja oli osoitettu armeijan lisäksi myös muuhun käyttöön. Turun ja Porin läänissä kymmenysviljaa annettiin Turun akatemialle ja läänissä sijainneille hospitaaleille.⁴⁰⁴ Näin toimittiin myös Uudenmaan ja Hämeen läänissä, jossa Porvoon kihlakunnan kymmenysviljasta 100 tynnyriä oli osoitettu Helsingin hospitaalille. Kruunun vapaasti käytettäväksi jäi siksi Porvoon kihlakunnasta vain joitain kymmeniä tynnyreitä viljaa.⁴⁰⁵

Kymmenysverojen käyttöä voi havainnollistaa ottamalla esimerkiksi yhden kihlakunnan. Uudenmaan ja Hämeen läänin Ala-Hollolan kihlakunnasta saatiin vuonna 1750 kymmenysviljaa yhteensä 818 tynnyriä. Kymmenysten yhteyteen laskettiin pääsääntöisesti myös myllytullivilja. Tätä saatiin Ala-Hollolasta 65 tynnyriä, eli yhteensä kymmenys- ja myllytulliviljaa tuli 883 tynnyriä. Tästä määrästä vähennettiin papiston tertiaaliosuus 273 tynnyriä. Hämeenlinnan jalkaväkirykmentille oli osoitettu

³⁹⁵ Matinoli 1976, 37.

³⁹⁶ Ala-Hollolan kymmenys- ja kylvöluettelo 1750, Tositekirja 8281: 2175–2201, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit, Läänintilit, KA; Von Bonsdorff 1833, 416, 422.

³⁹⁷ Von Bonsdorff 1833, 416.

³⁹⁸ Von Bonsdorff 1833, 541, 561.

³⁹⁹ Rabenius 1825, § 322–323; Alanen 1948, 456–457.

⁴⁰⁰ Pohjanmaan läänin maaherran valtiopäiväkertomus 1751, liite K, Landshövdingars riksdagsrelationer R 3005, Kammar-, ekonomi- och kommersedeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

⁴⁰¹ Pohjanmaan läänin maaherran valtiopäiväkertomus 1755 (julkaissut Cederberg 1950, 227).

⁴⁰² Rabenius 1825, § 231; Thisner 2014, 46, 78–79.

⁴⁰³ Turun läänin jalkaväkirykmentin sotilasmaakirja 1779, Ruodutusluettelot ja sotilasmaakirjat 1695–1815 kansio 96, Turun läänin jalkaväkirykmentti, Militaria II, KA. Veroon oikeutettu päällystö sisälsi kaikki sotilasarvot korpraaleista ylöspäin. Myös sotilasvirkamiehet saivat viljaa.

⁴⁰⁴ Von Bonsdorff 1833, 560. Vuoden 1696 menosäännössä Turun ja Porin läänin hospitaalien käyttöön annettiin 400 tynnyriä viljaa. Pulma 1985, 100.

⁴⁰⁵ Ks. esim. Porvoon kihlakunnan tilit 1751, Läänintilikirja 8284: 280, 290, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit, Läänintilit, KA.

371 tynnyriä. Näiden suurten menoerien lisäksi oli monia pienempiä maksuosoituksia. Kirkkojen ehtoollisviiniä varten oli varattu 73 tynnyriä viljaa ja kouluille 36 tynnyriä. Kun kaikki vähennykset oli tehty, kruununmakasiineihin toimitettavaksi jäi ainoastaan 115 tynnyriä viljaa (13 %).⁴⁰⁶ Kokonaisuudessaan kruunun vapaasti käytettäväksi jäi siten vain pieni osa koko kymmenysveron tuotosta.

Koska eri puolilla maata oli erilaisia tarpeita verotulojen käyttöön, kruununmakasiineihin päätyneiden kymmenysten määrä vaihteli suuresti kihlakunnittain. Silmiinpistävästi erot näkyvät Turun ja Porin läänissä, jossa Piikkiön kihlakunnasta saatiin Turun lääninmakasiiniin vuosittain kymmenysviljaa vain noin 30 tynnyriä, mutta Satakunnan kolmesta kihlakunnasta kymmenyksiä tuli usein kustakin yli 100 tynnyriä.⁴⁰⁷

Kruunun veroviljan kerääminen luonnossa makasiineihin varastoitavaksi ei ollut itsestäänselvyys, vaikka armeija viljaa tarvitsikin. Vaihtoehtona oli jatkuvasti veron kerääminen rahana. Kruunu saattoi myös myydä saamansa viljan ja käyttää myynnistä saadut tulot joko uuden viljan ostamiseen tai muuhun tarkoitukseen. Rahasuoritusten ja viljan myymisen etuna oli, että tällöin vilja ei ollut sidottu yhteen paikkaan, vaan veroviljaa voitiin vaihtaa rahaksi ympäri maata mutta ostot toteuttaa keskitetysti tietyissä paikoissa. 1700-luvun kuljetusyhteydet huomioon ottaen veroviljan siirteleminen oli kallista ja vaivalloista. Toisaalta kruunu sai veroviljan luonnostaan, mutta ostaessaan viljaa kauppiailta siitä saattoi joutua maksamaan korkean hinnan. Erityisen ongelmallista oli, että verot maksettiin määrättyjä verohintoja noudattaen, mutta ostot piti tehdä näitä kalliimmilla torihinnoilla.⁴⁰⁸ Sekä viljan keräämisellä varastoon että sen myynnillä oli näin ollen omat hyvät ja huonot puolensa.

1700-luvun alkupuolella verovilja maksettiin suurimmassa osassa Ruotsin valtakuntaa luonnossa ja käytettiin varuskuntajoukkojen muonittamiseen. Sääntönä oli, että varastossa tuli olla puoleksitoista vuodeksi viljaa varuskunnille. Jos paikallista veroviljaa ei ollut tarpeeksi sotaväelle, puuttuva määrä ostettiin kauppiailta. Ylijäämä puolestaan annettiin lähiseudun talonpojille lunastettavaksi verohintaa noudattaen tai myytiin julkisella huutokaupalla. Näin veroviljalla turvattiin armeijan rauhan ajan vuosittaiset tarpeet, mutta varsinaisia varastoja ei kerätty.⁴⁰⁹

Tilanteeseen tuli muutos vuosien 1746–1747 valtiopäivillä, joilla käytiin laajaa keskustelua kruunun saamista viljasuorituksista. Keskustelujen lopputulos oli merkittävä kruununmakasiinien kannalta, sillä se merkitsi veroviljan systemaattisen keräämisen alkua varastojen muodostamiseksi. Suomessa varastoja pyrittiin kokoamaan keräämällä kaikki kruunun viljaverot ja kruununkymmenykset luonnossa. Näin saatua viljaa tuli käyttää uusien makasiinien perustamiseen. Varastot oli tarkoitettu sekä

⁴⁰⁶ Ala-Hollolan kruununkymmenysten laskelmat 1750, Tositekirja 8281: 2153–2157, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit, Läänintilit, KA. Esitetyissä lukumäärissä kapat on pyöristetty tynnyreiksi.

⁴⁰⁷ Liiteen 2 liitekaavion 2 lähteet. Liitekaaviosta näkyy hyvin, miten huomattava osa kruunun Turun ja Porin läänistä saamasta veroviljasta oli peräisin Satakunnasta. Kaaviossa on kuitenkin laskettu yhteen sekä viljavero että kymmenykset, minkä vuoksi se ei kerro suoraan kymmenysten määrästä. Pääpiirteittäin tilanne oli kuitenkin sama molempien veronimikkeiden kohdalla. Viljavasta Varsinais-Suomesta saatiin vain murto-osa läänin veroviljasta. Noin kaksi kolmasosaa lääninmakasiiniin tuodusta viljasta oli peräisin Satakunnasta, jos Ahvenanmaalta tuotua viljaa ei oteta huomioon.

⁴⁰⁸ Asiasta käytiin keskustelua mm. valtaneuvostossa vuonna 1755. Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 15.1.1755, 53v–54v, Riksrädsprotokoll A I aa:47, Krigsexpeditionen, RA; Åmark 1915, 196–197.

⁴⁰⁹ Åmark 1915, 197–198.

hädänalaisen rahvaan auttamiseen että varuskuntien muonittamiseen. Edistääkseen varastojen kartuttamista makasiineihin päätettiin kerätä kaikki muukin veroluonteinen vilja, josta maaherrat olivat tietoisia.⁴¹⁰

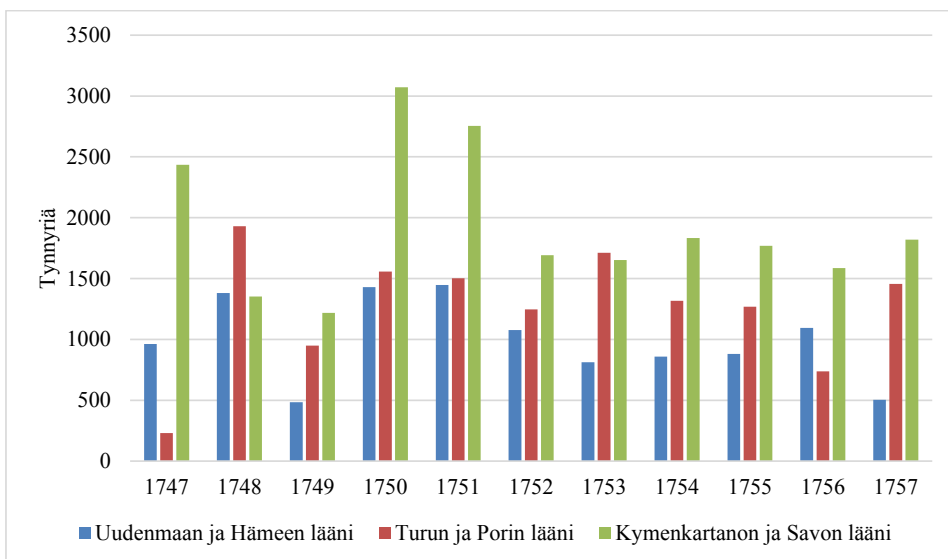
Ruotsin puolella veroviljan kerääminen makasiineihin varuskuntasotilaita varten näyttää päättyneen vuonna 1753, jolloin valtaneuvosto ja valtiokonttori linjasivat, että pysyvällä varuskuntapaikkakunnilla sotilaiden tuli jatkossa saada leivän sijasta käteistä rahaa. Tämän rahasumman piti suuruudeltaan noudattaa sitä taksoa, jonka näiden kaupunkien maistraatit ja maaherrat määräsivät verohintoihin perustuen leivälle. Päätös ei kuitenkaan koskenut Suomea. Kenraalikuvernööri von Rosen katsoi järjestelyn tulevan Suomen oloissa kruunulle liian kalliiksi. Viljan torihinnat olivat Suomen varuskuntakaupungeissa aina korkeammat kuin verohinnat, minkä vuoksi maistraatit eivät olisi voineet määrätä leipureille verohintaan perustuvia taksoja leivälle. Vilja- ja leipäannosten korvaukset olisivat siten nousseet paljon arvioitua korkeammiksi. Von Rosenin näkemyksen seurauksena valtiokonttori jätti Suomen osalta toteuttamatta suunnitellut muutokset.⁴¹¹

4.2.2. Kihla- ja voutikunnista saadut verotulot

Kruununmakasiineihin toimitetun veroviljan määrää voi tutkia lääninmakasiinien tilien avulla. Yksinään ne eivät kuitenkaan kerro koko totuutta viljan toimituksista. Vaikka valtaosa veroviljasta toimitettiin lääninmakasiineihin, vaihteleva osa vietiin varstomakasiineihin ja sivumakasiineihin. Koska näiden viimeksi mainittujen makasiinien tilit ovat huonosti säilyneet, ainoa tapa saada kokonaiskäsitys makasiineihin päättyneestä veroviljasta on tutkia lääninmakasiinien tilien lisäksi kihla- ja voutikuntien tilejä. Niistä käy ilmi, mihin eri makasiineihin verovilja kunakin vuonna vietiin. Kaaviossa 4.2 on esitetty tilien tietoja yhdistelemällä, paljonko vuosittain Suomen lääneistä toimitettiin yhteensä veroviljaa kruununmakasiineihin. Pohjanmaata ei ole otettu mukaan, koska siellä ei ollut varsinaisia kruununmakasiineja, joihin viljaa olisi kerätty.

⁴¹⁰ Puolustusdeputaation pöytäkirjat 5.11.1746, 140–142, 8.12.1746, 351–358, Protokoll R 2891, Defensionsdeputationen; Salaisen valiokunnan pöytäkirja 7.11.1746, 300, Protokoll R 2863, Sekretä utskottet, Riksdagen 1746–1747, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

⁴¹¹ Valtiokonttorin pöytäkirja 16.11.1753, 1777–1784, Protokoll A I A:85, Kansliet, Statskontoret, RA.

Kaavio 4.2: Kruununmakasiineihin tuotu verovilja lääneittäin 1747–1757⁴¹²

Kaaviosta 4.2 näkyy, että kruunumakasiineihin päätyneen veroviljan määrä vaihteli suuresti vuosittain. Pääsyyinä määrien vaihteluun oli se, ettei viljaa toimitettu joka vuosi samaa määrää makasiineihin. Turun ja Porin läänissä lääninmakasiiniin toimitettiin vuonna 1747 hyvin vähän viljaa, koska pääosa viljasta päätettiin pitää varastoituna kihlakunnissa (ks. liitetaulukko 2). Seuraavana vuonna suurin osa tästä viljasta tuotiin kuitenkin Turun lääninmakasiiniin. Vastaava tilanne oli Savossa, jossa vuonna 1749 läheskään kaikkea viljaa ei toimitettu lääninmakasiiniin, mutta seuraavana vuonna viljaa toimitettiin sitäkin enemmän. Turun ja Porin läänissä viljan määrä nousi tavallista korkeammaksi myös niinä vuosina (1748, 1750 ja 1753), jolloin Ahvenanmaalta tuotiin viljaa lääninmakasiiniin. Kaavio 4.2 ei siten kerro, kuinka paljon kruunu sai viljaa vuosittain veroina lääneistä vaan sen, milloin se toimitettiin lääneissä sijainneisiin makasiineihin. Jos kihlakuntien sisällä viljasta leivottiin leipää (ks. liitetaulukko 3) tai sitä lainattiin katovuosina, tämä ei näy kaavion luvuissa.⁴¹³

Toimitusajankohtien lisäksi verotuskäytäntöjen muutokset vaikuttivat makasiineihin kertyneeseen viljamäärään. Uudenmaan ja Hämeen läänin veroviljan määrä laski vuoden 1752 jälkeen, koska tämän jälkeen viljaveroa ei enää kerätty juurikaan makasiineihin. Muissa lääneissä viljaveron keräys kuitenkin jatkui.

Vuosittaisten vaihteluiden vuoksi makasiineihin toimitetun veroviljan määrä kannattaa tarkastella yksittäisten vuosien sijasta ajanjaksoittain. Vuosina 1747–1757

⁴¹² Lähteet: Liitteen 2 liitekaavioiden 1–3 ja liitetaulukon 1 tiedot yhdistettynä.

⁴¹³ Tarkemmat tiedot vuosittaisesta vaihtelusta on esitetty liitteessä 2. Uudenmaan ja Hämeen läänissä oli eripituinen kirjanpituvuosi kuin Turun ja Porin tai Kymenkartanon ja Savon lääneissä. Vain ensiksi mainitussa läänissä kirjanpituvuosi oli yhtä pitkä kuin kalenterivuosi. Tämän seurauksena esimerkiksi Uudenmaan ja Hämeen sekä Turun ja Porin läänien makasiineihin tuotu viljamäärä putosi kirjanpidollisesti eri aikaan vuosina 1756–1757, vaikka käytännössä kummankin läänin makasiineihin tuotiin tavanomaista vähemmän viljaa keväällä 1757. Kaaviota 4.2 koottaessa on eroista huolimatta noudatettu kunkin läänin kirjanpituvootta.

kruunu sai viljaa varastoon kaaviossa 4.2 esitetyistä kolmesta läänistä yhteensä noin 46 000 tynnyriä. Keskimäärin vuosittain tämä tarkoitti 4 200 tynnyriä. Eniten viljaa saatiin Kymenkartanon ja Savon läänistä (21 000 tynnyriä) ja vähiten Uudenmaan ja Hämeen läänistä (11 000 tynnyriä).

Katojen vaikutus näkyy jossain määrin viljatoimituksissa, vaikka toimitusaikoihin ja kirjanpitokäytäntöihin liittyvät seikat hämärtävät kokonaiskuvaa. 1740-luvun lopun osittaiset katovuodet näkyvät siinä, että 1747–1749 makasiineihin saatiin viljaa vuosittain keskimäärin vain 3 300 tynnyriä. Ajanjakson runsaimmat vuodet olivat 1750–1751, jolloin viljaa tuli makasiineihin ensimmäisenä vuonna 6 060 tynnyriä ja jälkimmäisenä 5 703 tynnyriä. Tämän jälkeen viljan toimitusmäärät pienenevät selvästi mutta pysyivät silti noin neljässä tuhannessa tynnyrissä vuosina 1752–1754.

Katovuodet 1755–1757 pienensivät viljamäärää yllättävän vähän verrattuna kertomuksiin niiden vakavuudesta. Uudenmaan ja Hämeen läänissä sekä Turun ja Porin läänissä ilmeni kyllä väliaikainen pudotus viljatoimituksissa keväällä 1757. Kun näitä kolmea vuotta tarkastelee kuitenkin kokonaisuutena, toimitettu viljamäärä väheni keskimäärin vain muutamalla sadalla tynnyrillä vuotta kohden. Kymenkartanon ja Savon läänin verokertymä säilyi lähes muuttumattomana katovuosina, mikä viittaa siihen, etteivät kaskialueet olleet kärsineet kadoista yhtä pahoin kuin Etelä-Suomen peltoviljelyalueet.

Valtaosa kruunun saamista verotuloista kertyi viljaverosta ja kymmenyksistä. Näiden suhteellinen osuus on vuoden 1751 osalta esitetty lääneittäin taulukossa 4.1. Uudenmaan ja Hämeen sekä Turun ja Porin lääneissä suurin osa veroviljasta oli kymmenys- ja myllytulliviljaa. Kymenkartanon ja Savon läänissä sen sijaan viljavero oli tärkein veroviljan lähde. Osaksi syynä tähän oli, ettei Pohjois-Karjalassa maksettu kymmenysveroa, mutta viljaveroa sieltä maksettiin yli 1 000 tynnyriä. Tämä määrä oli melkein puolet koko läänin viljaverosta.

Taulukko 4.1: *Kruununmakasiineihin toimitetun viljaveron, kruununkymmenysten ja muiden viljatulojen suhteellinen osuus lääneittäin vuonna 1751* ⁴¹⁴

Lääni	Viljavero, %	Kymmenys- ja myllytullivilja, %	Muut viljatulot, %
Uudenmaan ja Hämeen lääni	31,5	63,6	4,9
Turun ja Porin lääni	30,2	65,3	4,5
Kymenkartanon ja Savon lääni	90,4	9,1	0,5

⁴¹⁴ Lähteet: Helsingin ja Hämeenlinnan lääninmakasiinien tilit 1751, Läänintilikirja 8284: 231–237, 267–271, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit; Turun lääninmakasiinin ja Ylä-Satakunnan yllisen kihlakunnan tilit 1751, Läänintilikirja 7567: 284–290, 551, Turun ja Porin läänin tilit; Loviisan lääninmakasiinin tilit, Läänintilikirja 8839: 144–148, Savonlinnan ja Kymenkartanon läänin tilit, Läänintilit, KA.

Muut maksut olivat näihin kahteen verolajiin verrattuna varsin pieniä. Raamatun painatustuen (*Bibel tryckerie tunnor*) nimellä kulkenutta veroa kerättiin joka vuosi Ala-Satakunnan kihlakunnasta 50 tynnyriä ja Kymenkartanon ja Savon läänin eri kihlakunnista yhteensä 15 tynnyriä.⁴¹⁵ Uudenmaan ja Hämeen läänistä kerättiin vuosittain vaihteleva määrä niin sanottuja Hämeenlinnan pitkänsillan kappoja (*lång bro capper*). Tämä maksu oli tarkoitettu kruunulle korvaukseksi siitä, että kruunu oli rakentanut Hämeenlinnaan uuden sillan 1740–1741 ja huolehti sen ylläpidosta.⁴¹⁶ Vuonna 1751 siltakappoja toimitettiin makasiiniin hieman yli 30 tynnyriä. Näiden lisäksi kolmas usein vuodesta toiseen makasiinien tileissä toistunut viljasuoritus oli Raaseporin itäisestä kihlakunnasta Vadstenan sotilashuoneelle kerätty maksu, jota saatiin vuosittain vajaat 33 tynnyriä.⁴¹⁷

Maksujen luonteesta riippumatta kaikki verot piti pääsääntöisesti maksaa puoliksi rukiina ja puoliksi ohraa.⁴¹⁸ Maksut eivät olleet siten varsinkaan eteläisissä lääneissä suhteessa näiden viljalajien viljelyaloihin. Myös Savon ja Karjalan kaskialueilta veroina maksettiin ohraa.⁴¹⁹ Syynä tähän käytäntöön saattoi olla verojen pohjautuminen aikaan, jolloin ohran viljely oli ollut yleisempää kuin 1700-luvulla. Vielä 1500-luvulla ohra oli ollut Suomen pääviljalaji ja siten myös tärkein viljalaji verotuksen kannalta. Kruunu tarvitsi tuolloin ohraa erityisesti oluenpanoa varten. Rukiin asema kuitenkin vahvistui ajan kuluessa, ja 1600-luvulla ohran pääasiallinen viljely siirtyi yhä pohjoisemmaksi.⁴²⁰ Ilmeisesti verotus ei ollut täysin seurannut tätä viljalajien suhteiden muutosta. Kruunu sai siten suuren osan tarvitsemastaan ohrasta veroina. Ruista sen sijaan piti ostaa lisää, sillä tärkeimpänä leipäviljana sitä tarvittiin enemmän kuin ohraa.

Pohjanmaa erosi veroviljan maksamisen suhteen muista lääneistä. Pääasiassa suuren viljaverokertymän ansiosta kruunu sai läänistä huomattavan määrän viljaa. Esimerkiksi vuonna 1751 viljaveron määrä oli yhteensä 4 751 tynnyriä, minkä lisäksi kymmenyksistä kertyi 2 037 tynnyriä (ks. taulukko 4.2). Kuitenkin vain osa tästä veroviljasta toimitettiin luonnossa. Muun osan talonpojat lunastivat rahalla muiden veroparselien tavoin. Koska Pohjanmaalla ei ollut varsinaista kruununmakasiinia, viljaa säilytettiin voutikuntien kruununaitoissa.⁴²¹ Käytännössä tämä tarkoitti sitä, ettei varastoja ollut keskitetty yhteen isoon hallinnolliseen yksikköön, vaan vilja oli hajallaan ympäri läänin suhteellisen pienissä varastoissa. Voutikuntia Pohjanmaalla oli viisi: Kajaanin voutikunta, Oulun pohjoinen voutikunta, Oulun eteläinen voutikunta, Korsholman pohjoinen voutikunta ja Korsholman eteläinen voutikunta.

⁴¹⁵ Alun perin 1600-luvun alussa maksu oli tarkoitettu Raamatun kääntämistä ja painattamista varten, mutta myöhemmin sitä käytettiin koulutustarkoituksiin. Rabenius 1825, § 327.

⁴¹⁶ Lindeqvist 1926, 386–388.

⁴¹⁷ Maksusta käytettiin nimeä *krigsmanshus 40de tunne*, koska ennen vakinaista kymmenysveroa sotamieshuoneelle maksettiin joka neljäskymmenes tynnyri kruununkymmenyksistä. Von Bonsdorff 1833, 725–726.

⁴¹⁸ Von Bonsdorff 1833, 536, 559.

⁴¹⁹ Liitteen 2 liitekaavion 3 lähteet.

⁴²⁰ Seppälä 2009, 105–107, 112.

⁴²¹ Taulukon 4.2 lähteet.

Taulukko 4.2: Pohjanmaalta kruunulle kertynyt verovilja ja sen varastointi kruununaittoihin vuosina 1747, 1751 ja 1757 (tynnyreinä) ⁴²²

Vuosi	Kymmenykset	Viljavero	Viljana toimitettu osuus viljaverosta	Kruununaittojen varastot
1747	691	3 365	1 447	2 925
1751	2 038	4 752	2 606	15 597
1757	2 799	4 204	2 484	6 574

Suuri veroviljamäärä ei tarkoittanut, että Pohjanmaa olisi ollut erityisen suotuisaa aluetta viljelyn kannalta. Päinvastoin, tämä Suomen pohjoisin lääni oli poikkeuksellisen katoaltista aluetta. Siksi Pohjanmaan osalta määrättiin jo vuonna 1741, että kruunun keräämää viljaa oli jätettävä varastoon katojen varalta sen verran kuin läänin menosäännön ylittävstä osuudesta jäi jäljelle kahden vuoden ajalta. Vilja oli tarkoitettu nimenomaan väestön auttamiseen katovuosina, ei siis sotilaallisiin tarkoituksiin. ⁴²³

Päätösten toteutumista Pohjanmaalla voi seurata voutikuntien tileistä. Vuonna 1747 Pohjanmaan kruununaittoissa oli vain vajaa 3 000 tynnyriä viljaa, mutta neljä vuotta myöhemmin viljaa oli kertynyt varastoon jo melkein 16 000 tynnyriä (ks. taulukko 4.2). Varastojen voimakkaan kasvun seurauksena valtaneuvosto korosti vuonna 1752 maaherra Piperille, ettei Pohjanmaalla saanut olla viljaa enempää kuin varastointipäätös edellytti. Jäljelle jääneestä viljasta suuri osa piti antaa kenraalikuvernöörin käyttöön linnoitustyömaiden muonittamiseksi. ⁴²⁴ Päätöksen mukaisesti viljavarastoja siirrettiin Helsinkiin (4 377 tynnyriä) ja Turkuun (1 831 tynnyriä). ⁴²⁵

Pohjanmaan varastojen vähentämistä jatkettiin seuraavina vuosina, mutta kuljetukset suuntautuivat tällöin yksinomaan Ruotsiin. ⁴²⁶ Siirroista huolimatta Pohjanmaan viljavarastot olivat vuonna 1754 jälleen saavuttaneet 16 000 viljatynnyrin määrän. Valtiokonttori suunnitteli tällöin peräti 10 000 tynnyrin siirtämistä Ruotsiin. Määrää pienennettiin kuitenkin, kun maaherra Piper vetosi henkilökohtaisesti valtiokonttorin kokouksessa Tukholmassa riittävien viljavarastojen säilyttämisen puolesta. Lopulta viljaa päätettiin viedä pois läänistä 6 000 tynnyriä. Siten Pohjanmaalle jäi hieman isommat varastot kuin mitä vuoden 1741 päätös edellytti. ⁴²⁷

⁴²² Lähteet: Voutikuntien tilit 1747, 1751 ja 1757, Läänintilikirjat 9361: 277, 317–320, 361, 383–386, 403, 415–418, 442, 475–478, 494; 9380: 173, 195–197, 207–210, 241–245, 253–256, 276–277, 285–288, 312–314, 343–347, 371–372; 9406: 207, 223–226, 229–233, 265–273, 283–286, 311, 315–318, 344, 354–356, 378–380, 406–409, 438, Pohjanmaan läänin tilit, Läänintilit, KA.

⁴²³ Von Bonsdorff 1833, 540; Åmark 1915, 202. Åmark on todennut, että viljaa piti jättää yhden vuoden ajalta varastoon. 1750-luvun lähteissä ajanjaksoksi mainitaan kuitenkin kaksi vuotta. Ks. esim. Pohjanmaan läänin maaherran valtiopäiväkertomus 1755 (julkaissut Cederberg 1950, 263).

⁴²⁴ Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 24.11.1752, 606–609v, Riksrådsprotokoll A I a:50, Inrikescivilexpeditionen, RA.

⁴²⁵ Voutikuntien tilit 1752, Läänintilikirja 9385: 325–326, 385–389; Kuittaukset viljan toimituksista, Tositekirja 9386: 2444, 2450–2452, 2943, Pohjanmaan läänin tilit, Läänintilit, KA.

⁴²⁶ Kuljetuksia Tukholmaan voi tarkastella esimerkiksi Korsholman pohjoisen voutikunnan tilien kautta. Vuosina 1753–1755 yksin sieltä vietiin Tukholmaan yhteensä 5 804 tynnyriä viljaa. Korsholman pohjoisen voutikunnan tilit 1753–1754, Läänintilikirjat 9390: 331–336, 9394: 346, Pohjanmaan läänin tilit, Läänintilit, KA.

⁴²⁷ Valtiokonttorin pöytäkirjat 10.5.1754, 737–739, 31.5.1754, 925–926, Protokoll A I A:83, Kansliet, Statskontoret, RA.

Kokonaisuudessaan Suomesta saatiin näin ollen varsin epätasaisesti veroviljaa varastoon. Siellä missä viljaa tarvittiin eniten, sitä oli saatavilla vähiten. Suurimmat veromäärät kertyivät Savosta, Pohjois-Karjalasta ja Pohjanmaalta, kun taas viljan tarve oli suurinta etelärannikolla. Vaikka pitkien kuljetusten on täytynyt olla vaivalloisia, suurin osa Itä-Suomen viljasta saatiin tästä huolimatta vuosittain siirrettyä etelän kruununmakasiineihin. Pohjanmaan viljan osalta tähän ryhdyttiin vain vuonna 1752. Muina vuosina vilja kuljetettiin Tukholmaan. Koska veroviljalle oli tarvetta niin armeijan huollossa kuin tukena katoaikoina, sen keräämistä luontoistuotteena voi pitää kruunun kannalta hyödyllisenä. Kuten kaavio 4.2 osoittaa, kyseessä oli varsin luotettava tulo kruunulle sadon onnistumisesta riippumatta.

Veron keräämiselle asetettiin kuitenkin isompia odotuksia kuin mitä sen avulla pystyttiin toteuttamaan. Veroviljasta piti tulla vuoden 1747 päätöksen nojalla kruunun varastojen perusta, mutta pitkäaikaisten varastojen osalta tämä piti paikkansa lähinnä Pohjanmaalla, jossa onnistuttiin usean vuoden kuluessa kokoamaan huomattavat määrät viljaa kruununaitoihin. Muualla Suomessa varastoja ei juuri kertynyt. Viljaveron ja kymmenysten viljamäärä jäi lähtökohtaisesti pieneksi lukuisten eri tahoille osoitettujen maksusuoritusten vuoksi, ja lähes kaiken makasiineihin päätyneen viljan käyttivät varuskuntajoukot. Linnoitusten rakennuskauden aikana tämä tilanne korostui vielä aikaisempaa enemmän. Kihlakunnista veroina saatu vilja ei riittänyt kuin alkuun linnoitustyöväen tarpeisiin. Saadakseen lisää viljaa varastoihinsa kruunu päätti turvautua myös rykmenttien käytössä olleisiin viljatuloihin. Veroviljan kerääminen ulotettiin näin ollen siviilihallinnon lisäksi sotilashallinnon puolelle.

4.2.3. Rykmenttien toimittamat viljasuoritukset

Varsinaisten ruotu- ja määräjakolaitokseen kuuluneiden palkkamaksujen lisäksi myös itse rykmentit saivat talonpojilta monia pienehköjä viljasuorituksia. Kun valtiopäivillä 1746–1747 tehtiin päätös veroviljan keräämisestä kruununmakasiineihin, tämä koski jo tällöin myös osaa rykmenttien saamasta viljasta. Edistääkseen varastojen kartuttamista puolustusdeputaatio halusi kerätä makasiineihin myös eläke- ja reservitalojen viljan (*beneficie och reserve hemmans spannmål*).⁴²⁸

Määräjakolaitoksen piiriin kuuluneet eläke- ja reservitalot oli tarkoitettu veropalkkaa saavien henkilöiden avustamiseen. Reservitalojen tuottoja voitiin esimerkiksi antaa sellaisille upseereille, jonka puustelli oli palanut. Taloista saatuja maksuja käytettiin myös muuten puustellien päärakennusten rakentamiseen ja yläpitoon. Eläketalojen tuottoja voitiin puolestaan antaa tueksi palveluksesta eronneille upseereille, jotka olivat ansioituneita mutta kärsivät köyhyydestä.⁴²⁹

⁴²⁸ Puolustusdeputaation pöytäkirja 8.12.1746, 351–358, Protokoll R 2891, Defensionsdeputationen; Salaisen valiokunnan pöytäkirja 7.5.1747, 1474–1476, Protokoll R 2864, Sekreta utskottet, Riksdagen 1746–1747, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

⁴²⁹ Thisner 2014, 78.

Turun ja Porin läänin maaherran Ehrenmalmin ehdotuksesta viljan keräämistä laajennettiin vielä lisää sotaväen tulojen puolelle vuonna 1748, koska pelkästään reservi- ja eläketaloista sai vain vähän viljaa. Mukaan otettiin nyt ruotupalkan lisätalojen (*hemkallshemman*), pääsotavarastokassan verotilojen (*indragne räntor till general krigs förråds cassan*) ja kuolematapauksista sekä ylennyssäätöistä (*dödsfals och advancements besparing*) kertynyt vilja. Ruotupalkan lisätalojen viljaa annettiin ruotusotilaille, joilla ei ollut torppaa. Ylennyssäätöviljaa kertyi, kun ylempään virkaan nimitetty henkilö sai korkeampaa palkkaa vasta seuraavana vuonna tai puoli vuotta ylennyksen jälkeen. Nämä maksut oli aikaisemmin toimitettu tavarana rykmentteille, minkä jälkeen rykmentinkirjuri myi tuotteet verohinnalla. Myynnistä saadut rahat annettiin niille henkilöille, jotka olivat oikeutettuja näihin suorituksiin. Kun verohinnat olivat vuoden 1748 hyvän sadon vuoksi alhaiset, pidettiin edullisena, että kruunu piti itse viljansa. Rykmentteille piti maksaa verohinnan mukainen rahallinen korvaus.⁴³⁰

Puolustusdeputaation ehdottama ja salaisen valiokunnan hyväksymä päätös veroviljan keräämisestä makasiineihin koski alun perin vain vuotta 1747. Jatkossa näin piti menetellä niin kauan kuin valtaneuvosto katsoi sen tarpeelliseksi.⁴³¹ Siksi päätös uudistettiin vuosittain 1747–1751.⁴³² Rykmenttien veroviljan osalta toimitukset makasiineihin päättyivät tämän jälkeen. Valtaneuvoston päätöksellä sotamieshuoneelle menneiden neljäskymmenestynnyri-maksujen ja eläketalojen tulojen kerääminen viljana kruununmakasiineihin lopetettiin 1752. Syyksi mainittiin, että maksuina saatu vilja oli riihikuivaamatonta, minkä vuoksi se ei soveltunut pitkäaikaiseen varastointiin. Perustelu ei pätenyt Suomeen, mutta ilmeisesti Suomea koskevaa erillispäätöstä ei tehty, vaan määräys koski koko valtakuntaa. Jatkossa vilja muutettiin jälleen rahaksi myymällä se.⁴³³ Vaikka edellä mainittu päätös koski vain osaa rykmenttien saamista maksuista, rykmenttien toimitukset varastomakasiineihin näyttäivät päättyneen vuoden 1752 jälkeen kokonaan.⁴³⁴

⁴³⁰ Ehrenmalm valtiokonttorille 26.10.1748, Expedierade handlingar E 2 A:295; Valtiokonttorin pöytäkirja 2.3.1749, 360–361, Protokoll A I A:76, Kansliet, Statskontoret, RA; Von Rosen KM:lle 29.12.1748, 6.4.1749, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 5–6, Skrivelser till K.M:t, RA. *Förvaltningshistorisk ordbok*, Svenska litteratursällskapet i Finland 2016, <http://fho.sls.fi/uppslagsord/295/hemkallshemman>; <http://fho.sls.fi/uppslagsord/1643/advancementsbesparing>, luettu 15.3.2017. Rykmenttien saamat erilaiset verotulot käyvät hyvin ilmi Savon jalkaväkirykmentin ylöskantokirjoista (*upbörds book*). Ks. esim. Vuoden 1749 ylöskantokirja kansio 507b, Savon läänin jalkaväkirykmentti, Militaria II, KA.

⁴³¹ Salaisen valiokunnan pöytäkirja 20.1.1747, 802–805, Protokoll R 2863, Sekreta utskottet, Riksdagen 1746–1747, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

⁴³² Valtaneuvoston sota-asoiden pöytäkirjat 29.10.1747, 1826v–1835, 4.10.1748, 851v–852v, 12.12.1749, 1291v–1292, 28.1.1752, 51v, Riksrådsprotokoll A I aa:32, 34, 36, 41, Krigsexpeditionen, RA; Von Rosen KM:lle 30.8.1750, 26.12.1751, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 9, 12, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁴³³ Valtaneuvoston sota-asoiden pöytäkirja 7.9.1752, 546–546v, Riksrådsprotokoll A I aa:42, Krigsexpeditionen, RA. Suomessa kaikki rykmentteiltä makasiineihin tullut vilja oli riihikuivattua. Ks. esim. Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militäräkenskaper efter 1630, RA.

⁴³⁴ Varastomakasiinien muonalaskelmien puutteiden vuoksi maksujen loppumista on vaikea vahvistaa aukottomasti. Vuosi 1752 oli viimeinen vuosi, jolloin muonalaskelmien mukaan Turun varastomakasiiniin ja Loviisan varastomakasiiniin toimitettiin rykmenttien veroviljaa. Myöhemmin 1753–1755 Turun varastomakasiiniin ei enää tätä viljaa toimitettu. Myöskään Helsingin varastomakasiinin muonalaskelmaan ei ole enää vuonna 1753 kirjattu toimituksia rykmentteiltä. Turun varastomakasiinin muonalaskelmat 1752–1755, Tositekirja 7596: 950v–954, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1752, Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militäräkenskaper efter 1630, RA; Helsingin

Rykmenttien saamien viljatulojen tutkimista vaikeuttaa lähteiden puutteellisuus. Toisin kuin kihlakuntien verovilja, rykmenttien vilja toimitettiin lääninmakasiiniin sijaan varastomakasiineihin, joiden tilit ovat huonosti säilyneitä. Viljan keräämistä ei voi selvittää kattavasti toisestakaan päästä, sillä myös rykmenttien tilit ovat hyvin hajanaisesti säilyneitä. Käytettävissä olevat lähteet antavat kuitenkin mahdollisuuden läpileikkauksen tekemisen yksittäisestä vuodesta. Helsingin, Loviisan ja Turun varastomakasiineista on olemassa muonalaskelmat vuodelta 1751. Hämeenlinnasta muonalaskelmaa ei ole, mutta sieltä on säilynyt kyseiseltä vuodelta tositteet varastomakasiiniin toimitetusta viljasta. Näiden lähteiden avulla voidaan saada käsitys siitä, kuinka paljon viljaa yhden vuoden aikana rykmenteiltä saatiin ja missä suhteessa se oli muun veroviljan määrään.

Veroviljaa kertyi Helsingin varastomakasiiniin Uudenmaan ja Hämeen läänin kahdelta jalkaväkirykmentiltä sekä saman läänin rakuunarykmentiltä. Loviisan varastomakasiiniin viljaa tuotiin pääosin Savon jalkaväkirykmentiltä, mutta jonkin verran viljaa kertyi myös Karjalan rakuunaeskadroonalta ja Uudenmaan ja Hämeen rakuunarykmentiltä. Hämeenlinnan varastomakasiiniin tuotiin viljaa Uudenmaan ja Hämeen rykmenttien lisäksi Satakunnasta Porin läänin jalkaväkirykmentiltä. Viimeksi mainittu rykmentti toimitti viljaa huomattavat määrät myös Turun varastomakasiiniin. Turkuun tuli viljaa lisäksi Turun läänin jalkaväkirykmentiltä ja aatelislippueelta. Kertynyt viljamäärä on esitetty taulukossa 4.3.⁴³⁵ Pohjanmaan rykmentti toimitti viljansa läänin muun veroviljan tavoin voutikuntien kruununaittoihin. Pääosin tätä viljaa säilytettiin Korsholman eteläisessä voutikunnassa, jossa sitä oli vuoden 1751 tilien mukaan yhteensä 372 tynnyriä (vuosilta 1747–1750).⁴³⁶

Taulukon tiedot perustuvat Helsingin ja Loviisan osalta pelkästään varastomakasiinien muonalaskelmiin, joista selviää makasiiniin toimitetun viljan määrä. Muonalaskelmat eivät kuitenkaan kerro mistä maksusuorituksista oli kyse. Tämä käy ilmi vain tositteista, joita Helsingin ja Loviisan makasiineista ei valitettavasti ole säilynyt. Hämeenlinnan ja Turun makasiineista kuitteja sen sijaan on olemassa. Niistä käy ilmi, että pääosa viljasta oli peräisin pääsotavarastokassan saamista veroista, kuolemantapauksista ja ylennyksistä säästyneestä viljasta sekä ruotupalkan lisätulojen suorituksista. Hämeenlinnaan viljaa tuli lisäksi varsin paljon nimikkeellä *enskilta besparingar*. Eläke- ja reservitilojen osuus oli pieni, kuten Ehrenmalm oli todennut.⁴³⁷

varastomakasiinin muonalaskelma 1753, Provianträkningarna vid Helsingfors proviantmagasin 1750–1808 G II:2/vol. 32, Helsingfors fästningsarkiv, KrA.

⁴³⁵ Henkirakuunarykmentti ei toimittanut viljaa vuonna 1751 kruununmakasiineihin. Kahtena edellisenä vuotena se toimitti kuitenkin yhteensä 36 tynnyriä Turkuun. Turun varastomakasiinin muonalaskelmaotteet 1749–1750, Tositekirja 7596: 960, 962v, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA; Kuittaus viljatoimituksista 10.5.1751, G I 1751: 1, Militieräkningar 1537–1827, KrA.

⁴³⁶ Korsholman eteläisen voutikunnan tilit 1751, Läänintilikirja 9380: 373, Pohjanmaan läänin tilit, Läänintilit, KA.

⁴³⁷ Hämeenlinnan osalta taulukon 4.3 Hämeenlinnaa koskevat lähteet. Turun varastomakasiinin tositteet 28.2.1750, 7.8.1750, 16.8.1750, 2.3.1751, 10.7.1751 (kolme tositetta), Tositekirja 7596: 1024–1025, 1042–1043, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

Taulukko 4.3: *Helsingin, Hämeenlinnan, Loviisan ja Turun varastomakasiineihin rykmenteiltä kerätty verovilja vuonna 1751 (pyöristetty tynnyreiksi)* ⁴³⁸

Sotilasyksikkö	Helsinkiin	Hämeenlinnaan	Loviisaan	Turkuun
Uudenmaan läänin jalkaväkirykmentti	92	12	-	-
Hämeen läänin jalkaväkirykmentti	124	180	-	-
Uudenmaan ja Hämeen läänin rakuunarykmentti	88	63	6	-
Porin läänin jalkaväkirykmentti	-	155	-	330
Turun läänin jalkaväkirykmentti	-	-	-	218
Aatelislippueen komppania	-	-	-	37
Savon läänin jalkaväkirykmentti	-	-	153	-
Karjalan rakuunaeskadroona	-	-	26	-
Yhteensä	304	410	185	585

Helsingin, Hämeenlinnan, Loviisan ja Turun varastomakasiineihin saatiin vuonna 1751 rykmenteiltä yhteensä viljaa noin 1 500 tynnyriä. Se täydensi siis varsinkin etelässä lääninhallitusten kautta saatua veroviljakertymää varsin hyvin, mutta linnoitustyömaille komennettujen joukkojen muonittamisen kannalta se oli vain pieni lisä. Kokonaisuutena kruunun kihlakunnista ja rykmenteiltä saamasta veroviljasta voi sanoa, että se muodosti perustan, jolle armeijan muonitus voitiin rakentaa. Yksinään se ei kuitenkaan riittänyt linnoitustyöväen muonitustarpeisiin, vaan pääosa sotilaiden tarvitsemasta leipäviljasta piti ostaa.

⁴³⁸ Lähteet: Turun varastomakasiinin muonalaskelmaote 1751, Tositekirja 7596: 964, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA; Kuittaukset viljatoimituksista 22.2.1751, 30.3.1751, 10.5.1751, 18.12.1751, G I 1751:1, Militieräkningar 1537–1827, KrA; Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1751 vol. 45.2, Strödda militieräkenskaperna efter 1630, RA.

4.3. Ostotavoitteet ja hankinta-alueiden periaatteet

Kruunun vilja- ja elintarvikehankintoihin liittyi paljon suunnittelua. Tavaraa ostettiin vain harvoin ilman jonkinlaisia etukäteen tehtyjä laskelmia. Hankintojen tavoitteet piti määrittellä, muonitus suunnitelmat laatia ja hankinta-alueista tehdä päätökset. Nämä tekijät eivät myöskään pysyneet samoina vuodesta toiseen, vaan ne olivat lähes jatkuvassa muutoksen tilassa.

Tavoitteiden määrittelyyn vaikutti se, mistä tavarasta oli kyse. Viljahankinnat erosivat luonteeltaan elintarvikehankinnoista⁴³⁹, sillä viljalla oli kaksoisrooli kruunun makasiineissa. Katojen varalta viljaa kerättiin varastoon leipä- ja siemenviljaksi. Armeija puolestaan tarvitsi sitä leivän ja ryyrien valmistamiseksi sotilaille. Viljaa tarvittiin siis varastoon sekä annettavaksi sellaisenaan siviiliväestölle että käytettäväksi raaka-aineena armeijan muonituksessa. Elintarvikkeita hankittiin sen sijaan ainoastaan sotavoimia varten, eikä niitä yleensä jaettu edes katoaikoina muille.

Päaelintarvikkeita 1700-luvun puolivälin Ruotsin armeijassa olivat leipä, naudanliha ja ryyrit.⁴⁴⁰ Ravinnonlähteenä leipä oli elintarvikkeista tärkein sotilaille koko uuden ajan alun Euroopassa.⁴⁴¹ Viaporin rakennuskauden aikaisessa Ruotsissa leipää ei koskaan ostettu kauppailta sellaisenaan, vaan se valmistettiin aina kruunun viljasta ja jauhosta. Myöskään ryynejä ei juurikaan ostettu. Liha ja muut elintarvikkeet sen sijaan ostettiin aina valmiina ilman, että kruunu osallistui niiden valmistamiseen.

Eri lihatyypeistä suolattu naudanliha oli tärkein, vaikka myös sianliha laskettiin joskus pääelintarvikkeeksi. Muut elintarvikkeet olivat enimmäkseen lihan korvikkeita, mihin vaikutti niiden huono säilyvyys. Esimerkiksi voi ja herneet eivät kestäneet kesän kuumia ilmoja. Myös liha oli kuumalla säällä pilaantumisvaarassa, mutta tätä voitiin estää hyvällä suolauksella. Voin, herneiden ja kalan käyttö muonituksessa selittyikin suurelta osin sillä, ettei lihaa ollut saatavissa tarpeeksi.⁴⁴²

Viljan käyttötarkoituksen kaksijakoisuus vaikutti siihen, millaisia tavoitteita viljahankinnoille asetettiin eri vuosina. Ennen Viaporin rakennustöiden alkua Suomessa valmistauduttiin sotaan Venäjää vastaan keskellä katovuotta, mikä vaikutti suoraan viljahankintoihin. Valtiopäivien puolustusdeputaatio päätti istunnossaan huhtikuussa 1747, että Turusta, Porvoosta, Helsingistä ja Loviisasta hankittaisiin yhteensä 15 000 tynnyriä viljaa. Vilja oli tarkoitettu sekä Suomen armeijan että maan tarpeisiin.⁴⁴³ Elintarvikkeiden osalta vastaavaa päätöstä ei tehty, kuten ei myöhemminkään pitkäaikaisia varastoja koottaessa.

⁴³⁹ Aikalaisten tavoin viljaa ei ole tässä yhteydessä laskettu elintarvikkeeksi (*virtualie persedel*). Myöskään jauhoa ei ole laskettu elintarvikkeiden joukkoon, koska 1700-luvulla vilja ja jauho laskettiin usein yhteen. Sen sijaan elintarvikkeilla tarkoitetaan kaikkia muita tavaroita, joita käytettiin sotilaiden muonittamisessa.

⁴⁴⁰ Talouskomission pöytäkirja 16.4.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommissionen 1749, RA.

⁴⁴¹ Perjés 1970, 5; Lynn 1993a, 19–20; Lynn 1997, 108.

⁴⁴² Talouskomission pöytäkirjat 14.4.1749, 16.4.1751, 4.6.1751, 10.10.1751 ja talouskomissio KM:lle 4.6.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommissionen 1749, RA.

⁴⁴³ Puolustusdeputaation pöytäkirja 7.4.1747, 912–943, Protokoll R 2891, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1746–1747, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

Sama toistui myös seuraavien viljahankintojen kohdalla. Uudesta huonosta sato-
vuodesta huolimatta viljahankintoja haluttiin jatkaa syksyllä 1747. Venäläisten sota-
varusteluiden jatkuessa edelleen von Rosen halusi varautua pahimpaan kasvattamalla
makasiinien viljavaroja 15 000–20 000 tynnyrillä. Valtaneuvostossa asiasta käytiin
keskustelua, jossa varastojen keräämistä perusteltiin ennen kaikkea sotilaallisilla
näkökulmilla. Katovuosia ehdotettiin kuitenkin sopivaksi tekosyyksi varastojen
keräämiselle, jotta tulenarka ulkopoliittinen tilanne ei kärjistyisi entisestään. Varasto-
jen kerääminen nähtiin merkinä sotaan valmistautumisesta. Lopulta valtaneuvosto
antoi von Rosenille valtuudet ostaa vähintään 10 000 tynnyriä viljaa.⁴⁴⁴

Viaporin rakennustöiden alkaminen keväällä 1748 vaikutti viljahankintojen
tavoitteisiin. Katovuosien ja sodan uhan vähitellen väistyessä viljaa alettiin hankkia
kasvavassa määrin linnoitustöihin komennettujen sotilaita varten. Linnoitustöiden
myötä muut sotilaalliset varastointitavoitteet saivat väistyä. Kun von Rosen ehdotti
vuoden 1749 lopulla, että viljaa, jauhoa, ryynejä ja leipää koottaisiin varastoon kaikille
suomalaisille rykmenteille ja varaväelle kuuden kuukauden tarpeisiin, ajatus ei saanut
kannatusta valtaneuvostossa. Viljan hankinta varastoon olisi edellyttänyt huomattavia
ylimäärisiä rahavaroja, joita ei valtaneuvoston mukaan ollut. Käytettävissä oli vain
linnoitustöihin määrättyjä varoja, eikä näitä haluttu käyttää mihinkään sellaiseen
hankkeeseen, joka ei suoraan edistänyt linnoitusten rakentamista.⁴⁴⁵ Laajoille viljan
hankinta- ja varastointisuunnitelmille ei ollut siten valtakunnan johdon tukea, ja sota-
voimien hankinnoissa keskityttiin jatkossa linnoitustyömaiden hetkellisiin tarpeisiin.
Tällöin myös elintarvikkeiden rooli hankinnoissa korostui.

Varastojen keräämistä katovuosien varalle ei sivuutettu aivan samalla tavoin.
Maaliskuussa 1749 von Rosen ehdotti Tukholmaan, että kruunu ostaisi Suomesta
kaiken sen viljan, joka kauppiaille oli myytävänä (arviolta noin 15 000 tynnyriä).
Tämä viljan kenraalikuvernööri halusi koota makasiineihin varastoksi, joka olisi
käytettävissä, jos kuluvan vuoden sato epäonnistuisi. Vastauksen viipyessä hankin-
noissa jouduttiin kuitenkin tilanteen pakottamana toukokuusta alkaen keskittymään
linnoitustyömaan tarpeisiin.⁴⁴⁶

Varastojen kerääminen katojen varalle edellytti hyvää satoa. Kun vuoden
1750 sato onnistui erinomaisesti lähes koko valtakunnassa, laajamittaisiin vilja-
hankintoihin koitti harvinaisen hyvä mahdollisuus. Varautuminen katoihin ei tälläkään
kertaa ollut ainoa syy viljan ostamiseen. Hankinnoilla pyrittiin myös pitämään viljan
hinnat kohtuullisina ja keräämään varastoja ”muihin pakottaviin tarpeisiin”. Näillä
todennäköisesti tarkoitettiin sota, vaikka sitä ei sanottu suoraan. Valtaneuvosto
hyväksyi jo elokuun alussa 1750 valtiokonttorin ehdotuksen, että riihikuivattua viljaa
hankittaisiin varastoon 20 000–30 000 tynnyriä. Tämä tavoite koski vain hankintoja
Suomesta. Ruotsin puolen osalta valtaneuvosto asetti erikseen tavoitteeksi kerätä noin

⁴⁴⁴ Von Rosen KM:lle 29.9.1747, 21.10.1747, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirjat 16.10.1747, 1704–1706, 29.10.1747, 1826v–1835, Riksrådsprotokoll A I aa:32; KM von Rosenille 26.11.1747, Registratur B I a:40, Krigs-expeditionen, RA.

⁴⁴⁵ Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 24.1.1750, 69–72v, Riksrådsprotokoll A I aa: 37, Krigs-expeditionen, RA.

⁴⁴⁶ Von Rosen KM:lle 9.3.1749, 18.5.1749, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 6, Skrivelser till K.M:t, RA.

100 000 tynnyrin varastot.⁴⁴⁷ Suomen osalta tavoite asettui lopulta 20 000 tynnyriin, kun von Rosenilta saatiin tarkempia tietoja sadon onnistumisesta ja mahdollisuuksista toteuttaa hankinnat.⁴⁴⁸

Linnoitustyömaiden muonitus näyttää alkuvaiheessa 1748–1749 perustuneen edellä mainittuihin suurpiirteisiin hankintapäätöksiin. On mahdollista, että jo tällöin kenraalikuvernementin konttorissa tehtiin yksityiskohtaisia arvioita linnoitustyöväen muonittamisesta, mutta näistä ei ole säilynyt tietoa lähteissä. Viimeistään vuodesta 1750 alkaen viljan ja elintarvikkeiden tarve pyrittiin kuitenkin jo arvioimaan ennakkoon mahdollisimman tarkasti laskemalla, paljonko sotilaat kuluttivat ruokaa linnoitustöissä vuoden aikana. Arvioinnin tarve liittyi läheisesti elintarvikkeiden tuontiin Ruotsista linnoitustyömaille kyseisenä vuonna. Elintarvikkeita pyrittiin kuljettamaan Suomeen juuri sen verran kuin työvoiman muonitus edellytti.⁴⁴⁹

Helmikuussa 1750 kenraalikuvernementin konttori laati Tukholmaan suunnitelman muonittaa 8 000 miestä kuuden kuukauden ajan, 3 000 miestä kahden kuukauden ja 2 000 miestä neljän kuukauden ajan. Arvion mukaan sotilaat tarvitsivat yhteensä 93 000 leiviskää kuivaleipää, 37 200 leiviskää ruisjauhoa ja 2 076 tynnyriä ohraa.⁴⁵⁰ Muista elintarvikkeista von Rosen lähetti uuden laskelman Tukholmaan maaliskuussa. Siinä ilmoitettiin, kuinka paljon herneitä, ohraryynejä, naudanlihaa ja sianlihaa tarvittiin 6 000 miehen muonittamiseksi kuuden kuukauden ajan.⁴⁵¹

Vastaavalla tavalla toimittiin myös vuonna 1751, jolloin varauduttiin muonittamaan 12 000 miestä kahdentoista kuukauden ajan. Tälläkin kertaa elintarvikkeet tuotiin pääosin Ruotsista. Periaatteessa linnoitustöissä piti vuoden aikana muonittaa vain 8 000 Ruotsista siirrettyä sotilasta, mutta käytännössä talouskomissio halusi varmistaa, että ruokaa riitti tarvittaessa myös muille. Tavoitteet olivat siis tarkoitussellisesti ylimitoitettuja, mikä antoi kruunulle liikkumavaraa odottamattomien tapahtumien varalle. Talven kuljetusvaikeuksien vuoksi Suomi oli puolet vuodesta eristetty Ruotsista, mikä esti varastojen täydentämisen tällöin muualta valtakunnasta. Varastot kannatti siksi koota varman päälle.⁴⁵²

Talouskomission valtaneuvostolle lähettämästä muonitus suunnitelmasta ilmenee, miten elintarvikkeiden riittävyys arvioitiin. Laskelma on tehty kesällä, jolloin suurin osa hankinnoista oli jo tehty. Suunnitelmassa laskettiin ensiksi, kuinka paljon erilaisia

⁴⁴⁷ Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirjat 7.8.1750, 174–175v, 26.9.1750, 351–355, 22.12.1750, 805–807v, Riksrådsprotokoll A I a:45, Inrikescivil expeditionen, RA. Valtakunnan rahavarat eivät olisi tälläkään kertaa periaatteessa mahdollistaneet hankintoja. Viljahankintojen rahoittamiseksi päätettiin kuitenkin ottaa säätyjen pankilta laina.

⁴⁴⁸ Von Rosen KM:lle 15.11.1750, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 10, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 20.12.1750, 794v–796, Riksrådsprotokoll A I a:5, Inrikescivil expeditionen, RA.

⁴⁴⁹ Valtiokonttorin pöytäkirja 30.3.1750, 664–666, Protokoll A I A:78, Kansliet, Statskontoret, RA; Talouskomission pöytäkirjat 22.3.1750, 4.4.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommisjonen 1749, RA.

⁴⁵⁰ Von Rosen KM:lle 19.2.1750, Kungl. brev och remisser E 1 A:124, Kansliet, Statskontoret, RA. Kuivaleivän valmistamiseen tarvittiin noin 8 450 tynnyriä ruista (11 leiviskää = 1 tynnyri) ja jauhon valmistamiseen 2860 tynnyriä ruista (13 leiviskää = 1 tynnyri) eli yhteensä 11 310 tynnyriä viljaa (ks. liite 1 muuntosuhteista).

⁴⁵¹ Von Rosen KM:lle 22.3.1750, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 8, Skrivelser till K.M:t, RA. Kirjeessä on vain maininta laskelmasta. Laskelma lähetettiin valtiokonttoriin, mutta sitä ei löydy von Rosenilta valtiokonttoriin saapuneiden kirjeiden joukosta.

⁴⁵² Talouskomission pöytäkirja 16.4.1751 ja talouskomissio KM:lle 4.6.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommisjonen 1749, RA.

elintarvikkeita 12 000 miestä tarvitsi muonitusjärjestyksen mukaisesti. Tämän jälkeen esitettiin, kuinka paljon valtakunnan eri makasiineissa oli varastossa ruokaa jo ennen hankintoja. Lopuksi kerrottiin, kuinka paljon ruokaa oli keväällä hankittu. Näin saatiin selville mitä tavaroita oli liikaa ja mitä liian vähän. Puutteet eivät välttämättä johtaneet uusiin hankintoihin, vaan niitä voitiin korvata niillä elintarvikkeilla, joita oli liikaa. Esimerkiksi ohraryynien ja naudanlihan sijaan voitiin antaa ruisjauhoa ja sianlihaa. Huomionarvoista on, ettei laskelmassa otettu huomioon tulevien vuosien tarpeita. Elintarvikevarastojen riittävydestä huolehdittiin vain vuosi kerrallaan.⁴⁵³

Vuoden 1752 muonitus suunnitelmien laadintaan osallistuivat valtiopäiville kokoontuneet säädyt. Puolustusdeputaation tavoitteena oli, ettei ruokavarastojen puute saanut muodostua esteeksi käyttää lisätyövoimaa linnoitustyömailla, jos valtion rahavarat muuten tämän sallisivat. Siksi makasiineihin tehtävien hankintojen piti olla suuruudeltaan sellaiset, että koko Suomessa oleva sotavoima, niin ruotsalaiset kuin suomalaiset joukot, voitaisiin tarvittaessa muonittaa. Varastojen muita käyttötarkoituksia ei myöskään unohdettu. Puolustusdeputaatio piti varsinaisten muonitus-tavoitteiden lisäksi hyvänä asiana, että varastot olivat kooltaan suuret katojen ja muiden yllättävien tarpeiden varalta.⁴⁵⁴

Menosääntödeputaatio ei kuitenkaan katsonut, että valtakunnan rahavarat sallisivat näin laajat hankinnat. Menosääntödeputaation tekemän ehdotuksen mukaisesti salainen valiokunta ohjeisti siksi valtaneuvostoa hankkimaan vain 10 000 miehelle vuoden ajaksi ruokaa.⁴⁵⁵ Päätöksen perusteella kenraalikuvernementin konttorissa laadittiin heinäkuun alusta 1752 kesäkuun loppuun 1753 ulottuva laskelma, jossa olemassa olevat varastot suhteutettiin jälleen muonitussäännön mukaisiin tarpeisiin.⁴⁵⁶ Kun puutteet olivat tiedossa, talouskomissio ohjeisti von Rosenia ostamaan ainakin 3 700 tynnyriä ruista ja jos mahdollista vielä 10 000 tynnyriä lisää ruista tai ruisjauhoa.⁴⁵⁷

Vaikka edellä mainitut muonitussuunnitelmat eivät toteutuneet sellaisenaan, ne antoivat tärkeää suuntaa-antavaa tietoa viranomaisille linnoitustyömaiden vuosittaisista muonitustarpeista.⁴⁵⁸ Niiden avulla kruunu pystyi tekemään ostopäätöksiä niin, ettei yhtä tavaraa kertynyt aivan liikaa tai toista liian vähän. Suunnitelmia laadittaessa oli silti parempi ylimitoittaa hankinnat kuin hankkia täsmälleen arvioitu määrä. Tämä oli sitäkin tärkeämpää, koska viljavarastoille oli kaksi käyttötarkoitusta.

⁴⁵³ Talouskomissio KM:lle 4.6.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommisionen 1749, RA. 12 000 sotilaan muonittamiseen 12 kuukauden ajan laskettiin tarvittavan 270 000 leiviskää kuivaleipää, 43 000 leiviskää jauhoa, 6 696 tynnyriä ohraryynejä, 165 000 leiviskää naudanlihaa, 6 750 leiviskää sianlihaa, 6 750 leiviskää voita ja 2 410 tynnyriä herneitä.

⁴⁵⁴ Puolustusdeputaation maavaliokunnan pöytäkirja 28.2.1752, 321–322, Lantutskottets protokoll R 2983, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

⁴⁵⁵ Menosääntödeputaation pöytäkirjanote 13.4.1752, Konzept R 3027, Statsdeputationen; Salaisen valiokunnan pöytäkirja 9.5.1752, 991–993, Protokoll R 2956, Sekretärsutskottet, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 30.6.1752, 429–429v, Riksrådsprotokoll A I aa:41, Krigsexpeditionen, RA.

⁴⁵⁶ Von Rosen KM:lle 3.9.1752, Skr. från generalguvernör: Finland vol. 14, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁴⁵⁷ Talouskomissio/valtiokonttori von Rosenille 12.11.1752, Registratur vol. 2, Ekonomikommisionen 1749, RA.

⁴⁵⁸ Suunnitelmien suuntaa-antavuus käy kuvaavasti ilmi talouskomission jäsenen, Tukholman pormestarin Thomas Plomgrenin huomautuksesta: kun töihin määrättiin 12 000 miestä, ruokaa täytyi varata 14 000 miehelle. Talouskomission pöytäkirja 5.4.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommisionen 1749, RA.

Varastojen erilaiset käyttötarkoitukset edellyttivät myös, että tavaroiden vaihteleva säilyvyys otettiin huomioon varastointipäätöksissä. Vuosien 1755–1756 valtiopäivien puolustusdeputaatio linjasi, että Suomen varastomakasiineihin oli hankittava 18 000–20 000 miehelle sellaisia tavaroita, jotka eivät olleet pilaantumisen alttiita ja joista voitiin muodostaa siten pysyvät varastot sekä armeijalle että väestölle. Helposti pilaantuvia ruokatavaroita piti hankkia sen sijaan vain 8 000–10 000 miehelle.⁴⁵⁹

Hankintojen suunnitteluun kuului ostotavoitteiden lisäksi hankinta-alueesta päättäminen. Tämä oli sekä taloudellinen että poliittinen kysymys. Taloudelliselta kannalta asiaan vaikutti tavaroiden saatavuus Suomesta, kuljetuskustannukset Suomeen ja näihin kuljetuksiin liittyneet riskit. Poliittisesti kysymys oli siitä, keiden haluttiin hyötyvän tavaroiden myymisestä.

Periaatteessa hankinnat makasiineihin piti toteuttaa Suomesta niin suurelta osin kuin mahdollista. Suomen deputaatio teki vuosien 1746–1747 valtiopäiville esityksen, jonka mukaan kaikki hankinnat Suomen armeijalle, makasiineihin ja linnoitustöihin oli tehtävä Suomen asukkailta. Taustalla vaikutti yhtäältä pyrkimys tukea suomalaista tuotantoa ja toisaalta välttää kalliita ja riskialttiita merikuljetuksia. Päätökseen liittyi kuitenkin tärkeä varaus. Edellytyksenä oli, että tavaroita oli riittävästi ja että ne olivat laadultaan yhtä hyviä kuin mitä muut pystyivät tarjoamaan. Säädyt hyväksyivät esityksen.⁴⁶⁰

Suomen deputaation esitys kiteytti kaksi keskeisintä hankinta-aluetta määritellyttä tekijää. Suomesta ostettaessa kustannukset olivat lähtökohtaisesti pienet. Jos Helsingin tai Loviisan kauppiaiden kanssa sovittiin, että tavarat toimitettiin suoraan näiden kaupunkien makasiineihin, kruunulle ei tullut lainkaan kuljetuskustannuksia. Lisäksi tavarat saattoivat olla jo lähtökohtaisesti edullisempia ostettaessa niitä Suomesta. Tämä koski erityisesti viljaa. Toisaalta hankintoja rajoitti tavaroiden saatavuus varsinkin, jos niiden tarve oli suuri. Molemmat näkökulmat tulivat esille vuonna 1751, kun Tukholmassa pohdittiin Suomeen siirrettävien ruotsalaisten joukkojen huoltoa.

Ruotsalaisten joukkojen huolto kuului Tukholmassa toimineen talouskomission tehtäviin. Kustannusten välttäminen oli tärkein asia, mikä puolsi hankintojen tekemistä Suomesta.⁴⁶¹ Hankintoja vastustettiin puolestaan vedoten tavaroiden niukuuteen. Tarmokkain tämän näkökulman puolestapuhuja oli talouskomission jäsen, Tukholman pormestari Thomas Plomgren. Hänen mielestään kruunun ei pitänyt tehdä mitään hankintoja Suomesta. Pormestari oli ennen kaikkea huolissaan Tukholman elintarvikehuollosta, jossa Suomesta tuoduilla elintarvikkeilla oli tärkeä asema. Lisäksi hän huomautti, että jos karja teurastettiin Suomessa makasiineja varten, seurauksena olisi tavarapulaa ja hintojen kohoamista linnoituspaikkakunnilla.⁴⁶² Plomgrenin esille nostamat asiat olivat todellisia huolia, mutta samalla hän ajoi myös kaupunkinsa kauppiaiden etua.

⁴⁵⁹ Puolustusdeputaation pöytäkirja 26.5.1756, 386–389, Handlingar och protokoll R 3065, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1755–1756, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

⁴⁶⁰ Mickwitz 1914, 147, 149, 151–154.

⁴⁶¹ Esim. voim osalta ks. talouskomission pöytäkirja 4.4.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommissionen 1749, RA.

⁴⁶² Talouskomission pöytäkirja 5.4.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommissionen 1749, RA.

Talouskomissio jakoi jäsenensä näkemykset ja päätti hankkia elintarvikkeet tukholmalaisilta kauppailta, jotta elintarvikkeiden hinta ei Suomessa kohoaisi kruunun hankintojen seurauksena. Kuljetuskustannukset talouskomissio kuittasi toteamalla, että Tukholmasta sai aina vuokrattua suomalaisen laivan edulliseen hintaan.⁴⁶³ Näin rikottiin vuosien 1746–1747 periaatetta tehdä hankinnat Suomesta.

Asiaan palattiin kuitenkin vuosien 1751–1752 valtiopäivillä. Puolustusdeputaatio esitti hankintojen tekemistä niin suurelta osin kuin mahdollista Suomesta. Syyksi todettiin kalliit ja riskialttiit kuljetukset Ruotsista. Menosääntödeputaatio laati asiasta lopullisen lausunnon, joka hyväksyttiin salaisessa valiokunnassa. Sisällöltään lausunto noudatti edellisten valtiopäivien Suomen deputaation tekemää esitystä. Hankinnat päätettiin jälleen tehdä Suomesta, vaikka salaisen valiokunnan jäsenenä toiminut Plomgren arvostelikin päätöstä.⁴⁶⁴ Vastaava näkemys hankinnoista hyväksyttiin myös vuosien 1755–1756 valtiopäivillä.⁴⁶⁵ Näin ollen koko tutkimus-ajanjaksolla 1747–1756 hankinnoissa suositettiin virallisesti Suomea. Koska viljan ja elintarvikkeiden hintatason piti olla Suomessa kuitenkin vähintään sama kuin Ruotsissa, tavaroiden markkinatilanne ja tarjonta ratkaisivat viime kädessä sen, miten käytännössä meneteltiin.

4.4. Viljakauppa ja yksityinen varastointi

Ostaessaan viljaa kauppailta, talonpojilta tai muilta tahoilta kruunu tuli osalliseksi Suomessa käytyyn viljakauppaan. Viljaa voitiin hankkia suuret määrät vain sellaisista paikoista, mihin sitä kaupankäynnin seurauksena kertyi ja missä sitä oli totuttu myymään. Kruunu joutui siten toimimaan talonpoikien ja kauppiaiden vakiintuneiden viljakauppakuvioiden puitteissa tehdessään hankintoja. Viljakaupan peruspiirteiden ymmärtäminen on siksi edellytys myös kruunun toiminnan ymmärtämiselle viljahankinnoissa.

Koska Suomi oli viljan tuotannossa 1700-luvun puolivälissä tavallisesti ylijäämäaluetta, viljakauppa painottui vientiin ja suuntautui sisämaasta rannikolle. Mitä kauempana talonpojat asuivat rannikolta, sitä vaivalloisempia olivat viljan kuljetukset vientikaupunkeihin. Talvi rekikeleineen oli helpoin ajankohta näille kuljetuksille, minkä vuoksi kevättalvi oli samalla myös viljakaupan aikaa. Kun vilja oli saatu talven aikana rannikolle, se voitiin keväällä meren auettua viedä laivoilla myytäväksi muualle.

⁴⁶³ Talouskomission pöytäkirjat 16.4.1751, 7.5.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomiskommissionen 1749, RA.

⁴⁶⁴ Puolustusdeputaation maavaliokunnan pöytäkirjat 5.2.1752, 32–33 (plenum); 12.2.1752, 293–295, Lantutskottets protokoll R 2983, Defensionsdeputationen; Menosääntödeputaation pöytäkirjat 7.4.1752, 680–681, 13.4.1752, 724, Protokoll R 3026; Menosääntödeputaation pöytäkirjanote 13.4.1752, Konzept R 3027, Statsdeputationen; Salaisen valiokunnan pöytäkirja 9.5.1752, 991–993, Protokoll R 2956, Sekreta utskottet, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

⁴⁶⁵ Puolustusdeputaation pöytäkirja 26.5.1756, 386–389, Handlingar och protokoll R 3065, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1755–1756, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

Eri rannikkokaupungeilla oli omat takamaansa ja kaupankäyntialueensa, joista talonpojat tulivat myymään tavaroitaan kaupunkeihin tai maaseudun markkinoille. Talonpojilla oli kuitenkin oikeus myydä tuotteensa itse valitsemaansa kaupunkiin.⁴⁶⁶ Hämeestä talonpojat veivät tuotteitaan etelärannikon osalta Helsinkiin ja Porvooseen.⁴⁶⁷ Lounaassa hämäläisten talonpoikien kauppamatkat suuntautuivat puolestaan Turkuun, jonka taloudelliseen etupiiriin kuului Varsinais-Suomen ja Satakunnan lisäksi huomattava osa Hämettä ja Uuttamaata.⁴⁶⁸

Niclas Wasström on taloudellisessa kuvauksessaan Turusta vuodelta 1749 arvioinut, että kaupunkiin tuotiin vuosittain 18 000–20 000 tynnyriä viljaa.⁴⁶⁹ Maaherra Ehrenmalmin mukaan elokuusta 1748 maaliskuuhun 1749 Turkuun tuotiin 13 963 tynnyriä ruista, 1 772 tynnyriä ruisjauhoa ja 2 396 tynnyriä ohraa. Viljan tuonti kaupunkiin painottui tammi- ja helmikuulle, mutta myös syyskuu, joulukuu ja maaliskuu olivat vilkkaita kuukausia. Kaukana asuneet viljelijät pystyivät tuomaan viljansa myytäväksi vain talvikeleillä.⁴⁷⁰ Jopa huonon satovuoden 1747 jälkeen Turkuun tuotiin syyskuun alun ja helmikuun lopun välisenä aikana vajaat 12 000 tynnyriä ruista ja ohraa.⁴⁷¹ Turku oli siten yksi tärkeimmistä viljakaupan keskuksista Suomessa, mutta se ei ollut ainoa.

Savon ja Pohjois-Karjalan kaskivaltaiset maakunnat olivat sadon onnistuessa Suomessa käydyn viljakaupan ydinalueita. 1700-luvun loppuun asti näitä kaskialueita pidettiin yleisesti viljan ylituotantoalueina, vaikka Arvo M. Soinisen näkemyksen mukaan tämä maine on liioiteltu. Monet itäsuomalaiset talonpojat saattoivat olla pakotettuja myymään viljaa enemmän kuin mitä heidän ravitsemustilanteensa olisi sallinut, minkä lisäksi ylijäämä oli jakaantunut epätasaisesti. Rikkailla saattoi olla viljaa varastossa samaan aikaan kun köyhät jo söivät hätäleipää. Kokonaisuudessaan ylituotanto ei näin ollen välttämättä ollut kovin mittavaa.⁴⁷² Rannikkokaupunkien näkökulmasta tosiasia oli kuitenkin, että viljaa tuli Savosta ja Karjalasta myyntiin huomattavat määrät.

Kauppa suuntautui sekä Suomenlahdelle että Pohjanlahdelle. Kun Ruotsin raja siirtyi yhä lännemmäksi ensin Uudenkaupungin rauhassa 1721 ja sitten Turun rauhassa 1743, Savon ja Pohjois-Karjalan valtakunnan sisäiset yhteydet etelärannikolle vaikeutuivat huomattavasti. Rajan taakse jääneet Hamina ja Viipuri houkuttelivat jatkuvasti sisämaan talonpoikia puoleensa, mikä oli pysyvä ongelma Ruotsin viranomaisille. Rajan läheisyyteen perustettiin vuonna 1745 Loviisa, joka onnistuikin vetämään puoleensa suuren osan sisämaan kaupasta. Talonpoikien kauppamatkojen suuntautumista Loviisaan edisti uuden kruununmakasiinin sijoittaminen sinne. Kun talonpoikien piti toimittaa maksamansa verovilja makasiiniin tai muuten asioida läänin hallintokaupungissa, he saattoivat samalla tuoda myös myyntitavaransa sinne.⁴⁷³

⁴⁶⁶ Åmark 1915, 67–68.

⁴⁶⁷ Lindeqvist 1926, 333–336.

⁴⁶⁸ Nikula 1970, 403–404.

⁴⁶⁹ Wasström 1749 (1967), 30.

⁴⁷⁰ Ehrenmalm KM:lle 21.9.1748, 6.4.1749, Skr. från landshövdingar: Åbo och Björneborgs län vol. 22–23, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁴⁷¹ Ehrenmalm_KM 19.3.1748, Skr. från landshövdingar: Åbo och Björneborgs län vol. 22, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁴⁷² Soininen 1974, 353, 369.

⁴⁷³ Wirilander 1960, 739–743.

Loviisan kanssa sisämaan viljasta kilpailivat Porvoon kauppiaat. Tässä kilpailussa porvoolaiset olivat kuitenkin alakynnessä, sillä talonpojilla oli Savosta ja Karjalasta lyhempi matka Loviisaan kuin Porvooseen. Ainoa tapa porvoolaisille kilpailla viljasta oli tarjota siitä korkeampi hinta kuin naapurikaupungissa. Tällä tavoin Porvoon onnistuikin vetämään puoleensa varsin hyvin viljaa pitkän matkan päästä sisämaasta. Vilja- ja elintarvikekauppa oli Porvoolle hyvin tärkeää, sillä kaupungin vientikauppa perustui lähes yksinomaan elintarvikkeisiin ja tekstiileihin.⁴⁷⁴ Näiden kahden kaupungin välisestä hintakilpailusta hyötyivät talonpojat, mutta kruunulle kilpailu oli haitallista viljan hintojen noustessa ja hankintojen kallistuessa.

Helsinki oli jo niin kaukana Savosta, ettei sinne enää tuotu sisämaan kaskimailta juurikaan viljaa myytäväksi.⁴⁷⁵ Helsinki joutui tyytymään pääosin Uudeltamaalta ja Hämeestä tuotuun viljaan, mistä se joutui kilpailemaan vielä Porvoon kanssa. Helsinki ei ollut siksi lähtökohtaisesti mikään viljanviennin keskus Suomessa. Maaherra Gyllenborgin mukaan Helsinkiin ei tavallisesti tuotu paljoa enempää viljaa kuin mitä kaupungin asukkaat välttämättä tarvitsivat elannokseen.⁴⁷⁶ Henric Forsiuksen tiedot Helsingin ulkomaan kaupasta vahvistavat maaherran toteamuksen. Helsinkiin tuotiin vuonna 1754 ruista vain 2 730 tynnyriä ja seuraavana vuonna 2 351 tynnyriä. Vientiin tästä viljamäärästä päättyi hieman alle 1 000 tynnyriä.⁴⁷⁷

Vaikeat kuljetusmatkat vaikuttivat siihen, että Suomenlahdelle suuntautuneen kaupan lisäksi savolaiset veivät tuotteitaan Pohjanlahden rannikolle. Savon pohjoisosista oli matkaa Loviisaan 50–60 peninkulmaa, mutta Pohjanlahdelle vain noin 20 peninkulmaa. Erityisesti Ouluun tuotiin viljaa Pohjois-Savosta, minkä lisäksi myös Raahe ja Kokkola hyötyivät Savon kaupasta.⁴⁷⁸ Savon tuonnista huolimatta kovin mittavaa viljakauppa ei Pohjanmaalla 1740- ja 1750-luvuilla ollut. Vuosina 1748–1754 koko Pohjanmaan läänistä vietiin ruista ulos yhteensä 7 340 tynnyriä, mikä tarkoitti keskimäärin vain noin 1 000 tynnyriä vuodessa.⁴⁷⁹

Sisämaasta ostamaansa viljaa rannikkokaupunkien kauppiaat veivät tavallisina satovuosina keväisin suuret määrät Ruotsiin. Etelä-Suomen kaupungeista Turusta, Helsingistä, Porvoosta ja Loviisasta viljaa ja jauhoja vietiin pääosin Tukholmaan.⁴⁸⁰ Kuvaavaa kaupan suuntautumiselle on, miten Helsingin maistraatin maaherralle lähettämän selostuksen mukaan kaupungista vietiin Tukholmaan niin paljon viljaa, jauhoa ja elintarvikkeita kuin mahdollista.⁴⁸¹ Vastaava tilanne oli Loviisassa, josta viljaa vietiin Tukholmaan niin paljon kuin ylijäämää oli.⁴⁸²

Syy viljan viennin suuntautumiseen Ruotsiin ja erityisesti Tukholmaan oli viljan korkea hinta pääkaupungissa. Ruotsin puoleinen osa valtakuntaa oli viljan tuotannossa alijäämäaluetta, jonne tuotiin huomattavat määrät viljaa Suomen lisäksi erityisesti ulkomailta. Kun hinnan lisäksi otetaan vielä huomioon suomalaisen viljan kysyntä

⁴⁷⁴ Mäntylä 1994, 292, 298–299.

⁴⁷⁵ Wirilander 1960, 744.

⁴⁷⁶ Gyllenborg von Rosenille 17.5.1748 (konsepti), 433–436, Kirjekonseptit Da:18, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

⁴⁷⁷ Forsius 1757, 69–71.

⁴⁷⁸ Halila 1953, 294, 306; Wirilander 1960, 745–747.

⁴⁷⁹ Kaila 1931, 42–43; Alanen 1949, 300; Halila 1953, 298; Aunola 1967, 133–134.

⁴⁸⁰ Åmark 1915, 25.

⁴⁸¹ Helsingin maistraatti Gyllenborgille 20.2.1748, 342–347, Kirjeasiakirjat Ea:42, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

⁴⁸² Wirilander 1960, 743.

Ruotsin puolella, ei ole ihme, että kauppiaat veivät varastonsa sinne, jos se vain oli mahdollista. Suomalaista ruista arvostettiin Ruotsin puolella erityisesti siemenviljana, ja riihikuivattuna se sopi hyvin varastoitavaksi.⁴⁸³

Edes katovuodet eivät vähentäneet Tukholman houkutusta vientikohteena. Kato vuosina kauppiaille oli entistä tärkeämpää saada kalliilla hinnalla ostamastaan viljasta mahdollisimman hyvä hinta myydessä. Helsingin kauppiaat totesivat tämän suoraan maistraatissa vuoden 1746 huonon sadon jälkeen. Jollei kruunu määräisi vientikieltoa, kauppiaat halusivat myydä viljansa sinne mistä saivat parhaan hinnan.⁴⁸⁴ Turussa maaherra nuhteli vuonna 1758 porvareita siitä, että nämä eivät myyneet vallitsevina katovuosina viljaansa hätää kärsiville, vaan ostivat viljan varastoon ja odottivat, että pääsisivät viemään sen Tukholmaan. Kun kauppiaita syytettiin korkeista viljan hinnoista, nämä vastasivat noudattavansa Tukholman hinnanvaihteluita.⁴⁸⁵

Monille Suomen kauppiaista viljakauppa oli tärkeä elinkeino. Viljan ja jauhon vienti Ruotsiin oli heille osa laajempaa liiketoimintakuviota. Esimerkiksi Porvoossa kauppiaat ostivat talonpojilta viljaa syksyllä, jauhoivat sen talvella jauhoksi ja veivät keväällä vesien auettua Tukholmaan. Jauhon myymisestä saaduilla varoilla kauppiaat ostivat Tukholmasta tavaroita, joita he toivat paluumatkalla Suomeen.⁴⁸⁶ Vastaava tilanne oli Turussa, jonka kauppiaille oli muodostunut mittavia velkasuhteita Tukholmaan. Kauppiaat olivat velvollisia maksamaan nämä velat keväällä pääkaupunkiin viemälläan viljalla. Keväisin monien kauppiaiden omaisuudesta suuri osa oli sidottuna juuri viljaan.⁴⁸⁷ Oli tärkeää, että kauppiaat pystyivät viemään viljansa Tukholmaan mahdollisimman aikaisin keväällä niin, että se ehdittäisiin myydä ennen kuin ulkomailta saapui viljaa. Laivojen piti siksi lähteä Suomesta jo huhtikuussa, jotta ne ehtisivät perille toukokuuhun mennessä.⁴⁸⁸

Vaikka Suomi oli hyvinä vuosina ylituotantoaluetta, huonot vuodet olivat yleisiä ja tällöin viljaa saatettiin joutua tuomaan maahan. Suomen rannikkokaupungeista vain Turulla, Helsingillä ja Loviisalla oli 1700-luvun puolivälissä täydet tapulioikeudet eli lupa harjoittaa sekä ulkomaille suuntautunutta vienti- että tuontikauppaa.⁴⁸⁹ Kaikki ulkomailta laillisesti tuotu vilja saapui siten näihin kolmeen kaupunkiin.

Viljan tuonti Suomeen ei kuitenkaan ollut niin laajamittaista kuin huonojen sato vuosien perusteella olisi ollut odotettavissa. Verrattaessa Ruotsiin tuotuihin viljamääriin Suomen tuonti oli kokonaisuudessaan vähäistä. Aulis J. Alanen on todennut, ettei viljan tuonti Suomeen missään vaiheessa kohonnut suuremmaksi kuin 6 % koko valtakunnan viljan tuonnista.⁴⁹⁰ Taulukosta 4 ilmenee Suomeen ulkomailta (sisältäen

⁴⁸³ Åmark 1915, 8–9, 25, 44, 50–54. Riihikuivauksesta ks. myös Hatakka 2019.

⁴⁸⁴ Helsingin maistraatin pöytäkirja 27.3.1747, 37–44, Pöytäkirjat Ca:50, Helsingin maistraatti, HKA.

⁴⁸⁵ Nikula 1970, 449–450.

⁴⁸⁶ Porvoon maistraatti Gyllenborgille 14.3.1748, 503–507v, Kirjeasiakirjat Ea:42; Gyllenborg von Rosenille 20.5.1748 (konsepti), 448–449, Kirjekonseptit Da:18, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

⁴⁸⁷ Valtiopäiväedustaja Trappin memoriaali 3.4.1747, asiakirja nro 116, Handlingar ang. krigsväsendet till lands R 2894, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1746–1747, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

⁴⁸⁸ Mickwitz 1914, 171.

⁴⁸⁹ Wuorinen 1959, 44–45.

⁴⁹⁰ Alanen 1963, 160.

Ruotsin Pommerin) vuosina 1747–1757 tuodun rukiin määrä. Rukiin lisäksi ulkomailta tuotiin 1747–1757 jonkin verran kauraa, vehnää ja ohraa. Näiden tuontimäärät olivat kuitenkin varsin pieniä.⁴⁹¹

Taulukko 4.4: *Suomen tapulikaupunkeihin tuotu rukiin määrä vuosina 1747–1757 (tynnyreinä)*⁴⁹²

Vuosi	Turkuun	Helsinkiin	Loviisaan	Yhteensä
1747	-	38	-	38
1748	-	-	-	-
1749	-	10	-	10
1750	-	-	-	-
1751	-	-	-	-
1752	-	-	-	-
1753	-	17 507	3 252	20 759
1754	-	1 511	-	1 511
1755	1 164	6 964	-	8 128
1756	5 128	4 145	33	9 306
1757	1 497	119	226	1 842

Taulukosta ilmenee, että vuosina 1747–1748 Suomeen tuotiin vain joitain kymmeniä tynnyreitä ruista, vaikka sato oli pääosin epäonnistunut sekä vuonna 1746 että 1747. Viljan hinnat olivat korkealla ja kruunu joutui antamaan avustuksia talonpojille.⁴⁹³ Voi kysyä, miksi viljaa ei tällöin tuotu Suomeen. Periaatteessa hintojen kohoamisen olisi pitänyt edistää tuontia. Käytännössä tämä edellytti kuitenkin riittävän hyvää ostovoimaa puutteessa olevalta väestönosalta, jotta se kykenisi maksamaan kohonneen hinnan. Näin ei ilmeisesti ollut tai siihen ei uskottu. On myös mahdollista, ettei viljan hinta kohoamisestaan huolimatta ollut vielä niin korkea, että tuonti pitkien matkojen päästä olisi ollut kannattavaa.

Tuonti oli lisäksi vuosina 1747–1748 poikkeuksellisen hankalaa, koska Itävallan perimyssodan vuoksi lähes kaikkialla Itämeren alueella oli sotavarusteluita ja useat maat olivat määränneet vientikiellon viljalle ja elintarvikkeille. Erityisesti Venäjän määräämä vientikielto oli ongelmallinen, sillä se katkaisi perinteiset viljakauppayhteydet Baltiaan. Viroa, Liivinmaata ja Kuurinmaata koskenut vientikielto oli voimassa sekä vuonna 1747 että 1748. Viljaa olisi periaatteessa voinut tuoda Ruotsin Pommerista, mutta ainakaan Helsingin porvaristo ei osoittanut kiinnostusta tähän kauppaja- ja kamarikollegion kehotuksista huolimatta.⁴⁹⁴ Suomen viljaylijäämä näyttääkin olleen sen verran suurta, ettei osittainen katovuosi vielä edellyttänyt viljan tuontia.

⁴⁹¹ Taulukon 4.4 lähteet.

⁴⁹² Lähteet: Inkommande spannemähl, Berättelser om utrikes handel, serie 2, 1738–1750 del 2 (f. 356–363); 1751–1763 del 1 (f. 147–154); Kammarkontoret, Kommerskollegium, RA.

⁴⁹³ Ks. luvut Sadot ja kadot (4.1.2) ja Järjestelmä ja sen tehtävät (7.2.1).

⁴⁹⁴ Salaisen valiokunnan pöytäkirjat 16.10.1746, 105–108, 29.1.1747, Protokoll R 2863, Sekreta utskottet, Riksdagen 1746–1747, Frihetstidens utskottshandlingar, RA; Kauppa ja kamarikollegio Gyllenborgille 31.1.1747, 1024–1026 (Ea:36), 27.2.1747, 1022–1023v (Ea:36), Stiernstedt Gyllenborgille 23.3.1747 (Ea:35) ja kauppakollegio Gyllenborgille 3.8.1748, 1126–1128v (Ea:41),

Vuosien 1753 ja 1755 suuret rukiin tuontimäärät eivät johtuneet kadoista, vaan kruunun mittavista viljahankinnoista.⁴⁹⁵

Tutkimusajanjaksolla eniten viljaa Suomeen tuotiin pajojen katojen jälkeen vuosina 1756–1757. Myös tuolloin tuontia vaikeuttivat Venäjän määräämät vientikiellot Viroon ja Liivinmaalle. Vientikiellon vuoksi tuonti Tallinnasta jäi vain noin 526 tynnyriin vuonna 1756. Korvaavaa viljaa saatiin kuitenkin yhteensä 3 619 tynnyriä Liepajasta, Pärnusta ja Danzigista. Tämä vilja onnistuttiin tuomaan kesällä, jolloin vienti oli Venäjältä hetken aikaa sallittua. Syksyllä vienti oli kuitenkin jälleen kielletty kaikista satamista, joista tavallisesti viljaa tuotiin Helsinkiin.⁴⁹⁶ Rukiin tuontimäärää voi pitää näinä vuosina kokonaisuudessaan varsin pienenä ottaen huomioon katojen vakavuuden.

Katovuosien yleisyydestä huolimatta Suomessa ei ollut juurikaan yksityisiä viljavarastoja. Näin oli siitakin huolimatta, että tapulikaupungeilla katsottiin olevan vuonna 1741 annetun asetuksen perusteella velvollisuus hankkia ja varastoida viljaa maan tarpeisiin. Kun sato epäonnistui tai kadon uhka oli suuri, kruunu korosti tätä velvollisuutta kaupungeille. Näin kävi esimerkiksi vuoden 1747 epäonnistuneen sadon jälkeen ja uudelleen vuonna 1749, kun pelättävissä oli, että ruissato jäisi heikoksi.⁴⁹⁷

Kauppiaat olivat haluttomia säilyttämään viljaa varastossa yhtään enempää kuin oli välttämätöntä. Viljan varastointi oli heille riskialtista ilman varmuutta myyntimahdollisuuksista. Tämä kauppiaiden näkemys ilmenee selvästi helsinkiläisten kauppiaiden vastauksessa maaliskuussa 1747 maistraatille, joka muistutti näitä velvollisuudesta varmistaa, ettei maan asukkailla ollut pulaa ruoasta. Kauppiaat sanoivat olevansa valmiit hankkimaan viljaa ja ruokatavaroita, jos saisivat ne myydyiksi. Kauppiaiden mukaan maalla asuvat eivät juuri koskaan tulleet kaupunkiin ruokatavaroita ostamaan.⁴⁹⁸ Saman näkökulman oli tuonut esiin myös Porvoon valtiopäiväedustaja Hagert vuosien 1746–1747 valtiopäivillä. Lähiseudun tarpeisiin viljaa riitti, mutta kauempaa sitä ei tultu ostamaan.⁴⁹⁹ Ilman nälänhädän välitöntä uhkaa viljan varastoinnille ei pienissä kaupungeissa ollut riittävää tarvetta, jotta se olisi ollut houkuttelevaa.

Maaseudulla varastointi näyttää kaupunkien tavoin jääneen myös vähäiseksi. Useimmat talonpojat niin Ruotsin kuin Suomen puolella valtakuntaa olivat pientuottajia, joilta riitti yksittäin myytäväksi vain vähän viljaa. Talonpojat pyrkivät jättämään mahdollisuuksien mukaan osan sadosta siemenviljaksi ja oman talouden vuotuisen käyttöön. Sadosta piti erottaa myös kruunulle veroina menevä osuus ja maksut

Kirjeasiakirjat, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Helsingin maistraatin pöytäkirjat 16.2.1747, 10–11, 9.3.1747, 26–28, 3.9.1748, 380–381, 19.9.1748, 410–411, Pöytäkirjat Ca:50, 52, Helsingin maistraatti, HKA.

⁴⁹⁵ Ks. luku Paluu hankintoihin Suomesta 1753–1756 (4.8.3).

⁴⁹⁶ Gyllenberg KM:lle 6.5.1756, Uudenmaan ja Hämeen lääninhallitus KM:lle 11.11.1756, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 19, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirjat 17.5.1756, 829–829v, 15.7.1756, 66–67, Riksrådsprotokoll A I a:58–59, Inrikescivil expeditionen, RA; Inkommande general persedle extracter 1755–1756 (Helsingfors), Berättelser om utrikes handel, serie 1, Kammarkontoret, Kommerskollegium, RA.

⁴⁹⁷ Kauppa- ja kamarikollegio Gyllenbergille 20.1.1747, 853–853v, Kirjeasiakirjat Ea:36, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 11.7.1749, 39–39v, Riksrådsprotokoll A I a:43, Inrikescivil expeditionen, RA; Wuorinen 1966, 12.

⁴⁹⁸ Helsingin maistraatin pöytäkirjat 27.3.1747, 37–44, 30.3.1747, 49–50, Pöytäkirjat Ca:50, Helsingin maistraatti, HKA.

⁴⁹⁹ Mickwitz 1914, 171–172.

jakopalkkalaitoksen palkkatiloille ja papistolle. Vaikka myytävää ei ollut paljon, se oli talonpojille sitäkin tärkeämpää, koska nämä tarvitsivat viljan ja muiden maataloustuotteiden myynnistä saatuja varoja kruunun rahaverojen maksamiseen. Siksi talonpojat eivät juurikaan itse pystyneet jättämään varastoon viljaa, vaan joutuivat myymään sen heti syksyllä puinnin jälkeen.⁵⁰⁰

Täysin ilman varastoja talonpojat eivät kuitenkaan olleet. Esimerkiksi Turun ja Porin läänissä vuoden 1747 kadosta selvittiin osittain siksi, että talonpojat toivat myytäväksi aikaisemmilta vuosilta säästämäänsä viljaa. Varsinkin lyhytaikaiset ja tilannekohtaiset varastot olivat ilmeisesti yleisiä. Jos syksyllä rukiin kylvä epäonnistui, talonpojat saattoivat pyrkiä varmuuden vuoksi jättämään ruista säästöön seuraavaan syksyn kylvöihin asti.⁵⁰¹ Varastot painottuivat vauraimmille viljelijöille, joilla oli taloudelliset edellytykset jättää viljaa säästöön. Nämä pystyivät myös lainaamaan viljaa naapureilleen. Ilkka Teerijoki on osoittanut perukirjojen perusteella, että itäisellä Uudellamaalla 1700-luvun lopulla noin joka kahdeksannella henkilöllä oli viljaomaisuutta tai viljasaatavia.⁵⁰²

Kruunun näkökulmasta Suomen viljakaupassa vallinnut tilanne oli yhtä aikaa sekä edullinen että haasteellinen. Tavallisina satovuosina kauppiailta oli ostettavissa viljaa, jota nämä olivat hankkineet talonpojilta. Kruunun piti kuitenkin toimia nopeasti hankinnoissaan, koska muuten kauppiat veivät viljansa Tukholmaan. Kruunu ei voinut siksi ostaa milloin tahansa suuria määriä viljaa varastoon. Tarpeet piti ennakoita syksyllä sadon jälkeen ja vilja hankkia kevättalven rekikeliä aikaan ennen purjehduskautta. Kesällä viljaa ei ollut enää suuria määriä saatavissa Suomesta. Samalla yksityisten varastojen vähäisyys tarkoitti, että paineet kruunun varastoja kohtaan kasvoivat silloin, kun viljasadot epäonnistuivat. Jos ulkomaat asettivat lisäksi vielä vientikieltoja viljalle katovuosina, tilanne oli erityisen vaikea.

4.5. Talonpojilta ostamisen ongelmat

Teoriassa kruunulle paras tapa ostaa viljaa oli hankkia sitä ilman välikäsiä suoraan talonpojilta eli tavarantottajilta. Vaikka kaupunkien porvaristolla oli privilegioidensa nojalla yksinoikeus kaupankäyntiin, kruunu pystyi silti harjoittamaan itsenäistä viljakauppaa. Kun Suomen deputaatio esitti vuosien 1746–1747 valtiopäivillä, että kruunu hankkisi viljaa, tarkoituksena oli tukea viljelijöitä taloudellisesti tasaamalla hintoja. Esityksen mukaan hyvinä vuosina kruunun tuli maksaa viljasta tavallista paremmin ja huonoina vuosina myydä viljaa halvalla.⁵⁰³

⁵⁰⁰ Åmark 1915, 36, 41–42; Soininen 1974, 356–367.

⁵⁰¹ Ehrenmalm KM:lle 19.3.1748, 21.9.1748, Skr. från landshövdingar: Åbo och Björneborgs län vol. 22, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁵⁰² Teerijoki 1993, 197–198.

⁵⁰³ Mickwitz 1914, 200. Kaupunkien kaupankäyntioikeuksien suhdetta kruunun hankintoihin ei nähtävästi ollut määritelty mitenkään yksityiskohtaisesti. Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherra Gyllenborg totesi valtiopäiväkertomuksessaan 1751, että Suomen deputaation esittämät suorat hankinnat talonpojilta olivat hänen mukaansa mahdollisia, jos ne eivät rikkoneet kaupunkien privilegioita. Hän oli huolissaan, että kruunun toiminta viljamarkkinoilla voisi sulkea pois kauppiat

Talonpoikien viljaa oli lähtökohtaisesti hyvin tarjolla kruunulle ostettavaksi. Koska Suomi oli tavallisina vuosina ylituotantoaluetta ja talonpoikien piti rahan saamiseksi myydä lähes koko satonsa, viljaa oli periaatteessa saatavilla edulliseen hintaan. Yrityksistä huolimatta kruunu ei kuitenkaan onnistunut ostamaan talonpojilta viljaa läheskään niin edullisesti ja paljon kuin se olisi halunnut. Kruunun suorat hankintayritykset saattoivat pikemminkin vaikeuttaa hankintoja kuin helpottaa niitä.

Kruunun harjoittamassa viljakaupassa vallinnut tilanne kuvastuu parhaiten vuoden 1750 poikkeuksellisen hyvän sadon jälkeisistä hankintasuunnitelmista ja niiden toteutumisesta. Hankinnat oli tarkoitus tehdä kauppiaiden ohi suoraan talonpojilta. Maaherrojen tuli ilmoittaa kuulutuksilla lääninsä asukkaille, että tilalliset saisivat tuoda niin paljon ruista myytäväksi kuin pystyivät. Viljan hinnan piti olla kaikkialla sama: 15 kuparitaaleria ruistynnyriltä. Tätä pidettiin tyydyttävänä hintana sekä kruunulle että talonpojille.⁵⁰⁴ Hinta oli korkeampi kuin eteläisen Suomen läänien vuoden 1750 verohinnat, jotka oli muodostettu kaupungeissa loppuvuodesta vallinneen hintatason mukaan. Esimerkiksi Uudenmaan ja Hämeen läänissä rukiin verohinta oli 13,5 kuparitaaleria.⁵⁰⁵

Helsingiläiset kauppiaat olivat vähän ennen valtaneuvoston päätöstä tarjoutuneet myymään kruunulle 1 200 tynnyriä viljaa. Ehdotuksen mukaan rukiin tynnyrihintana olisi ollut 16 kuparitaaleria ja 8 äyriä. Kun viljaa oli päätetty ostaa talonpojilta halvempaan hintaan, kauppiaiden tarjousta ei hyväksytty.⁵⁰⁶

Viljan ostaminen ei kuitenkaan onnistunut suunnitelmien mukaan, mikä käy ilmi Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherran valtiopäiväkertomuksesta. Joulusta alkaen tammikuuhun asti ruistynnyri oli maksanut maaseudulla 12 kuparitaaleria ja Helsingissä 13–14 kuparitaaleria. Kun ilmeni, että kruunu halusi ostaa viljaa 15 kuparitaalerin määrättyllä hinnalla, kauppiaat olivat heti valmiit tarjoamaan enemmän saadakseen viljan itsellensä. Pian viljan hinta oli noussut 16 taaleriin ja 24 äyriin. Talonpojat myivät siksi viljansa porvareille, eikä kruunu onnistunut ostamaan juurikaan viljaa näiltä. Samalla viljan hinnan kohoaminen tarkoitti, ettei kruunulla ollut enää mahdollisuutta edullisiin viljahankintoihin.⁵⁰⁷

Koska viljaa tarvittiin linnoitustöiden tarpeisiin, sitä jouduttiin ostamaan lopulta porvaristolta. Hinta oli nyt korkeampi kuin millä helsinkiläiset kauppiaat olivat loppuvuodesta 1750 tarjoutuneet myymään. Porvoosta ostettiin huhtikuussa 1751 riihikuivattua ruista 1 562 tynnyriä hintaan 17 kuparitaaleria tynnyriltä. Sama hinta

”tärkeimmistä ja lyhyesti sanottuna ainoasta tuotteesta, jota he talonpojilta saivat”. Gyllenborgin huolet eivät kuitenkaan olleet este kruunun viljahankinnoille suoraan talonpojilta edes kyseisenä vuonna. Uudenmaan ja Hämeen läänin valtiopäiväkertomus 1751, 278v-284v, Landshövdingars riksdagsrelationer R 3004, Kammar-, ekonomi- och kommersedputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

⁵⁰⁴ Von Rosen KM:lle 15.11.1750, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 10, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 20.12.1750, 793–794v, Riksrådsprotokoll A I a:45, Inrikescivil expeditionen, RA.

⁵⁰⁵ Von Rosen KM:lle 3.1.1751 (liite), Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 11, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁵⁰⁶ Von Rosen KM:lle 29.11.1750, 6.12.1750, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 10, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁵⁰⁷ Uudenmaan ja Hämeen läänin valtiopäiväkertomus 1751, 278v-284v, Landshövdingars riksdagsrelationer R 3004, Kammar-, ekonomi- och kommersedputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

maksettiin myöhemmin myös Loviisasta ostetusta viljasta.⁵⁰⁸ Ruistynnyristä maksettiin siis enemmän kuin mitä helsinkiläiset kauppiaat olivat joulukuussa 1750 tarjonneet (ks. taulukko 4.5). Hintakilpailu kauppiaiden kanssa oli kostautunut kruunulle, joka joutui maksamaan suunniteltua korkeamman hinnan viljasta erinomaisenakin satovuonna. Kovin korkea hinta ei silti ollut verrattuna muihin vuosiin. Esimerkiksi huonona satovuonna 1747 verohinta oli ollut Uudellamaalla 21 kuparitaaleria.⁵⁰⁹

Taulukko 4.5: *Rukiin tynnyrihintoja Uudellamaalla vuoden 1750 sadon jälkeen*⁵¹⁰

Aika ja paikka	Hinta kuparitaalerein
6.12.1750 helsinkiläisten kauppiaiden tarjous kruunulle	16 ¼
20.12.1750 valtaneuvoston määrämä ostohinta Suomesta	15
21.12.1750 Uudenmaan ja Hämeen läänin verohinta	13 ½
Jouluna 1750 maaseudulla	12
Tammikuussa 1751 Helsingissä	13–14
Kevättalvella 1751 Helsingissä	16 ¾
18.4.1751 Porvoossa kruunun hyväksymä tarjous	17

Vuosien 1750–1751 hankintasuunnitelman kohtalo osoittaa hyvin sen, miten vaikeaa kruunun oli kiertää kauppiaiden vakiintunutta asemaa viljakaupassa. Kruunun suorat viljahankinnat olivat uhka kaikille niille kauppiaille, joille viljakaupasta oli muodostunut välttämätön osa liiketoimintaa. Jos kruunu osti viljaa suoraan talonpojilta, se oli kauppiaiden näkökulmasta kilpailija. Ilmiö ei ollut mitenkään uusi tai ainutlaatuinen. Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherra Gyllenborgin mukaan kruunun suorat hankinnat talonpojilta nostivat viljan hintaa koko Suomessa ja tekivät aina viljasta Helsingin alueella erittäin kallista.⁵¹¹

Hintakilpailussa häviäminen ei kuitenkaan ollut ainoa syy kruunun heikkoon kilpailuasemaan kauppiaisiin nähden. Ostessaan viljaa talonpojilta kruunu joutui

⁵⁰⁸ Von Rosen KM:lle 25.4.1751, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 11, Skrivelser till K.M:t, RA; Talouskomission pöytäkirja 29.5.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomiskommissionen 1749, RA.

⁵⁰⁹ Johanson 1926, 26.

⁵¹⁰ Lähteet: Alaviitteissä 504–508 mainitut lähteet.

⁵¹¹ Uudenmaan ja Hämeen läänin valtiopäiväkertomus 15.7.1751, 278v–284v, Landshövdingars riksdagsrelationer R 3004, Kammar-, ekonomi- och kommersedeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

maksamaan jo lähtökohtaisesti enemmän kuin kauppiaat. Syynä tähän olivat talonpoikien ja kauppiaiden välille muodostuneet tiiviit kauppasuhteet, jotka tunnetaan myös nimellä majamieslaitos.

Majamieslaitoksen juuret juontuivat merkantilistisen kauppalainsäädännön määräyksistä. Lain mukaan kaiken kaupankäynnin oli tapahduttava kaupungeissa lukuun ottamatta maaseudulla pidettäviä markkinoita. Välityskauppa oli kielletty, mikä tarkoitti sitä, etteivät talonpojat saaneet myydä naapuriensa tavaroita kaupungeissa. Talonpoikien piti tehdä siksi itse kauppamatkansa, jotka saattoivat olla hyvinkin pitkiä kaupunkien vähälukuisuuden vuoksi. Kaupungeissa pitkän matkan uuvuttamat talonpojat hakeutuivat entuudestaan tuttujen porvarien luokse, mikä synnytti näiden välille kauppattavuuksia ja kestiystävyyksiä.⁵¹²

Kauppattavuus ei välttämättä edellyttänyt, että talonpoika asioisi yhden ja saman kauppiaan kanssa. Pysyvä ja sidottu kauppasuhte muodostui vasta, kun kauppias myönsi luottoa talonpojille. Majamieslaitos oli voimissaan erityisesti Pohjois-Pohjanmaalla, jossa se oli kiinteästi yhteydessä tervakauppaan ja jossa talonpojilla oli paljon velkasuhteita kauppiaiden kanssa.⁵¹³

Myös Etelä-Suomessa kauppiaiden ja talonpoikien välillä oli kiinteitä kauppasuhteita. Talonpoikia kestittiin ja heille valmistettiin ruokaa, mistä on mainintoja esimerkiksi Helsingissä.⁵¹⁴ Myös Porvoossa ja Turussa oli vastaavia majamiessuhteita vielä 1700-luvulla.⁵¹⁵ Näitä suhteita ulkopuolisen oli vaikea rikkoa, mikä käy hyvin ilmi Helsingistä vuonna 1752, kun Ruotsista juuri saapuneiden värvättyjen rykmenttien marketit yrittivät kilpailla kauppiaiden kanssa talonpoikien tuotteista. Rykmenttien everstien yhteisvalituksen mukaan varuskunta oli täysin suljettu pois kaupankäynnistä ruokatavaroilla. Everstit ilmoittivat syyksi tähän tilanteeseen nimeltä mainiten majamieslaitoksen: ”*hafwe de sina så kallade maiiamees*”. Myös kielitaito oli ummikko-ruotsinkielisiä joukkoja vastaan heidän yrittäessään asioida suomenkielisten talonpoikien kanssa. Everstit valittivat, että kun talonpoika tuli kaupunkiin tavaroita myymään, porvarit houkuttelivat tämän heti luokseen puhumalla samaa kieltä tämän kanssa.⁵¹⁶

Majamieslaitos näyttää rajoittuneen etelässä kuitenkin pääosin kestitykseen ja kauppattavuuteen. Helsingissä kauppiaat kilpailivat keskenään talonpoikien kaupunkiin tuomista tavaroista yrittäen ostaa tuotteet jo ennen niiden päätymistä torille ja sekaantuen jopa toistensa keskeneräisiin kauppoihin. Vastaava tilanne oli myös Porvoossa.⁵¹⁷ Kauppiaat eivät kilpailleet vain keskenään, vaan myös kaupungit kilpailivat toistensa kanssa yrittäen saada talonpojat juuri omaan kaupunkiinsa kauppaan käymään.⁵¹⁸

Kestitys ja kauppasuhteet antoivat kauppiaalle etulyöntiaseman kruunuun nähden kilpailtaessa talonpoikien tuotteista. Maaherra Gyllenborg totesi vuonna 1748 kenraalikuvernööriille, ettei viljan hinta voinut koskaan olla kestityksen takia kruunulle yhtä edullinen kuin se oli porvareille. Vaikutus hintaan oli maaherran mukaan

⁵¹² Aunola 1967, 13.

⁵¹³ Åmark 1915, 43; Aunola 1967, 13–17.

⁵¹⁴ Hornborg 1950, 321–322.

⁵¹⁵ Nikula 1970, 410–411, 429; Mäntylä 1994, 253–254, 290–291.

⁵¹⁶ Von Rosen KM:lle 21.12.1752 (liite), Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 14, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁵¹⁷ Hornborg 1950, 321; Mäntylä 1994, 253–254.

⁵¹⁸ Von Rosen KM:lle 12.1.1749, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 6, Skrivelser till K.M:t, RA.

suuri.⁵¹⁹ Vastapainona kestitykselle viranomaiset saattoivat määrätä kruunulle tulevalle viljalle tullivapauden. Tätä keinoa käytettiin ainakin keväällä 1747.⁵²⁰ Kestitys ei ollut kuitenkaan ainoa etu, jota kauppiaat pystyivät talonpojille tarjoamaan.

Talonpojat olivat riippuvaisia kauppiaista, sillä vain nämä pystyivät myymään heille suolaa ja muita välttämättömiä kaupunkitavaroita. Suolan saatavuus vaikutti jopa siihen, mihin kaupunkeihin talonpojat veivät tuotteensa. Esimerkiksi vuonna 1747 suolapulan pelättiin johtavan siihen, että talonpojat menisivät myymään viljansa Venäjän puolelle.⁵²¹ Vuonna 1750 helsinkiläiset kauppiaat puolestaan olettivat pystyvänsä houkuttelemaan talonpoikia kaupunkiin tarjoamalla näille suolaa edullisempaan hintaan kuin muut kaupungit Suomessa. Helsinkiin oli tuona syksynä saapunut onnistuneen matkan jälkeen kaksi suolalaivaa.⁵²² Suolan saatavuus oli myös syynä siihen, että Satakunnan sisäosien talonpojat suuntasivat mieluummin Turkuun kuin läheiseen Hämeenlinnaan.⁵²³

Kruunun kannalta oli ongelmallista, ettei se pysynyt tarjoamaan talonpojille suolaa vastineeksi viljasta. Jos talonpojat myivät viljansa kruunulle, heillä oli vaikeuksia ostaa tavaraa kauppiailta. Vähintäänkin talonpojat joutuivat maksamaan tavaroista tavallista korkeamman hinnan, mikäli heillä ei ollut myydä viljaa kauppiaille vastavuoroisesti.⁵²⁴

Hintakilpailun, majamieslaitoksen ja suolan lisäksi oli vielä neljäskin syy, miksi kruunulla oli vaikeuksia ostaa viljaa suoraan talonpojilta. Kun kruunu osti viljaa talonpojilta, sen piti tapahtua mieluiten käteisellä (*skiljemynt*).⁵²⁵ Kauppiailta talonpojat saivat sen sijaan käteisen lisäksi kestitystä ja luottoa sekä saattoivat vaihtaa tavaransa saman tien suolaan ja muihin tavaroihin. Kruunulla ei tätä mahdollisuutta ollut, eikä sillä välttämättä ollut myöskään käteisvaroja niin paljon kuin laajamittainen viljakauppa talonpoikien kanssa olisi edellyttänyt.

Kuvaava esimerkki rahoitusvaikeuksista on vuodelta 1747, jolloin viljaa päätettiin hankkia Savon ja Karjalan talonpojilta. Tukholmassa jo ostopäätöstä tehtäessä oltiin huolissaan siitä, ettei lääninrahastoissa ollut riittäviä varoja hankintoihin.⁵²⁶ Suomessa Uudenmaan ja Hämeen maaherra Gyllenborg pyrki lähettämään lääninsä rahastosta Loviisaan ja Porvooseen niin paljon vaihtorahaa kuin suinkin oli mahdollista. Hän

⁵¹⁹ Gyllenborg von Rosenille 17.5.1748 (konsepti), 433–436, Kirjekonseptit Da:18, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

⁵²⁰ Puolustusdeputaation pöytäkirja 3.1.1747, 411–417, Protokoll R 2891, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1746–1747, Frihetstidens utskottshandlingar, RA; Gyllenborg KM:lle 27.1.1747, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 15, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁵²¹ Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 18.12.1747, Riksrådsprotokoll A I a:39, Inrikescivil-expeditionen, RA.

⁵²² Von Rosen KM:lle 22.11.1750, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 10, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁵²³ Valtiokonttorin pöytäkirja 18.5.1754, 839–840, Protokoll A I A:86, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁵²⁴ Uudenmaan ja Hämeen läänin valtiopäiväkertomus 1751, 278v–284v, Landshövdingars riksdagsrelationer R 3004, Kammar-, ekonomi- och kommersedeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

⁵²⁵ Ks. esim. Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 16.10.1747, 1704–1705v, Riksrådsprotokoll A I aa:32, Krigsexpeditionen, RA. Vastaavaa käteisen suosimista on havaittavissa muuallakin Euroopassa. Sánchezin mukaan Espanjassa armeijan elintarvikehankinnat suoraan tuottajilta oli tehtävä mieluiten käteisellä. Kruunun varojen ja luoton puute vaikeutti tällaisia julkisia hankintoja ja myötävaikutti siten elintarvikkeiden hankkimista sotilasyrittäjien välityksellä. Sánchez 2016, 46.

⁵²⁶ Puolustusdeputaation pöytäkirja 3.1.1747, 411–417, Protokoll R 2891, Defensionsdeputationen; Salaisen valiokunnan pöytäkirja 8.1.1747, Protokoll R 2863, Sekreta utskottet, Riksdagen 1746–1747, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

pyysi myös Mikkeliissä toiminutta Kymenkartanon ja Savon lääninhallitusta huolehtimaan, että rahaa olisi tarpeeksi.⁵²⁷ Huhtikuuhun mennessä lääninrahastojen käteisvarat olivat loppu. Loviisassa oli tällöin onnistuttu ostamaan 3 000 tynnyriä viljaa Savosta, mutta enemmänkin olisi voitu ostaa, jos vain varat lääninrahastoissa olisivat riittäneet.⁵²⁸

Viljan ostamisvaikeuksien vuoksi kruunu ei onnistunut hankkimaan viljaa talonpojilta suuria määriä. Parhaiten kruunun viljahankinnat onnistuivat edellä mainitulla tavalla Loviisassa. Porvoossa vastaavanlaiset hankinnat eivät toiveista huolimatta nähtävästi onnistuneet alkuunkaan, sillä maaliskuuhun 1747 mennessä viljaa ei Gyllenborgin ilmoituksen mukaan ollut tullut vielä yhtään myytäväksi.⁵²⁹

Muista suorista hankinnoista talonpojilta on lähteissä vain satunnaisia tietoja. Tammikuussa 1748 von Rosen ilmoitti kuninkaalle, että kruunu oli maaherran välityksellä onnistunut ostamaan Savon ja Karjalan papistolta ja talonpojilta viljaa sekä elintarvikkeita.⁵³⁰ Loviisan varastomakasiinin tilien mukaan läänin maaseudulta oli ostettu yhteensä 1 172 tynnyriä ruista ja ohraa.⁵³¹ Kun Anianpeltoon (Hollolassa) perustettiin uusi päämakasiini 1753–1754, sinne päätettiin ostaa 1 000 tynnyriä viljaa Hämeen, Savon ja Karjalan talonpojilta.⁵³²

Viljaa ja elintarvikkeita ostettiin talonpoikien lisäksi jonkin verran myös säätyläisiltä. Esimerkiksi vuonna 1749 Hämeenlinnan varastomakasiiniin hankittiin 191 tynnyriä viljaa, josta pääosa oli peräisin lähialueen säätyläisiltä.⁵³³ Kruunu ei tässä tapauksessa ollut hankintojen aloitteentekijä, vaan säätyläiset olivat itse tarjoutuneet myymään viljaa. Viljan myynti sisämaassa sijaitsevaan Hämeenlinnan kruununmakasiiniin oli myyjälle tavallista edullisempaa, koska viljaa ei tarvinnut kuljettaa rannikolle. Tätä käytettiin myös argumenttina kauppaneuvotteluissa. Jolleivat säätyläiset suostuneet myymään tavaraa kruunulle sopivaan hintaan, nämä joutuivat kuljettamaan tavarat Turkuun myytäväksi.⁵³⁴

Jotkut aateliset ja säätyläiset saattoivat myydä isoja kertaeriä kruunulle. Varsin huomattavan viljaerän tarjoutui myymään loppuvuodesta 1752 kenraalimajuri Robert Muhl, joka omisti Tervikin kartanon Pernajassa. Valtaneuvoston suostumuksella hän myi kruunulle 700 tynnyriä ruista.⁵³⁵ Lähes yhtä suuren viljamäärän (650 tynnyriä) myi kruunulle Turun ja Porin läänin maaherra Johan Georg Lillienberg vuonna

⁵²⁷ Gyllenborg KM:lle 27.1.1747, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 15, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁵²⁸ Puolustusdeputaation pöytäkirja 7.4.1747, Protokoll R 2891, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1746–1747, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

⁵²⁹ Gyllenborg KM:lle 17.3.1747, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 15, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁵³⁰ Von Rosen KM:lle 29.1.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁵³¹ Loviisan varastomakasiinin muonalaskelman ote 1748, Provianträkningar G I:7/vol. 35, Lovisa fästnings arkiv, KRA.

⁵³² Talouskomissio/valtiokonttori von Törnelle 7.12.1753, Registratur vol. 2, Ekonomikkommissionen 1749, RA.

⁵³³ Hämeenlinnan makasiinin kassalaskelma 1749, Tavastehus förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA. Viljaa myivät kruunulle everstiluutnantti Mårten Segercrantz, rouva Margaretha Godenhielm, kapteeni Stierncrantz ja tarkastaja Wessman.

⁵³⁴ Von Rosen Saxbeckille 9.3.1749, Tavastehus förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

⁵³⁵ Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 29.10.1752, Riksrådsprotokoll A I aa:42, Krigs-expeditionen, RA; Talouskomissio/valtiokonttori von Rosenille 12.11.1752, Registratur vol. 2, Ekonomikkommissionen 1749, RA.

1751.⁵³⁶ Hollolan kirkkoherra Jakob Krook lupautui puolestaan vuonna 1751 myymään kruunulle 500 tynnyriä viljaa, mutta määrä näyttää olleen liian suuri kirkkoherran varoille. Suurin osa viljasta oli edelleen toimittamatta 1754, jolloin Krook joutui pyytämään lupaa maksaa ennakkona viljasta saamansa rahat takaisin kruunulle.⁵³⁷ Vaikka säätyläiset toisinaan myivät kruunulle mainitun kaltaisia yksittäisiä viljaeria, tämä oli varsin harvinaista. Pääosa kruunun tarvitsemasta viljasta ja elintarvikkeista ostettiin kaupunkien kauppailta.

Kuvaavaa kauppiaiden vahvalle asemalle viljakaupassa oli, että onnistuneiden vuoden 1747 suorien viljahankintojen käytännön järjestelyistä huolehtivat porvarit. Maaherra Gyllenborg lähetti lääninkamreerin Porvooseen ja Loviisaan valitsemaan kummastakin kaupungista kaksi porvaria tai muuta sopivaa henkilöä, joiden tehtävänä oli huolehtia talonpoikien tuoman viljan vastaanottamisesta ja maksamisesta. Kruunu maksoi näille henkilöille korvauksen välittäjänä toimimisesta. Tukholmassa tähän järjestelyyn suhtauduttiin varauksella ja pidettiin parempana, että kruunun omat muonamestarit hoitaisivat viljan vastaanottamisen. Ennen suunnitelman käsittelyä valtaneuvostossa Gyllenborg oli kuitenkin jo ehtinyt luovuttaa tehtävän porvareille.⁵³⁸

4.6. Kauppiaiden asema tavarán välittäjänä

Vilja- ja elintarvikehankinnat kauppailta edellyttivät neuvotteluja näiden kanssa. Kauppiat luonnollisesti tavoittelivat mahdollisimman hyvää hintaa myymistään tavaroista. Vaikka kruunu ei pyrkinyt estämään kauppiaiden voitontavoittelua, se halusi pitää kauppiaiden voiton vain ”kohtuullisella” tasolla ja ostaa siten tavarat mahdollisimman halvalla.⁵³⁹

Kruunun ja kauppiaiden välisiä neuvotteluja voi havainnollistaa parin esimerkkitapauksen kautta. Vuoden 1748 viljahankinnoista käy ilmi, miten kruunu ja kauppiat neuvottelivat sopivasta myyntihinnasta. Kyseisenä vuonna viljan hinnat olivat korkealla edellisen vuoden epäonnistuneen sadon jälkeen. Loppuvuodesta 1747 päätetyt ruistynnyrin verohinnat olivat yli 20 kuparitaaleria kaikkialla muualla paitsi itäisimmässä läänissä. Kun viljakauppaa keväällä käytiin, hinnat kohosivat tästä vielä lisää. Kruunu oli huhtikuussa 1748 valmis maksamaan rukiista 24–25 kuparitaaleria tynnyriltä, minkä arvioitiin olevan lähellä kauppiaiden ostohintaa. Kauppiat pyysivät

⁵³⁶ Turun varastomakasiinin muonalaskelmaote 1751, Tositekirja 7596: 964, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

⁵³⁷ Gyllenborg KM:lle 28.3.1754, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 18, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁵³⁸ Gyllenborg KM:lle 27.1.1747, 9.2.1747, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 15, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 18.3.1747, 558v–564, Riksrådsprotokoll A I a:38, Inrikescivilexpeditionen, RA.

⁵³⁹ Ks. esim. von Rosen KM:lle 12.1.1749, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 6, Skrivelser till K.M:t, RA.

kuitenkin huomattavasti korkeampia tynnyrihintoja: Turussa ja Vaasassa 30 kuparitaaleria, Loviisassa 28 kuparitaaleria. Porvoolaiset kauppiaat tarjoutuivat puolestaan myymään jauhoa 33 kuparitaalerin tynnyrihintaan.⁵⁴⁰

Kenraalikuvernööri von Rosen epäili, että kauppiaat olivat neuvotelleet kaupungeissa keskenään ja sopineet, millä hinnalla tarjosivat viljaa ja jauhoa kruunulle.⁵⁴¹ Tällainen kartellimainen toiminta ei ollut linnoitustöiden materiaalihankintojenkaan kohdalla ennen kuulumatonta. Kun kruunu yritti saada kilpailua aikaan kauppiaiden välillä järjestämällä julkisia tarjouskilpailuja rakennusmateriaalien tavaratoimituksista, yksikään kauppias ei alittanut toisen tarjousta. Materiaalihankintoja tehtäessä jouduttiin siksi neuvottelemaan yksittäin mahdollisten tavarantoimittajien kanssa.⁵⁴²

Vastaavalla tavalla lähti kenraalikuvernööri vuoden 1748 viljahankinnoissa rikkomään kauppiaiden yhteisrintamaa. Kauppiaiden kanssa neuvoteltiin yksitellen, jotta hinnat saataisiin alas. Kruunun neuvotteluvalttina oli pakkokeinoilla uhkaaminen. Mikäli kauppiaat eivät suostuisi alentamaan hintojaan, heitä uhkasi viljanvientikielto. Neuvottelujen tuloksena hinnat alenivat. Lopulta kaikissa kolmessa kaupungissa maksettiin ruistynnyristä enintään 28 ja jauhosta 30 kuparitaaleria.⁵⁴³

Kruunun ja kauppiaiden sopimusneuvottelujen kulku käy puolestaan ilmi tapauksesta vuodelta 1750, kun helsinkiläiset kauppiaat ehdottivat marraskuussa viljan myyntiä kruunulle. Kauppiailta ei vielä loppuvuodesta ollut viljaa hallussaan, mutta he halusivat jo hyvissä ajoin tietää, oliko kruunu kiinnostunut ostamaan viljaa. He tekivät siksi suullisen tarjouksen viljan myynnistä maaherralle. Koska viljaa ei ollut vielä ostettu, kauppiaat eivät halunneet ilmoittaa tarkkaa tynnyrimäärää tai myyntihintaa. Sen sijaan kauppiaat esittivät arvion sopivasta voitosta. Kauppiaat pyysivät yhden kuparitaalerin enemmän kuin millä ostaisivat viljan.⁵⁴⁴

Kruunun kannalta tilanne oli ongelmallinen, sillä kauppiaiden kevättalven kilpailu viljasta saattoi nostaa viljan hintaa ennalta arvaamattomasti. Siksi kruunu halusi saada kauppiailta tarkan hintaehdotuksen ja tynnyrimäärän. Välttääkseen kauppiaiden välistä hintakilpailua viljaa ostettaessa kruunun piti von Rosenin mielestä teeskennellä, ettei se tarvinnut viljaa. Todellisuudessa kenraalikuvernööri oli kuitenkin kiinnostunut ostamaan kauppiaiden viljan, jos tynnyrimäärästä vain päästäisiin sopimukseen. Kauppiaita pyydettiin siksi esittämään asia kirjallisesti, minkä nämä pian tekivätkin.⁵⁴⁵

Kirjallisen esityksen ehdot olivat kuitenkin muuttuneet kruunun kannalta huonommiksi suulliseen esitykseen verrattuna. Kauppiaat pyysivät nyt kaksi kuparitaaleria voittoa, eikä hintaa haluttu enää suhteuttaa ostohintaan vaan vallitseviin torihintoihin. Lisäksi he halusivat ennakkomaksun mutta eivät olleet valmiit tarjoamaan takausta

⁵⁴⁰ Von Rosen KM:lle 23.4.1748, 7.5.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA. Verohinnat teoksesta Johanson 1926, 26. Hintaneuvotteluista ks. lisäksi von Rosen Gyllenborgille 7.4.1750, 308–308v, 24.4.1750, 321–322, Kirjeasiakirjat Ea:49 I, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

⁵⁴¹ Von Rosen KM:lle 7.5.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁵⁴² Gustafsson 2015, 82.

⁵⁴³ Von Rosen KM:lle 7.5.1748, 13.5.1748, 17.6.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁵⁴⁴ Von Rosen KM:lle 22.11.1750, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 10, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁵⁴⁵ Von Rosen KM:lle 22.11.1750, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 10, Skrivelser till K.M:t, RA.

sille. Mitään tarkkaa tynnyrimäärää ei myöskään esitetty. Von Rosen ei esitykseen halunnut suostua, vaan kauppiaille piti edelleen teeskennellä, ettei kruunu viljaa tarvinnut. Lopulta kauppiaat tekivät tarkan ehdotuksen, joka sisälsi tynnyrimäärän ja hinnan, mutta neuvottelut päättyivät, kun kruunu päätti ostaa viljan talonpojilta.⁵⁴⁶

Edellä mainitut esimerkit kuvastavat niitä ongelmia ja haasteita, joita kruunu kohtasi hankkiessaan viljaa kauppiailta. Hinnosta oli erimielisyyttä, minkä vuoksi kruunun piti tinkiä kauppiaiden kanssa ja tarpeen vaatiessa käydä pitkiä kauppaneuvotteluja. Estääkseen hankintojen arvon nousun kruunun intressinä oli tehdä sopimuksia, joissa määriteltiin tarkasti ostettavan tavarantoimituksen määrä ja hinta. Kauppiaat sen sijaan eivät välttämättä halunneet sitoutua tarkasti määriteltyyn hintaan tai tavaramäärän etukäteen ennen kuin olivat ostaneet tavarantoimituksen. Epämääräiset ehdotukset olivat heille edullisempia. Samat näkökulmat vallitsivat linnoitustöiden materiaalihankintojen kohdalla. Hankintoja tutkinut Sofia Gustafsson on todennut, että jos tavaramäärä ja hinta sovittiin etukäteen, riskit hinnanmuutoksista siirtyivät tavarantoimittajalle. Jos hinta sen sijaan määräytyi voiton eli välityspalkkion mukaan, kruunu joutui maksamaan suunniteltua enemmän hintojen noustessa.⁵⁴⁷

Esimerkeistä käy samalla ilmi, ettei kruunulla ollut 1700-luvun puolivälissä pysyvää hankintastrategiaa ostaessaan viljaa ja elintarvikkeita. Pitkäaikaisia sopimuksia ei ollut, vaan tavaraa ostettiin tilanteen niin vaatiessa. Sopimukset koskivat yksittäisiä tavarantoimittajia ja niiden suuruus vaihteli. Myytävä määrä riippui siitä, kuinka paljon kauppiaat olivat valmiita myymään. Kauppiaat tekivät kruunulle tarjouksia, joiden perusteella kruunun virkamiehet tekivät päätöksen, ostettiinkö tavaraa vai ei.⁵⁴⁸

Nämä hankintakäytännöt eivät rajoittuneet vain Suomeen, vaan niitä noudatettiin myös Tukholmassa. Kun kruunu vuonna 1751 päätti ostaa Tukholman kauppiailta elintarvikkeita Suomen linnoitustyömaiden tarpeisiin, kauppiaat esittivät kruunulle yksitellen tarjouksia siitä, mitä olivat valmiita myymään. Erona Suomeen oli, että kruunu saattoi helpommin valikoida tavarantoimittajia pääkaupungissa kuin Suomen pienissä kaupungeissa. Tukholmassa mahdollisia suurtoimittajia oli useita, mikä mahdollisti myös näiden kilpailuttamisen. Esimerkiksi kokouksessaan toukokuussa 1751 talouskomissio kutsui vuoron perään kauppias Hisingin ja konsuli/kauppias Hacksonin paikalle tekemään ehdotuksia niistä hinnoista, joilla nämä olivat valmiita myymään elintarvikkeita. Kun hintaa ei enää voinut tinkiä alemmaksi, kruunu sopi kauppiaiden kanssa kaupoista.⁵⁴⁹

Kyseessä oli niin Suomessa kuin Ruotsissa joukko yksittäisiä kauppaneuvotteluja, joita käytiin keskusvallan tiukassa ohjauksessa ja joihin kruunu otti aktiivisesti osaa. Kauppiaiden rooli armeijan huoltojärjestelmässä oli siten kokonaisuudessaan Ruotsin valtakunnassa suhteellisen vaatimaton. Nämä olivat vain viljan ja elintarvikkeiden

⁵⁴⁶ Von Rosen KM:lle 29.11.1750, 6.12.1750, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 10, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 20.12.1750, 793–794v, Riksrådsprotokoll A I a:45, Inrikescivil expeditionen, RA.

⁵⁴⁷ Gustafsson 2015, 84.

⁵⁴⁸ Tarjouksien käsittelystä on tietoa lukuisissa muissakin lähteissä. ks. esim. talouskomission pöytäkirja 29.5.1751, Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikkommissionen 1749, RA.

⁵⁴⁹ Talouskomission pöytäkirja 7.5.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikkommissionen 1749, RA. Tarjousta puolustettaessa myös tavarantoimituksen hyvään laatuun voitiin vedota. Hackson kehui, miten hänen kauppaamansa liha oli Irlannin Waterfordin parasta laatua. Hising puolestaan toi pyynnöstä talouskomission kokoukseen näytteen norjalaisesta sillistä.

välittäjiä, jotka ostivat tavarat joko kotimaan talonpojilta tai ulkomaan yhteystahoilta ja myivät sen sitten kruunulle. Loput armeijan huoltoon kuuluneista tehtävistä hoidettiin valtion virkamiesten voimin. Näiden johdolla tavarat varastoitiin, leipä leivottiin ja muona jaettiin sotilaille. Suomessa ylimpänä viranomaisen kenraali-kuvernööri päätti hankinnoista ja saattoi jopa itse osallistua kauppaneuvotteluihin. Näin voimakkaan valtiojohtoinen armeijan huoltotapa ei ollut mitenkään itsestään selvää tai edes tavanomaista 1700-luvun Euroopassa.

Armeijan huollon ulkoistamiselle oli pitkät perinteet Euroopassa. Useissa muissa maissa valtio ei itse vastannut suoraan armeijan muonituksesta etenkin rauhan aikana, vaan se oli luovutettu sopimuksilla yrittäjien hoidettavaksi. Espanjassa käytiin jo 1500-luvulla keskustelua, pitäisikö armeijan huollon olla suoraan valtion kontrollissa vai pitäisikö se ulkoistaa. 1600-luvun alussa Espanjan sotavoimien koko huolto luovutettiin yksityisille yrittäjille, joiden saamat sopimukset saattoivat olla pitkäkestoisia ja hyvin laajoja. Kolmikymmenvuotisen sodan aikana sekä sotilas-yrittäjät että valtio tukeutuivat huollossa suurelta osin erilaisten tuottajien, toimittajien, kauppiaiden ja jakelijoiden verkostoon. David Parrottin mukaan koko sodan logistinen järjestelmä riippui näiden resursseista, palveluista, asiantuntemuksesta, yhteyksistä ja taloudellisesta tuesta.⁵⁵⁰

Yksityisten yrittäjien asema armeijan huollossa jatkui vahvana myös 1700-luvulla. Ranskassa muonitus oli pääosin luovutettu keskitetyillä sopimuksilla *munitionnaires*-yrittäjille. Nämä suuret tavaran toimittajat neuvottelivat sopimuksista keskushallinnon kanssa ja huolehtivat perusleipäannoksen toimittamisesta armeijoille. Ranskan *munitionnaires* organisoivat oman henkilökuntansa kautta viljan hankkimisen, jauhauksen, leipomisen ja leivän jakamisen, eli samat tehtävät jotka Ruotsissa hoiti kruunu. Yrittäjät saattoivat muonittaa tiettyä armeijaa, tiettyä aluetta tai erikseen varuskuntajoukkoja. Kruunun intendentit yleensä vain valvoivat yrittäjien toimintaa ja sopimusten toteutumista.⁵⁵¹ Myös Hollannissa valtio teki sopimuksia sotilaiden muonittamisesta yksityisten yritysten kanssa. Nämä ostivat ruista Amsterdamin viljamarkkinoilta, varastoivat sen makasiineihin, jauhoivat sen ja leipoivat siitä leipää, jonka kuljettivat myytäväksi sotilaille. Sotilaat ostivat leivän valtion ja yrityksen muonitus sopimuksessa määrittelemällä hinnalla.⁵⁵²

Näkyvin rooli kauppiailla ja muilla yrittäjillä oli 1700-luvulla Britanniassa, jossa armeijan ruokahuolto hoidettiin tekemällä muonitus sopimuksia keskitetysti pääosin Lontoon suurkauppiaiden kanssa. Gordon Bannermanin mukaan yrittäjien käyttö oli Britanniassa valtion oman huolto-organisaation puuttuessa sekä rationaalista että tarpeellista, sillä näillä oli armeijan huoltamiseen tarvittavaa asiantuntemusta ja voimavaroja. Huoltosopimukseen perustunut järjestelmä toimi varsin menestyksellisesti ja edesauttoi Britanniaa selviytymään vuosisadan puolivälissä käymistään sodista.⁵⁵³

⁵⁵⁰ Parrott 2012, 177, 219–228.

⁵⁵¹ Lynn 1997, 114–116; Parrott 2012, 278, 300. Intendenteistä ks. Rowlands 2002, 94–97.

⁵⁵² Van Nimwegen 2010, 176.

⁵⁵³ Bannerman 2008, 20–21, 48–50, 139–140.

Huollosta vastaavien yrittäjien valintatapa vaihteli eri valtioissa. Itävallan Alankomaissa heidät valittiin julkisilla huutokaupoilla. Sopimukset olivat pituudeltaan vuoden mittaisia 1700-luvun alkupuolella.⁵⁵⁴ Britanniassa muonitus sopimukset annettiin sellaisille kauppiaille, joilla oli parhaat edellytykset niiden hoitamiseen. Vaikka julkista kilpailutusta ei ollut, viranomaiset saattoivat tinkiä hinnasta valitessaan tavarantoimittajia.⁵⁵⁵ Neuvoteltaessa hankinnoista Ruotsissa toimittiin vastaavalla tavalla kuin Britanniassa. Erona oli kuitenkin se, ettei Ruotsissa tehty kokonaisvaltaisia huoltosopimuksia ja etteivät pääkaupungin suurkauppiaat saaneet pääsääntöisesti sopimuksia itselleen.

Tukholman kauppiaille olisi varallisuutensa puolesta ollut mahdollisuus huolehtia linnoitusten rakennustyövoiman muonituksesta Suomessa.⁵⁵⁶ Tästä huolimatta kauppiaat eivät Ruotsinkaan puolella pääsääntöisesti osallistuneet armeijan huollosta muuhun kuin tavaroiden myymiseen kruunulle. Täysin tuntemattomia huoltosopimukset eivät silti olleet. Vuonna 1751 kruunu teki tukholmalaisen suurkauppiaan Gustaf Kiermanin kanssa sopimuksen Södermanlandin, Närken, Västmanlandin ja Värmlannin rykmenttien kuljettamisesta Suomeen. Sopimus sisälsi myös joukkojen huollon. Huoltosopimus rajoittui kuitenkin vain merimatkaan, ja Suomessa joukkojen huolto siirtyi jälleen kruununmakasiineille. Kuvaavaa tälle vastuunsiirrolle on, että merimatkalta säästyneet elintarvikkeet piti toimittaa kruununmakasiiniin korvausta vastaan.⁵⁵⁷

Vaikka tukholmalaisilla kauppiaille, Kiermanin tavoin, olisi ollut taloudelliset mahdollisuudet vastata joukkojen huollosta, poliittisista syistä Ruotsin puolen kauppiaat eivät voineet ottaa vapaasti osaa Suomen armeijan huoltoon (ks. luku 4.3). Linnoitustyömaan ruokahuolto varten tehdyt hankinnat täytyy siksi suhteuttaa Suomessa vallinneisiin olosuhteisiin.

Pienten kaupunkien ja suhteellisen pääomaköyhien kauppiaiden maassa tuhansien sotilaiden ruokahuollon ulkoistaminen olisi ollut vaikeata. Paikallisilla kauppiaille tuskin oli voimavaroja tähän. Esimerkiksi Helsinkiä vaivasi 1740-luvun lopulla ennen linnoitustöiden alkua pääomapula ja luoton saaminen oli vaikeaa.⁵⁵⁸ Kuten linnoitustöiden alkuvaihe osoitti, kaupungin kauppiaat eivät kyenneet hankkimaan tarpeeksi elintarvikkeita myytäväksi sotilaille, vaikka kruunu olikin tätä toivonut.⁵⁵⁹

Muissakaan merkittävimmissä Suomen kaupungeissa kauppiaiden varallisuutta ei voinut mitenkään verrata Tukholman tai Keski-Euroopan rikkaisiin kauppiaseliitteihin. 1700-luvun puolivälissä ylimääräisiä vaikeuksia kaupungeille oli lisäksi tuottanut hattujen sota. Loviisan kaupunki oli vasta perustettu 1745 menetetyn Haminan korvaajaksi ja kaupungin rakennustyöt olivat vielä käynnissä.⁵⁶⁰ Myöskin Porvoossa kauppiaiden taloudellinen asema oli sodan jälkeen vaatimaton. Vuonna 1747 Porvoon porvaristo valitti, miten ongelmallista oli, etteivät kauppiaat olleet saaneet ajoissa rahoja kruunulta myymästään viljasta. Valituksen mukaan hattujen

⁵⁵⁴ Goossens 2014, 201.

⁵⁵⁵ Bannerman 2008, 46–48.

⁵⁵⁶ Tukholmalaisien kauppiaiden varallisuudesta ja rahoitusmahdollisuuksista ks. Samuelsson 1951.

⁵⁵⁷ Talouskomission pöytäkirja 29.5.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommisjonen 1749, RA.

⁵⁵⁸ Gustafsson 2012a, 351–352; Gustafsson 2015, 90.

⁵⁵⁹ Ks. luku Muonitusvaikeudet Helsingissä (3.1.2).

⁵⁶⁰ Nikander 1930, 1–19.

sodan köyhdyttämällä porvareilla ei ollut varaa odottaa, vaan he tarvitsivat kipeästi rahoja maksaakseen velkansa Tukholmassa.⁵⁶¹

Suomen kaupungeista Turun kauppiailla olisi ollut periaatteessa parhaat mahdollisuudet huolehtia sotilaiden muonituksesta keskitetysti sopimuksilla. Turun talouselämä oli lamaantunut ison vihan aikana, mutta 1740-luvulle tultaessa kaupunki oli jo toipunut varsin hyvin. Suurin osa kaupunkilaisten omaisuudesta oli kuitenkin kiinni kaupunki- ja maaseutukiinteistöissä. Muun omaisuuden merkitys oli 1700-luvun alkupuolella vielä varsin vähäinen. Oscar Nikula on todennut Turusta, että vaikka kaupungissa oli varakkaita kauppahuoneita, pääomaa näillä ei ollut kovin paljon. Luotontarve oli jatkuvasti suuri, eikä sen saamiseen juuri ollut mahdollisuuksia.⁵⁶² Tilanne oli siis suhteellisesta vauraudesta huolimatta vastaavan kaltainen kuin muissa etelärannikon kaupungeissa.

Luotonanto oli oleellinen osa yrittäjävetoista armeijan huoltoa. Britanniassa muonitus sopimukset kauppiaiden kanssa edellyttivät, että näillä oli huomattavat määrät omaa varallisuutta ja hyvät mahdollisuudet saada tarvittaessa lainaa. Edes Iso-Britannian kaltaisessa maassa, jossa valtion taloudenpito oli vakaata ja luottokyky hyvä, sopimustoimittajat eivät aina saaneet toimittamistaan tavaroista rahojaan ajallaan. Sopimustoimittajajärjestelmä perustui kruunun ja kauppiaiden väliseen velkasuhteeseen, jossa kauppiat antoivat tarvittaessa luottoa kruunulle.⁵⁶³ Ranskassa kruunun suorat huoltoyritykset olivat epäonnistuneet juuri kruunun heikon maksukyvyn vuoksi. Yrittäjät mahdollistivat sotaväen huollon myös tilanteessa, jossa kruunu ei pystynyt heti maksamaan yrittäjille, sillä nämä saattoivat jäädä odottamaan tulevia maksuja.⁵⁶⁴

Suomen vilja- ja elintarvikekaupassa velkasuhteet olivat päinvastaiset: kauppiat saivat usein kruunulta huomattavan määrän rahaa ennakoon tavaratoimituksia varten. Näitä ennakkomaksuja on rakennusmateriaalihankintojen osalta tutkinut Sofia Gustafsson, joka on osoittanut niiden olleen tärkeä luotonantomuoto niin kauppiaille kuin muille tavaratoimittajille. Materiaaleja hankkiessaan kruunu saattoi maksaa ennakoon tavarantoimittajille jopa puolet kauppasummasta. Vaikka kaikki eivät ennakkoja edes pyytäneet, niiden osuus tavarahankintoihin käytetyistä varoista oli suuri. Ensimmäisenä linnoitusrakennusvuonna 1748 noin 40 % materiaalihankintojen kokonaishinnasta maksettiin enakkona. Kruunulle ennakon maksaminen saattoi olla riskialtista, sillä kaikki eivät aina toimittaneet sopimusten mukaisia tavaroita ajallaan. Vähentääkseen tappioriskejä kruunu vaati tavarantoimitussopimuksille takauksen.⁵⁶⁵

Vastaava tilanne oli kruunun hankkiessa suuria määriä viljaa ja elintarvikkeita kauppiailta. Ennakkomaksujen merkitys näkyy hyvin helsinkiläisen Jakob Johan Teschen tarjouduttua myymään kruunulle 3 000 viljatynnyriä syksyllä 1752. Kyseessä oli poikkeuksellisen suuri viljaerä ja todella arvokas kauppasopimus yksittäiselle kauppiaalle Suomessa. Kun tynnyrihinnaksi ehdotettiin 19 kuparitaaleria, kokonaissuudessaan sopimuksen arvo oli 57 000 kuparitaaleria (19 000 hopeataaleria). Tesche

⁵⁶¹ Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 12.6.1747, 1231–1232, Riksrådsprotokoll A I a:38, Inrikescivil expeditionen, RA.

⁵⁶² Nikula 1970, 325–328.

⁵⁶³ Bannerman 2008, 12–13, 53.

⁵⁶⁴ Lynn 1997, 109.

⁵⁶⁵ Gustafsson 2012a, 356–358, 373–374.

halusi saada puolet myyntihinnasta heti ja toisen puolen sitten, kun hän pystyisi osoittamaan, että oli ostanut puolet vaadittavasta tavaramäärästä. Käytännössä tämä tarkoitti, ettei Tesche käyttänyt omia varojaan, vaan osti viljaa vasta saatuaan siitä maksun kruunulta.⁵⁶⁶ Näin ison viljaerän toimitus ei olisi tullut varmastikaan edes kysymykseen, ellei ehdotuksen takana olisi ollut yksi Helsingin rikkaimmista kauppiaista.⁵⁶⁷ Silti on huomattavaa, ettei hän joko halunnut tai pystynyt käyttämään varallisuuttaan hankintoihin.

Ennakkojen merkitys näyttää jonkin verran vähentyneen ajan kuluessa. Kun laajoja viljahankintoja tehtiin vuonna 1753, kauppiaille maksettiin sitä mukaa kun he olivat todistetusti toimittaneet viljan makasiineihin.⁵⁶⁸ Vuonna 1754 valtiokonttori linjasi, että ennakkoihin piti suostua vain, jos tarjottu hinta olisi alempi kuin muuten olisi mahdollista saada, ja silloinkin vain takausta vastaan.⁵⁶⁹ Toisin sanottuna, jos tällaisia tavanomaista edullisempia tarjouksia tuli, niiden riskejä ei haluttu ottaa kruunun vastuulle.

Vaikka Britanniassakin armeijan tavarantoimittajille annettiin ennakkomaksuja erityisesti mittaviin hankintoihin, ne kattoivat vain murto-osan kokonaiskustannuksista. Ennakkomaksuja käytettiin vain helpottamaan hankintoja, ei toteuttamaan niitä.⁵⁷⁰ Kuten Teschen tarjous osoittaa, yksittäisillä helsinkiläisillä kauppiailla olisi todennäköisesti ollut vaikeuksia ottaa isompi ja pysyvämpi rooli linnoitustyömaan muonatoimituksissa. He saattoivat silti tarjota myytäväksi tavaraa kruunulle samaan hintaan tai edullisemmin kuin Tukholman kauppiaat.

4.7. Vientikiellot Suomesta

Viaporin rakennuskaudella kruunun vuosittaiset hankinnat eivät voineet merkittävästi vaihdella viljasatojen mukaan, sillä linnoitustyöväki tarvitsi joka vuosi suuret määrät leipää, jauhoa ja ryynejä. Kun sadot olivat huonoja ja viljan hinnat kohosivat, kruunu ajautui etenkin 1740-luvun lopulla tavaraa ostettaessa erimielisyyksiin hinnasta kauppiaiden kanssa. Tällöin kruunu turvautui kauppaa rajoittaviin toimenpiteisiin, joista voimakkain keino oli kieltää viljan ja elintarvikkeiden vienti pois Suomesta.

Vientikiellot olivat uuden ajan alun Euroopassa yleinen tapa säädellä kaupan käyntiä viljalla ja elintarvikkeilla sekä valtioiden välillä että yksittäisten valtioiden sisällä.⁵⁷¹ Kieltoihin turvauduttiin kahdesta pääsyyistä. Yleisin syy vientikiellon määrittämiseen oli pyrkimys varmistaa katoaikoina, etteivät ihmiset kärsineet nälkää

⁵⁶⁶ Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 29.10.1752, 680–681v, Riksrådsprotokoll A I aa:42, Krigs-expeditionen, RA.

⁵⁶⁷ Teschen asemasta Helsingissä ks. Granqvist 2016, 125–126.

⁵⁶⁸ Ks. esim. von Rosen valtiokonttorille 5.7.1753, 19.7.1753, Expedierade handlingar E 2 A:312, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁵⁶⁹ Talouskomissio/valtiokonttori von Törnelle 14.3.1754, Registratur vol. 2, Ekonomikkommissionen 1749, RA.

⁵⁷⁰ Bannerman 2008, 52–53.

⁵⁷¹ Vientikielloja ja laajemminkin valtion puuttumista viljakauppaan on tutkittu erityisesti uuden ajan alun Englannin osalta. Ks. Gras 1926, Pearce 1942, Davies 1964, Ponko jr. 1964, Outhwaite 1981 ja

hintojen kohotessa. Vientikieltojen tarkoituksena oli tällöin painaa hintoja alas estämällä muut myyntimahdollisuudet. Toinen syy vientikieltoihin olivat ulko- ja sotilaspoliittiset tavoitteet. Sota-aikana tai muuten ulkopoliittisten suhteiden kiristytessä vientiä vihollismaihin voitiin rajoittaa.⁵⁷² Sotatila merkitsi samalla, että armeijat ja niiden tarpeet kasvoivat. Viljaa ja elintarvikkeita piti pystyä ostamaan tällöin mahdollisimman edullisesti oman maan tarpeisiin, mitä viennin rajoittaminen auttoi.

Erilaiset syyt vaikuttivat myös vientikieltojen luonteeseen. Vientikiellot olivat joko yleisiä koskien koko valtakuntaa tai paikallisia kohdistuen johonkin tiettyyn alueeseen valtakunnan sisällä. Jos vienti johonkin vihollismaahan haluttiin kieltää, kiello oli yleensä koko valtakuntaa koskeva, mutta paikallisiakin vientikielloja voitiin tällöin määrätä. Kadot saattoivat johtaa sekä yleisiin että paikallisiin vientikieltoihin riippuen niiden vakavuudesta ja laajuudesta. Sotilaalliset tarpeet sen sijaan johtivat usein vain paikallisiin viennin rajoituksiin niillä alueilla, joilla sotilaita huollettiin.⁵⁷³

Viljan tuonnista riippuvaisessa Ruotsin valtakunnassa viljan vienti ulkomaille oli käytännössä kiellettyä suurta Pohjan sotaa seuranneena aikana. Vientikiello vahvistettiin vuoden 1739 tullitaksassa ja se pysyi voimassa vapauden ajan loppuun saakka. Vain Skånessa viljan vienti oli muodollisesti mahdollista, jos sen hinta ei kohonnut liian korkeaksi. Rahan arvon laskiessa tämä myönnytys menetti merkityksensä ja vientikiellosta tuli koko valtakunnan kattava.⁵⁷⁴ Yleinen vientikiello koski kuitenkin vain ulkomaankauppaa. Kotimaankauppa oli vapaata, ellei sitä poikkeuksellisesti erikseen kielletty.⁵⁷⁵

Suomessa paikallisiin vientikieltoihin päädyttiin 1740-luvun lopulla sotaväen tarpeiden ja katojen yhteisvaikutuksen vuoksi. Koska ulkomaille vienti oli jo muutenkin kiellettyä, näiden uusien kieltojen pyrkimyksenä oli rajoittaa ennen kaikkea valtakunnan sisäistä kauppaa. Viljan ja elintarvikkeiden ei haluttu kulkeutuvan Ruotsin puolelle ennen kuin sotavoimia varten oli saatu hankittua tarvittavat varastot kohtuulliseen hintaan. Linnoitustyömaan tarpeet olivat etusijalla ja saattoivat ohittaa jopa Tukholman huoltoäkökulmat.

Ensimmäinen Viaporin rakennuskautta koskenut viljan vientikiello määrättiin keväällä 1747. Erona myöhempiin kieltoihin oli se, että vientikielloasiasia käsiteltiin tuolloin valtaneuvoston lisäksi samaan aikaan kokoontuneilla valtiopäivillä. Se tarjoaa siksi poikkeuksellisen hyvän lähdeaineiston vientikieltojen problematiikan käsitteilyyn. Vientikiellon tarve juontui ensi sijassa epäonnistuneesta sadosta, minkä seurauksena Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherra oli esittänyt jo syksyllä 1746 kahteen kertaan vientikiellon määräämistä viljalle.⁵⁷⁶ Gyllenborgin pyyntö ei johtanut vielä tuolloin toimenpiteisiin porvariston vastustuksen vuoksi. Viljapula ei kuitenkaan

Nielsen 1997. Euroopan laajuisesti julkisen vallan roolia viljakaupassa on tutkinut Karl Gunnar Persson. Ks. Persson 1996.

⁵⁷² Englannissa näin toimittiin jo 1200-luvulla. Gras 1926, 61.

⁵⁷³ Yleisistä ja paikallisista vientikielloista Elisabetin ajan Englannissa ks. Ponko jr. 1964, 28–29, 37–40. Sotilaallisista tarpeista vientikiellon perusteena myös Pearce 1942, 43–44 ja Davies 1964, 238.

⁵⁷⁴ Åmark 1915, 145–147.

⁵⁷⁵ Viljakauppaa Ruotsissa tutkinut Karl Åmark ei mainitse paikallisia vientikielloja lainkaan käsitellessään valtakunnan sisäistä viljakauppaa (Åmark 1915, 35–91). Tästä voi päätellä, etteivät ne olleet kovin yleisiä.

⁵⁷⁶ Gyllenborg KM:lle 24.9.1746 (konsepti), Kirjekonseptit Da:16, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Gyllenborg KM:lle 28.10.1746, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 15, Skrivelser till K.M:t, RA.

väistynyt, ja alkuvuodesta 1747 vientikieltoa liittyi kannattamaan juuri nimitetty kenraalikuvernööri von Rosen. Tämän seurauksena valtaneuvosto teki kokouksessaan 6.4.1747 päätöksen vientikiellon määräämisestä kaikkiin Suomen lääneihin. Lopullinen sana vientirajoituksista kuului kuitenkin säädyille ja salaiselle valiokunnalle, joka siirsi asian käsittelyn puolustusdeputaatioon.⁵⁷⁷

Puolustusdeputaation kokoukseen kutsuttiin paikalle lausuntojen antamista varten kenraalikuvernööri von Rosen ja valtiopäivillä olleet Suomen maaherrat. Von Rosen puolusti vientikieltoa toteamalla, että se oli tarkoitettu kestäämään vain kesään asti, jolloin voitaisiin nähdä, miten paljon viljaa kruunu ja maa tarvitsivat. Vientikieltoa tukivat myös Turun ja Porin läänin maaherra Ehrenmalm ja Pohjanmaan lääninhallitus kirjeitse. Kymenkartanon ja Savon maaherra Wrede ei sen sijaan halunnut varauksetta tukea asiassa kruunua porvariston kustannuksella. Hän huomautti, että kauppiaat olivat ostaneet viljansa olettaen voivansa myydä sen eteenpäin. Vientikiellon aiheuttama hintojen lasku saattoi näin ollen tuottaa tappioita, mihin Wreden mukaan viljaan sijoittaneilla kauppiailla ei ollut varaa.⁵⁷⁸ Keskusteluista käy ilmi, miten kruunun etu oli asetettu vastakkain kauppiaiden edun kanssa.

Puolustusdeputaation päätös heijasteli tätä tilannetta ja tasapainoili eri näkemysten välillä. Deputaation jäsenen kreivi von Liewenin esityksen mukaisesti maaherroille päätettiin antaa määräys ostaa kauppiailta 15 000 tynnyriä viljaa. Kun tämä oli toteutettu, muun viljan sai kuljettaa Tukholmaan myytäväksi. Kruunu varasi silti vielä etuosto-oikeuden tähän viljaan pääkaupungissa.⁵⁷⁹ Salainen valiokunta hyväksyi päätöksen toimeenpanon.⁵⁸⁰ Vientikielto oli näin ollen sidottu tiettyyn varastointitavoitteeseen etukäteen päätetyn ajanjakson sijaan. Vientiä ei haluttu rajoittaa yhtään pidempään kuin kruunun tarpeet vaativat.

Kyseessä oli yleinen viljan vientikielto, johon oli tehty vain joitain poikkeuksia. Ensimmäinen poikkeus koski sellaisia Ruotsissa asuvia henkilöitä, joilla oli maaomaisuutta Suomessa. Nämä saivat viedä viljaa maasta pois omaan tarpeeseensa. Toinen poikkeus koski Pohjanmaata, josta viljaa sai viedä Länsipohjaan. Tämä vilja oli tarkoitettu vain kyseisen läänin käyttöön, eikä sitä saanut viedä sieltä pois.⁵⁸¹ Viljan lisäksi vientikielto koski elintarvikkeita. Vasta kun kruunu oli päättänyt, mitä elintarvikkeita se halusi, kauppiailla oli oikeus viedä elintarvikkeita muualle vapaasti.⁵⁸²

Vientikielto päättyi virallisesti lokakuussa 1747 valtaneuvoston vahvistettua porvaristolle oikeuden käydä vapaasti kauppaa viljalla ja ruokatavaroilla, vaikka von Rosen olisi halunnut jatkaa sitä sadon toistamiseen epäonnistuttua. Vientikiellon tilalle tuli kruunun etuosto-oikeus kauppiaiden myymään viljaan. Ennen kuin kauppiaat saivat myydä viljansa haluamalleen taholle, näiden piti tarjota sitä kruunulle

⁵⁷⁷ Salaisen valiokunnan pöytäkirja 18.3.1747, 1214–1216, Protokoll R 2863, Sekreta utskottet, Riksdagen 1746–1747, Frihetstidens utskottshandlingar, RA; Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 6.4.1747, 658–664, Riksrådsprotokoll A I a:38, Inrikescivil expeditionen, RA.

⁵⁷⁸ Puolustusdeputaation pöytäkirja 7.4.1747, 912–943, Protokoll R 2891, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1746–1747, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

⁵⁷⁹ Ibid.

⁵⁸⁰ Salaisen valiokunnan pöytäkirja 20.4.1747, 1383, Protokoll R 2863, Sekreta utskottet, Riksdagen 1746–1747, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

⁵⁸¹ Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 6.4.1747, Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 6.4.1747, 658–664, Riksrådsprotokoll A I a:38, Inrikescivil expeditionen, RA.

⁵⁸² Salaisen valiokunnan pöytäkirja 7.5.1747, 1483–1488, Protokoll R 2864, Sekreta utskottet, Riksdagen 1746–1747, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

ostettavaksi.⁵⁸³ Tämä päätös vaikutti pitkään sekä kruunun viljan hankintoihin että kauppiaiden mahdollisuuksiin harjoittaa viljakauppaa. Kauppiaiden liikkeitä viljamarkkinoilla olivat tästä eteenpäin riippuvaisia siitä, kuinka nopeasti kruunu teki päätöksensä viljan ostamisesta.

Etusto-oikeus ei itsessään poistanut kruunun hankintaongelmia. Vientikieltoon oli vuonna 1747 turvauduttu, koska viljan hinnat olivat olleet niin korkeat, ettei kruunu suostunut ostamaan viljaa niin kalliilla. Kiellon tarkoituksena oli alentaa viljan hintoja, mitä etusto-oikeus ei taannut. Etusto-oikeus mahdollisti ainoastaan viljan ostamisen Suomesta ennen kuin kauppiaat veivät sen Tukholmaan. He saattoivat edelleen tarjota viljaa hintaan, jota kruunu ei pitänyt sopivana. Toisin sanottuna etusto-oikeus toimi tilanteessa, jossa sato oli onnistunut vähintään kohtalaisesti ja viljan hinnat olivat keskinkertaiset. Kun myös vuoden 1747 sato oli epäonnistunut, ongelmat viljan hankinnassa ilmenivät heti keväällä 1748.

Huhtikuussa 1748 Turun, Loviisan, Porvoon, Vaasan, Uudenkaarlepyyn ja Pietarsaaren kauppiaat tarjosivat kruunulle ostettavaksi viljaa. Hintaerimielisyyksien vuoksi hankinnat kuitenkin viivästyivät.⁵⁸⁴ Varmistaakseen näissä oloissa viljan ja elintarvikkeiden saatavuuden von Rosen määräsi paikallisen vientikiellon Porvooseen ja muihin Uudenmaan kaupunkeihin sekä ilmeisesti myös Turkuun toukokuun alussa. Tämä vientikielto ei näytä saavuttaneen hyväksyntää Tukholmassa. Valtaneuvostossa vientikieltoa ei edes käsitelty, vaan kesäkuussa hankinnat kiellettiin rahan puutteen vuoksi kokonaan.⁵⁸⁵ Tästä huolimatta vientikiellolla painostaminen oli sillä aikaa tehnyt tehtävänsä ja hinnoista päästiin sopimukseen kesäkuun puoliväliin mennessä Turussa, Porvoossa ja Loviisassa.⁵⁸⁶

Hintojen kohoaminen oli ongelmana seuraavanakin vuonna. Tällä kertaa syynä ei ollut niinkään sadon epäonnistuminen kuin Helsingin, Porvoon ja Loviisan kauppiaiden keskinäinen kilpailu viljasta. Linnoitustyöt olivat nyt täydessä käynnissä ja kruunun tarpeet olivat kauppiaiden tiedossa. Kenraalikuvernööri arveli kauppiaiden aikomuksena olevan myydä kalliilla hinnalla ostamansa vilja voitolla kruunulle tai vähittäiskaupalla linnoitustyöväelle. Etusto-oikeus ei auttanut tälläkään kertaa kruunua. Jollei kruunu halunnut ostaa viljaa kauppiaiden tarjoamalla hinnalla, nämä olivat valmiita myymään viljansa myös Tukholmaan. Maaliskuun alussa Loviisan ja Porvoon kauppiaat odottivat jo lupaa vientiin, mikäli kruunu ei käyttänyt etusto-oikeuttaan.⁵⁸⁷

⁵⁸³ Von Rosen KM:lle 9.9.1747, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 5.10.1747, 1844v–1846, Riksrådsprotokoll A I a:39, Inrikescivilexpeditionen, RA.

⁵⁸⁴ Von Rosen KM:lle 23.4.1748, 7.5.1748, 13.5.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁵⁸⁵ Von Rosen Gyllenborgille 5.5.1748, 431–432, Kirjeasiakirjat Ea:40, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Von Rosen KM:lle 7.5.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 15.6.1748, 562v–564v, Riksrådsprotokoll A I aa:33, Krigsexpeditionen, RA.

⁵⁸⁶ Von Rosen Gyllenborgille 16.6.1748, 516–516v, Kirjeasiakirjat Ea:40, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Von Rosen KM:lle 17.6.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁵⁸⁷ Von Rosen KM:lle 12.1.1749, 9.3.1749, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 6, Skrivelser till K.M:t, RA.

Kruunun kannalta tilanne oli näin ollen tukala. Kevään linnoitustyöt painoivat päälle ja hankinnat muonitusta varten oli pakko tehdä. Estääkseen tilanteen kriisiytymisen von Rosen ehdotti jo tammikuussa 1749 valtaneuvostolle uutta viljan ja elintarvikkeiden vientikieltoa Turun ja Porin, Uudenmaan ja Hämeen sekä Kymenkartanon ja Savon lääneihin. Kielto olisi koskenut tällä kertaa kaupunkien lisäksi maaseutua, sillä tavoitteena oli puuttua myös talonpoikaipurjehdukseen, jonka katsottiin olevan syynä elintarvikepulaan kaupungeissa. Kauppiaiden tavoin talonpojat pyrkivät viemään tavaroitaan meren yli myytäväksi.⁵⁸⁸

Tukholmassa vientikieltoehdotusta käsiteltiin valtaneuvostossa, kamari- ja kauppakollegiossa ja valtiokonttorissa, minkä takia vastaus viivästyi ja von Rosen joutui pyytämään vientikieltoa uudelleen maaliskuussa. Hän totesi tuolloin, että vientikielto olisi välttämätön, jos linnoitustyömaalle haluttaisiin saada riittävä ylläpito ja makasiineihin varastoon viljaa ja elintarvikkeita. Kenraalikuvernööri halusi myös ulottaa vientikiellon Pohjanmaalle, koska hänen mukaansa etelärannikon lääneistä ei saanut riittävästi elintarvikkeita linnoitustyömaan tarpeisiin.⁵⁸⁹

Vientikieltopäätöksen viivästyminen johtui byrokratian lisäksi ainakin osittain siitä, ettei siihen mielellään haluttu turvautua. Valtakunnan sisäistä kaupankäyntiä ei haluttu hankaloittaa ilman pakottavaa syytä, minkä vuoksi kauppa- ja kamarikollegio sekä valtiokonttori suhtautuivat vientikieltoon varauksella. Virastot eivät silti uskaltaneet suoranaisesti vastustaa sitä, koska ne eivät tienneet, kuinka paljon Suomen makasiineissa oli tavaraa. Siksi vientikielto hyväksyttiin valtaneuvostossa, mutta sille asetettiin tiukat ehdot. Hankinnat makasiineihin piti aloittaa heti, ja jos mahdollista, kauppa piti vapauttaa jo ennen kevään purjehduskauden alkua. Vientikielto sai koskea ainoastaan viljaa sekä sian- ja naudanlihaa eli tärkeimpiä makasiinitavaroita.⁵⁹⁰

Yleinen vientikielto oli valtaneuvoston päätöksen nojalla voimassa huhtikuun 1749 alusta alkaen. Se koski von Rosenin tammikuussa tekemän ehdotuksen mukaisesti kaikkia kolmea eteläistä lääniä, niin kaupungeja kuin maaseutua. Pohjanmaata kielto ei ilmeisesti koskenut. Vaikka valtaneuvosto oli korostanut rajoitusten lyhytaikaisuutta, kenraalikuvernööri ei halunnut luopua vientikiellosta ennen kuin kruunun varastot olivat täynnä. Kun Porvoon kauppiaat ehdottivat viljan, jauhon ja voin myyntiä, heidän hintatarjoustaan ei hyväksytty, vaan se piti neuvotella alemmaksi. Vientikielto peruttiin vasta toukokuun lopulla, kun myös Turussa oli päästy sopimukseen hankinnoista.⁵⁹¹

Vuoden 1749 vientikielto jäi viimeiseksi Viaporin rakennuskauden aikaiseksi täyskielloksi. Vielä vuonna 1750 kenraalikuvernööri tiedusteli helmikuussa Tukholmasta, pitäisikö linnoitustöiden vuoksi viljan ja elintarvikkeiden vienti kieltää. Kysymys ei ollut tuolloin kuitenkaan enää ajankohtainen. Kruunu oli päättänyt tuoda suuren osan

⁵⁸⁸ Von Rosen KM:lle 12.1.1749, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 6, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁵⁸⁹ Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 10.2.1749, 169–169v, Riksrådsprotokoll A I a:42, Inrikescivilexpeditionen, RA; Von Rosen KM:lle 9.3.1749, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 6, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁵⁹⁰ Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 10.3.1749, 286–287v, Riksrådsprotokoll A I a:42, Inrikescivilexpeditionen, RA.

⁵⁹¹ Von Rosen Gyllenborgille 8.4.1749, 282–284v, 10.4.1749, 285–286v, 26.4.1749, 389–390, Kirjeasiakirjat Ea:45 I, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Von Rosen KM:lle 18.5.1749, 24.5.1749, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 6, Skrivelser till K.M:t, RA.

sotilaiden tarvitsemasta ruoasta Ruotsin puolelta, minkä vuoksi laajamittaisia ostoja ei tarvinnut enää Suomesta tehdä.⁵⁹²

Samalla päättyi käytännössä myös kruunun etuosto-oikeus porvariston viljaan. Kaupunkien porvaristo oli tiedustellut kevättälvellä 1750 maaherrojen välityksellä kenraalikuvernööriltä, ostaisiko kruunu sinä vuonna viljaa makasiineihin. Kauppiaat pyysivät kruunua tekemään päätöksen ennen tulevaa purjehduskautta, jotta he voisivat ilman viivytyksiä ja esteitä viedä viljansa Tukholmaan. Vaikka kruunu ei hankintoja tehnytäkään, kauppiaat joutuivat vielä kerran kärsimään viennin rajoituksista. Purjehduskausi alkoi vuonna 1750 varhain ja purjehdusreitti Helsinkiin oli jäistä vapaa jo 16.3. Koska ostopäätöksistä neuvoteltiin kenraalikuvernöörin, valtaneuvoston ja valtiokonttorin kesken, von Rosen sai Tukholmasta päätöksen viljan viennin sallimisesta vasta 27.4.⁵⁹³

Seuraavina vuosina jauhon, leivän ja muiden elintarvikkeiden tuonti Ruotsista jatkui, minkä vuoksi vain osa hankinnoista tehtiin Suomesta. Kun lisäksi vuoden 1750 sato oli onnistunut hyvin, eikä huonoja vuosia esiintynyt ennen vuosikymmenen puoliväliä, vientikielloille ei ollut tarvetta. Ilman pakottavaa tarvetta vientikielloille ei ollut myöskään poliittista tukea. Kun Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherra Gyldenborg esitti 1751 Suomeen yleistä vientikieltoa lihalle, tähän ei suostuttu, sillä kiellon pelättiin aiheuttavan hintojen nousua pääkaupungissa. Tukholman tarpeet olivat nyt etusijalla, ja vientiä sai rajoittaa vain ulkomaille.⁵⁹⁴ Viljan vientikieltoon jouduttiin turvautumaan uudelleen vasta pahojen katojen jälkeen vuonna 1757.⁵⁹⁵

Vientikiellot helpottivat merkittävästi kruunun vilja- ja elintarvikehankintoja Suomesta. Painostamalla vientirajoituksilla kauppiaita kruunu onnistui neuvottelemaan näiden kanssa edullisempia toimitussopimuksia kuin muuten olisi ollut mahdollista. Pakkotoimet ja niiden uhka olivat neuvotteluvaltti, kun kauppiaiden kanssa pyrittiin pääsemään sopuun kaupoista. Mahdollisuus näiden keinojen käyttöön teki kruunusta vahvan neuvotteluosapuolen. Tätä asemaa rajoittivat vain valtiopäivät, joiden kautta kauppiaat porvarissäädyn edustajina saattoivat tuoda esille tyytymättömyytensä.

Vientikieltojen avulla myös varmistettiin, että Suomesta saatavissa oleva vilja ja elintarvikkeet olivat kruunun käytössä eivätkä kulkeutuneet Tukholmaan. Samaan tavoitteeseen tähtäsi kruunun etuosto-oikeus. Jos hankinnat painoutuivat yksinomaan Suomeen, vientikielto oli ainoita keinoja varmistaa huonoina satovuosina kohtuullisella hinnalla riittävä viljan ja elintarvikkeiden saanti Viaporin linnoitustyömaalle ja kruununmakasiineihin. Näin ollen Suomeen määrättiin vientikielto vuosina 1747–1749, mutta elintarvikkeiden tuonnin alettua Ruotsista vuonna 1750 kieltoja ei enää tarvittu. Vientikieltovuosista kahteen ensimmäiseen vaikutti sadon epäonnistuminen

⁵⁹² Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirjat 28.2.1750, 248–250v, 6.3.1750, 266v–267v, Riksrådsprotokoll A I aa:37, Krigsexpeditionen, RA.

⁵⁹³ Von Rosen KM:lle 22.3.1750, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 8, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 12.4.1750, 463–464, Riksrådsprotokoll A I aa:37, Krigsexpeditionen, RA; Von Rosen Gyldenborgille 27.4.1750, 323–323v, Kirjeasiakirjat Ea:49 I, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

⁵⁹⁴ Von Rosen 9.5.1751, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 11, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 28.5.1751, 577–578v, Riksrådsprotokoll A I a:46, Inrikescivilexpeditionen, RA.

⁵⁹⁵ Turun ja Porin lääninhallitus KM:lle 28.4.1757, Skr. från landshövdingar: Åbo och Björneborgs län vol. 26, Skrivelser till K.M:t, RA.

laajalti Suomessa. Kolmas kielto sen sijaan johtui vain kruunun pyrkimyksestä toteuttaa hankinnat makasiineihin edulliseen hintaan.

Koska vientikielloista oli paljon haittaa kauppiaille, kruunu ei halunnut tarpeettoman pitkään pitää niitä yllä. Lisäksi Tukholman elintarvikehuollon vaikeutuminen tuotti päänsäryä päättäjille. Kun hankinnat oli tehty, vienti vapautettiin. Kolmesta vientikiellosta pisimpään kesti vuoden 1747 vientikielto. Se kesti virallisesti noin kuusi kuukautta. Muut kaksi olivat voimassa vain alle kaksi kuukautta. Ilman aikaa vievää yhteydenpitoa eri viranomaisien välillä vientikieltojen kesto olisi todennäköisesti ollut vielä lyhempi.

4.8. Viljan määrä ja ostopaikat

4.8.1. Hankinnat Suomesta 1747–1750

Vilja- ja jauhohankintojen⁵⁹⁶ toteutumisessa voi havaita erilaisia ajanjaksoja, jotka noudattivat linnoitustöiden vaiheita. Neljänä ensimmäisenä vuotena (1747–1750) varastoon ostettiin käytännössä yksinomaan suomalaista viljaa. Kun ruotsalaiset rykmentit olivat saapuneet linnoitustöihin, sotilaiden huolto perustui vuosina 1751–1752 pitkälti Ruotsista tuotuun jauhoon, leipään ja ryyneihin, vaikka viljaa ostettiin jonkin verran edelleen myös Suomesta. Neljän viimeisenä vuotena (1753–1756) viljaa hankittiin jälleen suuret määrät Suomen kauppiailta.

Viljaa ostettiin linnoitustöiden alkuvaiheessa huomattavat määrät Suomen kaupungeista siitä huolimatta, että osittaiset peltoviljelyalueita kohdanneet kadot vaikeuttivat hankintoja (taulukko 4.6). Viljasta ei silti tullut pulaa, koska Savon ja Karjalan kaskialueilla saatiin hyvä sato. Vientikiellot ja kruunun etuosto-oikeus takasivat sen, että kauppiaiden hankkima vilja oli kruunun ostettavissa.⁵⁹⁷

Puolustusdeputaation huhtikuussa 1747 päättämä 15 000 tynnyrin ostotavoite piti jakaa Turun, Porvoon, Helsingin ja Loviisan kesken sen mukaisesti, miten paljon kussakin kaupungissa oli viljaa saatavilla.⁵⁹⁸ Porvoosta ja Loviisasta piti saada kummastakin 5 000 tynnyriä viljaa ja jauhoa eli yhteensä 10 000 tynnyriä. Loput 5 000 tynnyriä jäivät hankittavaksi Turusta ja Helsingistä.⁵⁹⁹ Vaikka hankinnat tuottivat vaikeuksia etenkin Helsingissä, ne onnistuivat lopulta tavoitteiden mukaisesti.⁶⁰⁰

⁵⁹⁶ Lähteissä vilja ja jauho lasketaan usein yhteen käsiteltäessä viljahankintoja. Siksi niitä käsitellään myös tässä luvussa yhdessä.

⁵⁹⁷ Ks. kadoista luvusta 4.1.2, Savon ja Karjalan viljakaupasta luvusta 4.4 ja vientikielloista luvusta 4.7.

⁵⁹⁸ Puolustusdeputaation pöytäkirja 7.4.1747, 912–943, Protokoll R 2891, Defensionsdeputationen; Salaisen valiokunnan pöytäkirja 20.4.1747, 1383, Protokoll R 2863, Sekreta utskottet, Riksdagen 1746–1747, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

⁵⁹⁹ Stiernstedt Gyllenborgille 9.5.1747, 790–793v (Ea:35), Ehrenmalm Gyllenborgille 9.6.1747, 1214–1215 (Ea:36), Kirjeasiakirjat, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

⁶⁰⁰ Vuotta 1747 koskevat lähteet taulukossa 4.6.

Taulukko 4.6: *Kruunun Suomesta ostaman rukiin, ohran ja ruisjauhon määrä vuosina 1747–1751 (tynnyriä)* ⁶⁰¹

Vuosi	Ruis	Ohra	Ruisjauho	Yhteensä
1747	10 776	1 716	2 670	15 162
1748	3 070	1 754	2 970	7 794
1749	6 782	-	3 934	10 716
1750	3 100	100	2 000	5 200
1751	3 189	-	2 934	6 123

Vuodelle 1748 asetetun 10 000 tynnyrin ostotavoitteen täyttämiseksi ei onnistuttu yhtä hyvin kuin edellisellä vuonna. Kruunun etuosto-oikeuden mukaisesti Turun, Loviisan, Porvoon, Vaasan, Uudenkaarlepyyn ja Pietarsaaren kauppiat tarjosivat myytäväksi yhteensä 2 600 tynnyriä ruista, 3 000 tynnyriä ruisjauhoa ja 1 000 tynnyriä ohraa. Pohjanmaan kaupunkien osuus myytävästä viljasta oli pieni, sillä nämä tarvitsivat viljaa oman alueensa tarpeisiin. Siksi hankinnat toteutettiin lopulta vain kolmesta Etelä-Suomen kaupungista: Turusta, Porvoosta ja Loviisasta. Näistä kaupungeista ostettiin kesäkuun puoliväliin mennessä yhteensä 7 794 tynnyriä.⁶⁰² Määrä oli siis hieman suurempi kuin mitä kauppiat olivat tarjoutuneet myymään huhtikuussa, mutta se jäi silti tavoitteesta.⁶⁰³

Keväällä 1749 viljaa ja jauhoa tarjottiin myytäväksi Turusta, Loviisasta, Porvoosta ja Vaasasta. Pohjanmaalta viljaa ei tälläkään kertaa haluttu ostaa, vaikka maaherra Piper oli ehdottanut viljan hankkimista sinne varastoon. Viljan hintaa Pohjanmaalla pidettiin liian korkeana. Huomionarvoista on, ettei ohraa ostettu lainkaan. Ruista ja ruisjauhoa sen sijaan ostettiin yhteensä 10 716 tynnyriä.⁶⁰⁴

Kenraalikuvernööri von Rosen pyrki valmistautumaan vuoden 1750 rakennuskauteen samalla tavoin kuin edellisinä vuosina. Tammikuussa helsinkiläisiltä kauppiailta ostettiin 600 tynnyriä ruista ja 100 tynnyriä ohraa. Helsinkiläisten lisäksi porvoolaiset myivät kruunulle 2 000 tynnyriä ruisjauhoa. Nämä jäivät kuitenkin ainoiksi varsinaisiksi hankinnoiksi kauppiailta tuona vuonna, sillä valtaneuvosto ja valtiokonttori kielsivät viljahankinnat Suomesta maaliskuun huhtikuussa. Ostojen sijasta

⁶⁰¹ Lähteet: Helsingin, Turun ja Loviisan varastomakasiinien tilit 1747, 298–299, 314, 584, Helsingfors kommissariat Huvudbok G IV b 2, Finska generalkommissariatet: diverse, Krigskollegium Intendents-departementet, KrA; Turun varastomakasiinin muonalaskelmien otteet 1748–1749, Tositekirja 7596: 956v, 960, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelmat otteineen 1748–1749, Provianträkning G I:7/vol. 35, Lovisa fästnings arkiv, KrA; Helsingin varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasinet 1751 vol. 45.2; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1752, Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasinet 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militäräkenskaperna efter 1630, RA; Stiernstedt Gyllenborgille 3.6.1747, 820 (Ea:35), von Rosen Gyllenborgille 18.7.1748, 544–546 (Ea:40), Kirjeasiakirjat, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; von Rosen KM:lle 23.4.1748, 7.5.1748, 17.6.1748, 18.5.1749, 3.7.1749, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, 7, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁶⁰² Vuotta 1748 koskevat lähteet taulukossa 4.6.

⁶⁰³ Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 15.6.1748, 562v–564v, Riksrädsprotokoll A I aa:33, Krigsexpeditionen, RA.

⁶⁰⁴ Vuotta 1749 koskevat lähteet taulukossa 4.6. Pohjanmaan osalta lisäksi Valtiokonttorin pöytäkirjat 23.3.1749, 527–529, 2.6.1749, 1064–1067, Protokoll A I A:76, Kansliet, Statskontoret, RA.

valtiokonttori lupasi tuoda Ruotsista meritse kuivaamatonta viljaa rakennustyöväen muonittamiseksi.⁶⁰⁵ Käytännössä kyseessä ei kuitenkaan ollut varastojen kartuttaminen vaan varastojen vaihto. Ruotsiin vietiin yhtä paljon kuivattua viljaa kuin sieltä tuotiin kuivaamatonta (6 000 tynnyriä). Koska viljamäärä ei näin lisääntynyt, viljatuotteiden osalta muonitus perustui vuonna 1750 pääosin veroviljaan ja vanhojen varastojen käyttöön.⁶⁰⁶

Kruunun hankintojen yhtäkkinen päättyminen keväällä 1750 tuli ikävänä yllätyksenä erityisesti Loviisan kauppiaille, jotka olivat suunnitelleet myyvänsä viljansa kruunulle, mutta eivät olleet ehtineet tehdä tätä ennen ostokieltoa. Etuosto-oikeuteen nojaten von Rosen ei ollut halunnut päästää kauppiaita viemään viljaansa pois Suomesta, minkä seurauksena nämä eivät olleet myöskään ehtineet myymään viljaansa keväällä Tukholmassa. Kaupungin pormestari Jakob Forsell päätti siksi tarjota loviisalaisten viljaa myytäväksi suoraan valtaneuvostolle.⁶⁰⁷ Loviisan kauppiat toimittivat samana kesänä 2 500 tynnyriä ruista Loviisan makasiiniin.⁶⁰⁸ Vaikka tämä vilja oli periaatteessa valtiokonttorin hallinnassa, se näyttää käytännössä sekoittuneen muuhun varastoon ja pitää siksi laskea Suomea varten hankituksi viljaksi.⁶⁰⁹ Yhteensä Suomesta hankittiin varastoon siten 5 200 tynnyriä viljaa vuonna 1750.

Kaikki kruunun 1747–1750 ostama vilja oli suomalaista. Kauppallegion vuosikertomusten perusteella Suomen tapulikaupunkeihin tuotiin vain alle 100 tynnyriä ruista, ruisjauhoa ja ohraa näinä vuosina.⁶¹⁰ Yksi ilmeinen syy tähän oli se, että viljaa oli saatavilla kohtuullisen hyvin Suomesta, kuten hankintojen onnistuminen osoittaa. Täytyy kuitenkin ottaa huomioon myös, että tuonti oli vuosina 1747–1748 poikkeuksellisen hankalaa Venäjän asettaman vientikiellon vuoksi.⁶¹¹

Suurin osa kruunun ostamasta viljasta oli ruista ja ruisjauhoa. Ohraa oli alle kymmenesosa kokonaismäärästä. Tähän oli monta syytä. Ensinnäkin ruista tarvittiin sotaväen muonituksessa ohraa enemmän, koska se oli kuivaleivän raaka-aine. Ohraa tarvittiin vain ryynien valmistamiseen. Toisaalta ohraa oli myös saatavilla vähemmän kuin ruista viljelyalojen ja katojen vuoksi. Osaltaan ohran puute hankinnoissa selittyi

⁶⁰⁵ Von Rosen KM:lle marraskuu 1749, 8.1.1750, 22.3.1750, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 7–8, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 24.1.1750, 72v–73, Riksrådsprotokoll A I aa:37, Krigsexpeditionen, RA; Valtiokonttorin pöytäkirja 18.5.1750, 1005–1008, Protokoll A I A:78; Von Rosen valtiokonttorille 11.4.1750, 30.4.1750, Expedierade handlingar E 2 A:302, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁶⁰⁶ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1750, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1750, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1747–1750 vol. 45.1, Strödda militieräkenskaperna efter 1630, RA. Lisäksi Sundsvallista tuotiin kuivaleipää 5 991 leiviskää ja Tukholmasta sekä Visbystä ohraryynejä 1 266 tynnyriä.

⁶⁰⁷ Valtiokonttorin pöytäkirjat 5.6.1750, 1156–1159, 6.6.1750, 1168–1171, Protokoll A I A:78; Von Rosen KM:lle 19.2.1750, Kungl. brev och remisser E 1 A:124; Von Rosen valtiokonttorille 11.4.1750, Expedierade handlingar E 2 A:302, Kansliet, Statskontoret, RA; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 5.6.1750, 646v–647, Riksrådsprotokoll A I aa:37, Krigsexpeditionen, RA.

⁶⁰⁸ Von Rosen valtiokonttorille 18.7.1750, Expedierade handlingar E 2 A:302, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁶⁰⁹ Loviisan varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1747–1751 vol. 45.1–45.2, Strödda militieräkenskaperna efter 1630, RA. Vuodelta 1750 on olemassa kaksi muonalaskelmaa, sillä muonamestari vaihtui kesken vuotta. Hankinnat on merkitty Röngrenin laskelmaan.

⁶¹⁰ Inkommande spannemåhl, Berättelser om utrikes handel, serie 2, 1738–1750 del 2 (f. 356–363), Kammarkontoret, Kommerskollegium, RA.

⁶¹¹ Ks. luku Viljakauppa ja yksityinen varastointi (4.4).

myös sillä, että noin puolet kruunun veroviljatuotoista oli ohraa, mikä vähensi tarvetta ostaa sitä.

4.8.2. Jauhon ja kuivaleivän tuonti Ruotsista 1751–1752

Vuonna 1751 viljahankintojen luonne muuttui merkittävästi, kun ruotsalaisten joukkojen saapuminen linnoitustöihin kasvatti muonitustarpeita ja johti laajamittaiseen ruokatavaroiden tuontiin. Tuolloin Ruotsista tuotiin Helsingin ja Loviisan varastomakasiineihin yhteensä 4 371 tynnyriä ohraryynejä, 28 802 leiviskää (2 400 tynnyriä) ruisjauhoa ja 97 523 leiviskää kuivaleipää (ks. taulukko 4.7). Tämän jauho-, leipä- ja ryynimäärän valmistamiseen oli käytetty noin 11 000 tynnyriä ruista ja 9 000 tynnyriä ohraa.⁶¹² Jos tuotua määrää vertaa saman vuoden muonitus suunnitelman (12 000 sotilaille 12 kk) tarpeisiin, ilmenee, että näin saatiin 65,3 % ryyneistä, 67,0 % jauhosta ja 36,1 % kuivaleivästä.⁶¹³ Tuonnin ansiosta viljaa tarvitsi hankkia Suomesta huomattavasti vähemmän kuin edellisinä vuosina.

Taulukko 4.7: *Helsingin ja Loviisan varastomakasiineihin Ruotsista tuodut ohraryynit, ruisjauho ja kuivaleipä vuonna 1751*⁶¹⁴

Tuontipaikka	Ohraryynit (tynnyriä)	Ruisjauho (leiviskää)	Kuivaleipä (leiviskää)
Tukholma	2 063	28 802	70 560
Norrköping	1 527	-	18 043
Göteborg	337	-	5 625
Nyköping	399	-	-
Karlskrona	45	-	3 295
Yhteensä	4 371	28 802	97 523

Vaikka rakennustyömailta varten uusia viljahankintoja ei juuri tarvinnut tehdä, viljaa pyrittiin silti ostamaan varastoon poikkeuksellisen hyvän satovuoden jälkeen enemmän (20 000 tynnyriä) kuin yhtenäkkään kolmena edeltävänä vuonna. Loppujen lopuksi hankinnat jäivät kuitenkin vain alle puoleen tavoitellusta määrästä, eikä varastoja katovuosien varalle saatu muodostettua. Kun suorat hankinnat talonpojilta

⁶¹² Muuntosuhteista ks. liite 1.

⁶¹³ Talouskomissio KM:lle 4.6.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikkommissionen 1749, RA. Suunnitelmat näyttävät olleen huomattavasti ylimitoitettuja. Esimerkiksi kuivaleipää jaettiin sekä suomalaisille että ruotsalaisille rykmenteille Helsingissä ja Loviisassa yhteensä vain 86 544 leiviskää vuonna 1751, kun suunnitelmissa oli varauduttu 270 000 leiviskän tarpeeseen. Vaikka kulutustiedoista puuttuu talvella sivumakasiineista ruotsalaisille rykmenteille jaettu vilja, tuonnin merkitys oli suurempi kuin mitä muonitus suunnitelman perusteella voi olettaa. Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1751 vol. 45.2, Strödda militieräkenskaperna efter 1630, RA.

⁶¹⁴ Lähteet: Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1751 vol. 45.2, Strödda militieräkenskaperna efter 1630, RA.

epäonnistuivat (ks. luku 4.5), vilja olisi pitänyt ostaa kauppiailta. Näin ei kuitenkaan laajassa mitassa toimittu. Helsingistä, Porvoosta ja Loviisasta ostettiin yhteensä vain noin 6 100 tynnyriä ruista ja jauhoa. Talonpojilta hankitut viljamäärät jäivät parhaimmassakin tapauksessa vaatimattomiksi.⁶¹⁵

Lähes puolet vuonna 1751 kaupungeista ostetusta viljasta oli jauhoa (2 934 tynnyriä). Vastaava tilanne oli ollut aikaisemminkin. Vuosina 1747–1751 jauhon osuus oli noin 40 % kokonaishankinnoista.⁶¹⁶ Hankintojen kohdistaminen jauhoon oli tietoinen pyrkimys, koska kruunulla oli vaikeuksia jauhattaa Suomen myllyissä suuria viljamääriä. Samasta syystä Ruotsista tuotiin viljan sijasta Suomeen suuret määrät valmista jauhoa ja kuivaleipää. Linnoitustyömaita varten viljaa jauhettiin erityisesti Norrköpingissä, jossa talouskomission mukaan oli monia tarkoitukseen sopivia myllyjä. Siellä oli valmistettu jauhoa jo hattujen sodan aikana Suomen makasiineja varten.⁶¹⁷ Jauhatusvaikeudet selittävät myös ryyrien ja leivän suuret tuontimäärät.

Ruotsista tuotiin niin suuri määrä viljatuotteita vuonna 1751, että seuraavana vuonna viljaa ei tarvinnut hankkia juuri lainkaan. Valtiokonttori ei halunnut ostaa lisää ruokavaroja ennen kuin valtiopäiville 1751–1752 kokoontuneet säädyt olivat tehneet päätöksen siitä, missä laajuudessa linnoitustyöt jatkuivat.⁶¹⁸ Kun menosääntödeputaatio laati lausuntonsa hankintojen tekemisestä 13.4.1752, paras viljan hankinta-aika oli jo ohi.⁶¹⁹ Elokuussa 1752 kruunu osti Loviisan kauppiailta 1 695 tynnyriä ruista, 50 tynnyriä ohraa ja 124 tynnyriä ruisjauhoa.⁶²⁰ Muista kaupungeista viljaa ei ilmeisesti hankittu, vaikka seuraavan vuoden toimituksista alettiin jo neuvotella ainakin Helsingissä.⁶²¹

Myös tuonnin osuus jäi pieneksi vuonna 1752. Von Rosen oli toivonut, että Ruotsista tuotaisiin lisää jauhoa Helsinkiin ja Loviisaan, mutta valtiokonttorin mukaan Loviisan makasiinin varastolaskelmat osoittivat, että jauhoa oli riittävästi. Jonkin verran puutetta oli ainoastaan leivästä ja ryyneistä, joita sitten tuotiinkin lisää pienet määrät.⁶²² Vanhat varastot riittivät vuoden tarpeisiin, mutta ne kulutettiin pitkälti

⁶¹⁵ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1751 vol. 45.2, Strödda militieräkenskaperna efter 1630, RA; Turun varastomakasiinin muonalaskelman otteet 1751, Tositekirja 7596: 964, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA; Von Rosen KM:lle 25.4.1751, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 11, Skrivelser till K.M:t, RA; Gyllenborg Valtiokonttorille 27.7.1752, Expedierade handlingar E 2 A:310, Kansliet, Statskontoret, RA. Talonpojilta ostamisesta ei ole merkkejä Loviisan tai Turun varastomakasiinien tileissä. Helsingin varastomakasiiniin ostettiin yhteensä 1 962 tynnyriä ruista, mutta tästä määrästä valtaosa oli peräisin Porvoosta. Hämeenlinnan makasiiniin ostettiin ilmeisesti 1 644 tynnyriä ruista talonpojilta, mikä ilmenee Gyllenborgin valtiokonttorille lähettämästä kirjeestä 27.7.1752. Tätä ei kuitenkaan voida varmistaa kyseisen makasiinin muonalaskelman puuttuessa.

⁶¹⁶ Jauhon osuus on laskettu taulukossa 4.6 mainituista lukumääristä.

⁶¹⁷ Talouskomission pöytäkirjat 4.4.1751, 29.5.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1; Talouskomissio/valtiokonttori von Rosenille 17.5.1751, Registratur vol. 2, Ekonomikkommissionen 1749, RA.

⁶¹⁸ Valtiokonttorin pöytäkirja 17.4.1752, 527–528, Protokoll A I A:82, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁶¹⁹ Menosääntödeputaation pöytäkirjanote 13.4.1752, Konzept R 3027, Statsdeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

⁶²⁰ Von Rosen valtiokonttorille 13.8.1752, Expedierade handlingar E 2 A:309, Kansliet, Statskontoret, RA; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1752, Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militieräkenskaperna efter 1630, RA.

⁶²¹ Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 29.10.1752, 680–681v, Riksrädsprotokoll A I aa:42, Krigsexpeditionen, RA.

⁶²² Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1752, Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militieräkenskaperna efter 1630, RA; Valtiokonttorin pöytäkirja 24.4.1752, 559, Protokoll A I A:82, Kansliet, Statskontoret, RA.

loppuun. Helsingin makasiinissa oli vuoden 1752 lopussa 2 870 tynnyriä viljaa, mutta tästä vain 580 tynnyriä oli ruista. Loviisassa viljatilanne oli hieman parempi, yhteensä 5 453 tynnyriä, mutta sielläkin ruista oli vain noin 1 000 tynnyriä.⁶²³ Seuraavalle vuodelle tarvittiin mittavia uusia hankintoja erityisesti rukiin osalta.

4.8.3. Paluu viljan hankintoihin Suomesta 1753–1756

Vuonna 1753 viljahankintojen luonne muuttui uudelleen, kun viljaa alettiin jälleen ostaa suuret määrät Suomesta. Syynä tähän ei ollut ainoastaan valtiopäivien keväällä 1752 tekemä päätös toteuttaa hankinnat mahdollisuuksien mukaan Suomesta. Kun kruunu sai Helsingistä syksyllä 1752 tarjouksen viljan myynnistä 19 kuparitaalerin tynnyrihinnalla, valtiokonttori halusi ensin tiedustella tukholmalaisilta kauppiailta Nettelbladilta ja Kantzaulta, suostuisivatko nämä toimittamaan riihikuivattua viljaa Helsinkiin samalla hinnalla. He eivät kuitenkaan olleet kiinnostuneita kaupoista kruunun tarjoamilla ehdoilla. Nettelblad perusteli päätöstään sillä, ettei ulkomaisen viljan kiinteää hintaa vielä tiedetty, minkä vuoksi hän ei halunnut myydä viljaa etukäteen määritellyllä hinnalla. Kantzau puolestaan totesi vain, ettei hän halunnut myydä viljaa ehdotetulla hinnalla. Helsingiläisten kauppiaiden tarjous oli näin ollen edullisin ja niin vilja päätettiin ostaa Suomesta.⁶²⁴

Viljahankinnat 1753 olivat koko Viaporin rakennuskauden suurimmat yksittäisenä vuotena tehdyt. Kruunu sopi yhteensä 22 000 riihikuivatun ruistynnyrin ostamisesta Turun (10 000), Helsingin (9 000) ja Loviisan (3 000) kauppiaiden kanssa. Sopimusten mukaisesti viljaa piti toimittaa Helsinkiin 16 000 tynnyriä ja Loviisaan 6 000 tynnyriä. Myöhemmin elokuussa 1753 turkulaiset saivat toimittaa vielä 973 tynnyriä ruista Helsinkiin, mikä nosti sinne toimitetun viljan yhteismäärän noin 17 000 tynnyriin. Loviisaan hankittu tarkka viljamäärä ei ole tiedossa muonalaskelman puuttuessa, mutta ainakin sovittu 6 000 tynnyrin viljamäärä toimitettiin perille.⁶²⁵

Vaikka vilja oli päätetty ostaa Suomen kaupunkien kauppiailta, viljan ei edellytetty olevan peräisin Suomesta. Kauppakollegion tuontitilaston tietojen mukaan Helsinkiin tuotiin yhteensä 17 508 tynnyriä ruista vuonna 1753. Lähes kaikki vilja oli peräisin eri puolilta Baltiaa eli Venäjän hallitsemilta alueilta (ks. taulukko 4.8). Esimerkiksi

⁶²³ Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1752, Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militäräkenskaperna efter 1630, RA; Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1753, Provianträkningar vid Helsingfors proviantmagasin 1750–1808 G II:2/vol. 32, Helsingfors fästningsarkiv, KrA. Lisäksi molemmissa paikoissa oli ruisjauhoa yhteensä 13 524 leiviskää eli 1 127 tynnyriä.

⁶²⁴ Valtaneuvoston sota-asioden pöytäkirja 29.10.1752, 680–681v, Riksrådsprotokoll A I aa:42, Krigsexpeditionen, RA; Valtiokonttorin pöytäkirjat 4.11.1752, 1529–1530, 5.11.1752, 1533–1535, Protokoll A I A:83, Kansliet, Statskontoret, RA. Valtiokonttorin mukaan Nettelblad ja Kantzau olivat Tukholman merkittävimmät viljakauppiaat.

⁶²⁵ Toimitussopimukset ja kuittaukset 7.12.1752, 8.1.1753, 18.6.1753, 12.7.1753, 29.8.1753, 25.10.1753, 591–632, Räkenskaper 1748–1753 G II:1/vol. 31; Provianträkningar vid Helsingfors proviantmagasin 1750–1808 G II:2/vol. 32, Helsingfors fästningsarkiv, KrA; Valtiokonttorin pöytäkirjat, 28.6.1753, 969–970, Protokoll A I A:84; Von Rosen valtiokonttorille 5.7.1753, 20.7.1753, 24.8.1753, Expedierade handlingar E 2 A:312, Kansliet, Statskontoret, RA. Turkulaiset kauppiaat saivat 19 kuparitaalerin sijasta maksuksi 20 kuparitaaleria tynnyriltä eli enemmän kuin tukholmalaisille kauppiaille oli tarjottu. Loviisan toimitetusta viljasta maksettiin puolestaan 19 ½ kuparitaaleria tynnyriltä. Hinta suhteutettiin siten ilmeisesti kuljetusmatkan pituuteen ja työläyteen.

helsinkiläiset kauppiat Nils Burtz ja Jacob Johan Tesche toivat myymänsä viljan Tallinnasta.⁶²⁶ Loviisaan tuotiin ulkomailta vain 3 252 tynnyriä viljaa, mikä viittaa siihen, että noin puolet Loviisassa kruunulle toimitetusta viljasta oli peräisin Suomesta.⁶²⁷ Myös viljan lisäksi Helsingistä ja Porvoosta ostettu jauho (602 tynnyriä) oli todennäköisesti Suomesta.⁶²⁸

Taulukko 4.8: Helsinkiin ulkomailta tuotu ruis vuonna 1753 ⁶²⁹

Tuontipaikka	Määrä (tynnyreinä)
Tallinna	8 890
Riika	3 744
Kuressaare	3 626
Liepaja	1 021
Narva	191
Stralsund	36
Yhteensä	17 508

Läheskään kaikki Helsingin ja Loviisan varastomakasiineihin ostettu vilja ei jäänyt Suomeen. Samaan aikaan kun kauppiat toimittivat riihikuivattua ruista varastomakasiineihin, niistä siirrettiin huomattavat määrät samaa viljaa Tukholmaan ja Karlskronaan. Kuljetukset liittyivät pyrkimyksiin välttää viljan jauhamista Suomessa. Laivat toivat Ruotsista jauhoa sekä ryynejä ja veivät Suomesta paluulastina viljaa. Helsingistä vietiin ruista Tukholmaan yli 6 500 tynnyriä ja Karlskronaan 3 500 tynnyriä eli viedyn rukiin määrä oli siten yhteensä 10 000 tynnyriä. Rukiin tilalle tuotiin ryynejä noin 2 000 tynnyriä Tukholmasta ja jauhoa yhteensä 7 750 tynnyriä (93 000 leiviskää) Nyköpingistä, Norrköpingistä ja Karlskronasta. Noin puolet jauhosta oli peräisin Karlskronasta.⁶³⁰

Sotilaiden muonituksen kannalta jauhovarastojen riittävyys oli viljaa tärkeämpää. Niiden kokoamisessa onnistuttiin Ruotsista tuonnin ansiosta yli odotusten. Jauhoa ja siitä valmistettua leipää oli vuoden lopussa niin runsaasti makasiineissa, että vuoden lopussa talouskomissio oli jo huolissaan niiden määrästä. Komissio pelkäsi, että jauho ja kuivaleipä pilaantuisivat ennen kuin ne ehdittäisiin käyttää.⁶³¹ Kun suuri osa ruotsalaisista joukoista oli poistunut vuonna 1753, muonan tarve väheni huomattavasti.

⁶²⁶ Kuittaukset Burtzin toimituksista 18.6.1753, 611, 12.7.1753, 615, Räkenskaper 1748–1753 G II:1/vol. 31, Helsingfors fästningsarkiv, KrA; Von Rosen valtiokonttorille 24.8.1753, Expedierade handlingar E 2 A:312, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁶²⁷ Inkommande spannemähl, Berättelser om utrikes handel, serie 2, 1751–1563 del 1 (f. 153), Kammarkontoret, Kommerskollegium, RA.

⁶²⁸ Sopimukset Bockin ja Holmin kanssa 7.1.1753, 595–597, 28.3.1753, 607–609, Räkenskaper 1748–1753 G II:1/vol. 31, Helsingfors fästningsarkiv, KrA.

⁶²⁹ Lähde: Inkommande general persedle extractor 1753 (Helsingfors), Berättelser om utrikes handel, serie 1, Kammarkontoret, Kommerskollegium, RA. Lähteessä Liepaja on merkitty kuuluneeksi Venäjään, vaikka se oli 1700-luvun puolivälissä vielä nimellisesti osa Puolaa. Stralsund luettiin tuontitilastoissa ulkomaan alueiden joukkoon, vaikka se kuului Ruotsille.

⁶³⁰ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1753, Provianträkningar vid Helsingfors proviantmagasin 1750–1808 G II:2/vol. 32, Helsingfors fästningsarkiv, KrA.

⁶³¹ Talouskomissio/valtiokonttori von Törnelle 14.12.1753, Registratur vol. 2, Ekonomikommisionen 1749, RA.

Talvi 1753–1754 oli viimeinen kerta, jolloin tuhansia sotilaita piti muonittaa myös talvikuukausien aikana.

Vuoden 1754 hankintoja suunniteltaessa talouskomissio ja valtiokonttori linjasivat, että ostetun viljan piti olla ”hyvää suomalaista ruista”⁶³². Tarjouksia tuoda ruista Liivinmaalta ei saanut enää hyväksyä. Syynä linjaukseen oli pyrkimys pitää hankintoihin käytetyt rahat oman valtakunnan sisällä. Kauppiailta pyrittiin ostamaan 10 000 tynnyriä ruista ja ruisjauhoa, minkä lisäksi talonpojilta ja säätyläisiltä päätettiin ostaa 1000 tynnyriä. Rukiista oltiin valmiit maksamaan 19 kuparitaaleria tynnyriltä, mikä oli sama tai hieman edullisempi hinta kuin millä ruista edellisenä vuonna oli ostettu ulkomailta.⁶³³

Viljahankinnoissa palattiin näin ollen samankaltaiseen tilanteeseen kuin vuosina 1747–1750, jolloin linnoitustyömaiden muonitus oli perustunut yksinomaan suomalaisen viljaan. Ruista ostettiin pääosin Loviisasta, kun taas Porvoossa hankinnat painottuivat ruisjauhoon. Kun ulkomailta ei saanut enää tuoda myytävää viljaa, Helsingin mittava viljakauppa tyrehtyi. Kaikkiaan kruunu sai ostettua kauppiailta lähes 10 000 tynnyriä ruista ja jauhoa eli tavoitteeksi asetetun määrän.⁶³⁴

Vastaavalla tavalla toimittiin myös vuoden 1755 hankintojen kohdalla. Ruista ja ruisjauhoa sai valtiokonttorin päätöksen mukaan ostaa vain Suomesta, josta niitä saatiin yhteensä 9 760–9 860 tynnyriä. Tästä määrästä valtaosa oli ostettu kaupungeista, mutta joukossa oli myös 460 tynnyriä talouskomission jäsenen, valtaneuvos Fabian Wreden myymää viljaa. Muu vilja ostettiin ilmeisesti jälleen Loviisasta, Porvoosta ja Helsingistä. Rukiista kruunu maksoi 20 ja jauhosta 20–21 kuparitaaleria, eli hinta oli vähän korkeampi kuin edellisenä vuonna.⁶³⁵ Vaikka valtiokonttori periaatteessa kelpuutti vain suomalaisen viljan ja kielsi ostot Liivinmaalta, Helsingin varastomakasiiniin tuotiin silti Tallinnasta saman vuoden kesällä 6 150 tynnyriä Tukholman kauppiaiden myymää ruista. Ilmeisesti ulkomaisen viljan hankintakielto koski vain Suomen kauppiaiden kanssa solmittuja sopimuksia.⁶³⁶

Katovuosien seurauksena vuonna 1756 viljahankinnoissa piti jälleen yrittää turvautua tuontiin. Von Törne sopi Helsingin porvariston kanssa julkisen huutokaupan jälkeen 6 000 ruistynnyrin ostamisesta. Yksikään aatelinen, säätyläinen tai talonpoika ei ollut tuolloin tarjoutunut myymään viljaa kruunulle julkisista kuulutuksista huolimatta. Toisin sanottuna paikallisesti viljaa ei ollut saatavilla, ja siksi helsinkiläisetkin aikoivat tuoda myytävän viljan Liivinmaalta.⁶³⁷ Yhteensä Helsingin ja Loviisan

⁶³² ”med det förbehåll, att uphandlingen blifwer allenast af god i landet wuxen finsk råg” (alla mainitussa talouskomission kirjeessä von Törnelle 14.3.1754).

⁶³³ Talouskomissio/valtiokonttori von Törnelle 14.3.1754, Registratur vol. 2, Ekonomikkommissionen 1749, RA; Valtiokonttorin pöytäkirja 14.3.1754, 416–417, Protokoll A I A:86, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁶³⁴ Talouskomissio/valtiokonttori von Törnelle 25.4.1754, 10.5.1754, 16.5.1754, 24.5.1754, Registratur vol. 2, Ekonomikkommissionen 1749, RA; Valtiokonttorin pöytäkirjat 16.5.1754, 830–831, 24.5.1754, 876–877, 12.6.1754, 988–989, Protokoll A I A:86, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁶³⁵ Valtiokonttorin pöytäkirjat 12.12.1754, 2207–2208, 10.1.1755, 35–38, 19.3.1755, 505–508, 9.5.1755, 877–879, Protokoll A I A:87–88, Kansliet, Statskontoret, RA. Jauhosta maksettiin sen mukaan, oliko se tynnyreissä (*spilträn*) vai ilman tynnyriä. Alempi hinta oli ilman tynnyriä.

⁶³⁶ Von Törne valtiokonttorille 12.6.1755, 21.8.1755, Expedierade handlingar E 2 A:319, Kansliet, Statskontoret, RA. Suurin osa vuonna 1755 Helsinkiin tuodusta rukiista päättyi näin ollen kruunulle. Vertaa taulukon 4.4 tietoihin rukiin tuontimääristä.

⁶³⁷ Valtiokonttorin pöytäkirja 20.2.1756, 276–277, Protokoll A I A:90, Kansliet, Statskontoret, RA; Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 18.3.1756, 454–456, Riksrädsprotokoll A I a:58, Inrikes-civilexpeditionen, RA. Ennen viljahankintojen vahvistamista valtiokonttori tiedusteli jälleen kauppiaas

linnoitustyömaille ja varuskunnille sovittiin alkuvuodesta 12 089 vilja- ja jauhotynnyrin ostamisesta.⁶³⁸ Venäjän määrämät vientikiellot estivät kuitenkin suunnitelmien toteuttamisen. Helsinkiin onnistuttiin tuomaan ulkomailta vain 4 145 tynnyriä ruista vuoden 1756 aikana.⁶³⁹ Todennäköisesti joukossa oli kruunun viljan lisäksi myös muuta viljaa, jota väestö katovuonna tarvitsi.

Ohraa ei enää ostettu lainkaan vuosina 1754–1756. Tähän vaikutti osaltaan kruunun veroina saaman ohran määrä, mutta myös kruunun yhä jatkuva pyrkimys helpottaa viljan jauhatuserakkaa Suomessa. Ruotsissa valmistettuja ohraryynejä ja ruisjauhoa vaihdettiin edelleen Suomen makasiinien riihikuivattuun rukiiseen. Määrät olivat kuitenkin aikaisempaa pienempiä. Ohraryynejä tuotiin vuonna 1754 Tukholmasta, jossa niiden valmistamisesta oli sovittu raatimies Kiermanin kanssa. Seuraavana vuonna ryynejä tuotiin Tukholmasta ja ilmeisesti myös Kalmarista. Jauhoa tuotiin puolestaan Karlskronasta.⁶⁴⁰

4.8.4. Kaupungit ja tavarantoimittajat

Kruunun viljahankinnat keskittyivät Suomessa Viaporin rakennuskaudella kolmeen kaupunkiin: Turkuun, Porvooseen ja Loviisaan. Helsinki oli neljäs viljakauppaan osallistunut kaupunki, mutta sen myymät määrät olivat useimpina vuosina vähäisiä muihin kaupunkeihin verrattuna. Taulukossa 4.9 on esitetty kruunun Suomen kaupungeista ostama vilja- ja jauhomäärä vuosina 1747–1752 ja 1754. Taulukkoon ei ole otettu mukaan vuotta 1753, koska se oli poikkeusvuosi suuren ulkomaisen viljantuonnin vuoksi. Myöskään vuosia 1755–1756 ei ole taulukossa, sillä säilyneissä lähteissä ei ole näinä vuosina eroteltu viljahankintoja kaupungeittain.⁶⁴¹ Taulukosta ilmenee, että ensimmäisinä rakennusvuosina Turku, Porvoo ja Loviisa myivät kukin suomalaista viljaa kruunulle tuhansia tynnyreitä, mutta 1750-luvulla paikalliset hankinnat Turusta loppuivat kokonaan. Loviisa ja Porvoo sen sijaan jatkoivat viljan toimittamista kruunulle koko rakennuskauden ajan.

Kantzaulta, millä hinnalla hän olisi valmis myymään viljaa. Kun hän ei pystynyt tekemään tarpeeksi houkuttelevaa tarjousta, valtiokonttori vahvisti hankinnat Suomesta.

⁶³⁸ Gyllenberg KM:lle 6.5.1756, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 19, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁶³⁹ Inkommande general persedle extracter 1756 (Helsingfors), Berättelser om utrikes handel, serie 1, Kammarkontoret, Kommerskollegium, RA.

⁶⁴⁰ Talouskomissio/valtiokonttori von Törnelle 14.3.1754, 19.4.1754, 31.5.1754, Amiraliteettikollegiolle 7.5.1754, Registratur vol. 2, Ekonomikkommissionen 1749, RA; Valtiokonttorin pöytäkirjat 24.5.1754, 868–870, 31.5.1754, 926–927, 16.8.1754, 1406–1407, 13.9.1754, 1581–1582, 16.5.1755, 933–934, Protokoll A I A:86–88; Von Törne valtiokonttorille 28.10.1755, Expedierade handlingar E 2 A:319 Kansliet, Statskontoret, RA.

⁶⁴¹ Vuosien 1755–1756 kruunun viljakaupan tutkimista vaikeuttaa lähteiden niukkuus verrattuna aikaisempiin vuosiin. Tällöin ei ole enää käytettävissä varastomakasiinien tilejä, von Rosenin kirjeitä tai talouskomission pöytäkirjoja ja registratuuraa. Ainakin osa von Törnen valtiokonttorille lähettämistä viljakauppaa koskevista kirjeistä välitettiin ilmeisesti talouskomissiolle, jonka viimeiset arkistoidut aineistot ovat vuodelta 1754. Myöskään von Törnen vastaanottamia kirjeitä ei ole säilynyt.

Taulukko 4.9: Loviisasta, Porvoosta, Helsingistä ja Turusta kruunun ostama ruis, ohra ja ruisjauho 1747–1752 ja 1754 (tynnyreinä) ⁶⁴²

Vuosi	Loviisa	Porvoo	Helsinki	Turku
1747	4 434	5 000	1 650	4 078
1748	790	2 500	-	4 434
1749	2 530	3 450	-	4 736
1750	2 500	2 000	700	-
1751	1 757	4 166	200	-
1752	1 869	-	-	-
1754	4 368	4 698	900	-
Yhteensä	18 248	21 814	3 450	13 248

Loviisan ja Porvoon asema viljan suurtoimittajina perustui suurelta osin Savosta ja Karjalasta saatun kaskiviljaan, jota talonpojat toivat keväisin rannikolle myytäväksi (ks. luku 4.4). Tämä koski erityisesti Loviisaa, jonka viljakauppa keskittyi riihikuivatun rukiin myymiseen. Porvoo sen sijaan sai viljaa myös Uudenmaan ja Hämeen läänistä. Kaupunkiin tuodun viljan porvoolaiset jauhoivat suurimmaksi osaksi jauhoksi, jonka valmistaminen näyttää olleen kaupungin erikoisuus. Porvoosta ostetusta lähes 22 000 tynnyrin vilja- ja jauhomäärästä noin 14 000 tynnyriä eli lähes 70 % oli jauhoa. Porvoo olikin kruunun merkittävin jauhon toimittaja Suomessa, ja mahdollisuus jauhon ostamiseen läheltä linnoitustyömaita helpotti suuresti kruunun muonitustehtävää. Loviisasta ostettu vilja päättyi Loviisan varastomakasiiniin, kun taas Porvoosta ostettu vilja ja jauho vietiin pääosin Helsingin varastomakasiiniin. ⁶⁴³

Porvooseen ja Loviisaan verrattuna Helsinki oli varsin pieni tekijä viljantoimittajana kruunulle. Helsingistä ostettiin yhteensä vain noin 3 500 tynnyriä viljaa vuosina 1747–1752 ja 1754. Kaupungin viljakauppa oli pienimuotoista jo ennen Viaporin rakennustöitä, eikä se juuri vilkastunut töiden alettua. Muihin etelärannikon kaupunkeihin verrattuna Helsinkiin tuotiin maaseudulta vain vähän viljaa, eikä kruunu

⁶⁴² Lähteet: Helsingin, Turun ja Loviisan varastomakasiinien tilit 1747, 298–299, 314, 584, Helsingfors kommissariat Huvudbok G IV b 2, Finska generalkommissariatet: diverse, Krigskollegium Intendents-departementet, KrA; Turun varastomakasiinin muonalaskelmien otteet 1748–1749, Tositekirja 7596: 956v, 960, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelmat otteineen 1748–1749, Provianträkning G I:7/vol. 35, Lovisa fästnings arkiv, KrA; Helsingin varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1751 vol. 45.2; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1752, Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militärräkenskaperna efter 1630, RA; Stiernstedt Gyllenborgille 11.5.1747 (Ea:35), 3.6.1747, 820 (Ea:35) ja von Rosen Gyllenborgille 18.7.1748, 544–546 (Ea:40), 5.3.1750, 227–228 (Ea:49 I), 7.4.1750, 308–309v (Ea:49 I), Kirjeasiakirjat, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Von Rosen KM:lle 17.6.1748, 3.7.1749, 25.4.1751, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, 7, 11, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtuokonttorin pöytäkirjat 16.5.1754, 830–831, 24.5.1754, 876–877, 12.6.1754, 988–989, Protokoll A I A: 86; Von Rosen valtiokonttorille 18.7.1750, 2.5.1751, 13.8.1752, Expedierade handlingar E 2 A: 302, 306, 309, Kansliet, Statskontoret, RA; Talouskommissionen pöytäkirja 29.5.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1; Talouskomissio/valtiokonttori von Törnelle 25.4.1754, 10.5.1754, 16.5.1754, Registratur vol. 2, Ekonomikommissionen 1749, RA. Varastomakasiinien tileistä käyvät ilmi ostetut viljamäärät mutta ei aina ostokaupunkeja. Näiden selvittämiseen tarvitaan muita lähteitä, joita on käytetty myös silloin, kun muonalaskelmat ovat puuttuneet.

⁶⁴³ Taulukossa 4.9 käytetyt lähteet.

halunnut ostaa kaupunkia tyhjäksi linnoitustöiden vuoksi. Vuosina 1748–1749 kruunu ei tästä syystä ostanut yhtään viljaa Helsingistä. Jos helsinkiläiset kauppiaat halusivat päästä osalliseksi kruunun viljahankintoihin, näiden täytyi tuoda myytävä vilja ulkomailta.⁶⁴⁴

Kruunulle viljaa myyneistä kauppiaista on suhteellisen vähän tietoa säilyneissä lähteissä. Kun esimerkiksi von Rosen raportoi Tukholmaan viljahankinnoista 1747–1749, kirjeissä mainittiin ainoastaan kaupungeista ostetut tavaramäärät. Myöhemmin kauppiaiden nimiä esiintyy vain harvoin lähteissä. Syynä tähän on todennäköisesti se, että viljaa myivät kruunulle niin monet kauppiaat, ettei näiden esittelyä katsottu aiheelliseksi useimmissa kirjeissä, pöytäkirjoissa tai edes tositteissa. Käytettävissä olevista tiedoista voi päätellä, että kauppiaiden joukossa oli lukuisia niin suuria kuin pieniä toimijoita. Kun helsinkiläiset kauppiaat vuonna 1750 myivät kruunulle suhteellisen pienen 700 tynnyrin viljaerän, myyjien joukossa oli kuusi kauppiasta. Seuraavana vuonna viljaa tarjoutui myymään kruunulle Helsingistä peräti 14 henkilöä. Läheskään kaikki heistä eivät olleet suurkauppiaita. Useimmat tarjouksen tehneistä olivat vain rikkamakauppiaita ja kaksi oli ainoastaan pienporvareita.⁶⁴⁵

Vastaava tilanne näyttää olleen Loviisassa, jonka pormestari ja merkittävin kauppias Jakob Forsell sopi kruunun kanssa viljakaupoista muiden kauppiaiden puolesta. Ensimmäisen kerran Forsell toimi välittäjän roolissa kesällä 1750, kun hän onnistui Tukholmassa taivuttelemaan viranomaiset ostamaan viljaa Loviisan kauppialta. Seuraavana vuonna Forsell hyödynsi suhdeverkostoaan lähettämällä Loviisan porvarien myyntitarjouksen henkilökohtaisesti Tukholman talouskomission jäsenelle Fabian Wredelle. Loviisalaisten asiamiehenä Forsell toimi myös vuosina 1752–1754. Välitystehtävänsä ohessa Forsell myi itsekin viljaa kruunulle, mutta hänen osuuttaan kokonaisyksittäisestä on mahdotonta arvioida, sillä yhdenkään toisen loviisalaisen kauppiaan nimeä ei mainittu hankinnoista sovittaessa.⁶⁴⁶ Myös Turussa pormestari Anders Roos neuvotteli ainakin vuonna 1749 muiden kauppiaiden puolesta kruunun kanssa viljan myymisestä.⁶⁴⁷

⁶⁴⁴ Taulukossa 4.9 käytetyt lähteet. Ks. myös luku Viljakauppa ja yksityinen varastointi (4.4).

⁶⁴⁵ Von Rosen Gyllenborgille 5.3.1750, 227–228, Kirjeasiakirjat Ea:49 I, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Von Rosen KM:lle 29.11.1750 (kauppiaiden tarjous liitteenä), Skr. från generalguvernör: Finland vol. 10, Skrivelser till K.M:t, RA. Vuonna 1750 viljaa myivät Georg Wilhelm Clayhills, Thomas Anton Clayhills, Zacharias Govinius, Henrik Johan Fack, Carl Fredrik Noren ja Johan Lindberg. Marraskuun 1750 tarjouksen allekirjoittajina olivat Govinius, T. A. Clayhills, Carl Telleqvist, Gustaf Bock, Sigfrid Ström, Petter Törneman, Erik Grönberg, Fredrik Myhrberg, Johan Niklas Myhr, Aron Peron, Johan Borgelin, Jakob Johan Ekebarck, Gustaf Wetter ja Olof Dahlström. Kauppiaiden ja pienporvareiden luokittelutiedot teoksesta Granqvist 2016, Liite 2: Porvarimatrikkeli, 240–242, 248–252.

⁶⁴⁶ Valtiokonttorin pöytäkirjat 6.6.1750, 1168–1171, 28.6.1753, 969–970, Protokoll A I A:84; Von Rosen valtiokonttorille 13.8.1752, 20.7.1753, Expederade handlingar E 2 A:309, 312, Kansliet, Statskontoret, RA; Talouskomission pöytäkirja 9.5.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1; Talouskomissio/valtiokonttori von Törmelle 10.5.1754, Registratur vol. 2, Ekonomikkommissionen 1749, RA.

⁶⁴⁷ Von Rosen Lillienbergille 5.7.1749, Tositekirja 7596: 1003v–1004, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA. Hyvin säilyneistä varastomakasiinien tositteista huolimatta Turustakaan ei ole juuri tietoa yksittäisistä viljaa myyneistä kauppiaista. Kauppiaiden nimet käyvät ilmi ainoastaan silloin, kun he toimittivat myymänsä viljan suoraan laivoihin, jotka veivät sen Helsinkiin. Esimerkiksi vuonna 1748 kapteeni Eric Broberg otti laivaansa viljaa kauppialta Christian Trapp, Johan Molijn, Jacob Simolin, Joachim Wittfooth sekä kauppiaan Matthias Rungein leskeltä ja porvari Bertil Blomqvistiltä. ks. Tosite 28.6.1748, Tositekirja 7596: 984, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

Viljakauppa näyttää keskittyneen muutaman suurkauppiaan käsiin ainoastaan vuonna 1753. Kruunu teki tuolloin Helsingissä sopimukset Jakob Johan Teschen, Nils Burtzin ja Johan Sederholmin kanssa. Kukin kolmesta kauppiasta sitoutui toimittamaan kruunulle 3 000 tynnyriä viljaa eli yhteensä 9 000 tynnyriä. Lisäksi Thomas Anton Clayhillsin kanssa tehtiin sopimus 1 200 viljatynnyrin toimittamisesta. Tesche, Burtz ja Sederholm onnistuivat toimittamaan lupaamansa viljan vuoden loppuun mennessä. Clayhillsin toimitus sen sijaan viivästyi, koska hänelle viljaa Liivinmaalta tuonut laiva ajoi karille.⁶⁴⁸ Pääomat näin suurten hankintojen toteuttamiseen oli saatu todennäköisesti Viaporin jo useita vuosia jatkuneiden rakennustöiden ansiosta, minkä lisäksi kauppvoja helpottivat ennakkomaksut.⁶⁴⁹

Myös Turussa kauppiaiden ulkomailta tuomat 10 000 viljatynnyriä jakaantuivat vain kahdeksalle kauppiaille, mikä tarkoitti, että keskimäärin kukin kauppias toimitti kruunulle 1 250 tynnyriä. Kauppiaiden joukossa oli Turun merkittävimpien kauppiasukujen jäseniä, kuten Jacob Bremer, Gustaf Adolph Wittfooth ja Christian Trapp.⁶⁵⁰ Vuonna 1753 kruunulle viljaa myyneiden suurkauppiaiden määrä oli kokonaisuudessaan huomattava. Suuri osa Suomen merkittävimmistä kauppiaista osallistui tuolloin kruunun kanssa käytyyn viljakauppaan. Kyseinen vuosi oli kuitenkin poikkeuksellinen, koska viljan myynti perustui tuontiin ulkomailta, mikä rajasi viljantoimittajat tapulikaupunkien ulkomaankauppiaisiin. Huomionarvoista on myös se, ettei kukaan kauppias tuolloinkaan hallinnut viljakauppaa yksinään, vaan toimitukset jakaantuivat usean eri suurkauppiaan kesken.

Vaikka viljaa kruunulle myyvien kauppiaiden joukossa oli muinakin vuosina kaupunkien vauraimpia kauppiaita, mitään yksinoikeutta hankintoihin näillä ei ollut. Viljakauppaa ei ollut Suomen kaupungeissa määritelty minkään yksittäisen kauppiaryhmän piiriin, vaan sitä saivat harjoittaa niin suuret kuin pienet kauppiaat. Pörkimykset pakottaa kauppiaat erikoistumaan epäonnistuivat, ja suurimmassa osassa valtakunnan kaupungeista kaupankäynti säilyi jakamattomana 1700-luvun lopulle asti. Erityisesti viljakauppa oli sellainen ala, jonka porvarit halusivat pitää avoimena, sillä sen ulkopuolelle jätettyjen kauppiaiden pelättiin vajoavan köyhyYTEEN.⁶⁵¹

Kruunun kannalta viljakaupan hajanaisuus tarkoitti sitä, ettei Suomessa ollut tavanomaisina vuosina yksittäisiä suurkauppiaita, joilta kruunu olisi voinut hankkia tarvitsemansa viljan. Länsi- ja Keski-Euroopan kokonaisvaltaisten sotaväen huoltosopimusten sijaan Suomessa tehtiin lukuisia vuodesta toiseen vaihtuvia sopimuksia viljan ostamisesta monen erikokoisen kauppiaan kanssa.

⁶⁴⁸ Sopimus Tehen kanssa kuittauksineen 7.12.1752, 627–632 ja kuittaukset toimituksista 18.6.1753, 12.7.1753, 25.10.1753, 611, 615, 623, Räkenskaper 1748–1753 G II:1/vol. 31, Helsingfors fästningsarkiv, KrA; Valtiokonttorin pöytäkirja, 13.12.1753, 1972–1974, Protokoll A I A:85; Von Rosen valtiokonttorille 30.6.1753, 5.7.1753, 24.8.1753, 28.11.1753, Von Törne valtiokonttorille 22.5.1755; Expedierade handlingar E 2 A:312, 319, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁶⁴⁹ Tesche, Burtz, Sederholm ja Clayhills olivat kaikki myös Viaporin linnoitustyömaan suurimpien rakennusmateriaalien toimittajia. Ks. Gustafsson 2015, 108–109.

⁶⁵⁰ Sopimus turkulaisten kauppiaiden kanssa 8.1.1753, 591–592, Räkenskaper 1748–1753 G II:1/vol. 31, Helsingfors fästningsarkiv, KrA. Muut kauppiaat olivat Hans Hinric Wittfooth, H. Ledin, Anders Baer, Georg Haveman ja Nicolaus Pipping. Näistä kauppiassuvuista ks. Wuorinen 1959, 343–360.

⁶⁵¹ Wuorinen 1959, 160; Granqvist 2016, 80, 142–143.

4.9. Lihan tuonti Irlannista ja Holsteinista

4.9.1. Lihan saantiongelmat Suomesta

Lihan hankinnat toteutuivat eri tavalla kuin viljan hankinnat. Siinä missä suomalaista viljaa oli ostettavissa varsin hyvin makasiineihin, paikallista lihaa ei ollut juuri saatavilla. Lihan puute ilmeni Helsingissä jo heti linnoitustöiden alkuvaiheessa 1747–1748. Kaupungin teurastajat valittivat, että heillä oli vaikeuksia saada ostettua eläimiä maaseudulta. Eläinten hankintavaikeuksien vuoksi lihan hinnat olivat korkeat. Maaherra Gyllenborg huomautti maistraatin kokouksessa lokakuussa 1747, ettei edes korkeista hinnoista tunnetussa Tukholmassa lihasta pyydetty paljon enempää kuin Helsingissä.⁶⁵² Ongelmana oli, että maaseudulla oli etenkin nautakarjaa liian vähän, jotta linnoitustöiden edellyttämä mittava lihakauppa olisi ollut mahdollista.

Karjaa pidettiin varhaismodernina aikana pääosin lannan vuoksi. Karjan määrä vaihteli eri puolilla Suomea, mutta suurimmassa osassa maata karjatalous oli pieni-muotoista. Lannantuotanto jäi monin paikoin lannoitustarvetta pienemmäksi. Ainoastaan Pohjois-Suomessa, missä olosuhteet viljelylle olivat huonommat, karjankasvatuksella oli muuta maata suurempi merkitys. Peltoviljelyalueilla karjaa pidettiin enemmän kuin kaskialueilla, koska lantaa ei siellä tarvittu lannoittamiseen. Karjan määrä laski siksi siirryttäessä rannikolta sisämaan kaskialueille.⁶⁵³

Karjan määrää sääтели käytettävissä ollut rehun määrä, jota puolestaan rajoitti niityjen vähäisyys ja hoitamattomuus. Ennen 1800-lukua heinää ei viljelty. Niityt olivat pääosin metsästä raivattuja, luonnontilaisia maa-alueita. Vain Pohjanmaan jokivarsien niityillä ja rannikon vesijättömailla olosuhteet olivat luonnostaan erityisen suotuisat heinän kasvulle. Vaikka muualla heinää saatiin varsin huonosti, sitä olisi silti tarvittu runsaasti talveksi, sillä pohjoisissa oloissa talviruokintakausi venyi pitkäksi. Hevoset saivat talvella parhaat heinät, ja lehmille jouduttiin antamaan heinän lisäksi olkia. Hevosia lukuun ottamatta kotieläimet olivat siksi läpi talven enemmän tai vähemmän nälissään. Huonosti ruokitut eläimet tuottivat heikosti maitoa ja lihaa. Keväällä lehmät olivat usein vain luuta ja nahkaa.⁶⁵⁴

Nautakarjan vähäisyyden ja lannan tarpeen vuoksi naudanlihaa syötiin uuden ajan alun Suomessa varsin harvoin. Kun nauta päätyi teuraaksi, kyseessä oli usein sellainen lehmä, joka ei vanhuuttaan tai muuten enää kelvannut lypsylehmäksi.⁶⁵⁵ Näissä olosuhteissa kruunulla oli vaikeuksia saada riittävästi lihaa armeijan tarpeisiin varsinkin Etelä-Suomesta.

Kun Suomessa alettiin varautua sotaan vuonna 1747 viljavarastoja kokoamalla, armeijalle pyrittiin hankkimaan myös lihaa. Tämä onnistui kuitenkin huonosti, sillä elintarvikkeista oli pulaa koko maassa. Hinnat olivat korkeat erityisesti Turun seudulla. Heinäkuuhun mennessä ainoastaan Porvoon makasiiniin oli saatu lihaa, eikä

⁶⁵² Helsingin maistraatin pöytäkirjat 26.10.1747, 259–260, 9.7.1748, 299–301, Pöytäkirjat Ca:50, 52, Helsingin maistraatti, HKA.

⁶⁵³ Soininen 1974, 200–201, 354–355; Nummela 2003, 154–155; Wilmi 2003, 159, 176.

⁶⁵⁴ Soininen 1974, 200–201; Nummela 2003, 149–150; Wilmi 2003, 174–176.

⁶⁵⁵ Wilmi 2003, 178.

sielläkään ollut suuria varastoja. Suolattua ja kuivattua naudanlihaa oli vain 264 leiviskää ja sianlihaa 96 leiviskää. Kenraalikuvernööri von Rosen joutuikin ilmoittamaan kuninkaalle, että elintarvikevarastot olivat jääneet pieniksi kaikista hankintayrityksistä huolimatta.⁶⁵⁶

Lihavarastojen kokoaminen makasiineihin ei ollut ensiarvoisen tärkeää niin kauan, kun sotilaiden muonitus ei sitä välttämättä edellyttänyt. Ensimmäisen puolen vuoden aikana 1748 linnoitustyövoimalle pyrittiin tarjoamaan vain leipää. Sotilaiden toivottiin ostavan itse liha ja muut elintarvikkeet porvareilta. Kun ilmeni, ettei tämä onnistunut, kruunun piti järjestää sotilaille makasiineista myös muita elintarvikkeita elokuusta alkaen.⁶⁵⁷ Tällöin lihan hankkimisen merkitys kasvoi.

Kruunu ei ollut täysin valmistautumaton makasiinien lihavarastojen avaamiseen sotilaille. Lihaa ja muita elintarvikkeita oli pyritty ostamaan jo keväällä 1748 linnoitustyömaita varten. Turusta, Naantalista ja Porvoosta onnistuttiin kesään mennessä ostamaan yhteensä 3 403 leiviskää suolattua ja savustettua naudanlihaa. Lisäksi naudanlihaa ostettiin ilmeisesti Pohjanmaan kauppiailta, vaikka määrästä ei ole tietoa. Jonkin verran lihaa saatiin ostettua myös suoraan talonpojilta Karjalasta ja Savosta, mistä liha kuljetettiin Helsinkiin ja Loviisaan. Sianlihaa von Rosen ei halunnut ostaa pilaantumisvaaran takia, mutta hän ehdotti sille vientikieltoa, jotta sotilaat voisivat itse ostaa sitä.⁶⁵⁸

Kaupungeista ostetun 3 403 leiviskän lihamäärän suuruudesta voi saada käsityksen vertaamalla sitä naudasta saatavaan lihamäärään ja sotilaille annettuihin muonannoksiin. Jos lihan määrä lasketaan käyttäen 1500-luvun kuninkaankartanoista peräisin olevia teurastietoja, kruunun hankintoihin oli tarvittu yli 400 täysikasvuista nautaa.⁶⁵⁹ Tuhansien sotilaiden useiden kuukausien tarpeeseen nähden se oli silti pieni määrä. Kun vuonna 1750 yhden sotilaan kuukauden naudanlihan kulutukseksi laskettiin 10 naulaa, määrä olisi riittänyt vain noin 6 800 sotilaille kuukauden ajaksi.⁶⁶⁰

Liha saantimahdollisuudet eivät parantuneet niin kauan, kun kruunu oli riippuvainen suurelta osin Suomen kauppiaiden myymästä paikallisesta lihasta. Vuonna 1749 vientikielto pakotti kauppiaat myymään tavaransa kruunulle. Lihaa oli ostettavissa useista suomalaisista kaupungeista, mutta yksittäiset määrät olivat pieniä jopa pohjalaisista kaupungeista. Naudanlihaa tarjottiin myytäväksi vain noin 4 300

⁶⁵⁶ Von Rosen KM:lle 19.7.1747, 5.8.1747, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston sota-asoiden pöytäkirja 12.8.1747, 1244v–1251v, Riksrådsprotokoll A I aa:32, Krigsexpeditionen, RA.

⁶⁵⁷ Ks. luku Kruunun muona-annokset (3.1.3).

⁶⁵⁸ Von Rosen KM:lle 18.3.1748, 23.4.1748, 7.5.1748, 17.6.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA. Loviisan varastomakasiinin vuoden 1748 muonalaskelmasta käy ilmi, että sinne tuotiin Kymenkartanon ja Savon läänin maaseudulta 245 leiviskää naudanlihaa ja 8 leiviskää sianlihaa. Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma otteineen 1748, Provianträkning G I:7/vol. 35, Lovisa fästnings arkiv, KrA.

⁶⁵⁹ Nummela 2003, 158. Täysikasvuista naudasta saatiin lihaa kahdeksan leiviskää. Lehmien elopainot vaihtelivat eri aikoina, mutta suurin piirtein määrä lieene ollut samansuuruinen, koska eläinten ruokinnassa ei tapahtunut uuden ajan alussa suuria muutoksia.

⁶⁶⁰ Kuukauden kulutuksesta ks. von Rosen KM:lle 22.3.1750, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 8, Skrivelser till K.M:t, RA.

leiviskää ja sianlihaa 1 500 leiviskää.⁶⁶¹ Vaikka lihan tarve oli suurin Helsingissä, kaupungin kauppiat eivät tuoneet juuri yhtään lihaa ulkomailta 1740-luvun lopulla.⁶⁶²

4.9.2. Ulkomaisen lihan tuonti Tukholmasta

Lihan saatavuus parani vasta, kun elintarvikkeita alettiin tuoda Ruotsista vuonna 1750. Elintarvikkeita ei ollut hankittu Suomen linnoitustöitä varten, vaan ne olivat edellisen vuoden sotavarusteluista ylijääneitä varastoja. Pohjoismaisen kriisin ollessa uhkaavimmillaan Tukholmassa oli keväällä 1749 valmistettu ryynejä ja kuivaleipää sekä ostettu kauppiailta sian- ja naudanlihaa sekä voita ja herneitä. Viimeksi mainittuja oli hankittu, koska lihaa oli vaikea saada riittävästi. Suurin osa lihasta oli tuotu ulkomailta. Suolattua naudanlihaa oli tuotu Skånen lisäksi Kuurinmaalta ja Irlannista. Sianliha puolestaan oli saatu lähes yksinomaan Holsteinista.⁶⁶³

Näiden elintarvikkeiden käyttöä oli alettu pohtia jo heti pahimman sodan uhan väistyttyä. Elintarvikkeisiin oli sidottu suuri määrä kruunun varoja, eikä niitä siksi haluttu päästää pilaantumaan. Keväällä 1750 talouskomissio ja valtaneuvosto päättivät kuljettaa suuren osan Tukholman makasiinien elintarvikkeista Suomeen, jossa niitä piti käyttää rakennustöihin määrättyjen sotilaiden muonittamiseen.⁶⁶⁴

Elintarvikkeiden tuontimäärät käyvät ilmi Helsingin varastomakasiinin vuoden 1750 muonalaskelmasta. Tukholman varastomakasiinista tuotiin 18 000 leiviskää suolattua naudanlihaa ja 7 200 leiviskää suolattua sekä savustettua sianlihaa.⁶⁶⁵ Lihaa saatiin siis monta kertaa enemmän kuin yhtenäkkään edellisenä vuotena, jolloin hankintoja oli tehty pelkästään Suomesta. Sekä naudan- että sianlihaa riitti 36 000 kuukausiannokseen eli 6 000 sotilaan muonittamiseksi kuuden kuukauden ajaksi, mikä oli ollut tarkoituksin muonitus suunnitelman mukaan.⁶⁶⁶

Lihan tuonnista tuli entistä tärkeämpää, kun ruotsalaiset joukot tuotiin Suomeen vuonna 1751. Talouskomissio valmistautui muonittamaan 12 000 sotilasta vuoden ajan Suomessa, mihin laskettiin tarvittavan kenttämenosäännön (*fält stat*) mukaan 200 003 leiviskää naudanlihaa (1,7 miljoonaa kiloa). Tarvittavaan määrään nähden

⁶⁶¹ Von Rosen KM:lle 18.5.1749, 3.7.1749, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 6–7, Skrivelser till K.M:t, RA. Lihaa tarjottiin myytäväksi Turusta, Raumalta, Uudestakaupungista, Vaasasta ja Uudestakaarleppyyssä. Suolattu naudanliha mitattiin tynnyreissä, joita oli 289. Yksi tynnyri sisälsi 11–14 leiviskää lihaa (ks. liite 1). Tässä yhteydessä muunnoksessa on käytetty enimmäismäärää. Kun hankinnat heinäkuun alussa toteutettiin Turusta ja Vaasasta, naudanlihaa saatiin ostettua 5 208 leiviskää. Sianlihaa ostettiin vain 216 leiviskää.

⁶⁶² Inkommande general persedle extractor 1748–1749 (Helsingfors), Berättelser om utrikes handel, serie 1, Kammarkontoret, Kommerskollegium, RA.

⁶⁶³ Talouskomissio KM:lle 14.4.1749, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikkommissionen 1749, RA; Von Rosen valtiokonttorille 28.6.1750, 5.7.1750 (liitteet), 30.8.1750, Expedierade handlingar E 2 A:302, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁶⁶⁴ Talouskomissio KM:lle 18.5.1749 ja talouskomission pöytäkirja 14.2.1750, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikkommissionen 1749, RA; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 28.2.1750, 248–250v, Riksrådsprotokoll A I aa:37, Krigsexpeditionen, RA.

⁶⁶⁵ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1750, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1750, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1747–1750 vol. 45.1, Strödda militäräkenskaperna efter 1630, RA. Loviisan varastomakasiiniin ei tuotu Ruotsista yhtään lihaa vuonna 1750.

⁶⁶⁶ Von Rosen KM:lle 22.3.1750, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 8, Skrivelser till K.M:t, RA. Sotilaille jaettiin kuukaudessa naudanlihaa 10 naulaa (4,25 kg) ja sianlihaa 4 naulaa (1,7 kg).

Suomesta saatavat lihamäärät olivat todella vähäisiä ja Ruotsistakin edellisenä vuonna tuotu lihamäärä aivan liian pieni.⁶⁶⁷

Lihamäärä oli niin suuri, ettei sitä edes yritetty hankkia sellaisenaan. Osa liha-annoksesta piti lähtökohtaisesti korvata muilla elintarvikkeilla. Talouskomissio teki elintarvikkeiden tarpeesta uuden laskelman, jossa naudanlihan arvioitu kokonaismäärä oli laskettu 165 600 leiviskään. Tämänkin oli vain virallinen tavoite, sillä osa naudanlihasta oli päätetty korvata sianlihalla, voilla ja herneillä. Vähennysten jälkeen naudanlihaa arvioitiin tarvittavan vuodessa 104 172 leiviskää eli 14,5 naulaa (6,16 kg) sotilasta kohden kuukaudessa. Jonkin verran lihaa oli jo valmiiksi varastossa, mutta pääosa siitä piti ostaa.⁶⁶⁸

Talouskomission päätöksestä lihaa hankittiin tukholmalaisilta kauppiailta.⁶⁶⁹ Naudanlihaa myivät kruunulle Hisingin ja Petersenin kauppahuone, konsuli ja kauppias Henry Hackson sekä kauppias Robert Finlay (ks. taulukko 4.10).⁶⁷⁰ Lihan leiviskähinta oli kahdeksan kuparitaaleria (2,67 hopeataaleria). Lisäksi Finlaylle annettiin pyynnöstä optio toimittaa vielä 30 000 leiviskää naudanlihaa samaan hintaan, jolloin yhteismäärä nousi 82 000 leiviskää. Yhteensä sopimusten arvo oli siten lähes 220 000 hopeataaleria.⁶⁷¹

Taulukko 4.10: Tukholman kauppiaiden kruunulle myymä naudanliha vuonna 1751⁶⁷²

Kauppias	Määrä (leiviskää)	Sopimusten arvo (hopeataaleria)
Hising & Petersen	20 000	53 333
Henry Hackson	20 000	53 333
Robert Finlay	42 000	112 000
Yhteensä	82 000	218 666

⁶⁶⁷ Talouskomission pöytäkirja 16.4.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommissionen 1749, RA.

⁶⁶⁸ Talouskomission pöytäkirja 16.4.1751 ja talouskomissio KM:lle 4.6.1751 (liitteinen), Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommissionen 1749, RA. Käytännössä sotilaat saivat naudanlihaa jatkossakin vain 10 naulaa (4,25 kg) kuukaudessa. Ks. esim. Kalmarin läänin rykmentin muonatilauskuitti 13.6.1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol 43, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

⁶⁶⁹ Talouskomissio KM:lle 4.6.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommissionen 1749, RA.

⁶⁷⁰ Lähteissä ei mainita kauppiaiden etunimiä. Finlay oli todennäköisesti Robert Finlay, joka oli syntynyt Dublinissa 1719, mutta muuttanut sittemmin Ruotsiin. Tukholmassa Finlay muodosti John Jenningsin kanssa kauppahuoneen Jennings & Finlay. John Jenningsin isä oli kotoisin Belfastista. Kauppahuoneen vienti suuntautui pääosin Britteinsaarille, ja vientikohteiden joukossa oli muun muassa Dublin ja Cork. Nämä yhteydet Irlantiin selittävät sen, miksi juuri Finlay tarjoutui myymään irlantilasta lihaa kruunulle. Petersenin & Hisingin kauppahuoneen toinen osapuoli oli Mikael Hising nuorempi, jonka isä oli tukholmalainen suurkauppias Mikael Hising vanhempi. Finlaysta ja Hisingistä ks. Müller 1998, 121–123, 241–242. Hackson oli todennäköisesti Henry Hackson, joka oli toiminut Ruotsin Levantin kauppakompanian konsulina 1736–1742. Müller 2004, 70–72. Lähteissä Hacksonia nimitetään vain konsuliksi, mutta liiketoiminnasta päätellen hän oli myös kauppias.

⁶⁷¹ Taulukon 4.10. lähteet.

⁶⁷² Lähteet: Talouskomission pöytäkirja 7.5.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommissionen 1749, RA; Valtiokonttorin pöytäkirja 8.5.1751, 825–830, Protokoll A I A:80, Kansliet, Statskontoret, RA.

Kaikki ostettu naudanliha oli suolattua ja peräisin Irlannista.⁶⁷³ Lihan säilymiseen vaikutti suuresti suolauksen laatu. Kaikkialla suolausta ei osattu tehdä yhtä hyvin tai suolaa pyrittiin tietoisesti säästämään. Suolauksen heikon laadun vuoksi talouskomissio ei mielellään halunnut ostaa lihaa Memelin ja Kuurinmaan alueelta.⁶⁷⁴ Jos makasiiniin toimitettava liha tai voi sisälsi liian vähän suolaa, sitä voitiin lisätä näihin säilyvyyden parantamiseksi. Makasiineissa pidettiin siksi varastossa jonkin verran suolaa, mutta lähtökohta oli, että ostettavien elintarvikkeiden piti olla jo toimitettaessa riittävän hyvin suolattuja.⁶⁷⁵

Irlannissa oli erikoistuttu suolatun naudanlihan tuotantoon, sillä ruohovaltainen saari oli hyvää karjatalousmaata ja karjankasvatuksella oli siellä pitkät perinteet. 1700-luvulla naudanliha oli Irlannin tärkein vientiruokatavara. Erityisesti brittilaivasto käytti sitä muonitukseen, minkä lisäksi lihaa vietiin myös paljon Englannin ja Ranskan siirtomaihin. Irlantilaisen lihan etuina olivat sen hyvä säilyvyys ja suhteellisen kilpailukykyinen hinta.⁶⁷⁶ Talouskomissio arvioi, että Irlannista peräisin oleva liha saattoi säilyä hyvänä 2–3 vuotta. Ei ole siksi ihme, että tätä laadukasta lihaa haluttiin linnoitustyömaille, vaikka siitä jouduttiinkin maksamaan enemmän kuin lähempää Kuurinmaalta saatavasta lihasta.⁶⁷⁷ Koska elintarvikehankinnat rahoitettiin vähentämällä ruoka-annosten arvo sotilaiden palkasta, Suomen linnoitustöiden määrärahoista hyötyivät siten muiden ohella irlantilaiset karjankasvattajat ja lihateollisuus.

Suolatun naudanlihan lisäksi linnoitustyöväelle hankittiin sianlihaa. Sopimusten mukaan Hacksonin piti toimittaa 2 000 leiviskää, Finlayn 1 800–2 000 leiviskää ja Hisingin 13 000 leiviskää. Lisäksi Hisingille annettiin sianlihan suhteen optio myydä vielä 2 000 leiviskää lisää. Yhteensä sianlihan määrä oli siten 16 800–19 000 leiviskää ja hankintojen arvo 60 367–67 791 hopeataaleria. Myös suuri osa sianlihasta oli peräisin Irlannista. Hising toimitti kuitenkin irlantilaisen lihan ohella 8 000 leiviskää holsteinilaista lihaa, jonka leiviskähinta oli yli kuparitaalerin korkeampi kuin irlantilaisen. Savustettua holsteinilaista sianlihaa pidettiin sotilaiden muonituksen kannalta parhaimpana sianlihana.⁶⁷⁸

Yhteensä lihan hankinnoissa oli kyse suurista rahasummista. Optiot mukaan luetuina sopimusten arvo kohosi lähes 300 000 hopeataaleriin. Lihaan käytettyä summaa voi verrata Viaporin linnoitustöiden kustannuksiin. Vuonna 1751 linnoitustöihin käytettiin rahaa 460 812 hopeataaleria, mistä summasta rakennusmateriaaleihin käytettiin hieman alle 150 000 hopeataaleria. Helsingin koko porvaristo taas toimitti kuuden

⁶⁷³ Taulukon 4.10. lähteet.

⁶⁷⁴ Talouskomissio KM:lle 4.6.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1; Talouskomissio/valtiokonttori von Rosenille 17.5.1751, Registratur vol. 2, Ekonomikkommissionen 1749, RA.

⁶⁷⁵ Von Rosen valtiokonttorille 5.7.1750 (liitteet), Expedierade handlingar E 2 A:302, Kansliet, Statskontoret, RA; Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1750 ja luettelo käytetystä suolasta 17.12.1750, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militieräkenskaperna efter 1630, RA. Helsingin varastomakasiinissa käytettiin esimerkiksi vuonna 1750 noin 32 tynnyriä suolaa lihan ja voin suoламiseen. Kun tynnyri sisälsi 16 leiviskää suolaa, tämä määrä oli painossa mitattuna noin 4 400 kg.

⁶⁷⁶ Mac Con Iomaire ja Gallagher 2011.

⁶⁷⁷ Talouskomission pöytäkirja 7.5.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1; KM talouskomissiolle 26.6.1751, Inkomna handlingar vol. 3, Ekonomikkommissionen 1749, RA.

⁶⁷⁸ Talouskomission pöytäkirja 7.5.1751 ja talouskomissio KM:lle 4.6.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikkommissionen 1749, RA; Valtiokonttorin pöytäkirja 8.5.1751, 825–830, Protokoll A I A:80, Kansliet, Statskontoret, RA. Irlantilaisen sianlihan leiviskähinta oli 10 kuparitaaleria ja 4 äyriä (3 taaleria ja 12 äyriä hopearahaa). Holsteinilaisen lihan hinta oli 11 kuparitaaleria ja 16 äyriä (3 taaleria 27 äyriä hopearahaa).

vuoden aikana 1751–1756 linnoitustöihin tavaraa 371 900 hopeataalerin arvosta.⁶⁷⁹ Tukholman mittapuussa kyseessä olivat isot kauppasopimukset. Kaupungin suurin tavarantuoja oli vuonna 1750 Hebben kauppahuone, joka toi tuolloin pääkaupunkiin tavaraa 690 000 hopeataalerin arvosta.⁶⁸⁰

Tukholmalaiset kauppiaat onnistuivat siten saamaan arvokkaan osan linnoitustöiden huoltoa käsiinsä. Pääkaupungin kauppiaista vain harva silti hyötyi tästä. Sopimusten arvo ei myöskään kerro, kuinka suuren voiton kauppiaat saivat. Voiton määrä ei käy ilmi talouskomission tai valtiokonttorin pöytäkirjoista. Todennäköisesti se ei ollut kovin iso, sillä kilpailutuksen avulla hinnat oli neuvoteltu mahdollisimman alas. Korkeilla tarjouksilla ei saanut sopimuksia itselleen. Myös tukholmalaiset suurkauppiaat Claeson ja Hebbe olivat osallistuneet kilpailuun, mutta heidän pyytämänsä hintaa sianlihasta pidettiin liian korkeana.⁶⁸¹ Kauppiaat saattoivat ottaa varsin suuria riskejä. Kauppiaiden Lindegrenin ja Grillin välisessä kirjeenvaihdossa vuodelta 1751 Peterseniä ja Hisingiä nimitettiin pahamaineisiksi keinottelijoiksi. Heidän kauppahuoneensa meni konkurssiin katteettomien vekselien asettamisen seurauksena syksyllä 1752.⁶⁸²

Kauppiaat joutuivatkin vaikeuksiin yrittäessään toimittaa lupaamansa lihan kruunulle, eikä yksikään kauppias saanut tavaraa toimitetuksi sopimuksissa annettujen aikojen puitteissa. Suurin osa lihasta piti toimittaa Tukholman varastomakasiiniin kesän aikana. Vuoden loppuun mennessä toimittamatta oli kuitenkin vielä noin 31 265 leiviskää naudanlihaa (38 %) ja 2 646 leiviskää sianlihaa (14 %).⁶⁸³

Ainoastaan Hising esitti puutteisiin erityisen syyn. Yksi hänelle lihaa tuoneista laivoista oli tuhoutunut Englannin kanaalissa ja toinen oli joutunut myrskyn runnomaan poikkeamaan Norjaan. Etenkin Hacksonilla näyttää olleen vaikeuksia toimitusten kanssa. Kesäkuun lopussa hän ehdotti, että voisi korvata osan lihasta voilla. Kun tämä torjuttiin, hän yritti uudelleen lokakuussa tarjoten vain lisäksi sianpäitä korvaukseksi puuttuvasta lihasta. Kruunu ei kuitenkaan tarvinnut sen enempää voita kuin sianpäitäkään.⁶⁸⁴ Yksi kaikkia kolmea kauppahuonetta koskenut syy hidasteluun oli naudan- ja sianlihan kohonnut hinta Irlannissa sen jälkeen, kun kauppiaat olivat tehneet sopimuksensa kruunun kanssa toukokuussa. Tämän otti esille Hising, joka totesi kärsivänsä hintojen nousun vuoksi tappioita keväällä solmituista kaupoista.⁶⁸⁵

⁶⁷⁹ Gustafsson 2015, 57, 73, 95.

⁶⁸⁰ Samuelsson 1951, 235, 237. Samuelsson käyttää vuoden 1750 tuontia koskeissa tiedoissa rahayksikkönä riikintaaleria, joka otettiin käyttöön 1770-luvulla. Riikintaalerit on muutettu tässä yhteydessä takaisin hopeataalereiksi (1 riikintaaleri = 6 hopeataaleria).

⁶⁸¹ Talouskomission pöytäkirja 7.5.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikkommissionen 1749, RA. Claeson ja Hebbe pyysivät hollantilaisesta sianlihasta 13–14 kuparitaaleria leiviskältä, mikä oli siten 1 ½–2 ½ kuparitaaleria enemmän kuin mitä Hisingille maksettiin.

⁶⁸² Samuelsson 1951, 152 (alaviite 52); Müller 1998, 241–242.

⁶⁸³ Talouskomission pöytäkirjat 10.10.1751, 19.12.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikkommissionen 1749, RA.

⁶⁸⁴ Talouskomission pöytäkirjat 27.6.1751, 10.10.1751, 19.12.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikkommissionen 1749, RA.

⁶⁸⁵ Valtiokonttorin pöytäkirja 24.9.1751, 1642–1643, Protokoll A I A:81, Kansliet, Statskontoret, RA.

Helsinkiin ja Loviisaan lihaa tuotiin Tukholman varastomakasiinista vuoden 1751 aikana yhteensä naudanlihaa 52 442 leiviskää ja sianlihaa 17 394 leiviskää.⁶⁸⁶ Suunnitelmissa oli ollut tuoda naudanlihaa 92 000 leiviskää ja sianlihaa 25 900 leiviskää.⁶⁸⁷ Suomen makasiineihin saatu määrä oli siten paljon suunniteltua pienempi, mihin olivat syynä ennen kaikkea edellä mainitut kauppiaiden toimitusvaikeudet.

Lihakuljetuksia Tukholmasta jatkettiin vuonna 1752. Tuonti painottui tuolloin Loviisaan, jonne muonalaskelman mukaan tuotiin Tukholmasta 19 137 leiviskää suolattua naudanlihaa ja 4 766 leiviskää sianlihaa.⁶⁸⁸ Kyseessä oli ilmeisesti edellisenä vuonna kauppiailta toimittamatta jäänyt liha, sillä valtiokonttorin pöytäkirjoissa ei ole mainintaa uusista hankinnoista Tukholmasta.

4.9.3. Suomalaisten yritys osallistua lihakauppaan

Kun liha oli päätetty ostaa Tukholman kauppiailta, hankinnat Suomesta kiellettiin huhtikuussa 1751. Ennen kuin tämä päätös oli tehty, von Rosen ehti kuitenkin sopia helsinkiläisen kauppiaan Henrik Johan Fackin kanssa 4 000 naudanlihaleiviskän ostamisesta kruunulle. Tämäkin liha tuli Suomen ulkopuolelta, sillä se lastattiin laivaan Tukholmassa. Todennäköisesti liha oli peräisin Kuurinmaalta tai Memelistä. Lihan leiviskähinta oli vain 1,5 hopeataaleria (4,5 kuparitaaleria) eli huomattavasti halvempi kuin tukholmalaisilta ostetun irlantilaisen lihan (8 kuparitaaleria).⁶⁸⁹

Fackia lukuun ottamatta Suomen kauppiailta ei ostettu käytännössä yhtään lihaa vuonna 1751. Helsinkiläiset kauppiaat yrittivät silti päästä osallisiksi arvokkaisiin hankintoihin. Toukokuussa kaksi heistä tarjoutui myymään kruunulle niin paljon sian- ja naudanlihaa kuin kruunu halusi. Talouskomissio ja valtiokonttori torjuivat ehdotuksen vedoten siihen, että hankinnat oli päätetty tehdä jo Tukholmasta ja ettei Kuurinmaalta ja Memelistä tuotava liha ollut tarpeeksi hyvälaatuista.⁶⁹⁰

Helsinkiläiset eivät luovuttaneet vaan paransivat tarjoustaan. Heinäkuussa 1751 von Rosen ilmoitti talouskomissiolle, että kauppiaat olivat tarjoutuneet myymään 500 kippuntaa (10 000 leiviskää) holsteinilaista savustettua sianlihaa kruunulle. Ehdotettu hinta oli 10 ½ kuparitaaleria leiviskältä, mikä oli siis taalerin halvempi hinta kuin millä

⁶⁸⁶ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1751 vol. 45.2, Strödda militäräkenskaperna efter 1630, RA.

⁶⁸⁷ Von Rosen valtiokonttorille 28.8.1751, Expedierade handlingar E 2 A:306, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁶⁸⁸ Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1752, Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militäräkenskaperna efter 1630, RA. Helsingin varastomakasiinin muonalaskelmaa ei ole käytettävissä, mutta oletettavasti tuontimäärät olivat Loviisaa pienempiä.

⁶⁸⁹ Talouskomission pöytäkirja 16.4.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1; Talouskomissio/valtiokonttori von Rosenille 14.11.1751, Registratur vol. 2, Ekonomikommisionen 1749, RA; Valtio-konttorin pöytäkirja 14.11.1751, 1912–1913, Protokoll A I A:81, Kansliet, Statskontoret, RA. Helsingin oloissa kyseessä oli arvokas sopimus: 6 000 hopeataaleria. Fack oli myös yksi suurimmista rakennus-materiaalien toimittajista Viaporin linnoitustyömaalle. Vuosina 1751–1756 hänen toimitustensa arvo oli yhteensä 40 700 hopeataaleria (Gustafsson 2015, 108).

⁶⁹⁰ Talouskomission pöytäkirja 29.5.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1; Talouskomissio/valtiokonttori von Rosenille 17.5.1751, Registratur vol. 2, Ekonomikommisionen 1749, RA. Kauppi-aiden nimiä ei mainittu.

kruunu osti samaa lihaa tukholmalaiselta Hisingiltä. Ehdotus torjuttiin jälleen sillä perusteella, että sianlihaa oli jo ostettu runsaasti. Lisää lihaa sai ostaa vain, jos Ruotsista tuotava liha ei riittänyt linnoitustyöväen tarpeisiin.⁶⁹¹

Helsinkiläiset kauppiaat eivät näin ollen päässeet vuonna 1751 osallisiksi kruunun lihan hankinnoista, vaikka tarjoutuivat myymään samaa lihaa edullisempaan hintaan kuin tukholmalaiset kauppiaat. Kruunun ei olisi myöskään tällöin tarvinnut kustantaa kuljetuksia Tukholmasta Helsinkiin. Tilanne ei kuitenkaan välttämättä kerro varsinaisesta helsinkiläisten syrjinnästä. He eivät vain olleet hankinnoista päätettäessä oikeassa paikassa oikeaan aikaan. Kun hankinnoista päätti Tukholmassa kokoontuva talouskomissio, tukholmalaiset kauppiaat olivat pystyneet tekemään sopimukset ennen kuin suomalaiset ehtivät edes tekemään tarjouksia.

Täytyy myös ottaa huomioon, että helsinkiläisten kauppiaiden epäonnistuminen lihan hankinnassa oli ollut syy siihen, miksi kruunu oli joutunut alun perin järjestämään lihaa sotilaille. Lihahankinnat olivat jääneet myös pieniksi, kun hankintoja oli yritetty tehdä Suomen kaupungeista 1747–1749. Siksi onkin mahdollista, ettei suomalaisten kauppiaiden kykyyn hankkia riittävästi ulkomaalaista lihaa luotettu.

Vuoden 1752 lihahankintojen osalta suomalaiset kauppiaat olivat paremmin valvutuneita kuin aikaisemmin. Ensimmäisten joukossa oli jälleen Fack, jonka kanssa oli sovittu jo vuoden 1751 puolella 350 Memelistä peräisin olevan naudanlihatynnyrin (4 000 leiviskää) toimittamisesta kruunulle.⁶⁹² Myös helsinkiläiset kauppiaat Nils Burtz ja Johan Sederholm pyrkivät hyvissä ajoissa lokakuussa 1751 pääsemään osallisiksi seuraavan vuoden hankintoihin. He tarjoutuivat myymään seuraavana keväänä kruunulle 1 000 tynnyriä (12 000 leiviskää) irlantilaista naudanlihaa 7 ½ kuparitaalerin leiviskähintaan eli puoli taaleria halvemmalla kuin tukholmalaiset. Liha oli peräisin Corkin kaupungista Irlannista ja se saapui Helsinkiin kesäkuussa 1752. Kaupan arvo oli yli 31 000 hopeataaleria.⁶⁹³ Summa oli niin suuri, että se oli noin kaksi kolmasosaa sen rahamäärän arvosta, jolla Helsingin porvaristo myi samana vuonna rakennusmateriaaleja kruunulle.⁶⁹⁴

Burtz ja Sederholm halusivat ilmeisesti ottaa huolehdittavakseen koko Helsingin linnoitustyömaan lihamuodon, sillä tammikuussa 1752 he tarjoutuivat myymään kruunulle niin paljon lihaa kuin sotilaat seuraavana kesänä tarvitsivat. Tarjoukseen sisältyi mahdollisuus toimittaa kuurinmaalaista naudanlihaa sekä holsteinilaista ja irlantilaista sianlihaa. Irlantilaista naudanlihaa he eivät enää tarjonneet.⁶⁹⁵

Alkuvuodesta 1752 kruunu sai muitakin lihan myyntitarjouksia helsinkiläisiltä kauppiailta. Fack ja kauppias Carl Fredrik Noren tarjoutuivat myymään sekä irlanti-

⁶⁹¹ Talouskomission pöytäkirja 11.7.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommis-sionen 1749, RA; Valtiokonttorin pöytäkirja 12.7.1751, 1181–1183, Protokoll A I A:81, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁶⁹² Valtiokonttorin pöytäkirja 25.11.1751, 1966–1969, Protokoll A I A:81, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁶⁹³ Valtiokonttorin pöytäkirjat 23.10.1751, 1806–1808, 25.10.1751, 1820–1821, Protokoll A I A:81; Von Rosen valtiokonttorille 11.6.1752 sekä sopimus von Rosenin ja Burtzin & Sederholmin välillä 5.11.1751, Expedierade handlingar E 2 A:309, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁶⁹⁴ Gustafsson 2015, 95.

⁶⁹⁵ Von Rosen valtiokonttorille 16.1.1752, Expedierade handlingar E 2 A:309, Kansliet, Statskontoret, RA.

laista että kuurinmaalaista lihaa. Helsinkiläisten kauppiaiden lisäksi ainakin turkulainen Peter Heimrath Werner tarjoutui myymään kuurinmaalaista lihaa, ja ilmeisesti myös Porvoon ja Loviisan kauppiaat tekivät tarjouksia. Helsinkiläisiltä kauppiailta näytettävät kuitenkin tulleen varteenotettavimmat ehdotukset.⁶⁹⁶ Tarjouksista ilmenee, että kauppiaat olisivat mielellään tuoneet lihan Kuurinmaalta, vaikka kruunu ei tätä laatuun vedoten halunnut.

Lisähankinnat eivät kuitenkaan toteutuneet, koska valtiokonttori ei halunnut ostaa lisää ruokatavaroita ennen valtiopäivien tekemää päätöstä linnoitustöistä. Hankintoja ei myöskään pidetty kiireellisinä, koska varastoissa katsottiin olevan riittävästi elintarvikkeita kuluvalle vuodelle. Fackin sekä Burtzin ja Sederholmin toimittaman lihan lisäksi kaupoista sovittiin vain Johan Niklas Myhrin kanssa, jolta von Rosen päätti ostaa 300 tynnyriä kuurinmaalaista naudanlihaa. Myhrin lihaa ei kuitenkaan lopulta kelpuutettu, koska se oli niin huonolaatuista.⁶⁹⁷

Suomalaisilla kauppiailta oli vaikeuksia kilpailla tukholmalaisien kauppiaiden kanssa erityisesti irlantilaisen lihan toimituksista. Kun Myhr oli tarjoutunut vuonna 1752 myymään hylätyn kuurinmaalaisen lihan sijasta irlantilaista naudanlihaa, valtiokonttori piti 7 ½ kuparitaalerin leiviskähintaan liian korkeana. Tukholmalaiset kauppiaat olivat valmiita toimittamaan lihaa 7 kuparitaalerin hintaan eli taalerin halvemmalla kuin edellisenä vuonna. Tällä kertaa tukholmalaiset kauppiaat olivat myös valmiina tuomaan Tukholman sijasta lihan suoraan Suomen makasiineihin.⁶⁹⁸ Halvempi hinta oli pätevä syy sivuuttaa valtiopäivien samana keväänä tekemä määräys suosia hankinnoissa Suomea.

4.9.4. Lihakaupan jatkuminen tukholmalaisien käsissä

Kun suomalaisten kauppiaiden kilpailuyritys lihakaupassa oli epäonnistunut, kruunu jatkoi lihan ostamista tukholmalaisilta. Vuonna 1753 irlantilaista ja holsteinilaista lihaa myivät kruunulle Tukholmassa ainakin kauppiaat Finlay ja Kantzau.⁶⁹⁹ Helsinkiin tuotiin tuolloin kauppakollegion tuontitilastojen mukaan Irlannin Waterfordista ja Dublinista yhteensä 1 181 tynnyriä (noin 14 000 leiviskää) suolattua naudanlihaa ja vajaat 4 000 leiviskää sianlihaa.⁷⁰⁰ Yhteensä Helsingin varastomakasiiniin hankittiin naudanlihaa noin 30 000 leiviskää ja sianlihaa noin 4 100 leiviskää. Kaikkea naudanlihaa ei siten tuotu suoraan ulkomailta, vaan kauppiaat ilmeisesti

⁶⁹⁶ Valtiokonttorin pöytäkirja 10.3.1752, 329–330, Protokoll A I A:82; Von Rosen valtiokonttorille 23.1.1752, 8.4.1752, Expedierade handlingar E 2 A:309, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁶⁹⁷ Valtiokonttorin pöytäkirjat 10.3.1752, 328–329, 17.4.1752, 527–528, 24.4.1752, 561–563, Protokoll A I A:82, Kansliet, Statskontoret, RA; Talouskomissio/valtiokonttori von Rosenille 12.11.1752, Registratur vol. 2, Ekonomikkommissionen 1749, RA.

⁶⁹⁸ Talouskomissio/valtiokonttori von Rosenille 12.11.1752, Registratur vol. 2, Ekonomikkommissionen 1749, RA.

⁶⁹⁹ Valtiokonttorin pöytäkirjat 29.3.1753, 394, 8.6.1753, 875–876, 22.6.1753, 941–942, 27.7.1753, 1131, Protokoll A I A:84–85, Kansliet, Statskontoret, RA. Kyseessä oli joko Johan Albert tai Christian Ehrenfried Kantzau. He olivat veljeksiä ja toimivat samaan aikaan kauppiaina Tukholmassa. Gidlöf 1975, 610–612. Lähteissä etunimiä ei mainita.

⁷⁰⁰ Inkommande general persedle extracter 1753 (Helsingfors), Berättelser om utrikes handel, serie 1, Kammarkontoret, Kommerskollegium, RA. Naudanlihan leiviskämäärä perustuu oletukseen, että tynnyri sisälsi yhtä paljon lihaa kuin Burtzin ja Sederholmin tuodessa lihaa Irlannista eli 12 leiviskää.

toivat huomattavan määrän lihaa myös Tukholman kautta.⁷⁰¹ Loviisaan puolestaan tuotiin suoraan ulkomailta 1 154 tynnyriä (noin 14 000 leiviskää) naudanlihaa ja 5 568 leiviskää sianlihaa vuonna 1753.⁷⁰²

Seuraavana vuonna sekä sianlihaa että naudanlihaa hankittiin jälleen ainakin Finlaylta ja Hacksonilta. Finlay toimitti edellisen vuoden tavoin lihan suoraan Irlannista Helsinkiin. Lastin suuruudeksi ilmoitettiin valtiokonttorin lähettämässä kirjeessä 1 158 tynnyriä (noin 14 000 leiviskää) suolattua naudanlihaa ja 100 tynnyriä suolattua sianlihaa.⁷⁰³ Hacksonin myymä liha toimitettiin Tukholmaan, josta kruunu järjesti sille rahtauksen Loviisaan.⁷⁰⁴ Sen sijaan ulkomailta Loviisaan ei tuotu enää lihaa vuonna 1754.⁷⁰⁵

Helsingissä makasiinit olivat jo toukokuussa 1754 niin täynnä, että kruunu joutui vuokraamaan kellaritiloja Finlayn toimittaman lihan varastoimiseksi. Samana vuoden syksyllä lihan tarve väheni, kun viimeiset talvimajoitusta ja -muonitusta tarvinneet ruotsalaiset sotilaat poistuivat Suomesta. Lihaa ei myöskään jaettu sotilaille enää niin paljon kuin ennen. Kulutuksen väheneminen oli niin huomattava, että seuraavana vuonna valtiokonttori huolestui siitä, että lihavarastot olivat vaarassa vanhentua, jollei niitä käytettäisi nopeammin. Suomen varasto- ja sivumakasiineissa oli kesällä 1755 edelleen yhteensä noin 59 000 leiviskää naudanlihaa ja 12 000 leiviskää sianlihaa.⁷⁰⁶ Suuret lihavarastot selittävät sen, miksei naudan- ja sianlihaa enää tuotu ulkomailta Helsinkiin ja Loviisaan vuosina 1755–1756.⁷⁰⁷

Lihan suurhankinnat 1751–1754 osuivat pitkälti yhteen ruotsalaisten sotilaiden Suomessa oleskelun kanssa ja liittyivät siten lähinnä näiden muonittamiseen. Kokonaisuudessaan ne toteutettiin vain muutaman tukholmalaisen kauppiaan kautta. Lihan-toimittajaksi vakiintui erityisesti Robert Finlay, joka myi kruunulle lihaa vuosina 1751 ja 1753–1754 eli lähes jokaisena vuonna, jolloin suuria lihahankintoja tehtiin. Myös Henry Hackson oli kruunun kannalta merkittävä toimittaja, jolta lihaa hankittiin kahtena vuotena (1751 ja 1754). Petersenin ja Hisingin lihantoimitukset rajoittuivat vain vuoteen 1751, minkä selittää kauppahuoneen konkurssi seuraavana vuonna. Näiden kolmen merkittävimmän lihantoimittajan lisäksi Tukholman suurkauppiaista vain Kantzau myi kruunulle lihaa.

Tukholmalaisien kauppiaiden lihantoimitukset riittivät pitkälti linnoitustyömaiden tarpeisiin. Suomalaiset kauppiaat myivät vain vähäisiä määriä lihaa kruunulle. Joillekin kauppiaille lihakauppa oli kuitenkin hetkellisesti tärkeää liiketoimintaa. Erityisesti

⁷⁰¹ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1753, *Proviandräkningar vid Helsingfors proviantmagasin 1750–1808 G II:2/vol. 32*, Helsingfors fästningsarkiv, KrA.

⁷⁰² *Inkommande fläsk, inkommande saltkiött, Berättelser om utrikes handel*, serie 2, 1751–1763 del 1 (f. 161–162v), Kammarkontoret, Kommerskollegium, RA.

⁷⁰³ Talouskomissio/valtiokonttori von Törnelle 31.5.1754, Registratur vol. 2, Ekonomikkommissionen 1749, RA.

⁷⁰⁴ Valtiokonttorin pöytäkirjat 14.6.1754, 1016–1018, 18.6.1754, 1064–1065, Protokoll A I A:86, Kansliet, Statskontoret, RA. Kapteeni Nils Skog kuljetti jähdillaan 113 tynnyriä Hacksonilta hankittua naudan- ja sianlihaa Tukholmasta Loviisaan. Valtiokonttorin pöytäkirjoissa ei ole tietoa muista kuljetuksista, joten on mahdollista, että kyseessä oli koko Hacksonilta hankittu lihamäärä.

⁷⁰⁵ *Inkommande fläsk, inkommande saltkiött, Berättelser om utrikes handel*, serie 2, 1751–1763 del 1 (f. 161–162v), Kammarkontoret, Kommerskollegium, RA.

⁷⁰⁶ Valtiokonttorin pöytäkirjat 31.5.1754, 926–927, 8.8.1755, 1545–1547, 29.8.1755, 1689–1690, Protokoll A I A:86, 89, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁷⁰⁷ *Inkommande fläsk, inkommande saltkiött, Berättelser om utrikes handel*, serie 2, 1751–1763 del 1 (f. 161–162v), Kammarkontoret, Kommerskollegium, RA.

helsinkiläiset Burtz, Sederholm ja Fack myivät vuosina 1751–1752 kruunulle huomattavan arvoisen lihamäärän heidän muun liiketoimintansa kokoon nähden.

4.10. Voi, herneet ja silli

Viljan ja lihan lisäksi kruunu osti linnoitustyöväen muonitusta varten makasiineihin voita, herneitä ja silliä. Voin tuotantoon ja saatavuuteen vaikuttivat Suomessa samat tekijät kuin lihan. Lehmä oli suurimmassa osassa maata vähän, ja talvella rehun puutteen vuoksi huonosti ruokitut lehmät olivat ummessa. Siksi maitoa saatiin käytännössä vain kesäaikaan. Koska voi oli arvokas kauppavarana, suurin osa maidosta käytettiin sen valmistamiseen. Muut maidon käyttötarkoitukset, kuten juuston valmistaminen, olivat toissijaisia. 1600-luvulla Etelä-Pohjanmaalla lehmän vuotuisesta maitomäärästä saatiin 1 ½ leiviskää voita.⁷⁰⁸ Tärkeänä kauppavarana voita päätyi myytäväksi kaupunkeihin melko paljon. Turkuun tuotiin elokuusta 1748 maaliskuuhun 1749 ulottuvana aikana noin 3 000 leiviskää (25 500 kg) voita.⁷⁰⁹ Helsinkiin puolestaan tuotiin voita noin 4 500 leiviskää vuonna 1754 ja noin 3 600 leiviskää vuonna 1755.⁷¹⁰

Lihavarastojen tavoin myös voivarastot pysyivät kruununmakasiineissa pitkään vaatimattomina. Heinäkuussa 1747 ainoastaan Porvoon makasiinissa oli voita ja sielläkin vain 223 leiviskää. Voi pilaantui herkemmin kuin hyvin suolattu liha, minkä vuoksi von Rosen ei edes halunnut ostaa voita, kun makasiineihin tehtiin hankintoja keväällä 1748.⁷¹¹ Tämä näkemys oli kuitenkin ajalta, jolloin sotilaiden odotettiin vielä hankkivan itse ruokansa leipää lukuun ottamatta. Kun elokuussa 1748 makasiineista alettiin tarjota elintarvikkeita sotilaille, myös voita alettiin hankkia varastoon.

Suomen kaupunkien kauppiaat tarjosivat myytäväksi kruunulle yhteensä vain 700 leiviskää voita keväällä 1749. Ajankohdasta päätellen kyseessä oli edellisvuonna valmistettu voi. Huomionarvoista oli, ettei voita tarjottu myytäväksi Pohjanmaalta, joka oli vahvaa karjatalousaluetta. Mahdollisesti kauppiaat olivat siellä jo ehtineet myydä voin eteenpäin. Tarjotusta voista ostettiin 660 leiviskää.⁷¹²

Suuret määrät voita saatiin vasta, kun sitä alettiin muiden elintarvikkeiden tavoin tuoda Ruotsista. Helsingin ja Loviisan varastomakasiineihin tuotiin vuosina 1750–1751 yhteensä 7 052 leiviskää voita.⁷¹³ Voi oli peräisin pääosin Englannista ja Irlannista. Jälkimmäisestä paikasta tuotua voita myi kruunulle 3 300 leiviskää vuonna 1751 tukholmalainen kauppias Finlay. Suuri osa oli valmistettu jo vuonna 1749, ja se oli siten vähintään kaksi vuotta vanhaa, kun se päätyi Viaporin rakentaneiden

⁷⁰⁸ Wilmi 2003, 177–178.

⁷⁰⁹ Ehrenmalm KM:lle 6.4.1749, Skr. från landshövdingar: Åbo och Björneborgs län vol. 23, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁷¹⁰ Forsius 1757, 69–71.

⁷¹¹ Von Rosen KM:lle 19.7.1747, 18.3.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3–4, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁷¹² Von Rosen KM:lle 18.5.1749, 3.7.1749, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 6–7, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁷¹³ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasinet 1751 vol. 45.1–45.2, Strödda militäräkenskaperna efter 1630, RA.

sotilaiden muona-annoksiin. Tästä huolimatta siitä pyydettiin upseereille myytäessä korkeampaa hintaa kuin suomalaisesta voista.⁷¹⁴

Suomesta ostettiin vuonna 1750 voita vain helsinkiläiseltä G. W. Clayhillsiltä 100 leiviskää.⁷¹⁵ Toisin kuin lihan, voin hankinnat Suomesta eivät kuitenkaan loppuneet vuonna 1751, vaikka sitä alettiin tuoda Tukholmasta. Sen sijaan hankinnat lisääntyivät edellisiin vuosiin verrattuna merkittävästi. Voita hankittiin Porvoosta ja Loviisasta yhteensä noin 4 400 leiviskää. Osittain suuren määrän selittävät Loviisan pormestarin Jakob Forsellin suhteet hankinnoista päättäviin tahoihin. Talouskomission jäsen, valtaneuvos Fabian Wrede nimittäin ehdotti komission kokouksessa, että voita ostettaisiin nimenoman Forsellilta. Wrede oli ollut henkilökohtaisesti kirjeenvaihdossa Forsellin kanssa.⁷¹⁶ Tämä ei ole yllättävää, kun ottaa huomioon, että Fabianin veli Henrik Jakob oli Kymenkartanon ja Savon läänin maaherra (hallintokaupunkina Loviisa) ja että molemmat veljekset omistivat maa-alueita läänistä.⁷¹⁷

Huhti-toukokuussa 1751 päätettyjen hankintojen jälkeen voita katsottiin olevan niin paljon varastossa, ettei sitä enää haluttu ostaa lisää. Voita ei pidetty varsinaisena makasiinitavarana pilaantumisvaaran vuoksi. Yhteensä voita oli varastossa yli 11 000 leiviskää, josta sotilaat käyttivät vuoden aikana noin 5 000 leiviskää. Seuraavina vuosina uutta voita ei hankittu juurikaan lisää, ja varastot kulutettiin vähitellen loppuun vuoteen 1754 mennessä. Voita ei enää rakennuskauden loppuvaiheessa annettu sotilaille ruoaksi lukuun ottamatta sairaita.⁷¹⁸

Herneitä sotilaille hankittiin harvemmin kuin voita. Suomessa viljeltiin jonkin verran herneitä, mutta kovin yleistä se ei ollut. Taulustolaitoksen keräämistä kylvötiedoista ilmenee, että vuonna 1805 herneitä kylvettiin Turun ja Porin sekä Uudenmaan ja Hämeen lääneissä yhteensä noin 8 000 tynnyriä. Tämä oli noin kymmenesosa rukiin kylvöstä.⁷¹⁹ 1700-luvun puolivälissä herneen viljely on ilmeisesti ollut vielä harvinaisempaa, eikä herneitä juuri tuotu kaupunkeihin myytäväksi. Kun maaherra Ehrenmalm kirjeessään kuninkaalle ilmoitti Turkuun elokuusta 1748 maaliskuuhun 1749 tuodun viljan ja elintarvikkeiden määrän, herneitä ei mainittu.⁷²⁰ Myöskään Henric Forsius ei mainitse herneitä kertoessaan Helsinkiin 1754–1755 tuodusta viljasta ja ruokatavaroista.⁷²¹

⁷¹⁴ Valtiokonttorin pöytäkirja 6.11.1750, 1961–1964, Protokoll A I A:79, Kansliet, Statskontoret, RA; Talouskomission pöytäkirjat 7.5.1751, 27.6.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommisionen 1749, RA. Vanhasta irlantilaisesta voista pyydettiin leiviskältä 4 hopeataaleria ja 21 1/3 äyriä. Suomalainen voi maksoi 3 hopeataaleria ja 16 hopeaäyriä. Suomalaisen voin ikää ei mainittu.

⁷¹⁵ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelmat 1750, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militäräkenskaperna efter 1630, RA; Von Rosen valtiokonttorille 14.6.1750 (liite), Expedierade handlingar E 2 A:302, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁷¹⁶ Talouskomission pöytäkirjat 4.4.1751, 29.5.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommisionen 1749, RA.

⁷¹⁷ Marjomaa 2007, 692–693; Sainio 2007, 685–686.

⁷¹⁸ Talouskomissio/valtiokonttori von Rosenille 17.5.1751, von Törnelle 7.2.1754, 25.4.1754, Registratur vol. 2, Ekonomikommisionen 1749, RA; Helsingin varastomakasiinin muonalaskelmat 1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelmat 1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1751 vol. 45.2, Strödda militäräkenskaperna efter 1630, RA.

⁷¹⁹ Åmark 1915, 13.

⁷²⁰ Ehrenmalm K.M:lle 6.4.1749, Skr. från landshövdingar: Åbo och Björneborgs län vol. 23, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁷²¹ Forsius 1757, 69–71.

Herneitä kruunu hankki ensimmäisen kerran vasta vuonna 1749 ja tällöinkin määrä oli vain 32 tynnyriä.⁷²² Varsinaisesti herneitä saatiin linnoitustyöväestölle vasta vuonna 1750, kun niitä tuotiin Tukholmasta 1 120 tynnyriä. Seuraavana vuonna Ruotsista tuotiin herneitä lisää noin 1 000 tynnyriä, josta osa oli sotilaiden kuljetuksista yli jäänyttä merimuonaa. Tuonti jatkui vielä vuonna 1752, jolloin Loviisan varastomakasiiniin tuotiin Tukholmasta 929 tynnyriä herneitä.⁷²³ Keväällä 1751 talouskomissio päätti, ettei kruunu enää ostaisi uusia herneitä, koska niiden katsottiin säilyvän huonosti. Suomeen kuljetetut herneet olivat siten Tukholman makasiinin vanhoja varastoja, jotka haluttiin käyttää loppuun.⁷²⁴

Valtiokonttori arvioi kuitenkin myöhemmin syyskuussa, ettei herneitä ollut tarpeeksi linnoitustyöväestölle. Siksi tukholmalaiselta kauppiaalta Kantzault tiedusteltiin, suostuisiko hän myymään kruunulle herneitä 18 kuparitaalerin tynnyrihintaan. Kun Kantzau ei suostunut myymään herneitä alle 20 kuparitaalerin, valtiokonttori päätti tiedustella von Rosenilta, myisivätkö Suomen kauppiaat herneitä halvemmalla. Helsingiläinen kauppias Henrik Johan Fack tarjoutui myymään niitä, mutta vuoden-aika oli jo liian myöhäinen merikuljetuksia varten.⁷²⁵

Uusien herneiden laajamittainen hankinta siirtyi tammikuuhun 1753, jolloin helsinkiläisen kauppiaan Nils Burtzin kanssa sovittiin 1 500 hernetyynnyrin toimittamisesta Helsingin ja Loviisan varastomakasiineihin. Toimitukset viivästyivät vuoden loppuun asti, jolloin Burtz vihdoinkin toi 714 tynnyriä herneitä Helsingin makasiiniin ja 225 tynnyriä Loviisaan. Herneet tuotiin Pommerista ja Wismarista. Tynnyrihintana oli 25 kuparitaaleria eli varsin korkea vuoden 1751 tarjouksiin nähden.⁷²⁶ Yhteensä herneitä ostettiin vuonna 1753 Helsingin varastomakasiiniin 1 385 tynnyriä.⁷²⁷ Burtz ei siis ollut tuolloin ainoa herneitä kruunulle myynyt kauppias, vaikka muista toimittajista ei olekaan tarkempia tietoja. Samana vuonna Loviisaan tuotiin 1 019 tynnyriä herneitä, jotka oli ilmeisesti tarkoitettu kruunulle.⁷²⁸

Toisin kuin voita, herneitä ostettiin vielä lisää vuonna 1754. Herneiden pilaantuminen tuotti kuitenkin ongelmia niitä myyneelle tukholmalaiselle von Bippenin ja Luningin kauppahuoneelle. Kun herneet oli tuotu Loviisan varastomakasiiniin, ne todettiin kelvottomiksi, ja valtiokonttori velvoitti kauppahuoneen tuomaan uusia

⁷²² Von Rosen KM:lle 18.5.1749, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 6, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁷²³ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasinet 1751 vol. 45.1–45.2, Strödda militäräkenskaperna efter 1630, RA.

⁷²⁴ Talouskomissionen pöytäkirjat 5.4.1751, 29.5.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommisionen 1749, RA.

⁷²⁵ Valtiokonttorin pöytäkirjat, 6.9.1751, 1547–1549, 14.11.1751, 1912–1913, Protokoll A I A:81, Kansliet, Statskontoret, RA; Talouskomissio/valtiokonttori von Rosenille 14.11.1751, Registratur vol. 2, Ekonomikommisionen 1749, RA.

⁷²⁶ Von Rosen valtiokonttorille 4.1.1754, von Törne valtiokonttorille 17.1.1754, Expedierade handlingar E 2 A:316, Kansliet, Statskontoret, RA. Inkommande general persedle extracter 1753 (Helsingfors), Berättelser om utrikes handel, serie 1, Kammarkontoret, Kommerskollegium, RA. Sovitun hernemäärän loppuosaa kruunu sai odottaa pitkään, sillä vielä heinäkuussa 1754 toimittamatta oli 561 tynnyriä. Valtiokonttorin pöytäkirja 12.7.1754, 1191–1194, Protokoll A I A:87, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁷²⁷ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1753, Provianträknningar vid Helsingfors proviantmagasin 1750–1808 G II:2/vol. 32, Helsingfors fästningsarkiv, KrA.

⁷²⁸ Inkommande ärter, Berättelser om utrikes handel, serie 2, 1751–1763 del 1 (f. 147–147v), Kammarkontoret, Kommerskollegium, RA.

parempikuntoisia tilalle.⁷²⁹ Tämän jälkeen kruunu ei ilmeisesti enää hankkinut herneitä linnoitustyöväelle, sillä hankinnoista ei ole mainintoja valtiokonttorin pöytäkirjoissa. Tähän viittaa myös se, että herneitä tuotiin ulkomailta Helsinkiin yhteensä vain 514 tynnyriä vuosina 1755–1756. Nämä olivat joko vanhoja toimituksia kruunulle tai sitten herneet myytiin sotilaille yksityisellä vähittäiskaupalla. Tuontitilastoista näkyy selvästi, että laajamittainen herneiden tuonti Pommerista liittyi sotaväen muonitukseen. Muuten herneitä ei juuri tuotu Helsinkiin tai Loviisaan.⁷³⁰

Herneiden tavoin myös sillin hankinta makasiineihin alkoi varsin myöhään. Ensimmäisen kerran silliä saatiin Helsingin ja Loviisan varastomakasiineihin, kun sitä tuotiin vuonna 1751 Tukholmasta noin 25 000 leiviskää (2 000 tynnyriä). Silli oli norjalaista ja se oli hankittu kauppias Hisingiltä.⁷³¹ Silli oli vain ohella ainoa ruokatavara, jota saatiin tuolloin toimitettua suunnitelmien mukainen määrä linnoitustyömaille.⁷³²

Suomalaiset kauppiaat yrittivät päästä osallisiksi myös sillihankintoihin vuonna 1752. Helsinkiläisistä kauppiaista silliä tarjoutuivat myymään Thomas Anton Clayhills ja Johan Niklas Myhr. Sillihankintojen tielle nousi kuitenkin lihahankintojen tavoin este, kun valtiokonttori linjasi, ettei ruokatavaroita saanut ostaa ennen kuin valtiopäivät olivat tehneet päätökset linnoitustöiden jatkosta. Käytännössä tämä tarkoitti, ettei lisähankintoja saanut tehdä kuluvalle vuodelle. Kiellosta huolimatta von Rosen osti toukokuussa 1752 Clayhillsin tarjoamat 600–650 tynnyriä Bergenistä tuotua silliä, sillä hän piti samana keväänä pyydetyn tuoreen sillin hintaa edullisena (10 $\frac{2}{3}$ hopeataaleria tynnyriltä). Valtiokonttorin ei auttanut muuta kuin järjestää rahat hankintojen maksamiseksi. Myhrin tarjoamaa silliä ei saanut kuitenkaan enää ostaa.⁷³³

Seuraavina vuosina sillin hankinta siirtyi jälleen Tukholmaan. Silliä myivät kruunulle tukholmalaiset kauppiaat Abraham ja Isac Claesson. Nämä tekivät sopimuksen kruunun kanssa vuonna 1753. Määrästä ei ole tietoa valtiokonttorin pöytäkirjoissa tai kirjeissä, mutta ilmeisesti kyseessä oli iso sopimus, sillä vielä seuraavana kesänä toimittamatta oli 548 tynnyriä. Yhteensä Helsingin varastomakasiiniin ostettiin vuonna 1753 silliä 9 623 leiviskää, joka oli käytännössä sama määrä (775 tynnyriä) kuin mikä kauppakollegion tilaston mukaan tuotiin Kööpenhaminasta Helsinkiin samana vuonna. Loviisaan silliä tuotiin tuolloin 766 tynnyriä. Sillin tuominen jatkui vuonna 1754, jolloin sitä tuotiin Helsinkiin Kööpenhaminasta 600 tynnyriä ja Bergenistä 379 tynnyriä. Myyjien joukossa oli ilmeisesti ainakin helsinkiläinen kauppias Tesche, sillä

⁷²⁹ Talouskomissio/valtiokonttori von Törnelle 14.3.1754, 25.6.1754, 14.8.1754, Registratur vol. 2, Ekonomikkommissionen 1749, RA.

⁷³⁰ Inkommande general persedle extracter 1754–1756 (Helsingfors), Berättelser om utrikes handel, serie 1, Kammarkontoret, Kommerskollegium, RA; Inkommande ärter, Berättelser om utrikes handel, serie 2, 1751–1763 del 1 (f. 147–147v), Kammarkontoret, Kommerskollegium, RA.

⁷³¹ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelmat 1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelmat 1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1751 vol. 45.2, Strödda militieräkenskaperna efter 1630, RA; Talouskomission pöytäkirja 7.5.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikkommissionen 1749, RA. Hankinnat on ilmoitettu tynnyreinä, kun taas muonalaskelmissa määrät on kirjattu leivisköinä. Tarkka muuntosuhde ei ole tiedossa, mutta määristä päätellen yksi tynnyri oli noin 12,5 leiviskää.

⁷³² Von Rosen valtiokonttorille 28.8.1751, Expedierade handlingar E 2 A:306, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁷³³ Valtiokonttorin pöytäkirja 17.4.1752, 527–528, 24.4.1752, 561, 29.5.1752, 721–722, Protokoll A I A:82, Kansliet, Statskontoret, RA.

hän tarjoutui toimittamaan bergeniläistä silliä kruunulle. Lähes kaikki silli oli tarkoitettu sotilaille, sillä herneiden tavoin silliä ei juuri tuotu Helsinkiin tai Loviisaan ennen tai jälkeen linnoitusten rakennuskauden.⁷³⁴

Voin, herneiden ja sillin hankintoja yhdistää niiden ajoittuminen vuosiin 1751–1754 eli ajanjaksoon, jolloin ruotsalaiset sotilaat olivat Suomessa linnoitustöissä. Lisäksi voita ja herneitä tuotiin vuonna 1750 Tukholmasta, jonne niitä oli kertynyt sotavarusteluiden seurauksena. Hankintatilanne oli siis pitkälti vastaava kuin lihan suhteen. Vuosina 1755–1756 uusia hankintoja ei enää juuri tehty, mihin ensisijaisena syynä oli muonitustarpeen pieneneminen, kun töissä olivat vain suomalaiset ruotusotilaat kesäisin. Tarkkoja tietoja sotilaiden muonituksesta ja muona-annoksista on kuitenkin vaikea saada näiltä vuosilta, koska makasiinien kirjanpitoa ei ole säilynyt.

4.11. Hankinnat kokonaisuutena

Kruunun viljan hankinnat erosivat merkittävästi elintarvikkeiden hankinnoista. Viljaa oli saatavilla Suomesta varsin hyvin, kun taas lihaa, voita, herneitä ja silliä jouduttiin pääosin tuomaan ulkomailta. Koska muonituksen kannalta viljan saatavuus oli kaikkein tärkein asia, sotilaiden suurimmat tarpeet pystyttiin yleensä turvaamaan oman valtakunnan resursseilla. Hyvin säilyvää riihikuivattua viljaa ostettiin lisäksi varastoon katojen varalle.⁷³⁵ Viljavarastot olivat siten pitkäaikaisia säilytyskohteita. Lihaa ja muita elintarvikkeita sen sijaan hankittiin pilaantumisvaaran vuoksi varastoon vain lyhyeksi aikaa. Toisin kuin vilja, elintarvikkeet oli tarkoitettu pelkästään sotavoimille, ja niiden riittävydestä huolehdittiin vuosi kerrallaan.

Viljahankinnat painoutuivat Suomessa rukiiseen, joka oli sotilaiden muonituksen kannalta ohraa tärkeämpi viljalaji. Ruista oli saatavilla ohraa paremmin niin Etelä-Suomen peltoviljelyalueelta kuin Itä-Suomen kaskialueiltakin. Onnistuessaan kaskisadot saattoivat tuottaa suuria ruismääriä, minkä lisäksi sadot harvoin epäonnistuivat yhtä aikaa kaskessa ja pellossa. Tämä viljelyn kaksijakoisuus takasi kruunulle rukiin saatavuuden niidenkin vuosien jälkeen, jolloin peltoviljelysadot jäivät vaatimattomiksi. Viljan saatavuudesta ei siten muodostunut Suomessa ongelmaa edes keskimääräistä huonompina satovuosina. Huonoina vuosina kruunun täytyi kuitenkin varmistaa vientikieltojen ja etuosto-oikeuden avulla, että viljaylijäämä kanavoitui kruunun käyttöön, eikä kulkeutunut tavalliseen tapaan Tukholmaan.

Verovilja muodosti kruunun viljavarastojen perustan, jota täydennettiin ostoviljalla. Veroina saatu ohra riitti suhteellisen hyvin ryynien valmistukseen, joten ostettu vilja oli pääosin ruista. Vuosina 1747–1757 kruunu sai makasiineihinsa 46 000

⁷³⁴ Valtiokonttorin pöytäkirja 26.7.1754, 1272–1275, Protokoll A I A:87, Kansliet, Statskontoret, RA; Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1753, Provianträkningar vid Helsingfors proviantmagasin 1750–1808 G II:2/vol. 32, Helsingfors fästningsarkiv, KrA; Inkommande general persedle extractor 1753–1754 (Helsingfors), Berättelser om utrikes handel, serie 1, Kammarkontoret, Kommerskollegium, RA; Inkommande dansk och norsk sill, Berättelser om utrikes handel, serie 2, 1738–1750 del 2 (f. 391–391v); 1751–1763 del 1 (f. 180–180v), Kammarkontoret, Kommerskollegium, RA. Muuntosuhde jälleen 1 tynnyri = 12,5 leiviskää.

⁷³⁵ Riihikuivatun viljan säilyvyydestä ks. Hatakka 2019.

tynnynriä viljaa veroina Suomen kolmesta eteläisestä läänistä. Lisäksi viljaa tuli tuhansia tynnyreitä veroina rykmenteiltä vuosina 1747–1752. Suomen kaupunkien kauppiailta kruunu osti vuosina 1747–1755 yhteensä noin 90 000 tynnyriä jauhoa ja viljaa, josta noin 20 000 tynnyriä (22 %) oli ulkomailta tuotua.⁷³⁶ Kaikki ostettu vilja ei kuitenkaan jäänyt Suomeen, vaan suuri osa siitä vietiin Ruotsiin ja tilalle tuotiin jauhoa ja ryynejä.

Kruunun viljahankinnat keskittyivät Suomessa vain kolmeen lounais- ja etelärannikon kaupunkiin: Turkuun, Porvooseen ja Loviisaan. Näistä kolmesta Porvoo ja Loviisa olivat toimitusten kannalta parhaimmassa asemassa, sillä molemmat kaupungit sijaitsivat lähellä linnoitustyömaita. Porvoosta oli vain lyhyt matka Helsinkiin, ja loviisalaiset kauppiaat saattoivat toimittaa viljan suoraan oman kaupunkinsa kruununmakasiiniin. Porvoon vahvuutena viljakaupassa oli erikoistuminen ruisjauhon valmistamiseen, sillä jauhausvaikeuksien kanssa kamppaileva kruunu oli aina halukas ostamaan viljan sijasta jauhoa. Loviisan asemaa kruunun viljantoimittajana puolestaan tukivat yhteydet Savon ja Karjalan kaskimaihin. Loviisasta ostettiin joka vuosi vähintään pari tuhatta tynnyriä viljaa.

Helsinki olisi ollut linnoitustyömaan toimitusten kannalta sijainniltaan vielä Porvoota paremmassa paikassa. Helsingin ongelmana oli kuitenkin, ettei sinne tuotu maaseudulta viljaa niin paljon kuin muihin etelärannikon kaupunkeihin. Helsinkiläiset kauppiaat pääsivät siksi osallisiksi viljakauppaan vain, jos viljaa tuotiin ulkomailta. Kruunu ei kuitenkaan yleensä halunnut hankkia ulkomaalaista viljaa.

Suomessa viljakauppa näyttää olleen varsin hajautunutta eri kokoisten kauppiaiden kesken, eikä erikoistuneita viljakauppiaita ollut. Tukholmassa kruunulla olisi ollut käytettävissä viljakauppiaita, mutta nämä eivät pääsääntöisesti halunneet lähteä kilpailemaan Suomen kaupunkien porvariston kanssa. Suomalaisilla kauppiaille oli lähtökohtaisesti edullinen asema, koska Suomi oli ylituotantoaluetta toisin kuin väkirikkaampi Ruotsin puoli valtakunnasta. Myös kruunun hankintapolitiikka suosi Suomea. Paikallistasolla suomalaisilla kauppiaille oli lisäksi majamieslaitoksen kautta vakiintuneet yhteydet paikallisiin talonpoikiin.

Suomen kauppiaiden hallitseva asema kruunun viljantoimittajana ei kuitenkaan rajoittunut vain kotimaiseen viljaan. Myös viljan ulkomaankauppa pysyi pitkälti näiden käsissä. Vaikka kruunu tarjosi vuonna 1753 ensi sijassa tukholmalaisille kauppiaille mahdollisuutta myydä viljaa, nämä eivät olleet kiinnostuneet asiasta kruunun tarjoamilla ehdoilla. Samat ehdot kuitenkin kelpasivat Suomen tapulikaupunkien kauppiaille, ja tukholmalaiset jättivät siten viljan myynnin suosiolla näiden käsiin. Tukholmalaiset myivät viljaa Suomen makasiineihin vain vuonna 1755.

Elintarvikehankintojen tapauksessa tilanne oli päinvastainen kuin viljahankintojen kohdalla. Lihaa ja voita oli ostettavissa Suomesta jonkin verran, mutta määrät eivät mitenkään riittäneet sotilaiden muonittamiseen. Herneitä ei juuri viljelty, ja silli tuotiin joka tapauksessa kaukaa. Elintarvikkeet piti siten pääosin hankkia ulkomailta, ja tässä kaupankäynnissä Tukholman kauppiaille oli hallitseva asema.

⁷³⁶ Tiedot koottu kaaviosta 4.2, taulukosta 4.9 ja luvussa 4.8.3 esitetyistä tiedoista. Viljamäärissä ei ole mukana tukholmalaisilta kauppiailta vuonna 1755 ostettua ulkomaista viljaa.

Lihaa kruunu halusi ostaa mieluiten Irlannista ja Holsteinista, sillä näissä paikoissa oli totuttu valmistamaan hyvin säilyvää naudan- ja sianlihaa. Tukholmalaisilla kauppiailta oli ilmeisesti suomalaisia kauppiaita paremmat yhteydet Irlantiin, sillä ainoastaan helsinkiläiset Burtz ja Sederholm toivat Irlannista suuren määrän lihaa kruunulle myytäväksi. Suomen kauppiaat olisivat mieluiten tuoneet lihan Baltiasta, mihin kruunu ei halunnut suostua lihan suolauksen huonon laadun vuoksi. Tukholmalaiset saivat siten mittavan, useiden satojen tuhansien hopeataalerien arvoisen lihakaupan haltuunsa. Riskitöntä se ei silti ollut, minkä osoittavat kauppiaiden toimitusvaikeudet.

Myös muiden elintarvikkeiden kohdalla tilanne oli vastaava kuin lihan. Tukholmalaiset kauppiaat toimittivat linnoitustyömaille irlantilaista ja englantilaista voita, pommerilaisia herneitä ja norjalaista silliä. Yrityksistä huolimatta suomalaiset kauppiaat eivät päässeet pysyvästi mukaan voini, herneiden ja sillin myyntiin kruunulle. He toimittivat vain joitain suuria tavaraeriä yksittäisinä vuosina.

Elintarvikekauppa pysyi siten pääosin tukholmalaisten kauppiaiden käsissä. Hintakilpailun ja puutteellisten yhteyksien lisäksi tähän vaikutti osaltaan myös työvoimatilanne. Kun rakennustöihin tuotiin vuonna 1751 ruotsalaisia sotilaita, hankintojen hallinnointi siirtyi pitkälti Tukholmaan. Pääkaupungissa kokoontuva talouskomissio päätti viime kädessä yhdessä valtiokonttorin kanssa, mistä ja miten paljon elintarvikkeita linnoitustyöväelle hankittiin. Neuvoteltaessa toimitussopimuksista Tukholman kauppiaat olivat siten etulyöntiasemassa Pohjanlahden toisella puolella asuviin Suomen kauppiaisiin nähden.

Ostamalla tavaraa kruunu sai suuren määrän linnoitustyömaiden sotilaiden tarvitsemasta ruoasta sellaisenaan. Ruoka-annoksina jaettiin kauppiailta ostettua jauhoa, lihaa, voita, herneitä ja silliä. Kahta tärkeintä elintarviketta, leipää ja ryynejä, kruunu ei kuitenkaan ostanut valmiina. Niiden valmistuksen kruunu hoiti joko kokonaan itse tai vähintään organisoி jauhatuksen ja leipomisen maksua vastaan.

5. Viljan jauhatus ja leivän leipominen

5.1. Porvarien ja talonpoikien leipomisvelvollisuus

5.1.1. Käytännöt ja toimintatavat

Leipä oli varhaismodernin ajan armeijoissa sotilaiden tärkein ravinnonlähde Euroopassa. Armeijan muonittamiseksi ei siksi riittänyt, että saatavilla oli viljaa, vaan tämä vilja piti pystyä myös jauhamaan jauhoksi ja leipomaan leiväksi. Aikakauden armeijoiden laajuus teki tehtävästä haasteellisen, sillä leipää tarvittiin joka päivä huomattavat määrät. Koska leipää ei ollut juurikaan saatavilla valmiina kaupungeista tai maaseudulta, sen valmistuksen organisoiminen oli yksi sotaväen huollosta vastaavien viranomaisten päätehtäviä.⁷³⁷

Ruotsin armeijan jauhatus- ja leivontakäytännöt olivat 1700-luvun puolivälissä varsin samanlaiset kuin ne olivat olleet jo 1600-luvun lopulla ja suuren Pohjan sodan aikoina. Maaseudun talonpojilla ja kaupunkien porvareilla oli leivän valmistuksessa keskeinen rooli. Kruunu jauhatti viljansa pääosin siviiliväestön omistamissa myllyissä. Viljaa annettiin myös sellaisenaan kaupunkilaisille leivottavaksi, jolloin nämä huolehtivat leipomisen lisäksi myös viljan jauhuksesta. Suurissa kaupungeissa leivän valmistaminen saatettiin antaa ammattileipurien tehtäväksi. Näin toimittiin esimerkiksi Tukholmassa, jossa linnanmakasiinista annettiin viljaa kaupungin leipureille. Jos leivontaoperaatio piti kuitenkin toteuttaa nopeasti, leipureiden työpanos ei yksinään riittänyt. Tukholmassakin viljaa jouduttiin siksi jakamaan leivottavaksi myös muille porvareille, joille maksettiin työstä leipurintaksa.⁷³⁸

Riippumatta siitä, jätettiinkö leipominen siviiliväestölle vai huolehtiko kruunu siitä itse, leipomisoperaatio tapahtui Ruotsissa 1700-luvulla kruunun viranomaisten välittömässä alaisuudessa, ja raaka-aineena käytettiin kruunun viljaa tai jauhoa. Tilanne oli hyvin erilainen kuin esimerkiksi Ranskassa, jossa sotaväen leivänhankinta oli annettu sopimuksilla yrittäjien vastuulle. Nämä toimittivat valmiin leivän joko makasiiniin tai suoraan sotilaille. Yrittäjiä auttoivat yhtiökumppanit, jotka hankkivat viljan ja järjestivät jauhatuksen ja leipomisen. Viranomaisten rooli rajoittui yrittäjien valvontaan ja työn helpottamiseen muun muassa osoittamalla heidän käyttöönsä myllyjä ja leivinuuneja.⁷³⁹

Suomessa yritysvetoisesta leivänvalmistuksesta on tietoa vasta Suomen sodan ajoilta 1800-luvun alusta. Varsinaiset kruununleipomot olivat tuolloin edelleen suoraan kruunun viranomaisten alaisuudessa, mutta näitä pienempiä kenttäleipomoita saatettiin luovuttaa yrittäjien operoitavaksi. Suurimman osan leivästä leipoivat silti

⁷³⁷ Perjés 1970, 7–10; Korkiakangas 1974, 175–186; Lynn 1993a, 20.

⁷³⁸ Korkiakangas 1974, 176–182.

⁷³⁹ Korkiakangas 1974, 179, 187. Ks. Ranskasta myös Lynn 1997, 108–117 ja Parrott 2012, 300. Leivän hankinta oli ulkoistettu lisäksi ainakin Itävallan Alankomaissa (Goossens 2014, 195–210), Hollannissa (Van Nimwegen 2010, 176) ja Espanjassa (Torres Sánchez 2016, 55–65).

1800-luvun alussakin Ruotsin valtakunnassa porvarit kaupungeissa ja talonpojat maaseudulla.⁷⁴⁰

Leivän leipominen ei ollut porvareille ja talonpojille vapaaehtoista, vaan se oli velvollisuus kruunua kohtaan. Viranomaiset tekivät sekä kaupungeissa että maaseudulla osittelun, jonka perusteella kukin porvari ja talonpoika sai tietyn määrän viljaa leivottavaksi. Kun kruunu esimerkiksi maaliskuussa 1747 määräsi 300 viljatynnyriä leivottavaksi Helsingissä, kaupungin maistraatti kokosi listan (97 nimeä) niistä porvareista, jotka olivat valmiit ottamaan viljaa leivottavakseen. Vaikka jotkut porvarit saattoivat leipoa useita viljatynnyreitä, useimmat porvarit leipoivat vain 1–2 tynnyriä. Leipojien joukossa oli lähes koko kaupunkiväestön kirjo: kauppiaita, käsityöläisiä ja pienporvareita. Velvollisuus koski silti vain kaupungin porvareita eikä esimerkiksi kaupungissa asuvia virkamiehiä. Huomionarvoista on, että kaupungin ainoa leipuri Gustaf Lundberg otti leivottavakseen vain yhdeksän tynnyriä viljaa. Helsingin kokoisessa kaupungissa leipurien työpanos kruununleivän valmistuksessa oli siten hyvin pieni.⁷⁴¹

Maaseudulla tehtiin vastaavan kaltainen osittelu, jonka perusteella talonpoikien piti ottaa tietty määrä viljaa leivottavaksi. Leipomista varten kruunu saattoi joko jakaa viljaa kruununmakasiineista tai sitten siihen voitiin käyttää suoraan kihlakunnista kerättyä veroviljaa. Leivontavelvollisuuden laiminlyönnistä voitiin määrätä sakkoja. Viljan jako näyttää toteutuneen maaseudulla suurpiirteisemmällä tavalla kuin kaupungeissa. Esimerkiksi Porvoon kihlakunnassa vuonna 1748 viranomaiset jakoivat jokaiselle talolle kaksi tynnyriä viljaa leivottavaksi.⁷⁴² Määrät saatettiin kuitenkin myös sopeuttaa tilallisten voimavaroihin. Ala-Sääksmäen kihlakunnassa leivontamäärä oli samana vuonna osalle yksi tynnyri ja toisille 16 kappa.⁷⁴³

Leivonnasta ja siihen sisältyneestä viljan jauhatuksesta maksettiin palkkio niin porvareille kuin talonpojillekin. Helsingissä porvarit halusivat vuonna 1747 palkkioksi neljä kuparitaaleria tynnyriltä, mihin kruunu myös suostui.⁷⁴⁴ Ala-Sääksmäen kihlakunnassa puolestaan talonpojille maksettiin vuonna 1748 leivonnasta kolme kuparitaaleria (1 hopeataaleri) tynnyriltä.⁷⁴⁵ Tähän talonpoikien leivontapalkkioon ei kuitenkaan sisältänyt kovin korkeita kuljetuskustannuksia, jotka tekivät yleisesti ottaen maaseudulla leipomisesta kallista.⁷⁴⁶ Periaatteena oli, että leipomispalkkio suhteutettiin siihen matkaan, jonka talonpoika joutui tekemään kuljettaessaan tavaraa. Käytännössä tämä johti varsin sekavaan tilanteeseen, kun palkkion suuruus saattoi

⁷⁴⁰ Hårdstedt 2002, 120, 126–130.

⁷⁴¹ Helsingin maistraatin pöytäkirjat 27.3.1747, 37–44, 4.5.1747, 83–87, Pöytäkirjat Ca:50, Helsingin maistraatti, HKA. Listassa mainittujen porvarien ryhmäasema käy ilmi teoksesta Granqvist 2016, Liite 2: Porvarimatrikkeli, 230–256.

⁷⁴² Porvoon kihlakunnan kruununvouti Gyllenborgille 25.2.1748, 677–678v (Ea:42), 4.3.1748, 679–682v (Ea:42) ja von Rosen Carpelanille 20.1.1749, 113–116 (Ea:45 I), Kirjeasiakirjat, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

⁷⁴³ Luettelo Hämeenlinnan varastomakasiinista jaetusta viljasta 1.7.1748, Tavastehus förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

⁷⁴⁴ Helsingin maistraatin pöytäkirjat 27.3.1747, 37–44, 4.5.1747, 83–87, Pöytäkirjat Ca:50, Helsingin maistraatti, HKA.

⁷⁴⁵ Luettelo Hämeenlinnan varastomakasiinista jaetusta viljasta 1.7.1748, Tavastehus förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

⁷⁴⁶ Kenraalikuvernöörin valtiopäiväkertomus 1751, Generalguvernörens i Finland riksdagsrelation R 2989, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

vaihdella pitäjistä toiseen. Pääosin palkkio näyttää olleen edellä mainittu yksi hopeataaleri viljatynnyriä kohden, mutta paikalliset erot saattoivat olla suuret.⁷⁴⁷

5.1.2. Leipomisvaikeudet kaupungeissa

Kuljetusten vaivattomuudesta ja suhteellisen hyvästä palkkiosta huolimatta leipominen onnistui huonosti kaupungeissa. Helsingin maistraatin pöytäkirjoissa on vuodelta 1747 lukuisia valituksia siitä, miten vaikeaa porvareiden oli selviytyä leivontaurakasta. Kauppias Gustaf Bock valitti jo osittelun tekohetkellä maaliskuussa, etteivät Vanhankaupungin myllyt veden puutteen vuoksi pystyneet jauhamaan tarpeeksi viljaa edes kaupungin omiin tarpeisiin. Lisäksi Bockin mukaan suurimmalla osalla kaupunkilaisista ei ollut tarpeeksi polttopuuta leivontatehtävään. Huhti- ja toukokuussa porvaristo valitti puolestaan kuljetusvaikeuksista, jotka johtuivat keliarikosta ja hevosten surkeudesta. Kuljetukset näyttävät tuottaneen erityisesti ongelmia niille kaupunkilaisille, joilla ei ollut omasta takaa käytettävissä venettä tai hevosta. Toukokuussa vedottiin myös siihen, ettei osalla porvareista ollut leivinuuneja tai tilaa leipomiseen, minkä vuoksi he joutuivat maksamaan toisille leipomisesta. Monet uunit olivat lisäksi niin pieniä, että niissä voitiin paistaa vain vähän kerrallaan.⁷⁴⁸

Osa näistä valituksen aiheista oli varmasti totta, mutta niihin liittyi myös paljon liioittelua, jolla pyrittiin pääsemään eroon raskaasta ja huonosti tuottavasta velvollisuudesta. Tämä näkyi jo siinä, ettei maistraatti ottanut vaikeuksia tosissaan vaan vaati toukokuussa 1747 porvareita kiirehtimään leipomista. Vielä selvemmin tämä näkyy siinä, että porvarit olisivat olleet valmiit jatkamaan leipomista, jos he olisivat saaneet suuremman leivontapalkkion ja jos leipää olisi saanut toimittaa vähemmän suhteessa leivottavaksi otettuun viljatynnyriin (9 ½ leiviskää leipää sovitun 10 leiviskän sijaan). Toisin sanoen vaikeudet olisivat ”helpottaneet”, mikäli korvaus olisi ollut parempi ja leivonta kannattavampaa.⁷⁴⁹

Kruunun näkökulmasta tosiasia oli, ettei leipominen onnistunut Helsingissä toivottulla tavalla ja leipätoimitukset viivästyivät. Huhtikuussa 1747 kaupungin porvaristo vakuutti saavansa leivän leivonnan suurimmaksi osaksi päätökseen kuun loppuun mennessä. Toukokuun alussa maaherra Gyllenborg valitti kuitenkin maistraatille, että leivontaurakka oli vielä pahasti kesken. Osa porvareista ei ollut edes hakenut viljaa makasiinista. Toiset olivat hakeneet viljan, mutta leipää ei ollut toimitettu takaisin.⁷⁵⁰

Helsingin porvaristo oli selvästi haluton leipomaan leipää kruunulle, mikä hermostutti suuresti uhkaavaan sotaan valmistautuvia viranomaisia. Kenraalikuvernöörin sijaisena toiminut Carl Johan Stiernstedt syytti kovin sanoin Gyllenborgille lähettä-

⁷⁴⁷ Von Rosen Gyllenborgille 30.3.1750, 277–279v, 27.10.1750, 815–817v, 17.11.1750, 862–865v, Kirjeasiakirjat Ea:49 I, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

⁷⁴⁸ Helsingin maistraatin pöytäkirjat 27.3.1747, 37–44, 17.4.1747, 58–61, 4.5.1747, 83–87, Pöytäkirjat Ca:50, Helsingin maistraatti, HKA.

⁷⁴⁹ Helsingin maistraatin pöytäkirjat 4.5.1747, 83–87, 23.5.1747, 109–110, Pöytäkirjat Ca:50, Helsingin maistraatti, HKA.

⁷⁵⁰ Helsingin maistraatin pöytäkirjat 17.4.1747, 58–61, 4.5.1747, 83–87, Pöytäkirjat Ca:50, Helsingin maistraatti, HKA.

mässään kirjeessä porvaristoa kohtuuttomasta voitontavoittelusta isänmaan ollessa ahdingossa. Stiernstedt totesi sarkastisesti, että helsinkiläisille porvareille leivonta tuntui olevan vaikeaa tai mahdotonta, mutta kaikki vaikeudet katoaisivat, jos he saisivat paremman korvauksen. Hän syyllisti myös porvareita siitä, että vaikka he pelkäsivät vihollishyökkäystä, he eivät olleet valmiita osallistumaan puolustusvalmisteluihin.⁷⁵¹

Haluttomuus ei rajoittunut Helsinkiin, sillä sitä esiintyi myös ainakin Hämeenlinnassa ja Turussa. Hämeenlinnan asukkaat olivat ilmaisseet suoraan, etteivät halunneet leipoa. Heille piti korostaa uhkasakon voimalla, että leipominen oli heidän velvollisuutensa. Turussa puolestaan kesäkuuhun 1747 mennessä kerätyn kuivaleivän oli leiponut maaseudun rahvas. Kaupungin porvaristo oli haluton leipomaan ennen kuin sen kanssa oli sovittu tyydyttävästä palkkiosta.⁷⁵² Leipominen kaupungeissa oli näin ollen epäluotettavaa, mikä täytyy nähdä taustana kruununleipomoiden kunnostamiselle ja perustamiselle kevästä 1747 alkaen Helsingissä, Hämeenlinnassa ja Loviisassa.⁷⁵³ Kun kruununleipomot oli saatu toimintakuntoon, kaupungeissa ei enää leivottu leipää.

5.1.3. Leivän valmistus maaseudulla

Vaikka vuonna 1747 jauhatus- ja leipomisvelvollisuus koski ensi sijassa kaupunkia, leipää piti leipoa jo tuolloin myös maaseudulla. Etelärannikon harvat ja pienet kaupungit eivät pystyneet parhaassakaan tapauksessa leipomaan riittävästi leipää sotaväen tarpeisiin. Savossa ja Karjalassa leipominen piti kaupunkien puutteessa toteuttaa kokonaan talonpoikien voimin. Toinen syy leivän leipomiseen maaseudulla oli pyrkimys välttää vaivalloisia muonakuljetuksia, joita rahvas joutui tekemään tarvittaessa rykmenttien ja varastojen välillä. Kaupungeissa leipominen ei helpottanut kuljetuskustannuksia silloin, kun sotaväki tarvitsi leipää kaupunkien ulkopuolella. Kun Suomen rykmentit oli päätetty kutsua kokoon heinäkuussa, sotilaat sijoitettiin eri puolille Etelä-Suomea Turusta itään johtavan tien varrelle. Jos heille jaettava leipä oli kaupunkien makasiinien sijasta jo etukäteen maaseudulla, huoltokuljetuksia makasiinien ja joukkojen välillä ei juuri tarvittu.⁷⁵⁴

⁷⁵¹ Stiernstedt Gyllenborgille 25.5.1747, 810–815, Kirjeasiakirjat Ea:35, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH. Stiernstedtin kieli oli varsin värikästä hänen arvostellessaan porvarien toimintaa: ”*Alt är för dem swår och omöjligit, at denna bröd bakning widare företaga, men om de få 5ne tunnan i bagare lön, samt lefwerera 8 ½ lisspund efter tunnan, så är ingen swårighet mera öfrig, at de det kunna giöra. De ropa och ängsla sig af fruchtan till at af en fiende blifwa öfwerfallne, men willia dock ej gripa till de medel, hwarigenom de kunde blifwa i säkerhet eller ock wid wärckeligit anfall nödga sin fjende at wända tillbaka igen.*” Kieliasu kuvaa hyvin puolustustoimista vastanneen Stiernstedtin turhautumista tilanteeseen.

⁷⁵² Stiernstedt Gyllenborgille 13.4.1747, Kirjeasiakirjat Ea:35, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Von Rosen KM:lle 9.6.1747, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁷⁵³ Stiernstedt perusteli suorasanaisesti tätä yhteyttä. Helsingin ja Hämeenlinnan leipomot piti saada hänen mukaansa nopeasti toimintaan, jotta valtakunta pelastuisi ahneen väestön kiskonnalta. Stiernstedt Gyllenborgille 25.5.1747, 810–815, Kirjeasiakirjat Ea:35, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

⁷⁵⁴ Von Rosen Gyllenborgille 2.7.1747, 200–202, Kirjeasiakirjat Ea:35, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Von Rosen KM:lle 4.7.1747, 19.7.1747, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA.

Leivän valmistus toteutettiin maaseudulla vuonna 1747 niin, että ensin leivottavaksi määrätty vilja kuljetettiin Helsingin, Porvoon ja Loviisan makasiineista eri pitäjissä sijaitseviin myllyihin. Niiden omistajien kanssa sovittiin kohtuullisesta korvauksesta viljan jauhamisesta. Kun jauho oli valmista, se leivottiin leiväksi joko myllyjen luona tai lähiseudun kylissä ja tiloilla.⁷⁵⁵

Varsin yksityiskohtaisista leivontaohjeista huolimatta sotilaille valmistetun kuiva-tun ruislevän (*succarie bröd*) leipominen voitiin hyvin jättää talonpoikien tehtäväksi, sillä he olivat tottuneita siihen.⁷⁵⁶ Leipominen keskittyi Uudellemaalle, mihin vaikutti linnoitustyömaiden läheisen sijainnin lisäksi alueen suhteellisen hyvä uunien laatu. Maaherra Gyllenborg muistutti syyskuussa 1747 von Rosenille lähettämässään kirjeessä, että Uudellamaalla talonpojilla oli kodeissaan leivinuunit toisin kuin Hämeessä, jossa väestö asui vielä savupirteissä (*i så kallade pörten*). Näissä oli vain savu-uunit (*rökugnar*), joita voitiin maaherran mukaan vain vaivoin käyttää leipomiseen.⁷⁵⁷

Kruunun omien leipomoiden perustaminen ei muuttanut leipomiskäytäntöjä maaseudulla samalla tavoin kuin kaupungeissa. Linnoitustöiden vähitellen laajetessa leivän menekki pysyi jatkuvasti suurena Helsingissä ja Loviisassa. Leivän tarvetta ei siksi pystytty tyydyttämään yksin kruununleipomoiden tuotannolla. Esimerkiksi Helsingissä leipomoiden kapasiteetti ei riittänyt vaadittavan leipämäärän valmistamiseen, vaikka kaupungissa oli kaksi leipomorakennusta. Kruununleipomot korvasivat vain porvarien leipomistyön; talonpoikien työpanosta tarvittiin jatkossakin.⁷⁵⁸

Maaseudulle hajautetussa leipomisessa oli sekä hyviä että huonoja puolia. Tämä koski erityisesti kuljetuksia. Leipomiseen käytetty vilja haettiin useimmiten kaupungeista. Kun vilja oli jauhettu myllyssä ja leivottu talonpoikien luona, valmis leipä piti usein vielä kuljettaa takaisin kaupunkien makasiineihin. Periaatteessa pitkät matkat rasittivat erityisesti kaukana asuvia talonpoikia, mutta käytännössä linnoitustyömaiden lähiseudun asukkaat olivat vielä tukalammassa asemassa. Viranomaiset eivät aina ehtineet pyytää kaukana sisämaassa asuvia talonpoikia apuun, minkä vuoksi lähiseudun asukkaat joutuivat tekemään suhteettoman paljon kuljetuksia muihin verrattuna. Leipomisvelvollisuuden ohella talonpojat joutuivat tekemään lukuisia muitakin kuljetuksia, joita joukkojen siirrot ja linnoitusten rakentaminen edellyttivät.⁷⁵⁹

Kruunulle jatkuvat kuljetukset kaupunkien ja maaseudun välillä merkitsivät puolestaan kasvaneita kuluja. Kenraalikuvernööri von Rosen totesi valtiopäiväkertomuksessaan 1751, että leipomiskustannukset kohosivat korkeammiksi kuin niiden olisi pitänyt, kun leipominen toteutettiin hajautetusti maaseudulla. Von Rosenin mukaan näin toimittiin ylipäättänsä vain siksi, että kruununleipomot eivät tuottaneet

⁷⁵⁵ Von Rosen Gyllenborgille 2.7.1747, 200–202, Kirjeasiakirjat Ea:35, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

⁷⁵⁶ Von Rosen KM:lle 7.11.1752, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 14, Skrivelser till K.M:t, RA. Kuivaleivän leivontaohje löytyy teoksesta Lindegren 2000, 51–52.

⁷⁵⁷ Gyllenborg von Rosenille 12.9.1747, 845v–851 (konsepti), Kirjekonseptit Da:17, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

⁷⁵⁸ Ks. esim. Porvoon kihlakunnan kruununvouti Gyllenborgille 25.2.1748, 677–678v (Ea:42), von Rosen Carpelanille 14.1.1749, 81–83 (Ea:45 I) ja von Rosen Gyllenborgille 10.8.1750, 598–600 (Ea:49 II), Kirjeasiakirjat, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

⁷⁵⁹ Gyllenborg KM:lle 23.10.1751, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 17, Skrivelser till K.M:t, RA.

tarpeeksi leipää. Kuljetuskustannusten minimoiminen oli siksi avainasemassa, kun viranomaiset suunnittelivat, miten leipominen kannatti toteuttaa maaseudulla.⁷⁶⁰

Suunniteltaessa vuoden 1749 leivontaurakkaa talonpoikien kuljetusvelvollisuutta pyrittiin keventämään ja kustannuksia välttämään niin, että leivontaan käytettiin ensi sijassa kruunun veroviljaa, jota ei ollut vielä toimitettu makasiineihin. Tarkoituksena oli leipoa verovilja paikan päällä ja toimittaa valmis leipä suoraan Helsingin ja Hämeenlinnan varastomakasiineihin. Tällöin kruunun tarvitsi periaatteessa maksaa vain jauhatuksesta ja leipomisesta, sillä kuljetukset sisältyivät joka tapauksessa veronmaksuvelvollisuuteen.⁷⁶¹

Kruunu pyrki myös turhien kuljetusten välttämiseksi hyödyntämään tilanteita, joissa leipää tarvittiin Helsingin ja Loviisan linnoitustyömaiden sijasta näiden lähiympäristössä. Siksi maaliskuussa 1749 von Rosen jopa kielsi ruista leivottavakseen ottaneita talonpoikia palauttamasta leipää makasiineihin. Leipä piti luovuttaa paikallisten kruununpalvelijoiden haltuun ja käyttää linnoitustyömaiden ulkopuolelle komennetun sotaväen muonittamiseen. Esimerkiksi Savon rykmentin muonahuolto piti järjestää tällä tavoin sen ollessa sijoitettuna Helsingin pitäjän kirkonkylään. Kun komppanioiden rustholleilta mukaansa saama ruoka oli kulutettu loppuun, ne saivat hakea itse leipäännöksensä kruununpalvelijoiden kokoamista varastoista. Näin toimimalla kuljetuksia ei tarvittu lainkaan.⁷⁶²

Kihlakunnissa ja pitäjissä säilytettyä leipää annettiin myös metsätöihin määrätyille sotilaille ja Sipoon kalkkilouhokseen töihin komennetuille joukoille.⁷⁶³ Kun ruotsalaiset rykmentit sijoitettiin vuodesta 1751 alkaen talveksi maaseudulle, niiden muonituksessa hyödynnettiin jälleen paikallisten talonpoikien leipomisvelvollisuutta. Turhat makasiinikuljetukset vältettiin jakamalla talonpoikien leipoma leipä suoraan sotilaille kruununpalvelijoiden valvonnassa.⁷⁶⁴

Leivän säilyttäminen kihlakunnissa ei ollut kuitenkaan ongelmatonta, sillä maaseudulla ei ollut sopivia varastotiloja tähän tarkoitukseen. Esimerkiksi vuonna 1750 Porvoon kihlakunnassa leipää voitiin säilyttää Sipoossa kruunun kymmenysaitassa, mutta Helsingin pitäjän kirkonkylässä se piti sijoittaa riiehen. Raaseporin itäisessä kihlakunnassa puolestaan valmis leipä jätettiin tilanpuutteen vuoksi talonpoikien haltuun. Vaarana oli, että leipää tällä tavoin säilytettäessä se pilaantuisi tai tuholaiset hävittäisivät sen. Leivän pitäminen maaseudulla oli näin ollen ongelmallista, ja kruununvoudit halusivat mieluiten toimittaa leivän Helsingin varastomakasiiniin.

⁷⁶⁰ Kenraalikuvernöörin valtiopäiväkertomus 1751, Generalguvernörens i Finland riksdagsrelation R 2989, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

⁷⁶¹ Porvoon kihlakunnan kruununvouti Gyllenborgille 4.3.1748, 679–682v (Ea:42), Raaseporin itäisen kihlakunnan kruununvouti Gyllenborgille 17.2.1748, 966–966v (Ea:43), von Rosen Carpelanille 14.1.1749, 81–83 (Ea:45 I) ja von Rosen Gyllenborgille 8.1.1750, 111–114 (Ea:49 I), Kirjeasiakirjat, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

⁷⁶² Von Rosen Carpelanille 22.3.1749 (kolme kirjettä), 227–229, 230–232v, 233–233v, 24.3.1749, 234–235, 23.6.1749, 524–526v, Kirjeasiakirjat Ea:45 I, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

⁷⁶³ Von Rosen Gyllenborgille 20.11.1747, 383–384 (Ea:35), 10.8.1750, 598–600 (Ea:49 II), Kirjeasiakirjat, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

⁷⁶⁴ Ks. esim. von Rosen valtiokonttorille 28.8.1751, Expedierade handlingar E 2 A:306, Kansliet, Statskontoret, RA.

Talonpojilla oli myöskin vaikeuksia saada maksu leivonnasta ilman leivän toimittamista makasiiniin, eivätkä kruununvoudit voineet tehdä tilejään loppuun ennen kuin leipä oli kirjattu vastaanotetuksi makasiiniin.⁷⁶⁵

Maaseudulla leipomisen edut ja haitat kuljetusten osalta riippuivat näin ollen sotaväen huoltotilanteesta. Jos sotaväki piti muonittaa maaseudulla, leipä kannatti kuljetusten välttämiseksi leipoa lähellä sotilaiden sijoituspaikkoja tai kulkureittejä. Jos sen sijaan sotilaat olivat sijoitettuna kaupunkien linnoitustyömaille, talonpojat joutuivat tekemään raskaita kuljetuksia. Heidän piti tuolloin vähintään kuljettaa leipomansa leipä kaupunkiin. Jollei veroviljaa ollut käytettävissä, heidän piti myös hakea leivottava vilja kaupungeista. Maaseudun ja kaupunkien välinen tavaraliikenne oli lisäksi riippuvainen vuodenajoista. Kuljetukset kannatti mieluiten ajoittaa talvikeleille, jolloin viljaa ja leipää saattoi kuljettaa sujuvasti reellä.⁷⁶⁶ Toisena ääripäänä oli keli-rikko aika, jolloin kaikki maakuljetukset olivat poikkeuksellisen hankalia.

Kokonaisuudessaan leivän valmistus näyttää kuitenkin onnistuneen varsin hyvin maaseudulla, eivätkä talonpojat valittaneet velvollisuudesta samalla tavoin kuin kaupunkien porvarit. Kaupungeissa sen sijaan kruununleipomoiden asema pysyi vahvana läpi linnoitusten rakennuskauden. Keskitetty leipominen oli mahdollista hoitaa yhtä hyvin tai paremmin kruununleipomoissa kuin porvarien kotona. Kruununleipomot saattoivat toimia kuitenkin vain niin kauan kuin niillä oli riittävästi jauhoa käytettäväksi leipomiseen, eikä tämän varmistaminen ollut kruunulle helppoa. Viljan jauhausvaikeudet olivatkin koko kruunun leivänvalmistustoiminnan suurin pullonkaula Suomessa.

5.2. Viljan jauhaus yksityisissä myllyissä

Viljan jauhaminen oli monelta osin heikoin lenkki makasiinijärjestelmässä, niin yleisesti ottaen Euroopassa kuin erityisesti Suomessa. Perjés on todennut Keski-Euroopassa vallinneen tilanteen perusteella, että viljan jauhaminen tuotti vielä suurempia ongelmia kuin leivän leipominen. Syynä tähän oli pääosin myllyjen heikko jauhauskyky. Suuri osa uuden ajan alun Euroopan maaseudun myllyistä pystyi jauhaamaan vain vähäisiä määriä viljaa kerralla. Varsinaisten myllyjen puutteessa armeijat joutuivat käyttämään apunaan käsimyllyjä, mikä oli ongelmallista, sillä jauhaminen käsimyllyillä oli vaikeaa ja myllyt kuluivat nopeasti. Jauhon laatu ei ollut myöskään kovin hyvä.⁷⁶⁷

Pyrkimys jauhausvaikeuksien välttämiseen korosti makasiinien merkitystä. Jotta armeijan jauhonsaanti pystyttiin varmistamaan, jauho piti valmistaa etukäteen ja varastoida makasiineihin. Tämä loi myllyjen ja makasiinien välille läheisen yhteyden.

⁷⁶⁵ Von Rosen Gyllenborgille 10.8.1750, 598–600, Kirjeasiakirjat Ea:49 II, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

⁷⁶⁶ Ks. esim. von Rosen Carpelanille 20.1.1749, 113–116, Kirjeasiakirjat Ea:45 I, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

⁷⁶⁷ Perjés 1970, 8–10.

Makasiinien yhteyteen piti perustaa myllyjä tai vaihtoehtoisesti makasiinit piti perustaa hyvien viljan jauhatuspaikkojen läheisyyteen.⁷⁶⁸

Perjésin mainitsemat myllyihin ja makasiineihin liittyvät näkökulmat olivat hyvin tuttuja päättäjille ja viranomaisille 1700-luvun Ruotsissa. Suomen sotilasyliapäällikkö Aksel Löwen lähetti joulukuussa 1737 kuninkaalle kirjeen, jossa hän ilmaisi syvän huolensa viljan jauhatusmahdollisuuksista Suomessa. Löwen totesi, että mikäli sota olisi alkanut sillä hetkellä, leipää olisi saatu vain muutamalle sadalle sotilaalle. Äkillinen laajamittainen jauhatus oli vaikeaa, koska myllyt olivat pieniä ja sijaitsivat siellä täällä maaseudulla. Pelättävissä oli Löwenin mukaan, että sotilaat joutuisivat itse kantamaan vilja-annoksia sellaisenaan mukanaan ja huolehtimaan niiden jauhatuksesta ja leipomisesta, kuten suuren Pohjan sodan aikana oli tapahtunut.⁷⁶⁹

Riittävän jauhatuskapasiteetin takaavat myllyt olivat siten tärkeimpiä tekijöitä toimivan armeijan huollon kannalta. Löwen käsitteli myllyjen perustamista vuoden 1738 puolustus suunnitelmassaan. Hänen mukaansa myllyjä tulisi perustaa erityisesti päämakasiinien läheisyyteen.⁷⁷⁰ Vuosien 1738–1739 valtiopäivien salainen valiokunta ei ollut myllyistä yhtä huolissaan kuin Löwen. Maaherrojen raporttien perusteella valiokunta katsoi, ettei mitään laajasuuntaisia toimenpiteitä tarvittu vilja-varastojen jauhamiseksi. Vilja voitiin Suomen vesimyllyillä jauhaa tarvittaessa kyllin nopeasti. Vähän valtiopäivien päättymisen jälkeen valtaneuvostossa asetettiin tämä näkemys kuitenkin kyseenalaiseksi. Asiasta keskusteltaessa valtaneuvokset epäilivät Löwenin tavoin, ettei Suomessa ollut riittävästi myllyjä jauhaamaan viljaa armeijan tarpeisiin.⁷⁷¹ Mihinkään toimenpiteisiin ei tästä huolimatta ryhdytty, ja myllyjen riittämättömyys pysyi ratkaisemattomana ongelmana Viaporin rakennuskaudelle asti.

Vaikka kruununmyllyjen rakentamisesta ei Tukholmassa innostuttu, niillä oli pitkät perinteet. Myllyjä oli rakennettu jo keskiajalla linnojen tarpeisiin, ja 1500-luvulla kruununmyllyille koitti eräänlainen kukoistuskausi, kun kruunu pyrki monopolisoimaan jauhatustoiminnan itselleen. Kruunu perusti tuolloin useita myllyjä muun muassa kuninkaankartanoiden yhteyteen. Esimerkiksi Helsingin kuninkaankartanoon perustettiin 1550-luvulla kaksi jauhomyllyä nykyiseen Vanhankaupunginkoskeen. Toisessa myllyssä oli peräti yhdeksän kiviparia, mikä teki siitä tuohon aikaan kooltaan Suomen suurimman myllyn. Kruununmyllyjen perustamispyrkimykset jatkuivat vielä seuraavan vuosisadan alussa. 1620-luvulla kuningas halusi, että jokaiseen kihlakuntaan perustettaisiin ainakin yksi mylly. Kruununmyllyt eivät kuitenkaan pidemmän päälle menestyneet, eikä myöhemmin 1600-luvulla niiden perustamiseen kiinnitetty enää vastaavaa huomiota kuin aikaisemmin. Vanhoja myllyjä vuokrattiin yksityisille tai ne hajotettiin.⁷⁷²

Linnoitustöiden alkaessa 1740-luvulla kruunulla ei ollut työmaiden läheisyydessä yhtään varsinaista kruununmyllyä. Saadakseen viljansa jauhatettua kruunu joutui siksi turvautumaan yksityisiin myllyihin, joita oli paljon mutta jotka sijaitsivat hajallaan eri puolilla maaseutua. Vuoden 1797 myllyveroluettelon mukaan vesimyllyjä oli Uudellamaalla 275, Hämeessä 196 ja Varsinais-Suomessa 238. Yli puolet näistä oli pieniä

⁷⁶⁸ Ibid., 10.

⁷⁶⁹ Löwen KM:lle 1.12.1737 (Documenta historica VI, 200).

⁷⁷⁰ Löwenin memoriaali 3.4.1738 (Documenta historica VI, 313).

⁷⁷¹ Juvelius 1919, 164; Ericsson 1934, 295.

⁷⁷² Aaltonen 1944, 20–24, 29. Helsingistä Aalto 2012, 88.

kotitarve- eli lahkomyllyjä. Ansiotarkoitukseen rakennettuja yksityismyllyjä eli tullimyllyjä, joissa palkatut myllärit jauhoivat viljaa asiakkaille korvausta (tullia) vastaan, oli selvästi vähemmän etenkin Hämeessä.⁷⁷³ Kruunun vilja jauhettiin pääsääntöisesti juuri tullimyllyissä.

Tilaineiston fragmentaarisuuden vuoksi kruunun käyttämistä myllyistä ei ole kattavia tietoja Viaporin rakennuskauden ajalta. Pääpiirteittäin tärkeimmät jauhatuspaiikat (liitekartta 2) käyvä silti ilmi säilyneistä lähteistä. Helsingin varastomakasiinin ensisijainen jauhatuspaiikka oli Helsingin pitäjässä sijainnut Vanhakaupunki, jossa kruunun viljaa jauhettiin ainakin vuosina 1748 ja 1750–1751 mutta todennäköisesti myös useimpina muina vuosina.⁷⁷⁴

Vanhakaupunginkoskessa oli kaksi myllyä, joista toinen kuului Helsingin kaupungille ja toinen Viikin latokartanolle. Molemmat myllyt oli vuokrattu yksityishenkilöille.⁷⁷⁵ Helsingin omistamaa myllyä vuokrasivat kaupungilta 1740-luvulla kauppiat G. W. Clayhills ja Z. Govinius. Vuokrasopimus ulottui vuoteen 1755 asti, jolloin myllyn hallussapitäjiin kuuluivat Govinius, lääninrahastonhoitaja A. Hellenius, helsinkiläinen kauppias H. J. Siliacks ja loviisalainen kauppias A. M. Backman. Samojen henkilöiden muodostama yhtymä hallinnoi samaan aikaan myös Vanhakaupungin toista myllyä, ja yhtymällä oli siten hyvin vahva asema Viaporin rakennustyömaan ruokahuollossa.⁷⁷⁶

Tärkeystään huolimatta Vanhakaupungin myllyt eivät olleet ainoa jauhatuspaiikka Helsingin varastomakasiinin viljalle. Sitä vietiin jauhattavaksi myös muihin etelärannikon myllyihin. Vuonna 1751 kaikki jauhattava ruis vietiin laivoilla Pohjan pitäjän Billnäsin ja Äminnen myllyihin, ja Vanhassakaupungissa jauhettiin vain ohraa ryyneiksi.⁷⁷⁷ Edellisenä vuonna Helsingistä oli viety puolestaan ruista jauhattavaksi Pernajan Forsbyn (Koskenkylän) myllyyn. Tämä jauhatuserä oli sikäli poikkeuksellinen, että valmis jauho toimitettiin Loviisan varastomakasiiniin. Kyseessä oli siten samalla tavarantoimen siirto makasiinista toiseen, eikä viljaa olisi todennäköisesti muuten viety Pernajaan.⁷⁷⁸

Forsbyn myllyllä oli useimpina vuosina täysi työ Loviisan varastomakasiinin viljan jauhatuksessa. Säilyneestä kirjanpidosta ilmenee, että sinne vietiin Loviisasta viljaa vuosina 1748–1749 ja 1751–1752 eli muina vuosina paitsi 1750, jolloin Forsbyssä jauhettiin Helsingistä tuotua viljaa.⁷⁷⁹ Forsbyn mylly oli alueellisesti merkittävä jauhatuspaiikka, jonne tuotiin viljaa pitkänkin matkan päästä. Mylly kuului

⁷⁷³ Aaltonen 1944, 15–16, 38.

⁷⁷⁴ Von Rosen Carpelanille 13.8.1748, 597–598, Kirjeasiakirjat Ea:40, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Von Rosen Weckströmille 11.8.1750, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA; Yhteenveto jauhon ja ryyrien valmistuksesta 20.12.1751, Räkenskaper 1748–1753 G II: 1/vol. 31, Helsingfors fästningsarkiv, KrA.

⁷⁷⁵ Kuisma 1991, 232.

⁷⁷⁶ Hornborg 1950, 96–98, 282; Granqvist 2009, 28–32.

⁷⁷⁷ Yhteenveto jauhon ja ryyrien valmistuksesta 20.12.1751, Räkenskaper 1748–1753 G II:1/vol. 31, Helsingfors fästningsarkiv, KrA.

⁷⁷⁸ Von Rosen Røngrenille 18.2.1750, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1747–1750 vol. 45.1, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

⁷⁷⁹ Loviisan varastomakasiinin muonalaskelman muunnososioiden (*förwandling*) 1748–1749, Proviant-räkningar G I:7/vol. 35, Lovisa fästnings arkiv, KrA; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelman muunnososioiden 1750–1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1747–1751 vol. 45.1–45.2; Ibid. muunnososio 1752, Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

Forsbyn ruukkiin, jonka merkittävin omistaja oli örebrolainen kauppias Henrik Nohrström.⁷⁸⁰ Kruunu maksoi hänelle korvaukseksi myllyn käytöstä myllytullin.⁷⁸¹

Tarpeen vaatiessa myös Loviisan makasiinin osalta hyödynnettiin muita etelärannikon myllyjä. Vuonna 1752 viljaa jauhettiin Forsbyn lisäksi Ruotsinpyhtään Strömforsin ruukin myllyssä ja Pohjan pitäjän Billnäsän ruukin myllyssä. Etäisyys Loviisasta Pohjan pitäjään oli jo varsin pitkä (maitse vajaa 200 km), mikä kuvaa hyvin sitä, miten vaikeaa kruunun oli saada viljansa jauhatetuksi makasiinien lähellä, jos vuotuinen jauhatustarve oli suuri.⁷⁸²

Hämeenlinnan varastomakasiinin viljaa jauhettiin Valkeakosken ja Tervakosken myllyissä.⁷⁸³ Valkeakoski oli poikkeuksellisen hyvä jauhatuspaikka sekä sijaintinsa että koskensa puolesta. Myllyt olivat helposti saavutettavissa pitkänkin matkan päästä, sillä ne sijaitsivat keskeisen vesitien varrella Mallasveden ja Vanajaveden yhtymäkohdassa. Kosken putous oli niin vuolas, että se pysyi auki talvellakin. Näiden etujensa vuoksi Valkeakoskelle muodostui keskiajalta lähtien kokonainen myllykylä, jota Eino Jutikkala on luonnehtinut jopa teollisuusyhdyskunnaksi.⁷⁸⁴ Myllyjä oli huomattava määrä. Kun kruunun viljaa jauhettiin Valkeakoskella 1748–1749, palkkion jauhatuksesta sai peräti 12 mylläriä, mikä on samalla todennäköisesti myös myllyjen lukumäärä.⁷⁸⁵

Valkeakosken myllyt olivat samoin kuin muut edellä mainitut tullimyllyt yksityisten omistamia tai hallinnoimia. Omistajina olivat Valkeakoskella lähiseudun kartanot ja talot. Myllyjen toiminnasta vastasivat myllärit, jotka kantoivat tullin joko suoraan isäntäväkensä puolesta tai itselleen maksaen jälkikäteen myllyn hallinnasta vuokraa omistajille.⁷⁸⁶ Tullin määrä vaihteli jauhatuksen luonteen mukaan. Kruunu maksoi mylläreille rukiin jauhamisesta jauhoksi 4 hopeaäyriä ja ohran jauhamisesta ryyneiksi 8 hopeaäyriä tynnyriltä. Tämän lisäksi kruunun jauhatuskustannuksiin täytyy laskea myös kuljetuksiin liittyneet maksut, joita talonpojat saivat 10 hopeaäyriä tynnyriltä eli enemmän kuin kruunu maksoi itse jauhatuksesta.⁷⁸⁷

⁷⁸⁰ Sirén 1965, 262; Sirén 1981, 98.

⁷⁸¹ Tosite myllytullin maksusta 14.10.1748 (vol. 45.1) ja Qveckfeldt Röngrenille 30.1.1752 (vol. 45.2), Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1747–1751, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA. Myllytulli maksettiin vuonna 1748 rahana (98 taaleria ja 18 äyriä hopearahaa) ja vuonna 1751 viljana (41 tynnyriä ja 8 kappa).⁷⁸²

⁷⁸² Loviisan varastomakasiinin muonalaskelman muunnosolio 1752, Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

⁷⁸³ Tositteet myllytullin maksamisesta 14.4.1755 (koskee vuotta 1748), 30.4.1749, Tavastehus förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA; Von Rosen Blomille 24.4.1751, G I 1751:1, Militieräkningar 1537–1827, KrA.

⁷⁸⁴ Jutikkala 1934, 446–460.

⁷⁸⁵ Tositteet myllytullin maksamisesta 14.4.1755, 30.4.1749, Tavastehus förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA. Jutikkala on laskenut, että Valkeakoskella oli 15 mylläriä 1800-luvun alussa (Jutikkala 1934, 452).

⁷⁸⁶ Jutikkala 1934, 453–458. Jutikkala on todennut myllytullista, ettei tätä tullia maksettu sellaisenaan jauhetusta viljamäärästä, vaan myllärit kantoivat vuositullin kiertämällä kylästä kylään. Syyinä tähän oli Jutikkalan mukaan muun muassa se, ettei voitu tietää, miten monta jauhotynnyriä jyvätynnyreistä kulloinkin tuli. Tämä ei pätenyt kuitenkaan kruunun tapauksessa, sillä kruunu selvitti koejauhatusten avulla, mikä oli jyvätynnyrin ja saadun jauhomäärän suhde. Myllytulli maksettiin siten rahana tai viljana kulloisenkin jauhatusurakan jälkeen. Hämeenlinnan osalta ks. Von Rosen Blomille 24.4.1751, G I 1751:1, Militieräkningar 1537–1827, KrA.

⁷⁸⁷ Tositteet myllytullin maksamisesta 14.4.1755 [1748], 30.4.1749 ja kuljetuspalkkioluettelot 16.4.1749, 20.4.1749, Tavastehus förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

Hämeenlinnan eteläpuolella Janakkalan pitäjässä sijainnut Tervakoski oli selvästi vähäisempi jauhatuspaikka kuin Valkeakoski. Tervakoskella oli mylläreitä ja siten ilmeisesti myös myllyjä vain kolme. Valkeakoskeen verrattuna jauhatusmäärät jäivät Tervakoskella pieniksi. Kun vuonna 1749 Valkeakoskella jauhettiin ruista ja ohraa yhteensä noin 500 tynnyriä, Tervakoskella jauhettiin vain noin 50 tynnyriä. Tervakoski oli kuitenkin tärkeä jauhatuspaikka kuljetusten järjestämisen kannalta. Koska sinne kuljettivat viljaa jauhettavaksi lähipitäjien talonpojat, kuljetuksista tarvitsi maksaa vain 7 hopeäyriä.⁷⁸⁸

Hämeenlinnan varastomakasiinin jauhatusmahdollisuuksista voi yleisesti ottaen todeta, että ne olivat myllyjen määrän puolesta selvästi paremmat kuin rannikon makasiineissa. Sekä Valkeakoskella että Tervakoskella myllyjä oli useita samassa paikassa. Yhteensä kruunun viljaa jauhettiin 15 myllyssä. Vaikka ne eivät sijainneet kovin lähellä Hämeenlinnaa, niihin pääsi kulkemaan varsin helposti sisävesiä pitkin. Kruunun kannalta jauhatustilannetta Hämeenlinnassa paransi Helsinkiin ja Loviisaan verrattuna vielä suhteellisen vähäinen jauhatustarve. Myllyjä oli paljon mutta jauhettavaa vain vähän.

Myllyjen määrä ei kuitenkaan yksin kerro siitä, kuinka hyvä jokin jauhatuspaikka oli verrattuna muihin. Vesimyllyt olivat tehokkuudeltaan hyvin erilaisia. Rakenteellisesti vesimyllyt jakautuivat yksinkertaisiin jalkamyllyihin ja näitä teknisesti kehittyneempiin ja tehokkaampiin ratasmyllyihin. Ratasmyllyt vaativat jalkamyllyjä enemmän vettä, mutta ne pystyivät hyödyntämään paremmin jokien pienetkin putoukset. Siksi niitä kannatti rakentaa suurten hitaasti virtaavien jokien koskiin. Yleensä tullimyllyt olivat ratasmyllyjä, ja niissä otettiin myös ensimmäisenä käyttöön vaihdelaiteet, joilla yhden vesirattaan voimalla pystyttiin käyttämään useampaa jauhinkiviparia. Kruunun käyttämistä myllyistä ainakin Valkeakosken kaikki myllyt olivat jo 1700-luvulla ratasmyllyjä.⁷⁸⁹

Myllyissä oli vaihteleva määrä jauhinkiviä. Viaporin linnoitustyömaan välittömässä läheisyydessä Porvoon kihlakunnassa vesimyllyjä oli vuoden 1747 taksoitusluettelon mukaan 21. Myllyistä vain yhdessä oli kolme kiviparia. Kahden kiviparin myllyjä oli 11 ja yhden kiviparin 8. Kaikki myllyt olivat siten varsin pieniä. Helsingin Vanhankaupungin myllyissä oli molemmissa kaksi kiviparia. Forsbyn ruukin mylly oli edellä mainittu kihlakunnan ainoa kolmen kiviparin mylly. Luettelon myllyistä vain kolme oli jalkamyllyjä.⁷⁹⁰

Jauhinkivien määrän lisäksi myös niiden laatu vaikutti siihen, kuinka hyvin viljan jauhatus onnistui. Suomessa alettiin vasta 1700-luvun lopulla ulkomaisten esikuvien mukaan hakata jauhinkivien pintaan uurteita (riploja tai riffloja), jotka säteittäisesti tai lohkomaisesti ulottuivat keskeltä kohti reunoja. Riplat autoivat jyvien kulkemista

⁷⁸⁸ Kuljetuspalkkioluettelot 20.4.1749 ja tosite myllytullin maksamisesta 30.4.1749, Tavastehus förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militäräkenskaper efter 1630, RA.

⁷⁸⁹ Aaltonen 1944, 66–75 (myös alaviite 63).

⁷⁹⁰ Taksoitusluettelo Porvoon kihlakunnasta 1747, Tositekirja 8266: 2213–2215, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit, Läänintilit, KA. Pernaja kuului vielä vuonna 1747 Uudenmaan lääniin ja Porvoon kihlakuntaan. Forsbyn myllystä luettelossa oli maininta sen hyvästä jauhatuskyvystä (*med god tildrägt af mäl*). Yhden myllyn jauhinkivien määrää ei mainittu.

kivien rakoon ja siten niiden murskaantumista.⁷⁹¹ Viaporin rakennuskaudella myllynkivet eivät olleet vielä näin kehittyneitä. Von Rosen totesi valtiokonttorille lähettämässään kirjeessä, ettei kruunun eniten käyttämissä Vanhankaupungin ja Forsbyn myllyissä ollut uurrettuja myllynkiviä samalla tavoin kuin Ruotsissa. Tämä hidasti erityisesti kuivaamattoman viljan jauhatusta.⁷⁹²

Myllyjen rakenteelliset tekijät erottivat tehokkaat myllyt tehottomista. Pelkästään tekniikkaan liittyvät tekijät eivät silti kerro kaikkea myllyjen eroista. Myllyjen toimintaan vaikutti suuresti koskien laatu. Jos koski oli vuolas, se pysyi auki talvella eikä kuivunut kesällä. Hyvien koskien partaalle rakennetuissa myllyissä pystyi siten jauhaamaan viljaa pidemmän aikaa ja enemmän kuin vaatimattomampien koskien luona. Porvoon kihlakunnan edellä mainituista 21 myllystä 10 pystyi vuoden 1747 taksoitusluettelon mukaan toimimaan ympäri vuoden. Tämäkin luku saattaa olla arvioitu yläkanttiin, sillä Vanhankaupunginkosken myllyt olivat tunnettuja siitä, että ne pystyivät toimimaan ympärivuotisesti toisin kuin lähiseudun muut myllyt. Useimmat myllyt pystyivät toimimaan vain keväisin ja syksyisin, jolloin vettä oli riittävästi.⁷⁹³

Kokonaisuudessaan kruunun käyttämät myllyt olivat Suomen oloihin nähden varsin laadukkaita. Myllyt olivat pääosin hyvissä koskipaikoissa sijaitsevia ratasmyllyjä, joista tärkeimmissä laitoksissa (Vanhassakaupungissa ja Forsbyssä) oli enemmän kuin yksi kivipari. Jauhinkivien osalta myllyt olivat kuitenkin teknisesti vanhanaikaisia eikä niiden jauhatuskykyä voi pitää yksittäin kovin hyvänä.

Myllyjen jauhatuskyvystä on vaikea löytää tarkkoja tai luotettavia tietoja. Forsbyn myllyssä vuotuiseksi jauhatusmääräksi arvioitiin 1 280 tynnyriä vuoden 1768 verollepapossa.⁷⁹⁴ Käytännössä mylly pystyi jauhaamaan enemmän, sillä kruunun viljan vuosittaiset jauhatusmäärät vaihtelivat vuosina 1748–1752 Forsbyssä 1 029 ja 2 132 tynnyrin välillä.⁷⁹⁵ Määrät kertovat samalla siitä, että linnoitustöiden aikana Forsbyssä jauhettiin pääosin vain kruunun viljaa. Von Rosen arvioi vuonna 1750, että Forsbyn ja Vanhankaupungin myllyissä pystyttiin jauhaamaan yhteensä noin 30 tynnyriä kuivattua ruista vuorokaudessa. Vuoden 1750 aikana Helsingin varastomakasiinissa ollut noin 7 000 tynnyriä riihikuivattua ruista olisi siten voitu teoriassa jauhaa näissä myllyissä noin 230 päivässä.⁷⁹⁶ Käytännössä näin pitkä yhtäjaksoinen jauhatus ei kuitenkaan ollut mahdollista vaihtelevan vesitilanteen vuoksi, mikä koski etenkin Forsbyn myllyä.

⁷⁹¹ Aaltonen 1944, 73.

⁷⁹² Von Rosen valtiokonttorille 31.10.1750, Expedierade handlingar E 2 A:302, Kansliet, Statskontoret, RA. Kuivaamattoman viljan jauhatusvaikeuksista Suomessa ks. Hatakka 2019, 21–23.

⁷⁹³ Taksoitusluettelo Porvoon kihlakunnasta 1747, Tositekirja 8266: 2213–2215, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit, Läänintilit, KA. Vanhankaupunginkosken laadusta ks. Kuisma 1991, 236 ja Granqvist 2009, 31 (myös alaviite 124).

⁷⁹⁴ Sirén 1981, 98.

⁷⁹⁵ Loviisan varastomakasiinin muonalaskelman muunnososiot 1748–1749, Provianträkningar G I:7/ vol. 35, Lovisa fästnings arkiv, KrA; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelman muunnososiot 1750–1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1747–1751 vol. 45.1–45.2; Ibid. muunnosotio 1752, Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

⁷⁹⁶ Von Rosen valtiokonttorille 31.10.1750, Expedierade handlingar E 2 A:302, Kansliet, Statskontoret, RA; Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1750, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA. Kirjeestä ei käy ilmi oliko kyseessä vain yksi vai molemmat Vanhankaupungin myllyistä. Jauhatusmäärän perusteella voisi kuitenkin päätellä, että arvio koski vain yhtä näistä myllyistä eli yhteensä viittä kiviparia (Forsbyn myllyn kanssa). Näin ollen yhden kiviparin jauhatuskyky oli kuivan viljan osalta 6 tynnyriä. Aaltonen

Jos kruunu olisi voinut käyttää myllyjä kokoaikaisesti, edellä mainittu jauhatuskapasiteetti olisi voinut riittää juuri ja juuri linnoitustyömaiden tarpeisiin. Näin ei kuitenkaan voitu menetellä, sillä myös paikalliset asukkaat käyttivät samoja myllyjä. Kilpailu jauhatusmahdollisuuksista ilmeni jo heti ensimmäisenä rakennusvuonna. Syyskuussa 1748 Helsingin maistraatti valitti maaherralle siitä, että kruunu oli ottanut molemmat Vanhankaupungin jauhomyllyt käyttöönsä. Tämän seurauksena kaupungin asukkailla oli vaikeuksia saada oma viljansa jauhetuksi.⁷⁹⁷

Vastaavaa kilpailua myllyistä ilmeni samana vuonna myös maaseudulla, jossa talonpoikien piti jauhattaa kruunun viljaa leivän leipomista varten. Porvoon pitäjän talonpojat valittivat, että myllynomistajat olivat antaneet myllynsä Porvoon kaupungin kauppiaiden käyttöön. Kruununpalvelijat joutuivat siksi taivuttelemaan omistajia antamaan myllynsä ensisijaisesti kruunun jauhatuskäyttöön. Myllyjen puute vaikeutti ja hidasti leipomista suuresti. Porvoon makasiinissa oli alkuvuodesta 1748 yli 2 000 tynnyriä viljaa odottamassa leipomista, joka oli paikallisen nimismiehen mukaan vaikea, ellei suorastaan mahdoton urakka yksin Porvoon pitäjän talonpojille. Leivonta-aluetta jouduttiin siksi laajentamaan naapuripitäjien alueelle.⁷⁹⁸

Kruunun viljanjauhatustarpeet olivat mittavia aina silloin, kun sotaväki oli kutsuttu koolle ja sen muonittamiseksi piti valmistaa suuret määrät leipää. Tarve saattoi tulla yllättäen, kuten vuoden 1747 liikekannallepanon aikana tai linnoitustöiden alkaessa seuraavana vuonna. Yksityisillä vesimyllyillä oli vaikeuksia vastata yhtäkkiä kasvaneeseen jauhatustarpeeseen. Ylimääräisiä myllyjä ei ollut tällaisten tilanteiden varalle, vaan kruunu joutui sovittamaan tarpeensa yhteen muiden myllyjä käyttävien tahojen kanssa. Kruunun oli siksi pakko hajauttaa jauhatustoiminta laajalle alueelle ja käyttää jauhatukseen useita vesimyllyjä. Leipomisen suhteen kruunu vastasi sotaväen leivän kysyntään perustamalla kruununleipomoita. Jauhatusongelmat olisi periaatteessa voitu ratkaista vastaavalla tavalla rakentamalla kruununmyllyjä, mutta käytännössä tämä oli helpommin sanottu kuin tehty.

5.3. Kruunun jauhatustoiminta ja kruununmyllyt

Kruunun mahdollisuudet perustaa omia myllyjä makasiinien läheisyyteen olivat rajalliset, sillä hyvät vesimyllyjen paikat olivat jo käytössä ennen 1700-luvun puoliväliä. Esimerkiksi Helsingin pitäjässä koskipaikat oli otettu käyttöön jo viimeistään 1500-luvulla, eikä 1700-luvulla uusille myllyille enää ollut tilaa. Uuden myllyn perustaminen olisi edellyttänyt jonkun vanhan myllyn purkamista pois tieltä.⁷⁹⁹ Vaikka vesimyllyjen perustaminen oli vaikeaa, mikään ei estänyt kruunua perustamasta tuulimyllyjä.

on arvioinut, että ratasmyllyn yhdessä kiviparissa pystyttiin keskimäärin jauhaamaan 8–12 tynnyriä vuorokaudessa. Aaltonen 1944, 72–73.

⁷⁹⁷ Helsingin maistraatti Carpelanille 17.9.1748, 420, Kirjeasiakirjat Ea:42, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

⁷⁹⁸ Porvoon kihlakunnan kruununvouti Gyllenborgille 25.2.1748 677–678v, 4.3.1748, 679–682v, Kirjeasiakirjat Ea:42, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

⁷⁹⁹ Kuisma 1991, 232.

Näitä perustettiin, mutta ne eivät voineet korvata tehokkaita vesimyllyjä. Kuvaavaa tuulimyllyjen heikolle asemalle kruunun viljanjauhatuksessa oli, ettei Helsingin, Loviisan tai Hämeenlinnan makasiinien säilyneissä tileissä ole yhtään mainintaa siitä, että viljaa olisi jauhettu yksityisissä tuulimyllyissä.

Vaikka kruunun vilja jauhettiin pääosin yksityisten omistamissa vesimyllyissä, kruunulla oli silti niissä omaa työvoimaa. Kun Helsingin maistraatti valitti vuonna 1748 kruunun ottaneen Vanhankaupungin molemmat myllyt käyttöönsä, tämän olivat tehneet käytännössä tykistösotilaat.⁸⁰⁰ Kuten kruununleipomoissa, sotaväkeä hyödynnettiin työvoimana myös myllyissä (Ks. luku 5.4.3).

Vanhankaupungin myllyihin komennetuista sotilaista on tietoa Helsingin varastomakasiinin kirjanpitoon sisältyneissä palkanmaksutositteissa vuosilta 1750–1751. Yhteen Vanhankaupungin myllyistä oli määrätty jauhamaan kruunun viljaa vuonna 1750 kesäkuusta syyskuuhun jatkuvasti yksi tykistön aliupseeri ja kolme tykistösotilasta. Näiden lisäksi töissä oli muutamia sotilaita Savon jalkaväkirykmentistä. Vuoden 1751 lokakuussa töissä oli puolestaan kuusi miestä Södermanlandin jalkaväkirykmentistä. Tykistösotilaat saivat parempaa palkkaa jauhatustyöstä kuin ruutusotilaat. Kun tykistösotilas sai 8 hopeäyriä päivässä, ruutusotilas sai vain 2 hopeäyriä. Palkkaustiedoista ei käy ilmi, olivatko viljaa jauhattamaan komennetut tykistösotilaat työskennelleet ennen sotilasuraansa mylläreinä.⁸⁰¹

Muiden myllyjen kohdalta on säilynyt vastaavia tietoja sotilaiden jauhatustyöstä vain Forsbyn myllystä vuosilta 1750 ja 1752 sekä Strömforsin myllystä 1752.⁸⁰² Jo Helsingin Vanhaakaupunkia koskevien tietojen pohjalta voi kuitenkin todeta, että kruunu jauhatti suuren osan viljastaan oman sotaväkensä voimin.

Parantaakseen jauhatusmahdollisuuksiaan kruunu ryhtyi vähitellen rakentamaan myös omia myllyjä. Kruunun tuulimyllyjen rakentaminen aloitettiin sekä Helsingissä että Loviisassa kevättalvella 1749. Loviisan tuulimylly oli näistä yksinkertaisempi ja pienempi, sillä se oli tarkoitettu vain viljan jauhamiseen toisin kuin Helsinkiin rakennettu suuri niin kutsuttu Thunbergin mylly. Tuulimyllyjen rakentamisesta vastannut Augustin Ehrensvärd perusteli Loviisan myllyn tarpeellisuutta yhtäältä yleisellä myllyjen puutteella ja toisaalta pyrkimyksellä välttää kalliita jauhatuskuljetuksia.⁸⁰³

Loviisan mylly valmistui Ehrensvärdin mukaan jo huhtikuussa 1749.⁸⁰⁴ Kruunun viljan jauhatukseen sitä ei kuitenkaan Loviisan varastomakasiinien tilien perusteella käytetty ennen vuotta 1752. Tuolloin tuulimyllyssä jauhettiin 845 tynnyriä ruista

⁸⁰⁰ Helsingin maistraatti Carpelanille 17.9.1748, 420 (Ea:40) ja von Rosen Gyllenborgille 6.6.1750, 432–432v (Ea:49 I), Kirjeasiakirjat, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

⁸⁰¹ Tositteet palkanmaksusta 29.6.1750, 1.8.1750, 29.8.1750, 31.8.1750, 28.9.1750, 29.10.1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militäreräkenskaper efter 1630, RA.

⁸⁰² Tositteet palkanmaksusta 31.7.1750, 26.8.1750, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43; Yhteenveto maksetuista palkoista 20.12.1752, Räkenskaper för Degerby förråds- magasin 1752 vol. 45.3, Strödda militäreräkenskaper efter 1630, RA. Yhteenveto vuodelta 1752 sisältää vain palkkasummat, joita maksettiin vuoden aikana kruununleipomossa ja myllyissä työskennelleille sotilaille. Siitä ei siten käy ilmi, kuinka monta sotilasta eri paikoissa työskenteli tai mitään muutakaan tietoa näistä sotilaista.

⁸⁰³ Ehrensvärd Aadolf Fredrikille 7.2.1749 (konsepti), Handlingar och brev till H.K.H D I:1/vol. 2, Sveaborgs fästnings arkiv, KrA.

⁸⁰⁴ Ehrensvärd Aadolf Fredrikille 14.4.1749 (konsepti), Handlingar och brev till H.K.H D I:1/vol. 2, Sveaborgs fästnings arkiv, KrA.

10 997 leiviskäksi jauhoa. Tämä oli vain noin 17 % kaikesta Loviisan varastomakasiinista vuoden aikana jauhettavaksi lähetetystä viljasta. Forsbyn, Strömforsin ja Billnäsin myllyissä jauhettiin jokaisessa enemmän viljaa kuin kruunun tuulimyllyssä, mikä kertoo siitä, miten vaikeaa vesimyllyjen tehokkuutta oli korvata tuulimyllyillä.⁸⁰⁵

Helsingissä Viaporiin rakennettu tuulimylly oli tarkoitettu sekä puutavaran sahaukseen että viljan jauhatukseen. Tuulimyllyn perusta saatiin valmiiksi jo elokuun 1749 alkuun mennessä, mutta rakentaminen kesti kokonaisuudessaan useita vuosia. Vuonna 1750 mylly katettiin rautalevyillä, ja huhtikuussa 1751 siihen saatiin vihdoinkin siivet. Sahausten ja jauhatuksen lisäksi tuulimyllyä oli tarkoitus käyttää kaleeritelakan tyhjentämiseen vedestä. Tätä tarkoitusta varten myllyyn rakennettiin pumppauskoneisto.⁸⁰⁶

Thunbergin mahtavan monitoimimyllyn suurin ongelma ilmeni heti kesällä 1751, kun se oli saatu pumppauksen osalta toimintakuntoon. Tuulimyllynä se toimi kunnolla vain silloin, kun oli tarpeeksi tuulinen päivä. Myllyn valmistuttua heinäkuussa sitä oli tarkoitus käyttää heti veden pumppaamiseen, mutta juuri kun tuulta tarvittiin eniten, sitä ei ollut.⁸⁰⁷ Tuulen oikullisuuden vuoksi Thunbergin mylly oli epävarma. Mylly korvattiin myöhemmin 1770-luvulla Susisaarelle rakennetulla hevosmyllyllä, mihin Olof af Hällström on arvellut syyksi juuri sen, ettei tuulimylly pystynyt takaamaan riittävän tasaista jauhojen toimitusta leipomoon. Kun Thunbergin myllyä ei tarvittu enää myöskään lautojen sahaukseen tai laivatelakan tyhjentämiseen, se päätettiin siirtää 1782–1783 Länsi-Mustasaarelle. Siellä se saattoi edelleen palvella samalla saarella sijaitsevan leipomon tarpeita.⁸⁰⁸

Säilyneestä lähdeaineistosta ei käy ilmi, jauhettiinkö Thunbergin myllyssä viljaa jo Viaporin rakennuskauden aikana. Oscar Nikulan mukaan tuulimylly valmistui vasta vuonna 1753, millä hän ilmeisesti tarkoittaa, että myllyssä pystyttiin tuolloin veden pumppaamisen lisäksi sahaamaan lautoja. Mahdollisesti vasta tuolloin myllyllä pystyttiin myös jauhamaan viljaa. Myllyn kolmannessa kerroksessa oli kaksi jauhinkiviä viljan jauhamista varten.⁸⁰⁹ Helsingin varastomakasiinin tiliaineistoa ei ole käytettävissä juuri lainkaan vuoden 1753 jälkeen, mikä vaikeuttaa myllyn merkityksen arvioimista jauhatuksen kannalta. Joka tapauksessa voidaan todeta, että mylly saatiin kokonaisuudessaan toimintakuntoon vasta rakennuskauden loppupuolella, eikä sen käytöstä viljan jauhatukseen ole mitään tietoa ajalta ennen vuotta 1754.

Näitä tuulimyllyjä lukuun ottamatta muita aloitteita kruununmyllyjen rakentamiseksi ei tehty ennen kuin vuonna 1751. Tuolloin kenraalikuvernööri von Rosen esitti valtiopäiväkertomuksessaan, että kruunu rakennuttaisi myllyjä Helsinkiin ja

⁸⁰⁵ Loviisan varastomakasiinin muonalaskelman muunnososio 1752, Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militäreräkenskaper efter 1630, RA.

⁸⁰⁶ Ehrensverd Adolf Fredrikille 7.2.1749, 11.4.1751, 4.7.1751 (konsepteja), Handlingar och brev till H.K.H D I:1/vol. 2, Sveaborgs fästnings arkiv, KrA; Von Rosen KM:lle 20.9.1750, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 10, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁸⁰⁷ Ehrensverd Adolf Fredrikille 4.7.1751 (konsepti), Handlingar och brev till H.K.H D I: 1/vol. 2, Sveaborgs fästnings arkiv, KrA.

⁸⁰⁸ Af Hällström 1986, 22, 41.

⁸⁰⁹ Nikula 2011, 166. Ks. myös Ehrensverd Adolf Fredrikille 4.8.1753 (konsepti), Handlingar och brev till H.K.H D I:1/vol. 2, Sveaborgs fästnings arkiv, KrA. Ehrensverdin mukaan mylly oli saatu tuolloin sahauskuntoon, ja sillä pystyttiin päivittäin valmistamaan lankkuja kaleeritelakan tarpeisiin.

Loviisaan. Myllyjen tarvetta von Rosen perusteli vaikeuksilla, joita aiheutui vallinneesta tilanteesta. Jauhettavaa viljaa jouduttiin kuljettamaan yli kymmenen peninkulmaa myllyille ja valmis jauho sama matka takaisin. Näiden pitkien matkojen aikana vilja ja jauho olivat säiden armoilla. Jauhon ja leivän kuljettaminen Ruotsista oli puolestaan kallista ja vaaroille altista. Ehdotuksessaan von Rosen otti huomioon myös sen, että linnoitustyöt aikanaan päättyisivät. Myllyjä voitaisiin jatkossa käyttää rauhan aikana tulojen hankkimiseen kruunulle, ja sotatilanteessa niiden avulla varmistettaisiin jauhon, leivän ja ryyrien saanti makasiineihin. Valtiopäiväkertomuksesta ei käy ilmi, tarkoittiko von Rosen ehdotuksessaan vesi- vai tuulimyllyjen perustamista.⁸¹⁰

Valtiopäivien puolustusdeputaatio piti ajatusta myllyjen rakentamisesta sinänsä hyvänä, mutta käytännössä se ei puoltanut von Rosenin aloitetta. Myllyjen rakentamista pidettiin toissijaisena hankkeena varsinaisten linnoitustöiden rinnalla. Koska rahaa ei deputaation mukaan ollut kaiken tekemiseen yhtä aikaa, myllyjen rakentamiseen piti ryhtyä vasta sitä mukaan kuin linnoitustyöt sen sallivat. Salainen valiokunta hyväksyi puolustusdeputaation näkemyksen.⁸¹¹

Ennen virasta luopumistaan von Rosen esitti keväällä 1753 vielä kerran valtaneuvostolle vesimyllyn rakentamista Helsinkiin. Von Rosenin mukaan Helsinki olisi myllyn perustamiselle hyvä paikka, koska siellä vettä riitti niin talvella kuin kesällä. Kysymyksessä oli siten mitä ilmeisimmin suunnitelma perustaa uusi vesimylly Vanhankaupunginkoskeen, vaikka tätä ei sanottu suoraan. Perusteellisesta esityksestä huolimatta von Rosenin kirje ei jostain syystä päätynyt valtaneuvoston käsittelyyn.⁸¹²

Asiaan palattiin vuosien 1755–1756 valtiopäivien aikana. Valtiokonttori halusi nyt rakennuttaa Helsinkiin uuden myllyn kruunun tarpeisiin. Lähtökohtaisesti kyseessä oli kruununmyllyn perustaminen, sillä yksityisissä myllyissä jauhon hävikkiä pidettiin liian suurena. Ongelmana oli kuitenkin edelleen se, ettei Vanhankaupunginkoskeen voitu rakentaa kruununmyllyä, koska kumpikaan vanhoista myllyistä ei ollut kruunun hallinnassa. Valtiokonttorin pyynnöstä Ehrensvärd otti lokakuussa 1755 tehtäväkseen selvittää, miten kruunu saisi perustettua tavoittelemansa myllyn.⁸¹³

Ehrensvärd esitti myöhemmin keväällä 1756 valtiopäivien puolustusdeputaatiolle suunnitelmansa, jonka mukaan Vanhankaupunkiin rakennettaisiin uusi yksityinen mylly korvaamaan molemmat vanhat myllyt. Oikeuden myllyn perustamiseen sai valtiopäiviltä Helsingin valtiopäiväedustaja, kauppias ja raatimies Nils Burtz. Hän sitoutui rakennuttamaan uuden kivisen myllyn, joka kykenisi palvelemaan sekä kruunun että kaupungin tarpeita. Kruunun viljan jauhatus asetettiin etuoikeutettuun asemaan, ja vastineeksi Burtz sai yksinoikeuden viljan jauhatukseen Vanhankaupunginkoskessa niin kauan kuin vuokra maksettiin asianmukaisesti.⁸¹⁴

⁸¹⁰ Kenraalikuvernöörin valtiopäiväkertomus 1751, Generalguvernörens i Finland riksdagsrelation R 2989, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

⁸¹¹ Puolustusdeputaation maavaliokunnan pöytäkirja 30.3.1752, 343–345, Lantutskottets protokoll R 2983, Defensionsdeputationen; Salaisen valiokunnan pöytäkirja 15.4.1752, 799, Protokoll R 2956, Sekreta utskottet, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

⁸¹² Von Rosen KM:lle 21.4.1753, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 15, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁸¹³ Valtiokonttorin pöytäkirja 10.10.1755, 1926–1929, Protokoll A I A: 89, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁸¹⁴ Puolustusdeputaation pöytäkirjat 15.4.1756, 303–304, 23.4.1756, 306–308 Handlingar och protokoll R 3065, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1755–1756, Frihetstidens utskottshandlingar, RA; Hornborg 1950, 307–308; Granqvist 2009, 31–41. Burtzin valtiopäiviltä saama oikeus perustaa uusi

Burtzin rakennuttama uusi kivinen vesimylly valmistui vuonna 1759, ja koskessa sijainneet kaksi vanhaa myllyä purettiin. Tämän jälkeen Burtzin mylly oli Vanhan-kaupungin ainoa jauhomylly. Siinä oli ilmeisesti kahdeksan kiviparia, ja 1770-luvulla esitetyn arvion mukaan kullakin kiviparilla pystyttiin jauhamaan 20–30 tynnyriä vuorokaudessa. Uusi mylly oli siten huomattavasti tehokkaampi kuin kosken kaksi vanhaa myllyä olivat olleet yhteensä. Kruunun etuoikeus jauhattaa viljaansa myllyssä helpotti suuresti armeijan huoltoa Viaporissa. Jauhatus oli myös edullista kruunulle, sillä siitä piti maksaa vain tullikustannukset.⁸¹⁵ Kruunu sai siten viljansa jauhatusa varten tehokkaan uuden myllyn, jonka rakentamisesta ja ylläpidosta vastasi kauppias Burtz. Näin kruunu sai käyttöönsä myös erinomaisen vesimyllyn paikan, joka olisi muuten ollut vaikeaa.⁸¹⁶

Viaporin rakennuskauden sotaväen huoltoa uusi mylly ei kuitenkaan ehtinyt helpottaa, vaan jauhatusongelmat vaivasivat työmaita koko rakennuskauden ajan. Vaikeudet kärjistyivät vuonna 1751, kun Ruotsista tuotujen tuhansien sotilaiden muonitus piti järjestää ympärivuotisesti Suomessa. Valtiokonttori ohjeisti huhtikuussa von Rosenia jauhattamaan niin paljon viljaa kuin Helsingin ja Loviisan lähistön myllyissä oli mahdollista. Talouskomissio varautui samaan aikaan tuomaan Ruotsista valmista jauhoa linnoitustyömaan tarpeisiin, koska Suomessa ei katsottu olevan riittävästi myllyjä tarpeeseen nähden. Jauhokuljetukset kuitenkin viivästyivät, minkä seurauksena von Rosen valitti valtiokonttorille elokuussa, ettei Suomessa pystytty jauhamaan riittävästi viljaa hajallaan sijaitsevilla kelvottomissa myllyissä. Jauhopolan seurauksena leipominen kruununleipomoissa piti lopettaa. Valtiokonttori päätti valituksen seurauksena lähettää vielä samana syksynä 30 000 leiviskää jauhoa Suomeen.⁸¹⁷

Jauhon tuonti Ruotsista helpotti tilannetta, mutta jauhatusvaikeudet olivat myöhemminkin viranomaisten huolenaiheena. Kun vuonna 1752 Helsingin ja Karlskronan välillä suunniteltiin riihikuivatun viljan vaihtamista myllykuivattuun, von Rosen pyysi, että vilja myös jauhettaisiin Ruotsin puolella. Suomessa myllyt olivat kenraalikuvernöörin mukaan niin harvassa ja etäisyydet pitkiä, että viljan jauhatus oli kallista ja vaikeaa.⁸¹⁸

Jauhatusvaikeudet olivat myös syynä siihen, että kruunu halusi mielellään antaa sotilaille leivän, jauhון ja ryynien sijasta viljaa. Tällöin sotilaiden täytyi itse huolehtia viljan jauhuksesta. Vaihtoehdon houkuttelevuutta tuettiin sillä, että viljaa annettiin huomattavasti suurempi määrä kuin sotilaan leipäannoksen leipomiseen olisi kulunut.

mylly johti pitkäaikaiseen kiistaan Helsingissä. Juha-Matti Granqvist on käsitellyt tätä kiistaa pro gradu -tutkimuksessaan.

⁸¹⁵ Kuisma 1991, 236; Granqvist 2009, 36–49, 66. Kiviparien määrästä on esitetty ristiriitaisia tietoja. Burtz sitoutui v. 1757 rakentamaan kahdeksan kiviparia käsittävän myllyn, mutta C. P. Hagströmin vuonna 1775 Helsingin pitäjästä laatiman kuvauksen mukaan kivipareja oli viisi (Kuisma 1991, 236 ja viite 129). Vuodelta 1782 on kuitenkin tieto, että kivipareja oli kahdeksan (Granqvist 2009, 73).

⁸¹⁶ Ks. tästä kuvaavasti puolustusdeputaation pöytäkirja 26.5.1756, 386–389, Handlingar och protokoll R 3065, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1755–1756, Frihetstidens utskottshandlingar, RA. Puolustusdeputaatio ilmoitti menosääntödeputaatiolle, että se oli löytänyt keinon, jolla Helsingin läheisyyteen saatiin rakennettua kruunun tarpeisiin nähden riittävä mylly. Tämän arvioitiin helpottavan suuresti makasiinien toimintaa.

⁸¹⁷ Talouskomission pöytäkirjat 4.4.1751, 5.4.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommissionen 1749, RA; Valtiokonttorin pöytäkirjat 18.4.1751, 672–674, 6.9.1751, 1545–1546, Protokoll A I A:80–81; Von Rosen valtiokonttorille 28.8.1751, Expedierade handlingar E 2 A:306, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁸¹⁸ Von Rosen KM:lle 3.9.1752, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 14, Skrivelser till K.M:t, RA.

Heinäkuun 1752 ja kesäkuun 1753 välisen ajan muonitus suunnitelman mukaan sotilaille tarjottiin leipää vain syksystä kevääseen ulottuvalla ajanjaksolla. Kesä–elokuun aikana ruoka-annos sisälsi leivän sijasta ruista.⁸¹⁹ Vielä kesäkuussa 1754 makasiinivaltiohallinnon johtaja Peter von Törne ehdotti, että sotilaille jaettaisiin ryynien sijasta kaksinkertainen annos ohraa. Sotilaat olivat von Törnen mukaan olleet tähän järjestelyyn aina tyytyväisiä.⁸²⁰

Myllyjen puutteen ja heikon jauhatuskyvyn seurauksena kruunu ei pystynyt siedettävillä kustannuksilla huolehtimaan siitä, että sotilaat saivat ympärivuotisesti leipäannoksensa. Tilanne ei ollut huolestuttava ainoastaan linnoitustöiden kannalta. Jos sota olisi yllättäen syttynyt, jauhatusongelmat olisivat todennäköisesti kostaantuneet. Huollon kriisiytyminen oli näkynyt viimeksi hattujen sodassa, jolloin sotilaat olivat joutuneet syömään jauhamatonta ruista.⁸²¹

Kysymystä kruunun oman toiminnan kannattavuudesta pitää lähestyä sekä kustannusten että työvoiman näkökulmasta. Leipomis- ja jauhatustöihin määrätty sotilaat olivat pois linnoituksia rakentavasta työvoimasta. Vaikka tavaran hankintakustannukset saatiin todennäköisesti näin alemmiksi, työvoiman sijoittaminen leipomoihin ja myllyihin hidasti linnoitusten rakennustöitä. Vastaava tilanne oli tiilien valmistuksessa ja puutavaran hankkimisessa. Hintojen kohoamisesta huolimatta linnoitustöissä siirryttiin vuoden 1753 jälkeen kruunun omasta tuotannosta tukemaan yksityisten tiilitehtaiden ja sahojen perustamista. Ehrensvärd arvioi rakennusmateriaalin hintojen nousseen tämän jälkeen noin 20–30 prosenttia. Oli tehtävä valinta halvempien hintojen ja suuremman työvoiman välillä.⁸²²

Siirtyminen kruunun omasta tuotannosta yksityisiltä tehtyihin hankintoihin oli edellytys talouselämän kehitykselle linnoituspaikkakunnilla. Ehrensvärd totesi vuonna 1759 vastauksena kritiikkiin kalliista hinnoista, että silloin kun kruunu teki valmistelevat työt itse, ”maa oli yhtä tyhjä ja vailla yritteliäisyyttä kuin ennenkin”.⁸²³ Leipomoiden osalta kruunu pitäytyi omassa tuotannossa, eikä Helsinkiin syntynyt merkittävää leipomotoimintaa.⁸²⁴ Omia vahvoja myllyjä kruunu ei sen sijaan suunnitelmista huolimatta onnistunut perustamaan. Lopulta jauhon kysyntä johti uuden ja tehokkaan myllyn perustamiseen yksityisen yrittäjän voimin. Hintana olivat jatkuvat jauhatusvaikeudet rakennuskauden aikana.

⁸¹⁹ Von Rosen KM:lle 14.9.1751, 3.9.1752, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 12, 15, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁸²⁰ Valtiokonttorin pöytäkirja 12.7.1754, 1191–1194, Protokoll A I A:87, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁸²¹ Nikula 2011, 186.

⁸²² Nikula 2011, 185; Ks. myös Gustafsson 2015, 62.

⁸²³ Nikula 2011, 185.

⁸²⁴ Granqvist 2016, 74–75. Helsingissä oli vain yksi leipurimestari koko Viaporin 1750-luvun rakennuskauden ajan.

5.4. Kruununleipomot

5.4.1. Leipomopaikkakunnat

Liikekannallepano vuonna 1747 ja linnoitusten rakennustyöt jouduttivat kruununleipomoiden rakentamista Suomessa. Leipomoita ei kuitenkaan rakennettu pelkästään sotilaiden hetkellisten muonitustarpeiden vuoksi. Ne olivat myllyjen tavoin oleellinen osa makasiinijärjestelmää, ja siksi niiden perustaminen oli läheisessä yhteydessä itse makasiinien perustamiseen. Leipomoilla ja makasiineilla oli molemmilla keskeinen rooli armeijan huoltotukikohtien toiminnassa. Tämä korostui erityisesti laivastossa, joka piti pääsääntöisesti aina huoltaa tukikohdasta käsin. Jotta laivasto voitiin varustaa ja lähettää merelle, leipää piti pystyä valmistamaan suuret määrät valmiiksi varastoon. Ruotsin päälaivastotukikohtaan Karlskronaan perustettiinkin kruununleipomo jo 1600-luvun lopulla, ja 1730-luvulla tämä leipomo korvattiin uudella ja isommalla laitoksella.⁸²⁵

Suomessa ensimmäiset kruununleipomot perustettiin sitä mukaa, kun makasiinijärjestelmää kehitettiin 1700-luvun alkupuolella. Ensimmäinen varsinainen kruununleipomo oli Haminassa. Leipomoiden perustaminen sai vauhtia vuonna 1738, kun Aksel Löwen esitti puolustussuunnitelmassaan, että kaikkiin tärkeimpiin rannikko-kaupunkeihin pitäisi perustaa leivinuuneja.⁸²⁶ Esitys sai tukea vuosien 1738–1739 valtiopäiviltä, joilla päätettiin, että Haminan kruununleipomo oli pidettävä kunnossa ja uusi rakennettava Hämeenlinnaan. Näiden kaupunkien lisäksi myös muihin kaupunkeihin, joissa oli makasiini, oli rakennettava leipomo ja kuivausuuni.⁸²⁷

Hämeenlinnan leipomoa alettiin rakentaa vuonna 1740. Sen tarkkaa valmistumisvuotta ei tiedetä, mutta mahdollisesti se valmistui seuraavana vuonna.⁸²⁸ Hattujen sotaan asti Suomen ainoa toimiva kruununleipomo oli siten Haminassa.⁸²⁹ Sodan aikana kruununleipomoita tuli vielä yksi lisää, kun Helsinkiin perustettiin leipomo neljään rakennukseen, jotka lääninrahastonhoitaja Carlstedt myi maaliskuussa 1742 sotakomissariaatille.⁸³⁰

Ensimmäisinä hattujen sotaa seuranneina vuosina kruunulla ei ollut yhtään toimivaa leipomoa Suomessa. Haminan kruununleipomo oli menetetty, kun kaupunki oli luovutettu rauhassa Venäjälle. Hämeenlinnan uusi leipomo ei myöskään ollut toimintakunnossa, vaikka se oli selvinnyt sodasta ulkoisesti varsin hyvin. Kun Ehrensvärd kävi Hämeenlinnassa vuonna 1747, hän kirjoitti matkakertomuksessaan, että leipomo oli uusi ja kaunis.⁸³¹ Venäläiset olivat kuitenkin vieneet sodan aikana leipomosta pois sen toiminnan kannalta tärkeän muuratun kuparipannun.⁸³² Helsingin suuri ja pieni

⁸²⁵ Bergman 2012, 83–93.

⁸²⁶ Löwenin memoriaali 3.4.1738 (Documenta historica VI, 313).

⁸²⁷ Juvelius 1919, 164; Ericsson 1934, 295.

⁸²⁸ Kanerva 1980, 13–15.

⁸²⁹ Tengberg 1857, 74.

⁸³⁰ Von Rosen Gyllenborgille 6.10.1749, 769–774, Kirjeasiakirjat Ea:45 I, Uudenmaan läänin-hallituksen kanslia, KAH. Carlstedt myi vain rakennukset, mutta ei tonttia, jolla ne sijaitsivat. Tästä seurasi myöhemmin ongelmia, kun kruunu rakensi tontille uuden leipomon.

⁸³¹ Ehrensvärd 1747 (2002), 49.

⁸³² Nordenbergin raportti 27.11.1744 (Documenta historica VI, 429); Von Rosen KM:lle 10.3.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA.

leipomorakennus olivat myös edelleen pystyssä, mutta kumpikaan ei ollut enää toimintakunnossa. Kenraalikuvernööri von Rosenin arvion mukaan pieni leipomo oli vielä kunnostettavissa, mutta suuri leipomo oli purkukunnossa, sillä sen lattia ja katto olivat aivan lahonneet.⁸³³ Leipomoiden huono kunto selittää sen, miksi kruunu joutui aluksi tukeutumaan kaupungeissa kokonaan porvaristoon saadakseen valmistettua sotaväelle leipää.

Kruununleipomoiden kunnostaminen ja perustaminen otettiin uudelleen esille vasta keväällä 1747 samoihin aikoihin, kun Suomessa valmistauduttiin sotaan Venäjää vastaan. Osittain tähän oli syynä kyllästyminen porvariston leivontavaikeuksiin, mutta samalla kyseessä oli paluu hattujen sotaa edeltävään tilanteeseen. Makasiinien yhteyteen haluttiin jälleen perustaa kruununleipomot vuosien 1738–1739 suunnitelmien tapaan.

Ensimmäinen leipomohanke koski Turun linnaa, jonne venäläiset olivat pikkuvihan aikana rakennuttaneet 12 leivinuunia. Ongelmana oli kuitenkin, etteivät uunit olleet vapaasti kruunun käytettävissä. Uunit oli luovutettu pormestari Erik Johan Tolpon haltuun korvauksena tämän sodan aikana kärsimistä vahingoista, eikä hän halunnut luopua niistä ilman kunnon korvausta. Turun ja Porin läänin maaherra Ehrenmalm ja kenraalikuvernööri von Rosen harkitsivat pitkään uunien hankkimista toukokuusta 1747 alkaen, mutta lopulta hanke raukesi kokonaan maaliskuussa 1748. Von Rosen oli tullut siihen johtopäätökseen, että uunien hankkiminen ja kunnostaminen olisivat tulleet liian kalliiksi niiden hyötyyn nähden. Etäisyys rajalle ja linnoitustyömaille oli niin pitkä, ettei leivän tuotanto Turussa ollut kannattavaa.⁸³⁴ Turku jäi näin ollen ilman kruununleipomoa, vaikka kaupunkia ympäröivällä maaseudulla päädyttiinkin sittemmin leipomaan suuret määrät leipää Viaporin linnoitustyömaan tarpeisiin.⁸³⁵

Helsingin ja Hämeenlinnan leipomoiden kunnostaminen aloitettiin toukokuussa 1747. Helsingin pieni leipomorakennus korjattiin ja suuren leipomon tilalle rakennettiin kokonaan uusi rakennus. Marraskuuhun mennessä molemmat leipomorakennukset oli saatu käyttöön. Hämeenlinnassa edettiin hitaammin, sillä uutta pannua jouduttiin odottamaan vuoden 1748 kesään asti. Kolmas kruununleipomo perustettiin Loviisaan. Leipomoa alettiin suunnitella joulukuussa 1747, ja se saatiin toimintaan samoihin aikoihin kuin Hämeenlinnan leipomo. Syksystä 1748 alkaen kruunulla oli siten kaikkiaan kolme toimintakykyistä leipomoa Suomessa (ks. liitekartta 2).⁸³⁶

Helsinki oli tärkein leivänvalmistuspaikka Viaporin rakennuskauden ajan Suomessa, sillä suurimpana työmana sinne oli komennettu eniten leipäannoksia

⁸³³ Von Rosen KM:lle 8.7.1747, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁸³⁴ Ehrenmalm KM:lle 8.5.1747, Skr. från landshövdingar: Åbo och Björneborgs län vol. 22, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirjat 15.5.1747, 943–946, 31.5.1748, 714v–715v, Riksrådsprotokoll A I a: 38, 40, Inrikesvilexpeditionen, RA; Von Rosen KM:lle 8.7.1747, 4.3.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3–4, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁸³⁵ Turun varastomakasiinin muonalaskelmat 1749 ja 1751–1752, Tositekirja 7596: 947v–951v, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

⁸³⁶ Stiernstedt Gyllenborgille 25.5.1747, 810–815 (Ea:35), von Rosen Gyllenborgille 11.6.1747, 160–160v (Ea:35), 27.11.1747, 393–394v (Ea:35), 6.10.1749, 769–774 (Ea:45 I), Kirjeasiakirjat, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Von Rosen KM:lle 8.7.1747, 9.9.1747, 24.11.1747, 2.12.1747, 10.3.1748, 29.6.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3–4, Skrivelser till K.M:t, RA; Von Rosen valtiokonttorille 26.7.1748, 26.9.1748, Expedierade handlingar E 2 A: 293, Kansliet, Statskontoret, RA.

tarvitsevia sotilaita. Kiihkeimpinä rakennustyövuosina leivän tarve oli Helsingissä niin suuri, että kruununleipomon piti olla jatkuvassa käytössä. Kun ruotsalaisia sotilaita lähetettiin Suomeen 1751, talouskomissio ohjeisti kenraalikuvernööri von Rosenia, että Helsingissä piti leipoa niin paljon leipää kuin yhtäjaksoisella leipomisella vain oli mahdollista.⁸³⁷ Helsingin leipomoon kohdistui näin ollen suurempi kuormitus kuin Loviisaan tai Hämeenlinnaan. Näistä kolmesta leipomosta Helsingin leipomo oli kuitenkin huonoimmassa kunnossa ja leivontakapasiteetiltaan alhaisin.

Pienen leipomon korjauksesta ja uuden leipomon rakentamisesta huolimatta Helsingin kruununleipomo ei toiminut tyydyttävällä tavalla. Von Rosen totesi valtiopäiväkertomuksessaan 1751, etteivät puiset leipomorakennukset olleet asianmukaisella tavalla rakennettuja ja ettei leipomon tuotantokyky riittänyt linnoitustyömaan suuriin tarpeisiin.⁸³⁸ Vuosien 1751–1752 valtiopäivät eivät tuoneet muutosta tilanteeseen. Puolustusdeputaatio piti uusien leipomoiden ja myllyjen rakentamista toissijaisena tehtävänä linnoitustöiden rinnalla, minkä näkökulman hyväksyi myös salainen valiokunta.⁸³⁹ Helsingin kruununleipomon kapasiteetti pysyi siten jatkossakin alimitoitettuna tarpeisiin nähden.

Ennen kenraalikuvernöörin virasta luopumistaan von Rosen yritti vielä kerran saada parannusta leipomistilanteeseen keväällä 1753, jolloin hän ehdotti valtaneuvostolle uuden leipomon rakentamista Viaporiin. Von Rosen ei enää tällöin pitänyt Helsingin kaupunkia sopivana paikkana leipomolle, sillä valmis leipä piti kuljettaa meren yli linnoitukseen, mikä oli sekä kallista että vaivalloista. Rakennustyöt ja työvoima olivat vuoteen 1753 mennessä pääosin keskittyneet saarille ja työt mantereella olivat pitkälti seisahtuneet. Lisäksi monet uudet makasiinitilat sijaitsivat Helsingin sijasta Viaporissa. Aloite ei kuitenkaan jostain syystä saanut minkäänlaista huomiota valtaneuvostossa.⁸⁴⁰

Von Rosenin suunnitelma leipomon rakentamisesta Viaporiin oli linnoitussuunnitelmien mukainen. Leipomo oli siksi mainittu jo vuoden 1747 linnoitussuunnitelmassa, vaikka mitään tarkempia yksityiskohtia ei tuolloin laadittukaan.⁸⁴¹ Ehrensvärd otti esille leipomo- ja panimorakennuksen rakentamisen Viaporiin kirjeessään kruununprinssi Aadolf Fredrikille toukokuussa 1750.⁸⁴² Leipomon rakentaminen jäi kuitenkin pitkäksi aikaa taka-alalle ja asiaan palattiin vasta vuonna 1755. Ehrensvärd totesi tuolloin vastauksena valtiokonttorin tiedusteluun Helsingin leipomon kunnosta, että kyseinen leipomo oli vain väliaikainen rakennus, joka pitäisi kahden vuoden sisällä korvata uudella Viaporiin rakennettavalla leipomolla. Aikaisemmin tämän

⁸³⁷ Talouskomission pöytäkirja 16.4.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommissionen 1749, RA.

⁸³⁸ Kenraalikuvernöörin valtiopäiväkertomus 1751, Generalguvernörens i Finland riksdagsrelation R 2989, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

⁸³⁹ Puolustusdeputaation maavaliokunnan pöytäkirja 30.3.1752, 343–345, Lantutskottets protokoll R 2983, Defensionsdeputationen; Salaisen valiokunnan pöytäkirja 15.4.1752, 799, Protokoll R 2956, Sekreta utskottet, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

⁸⁴⁰ Von Rosen KM:lle 21.4.1753, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 15, Skrivelser till K.M:t, RA; Cordes 2006, 42–48. Varastotiloista ks. luku Läänin- ja varastomakasiinien tilat (7.4). Asiaa ei nähtävästi edes käsitelty valtaneuvostossa, sillä kirjeen ainoa käsittelymerkintä on *ad acta* 25.11.1772. Kyseessä on sama kirje, jossa von Rosen esitti uuden myllyn perustamista Helsinkiin.

⁸⁴¹ Ks. luku Viaporin linnoituksen ja päämakasiinin perustamissuunnitelmat (2.3).

⁸⁴² Ehrensvärd Aadolf Fredrikille 31.5.1750 (konsepti), Handlingar och brev till H.K.H D I: 1/vol. 2, Sveaborgs fästnings arkiv, KrA.

rakentamiseen ei ollut ollut aikaa.⁸⁴³ Viaporin kruununleipomo valmistui sittemmin Länsi-Mustasaarelle Pommerin sodan aikana (1757–1762).⁸⁴⁴

Viaporin rakennuskaudella Helsingin leipomo oli tuotantokyvyllään heikoin kruununleipomo Suomessa. Leipomoiden leivänvalmistuskykyyn vaikutti ennen kaikkea käytettävissä olevien leivinuunien määrä. Helsingin kahdessa leipomorakennuksessa oli yhteensä vain viisi uunia, joiden kapasiteetti riitti 15 jauho- tai viljatynnyrin leipomiseen leiväksi vuorokaudessa. Sekä Loviisan että Hämeenlinnan leipomoissa oli molemmissa kuusi uunia, ja niissä pystytettiin leipomaan 18 tynnyriä vuorokaudessa.⁸⁴⁵ Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että esimerkiksi vuonna 1750 Helsingin varastomakasiinissa olleen 7 752 ruistynnyrin leipomiseen olisi mennyt kaupungin kruununleipomossa vähintään 517 päivää jatkuvalla työskentelyllä.⁸⁴⁶

Edes kokonaisuudessaan Suomen kruununleipomoiden kapasiteetti ei ollut kovin suuri. Pelkästään Tukholman kruununleipomossa pystytettiin leipomaan 40 tynnyriä viljaa päivässä, eikä tätäkään pidetty tyydyttävänä. Kun Tukholmassa piti vuonna 1749 leipoa sotavarusteluja varten suuret määrät leipää lyhyessä ajassa, kruunu joutui tukeutumaan kaupungin leipureiden ammattikuntaan.⁸⁴⁷ Toimiakseen vuoden ympäri, päivästä toiseen leipomot tarvitsivat jauhon lisäksi jatkuvasti polttopuuta ja työvoimaa. Näiden saaminen ei ollut itsestään selvää, ja kukin niistä tuotti kruunun viranomaisille tavalla tai toisella päänvaivaa.

5.4.2. Polttopuun hankinta

Polttopuun saatavuuden varmistaminen oli yleinen haaste uuden ajan alun Euroopassa leivottaessa leipää suurille armeijoille. Puuta piti olla riittävästi, ja se piti pystyä kuljettamaan sinne missä leivonta toteutettiin.⁸⁴⁸ Metsävaltaisessa Suomessa puusta ei periaatteessa ollut pulaa, mutta puutavaralle oli niin monta käyttötarkoitusta, että monin paikoin metsävarojen pelättiin jopa loppuvan.

Eteläisellä rannikkoalueella puuta käyttivät suuret määrät ennen kaikkea sahat ja rautaruukit. Lisäksi puuta tarvittiin muun muassa lämmittämiseen ja ruoanlaittoon niin maaseudulla kuin kaupungeissa. Kun Viaporin rakennustyöt alkoivat, puun tarve kasvoi vielä huomattavasti tavallista korkeammaksi. Linnoitustyömaalla puusta tehtiin rakennuksia, pystytettiin rakennustelineitä ja valmistettiin työkaluja. Merikulketuksia varten rakennettiin erikokoisia laivoja. Polttopuuta tarvittiin leipomoiden lisäksi suuret määrät tiiliruukeissa ja kalkanpolttimoiden uuneissa. Puuvarojen

⁸⁴³ Valtionkonttorin pöytäkirja 10.10.1755, 1926–1929, Protokoll A I A:89, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁸⁴⁴ Af Hällström 1986, 33.

⁸⁴⁵ Von Rosen valtiokonttorille 2.5.1751, Expedierade handlingar E 2 A:306, Kansliet, Statskontoret, RA; Von Rosen KM:lle 21.4.1753, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 15, Skrivelser till K.M:t, RA. Lähteistä ei käy ilmi tarkoitettiiniko tynnyreillä viljaa vai jauhoa.

⁸⁴⁶ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1750, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militäräkenskaper efter 1630, RA. Yhdestä tynnyristä jauhoa tuli suurin piirtein yhtä paljon leipää kuin tynnyristä viljaa. Ks. Liite 1.

⁸⁴⁷ Talouskomission pöytäkirja 14.4.1749, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommisionen 1749, RA. Talouskomissio mittasi leivontakapasiteettia viljatynnyreissä.

⁸⁴⁸ Perjés 1970, 8.

vähentäminen koetteli erityisesti rannikkoseutuja. Sisämaassa puuta olisi ollut tarjolla enemmän, mutta sen kuljetus linnoitustyömaalle oli vaikeaa ja kallista.⁸⁴⁹

Helsingin kruununleipomo kärsi polttopuupulasta heti toimintansa alkuvaiheessa, mikä vaikeutti leipomista. Helmikuussa 1748 von Rosen pyysi maaherra Gyllenborgia osoittamaan metsää joltain kruununtilalta leipomon tarpeisiin. Vaikka Espoosta löydettiin sopiva tila puunkaatoa varten, sotilaita ei ehditty saada töihin ennen kevään kelirikkoa. Seurauksena oli polttopuun loppuminen kruununleipomosta. Hakkuuhankkeen kaaduttua polttopuuta jouduttiin ostamaan pitkin Uudenmaan rannikkoa.⁸⁵⁰

Seuraavana vuonna 1749 polttopuun saanti järjestettiin siten kuin jo edellisellä vuonna oli suunniteltu. Uudenmaan rannikolta etsittiin kruununtilojen mailta sopivia metsiä, joista metsätöihin komennetut sotilaat kaatoivat puita. Valmis puutavara piti kuljettaa avoveden aikaan Helsinkiin. Logistiset ongelmat vaivasivat kuitenkin edelleen polttopuun hankkimista. Sotilaiden hakkaamaa puuta oli vaikea ehtiä kuljettaa rannikon lastauspaikoille talvikelien aikaan. Myöskään laivakuljetukset eivät toimineet toivotulla tavalla. Von Rosen pyysi elokuussa 1749 maaherra Gyllenborgia hankkimaan kaksi laivaa kuljettamaan polttopuuta Helsingin leipomon tarpeisiin Espoon Matinkylästä ja Soukasta. Kun laivoja ei vielä kuukauden päästä ollut saatu hankittua, vaarana oli, ettei polttopuuta ehdittäisi kuljettaa Helsinkiin ennen purjehduskauden päättymistä ja talven tuloa. Tämä puolestaan uhkasi jälleen päättää jatkuvan leivontatyön kruununleipomossa.⁸⁵¹

Linnoitustöiden alkuvaiheessa koetuista haasteista huolimatta polttopuun hankintavaikeuksia ei pidetty kovin pahoina. Kun talouskomissio pohti vuonna 1751, pitäisikö Suomeen tuoda Tukholmasta jauhoa vai valmista leipää, päätöksessä kallistuttiin jauhon puolelle juuri polttopuun suhteellisen hyvän saatavuuden vuoksi. Helsingissä polttopuuta katsottiin olevan saatavilla paremmin kuin Tukholmassa, minkä vuoksi myös leipominen kannatti toteuttaa siellä.⁸⁵² Helsingin ympäristössä oli koko Viaporin rakennuskauden ajan 1748–1756 lukuisia metsätyömaita, joilta kruunu hankki muun puutavaran ohessa polttopuuta linnoitustyömaan tarpeisiin.⁸⁵³

5.4.3. Leipurit ja muu työvoima

Kruununleipomoissa piti olla työvoimana henkilöitä, jotka osasivat leipoa oikealla tavalla kuivaleipää. Leipureita tarvittiin ensimmäisenä Helsingissä, jonka leipomo saatiin toimintakuntoon jo loppuvuodesta 1747. Kaupungissa ei kuitenkaan ollut yhtään leipurimestaria tai edes kisälliä. Myöskään Turusta ei ollut saatavilla leipureita,

⁸⁴⁹ Gustafsson 2012b, 183–201.

⁸⁵⁰ Von Rosen Gyllenborgille 20.2.1748, 254–254v, (Ea:40) 5.4.1748, 347–350 (Ea:40) ja Raaseporin läntisen kihlakunnan kruununvouti Gyllenborgille 27.4.1748, 1270–1278v (Ea:43), Kirjeasiakirjat; Gyllenborg von Rosenille 7.6.1748, 529v–531v (konsepti), Kirjekonseptit Da:18, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

⁸⁵¹ Von Rosen Carpelanille 16.1.1749, 89–90, 1.4.1749, 262–263, 8.5.1749, 415–416v ja von Rosen Gyllenborgille 10.8.1749, 634–636v, 2.9.1749, 677–677v, Kirjeasiakirjat Ea:45 I, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

⁸⁵² Talouskomission pöytäkirja 11.7.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommissionen 1749, RA.

⁸⁵³ Gustafsson 2012b, 186–192.

minkä vuoksi tarvittavat kaksi leipurinkisälliä jouduttiin palkkaamaan Tukholmasta asti.⁸⁵⁴

Enempää leipurinkisällejä Suomen kruununleipomoihin ei saatu vähään aikaan. Säästääkseen kruunun varoja von Rosen ehdotti valtaneuvostolle marraskuussa 1747, että Helsingin leipurinkisällit kouluttaisivat neljä tykistösoitasta leipureiksi. Toinen kisälleistä ja kaksi sotilasta voitaisiin siten lähettää Hämeenlinnaan. Näin Suomessa selvitettäisiin vain kahdella leipurinkisällillä. Loviisan leipomon tarpeita ei vielä tällöin huomioitu. Kun Tukholmasta lähetetyt leipurinkisällit joutuivat väärinkäytösten vuoksi linnaoikeuden eteen syksyllä 1748, suunnitelmalta putosi pohja pois. Helsingin kruununleipomon toiminta jouduttiin uskomaan linnoitusväessä kirvesmiehenä toimineelle entiselle leipurinkisällille Johan Werdtille. Hän oli siten ainoa kruunun palveluksessa ollut leipuri Suomessa samaan aikaan kun linnoitustyöt alkoivat, sotaväen muonitushaasteet kasvoivat ja kaikki kolme kruununleipomoa oli saatu vihdoin kuntoon.⁸⁵⁵

Tukholmasta jouduttiin lähettämään Suomeen lisää leipureita, jotka palkattiin pääkaupungin leipurinkisällien joukosta.⁸⁵⁶ Kahdesta Suomeen saapuneesta kisällistä ainakin toinen sijoitettiin Loviisaan, missä työskenteli vuonna 1749 kaksi kisälliä. Näin Loviisan leipomo saatiin työvoiman osalta kuntoon. Kun linnoitustöiden painopiste siirtyi vuonna 1750 Helsinkiin, myös leipomotoimintaa keskitettiin sinne. Loviisasta lähetettiin yksi kisälli Helsinkiin, jossa oli tämän jälkeen kaikkiaan kolme leipuria. Loviisan kassalaskelman palkkamaksujen mukaan Loviisaan jäi silti kaksi kisälliä.⁸⁵⁷ Yhteensä leipureita näyttää olleen kruununleipomoissa viisi vuoteen 1751 asti. Hämeenlinnassa ei ilmeisesti ollut vielä yhtään varsinaista leipuria.

Leipomot toimivat vähimmäistyövoimalla ja lisää leipureita tarvittiin. Von Rosen pyysi toukokuussa 1751, että Tukholmasta lähetettäisiin vielä neljä uutta kisälliä Suomeen. Tukholman leipurien ammattikunta valitsi heidät kruunun puolesta. Kahdella kisällillä oli jo kertynyt 5–6 vuoden ajalta työkokemusta Tukholman kruununleipomosta. Vaikka toiset kaksi kisälliä olivat työskennelleet tavallisten leipurimestarien luona, kaikki neljä olivat ammattikunnan mukaan tottuneita leipomaan kuivaleipää ja korppua. He saivat palkkaa aikaisempien leipureiden tapaan 16 hopeataaleria kuukaudessa. Kisälleistä kaksi piti lähettää Hämeenlinnaan ja toiset kaksi

⁸⁵⁴ Von Rosen KM:lle 8.7.1747, 24.11.1747, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 27.10.1747, 793v, Riksrädsprotokoll A I aa:32, Krigsexpeditionen, RA.

⁸⁵⁵ Von Rosen KM:lle 24.11.1747, 26.9.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, 5, Skrivelser till K.M:t, RA; Von Rosen valtiokonttorille 26.9.1748, Expedierade handlingar E 2 A:293, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁸⁵⁶ Valtiokonttorin pöytäkirja 17.10.1748, 2404–2405, Protokoll A I A: 75; Von Rosen valtiokonttorille 26.9.1748, Expedierade handlingar E 2 A:293, Kansliet, Statskontoret, RA. Leipurin kisällit olivat Johan Kleino ja Johan Oos. Heidät oli valtiokonttorin pyynnöstä valinnut Tukholman leipurien ammattikunta.

⁸⁵⁷ Tosite leipurien palkoista 27.1.1750 ja von Rosen Weckströmille 26.2.1750, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43; Tosite leipurien palkoista 30.12.1749 ja Loviisan varastomakasiinin kassalaskelma 1750, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1747–1750 vol. 45.1, Strödda militäreräkenskaper efter 1630, RA. Helsingissä työskenteli vuonna 1750 molemmat Tukholmasta tulleet kisälli Johan Kleino ja Johan Oos sekä kirvesmiehestä leipuriksi siirtynyt Johan Werd.

Loviisaan.⁸⁵⁸ Hämeenlinnan osalta suunnitelma piti ja siellä työskenteli kaksi leipurinkisälliä vuodesta 1751 alkaen.⁸⁵⁹ Toiset kaksi Tukholmasta lähetettyä kisälliä jäivät Helsinkiin, ja Loviisassa työskenteli vain yksi siellä jo ennestään ollut kisälli.⁸⁶⁰

Suomen kruununleipomoiden toiminta oli siten Tukholmasta lähetettyjen leipurien varassa. Pääsyyinä tähän oli todennäköisesti vaikeus saada kuivaleivän valmistuksen osaavia leipureita Suomesta, mutta siihen on varmasti vaikuttanut myös työvoiman parempi tarjonta pääkaupungissa. Tukholman leipureista viranomaiset saattoivat yhdessä leipurien ammattikunnan kanssa valita, keitä he halusivat Suomen kruununleipomoihin lähettää.

Kruununleipomot saatiin kokonaan miehitettyä ammattitaitoisen työvoiman osalta vasta vuonna 1751 eli samaan aikaan, jolloin ruotsalaiset sotilaat aloittivat työnsä Suomessa. Näiden muonittamiseksi Ruotsista tuotiin suuret määrät jauhoa, josta piti pystyä valmistamaan leipää. Tämä edellytti kruununleipomoiden tuotantokyvyn tehostamista, mikä näkyi tarpeena lisätä kisällien määrää. Niin kauan kuin leivän tarve oli suuri, leipomoiden toiminta ei saanut kärsiä henkilökunnan puutteesta. Kesällä 1752 kahden leipurinkisällin pyytäessä eroa tähän suostuttiin vain ehdollisesti. He saivat eron vasta, kun leipomot tulisivat toimeen ilman heidän työpanostaan.⁸⁶¹

Leipurinkisällit eivät olleet ainoa työvoima kruununleipomoissa. Vaikka kisällit ohjasivat leipomista, varsinaisen työn tekivät pitkälti sotilaat. Suurin osa heistä oli vain apumiehiä, mutta näiden joukossa oli myös leipurintaitoisia henkilöitä. Erityisesti värvätyihin joukkoihin kuului monia miehiä, jotka olivat entisiä kisällejä ja harjoittaneet siten ennen sotilasuraa käsityöammatteja.⁸⁶² Armeijan omat leipurinkisällit selittivät osaltaan sen, miksi kruununleipomot pystyivät toimimaan suhteellisen hyvin, vaikka varsinaisia leipureita oli enimmilläänkin vain muutamia. Leipurintaitoiset sotilaat olivat kruunulle työvoimareservi, johon saatettiin tarvittaessa turvautua. Kun vuonna 1754 Loviisan kruununleipomossa vähennettiin leipomista ja irtisanottiin toinen kahdesta kisällistä, valtiokonttori ei pitänyt lisätyövoiman saamista jatkossa ongelmana. Jos leipureita tarvittaisiin myöhemmin lisää, valtiokonttori arvioi, että värvätyistä varuskuntajoukoista saataisiin kyllä avuksi joku leipomistaitoinen mies.⁸⁶³

Sotilaiden työpanos leipomoissa käy kuvaavasti ilmi Loviisan varastomakasiinin vuoden 1749 kirjanpitoon sisältyvistä leivontapalkkaluetteloista. Loviisan leipomo oli kyseisenä vuonna jatkuvassa käytössä tammikuusta joulukuuhun. Alkuvuodesta töihin oli määrätty sotilaita Turun läänin jalkaväkirykmentistä ja toukokuusta alkaen Hämeen läänin jalkaväkirykmentistä. Useimmiten leipomoihin oli komennettu yksi aliupseeri ja yhdeksän sotamiestä, mutta keväällä töissä oli lyhyen aikaa peräti 18

⁸⁵⁸ Valtiokonttorin pöytäkirjat 16.5.1751, 880–882, 29.5.1751, 930, Protokoll A I A:80; Von Rosen valtiokonttorille 2.5.1751, Expedierade handlingar E 2 A:306, Kansliet, Statskontoret, RA; Talouskomission pöytäkirja 29.5.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommisionen 1749, RA. Leipurit olivat Gabriel Scherping, Olof Löfgren, Johan Skagerholm ja Anders Sewrin.

⁸⁵⁹ Kenraalikuvernöörin valtiopäiväkertomus 1751, Generalguvernörens i Finland riksdagsrelation R 2989, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA; Von Rosen KM:lle 23.3.1753, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 15, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁸⁶⁰ Valtiokonttorin pöytäkirjat 12.8.1752, 1083–1084, 16.5.1754, 830–831, Protokoll A I A:83, 86, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁸⁶¹ Valtiokonttorin pöytäkirja 12.8.1752, 1083–1084, Protokoll A I A:83, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁸⁶² Värvätyjen joukkojen käsityöläisten määrästä ks. Screen 2010, 127–129, 262–267. Viaporiin 1700-luvun lopulla sijoitettuun Leskikuningatteren henkirykmenttiin kuului 1784–1805 jatkuvasti 1–5 leipurintaitoista sotilasta.

⁸⁶³ Valtiokonttorin pöytäkirja 9.8.1754, 1367–1369, Protokoll A I A:87, Kansliet, Statskontoret, RA.

sotilasta. Leipomossa työskenteli tavallisten sotamiesten lisäksi kaksi entistä leipurinkisälliä, tykistösoitilaat Johan Sundström ja Helvert Tengman. He saivat lisäpalkkaa kaksi kertaa niin paljon kuin muut: neljä hopeaäyriä päivältä muiden saadessa kaksi hopeaäyriä.⁸⁶⁴ Vastaava tilanne oli myös Helsingin leipomossa, jossa työskenteli varsinaisten kisällien lisäksi aliupseeri, tykistösoitilaita ja ruotusotamiehiä.⁸⁶⁵

Kokonaisuudessaan leipomoiden työvoimasta voi todeta, että kaikki leipää leiponeet henkilöt kuuluivat kruunun omaan väkeen. Kruunu maksoi suoraan palkan niin leipurinkisällille kuin leipurintaitoisille sotilaille ja muille apumiehillekin. Yhtäkään kruununleipomoa Suomessa Viaporin rakennuskaudella ei ollut luovutettu yrittäjän hoidettavaksi. Tämä olisi ollut hyvin vaikeaa 1700-luvun puolivälin Suomessa, jossa leipureita oli vain vähän saatavilla. Kruunun etuna oli, että se pystyi kontaktiensa ja resurssiensa avulla rekrytoimaan ja kuljettamaan tarvitsemansa leipurit Tukholmasta eri puolilla Suomea sijaitseviin leipomoihin. Kruunu muun muassa vuonna 1751 huoletti ilmaiseksi kisällien kuljetuksesta Suomeen.⁸⁶⁶

Oman työväen käyttö oli kruunulle myös suhteellisen edullista. Tykistöön kuuluneet leipurinkisällit saivat kuukaudessa 3,75 hopeataalerin lisän tavalliseen sotamiehen palkkaansa, kun leipurinkisällin kuukausipalkka oli 16 hopeataaleria. Tavalliset sotamiehet työskentelivät vieläkin halvemmalla, kun näille tarvitsi maksaa tavallisen palkan lisäksi vain 1,88 hopeataaleria kuukaudessa.

5.5. Valmistetun jauhon, leivän ja ryyrien määrä

5.5.1. Jauho

Jauhon, leivän ja ryyrien valmistamisen onnistumisesta sekä toiminnan jakaantumisesta eri tuottajien välille on saatavissa parhaiten tietoa varastomakasiinien muonälaskelmista. Helsingin varastomakasiinista muonälaskelmat ovat käytettävissä ainoastaan vuosilta 1750–1751 ja 1753. Loviisan makasiinin osalta tilanne on hieman parempi: muonälaskelmia on vuosilta 1748–1752. Hämeenlinnasta ei ole säilynyt yhtään varsinaista muonälaskelmaa. Turusta on sen sijaan muonälaskelmia vuosilta 1748–1755 eli lähes koko tutkimusajanjaksolta. Kun käytettävissä olevien muonälaskelmien tiedot yhdistetään muihin lähteisiin, voidaan saada varsin hyvä kuva siitä, miten viljan jauhaus ja leivän leipominen toteutuivat Suomessa Viaporin rakennuskaudella.

Sotilaille jaettiin muona-annoksina pääosin leipää ja vähemmässä määrin jauhoa sekä ryynejä. Huoltoviranomaisten päätavoitteena oli siten valmistaa leipää, jota saatiin kruunun oman tuotannon lisäksi jakamalla viljaa väestölle leivottavaksi. Toisin

⁸⁶⁴ Tositteet leivontapalkoista 5.2.–23.12.1749, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1747–1750 vol. 45.1, Strödda militäräkenskaper efter 1630, RA.

⁸⁶⁵ Tositteet leivontapalkoista 26.2.–30.11.1750, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militäräkenskaper efter 1630, RA.

⁸⁶⁶ Valtiokonttorin pöytäkirja 16.5.1751, 880–882, 29.5.1751, 930, Protokoll A I A:80, Kansliet, Statskontoret, RA.

sanottuna kaikkea leipää ei valmistettu kruunun omista jauhovarastoista. Jos kaikki leipä olisi valmistettu talonpoikien ja porvarien avulla eikä sotilaille olisi annettu jauhoa, kruunun varastoihin ei olisi tarvinnut hankkia ollenkaan jauhoa. Jauhoa tarvittiin vain kruunun omaan leiväntuotantoon ja sotilaiden saamaan jauhoannokseen. Varastoihin kerätyn jauhon määrä ei siten yksinään kerro siitä, miten hyvin leivän valmistus onnistui.

Leipomiseen kruununleipomoissa valmistauduttiin vuosina 1747–1748 ostamalla huomattavat määrät ruisjauhoa varastoon.⁸⁶⁷ Lisäksi kruunu valmisti jauhoa ainakin Vanhankaupungin myllyissä, mistä ovat osoituksena Helsingin maistraatin valitukset myllyjen käytöstä.⁸⁶⁸ Ilman Helsingin varastomakasiinin muonalaskelmaa on kuitenkin vaikeaa arvioida, millaisista jauhomääristä oli kyse. Todennäköisesti Helsingissä valmistettiin jauhoa pääosin käytettäväksi paikallisessa kruununleipomossa. Helsingissä jauhettiin ja leivottiin myös Loviisan varastomakasiinin viljaa ennen kuin viimeksi mainittuun paikkaan saatiin oma leipomo.⁸⁶⁹

Loviisasta ensimmäinen muonalaskelma on vuodelta 1748, ja siitä käy ilmi, että kruunu jauhatti noin 820 tynnyriä ruista 11 000 leiviskäksi jauhoa Forsbyn myllyssä.⁸⁷⁰ Tämän jauhomäärän merkityksen voi suhteuttaa siihen, että Stiernstedtin arvion mukaan 970 tynnyriä viljaa riitti leivottuna tuskin 20 päiväksi kaikille Suomen rykmenteille.⁸⁷¹ Kun jauhoa myös ostettiin suuret määrät, jauhovarastot kasvoivat vuoden aikana. Loviisan makasiinissa oli ollut vuoden 1747 jäljiltä vain 1 200 leiviskää jauhoa, mutta vuodelle 1749 jäi noin 13 000 leiviskää.⁸⁷² Jauhon merkitys kasvoi, kun Loviisan kruununleipomo oli saatu toimintakuntoon vuoden 1748 loppuun mennessä.

Seuraavina vuosina Loviisan varastomakasiiniin saatiin ruisjauhoa pääosin valmistamalla sitä myllyissä. (kaavio 5.1). Loviisaan tuotiin lisäksi huomattavat määrät jauhoa ensin Porvoon makasiinista vuosina 1748–1749 (11 600 leiviskää) ja sitten Helsingin makasiinista vuonna 1751 (14 800 leiviskää). Porvoosta tuotu jauho oli ilmeisesti ostettu samasta kaupungista. Vuonna 1750 Loviisan makasiiniin ei tullut uutta jauhoa, koska linnoitustyöt keskittyivät tuolloin lähes yksinomaan Helsinkiin. Vuosina 1751–1752 Loviisan makasiinissa tarvittiin jälleen suuret määrät jauhoa, koska linnoitustoihin saapuneet ruotsalaiset rykmentit olivat ympärivuotisesti kruunun muonituksen varassa. Vuonna 1752 valmistetun jauhon määrää oli poikkeuksellisen suuri. Sen valmistaminen olikin mahdollista vain hyödyntämällä neljää eri myllyä: Loviisan kruununmylly sekä Forsbyn, Strömforsin ja Billnäsin myllyjä.⁸⁷³

⁸⁶⁷ Ks. ostetun jauhon määrä taulukosta 4.6.

⁸⁶⁸ Helsingin maistraatti Carpelanille 17.9.1748, 420, Kirjeasiakirjat Ea:42, Uudenmaan läänin-hallituksen kanslia, KAH.

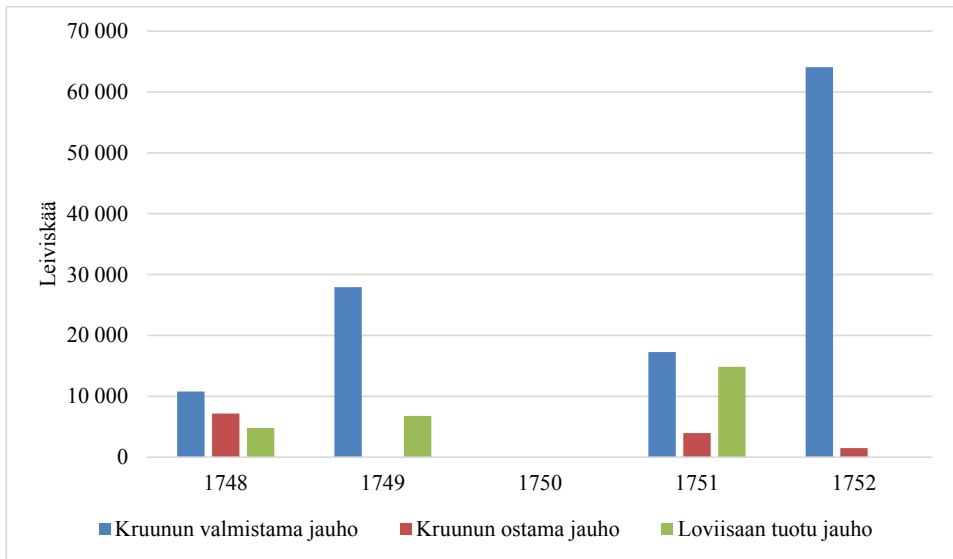
⁸⁶⁹ Von Rosen Gyllenborgille 29.6.1747, 191–191v, Kirjeasiakirjat Ea:35, Uudenmaan läänin-hallituksen kanslia, KAH.

⁸⁷⁰ Loviisan varastomakasiinin muonalaskelman muunnososio 1748, Provianträkning G I:7/vol. 35, Lovisa fästnings arkiv, KrA.

⁸⁷¹ Stiernstedt Gyllenborgille 20.4.1747, Kirjeasiakirjat Ea:35, Uudenmaan läänin-hallituksen kanslia, KAH.

⁸⁷² Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1748, Provianträkning G I:7/vol. 35, Lovisa fästnings arkiv, KrA.

⁸⁷³ Kaavion 5.1 lähteet.

Kaavio 5.1: *Loviisan varastomakasiinia varten valmistettu, ostettu ja tuotu ruisjauho 1748–1752*⁸⁷⁴

Vain pieni osa kruunun Suomen kaupungeista ostamasta jauhosta päätyi Loviisan varastomakasiiniin. Kruunu osti vuosina 1747–1752 yhteensä ainakin 173 000 leiviskää jauhoa, mutta Loviisaan suora osuus oli tästä vain vajaa 13 000 leiviskää (noin 7 %).⁸⁷⁵ Vaikka Porvoosta tuotu jauho laskettaisiin mukaan, ostetun jauhon määrä on Loviisassa vain 24 600 leiviskää (14 %). Tämän perusteella voidaan päätellä, että suurin osa ostetusta jauhosta vietiin Helsingin varastomakasiiniin, vaikka tätä ei voidakaan varmistaa Helsingin muonalaskelmien puuttuessa vuosien 1747–1749 osalta. Päätelmä saa kuitenkin vahvistusta Turun varastomakasiinin muonalaskelmista, joista ilmenee, että Turusta kuljetettiin Helsinkiin yhteensä 22 850 leiviskää ostettua jauhoa 1748–1749.⁸⁷⁶ Myös Porvoosta tuotiin jauhoa Helsinkiin samoina vuosina.⁸⁷⁷

⁸⁷⁴ Lähteet: Loviisan varastomakasiinin muonalaskelmat otteineen 1748–1749, Provianträkningar G I: 7/vol. 35, Lovisa fästnings arkiv, KrA; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1747–1751 vol. 45.1–45.2; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1752, Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

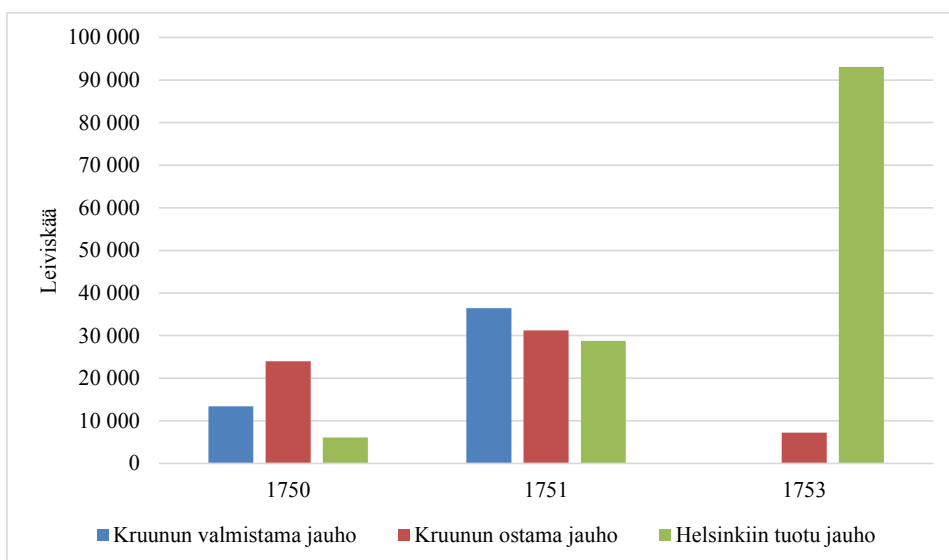
⁸⁷⁵ Ostetun jauhon määrä vuosilta 1747–1751 taulukosta 4.6. Vuoden 1752 osalta ks. Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1752, Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

⁸⁷⁶ Turun varastomakasiinin muonalaskelmat 1748–1749, Tositekirja 7596: 946v–948, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

⁸⁷⁷ Von Rosen Gyllenborgille 9.5.1748, 436–437 ja Carpelanille 3.6.1749, 469–469v, Kirjeasiakirjat Ea:45 I, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH. Vuodelta 1748 olevasta kirjeestä käy ilmi, että Porvoosta siirrettiin 250 tynnyriä ruista ja ruisjauhoa Helsinkiin. Vuonna 1749 puolestaan Porvoosta siirrettiin Helsinkiin ainakin 405 tynnyriä ruisjauhoa. On kuitenkin mahdollista, että siirtoja oli enemmän.

Ensimmäinen käytettävissä oleva Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma on vuodelta 1750. Sen mukaan varastossa oli vuoden 1749 jäljiltä noin 25 600 leiviskää jauhoa.⁸⁷⁸ Edellisinä vuosina jauhoa oli siten valmistettu, tuotu ja ostettu niin paljon, että sitä oli jäänyt varsin hyvin varastoon myöhempää käyttöä varten. Töiden keskityessä vuonna 1750 Helsinkiin jauhoa tarvittiinkin siellä paljon, minkä vuoksi jauhon ostamista ja valmistamista jatkettiin (kaavio 5.2). Lisäksi Porvoon makasiinista tuotiin jonkin verran lisää jauhoa Helsinkiin. Kun ruotsalaiset joukot saapuivat linnoitustöihin vuonna 1751, jauhon tarve nousi merkittävästi. Ruisjauhoa valmistettiin tuolloin Billnäsän ja Åminnen myllyissä noin 36 400 leiviskää, ja lähes yhtä suuri määrä ostettiin Porvoosta.⁸⁷⁹

Jauho ei olisi kuitenkaan riittänyt sotaväen muonitukseen ilman huomattavaa tuontia Ruotsista vuonna 1751. Ruotsista tuotiin tuolloin lähes 29 000 leiviskää jauhoa Helsingin varastomakasiiniin. Vuodelle 1752 varastoon jäi noin 25 100 leiviskää jauhoa, mikä tarkoittaa, että vajeusta olisi ollut ilman tuontia noin 4 000 leiviskää.⁸⁸⁰

Kaavio 5.2: *Helsingin varastomakasiinia varten valmistettu, ostettu ja tuotu ruisjauho 1750–1751 ja 1753*⁸⁸¹

⁸⁷⁸ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1750, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

⁸⁷⁹ Kaavion 5.2 lähteet.

⁸⁸⁰ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

⁸⁸¹ Lähteet: Helsingin varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA; Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1753, Provianträknningar vid Helsingfors proviantmagasin 1750–1808 G II:2/vol. 32, Helsingfors fästningsarkiv, KrA.

Vaikka Helsingistä ei ole säilynyt vuoden 1752 muonalaskelmaa, muista lähteistä voidaan päätellä, ettei jauhoa tuolloin ostettu lisää tai tuotu Ruotsista.⁸⁸² Todennäköisesti uutta jauhoa saatiin silti jauhattamalla viljaa myllyissä. Vuoden aikana varastot käytettiin niin pitkälti loppuun, että seuraavana vuonna uudet mittavat jauhokuljetukset Ruotsista olivat välttämättömiä. Ruotsalaiset joukot oleskelivat edelleen maassa ja jauhon tarve pysyi suurena. Vuonna 1753 Ruotsista tuotiin peräti 93 000 leiviskää (790 000 kg) jauhoa Helsinkiin. Kun samalla toteutettiin yhtä mittavat viljan siirrot Ruotsiin, vilja- ja jauhovarastojen kokonaismäärä pysyi tuonnista huolimatta lähes ennallaan. Tuonnin avulla vilja vain muutettiin jauhoksi, kun Suomessa ei tähän riittävän hyvin kyetty jauhatusvaikeuksien vuoksi. Vuodelle 1754 jauhoa jäi vielä 54 000 leiviskää eli lähes puolet vuoden aikana makasiiniin kertyneestä jauhomäärästä.⁸⁸³

Muonalaskelmien tiedot osoittavat, että kruunu ei saanut läheskään tarpeeksi jauhoa pelkästään jauhattamalla viljaa Suomen etelärannikon myllyissä. Helsingin ja Loviisan varastomakasiineihin saatiin säilyneiden muonalaskelmien tietojen mukaan jauhoa yhteensä 385 000 leiviskää vuosina 1748–1753. Tästä määrästä kruunu oli valmistanut myllyissä vain 170 000 leiviskää eli vajaa puolet. Riittävä jauhon saanti pystyttiin varmistamaan ainoastaan ostamalla jauhoa kaupungeista ja tuomalla sitä Ruotsista. Merentakaisen tuonnin osuus oli 122 000 leiviskää eli noin kolmasosa koko jauhomäärästä. Helsinki oli rakennuspaikoista tärkeämpi, minkä vuoksi sinne kerättiin varastoon enemmän jauhoa kolmena vuotena (1750–1751, 1753) kuin Loviisaan viitenä vuotena (1748–1752).⁸⁸⁴

5.5.2. Leipä

Kokoamalla suuret jauhovarastot kruunu varmisti leipomoiden toiminnan Helsingissä ja Loviisassa. Hämeenlinnan leipomo oli kaukana sisämaassa, eikä siitä siksi juuri ollut hyötyä linnoitustyöväen muonituksessa. Leivän valmistusta leipomoissa voidaan tarkastella samalla tavoin kuin viljan jauhatusta muonalaskelmien tietojen avulla. Ensimmäisinä rakennusvuosina leipää saatiin pääosin hyödyntämällä talonpoikien ja porvarien leipomisvelvollisuutta. Tämä oli välttämätöntä, koska leipomoita tuolloin vasta kunnostettiin, eikä kruunu siksi vielä tarvinnut jauhoa omaan leiväntuotantoon.

Vuonna 1747 leipää leivottiin uhkaavaa Venäjän vastaista sotaa varten. Leipomisooperaation mittakaavasta ja onnistumisesta on varsin hyvät tiedot kenraalikuvernööri von Rosenin valtaneuvostolle lähettämän kirjeen liitteenä olevassa arvioissa Suomen vilja- ja muonavarastoista. Kirje on lähetetty heinäkuussa, mikä tarkoittaa, että leipominen oli jo pääosin ehditty toteuttaa, mutta samoihin aikoihin aseisiin kutsutut rykmentit eivät olleet vielä juurikaan kuluttaneet varastoja. Suurin leipämäärä oli

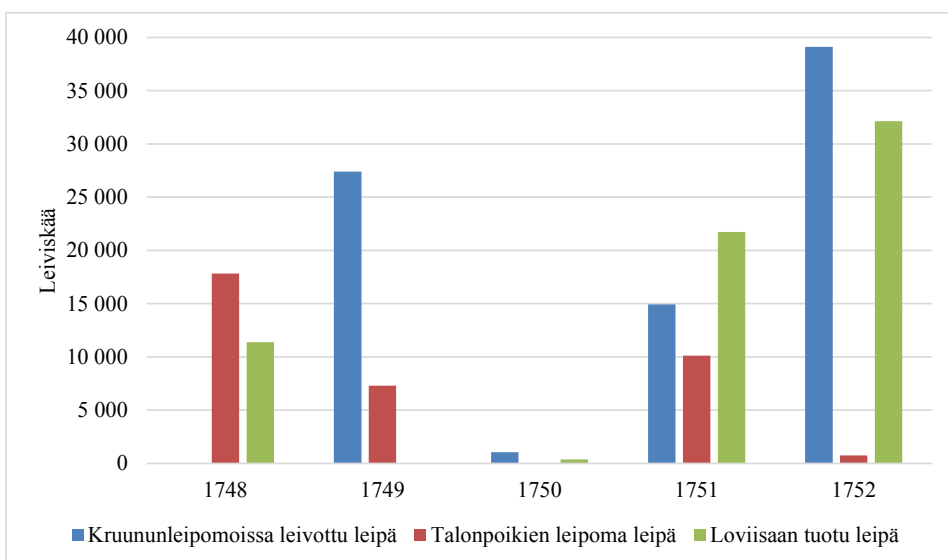
⁸⁸² Valtiokonttorin pöytäkirja 24.4.1752, 559, Protokoll A I A:82, Kansliet, Statskontoret, RA; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 29.10.1752, 680–681v, Riksrådsprotokoll A I aa:42, Krigsexpeditionen, RA.

⁸⁸³ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1753, Provianträkningar vid Helsingfors proviantmagasin 1750–1808 G II: 2/vol. 32, Helsingfors fästningsarkiv, KrA.

⁸⁸⁴ Kaavioiden 5.1–5.2 lähteet. Kokonaisjauhomäärästä on vähennetty Helsingin ja Loviisan keskinäiset jauhon siirrot.

leivottu Turun makasiiniin: 20 000 leiviskää. Helsinkiin oli saatu varastoon noin 6 400 leiviskää ja Porvooseen 4 800 leiviskää. Vasta perustetussa Loviisassa leipää oli vain 700 leiviskää, mutta tämän lisäksi Kymenkartanon ja Savon läänin maaseudulla oli leivottu 14 300 leiviskää. Yhteensä leipää oli saatu koottua noin 46 000 leiviskää.⁸⁸⁵

Loviisan varastomakasiinissa vuonna 1748 leivän saanti perustui edelleen pääosin talonpoikien leipomistyöhön (kaavio 5.3). Leipää saatiin lisäksi tuomalla sitä Porvoosta, jonka makasiinista ruista oli jaettu talonpojille leivottavaksi.⁸⁸⁶ Loviisan kruununleipomon valmistuttua samana vuonna leipominen keskitettiin suurelta osin sinne. Suurimmillaan leipomon tuotto oli vuonna 1752, jolloin kuivaleipää valmistui noin 36 400 leiviskää ja pehmeää leipää 3 500 leiviskää. Talonpoikia käytettiin silti apuna leivonnassa, mikä viittaa siihen, ettei leipomon jauhatuskapasiteetti riittänyt linnoitustyöväen tarpeisiin. Osaltaan se kertoo kuitenkin myös siitä, että kruunu pyrki näin välttämään haastavaa viljan jauhatusta, sillä talonpojat sekä jauhoivat että leipoivat saamansa viljan.

Kaavio 5.3: Loviisan varastomakasiinia varten leivottu ja tuotu leipä 1748–1752⁸⁸⁷

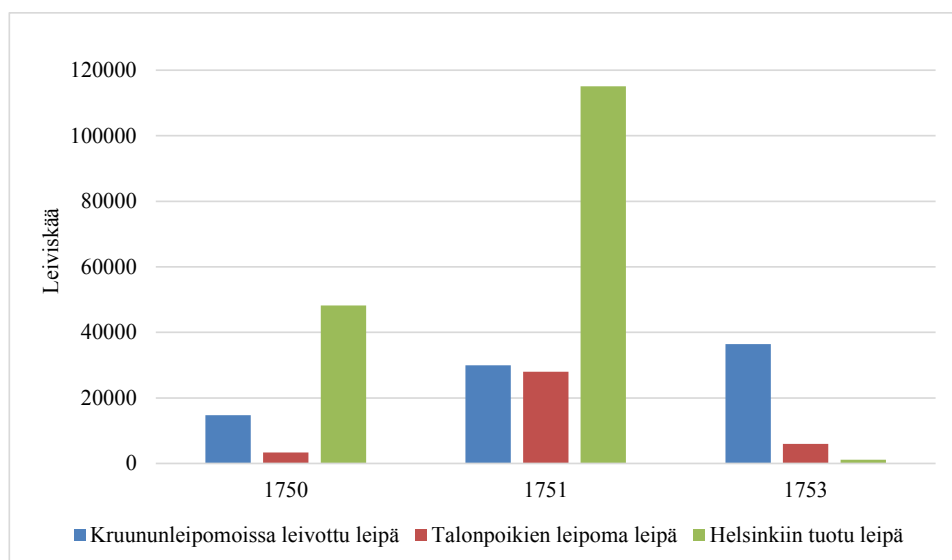
⁸⁸⁵ Von Rosen KM:lle 19.7.1747, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA. Arviossa ei ole eritelty, mikä osa leivästä oli leivottu kaupungeissa ja mikä maaseudulla. Myös Hämeessä ilmeisesti leivottiin, vaikka tätä ei olekaan kirjattu kyseiseen arvioon. Maaherra Gyllenborg ilmoitti nimittäin von Rosenille kesäkuussa 1747, että Hämeenlinnan makasiinista oli toimitettu leivottavaksi 500 tynnyriä ruista (vastasi noin 5 500 leiviskää leipää). Gyllenborg von Rosenille 7.6.1747 (konsepti), Kirjekonseptit Da:17, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

⁸⁸⁶ Porvoon kihlakunnan kruununvouti Gyllenborgille 25.2.1748, 677–678v, Kirjeasiakirjat Ea:42, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

⁸⁸⁷ Lähteet: Loviisan varastomakasiinin muonalaskelmat otteineen 1748–1749, Provianträkningar G I:7/vol. 35, Lovisa fästnings arkiv, KrA; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1747–1751 vol. 45.1–45.2; Loviisan varastomakasiinin

Ruotsalaisten joukkojen saavuttua töihin Loviisan varastoja kartutettiin huomattavalla leivän tuonnilla. Vuosina 1751–1752 tuodusta leivästä 80 % oli peräisin Helsingistä. Ruotsista tuotiin suoraan Loviisaan vain 8 900 leiviskää, ja siitäkin yli puolet koostui ruotsalaisten sotilaiden kuljetuksista yli jääneestä merimuonasta. Loviisan makasiini olikin tuolloin leivän suhteen suurelta osin Helsingin makasiinin varassa.⁸⁸⁸

Helsingin varastomakasiinista on säilynyt ajalta ennen ruotsalaisten sotilaiden saapumista vain vuoden 1750 muonalaskelma. Sen mukaan tuona vuonna Helsingin kruununleipomoissa leivottiin vain 14 700 leiviskää, eikä talonpoikienkaan osuus leivonnasta ollut kuin 3 300 leiviskää (kaavio 5.4). Pääosa makasiiniin kerätystä leivästä oli tuontitavaraa Loviisasta, Turusta, Porvoosta, Forsbystä ja Helsingin pitäjän kirkonkylästä (yhteensä 42 200 leiviskää). Valtaosa tuontileivästä oli peräisin Loviisasta, jonka varastoja tyhjennettiin, kun linnoitustyöt keskittyivät vuonna 1750 Helsinkiin. Tilanne oli siis sama kuin jauhון suhteen. Muista paikoista tuotu leipä oli talonpoikien leipomaa.⁸⁸⁹

Kaavio 5.4: Helsingin varastomakasiinia varten leivottu ja tuotu leipä 1750–1751 ja 1753⁸⁹⁰

muonalaskelma 1752, Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militäräkenskaper efter 1630, RA.

⁸⁸⁸ Kaavion 3 lähteet.

⁸⁸⁹ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1750, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militäräkenskaper efter 1630, RA.

⁸⁹⁰ Lähteet: Helsingin varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militäräkenskaper efter 1630, RA; Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1753, Provianträknningar vid Helsingfors proviantmagasin 1750–1808 G II:2/vol. 32, Helsingfors fästningsarkiv, KrA.

Vastaavia Suomen sisäisiä leipävarastojen siirtoja Helsinkiin oli ollut myös edellisinä vuosina. Leipää valmistettiin erityisesti Turussa, josta sitä siirrettiin Helsinkiin 23 200 leiviskää vuosina 1748–1749. Porvarit olivat leiponeet tästä leivästä noin kolmasosan ja talonpojat loput kaksi kolmasosaa. Lisäksi leipää oli tuotu 2 700 leiviskää syksyllä 1747 Pohjanmaalta Turkuun, josta se kuljetettiin edelleen Helsinkiin.⁸⁹¹ Pohjanmaalta tuotiin jonkin verran leipää myös suoraan Helsinkiin vuonna 1749.⁸⁹²

Suomen sisäisten siirtojen ohella leipää tuotiin vuonna 1750 Helsinkiin myös Ruotsin puolelta, Sundsvallin makasiinista. Kyse oli vielä tuolloin vain noin 6 000 leiviskän määrästä.⁸⁹³ Varsinainen leivän tuonti Ruotsista ajoittui vuoteen 1751, jolloin Tukholmasta, Göteborgista, Norrköpingistä ja Karlskronasta tuotiin yhteensä 94 000 leiviskää (800 000 kg) leipää kasvaneen rakennustyövoiman muonittamiseksi. Tämän lisäksi ruotsalaisten sotajoukkojen kuljetuksista jäi käyttämättä merimuonaa, jonka voi myös laskea tuonniksi Ruotsista. Suomen sisällä Helsinkiin tuotiin tuolloin leipää erityisesti Turusta, jonka makasiiniin talonpojat olivat leiponeet leipää 17 800 leiviskää.⁸⁹⁴

Helsinkiin vuonna 1751 kerätty leipämäärä (173 000 leiviskää) oli niin suuri, että se riitti pitkäksi aikaa sotaväelle. Vuoden aikana sotaväki kulutti vain noin 51 000 leiviskää, ja leipää oli varastossa vielä vuoden 1753 alussakin 49 000 leiviskää. Vaikka leipää todennäköisesti leivottiin myös lisää vuonna 1752, vain suuri tuontimäärä selittää sen, miksi leipää oli edelleen niin paljon jäljellä. Hyvien varastojen ansiosta leipää tarvitsi valmistaa vuonna 1753 pääosin vain kruununleipomossa, ja silti seuraavalle vuodelle jäi vielä 26 000 leiviskää.⁸⁹⁵

Kokonaisuudessaan leivän valmistuksessa vallitsi suurelta osin vastaava tilanne kuin viljan jauhatuksessa. Kruunu ei kyennyt valmistamaan riittävästi leipää leipomoissa, minkä vuoksi tuotantoa jouduttiin täydentämään tukeutumalla porvareihin ja talonpoikiin. Tämäkään ei olisi silti riittänyt ruotsalaisten sotilaiden elättämiseen Suomessa vuosina 1751–1754. Näiden muonitus perustui suurelta osin niin jauhohon kuin leivän osalta tuontiin Ruotsista.

Kruununleipomoiden toiminta tehostui vähitellen rakennuskauden kuluessa. Muonalaskelmien perusteella suurin leipämäärä valmistettiin Loviisassa 1752 ja Helsingissä 1753. Yhteensä näiden kaupunkien leipomoissa valmistettiin vuosina

⁸⁹¹ Turun varastomakasiinin muonalaskelma 1747, 314–319, Helsingfors kommissariat Huvudbok G IV b 2, Finska generalkommissariatet: diverse, Krigskollegium Intendentsdepartementet, KrA; Turun varastomakasiinin muonalaskelmat otteineen 1748–1749, Tositekirja 7596: 946v–948, 956, 959v, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA; Von Rosen KM:lle 13.5.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA. Suurin osa leivästä (20 000 leiviskää) oli valmistettu sotavarusteluiden yhteydessä 1747. Turun porvarit leipoivat viimeisen kerran leipää 1748, minkä jälkeen leivontatehtävä siirtyi kokonaan talonpojille. Leipää leivottiin ympäri Varsinais-Suomen maaseutua. Esimerkiksi vuonna 1747 Piikkiön, Maskun, Mynämäen ja Halikon kihlakunnissa.

⁸⁹² Rahtisopimus 21.8.1749, Räkenskaper för förrädsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

⁸⁹³ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1750, Räkenskaper för förrädsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

⁸⁹⁴ Kaavion 5.4 lähteet. Turun varastomakasiinin muonalaskelmat otteineen 1751, Tositekirja 7596: 949v–951v, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

⁸⁹⁵ Kaavion 5.4 lähteet. Lisäksi leipää tuotiin 10 800 leiviskää Turusta vuonna 1752. Tämän jälkeen Turun ja Porin läänissä ei enää valmistettu leipää Helsingin linnoitustyömaata varten. Turun varastomakasiinin muonalaskelmat otteineen 1752, Tositekirja 7596: 963v–965, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

1748–1753 säilyneiden muonalaskelmien mukaan 136 000 leiviskää leipää, joka oli 42 % makasiineihin kerätystä kokonaisleipämäärästä.⁸⁹⁶

On vaikeaa sanoa, miten hyvin leipomisesta olisi selvitty ilman kruununleipomoita. Kuvaavaa on kuitenkin, että vuoden 1747 heinäkuuhun mennessä leipää oli saatu porvarien ja talonpoikien yhteisponnistuksin varastoon edellä mainittu 46 000 leiviskää, kun vuonna 1751 Helsingin ja Loviisan leipomoissa leivottiin yhteensä noin 45 000 leiviskää leipää. Kruununleipomoiden työpanos täytyykin nähdä tärkeänä osana kruunun leivän tuotantoa Suomessa.

5.5.3. Ohraryynit

Leivän ja jauhon lisäksi sotilaiden muonitukseen kuuluivat ohraryynit. Vielä sota-varusteluiden aikana ryynien valmistus kuului leivän leipomisen tavoin porvareille ja talonpojille. Esimerkiksi Helsingissä maaherra Gyllenborg halusi huhtikuussa 1747, että Helsingin porvaristo jauhaisi 100 tynnyriä ohraa ryyneiksi. Porvaristo oli kuitenkin yhtä vastahakoinen ja viivyttävä ryynien valmistuksen kuin leivän leipomisen suhteen.⁸⁹⁷ Heinäkuuhun mennessä Suomen varastoihin oli saatu yhteensä vain 118 tynnyriä ryynejä. Helsingissä valmiita ryynejä ei ollut vielä lainkaan.⁸⁹⁸ Seuraavana vuonna ryynien valmistusta jatkettiin niin, että kruunu maksoi siitä korvauksen myllyjen omistajille.⁸⁹⁹

Vuoteen 1750 mennessä ryynien valmistus kruunulle näyttää loppuneen lähes kokonaan Suomessa Turkua lukuun ottamatta. Helsingin ja Loviisan muonalaskelmien (1750–1753) mukaan ryynejä valmistettiin vain vuonna 1751 ja tuolloinkin ainoastaan 359 tynnyriä.⁹⁰⁰ Yhtenä syynä tähän oli porvariston haluttomuus huolehtia ryynin valmistuksesta. Von Rosen ilmoitti helmikuussa 1752 Tukholmaan, etteivät Helsingin, Porvoon ja Loviisan kauppiaat halunneet valmistaa ryynejä kruunun laskuun.⁹⁰¹ Ryynejä valmisti kruunulle ainoastaan turkulainen kauppias Christian Trapp, jonka kanssa tehtiin lähes vuosittain sopimus jauhuksesta. Trapp valmisti

⁸⁹⁶ Kokonaisleipämäärä on laskettu kaavioiden 5.3 ja 5.4. lähteistä. Määrästä on vähennetty Helsingin ja Loviisan keskinäiset leivän siirrot.

⁸⁹⁷ Helsingin maistraatin pöytäkirja 17.4.1747, 58–61, Pöytäkirjat Ca:50, Helsingin maistraatti, HKA.

⁸⁹⁸ Von Rosen KM:lle 19.7.1747, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁸⁹⁹ Gyllenborg Weckströmille, Saxbeckille ja Röngrenille 4.2.1748, 85v–86v (konsepti), Gyllenborg von Rosenille 7.6.1748, 529v–531v (konsepti), Kirjekonseptit Da:18, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Von Rosen KM:lle 29.1.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁹⁰⁰ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1747–1751 vol. 45.1–45.2; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1752, Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasinet 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA; Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1753, Provianträknningar vid Helsingfors proviantmagasin 1750–1808 G II:2/vol. 32, Helsingfors fästningsarkiv, KrA.

⁹⁰¹ Von Rosen valtiokonttorille 26.2.1752, Expedierade handlingar E 2 A:309, Kansliet, Statskontoret, RA.

vuosina 1748–1755 yhteensä noin 3 000 tynnyriä ohraryynejä kruunun viljasta. Kun ryynit olivat valmiit, ne laivattiin Helsinkiin.⁹⁰²

Toisena syynä ryynien valmistuksen vähäisyyteen oli sama myllyjen puute mikä vaivasi ruisjauhojen valmistusta. Ruis ja ohra jauhettiin samoissa myllyissä. Jos ohraryynejä olisi valmistettu enemmän, ruisjauhon valmistaminen olisi ollut vielä vaikeampaa kuin se jo nyt oli. Ryynien kohdalla kruunun turvautuihin suhteellisesti vielä laajempaan tuontiin kuin jauhon ja leivän kohdalla. Ruotsista tuotiin Helsinkiin yhteensä 8 400 tynnyriä ryynejä vuosina 1750–1751 ja 1753. Loviisa sai ryyninsä pääosin Helsingin kautta, mutta myös sinne tuotiin suoraan Ruotsista ryynejä yhteensä noin 560 tynnyriä vuosina 1751–1752.⁹⁰³ Ryynien valmistamista Ruotsissa ja kuljetuksia Helsinkiin jatkettiin myös vuosina 1754–1755.⁹⁰⁴ Valtaosa Helsingissä ja Loviisassa kulutetuista ryyneistä oli siten tuontitavaraa.

Ruotsista tuonnilla oli kokonaisuudessaan ratkaiseva merkitys sotaväen ruoka-huollon onnistumiselle Suomen linnoitustyömailla. Jauhoa tuotiin vuosina 1751–1754, leipää 1750–1751 ja ryynejä 1750–1755. Poikkeuksellisen suureksi tuonti muodostui vuonna 1751, jolloin Suomeen tuotiin suuret määrät kaikkia kolmea edellä mainittua elintarviketta. Lisäksi samaan aikaan Ruotsista tuotiin myös suuret määrät lihaa, herneitä, voita ja silliä. Tuonti edellytti siten laajojen merikuljetusten järjestämistä Ruotsin ja Suomen välillä. Kuljetukset olivat muutenkin välttämätön linkki, joka sitoi makasiinijärjestelmän eri osat toisiinsa. Vain kuljetusten avulla varastot pystyttiin keskittämään työmaa-alueille, vilja kuljettamaan myllyihin ja leipä saamaan eri paikkoihin sijoitettujen sotilaiden ulottuville.

⁹⁰² Turun varastomakasiinin muonalaskelmat otteineen 1748–1755, Tositekirja 7596: 946v–968, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

⁹⁰³ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelmat 1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasinet 1751 vol. 45.2; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1752, Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasinet 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA; Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1753, Proviant-räkningar vid Helsingfors proviantmagasin 1750–1808 G II:2/vol. 32, Helsingfors fästningsarkiv, KrA.

⁹⁰⁴ Valtiokonttorin pöytäkirjat 24.5.1754, 868–870, 31.5.1754, 926–927, 16.8.1754, 1406–1407, 8.7.1755, 1321–1322, 25.7.1755, 1452, Protokoll A I A:86–87, 89, Kansliet, Statskontoret, RA.

6. Kuljetukset

6.1. Maakuljetusten välttäminen

Maa- ja vesikuljetukset olivat erityisesti sota-aikoina makasiinijärjestelmän kriittisimpiä toimintoja, sillä varastoidut elintarvikkeet piti aina saada armeijoiden ulottuville. Vesikuljetuksia voitiin hyödyntää silloin, kun tavaroita oli mahdollista kuljettaa meriteitse tai sisämaassa jokia, järviä ja kanavia pitkin. Kaikissa muissa tapauksissa tavarat jouduttiin kuljettamaan maanteitse, mikä käytännössä tarkoitti tavaroiden siirtämistä hevosten vetämillä vaunuilla ja kärryillä tai pohjoisissa olosuhteissa talvella reellä.

Perinteisesti armeijan huollon käsittely on painottunut sota-aikojen osalta maakuljetuksiin. Tutkijat ovat hämmästelleet sitä, miten valtavan kuormaston varhaismoderin ajan armeijat tarvitsivat. Perjés on arvioinut teoreettisesti, että 90 000 miehen ja 40 000 hevosen armeija tarvitsi kuukauden ruoan ja rehun kuljettamiseen 11 000 kärryä, 22 000 kuskia ja 50 000–70 000 vetoeläintä, kun myös kuskien ja vetoeläinten tarvitsema ruoka ja rehu on otettu huomioon. Kärryjä tarvittiin siis laskelman mukaan yksi jokaista kahdeksaa miestä varten.⁹⁰⁵ Van Creveld puolestaan on arvioinut, että tämä suhde oli 1:15, mutta erityistapauksissa se saattoi olla korkeampikin.⁹⁰⁶ Jättimäiset kuormastot eivät jääneet vain teoreettiselle tasolle. Kun venäläisten 70 000 miehen armeija ylitti Dneprin ja Bugin välisen aron vuonna 1737, heidän kuormastoonsa kuului 28 000 kärryä ja 2 000 kamelia. Tällainen oli tilanne, kun sotavoimien huolto perustui pelkästään kuormastoon.⁹⁰⁷

Makasiinijärjestelmä ei kuitenkaan edellyttänyt, että armeija kantoi kaiken tarvitsemansa mukanaan. Makasiineista jaettiin ruokaa muutamaksi päiväksi kerrallaan, minkä jälkeen haettiin uusi kuorma. Kun samoja kuormavaunuja voitiin lastata useita kertoja, niiden määrä ei paisunut mahdottoman suureksi. Tunnetussa niin kutsutun viiden päivämarssin systeemissä armeija ei saanut edetä makasiineista kauemmas kuin viiden päivämarssin päähän. Armeijan ja makasiinin välille perustettiin leipomo, joka sijaitsi kahden päivämatkan päässä armeijasta ja kolmen päivämatkan päässä makasiinista. Makasiinista kuljetettiin jauhoa leipomoon, josta valmis leipä vietiin sotilaille. Kun armeija eteni kauemmas, huoltoa varten piti perustaa uudet makasiinit ja leipomot. Vaikka käytännössä etäisyydet armeijan, leipomon ja makasiinien välillä saattoivat vaihdella suuresti, periaate oli silti sama: sotilaiden muonitus edellytti huoltokuljetusten järjestämistä makasiinien ja sotavoimien välillä.⁹⁰⁸

Suhteellisen lyhyetkään huoltokuljetukset eivät muuta sitä tosiasiaa, että maakuljetukset olivat kuitenkin aina työläitä ja vaativat paljon vaunuja, hevosia, rehua ja

⁹⁰⁵ Perjés 1970, 10–11.

⁹⁰⁶ Van Creveld 1977, 6.

⁹⁰⁷ Duffy 1982, 52.

⁹⁰⁸ Juvelius 1919, 9–11, Perjés 1970, 27–29, Korkiakangas 1974, 44–45. Perjésin mukaan viiden päivämarssin systeemissä leipomot sijaitsivat viiden päivämatkan päässä makasiineista ja joukot kahden tai kolmen päivämatkan päässä leipomoista.

kuskeja. Huoltokolonnat olivat lisäksi alttiita vihollisen hyökkäyksille. Juuri makasiinikuljetusten haasteellisuus on ollut syynä Martin van Creveldin näkemyskseen siitä, ettei armeijan huolto voinut piirityksiä lukuun ottamatta perustua 1600- ja 1700-luvuilla makasiineihin, vaan armeija joutui turvautumaan sodankäyntialueen paikallisiin resursseihin.⁹⁰⁹ Useat muut tutkijat ovat kuitenkin lähteisiin vedoten osoittaneet, että makasiinit ja huoltokuljetukset olivat todellisia ja yleisesti käytössä. Esimerkiksi John A. Lynn on todennut, että vaikka kuljetusten, viljan jauhatuksen ja leivän leipomisen järjestäminen oli työlästä, vaihtoehtoja ei ollut. Sotilaat saivat riittävästi leipää vain, jos se kuljetettiin heille valtion varastoista.⁹¹⁰

Pohdittaessa huoltokuljetusten luonnetta täytyy ottaa huomioon, ettei sotaväen muonaa läheskään aina kuljetettu yksinomaan maateitse. Länsi- ja Keski-Euroopassa armeijan huollossa hyödynnettiin lukuisia suuria jokia. Laivoilla tavaraa pystyttiin kuljettamaan huomattavasti enemmän kuin vaunuilla, sillä jo muutama laiva riitti korvaamaan satojen vaunulastien maakuljetukset. Joet mahdollistivat siten kokonaisten makasiinien siirtämisen eteenpäin viiden päivämäärän systeemin periaatteiden mukaisesti. Tärkeinä huoltoväylinä joet ohjailivat sotavoimien liikkeitä, ja siksi jokia pyrittiin hallitsemaan rakentamalla linnoituksia niiden varsille.⁹¹¹

Viaporin rakennuskauden sotaväen huolto-olot erosivat monessa suhteessa edellä kuvailluista Länsi- ja Keski-Euroopassa sota-aikoina vallinneista oloista. Viaporin rakennettiin rauhan aikana, mikä tarkoitti sitä, ettei sotaväki marssinut jatkuvasti eteenpäin ja etääntynyt huoltotukikohdastaan kuten sodan aikana tapahtui. Se oli vuodesta toiseen keskitetty paikoilleen Helsinkiin ja Loviisaan. Nämä olivat samalla päämakasiinien sijaintipaikkoja, joten käytännössä sotaväki huollettiin tukikohdissaan. Kuljetuksia makasiinien ja joukkojen välillä ei näissä oloissa juuri tarvittu. Makasiineista kuljetettiin muonaa joukoille lähinnä talvikausina 1751–1754, jolloin ruotsalaiset sotilaat oli majoitettu maaseudulle. Silloinkin kuljetusmatkat sotavoimille jäivät lyhyiksi, sillä joukkojen sijoituspaikkojen läheisyyteen perustettiin sivumakasiinit, joita täydennettiin meriteitse.⁹¹²

Vaikka makasiineja ei täydennetty maareittejä pitkin eikä sotaväen muonitukseen tarvittu huoltokuljetuksia, maitse tehdyiltä tavarantoimituksilta ei voitu välttää kokonaan. Vilja piti tuoda kaupunkeihin maaseudulta joko myytäväksi tai verojen maksua varten. Tämä tapahtui pääsääntöisesti talvella, jolloin tavaraa voitiin kuljettaa reellä.⁹¹³ Kun osto- tai verovilja oli saatu varastoon, siitä piti valmistaa leipää. Leipooissaan kruunulle leipää talonpojat hakivat makasiineista viljaa pääosin maitse, sillä vain harva talonpoika pääsi makasiinipaikkakunnille vesiteitä pitkin. Talonpoikien viljan kuljetukset myllyihin tapahtuivat maateitse, jollei mylly sijainnut kulkukelpoisen vesireitin päässä. Näissä talonpoikien tekemissä matkoissa ei kuitenkaan ollut kyse kruunun

⁹⁰⁹ Van Creveld 1977, 17–39.

⁹¹⁰ Perjés 1970, 23–29; Korkiakangas 1974, 45–50; Lynn 1993a, 21; Lynn 1993b, 140–141. Makasiinien ja huoltokuljetusten merkityksestä Venäjän ja Ruotsin armeijoille ks. Kuvaja 1999 ja Hårdstedt 2002.

⁹¹¹ Perjés 1970, 28–29; Korkiakangas 1974, 45–47, van Creveld 1977, 10–13, 19–20, Lynn 1993b, 147. Van Creveld korostaa vesikuljetusten merkitystä huollossa yleisesti ottaen, mutta hän ei yhdistä sitä makasiinijärjestelmän toimintaan.

⁹¹² Ruotsalaisten joukkojen huollosta ks. luku Espoon, Sipoon ja Porvoon makasiinit (7.5.2).

⁹¹³ Ks. esim. Gyllenborg KM:lle 27.1.1747, 24.2.1747, 17.3.1747, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 15, Skrivelser till K.M:t, RA; Von Rosen Gyllenborgille 1.12.1747, 413–413v, Kirjeasiakirjat Ea:35, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

järjestämistä kuljetuksista, sillä veroviljan kuljettaminen kruunun varastoihin sisältyi verovelvollisuuteen. Myöskään leivontavelvollisuuteen kuuluvista kuljetuksista talonpojat eivät yleensä saaneet erillistä maksua, koska se sisältyi jo leivontapalkkioon.⁹¹⁴

Kruunu järjesti Viaporin rakennettaessa kuljetuksia käytännössä vain valtakunnan eri makasiinien välillä ja kuljettaessaan itse viljaa myllyihin jauhettavaksi. Lähes kaikki makasiinit sijaitsivat rannikolla: päämakasiinit Helsingissä, Loviisassa ja Turussa; sivumakasiinit Espoossa, Sipoossa ja Porvoossa (liitekartta 1). Useimmat kuljetukset niiden välillä tapahtuivat siksi laivoilla, kuten myös kuljetukset Ruotsin puolen makasiineista.⁹¹⁵ Sisämaassa oli koko rakennuskauden ajan päämakasiini vain Hämeenlinnassa. Lisäksi Lahdessa oli sivumakasiini vuosina 1748–1751 ja Anianpellossa päämakasiini vuodesta 1753 alkaen. Tuolloin rakennettiin myös apumakasiinit Elimäelle, Pakaalle, Hämeenkoskelle, Hausjärvelle ja Lopelle, mutta nämä jäivät ilmeisesti käyttämättä.⁹¹⁶

Hämeenlinna oli sisämaan makasiinipaikkakunnista perinteisin ja tärkein. 1700-luvun alkupuolella siellä oli sijainnut koko armeijan päämakasiini, ja vuosisadan puolivälissä siellä toimivat edelleen sekä lääninmakasiini että varastomakasiini. Hämeenlinna oli siten periaatteessa maakuljetusten kannalta keskeisessä asemassa. Viaporin rakennuskauden aikaisista lähteistä käy kuitenkin ilmi yllättävä havainto: kuljetuksia makasiiniin tai sieltä pois ei ollut. Lähdeaineiston puutteet voivat selittää tätä havaintoa osittain mutta eivät kokonaan. Lääninmakasiinin tilit ovat säilyneet koko tutkimusajanjaksolta 1747–1756, ja niistä selviää, ettei kruunu tuonut Hämeenlinnaan yhtään viljaa tai vienyt sitä pois.⁹¹⁷ Varastomakasiinin kohdalla oli ilmeisesti vastaava tilanne, vaikka tätä ei voida täysin varmistaa muonalaskelmien puuttuessa. Helsingin ja Loviisan makasiinien säilyneestä kirjanpidosta käy kuitenkin ilmi, ettei näiden makasiinien ja Hämeenlinnan välillä ollut tavaraliikennettä.⁹¹⁸ Lisäksi

⁹¹⁴ Leivontavelvollisuudesta ks. luku Porvarien ja talonpoikien leipomiselvelvollisuus (5.1).

⁹¹⁵ Tavarain siirrot eri makasiinien välillä käyvät ilmi parhaiten Helsingin ja Loviisan muonalaskelmista. Loviisan varastomakasiinin muonalaskelmat 1748–1749, Provianträkningar G I:7/vol. 35, Lovisa fästnings arkiv, KrA; Helsingin varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasinet 1747–1751 vol. 45.1–45.2; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1752, Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasinet 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militäräkenskaper efter 1630, RA; Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1753, Provianträkningar vid Helsingfors proviantmagasin 1750–1808 G II:2/vol. 32, Helsingfors fästningsarkiv, KrA.

⁹¹⁶ Ks. luvut Makasiinipaikkakunnat (7.3.1), Ensimmäiset hankkeet (7.5.1) ja Apumakasiinit (7.5.3).

⁹¹⁷ Hämeenlinnan lääninmakasiinin tilit 1747–1756, Läänintilikirjat 8265: 193–206; 8269: 215–228; 8274: 221–230; 8279: 251–264; 8284: 261–274; 8288: 263–274; 8292: 245–262; 8297: 243–266; 8303: 245–264; 8310: 225–252, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit, Läänintilit, KA. Vuoden 1748 tileihin oli merkitty 126 ohratynnyrin siirto Hämeenlinnasta Helsingin lääninmakasiiniin. Tositteista käy kuitenkin ilmi, että kyseessä oli vain kirjanpidollinen siirto. Gyllenborgin kirje 19.9.1747 ja lääninkonttorin päätös 23.1.1748, Tositekirja 8270: 1203–1204, 1209, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit, Läänintilit, KA.

⁹¹⁸ Loviisan varastomakasiinin muonalaskelmat 1748–1749, Provianträkningar G I:7/vol. 35, Lovisa fästnings arkiv, KrA; Helsingin varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasinet 1747–1751 vol. 45.1–45.2; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1752, Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasinet 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militäräkenskaper efter 1630, RA; Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1753, Provianträkningar vid Helsingfors proviantmagasin 1750–1808 G II:2/vol. 32, Helsingfors fästningsarkiv, KrA.

Hämeenlinnan varastomakasiinin säilyneissä kassalaskelmissa (1748–1749, 1751) ei ole tietoja kuljetusten maksamisesta.⁹¹⁹

Muihin makasiineihin nähden Hämeenlinna oli ikään kuin eristyksissä. Sinne kerätty vilja oli tarkoitettu vain paikalliseen käyttöön. Vaikka kuljetuksille olisi ollut tarvettakin, niihin ei mielellään ryhdytty. Kun vuonna 1750 Hämeenlinnassa oli pilaantumisvaarassa 8 318 leiviskää kuivaleipää, kenraalikuvernööri von Rosen piti sen kuljettamista Helsinkiin liian kalliina. Leivälle piti pohtia muuta käyttöä. Von Rosen päätti jakaa leipää Hämeenlinnaan sijoitetuille tykistöjoukoille normaalin viljapalkan sijasta. Lisäksi valtaneuvosto halusi pitää kyseistä leipää varastossa siltä varalta, että Hämeenlinnan kautta marssivia sotajoukkoja pitäisi muonittaa.⁹²⁰

Toinen sisämaan makasiini, Hollolan pitäjän Lahden kylän sivumakasiini, jäi lyhytaikaiseksi hankkeeksi. Kun sen vilja- ja muonavarat olivat huvenneet lähes loppuun sotilaita muonitettaessa, makasiini päätettiin kesällä 1749 tyhjentää ja jäljellä olevat varastot siirtää muihin makasiineihin. Poiskuljetettavaa ei ollut paljon, mutta senkin siirtäminen tuotti päänsäivää ja viivästytti makasiinin lakkauttamista. Koska kesäaikaan tavarankuljetus oli kruunulle kallista ja talonpojille työlästä, makasiinin tyhjentäminen lykättiin kevättalveen 1750. Varastoja ei kuitenkaan onnistuttu siirtämään ennen talvikelien päättymistä, minkä seurauksena makasiinin tyhjennys siirtyi seuraavaan talveen. Lopulta varastot saatiin kuljetettua Loviisan varastomakasiiniin vuonna 1751. Suuresta vaivannäöstä huolimatta kyseessä oli pieni tavaramäärä: 36 ruistynnyriä, 642 leiviskää kuivaleipää ja 107 tynnyriä ohraryynejä.⁹²¹

Lahden sivumakasiinia pitkäikäisempi hanke oli päämakasiinin perustaminen läheiseen Hollolan pitäjän Anianpellon kylään vuonna 1753. Anianpellon makasiinista ei ole säilynyt tiliaineistoa, mutta muiden lähteiden perusteella voidaan päätellä, ettei ainakaan sen perustamisvaiheeseen liittynyt kruunun kuljetuksia. Anianpellon varastot muodostettiin veroviljasta ja paikallisesta ostoviljasta. Uuden sisämaan makasiinin perustamisen tarkoituksena olikin helpottaa talonpoikien suorittamia viljakuljetuksia. Päijänteen rannalla sijainnut Anianpelto oli lisäksi sisämaan kuljetusten kannalta edullisessa paikassa, sillä talonpojat pääsivät tavaroineen sinne veneellä.⁹²² Kuten Hämeenlinnan ja Lahden makasiinit, myös Anianpellon makasiini oli tarkoitettu pitkälti vain paikallisen viljan varastointiin paikallista käyttöä varten.

Syynä kruunun tavaraliikenteen vähäisyyteen rannikon ja sisämaan makasiinien välillä olivat huonot kuljetusyhteydet. Toisin kuin monin paikoin muualla Euroopassa, Etelä-Suomessa sisämaahan ei johtanut yhtään koko matkalta purjehduskelpoista

⁹¹⁹ Hämeenlinnan varastomakasiinin kassalaskelmat 1748–1749, Tavastehus förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA; Hämeenlinnan varastomakasiinin kassalaskelma 1751, G I 1751:1, Militieräkningar 1537–1827, KrA.

⁹²⁰ Von Rosen KM:lle 29.11.1750, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 10, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 22.1.1751, 92v–93, Riksrådsprotokoll A I aa:39, Krigsexpeditionen, RA.

⁹²¹ Von Rosen Gyllenborgille 31.7.1749, 599–601v (Ea:45 I), 12.3.1750, 249–250 (Ea:49 I), 8.6.1750, 440–440v (Ea:49 I), 6.10.1750, 746 (Ea:49 II), Kirjeasiakirjat, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1751 vol. 45.2, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

⁹²² Von Rosen KM:lle 7.11.1752, 7.11.1753, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 14–15, Skrivelser till K.M:t, RA; Talouskomissio/valtiokonttori von Törnelle 7.12.1753, Registratur vol. 2, Ekonomikommisionen 1749, RA; Valtiokonttorin pöytäkirja 12.12.1754, 2206–2208, Protokoll A I A:87, Kansliet, Statskontoret, RA.

jokea. Suurimmat joet, Kymijoki ja Kokemäenjoki, olivat koskien vuoksi kuljettavissa vain paikoin. Kosket rajoittivat kulkua myös kaikilla Uudenmaan joilla, jotka olivat lisäksi vielä matalia ja kapeita. Esimerkiksi Vantaanjokeen oli merkitty vuoden 1760 vesireittikarttaan Helsingin Vanhankaupungin ja Hyvinkään välille 24 koskea.⁹²³ Vantaanjoki oli siten käytännössä kulkukelvoton tavaraliikenteelle, vaikka kyseessä olisi muuten voinut olla tärkeä vesiväylä Helsingin makasiinien yhteyksien kannalta.

Vesiteiden kulkukelvottomuuden vuoksi kuljetukset sisämaahan täytyi tehdä maateitse. Hämeestä johti Uudenmaan rannikolle kolme jo keskiajalla vakiintunutta maantietä: Meritie Janakkalasta Kirkkonummelle, Hämeentie Hämeenlinnasta Helsinkiin ja Vanha Porvoontie Hollolasta Porvooseen. Vaikka teiden linjaukset saattoivat ajan kuluessa hieman vaihdella, nämä liikenneväylät pysyivät käytössä 1700-luvulle asti. Helsingin yhteyksiä parannettiin 1680-luvulla rakentamalla uusi tie Heinolaan. Kun Loviisan kaupunki perustettiin 1700-luvun puolivälissä, myös sieltä rakennettiin Heinolaan tie, jonka tarkoituksena oli parantaa vastaperustetun tapulikaupungin yhteyksiä Savoon. Teitä sisämaahan oli siis olemassa, mutta ongelmana oli usein niiden huono kunto ja maanteitse liikkumisen yleinen vaivalloisuus.⁹²⁴

Viljan ja leivän kaltaisten bulkkitavaroiden kuljettaminen maanteitä pitkin vaati paljon hevosia, kuskeja ja kuljetusvälineitä. Maaherra Gyllenborgin arvion mukaan yhdellä hevosella voitiin kuljettaa 3 tynnyriä ruista tai 3 ½–4 tynnyriä ohraa.⁹²⁵ Tämä tarkoitti käytännössä sitä, että suuren viljamäärän siirtämiseen tarvittiin huomattava määrä hevoskuormia. Jos esimerkiksi kaikki Helsingin makasiinissa vuoden 1750 aikana olleet 15 000 ruis- ja ohratynnyriä olisi siirretty hevosilla muualle, tämä olisi vaatinut vajaat 5 000 hevoskuormaa.⁹²⁶

Mittavien hevosvetoisten kuljetusten toteuttaminen oli Suomessa sitäkin vaikeampaa 1700-luvun alkupuolella vallinneen suuren hevospulpan vuoksi. Hevosista oli ollut pulaa jo ennen hattujen sotaa, ja sodan jälkeen tilanne oli vielä huomattavasti pahempi, kun hevoskantaa olivat heikentäneet sekä Ruotsin että Venäjän armeijan kyyditykset ja sotatarpeiden kuljetukset. 1740-luvun aikana hevospulaa olivat pahentaneet vielä entisestään karjataudit. Kuvaavaa tilanteelle oli, että vuonna 1746 Suomen kahdelta rakuunarykmentiltä puuttui edelleen lähes 2 000 hevosta eli melkein 90 % kokonaismäärästä.⁹²⁷ Hevospula tuntui myös linnoitusten rakennustyömailla. Ehrensvärd totesi joulukuussa 1752, että hattujen sotaa seurannut hevospula oli kestänyt jo kymmenen vuotta. Tämän seurauksena hevosten hinnat olivat jatkuvasti korkeat.⁹²⁸

⁹²³ Sirkkiä 1999, 94–101; Nenonen 1999a, 144–149; Nenonen 1999b 210–224. Nenosen mukaan vesireittien kulkemismahdollisuuksia on tutkimuksissa usein liioiteltu etenkin tavaraliikenteen osalta. Kapeat, matalat, mutkaiset ja koskiset vesitiet olivat vain harvoin soveliaita säännölliselle tavaraliikenteelle.

⁹²⁴ Mäsonen 1999, 104; Nenonen 1999b, 219–228; Nenonen 1999c, 274–276, 318–319.

⁹²⁵ Gyllenborg von Rosenille 17.5.1748, 433–436 (konsepti), Kirjekonseptit Da:18, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH. Gyllenborg ei mainitse oliko kyse vaunuista vai reestä, mutta reki on näistä todennäköisempi vaihtoehto, sillä käytännössä viljaa pyrittiin kuljettamaan suuret määrät vain talvisin. Myös Lagus mainitsi tutkielmassaan vuodelta 1756, että yhteen hevoskuormaan mahtui harvoin enemmän kuin kolme ruistynnyriä kuskin eväiden ja hevosen heinän sekä kauran lisäksi. Laguksen tiedon kohdalla kyse on rekikuormasta. Lagus 1756, 14. Leipää arvioitiin mahtuvan yhteen hevoskuormaan puolestaan 30 leiviskää (255 kg). Degerbyn lääninkanslia A. J. Cajanderille 28.3.1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasinet 1751 vol. 45.2, Strödda militäreräkenskaper efter 1630, RA.

⁹²⁶ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelmat 1750, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militäreräkenskaper efter 1630, RA.

⁹²⁷ Juvelius 1921, 30–32.

⁹²⁸ Nikula 2011, 158–159.

Hevosten vähäinen määrä, suuri kysyntä ja korkeat hinnat näkyivät todennäköisesti myös kuljetuskustannuksissa. Kun vielä otetaan huomioon tarvittavien kuljetusmatkojen pituus ja niiden haasteellisuus, ei ole ihme, jos maakuljetuksia pyrittiin mahdollisuuksien mukaan välttämään. Taloudellisesti katsottuna viljan kuljetus sisämaasta rannikolle oli lähes kannattamatonta korkeiden rahtikustannusten vuoksi. Viljatynnyristä ei maksettu paljon enempää rannikon myyntipaikoissa kuin mikä oli kuljetusten arvo.⁹²⁹

Kruununmakasiineihin liittyvien maakuljetusten kustannuksia on vaikea arvioida, koska niitä toteutettiin niin vähän ja tiliaineisto on fragmentaarista. Joitain päätelmiä voidaan kuitenkin tehdä vuodelta 1749, jolloin Forsbyn myllystä kuljetettiin valmista jauhoa maitse Loviisan makasiiniin. Kuljetuksesta maksettiin hevoslastia kohden kahdeksan hopeaäyriä peninkulmalta (10,7 kilometriltä). Vastaavalla kuljetustaksalla laskettuna edellä mainittu Helsingin makasiinin teoreettisen 5 000 hevoskuorman viljamäärän kuljetus olisi maksanut 1 250 hopeataaleria jokaiselta peninkulmalta. Samalla rahalla olisi voinut ostaa vuonna 1750 halvimmillaan (4 hopeataaleria/tynnyri) maaseudulta noin 300 ruistynnyriä. Toisin sanottuna viljan kuljetuskustannukset hevosella olivat tällä ruistynnyrin hinnalla jokaiselta peninkulmalta 2,1 % viljalastin arvosta. Vaikka kyseessä olikin poikkeuksellisen alhainen rukiin hinta, tätä taustaa vasten voi silti hyvin ymmärtää, miten nopeasti kuljetuskustannukset maitse kohosivat sitä mukaa mitä pidempi matka maitse oli taitettava.⁹³⁰

Maakuljetusten haasteiden vuoksi vesikuljetukset olivat selvästi paras tapa kuljettaa sotavoimien tarvitsemaa viljaa ja muonaa paikasta toiseen. Vesiteitä pyrittiin hyödyntämään aina kun se vain oli mahdollista. Tämä koski myös sisämaata, jossa kuljetuksiin käytettiin Suomen suuria sisävesistöjä. Esimerkiksi vuoden 1749 kesällä kruunu kuljetti Hämeenlinnan makasiinista 331 tynnyriä viljaa veneillä Hämeen vesistöjä pitkin Valkeakosken myllyihin jauhettavaksi.⁹³¹ Rannikolla puolestaan tavaraa kuljetettiin kaupungista ja makasiinista toiseen meriteitse. Ongelmana olivatkin näiden kahden vesikuljetusalueen väliset yhteydet, joita haittasivat Salpausselkien maakannakset ja Etelä-Suomen jokien huonot kulkuolosuhteet. Suunnitelmia rannikon ja sisämaan vesien yhdistämisestä kanavilla laadittiinkin läpi 1700-luvun, mutta hankkeiden työläys ja käytettävissä olevan tekniikan heikkous estivät käytännön toteutustyön.⁹³²

⁹²⁹ Nenonen 1999a, 153–154. Ks. myös Lagus 1756, 14.

⁹³⁰ Tosite rahdinmaksusta 4.4.1749, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1747–1750 vol. 45.1, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA. Jauhoa kuljetti yhteensä 20 talonpoikaa Myrskylän pitäjältä. Kokonaisuudessaan jauhon kuljetus maksoi kruunulle 10 taaleria ja 20 äyriä hopearahaa. Kyseessä oli siten vain noin kahden peninkulman eli hieman yli 20 kilometrin matka. Kahdeksan hopeaäyriin kuljetusmaksua ei voi välttämättä sellaisenaan yleistää kaikkiin maitse tehtyihin hevoskuljetuksiin. On mahdollista, että kyseessä on juuri tähän jauhokuljetukseen sovittu taksa. Laskelmassa on käytetty aikaisemmin mainittua Gyllenborgin arviota, jonka mukaan yhteen hevoskuormaan mahtui kolme ruistynnyriä. Viljan hinta vuodelta 1750 on otettu joulun ajalta taulukosta 4.5.

⁹³¹ Luettelo viljan jauhuksesta 10.8.1749, Tavastehus förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA. Vastaavalla tavalla toimittiin vuonna 1751. Von Rosen Blomille 24.4.1751, G I 1751:1, Militieräkningar 1537–1827, KrA.

⁹³² Nenonen 1999a, 155–162. Vesitiesuunnitelmista ks. myös Alanen 1935. Myllyjen vesiliikenneyhteyksistä ks. liitekartta 2.

6.2. Merikuljetusten suosiminen

Viaporia rakennettaessa valtaosa kruunun tarvitsemista vilja- ja muonavaroista kuljettiin meritse linnoituspaikkakunnille. Suomen pitkä rannikko tarjosi hyvät edellytykset merikuljetuksille. Meritiet yhdistivät 1700-luvun puolivälissä kaikki Suomen neljä läänia toisiinsa, ja myös jokaisen läänin hallintokaupunki sijaitsi meren äärellä. Kaupungit keskittyivät yleisestikin ottaen vielä tuolloin rannikolle eikä sisämaassa ollut muita kaupunkeja kuin Hämeenlinna ja Kajaani.⁹³³ Rannikon meriväyliä pyrittiin Keski-Euroopan jokien tavoin kontrolloimaan, mikä olikin ratkaiseva tekijä koko rannikkolinnoitusten perustamissuunnitelman taustalla.

Sotatilanteessa merikuljetukset oli Suomen etelärannikolla edullisinta tehdä saariston suojissa, minkä ruotsalaiset saivat karvaasti kokea suuren Pohjan sodan aikana. Kun venäläiset hyökkäsivät maahan vuonna 1713, he etenivät saaristolaivoillaan pitkin rannikkoa. Laivojen avulla siirrettiin eteenpäin sekä miehistöä että näiden tarvitsemia muonavaroja. Koska kuljetukset tapahtuivat saaristossa, Ruotsin suuret avomerilaivat eivät kyenneet estämään niitä. Tutkimuksessaan Venäjän armeijan ison vihan aikaisesta huollosta Christer Kuvaja on osoittanut, etteivät venäläiset olisi voineet käydä suurella armeijalla sotaa Suomessa ilman huomattavia meritse tehtyjä elintarvikekuljetuksia.⁹³⁴ Vastaava tilanne toistui hattujen sodan aikana vuonna 1742, kun venäläiset miehittivät ensin laivaston avulla etelärannikon ja etenivät vasta sitten sisämaahan.⁹³⁵

Estääkseen venäläisiä enää jatkossa valloittamasta rannikkoa ruotsalaiset ryhtyivät juuri tämän takia linnoittamaan Helsinkiä ja Loviisaa. Hyvät meriyhteydet olivat rannikkolinnoituksille ensiarvoisen tärkeitä, minkä vuoksi on luonnollista, että näitä yhteyksiä pyrittiin hyödyntämään alusta alkaen. Ensimmäisinä rakennusvuosina vilja- ja muonavarastoja keskitettiin muualta Suomesta Helsinkiin. Myöhemmin 1750-luvulla ruokatavaroita tuotiin linnoituspaikkakunnille ympäri valtakuntaa.

Porvoosta tavaraa tuotiin Helsinkiin vuosina 1748–1750. Porvooseen oli kertynyt suuri muonavarasto vuoden 1747 sotavarusteluiden aikana. Koska sinne ei kuitenkaan haluttu perustaa pysyvää makasiinia, kaupungin varastot päätettiin tyhjentää. Meriteitse tavarahan siirto onnistui suhteellisen vaivattomasti. Esimerkiksi vuonna 1749 Porvoosta kuljetettiin Helsinkiin 450 tynnyriä ruista, 1 675 tynnyriä ruisjauhoa, 100 tynnyriä ohraryynejä ja 200 leiviskää voita. Tämä kaikki mahtui neljään laivalastiin ja kolmeen lotjalastiin.⁹³⁶ Maitse kuljetettuna saman tavaramäärän siirtäminen olisi vaatinut pelkästään rukiin ja ruisjauhon osalta yli 700 hevosten kuormaa.⁹³⁷

⁹³³ Kaupunkien sijainnista ks. Nikula 1981, 136.

⁹³⁴ Kuvaja 1999, 81–85, 96–101, 123–128, 139–140.

⁹³⁵ Mattila 1983, 64–69, 74–75.

⁹³⁶ Von Rosen Gyldenborgille/Carpelanille 20.4.1748, 395–395v, 9.5.1748, 436–437, 3.6.1749, 469–469v, 13.6.1749, 496–501v (kolme kirjettä), 19.6.1749, 509–511v, 22.6.1749, 520–521v, Kirjeasiakirjat Ea:40, 45 I, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Helsingin varastomakasiinin muonailaskelma 1750, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

⁹³⁷ Laskelman perusteena on käytetty edellisen luvun tavoin maaherra Gyldenborgin ja Laguksen arvioita. Gyldenborg von Rosenille 17.5.1748, 433–436 (konsepti), Kirjekonseptit Da:18, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Lagus 1756, 14.

Kuljetuksia Helsinkiin tehtiin meriteitse myös Turusta ja Pohjanmaalta. Vuonna 1747 von Rosen määräsi siirrettäväksi Vaasasta ja Oulusta kuivaleipää ja ryynejä Turkuun ja Helsinkiin. Turun varastoja puolestaan siirrettiin Helsinkiin seuraavana vuonna, jolloin myös Pohjanmaalta edellisenä vuonna tuotu leipä päätyi lopulta Helsinkiin.⁹³⁸ Pitkästä etäisyydestä huolimatta kuljetukset Pohjanmaaltakin jatkuivat vielä vuonna 1749.⁹³⁹ Turusta tehtiin Helsinkiin vuosina 1748–1750 kaikkiaan 32 laivakuljetusta, joilla linnoitustyömaalle tuotiin yhteensä 8 866 tynnyriä ruista, 1 904 tynnyriä (22 848 leiviskää) ruisjauhoa, 1 047 tynnyriä ohraryynejä, 29 479 leiviskää kuivaleipää ja 336 tynnyriä naudanlihaa.⁹⁴⁰

Loviisaan suuntautuneet kuljetukset jäivät 1748–1750 Helsinkiä vähäisemmiksi, mikä selittyy suurelta osin töiden painottumisella päälinnoituksen rakentamiseen. Porvoon varastoja tyhjennettiin myös Loviisaan, jonne tuotiin sieltä kaikkiaan 11 600 leiviskää ruisjauhoa ja 11 389 leiviskää kuivaleipää. Turusta ja Pohjanmaalta ei sen sijaan juuri tuotu Loviisaan asti muonavarajoja, vaan ne jäivät järjestään Helsinkiin. Koko rakennuskauden aikana Turun varastomakasiinista tehtiin vain yksi suora kuljetus Loviisaan, ja senkin oli alun perin tarkoitus suuntautua Helsinkiin.⁹⁴¹

Helsingin ja Loviisan välillä oli myös keskinäisiä kuljetuksia. Vuosina 1748–1749 tavaramäärät olivat vielä pieniä: alle 200 tynnyriä ohraa Helsingistä Loviisaan ja 500 leiviskää voita Loviisasta Helsinkiin. Tilanne muuttui kuitenkin vuonna 1750, jolloin suuri osa Loviisan makasiinin varastoista siirrettiin Helsinkiin. Erityisesti kuivaleipää kuljetettiin tuolloin runsaasti: 35 000 leiviskää (noin 300 000 kg).⁹⁴²

Merikuljetusten määrä lisääntyi huomattavasti, kun elintarvikkeiden tuonti Ruotsista alkoi. Vuosina 1750–1753 Ruotsin makasiineista tuotiin Helsinkiin ja Loviisaan yhteensä ainakin 8 800 tynnyriä ohraryynejä, 6 000 tynnyriä ruista, 2 900 tynnyriä herneitä, 121 900 leiviskää jauhoa, 103 900 leiviskää kuivaleipää, 90 700 leiviskää naudanlihaa, 26 300 leiviskää sianlihaa, 25 100 leiviskää silliä ja 6 500 leiviskää voita.⁹⁴³ Kyseessä oli suuri tavaramäärä kuljetettavaksi purjelaivoilla, sillä pelkästään

⁹³⁸ Von Rosen KM:lle 9.9.1747, 24.11.1747, 13.5.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3–4, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁹³⁹ Rahtisopimukset 20.5.1749, 21.8.1749, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

⁹⁴⁰ Turun varastomakasiinin muonalaskelmat otteineen 1748–1750, Tositekirja 7596: 946v–949, 956v, 960v, 962v, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

⁹⁴¹ Loviisan varastomakasiinin muonalaskelmat otteineen 1748–1749, Provianträkningarna G I:7/vol. 35, Lovisa fästnings arkiv, KrA; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1750, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1747–1750 vol. 45.1, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA; Turun varastomakasiinin muonalaskelma otteineen 1748 ja tosite 6.9.1748, Tositekirja 7596: 946v–947, 956v, 994v, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

⁹⁴² Loviisan varastomakasiinin muonalaskelmat otteineen 1748–1749, Provianträkningarna G I:7/vol. 35, Lovisa fästnings arkiv, KrA; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1750, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1747–1750 vol. 45.1, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

⁹⁴³ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1747–1751 vol. 45.1–45.2; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1752, Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA; Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1753, Provianträkningarna vid Helsingfors proviantmagasin 1750–1808 G II:2/vol. 32, Helsingfors fästningsarkiv, KrA. Tavaramäärissä ei ole mukana Helsinkiin vuonna 1752 tai Loviisaan vuonna 1753 toimitettuja tavaroita, sillä näiden vuosien muonalaskelmat puuttuvat. Vuonna 1753 kauppiaat toimittivat kaiken lihan, sillin ja herneet suoraan Helsinkiin Tukholman sijasta. Nämä eivät siten lukeudu kruunun makasiinin välillä toteuttamiin kuljetuksiin.

leivisköinä mitatut tuotteet painoivat nykymitoissa 3 180 000 kg.⁹⁴⁴ Näiden kuljetusten rinnalla Suomen makasiinien välillä toteutetut tavaransiirrot olivat suhteellisen pieniä.

Kuljetukset Ruotsista Suomeen keskittyivät Tukholman-reitille. Useimmat kruunun hankkimista elintarvikkeista toimitettiin ensin Tukholman varastomakasiiniin, josta kruunu huolehti niiden edelleen toimittamisesta Helsinkiin ja Loviisaan. Silti huomattavia tavaramääriä tuotiin myös Norrköpingistä (jauhoa, leipää ja ryynejä), Nyköpingistä (jauhoa ja ryynejä), Göteborgista (leipää ja ryynejä), Karlskronasta (jauhoa, leipää, herneitä, ryynejä, lihaa ja voita), Visbystä (ryynejä) ja Sundsvallista (leipää). Suurin osa edellä mainituista kuljetuksista liittyi pyrkimykseen varmistaa riittävä jauhon, leivän ja ryyrien saanti työmaille. Tukholmasta tuonti painottui sen sijaan pääosin kauppiailta ostetun lihan eteenpäin välittämiseen, vaikka sieltä tuotiin suuret määrät kaikkia muitakin elintarvikkeita. Myös kaikki Ruotsista tuotu vilja oli peräisin Tukholman makasiinista.⁹⁴⁵

Valtaosa Ruotsista tuoduista elintarvikkeista päätyi Helsinkiin. Vaikka myös Loviisassa linnoitustöissä oli tuhansia sotilaita, vain osa elintarvikkeista tuotiin sinne suoraan. Loput tarvituista ruokavaroista kulkivat Helsingin kautta. Ensimmäiset kuljetukset Ruotsista Loviisaan tehtiin vuonna 1751 ja niitä jatkettiin seuraavana vuonna. Tavaramäärät olivat huomattavasti pienemmät kuin mitä Helsinkiin tuotiin. Eniten tuotiin naudan- ja sianlihaa: noin 36 300 leiviskää. Suomeen kokonaisuudessaan 1750–1752 tuodusta lihasta tämä oli vain 31 %. Lihan lisäksi Loviisaan tuotiin Ruotsista 8 747 leiviskää silliä, 3 853 leiviskää kuivaleipää, 415 leiviskää voita, 929 tynnyriä herneitä ja 490 tynnyriä ohraryynejä. Helsingistä puolestaan vietiin Loviisaan samoina vuosina jauhoa, kuivaleipää, lihaa, voita ja silliä yhteensä noin 87 000 leiviskää.⁹⁴⁶

Tavaroiden siirtäminen Tukholmasta Loviisaan Helsingin kautta ei ollut tarkoituksenmukaista. Kenraalikuvernööri von Rosenin tavoitteena oli Ruotsista lähetettävien kuljetusten jakaminen sopivassa suhteessa linnoitustyövoiman tarpeen mukaan Helsingin ja Loviisan kesken. Näin hän halusi välttää ylimääräisiltä rahtikuluilta, joita väistämättä tuli, kun tavaraa piti jälkikäteen siirtää yhdeltä paikkakunnalta toiselle. Onnistuakseen tavoite edellytti laskelmia työvoiman määrästä ja näiden muonankulutuksesta sekä koordinaatiota Suomessa ja Tukholmassa toimineiden viranomaisten

⁹⁴⁴ Tavaroiden painon voi suhteuttaa valtakunnan kauppalaivaston kuljetuskapasiteettiin. 3 180 000 kilogrammaa vastasi 1 298 lästia (1 lästi = 2 450 kg). Myös tynnyreissä mitatun rukiin ja ohran voi muuttaa lästeiksi (1 lästi = 18 tynnyriä): 6 000 tynnyriä ruista vastasi 333,3 lästia ja 8 800 tynnyriä ohraryynejä vastasi 488,9 lästia. Näiden yhteenlaskettu lästimäärä oli siten 2 120. Vuonna 1747 Suomen kaupunkien kauppalaivaston yhteenlaskettu lästimäärä oli 7 181, Tukholman kaupungin 17 310 ja koko valtakunnan 43 810. Kauppalaivojen lästimääristä ks. Kaukiainen 2008, 140–141. Rukiin ja ohraryynien määrästä lästia kohden ks. Liite 1.

⁹⁴⁵ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1747–1751 vol. 45.1–45.2; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1752, Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA; Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1753, Provianträknningar vid Helsingfors proviantmagasin 1750–1808 G II:2/vol. 32, Helsingfors fästningsarkiv, KrA.

⁹⁴⁶ Loviisan varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1747–1751 vol. 45.1–45.2; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1752, Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

välillä.⁹⁴⁷ Kuten muonalaskelmista käy ilmi, tämä tietojen vaihtaminen ja koordinaatio ei näytä toimineen vielä vuosina 1751–1752 toivotulla tavalla, sillä muonavaroja siirrettiin Helsingistä Loviisaan enemmän kuin mitä Tukholmasta tuotiin suoraan Loviisaan. Vuonna 1753 sen sijaan Helsingistä vietiin Loviisaan enää vain 300 tynnyriä ohraryynejä.⁹⁴⁸

Samaan aikaan kun Ruotsista tuotiin ruokavaroja linnoituspaikkakunnille, jatkuivat merikuljetukset myös Suomen sisällä eri makasiinien välillä. Turusta tuotiin Helsinkiin ruista (300 tynnyriä), ohraryynejä (1 646 tynnyriä) ja kuivaleipää (29 692 leiviskää) vuosina 1751–1755.⁹⁴⁹ Kun sivumakasiinit perustettiin Espoon, Sipoon ja Porvoon rannikolle, näihin kuljetettiin muonavaroja Helsingin ja Loviisan päämakasiineista. Kuljetuksia oli myös toiseen suuntaan, kun pääosa sivumakasiinein varastoista tyhjennettiin vuoden 1753 loppuun mennessä, jolloin varastoja ei enää tarvittu ruotsalaisten joukkojen muonittamiseen.⁹⁵⁰

Merikuljetusten suosiminen ei rajoittunut vain suuriin tavaransiirtoihin makasiinien välillä. Pienetkin kuljetukset pyrittiin rannikolla tekemään vesitse. Kun esimerkiksi Helsingin porvarien piti jauhattaa kruunulle ohraa, he halusivat toteuttaa kuljetukset Vanhankaupungin myllyihin avoveden aikaan veneillä. Näin menetteli myös kruunu kuljettaessaan viljaa jauhattavaksi Helsingistä Vanhankaupunkiin. Kuvaavasti merikuljetusten laajuus näkyy siinä, miten sotilaiden ruoduiltaan saama ruotumuonakin (*rotekost*) pyrittiin kuljettamaan vesitse. Turun jalkaväkirykmentille kerättiin vuonna 1748 ruotumuonaa Pohjanpitäjänlahteen, josta se kesällä kuljetettiin laivalla Helsinkiin.⁹⁵¹

Edullisuudestaan huolimatta myöskään merikuljetukset eivät olleet vailla haasteita. Niitä oli pohjoisessa mahdollista toteuttaa vain avovesien aikana eli kevästä syksyyn jatkuneella purjehduskaudella. Meren jäätyminen ei ollut ainoa purjehduskautta rajoittava tekijä. Myös myrskyt ja pimeys vaikeuttivat myöhään syksyllä toteutettuja merikuljetuksia. Kuljetettaessa tavaraa Ruotsista Suomeen vuonna 1750 viimeinen laiva saapui Helsinkiin syys–lokakuun vaihteessa. Tätä pidettiin jo myöhäisenä purjehdusaikana. Seuraavana vuonna kuljetukset jatkuivat tästä huolimatta pidempään, sillä viimeiset sopimukset kuljetuksista solmittiin laivanvarustajien kanssa Tukholmassa vasta 10.10.⁹⁵²

Jos kuljetukset viivästyivät liian pitkään, laivat saattoivat jopa jäädä kiinni jäihin. Etenkin Pohjanlahdella satamat saattoivat jäätyä jo alkutalvesta. Vuonna 1747 Oulusta

⁹⁴⁷ Von Rosen valtiokonttorille 16.4.1752, Expedierade handlingar E 2 A:309, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁹⁴⁸ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1753, Provianträkningar vid Helsingfors proviantmagasin 1750–1808 G II:2/vol. 32, Helsingfors fästningsarkiv, KrA.

⁹⁴⁹ Turun varastomakasiinin muonalaskelmat 1751–1755, Tositekirja 7596: 949v–954, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

⁹⁵⁰ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelmat 1751, Räenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1752, Lovisa förråds magasin, Ränskaper för diverse finska förrådsmagasinet 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militäreräkenskaper efter 1630, RA; Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1753, Provianträkningar vid Helsingfors proviantmagasin 1750–1808 G II:2/vol. 32, Helsingfors fästningsarkiv, KrA.

⁹⁵¹ Helsingin maistraatin pöytäkirja 17.4.1747, 58–61, Pöytäkirjat Ca:50, Helsingin maistraatti, HKA; Von Rosen Gyllenborgille 13.5.1748, 441–441v, 6.6.1748, 520–521, 6.6.1750, 432–432v, Kirjeasiakirjat Ea:40, 49 I, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

⁹⁵² Valtiokonttorin pöytäkirja 10.10.1751, 1738–1739, Protokoll A I A:81; Von Rosen valtiokonttorille 11.10.1750, Expedierade handlingar E 2 A:302, Kansliet, Statskontoret, RA.

Helsinkiin kruunulle ryynejä ja kuivaleipää kuljettanut laiva joutui jäämään talveksi Raaheen, koska meri oli alkanut jäätyä jo lokakuun lopussa. Ruokalastin kannalta tilanne oli haasteellinen, sillä se piti säilyttää laivassa seuraavaan kevääseen saakka.⁹⁵³ Jäätymisvaara ei kuitenkaan koskenut ainoastaan Pohjanlahtea vaan koko pohjoista Itämeriä. Joulukuussa 1753 kaksi Helsingistä riihikuivattua viljaa Tukholman makasiiniin kuljettanutta laivaa juuttui jäihin Waxholmin lähistöllä.⁹⁵⁴

Jäätymisen lisäksi kruunun muonakuljetukset olivat vaarassa myös myrskyjen takia. Huonot säät aiheuttivat yhdessä muiden onnettomuuksien kanssa erityisen paljon vahinkoa syksyllä 1752. Lokakuun puolivälissä kruunu menetti Porvoon saaristossa lihaa kuljettaneen lotjan. Vain vähän myöhemmin, lokakuun 24. ja 25. päivien välisenä yönä riehunut myrsky aiheutti paljon tuhoa kruunun kuljetusinfrastruktuurille. Myrsky tuhosi Helsingin redillä olleen lotjan, jonka oli tarkoitus viedä lihaa Espoon Kallvikin sivumakasiiniin, ja rikkoi Helsingin makasiinin laiturit. Loviisassa samainen rajuilma vaurioitti myllykuljetuksiin käytettyjä veneitä niin pahoin, ettei niitä enää voitu käyttää valmiin jauhон kuljettamiseen Forsbyn ruukilta makasiiniin. Lisäksi saman syksyn muissa onnettomuuksissa menetettiin kuivaleipää, ja rukiin kuljetus Billnäsän ruukin myllylle viivästyi laivan korjaustarpeen vuoksi.⁹⁵⁵

Kaikkiaan kruunun laivoja ja veneitä kohtasi syksyllä 1752 viisi onnettomuutta, jotka tuhosivat yhteensä 272 tynnyriä lihaa ja 3 492 leiviskää leipää sekä häiritsivät pahoin kriittisiä myllykuljetuksia. Onnettomuudet yhdessä pitkään jatkuneen luoteistuulen kanssa vaaransivat tuolloin jopa koko sotaväen huollon. Marraskuun alussa vuodenaika oli jo niin myöhäinen, etteivät laivat enää mielellään lähteneet vesille, vaikka tuuli olisikin muuttunut suotuisammaksi. Huollon kannalta tilanne oli vakava. Sivumakasiinien varastot uhkasivat jäädä vajaiksi ja Uudenmaan maaseudulle majoitettut ruotsalaiset sotilaat ilman riittävää muonitusta. Sotaväen huoltotilannetta yritettiin pelastaa määräämällä talonpojat toimittamaan kruunulle maksamansa veroviljan sivumakasiineihin.⁹⁵⁶ Toimenpiteellä pyrittiin ilmeisesti varmistamaan sotilaille edes leipäviljan saanti, vaikka mahdollista lihan puutetta sillä ei pystytty korvaamaan.

Vuoden 1752 syksy osoittaa, miten riskialttiita merikuljetukset saattoivat pahimmillaan olla. Se kuvaa hyvin myös sitä, miten tärkeää oli toteuttaa merikuljetukset hyvän sään aikana. Kaikkien yllämainittujen onnettomuuksien vaikutuksia pahensi se, että vuodenaika alkoi olla marraskuussa liian myöhäinen uusien korvaavien kuljetusten järjestämiseen. Tiedot onnettomuuksista täydentävät muonalaskelmista saatavaa kuvaa merikuljetuksista. Muonalaskelmat kertovat mitä ja miten paljon tavaraa onnistuttiin kuljettamaan meritse, mutta kokonaiskuvan hahmottaminen edellyttää myös kuljetusten riskien tunnistamista.

Kuljetusten riskit eivät liittyneet vain huonoihin sääoloihin, laivojen vahingoittumiseen ja haaksirikkoihin, vaan itse pitkä merimatka saattoi vahingoittaa viljaa ja elintarvikkeita. Kesäkauden hyvä purjehdussää saattoi olla ruokalastin säilyvyyden

⁹⁵³ Von Rosen KM:lle 24.11.1747, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁹⁵⁴ Valtiokonttorin pöytäkirjat 13.12.1753, 1970–1972, 14.12.1753, 14.12.1753, 2038–2040, Protokoll A I A:85, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁹⁵⁵ Von Rosen KM:lle 7.11.1752, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 14, Skrivelser till K.M:t, RA.

⁹⁵⁶ Ibid.

kannalta huono asia, sillä kuumalla ilmalla elintarvikkeet olivat vaarassa pilaantua. Pilaantumisvaaran vähentämiseksi kuljetukset oli parasta ajoittaa purjehduskauden alkuun eli aikaan ennen kuumimpia kesäsäitä.

Kun vuonna 1750 Suomeen tuotiin Ruotsista suuri määrä elintarvikkeita, ne pyrittiin lähettämään matkaan mahdollisimman aikaisin. Suurimmassa pilaantumisvaarassa oleva liha piti lähettää ensimmäisenä, jotta ainakin se ehdittäisiin kuljettaa ennen kesäkuumaa. Myös seuraavana vuonna kuljetukset pyrittiin ajoittamaan purjehduskauden alkuun.⁹⁵⁷ Käytännössä kuljetukset jatkuivat kuitenkin kumpanakin vuonna läpi purjehduskauden pitkälle syksyyn, kuten aikaisemmin jo todettiin. Edes kaikkea lihaa ei ehditty kuljettaa keväällä, vaan sitä tuotiin vielä elokuun lopussa. Kun liha tarkastettiin perillä Helsingissä, kävikin ilmi, että osa siitä oli päässyt pilaantumaan.⁹⁵⁸

Aikainen kuljetusajankohta ei ollut silti mikään tae sille, ettei pilaantumista tapahtunut. Vaikka vuonna 1750 lihaa lastattiin Tukholmassa laivaan jo huhtikuun lopulla, osa lastista oli Helsinkiin saavuttaessa toukokuun lopulla huonossa kunnossa kuuman merimatkan jäljiltä. Myös vilja saattoi pilaantua kuumuudessa. Erityisessä vaarassa oli kuivaamaton vilja. Kun Suomeen tuotiin vuonna 1750 kuivaamatonta viljaa Ruotsista, lasteja purettaessa havaittiin, että vilja oli kuljetuksen aikana lämmennyt eli pilaantumisprosessi oli alkanut.⁹⁵⁹

Tavaraa saattoi myös hävitä merimatkan aikana. Lasti tarkastettiin sekä laivan lähtöpaikassa että purettaessa lastia määränpäässä. Näin voitiin havaita sekä mahdollinen lastin pilaantuminen että puuttuva tavaramäärä. Syy häviämiseen saattoi olla vain kirjanpidollinen ja johtua erilaisista mitoista sekä mittaustavoista lähtösataman ja määränpään välillä. Ainakin parissa tapauksessa lihan hävikin syyksi epäiltiin laskein sulamista ja kuivumista kuljetuksen aikana. Tavarahan häviäminen koski erityisesti elintarvikkeita. Viljamäärä sen sijaan saattoi päinvastoin laskennallisesti kasvaa imiessään kosteutta merimatkan aikana. Tämä näkyi hyvin vuoden 1750 viljakuljetusten aikana. Kun Ruotsista oli tuotu Helsinkiin yhteensä 4 500 tynnyriä ruista, määränpäässä havaittiin, että viljaa oli 36 tynnyriä (0,8 %) enemmän kuin matkoille lähdettäessä.⁹⁶⁰

Tavarahan hävikkien todellisista syistä on vaikea saada varmuutta, sillä niiden selvittäminen oli aikalaisillekin vaikeaa. Yhdessä pilaantumisen kanssa hävikki saattoi kuitenkin johtaa varsin huomattaviin laskennallisiin tappioihin kruunulle. Esimerkiksi vuonna 1750 kruununlaiva *Sundswalls wapenin* 6 841 leiviskän naudanlihastista oli pilaantunut 169 leiviskää ja hävinnyt 152 leiviskää. Yhteensä tämä teki 321 leiviskää (noin 2 700 kg) eli 4,7 % koko lastista. Kun sotilas sai päivässä yhden kolmasosan naulaa naudanlihaa, menetetty lihamäärä vastasi yli 19 000 päiväannosta. Sillä olisi siten voinut muonittaa 642 sotilasta kuukauden ajan. Vastaavan suuruiset menetykset havaittiin vielä saman laivan myöhemmässäkin lastissa (360 leiviskää, 4,8 %).⁹⁶¹

⁹⁵⁷ Valtiokonttorin pöytäkirja 30.3.1750, 664–666, Protokoll A I A:78; Von Rosen valtiokonttorille 13.3.1751, Expedierade handlingar E 2 A:306, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁹⁵⁸ Valtiokonttorin pöytäkirja 6.9.1750, 1648–1649, Protokoll A I A:79, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁹⁵⁹ Valtiokonttorin pöytäkirjat 6.7.1750, 1353–1355, 31.8.1750, 1619–1621, 23.11.1750, 2059–2061, Protokoll A I A:79, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁹⁶⁰ Valtiokonttorin pöytäkirjoissa on käsitelty lukuisia hävikkitapauksia. Ks. mm. Valtiokonttorin pöytäkirjat 28.6.1750, 1305–1306, 23.7.1750, 1437–1438, 31.8.1750, 1619–1621, 5.11.1750, 1945–1946, 3.8.1751, 1365–1366, 6.8.1751, 1365–1366, 26.9.1751, 1661–1663, Protokoll A I A:78–79, 81, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁹⁶¹ Valtiokonttorin pöytäkirjat 6.7.1750, 1353–1355, 6.9.1750, 1648–1649, Protokoll A I A:79, Kansliet, Statskontoret, RA. Ruoka-annoksien suuruudesta vuonna 1750: Von Rosen valtiokonttorille

Hävikin ja pilaantumisen seurauksena elintarvikkeiden merikuljetukset johtivat usein vähintään laskennallisiin tappioihin. Kun lisäksi otetaan huomioon, että matkalla saattoi yllättää tuhoisa myrsky, voi hyvin ymmärtää, miksi aikalaiset viittasivat merikuljetuksiin usein sanalla *äfwentyr*.⁹⁶² Onnettomuusriski vaikutti tavaroiden rahtimaksuihin. Mitä suuremmat riskit olivat, sitä enemmän kuljetuksista vaadittiin rahaa. Rahtimaksujen suuruus ja laivojen saatavuus puolestaan vaikuttivat siihen, millä tavoin kruunun kannatti järjestää mittavat kuljetuksensa.

6.3. Kruununlaivat

Kruunu käytti vilja- ja elintarvikekuljetuksiinsa sekä omia laivojaan että yksityisiltä vuokrattuja aluksia. Pääsääntöisesti rahtaus hoidettiin maksamalla siitä kaupunkien kauppiaille ja laivureille. Halutessaan kruunu saattoi kuitenkin käyttää kuljetuksiin sotalaivastoonsa kuuluneita laivoja.

Laivastojen sijainti vaikutti siihen, missä tilanteissa kruunun kannatti turvautua niihin. 1700-luvun puolivälissä avomerilaivaston tukikohta oli Karlskronassa, ja saaristolaivasto oli sijoitettu Tukholmaan. Näiden kahden tukikohdan lisäksi vain Göteborgissa oli pienehkö eskaaderi. Viaporin laivastotukikohta päätettiin perustaa vasta vuosien 1755–1756 valtiopäivillä, ja käytännössä se toteutui Pommerin sodan jälkeen 1760-luvulla.⁹⁶³ Suomessa ei ollut näin ollen Viaporin rakennuskaudella kruunun laivasto-osastoa, jonka aluksia olisi voitu käyttää kuljetuksiin. Kruunun laivoilla oli siksi lähinnä merkitystä siirrettäessä varastoja Ruotsista Suomeen.

Elintarvikekuljetusten osalta on tärkeää huomioda, etteivät alukset aina kelvanneet niihin sellaisenaan. Aluksessa piti olla mieluiten kansi tai muu suoja, jotta muona ei olisi mennyt pilalle myrskyssä tai sateessa. Laivoihin saatettiin myös joutua tekemään muutoksia, jotta ne soveltuivat elintarvikkeiden kuljettamiseen. Kun kruunu vuokrasi syyskuussa 1751 kaksi laivaa kuljettamaan jauhoa Suomeen, laivojen pohjatiloihin piti tehdä uusia sisälaudoituksia, jotta varastotiloista saataisiin sopivat jauhон kuljettamiseen. Kuljetettaessa herneitä ja ryynejä laivan pohjalle saatettiin levittää niinimattoja, joilla pyrittiin parantamaan lastin säilymistä.⁹⁶⁴

Tukholman eskaaderiin kuului vuonna 1743 hattujen sodan jälkeen 2 kevyttä fregattia, 1 brigantiini, 1 mörsäri-laiva, 24 kaleeria, 7 puolikaleeria ja parikymmentä

7.6.1750, Expedierade handlingar E 2 A:302, Kansliet, Statskontoret, RA. Vaikka hävikki oli vuosien 1750–1751 kuljetuksissa hyvin yleistä, sen suuruus vaihteli. 4,7–4,8 % suuruihin hävikki koski vain *Sundswall wapenin* lihalasteja.

⁹⁶² Ks. esim. Helsingin maistraatin pöytäkirja 27.3.1747, 37–44, Pöytäkirjat Ca:50, Helsingin maistraatti, HKA; Von Rosen Gyllenborgille 21.4.1748, 398–399v, Kirjeasiakirjat Ea:40, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 24.1.1750, 73–75v, Riksrädsprotokoll A I aa:37, Krigsexpeditionen, RA.

⁹⁶³ Laivastotukikohtien sijainnista ks. Nikula 1933, 7–27, 56–65; Dannert 1943, 43; Mattila 1983, 95–100.

⁹⁶⁴ Raaseporin läntisen kihlakunnan kruununvouti Gyllenborgille 7.6.1748, 1299–1300, Kirjeasiakirjat Ea:43, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Valtiokonttorin pöytäkirja 6.9.1751, 1545–1549, Protokoll A I A:81; Von Rosen valtiokonttorille 5.7.1750 (liite), Expedierade handlingar E 2 A:302, Kansliet, Statskontoret, RA.

muuta alusta.⁹⁶⁵ Sotaa seuranneina vuosina pääpaino uusien laivojen rakentamisessa oli kaleereissa, joita valmistui 44 vuosina 1748–1749.⁹⁶⁶ Tukholmassa kruunulla oli siten käytettävissä kuljetuksiin pääosin kaleereita, mutta ne soveltuivat pitkän matkan muonakuljetuksiin huonosti. Kaleereissa oli pieni ruumatila ja suuri miehistö, minkä vuoksi niiden toiminta oli jo oman muonituksenkin osalta pitkälti riippuvainen tukikohdista. Kaleerit olivat myös hyvin avonaisia. Miehistönkin suojana niissä oli vain teltta kannella.⁹⁶⁷

Vaikka suurin osa Tukholman eskaaderin aluksista ei näin ollen sopinut muonan kuljettamiseen, kruunu käytti silti ensimmäisen kerran omia laivojaan juuri Tukholman reitillä siirtäessään linnamakasiinin varastoja Suomeen vuonna 1750. Tukholman amiraliteettikomissariaatti sai valtaneuvostolta huhtikuun alussa tehtäväkseen huolehtia kruununlaivojen (*crono fartyg*) varustamisesta tätä tehtävää varten.⁹⁶⁸

Kuljetuksiin käytettiin kahta laivaa, jotka olivat *Sundswalls wapen* ja *Camelen*. Oscar Nikula on luokitellut molemmat laivat tyypiltään lastialuksiksi (*lastdragare*), joten ne soveltuivat ilmeisen hyvin kuljetuksiin. Tätä nimitystä käyttivät myös valtiokonttori ja kenraalikuvernööri von Rosen, mutta sen rinnalla *Sundswalls wapenia* nimitettiin myös fregatiksi ja *Camelenia* galliotiksi. Kumpikin laivoista pystyi kuljettamaan kerralla suuren määrän elintarvikkeita. Yhteensä ne toivat Helsinkiin touko-kesäkuussa 800 tynnyriä herneitä ja ohraryynejä sekä 17 700 leiviskää lihaa. Ainakin *Sundswalls wapen* teki vielä toisen matkan elokuussa, jolloin se toi Helsinkiin lisää herneitä (300 tynnyriä) ja suolattua lihaa (7 500 leiviskää) sekä voita (1 360 leiviskää). Kuljetustarpeisiin nähden tämä ei kuitenkaan riittänyt, vaan kuljetuksia jouduttiin tekemään myös yksityisillä laivoilla.⁹⁶⁹

Seuraavana vuonna Tukholman ja Suomen linnoituskaupunkien välisiin kuljetuksiin ei enää ottanut osaa kruununlaivoja. Tähän vaikutti todennäköisesti ainakin osaltaan kuljetuksiin soveltuvien laivojen vähäisyys, sillä kuljetustarve oli vuonna 1751 suurempi kuin se oli ollut edellisenä vuonna. On myös mahdollista, ettei *Sundswalls wapenia* ja *Camelenia* haluttu enää käyttää, kun niiden lasteissa oli havaittu edellisenä kesänä huomattavaa pilaantumista ja hävikkiä.⁹⁷⁰

Kruunun laivoja käytettiin sen sijaan vuonna 1751 ensimmäisen kerran elintarvikkeiden tuomiseen Karlskronasta. Erään lihan pilaantumista koskevan luettelon perusteella sitä oli ollut lastina ainakin Karlskronasta lähteneillä fregateilla *Mercurius*, *Carlshamns castell* ja *Jarramas* sekä lastialuksella *Svärdfisken*, galliotilla *Snaren svän* ja laivalla (*skieppet*) *Drottningholm*. Yhteensä lihaa oli pilaantunut näillä laivoilla 939

⁹⁶⁵ Dannert 1943, 57.

⁹⁶⁶ Nikula 1933, 24.

⁹⁶⁷ Huhtamies 2014, 94–95, 106–107.

⁹⁶⁸ Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 2.4.1750, 408–408v, Riksrådsprotokoll A I aa:37, Krigsexpeditionen, RA.

⁹⁶⁹ Valtiokonttorin pöytäkirjat 28.6.1750, 1305–1306, 14.7.1750, 1396–1398, 6.9.1750, 1648–1649, Protokoll A I A:78–79; Von Rosen valtiokonttorille 22.5.1750, 6.6.1750, 20.6.1750, 5.7.1750 (liitteineen), 18.7.1750, 2.8.1750, 30.8.1750, Expedierade handlingar E 2 A:302, Kansliet, Statskontoret, RA. Nikula 1933, 364. Tukholman eskaaderiin kuului Nikulan mukaan myös kaksi muuta lastialusta, mutta näitä ei käytetty kuljetuksissa Suomeen. Termi fregatti viittasi laivan takilointiin ja termi galliotti laivan runkomuotoon (Kaukiainen 2008, 119).

⁹⁷⁰ Valtiokonttorin pöytäkirjoissa ei ole vuodelta 1751 mainintoja kruunun laivojen käyttämisestä kuljetuksiin. Myöskään makasiinin kirjanpidossa ei ole tietoja tästä.

leiviskää (noin 8 000 kg). Todennäköisesti kyseinen lihamäärä liittyi varsinaisten elintarvikekuljetusten sijaan ruotsalaisten sotilaiden siirtämiseen samana vuonna töihin Helsinkiin, sillä makasiineihin päätyi Karlskronasta lihaa vain noin 1 100 leiviskää. Muutenkin kuljetukset Karlskronasta jäivät tuolloin kokonaisuudessaan vähäisiksi. Sotalaivojen päätehtävä oli tuolloin kuljettaa sotilaita, ei elintarvikkeita.⁹⁷¹

Karlskronan eskaaderin laivoja käytettiin elintarvikekuljetuksiin varsinaisesti vasta vuonna 1753, kun ruotsalaista jauhoa vaihdettiin suomalaiseen riihikuivattuun rukiiseen. Amiraliteettikollegio lähetti Karlskronasta Helsinkiin ja Loviisaan kaksi lastilaivaa *Carlshamns castellin* ja *Störenin*.⁹⁷² Vaikka valtiokonttorin pöytäkirjassa niitä kutsuttiin vaatimattomasti lastilaivoiksi, *Carlshamn castell* oli todellisuudessa 750 tonnin fregatti, jossa oli noin 40 tykkiä.⁹⁷³ *Carlshamns castell* toi Helsinkiin jauhoa kerralla peräti 45 473 leiviskää eli lähes 400 000 kg. Paluulastina fregatti vei Ruotsiin 3 565 tynnyriä riihikuivattua ruista. Määrä vastasi maakuljetuksena noin 1 200 hevoskuormaa.⁹⁷⁴ Kyseessä oli säilyneiden lähteiden perusteella suurin yksittäinen vilja- tai elintarvikekuljetus, joka toteutettiin Viaporin rakennuskauden aikana.

Toinen laiva, *Stören*, teki ilmeisesti vastaavan kaltaisen matkan Loviisaan, vaikka tätä ei pystytä varmistamaan Loviisan vuoden 1753 makasiinin tilien puuttuessa. Yhteensä laivojen piti tuoda Ruotsiin 6 000 tynnyriä ruista, joten *Störenin* paluulastin suuruudeksi voidaan arvioida noin 2 400 tynnyriä. Jauhon vaihtoa rukiiseen jatkettiin Karlskronan ja Helsingin välillä vielä vuonna 1754 yhdellä kruununlaivalla, mutta lastit olivat kumpaankin suuntaan jo huomattavasti edellisvuotta pienempiä.⁹⁷⁵ Seuraavana vuonna kruunu hyödynsi kuitenkin jälleen Karlskronan laivastoa, kun Kalmarista valmistettuja ryynejä kuljetettiin Helsinkiin 450 tynnyriä huukkarilla nimeltä *Åskedunder* (kantavuus 74 lästia).⁹⁷⁶

Pitkän matkan kuljetuksiin sopivien suurten laivojen ohella kruunulla oli käytössään pienempiä laivoja ja veneitä lyhyempiä merikuljetuksia varten. Näiden määrä lisääntyi huomattavasti linnoitustöiden seurauksena, sillä rakennusmateriaalien ja muiden tavaroiden kuljettamiseen eri rakennuspaikoille tarvittiin proomuja ja kuutteja. Laivojen rakentaminen aloitettiin Helsingissä jo ensimmäisenä työvuotena 1748, ja 1750-luvulla kruunu rakensi varsin isojakin laivoja voidakseen tuoda kalkkia Gotlannista.⁹⁷⁷ Nämä alukset olivat kuitenkin ilmeisesti lähes yksinomaan tarkoitettu varsinaisten linnoitustöiden tarpeisiin.

⁹⁷¹ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1751 ja luettelo pilaantuneesta lihasta 12.9.1752, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militäräkenskaper efter 1630, RA. Päiväyksestä huolimatta luettelo käsittelee vuoden 1751 kuljetuksia.

⁹⁷² Valtiokonttorin pöytäkirja 7.7.1753, 1019, Protokoll A I A:79, Kansliet, Statskontoret, RA.

⁹⁷³ Glete 1990, 25, 59. Glete on luokitellut *Carlshamns castellin* kolmannen luokan fregatiksi viisiluokkaisella asteikolla. Koska 1700-luvun puolivälissä ylemmän luokan laivoja oli vain kaksi, *Carlshamns castell* oli tuolloin yksi laivaston suurimmista fregateista.

⁹⁷⁴ Kapteeniluutnantti Åbergin tosite 9.7.1753 ja muonamestari Pihlin tosite 21.5.1753, Räkenskaper 1748–1753 G II:1/vol. 31, Helsingfors fästningsarkiv, KrA. Tiedot hevoskuorman suuruudesta teoksesta Lagus 1756, 14.

⁹⁷⁵ Valtiokonttorin pöytäkirja 7.7.1753, 1019, Protokoll A I A:85, Kansliet, Statskontoret, RA; Talouskomissio/valtiokonttori von Törnelle 14.3.1754, Registratur vol. 2, Ekonomikommissionen 1749, RA.

⁹⁷⁶ Valtiokonttorin pöytäkirja 25.7.1755, 1452, Protokoll A I A:89, Kansliet, Statskontoret, RA; Åskedunder, DigitaltMuseum, <https://digitaltmuseum.org/021176972889/askedunder>, käytetty 4.12.2018. Åskedunder oli alun perin ollut pommialus (*bombkiis*), mutta vuonna 1752 se muutettiin huukkariksi, minkä jälkeen sitä käytettiin lastialuksena.

⁹⁷⁷ Gustafsson 2012b, 185.

Ensimmäinen maininta kruununveneiden (*crono båtar*) käytöstä elintarvikekuljetuksissa on vuodelta 1748, jolloin Turusta tuotiin kuudella kruununveneellä 200 tynnyriä jauhoa Helsinkiin. Kuljetuksia jatkettiin seuraavanakin vuonna, kun henkirakuunoiden kersantti Hausen toi yhdeksällä kruununveneellä 205 tynnyriä jauhoa Turusta Helsinkiin.⁹⁷⁸ Kuljetuskapasiteetiltaan veneet olivat varsin heikkoja. Edellä mainitut yhdeksän venettä pystyivät kuljettamaan yhteensä vain 5 % siitä jauhomäärästä, jonka *Carlshamns Castell* pystyi siirtämään kerralla. Näitä voidaankin pitää kruunun kuljetuskapasiteetin ääripäinä.

Vilja- ja elintarvikekuljetuksiin käytettävissä olleiden veneiden kokonaismäärää Suomessa on vaikea arvioida, sillä niistä on lähteissä vain hajanaisia mainintoja. Etelärannikon lisäksi veneitä oli sisämaassa Hämeenlinnassa, jossa niitä käytettiin paikallisiin myllykuljetuksiin.⁹⁷⁹ Kovin monta venettä tai pientä laivaa kruunulla ei kuitenkaan elintarvikekuljetuksia varten voinut olla, sillä kenraalikuvernööri von Rosen piti valtiopäiväkertomuksessaan 1751 neljän matalassa vedessä kulkevan lastilaivan rakentamista erityisen tärkeänä, jotta kruunu voisi itse vastata myllykuljetuksistaan laivojen vuokraamisen sijaan. Aloite ei kuitenkaan saanut valtiopäiviltä hyväksyntää. Puolustusdeputaatio katsoi, että laivojen rakentaminen olisi tullut kalliimmaksi kuin mitä rahtikustannuksiin käytettiin rahaa.⁹⁸⁰

Valtiopäivien näkemys ei tyydyttänyt von Rosenia, vaan hän palasi asiaan keväällä 1753 kirjeessään valtaneuvostolle. Tällä kertaa hän perusteli kruununlaivojen rakentamisen tärkeyttä perusteellisemmin kuin valtiopäiväkertomuksessaan ja pyrki osoittamaan niiden edullisuuden vaihtoehtona laivojen vuokraukselle. Kysymys ei ollut ainoastaan rahtimaksuista, vaan ongelmana oli se, ettei saatavilla ollut sopivia laivoja. Vuokrattujen laivojen syväys oli liian suuri, minkä vuoksi niillä ei päässyt tarpeeksi lähelle matalia rannikoita, joilla kruunun käyttämät myllyt sijaitsivat. Viljan saamiseksi myllyihin lasti jouduttiin purkamaan pienempiin veneisiin ja kuljettamaan niillä perille. Tämä tuotti sekä lisäkustannuksia että ylimääristä vaivaa.⁹⁸¹

Myllykuljetuksiin olisi siis tarvittu erikoisaluksia, jotka oli suunniteltu nimenomaan lastin kuljettamiseen myllyihin. Von Rosen oli edennyt suunnitelmissaan niin pitkälle, että oli antanut sihteerinsä Carl Krookin selvittää, mitä laivojen rakentaminen olisi maksanut yksityisillä veistämöillä. Vaihtoehtoisesti laivat olisi voinut rakentaa myös kruunun omilla veistämöillä. Kenraalikuvernööri otti huomioon laivojen rakennuskustannusten lisäksi myös niiden käyttökustannukset, joiden hän arvioi jäävän alhaisiksi edullisen miehistön vuoksi. Laivoihin voitaisiin määrätä töihin sotaväkeen kuuluvia laivamiehiä, joita joka tapauksessa käytettiin vuosittain linnoitustöissä. Kokonaisuudessaan von Rosen arvioi kruunun omien laivojen käyttämisen olevan

⁹⁷⁸ Turun varastomakasiinin tositteet 4.6.1748 ja 1.6.1749, Tositekirja 7596: 976, 1007v, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA; Kersantti Hausenin tosite 12.6.1749, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

⁹⁷⁹ Luettelo viljan jauhatuksesta 10.8.1749, Tavastehus förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA; Von Rosen Blomille 24.4.1751, G I 1751:1, Militieräkningar 1537–1827, KrA.

⁹⁸⁰ Puolustusdeputaation maavaliokunnan pöytäkirja 30.3.1752, 343–345, Lantutskottets protokoll R 2983; Kenraalikuvernöörin valtiopäiväkertomus 1751, Generalguvernörens i Finland riksdagsrelation R 2989, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

⁹⁸¹ Von Rosen KM:lle 21.4.1753, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 15, Skrivelser till K.M:t, RA.

parempi vaihtoehto kuin kalliiden rahtimaksujen maksamisen myllykuljetuksiin sopimattomista laivoista.⁹⁸²

Ehdotus laivojen rakentamisesta ei perusteellisesta esityksestä huolimatta tullut virallisesti edes valtaneuvoston käsittelyyn, vaan se koki vastaavan kohtalon kuin samassa kirjeessä olevat ehdotukset uusien kruununleipomoiden ja -myllyjen rakentamisesta. Mahdollisesti laivoja ei haluttu rakentaa valtiopäivien aikaisemmin tekemän kielteisen päätöksen vuoksi, tai sitten asiaa ei pidetty pidemmän päälle ajankohtaisena. Von Rosen oli nimittäin sitonut suunnitelmat laivojen rakentamisesta uuden myllyn perustamiseen. Jos Helsinkiin saataisiin nopealla aikataululla kruununmylly, matalapohjaisia laivoja ei hänen mukaansa tarvittaisi, vaan niiden sijaan voitaisiin rakentaa pienempiä soudettavia veneitä.⁹⁸³ Kun Helsingin Vanhaankaupunkiin alettiin rakentaa uutta tehokasta myllyä vain muutamaa vuotta myöhemmin, myllykuljetuksiin tarkoitetut lastilaivat menettivät merkitystään.

Koko linnoitusten rakennuskauden ajan myllykuljetuksista jouduttiin siten selviytymään pääosin vuokralaivojen avulla. Myös Suomen ja Ruotsin välisessä tavara-liikenteessä laivojen vuokraus oli vallitseva tapa hoitaa kuljetukset. Kruunun omilla laivoillaan tekemät kuljetukset olivat kyllä ajoittain huomattavia, mutta ne olivat hyvin satunnaisia. Vain Karlskronasta kuljetukset hoidettiin pelkästään kruununlaivoilla. Karlskrona ei ollut kuitenkaan tärkein yhteystaho Suomen makasiineille. Vaikka myös Tukholmassa oli laivastotukikohta, kuljetukset sieltä hoidettiin pääsääntöisesti yksityisillä laivoilla.

6.4. Laivojen vuokraus yksityisiltä

Kruunun mahdollisuuksiin saada käyttöönsä yksityisiä laivoja vaikuttivat aikakauden kaupan, merenkulun ja laivanvarustustoiminnan yleiset olosuhteet. 1700-luku oli ulkomaankaupan kasvun aikaa Ruotsissa. Itämeren pohjoisosista vietiin kasvavassa määrin tervaa, puutavaraa ja rautaa Länsi-Eurooppaan. Viennin lisääntyminen näkyi myös Ruotsin kauppalaivaston voimakkaana kasvuna. Tähän vaikutti pelkkien vientimäärien lisäksi tiukentunut merkantilistinen kauppapolitiikka, jonka pyrkimyksenä oli hoitaa sekä tavaran vienti että tuonti valtakunnan omilla laivoilla. Vuoden 1724 tuoteplakaatissa ulkomaalaisia laivoja kiellettiin tuomasta Ruotsiin muita kuin kotimaansa tai siirtomaidensa tuotteita. Vieraiden valtojen merikauppaa vaikeutettiin myös tullipolitiikan keinoin.⁹⁸⁴

Suomessa kauppapolitiikan seuraukset näkyivät kauppalaivastoissa vasta vähitellen, sillä Uudenkaupungin rauhan jälkeen suurien laivojen rakentaminen piti aloittaa lähes tyhjästä. Kauppalaivaston kasvuun vaikutti myös hattujen sota 1740-luvulla. Ennen sotaa Etelä-Suomessa laivanvarustus oli keskittynyt Haminaan. Kun kaupunki

⁹⁸² Ibid.

⁹⁸³ Ibid.

⁹⁸⁴ Kaukiainen 2008, 110–116.

luovutettiin Turun rauhassa Venäjälle, sen laivanvarustajat siirtyivät Turkuun, Helsinkiin ja Loviisaan. Mukanaan haminalaiset veivät uusiin kotipaikkoihinsa laivanvarustusperinteensä ja osan vanhoista laivoistaan. Kokonaisuudessaan Suomen kaupunkien kauppalaivastot olivat vielä 1700-luvun puolivälissä vaatimattomia, etenkin etelärannikolla.⁹⁸⁵

Kruunun kuljetusten kannalta on tärkeää tehdä ero ulkomaan ja kotimaan liikenteessä olleiden laivojen välillä. Koska kruunun kuljetukset tapahtuivat valtakunnan sisällä, niihin käytettiin lähinnä kotimaan liikenteessä olleita aluksia. 1700-luvun kaupan kasvu koski ennen kaikkea ulkomaankauppaa. Kaupunkien suurimmat laivat oli varattu Pohjanmerelle ja Välimerellä suuntautuneeseen kaukokauppaan. Kotimaan-kaupassa käytetyt laivat olivat sen sijaan selvästi pienempiä ja vaatimattomampia.⁹⁸⁶

Kotimaankaupasta ja tavaroiden kuljettamiseen siinä käytetyistä laivoista tiedetään varsin vähän verrattuna ulkomaankauppaan. Jälkimmäistä voidaan tutkia kaupakollegion keräämistä tilastoista, joista käyvät ilmi tapulikaupunkien vienti- ja tuontimäärät. Lisäksi kaukokauppaan käytetyistä laivoista saadaan tietoja Juutinrauman tullitileistä. Kotimaankaupasta ja valtakunnan sisäisestä laivaliikenteestä ei ole mitään vastaavaa yhtenäistä lähdesarjaa. Vuodelta 1747 on kuitenkin olemassa Ruotsin kaupungeista tehty tilastollinen kuvaus, joka sisältää tietoja myös kaupunkien laivoista. Yrjö Kaukiainen on päättellyt, että aineisto on kerätty suoraan kaupunkien maistraateilta, ja pitää sitä varsin luotettavana.⁹⁸⁷ Tämän tilastollisen kuvauksen avulla voidaan saada tietoja niistä laivoista, joita kruunu saattoi käyttää vilja- ja elintarvikekuljetuksiinsa Viaporin rakennuskauden alkaessa.

Laivatilastosta käy ilmi, että vuonna 1747 kotimaan liikenteessä olleiden laivojen lästimäärä oli Suomessa vähäinen lukuun ottamatta Pohjanmaan kaupungeja. Yhdelläkään Pohjanmaan kaupungilla ei vielä tuolloin ollut tapulioikeuksia, minkä vuoksi ne tarvitsivat paljon laivoja viedäkseen pääosin tervaa Tukholmaan. Etelä- ja lounaisrannikon kaupungeista suurin kotimaan liikenteessä ollut kauppalaivasto oli Porvoolla. Kaupungilla oli 10 laivaa, joihin mahtui yhteensä noin 480 lästin edestä lastia (1 lästi = 2,45 tonnia). Myöskään Porvoolla ei ollut tapulioikeuksia, joten kaikki sieltä käyty virallinen kauppa tapahtui valtakunnan sisällä.⁹⁸⁸ Todennäköisesti porvoolaiset käyttivät laivojaan suurelta osin viljan ja erityisesti jauhon kuljettamiseen myytäväksi Tukholmaan (ks. luku 4.4). Porvoolla oli näin ollen varsin hyvät edellytykset vastata laivojen saatavuuden osalta kruunun merikuljetuksista.

Etelä-Suomen kolmen tapulikaupungin kotimaan kauppalaivastot olivat selvästi Porvoota pienempiä. Yhteensä Turun, Helsingin ja Loviisan kotimaan liikenteessä olleiden laivojen määrä oli vuoden 1747 tilaston mukaan 16, mutta niiden yhtenlaskettu lästimäärä oli vain 367. Se vastasi suuruudeltaan vain Tammisaaren kauppalaivastoa. Tapulikaupunkien merenkulku painottui tehtävänsä mukaisesti ulkomaankauppaan.⁹⁸⁹

⁹⁸⁵ Ibid., 123–127.

⁹⁸⁶ Ulkomaan ja kotimaan liikenteessä olevien laivojen lukumäärästä ja lästimäärästä ks. Kaukiainen 2008, 141.

⁹⁸⁷ Kaukiainen 2008, 115, 139–141. Kaukiainen on koonnut Suomea koskevat tiedot taulukkoon Daniel Almqvistin julkaisemien tietojen pohjalta (Almqvist 1949, 379–381).

⁹⁸⁸ Kaukiainen 2008, 140–142.

⁹⁸⁹ Ibid., 141.

Turulla oli lästimäärällä mitattuna valtakunnan neljänneksi suurin kauppalaivasto (1 300 lästää), mutta se koostui pääosin suurista ulkomaan purjehtijoista. Helsingillä ja vasta perustetulla Loviisalla oli sen sijaan 1740-luvun lopulla vielä varsin pienet laivastot niin ulkomaan kuin kotimaankin liikenteessä. Helsingillä oli vuonna 1747 vain neljä ulkomaille purjehtinutta laivaa ja seitsemän kotimaan laivaa. Loviisan ensimmäiset tiedot ovat vuodelta 1749, jolloin siellä oli yksi ulkomaanpurjehtija ja kolme kotimaan liikenteen laivaa.⁹⁹⁰ Tiedot paljastavat sen, ettei kummallakaan linnoituspaikkakunnalla ollut kovin hyviä mahdollisuuksia vastata kruunun merikuljetuksista heti linnoitusten rakennustöiden alkaessa 1748. Helsingin osalta tilanne muuttui kuitenkin pian.

Koska linnoitustyömaat sijaitsivat rannikolla ja saarilla, etenkin lyhyitä merikuljetuksia tarvittiin jatkuvasti. Helsingin rannikko- ja saaristopurjehdukseen käytettyjen laivojen määrä alkoikin kasvaa voimakkaasti linnoitustöiden alkamisen jälkeen. Vuonna 1749 Helsingissä oli kotimaan liikenteen aluksia yhteensä 12–15. Pari vuotta myöhemmin 1751 alusten määrä oli jo 34, ja niiden yhteenlaskettu lästimäärä oli 1 127. Alukset olivat tyypiltään tavarankuljetuksiin hyvin sopivia jahteja, kuutteja ja lotjia.⁹⁹¹ Rakennusmateriaalien lisäksi pieniä aluksia voitiin käyttää elintarvikkeiden kuljettamiseen.

Ensimmäisinä linnoitusten rakennusvuosina kruunu tarvitsi vilja- ja elintarvikekuljetuksiin laivoja ainoastaan Suomen eri kaupunkien välisillä laivareiteillä. Eniten liikennettä oli laivojen määrän osalta Helsingin ja Loviisan välillä. Laivat olivat tyypiltään pääosin jahteja ja kuutteja (ks. Liitetaulukko 4). Jahteja käytettiin tavarankuljetuksiin erityisesti vuosina 1747 ja 1753, kun taas vuosina 1751–1752 valtaosa kuljetuksista tehtiin kuuteilla.⁹⁹² Yksittäin kuutit pystyivät kuljettamaan vain suhteellisen pienen tavaramäärän, minkä vuoksi kuuttilasteja tarvittiin lukuisia siirrettäessä varastoja Helsingin ja Loviisan makasiinien välillä. Monet rannikkolainurit tekivät kuuteillaan useita matkoja saman kesän aikana. Esimerkiksi vuonna 1752 Axell Bergmanin ohjaama kuutti *Nedrigheten* teki toukokuun ja elokuun välisenä aikana kolme matkaa Helsingistä Loviisaan kuljettaen silliä ja kuivaleipää.⁹⁹³

Kuutit olivat tyypillisesti talonpoikien käyttämiä pieniä kolmimastoisia laivoja, joilla nämä kuljettivat elintarvikkeita ja halkoja myytäväksi Tukholmaan.⁹⁹⁴ Kuutteja käytettiin myös ansiopurjehdukseen ainakin Turun lähipitäjissä. Talonpoikaipurjehdus ei tällöin koskenut enää ainoastaan rannikkorahvaan omien ja naapurien tuotteiden

⁹⁹⁰ Ibid., 140–141. Laivojen lisäksi kaupungeissa oli ”suuria veneitä”. Näitä oli vuoden 1747 tilaston mukaan lounais- ja etelärannikon kaupungeista Turussa 23 kpl, Tammisaaressa 11 kpl, Porvoossa 8 kpl, Helsingissä 5 kpl ja Loviisassa 3 kpl. Almqvist on todennut veneitä koskevista tiedoista, että ne ovat epätäydellisiä ja virheellisiä. Niihin esimerkiksi sisältyivät joskus kalastusveneet mutta ei aina. Almqvist 1949, 379–380.

⁹⁹¹ Hornborg 1950, 334; Malinen 1997, 21–22, 27, 41.

⁹⁹² Liitteen 3 liitetaulukon 4 lähteet. Liitetaulukossa ei ole kaikkia kruunun kuljetukseen käytettyjä yksityisiä laivoja, sillä niiden kokoamisen estää lähdeaineiston fragmentaarisuus. Parhaiten tietoa olisi saatavilla rahtisopimuksista, mutta näitä on säilynyt kattavasti vain Turun varastomakasiinin kirjanpidon yhteydessä. Erityisen vähän kuljetuksiin käytetyistä laivoista on tietoa vuodelta 1750. On mahdollista, että jo tuolloin Helsingin ja Loviisan väliin kuljetuksiin käytettiin kuutteja. Kuuttien käyttö näyttää liittyneen lisääntyneeseen kuljetustarpeeseen. Vuosina 1747 ja 1753 kuljetusmäärät olivat sen sijaan pienempiä, mikä selittää sen, ettei kuutteja noina vuosina juuri käytetty.

⁹⁹³ Muonamestari Weckströmin tositteet 23.5.1752, 1.7.1752, 27.8.1752, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1752 vol. 45.3, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

⁹⁹⁴ Kaukiainen 2008, 119, 172–175.

vientikauppaa, vaan talonpoikaisaluksia käytettiin lisäksi rahdinkuljetukseen. Turussa kruunu hyödynsi talonpoikaisaluksia rahtien kuljettamiseen samalla tavoin kuin kaupunkien porvarisaluksia.⁹⁹⁵ Kruunun Helsingin ja Loviisan välillä käyttämien kuuttien tapauksessa kyseessä saattoivat olla tällaiset talonpoikaispurjehdukseen käytetyt alukset.

Todennäköisempää on kuitenkin, että kyseessä olivat helsinkiläisten omistamat kuutit, joita nämä olivat hankkineet varta vasten käytettäväksi linnoitustyömaiden kuljetuksiin. Helsingissä oli kuutteja jo vuonna 1750 kahdeksan ja seuraavana vuonna niiden määrä kohosi yhteentoista. Pienten alusten määrä pysyi huomattavana vuosikymmenen puoliväliin asti, jolloin se väheni. Kantavuudeltaan nämä kuutit olivat varsin suuria, sillä niiden keskikantavuus oli lähes 50 lästia.⁹⁹⁶ Esimerkiksi kruunun laskuun elintarvikkeita kuljettaneen Erich Bergströmin kuutin kantavuus oli 46 lästia. Parhaimmillaan tällaiset kuutit saattoivat olla siten kantavuudeltaan suurempia kuin jahdit. Huomionarvoista on, että edellä mainittu kuutti oli kannellinen eli se sopi varsin hyvin elintarvikkeiden kuljettamiseen.⁹⁹⁷

Myös Turun ja Helsingin välillä liikkui lukuisia kruunun viljaa ja elintarvikkeita kuljettaneita laivoja. Hyvin säilyneen Turun varastomakasiinin kirjanpidon ansiosta näistä on olemassa kattavammat tiedot kuin muista kuljetuksista. Kuljetukset Turusta Helsinkiin aloitettiin vuonna 1748, ja niihin osallistui kaikkiaan yhdeksän kapteenia. Suurin osa heistä oli kotoisin Turusta, mutta joukossa oli myös kaksi toispaikkakuntalaista. Hindrich Åströmin kotipaikka oli Tammisaari ja Olof Öhr oli tullut Norrköpingistä. Laivat olivat suhteellisen pieniä: lästimäärä vaihteli 23–45 lästin välillä. Seuraavana vuonna kuljetukset jatkuivat viidellä tai kuudella laivalla. Vaikka laivoja oli tuolloin edellisvuotta vähemmän, matkoja kertyi yksittäistä laivaa kohden enemmän kuin aikaisemmin. Neljä laivaa teki kahdesta kolmeen matkaa, kun edellisvuonna vain kaksi laivaa oli tehnyt enemmän kuin yhden matkan.⁹⁹⁸

Vuodesta 1750 eteenpäin kuljetukset Turusta Helsinkiin keskitettiin niin, että ne annettiin lähes kokonaan turkulaisen kauppiaan Gustaf Adolph Wittfoothin hoidettavaksi. Hänen *Fortuna*-galliottinsa oli tehnyt jo 1748–1749 useita matkoja kruunun laskuun. Vaikka kapteenit vaihtuivat, Fortuna kuljetti vuodesta toiseen kruunun viljaa ja elintarvikkeita Turusta Helsinkiin. Kaikkiaan *Fortunalle* kertyi 21 tällaista kuljetusmatkaa vuosina 1748–1755. Parhaimmillaan matkoja oli yhden purjehduskauden aikana peräti viisi vuonna 1750. Viimeiset kuljetukset tehtiin vuonna 1755, jolloin Turun varastomakasiinin varastot käytännössä tyhjennettiin. Wittfoothin laivan ohella vain kapteeni Mathias Endahl otti osaa kruunun kuljetuksiin Turun ja Helsingin välillä

⁹⁹⁵ Wuorinen 1959, 90.

⁹⁹⁶ Malinen 1997, 27–28, 41.

⁹⁹⁷ Mittaustodistus 17.5.1751, Pöytäkirjojen liitteet Cb:29, Helsingin maistraatti, HKA. Jahtien kanta- vuudesta ks. Liitteen 3 liitetaulukot 4 ja 5.

⁹⁹⁸ Turun varastomakasiinin muonalaskelmien otteet 1748–1749 ja rahtisopimukset sekä muut tositteet, 17.5.1748, 27.5.1748, 11.6.1748, 14.6.1748, 22.6.1748, 26.6.1748, 31.5.1749, 1.7.1749, 27.7.1749, 1.8.1749, 16.8.1749, Tositekirja 7596: 956v, 960v, 973v–990, 1009v–1018, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA. Laivoista ks. myös liitteen 3 liitetaulukko 4. Taulukossa on kaksi 23 lästin jahtia nimeltä *Anna Catharina*. Yhden kapteenina oli Simon Brungila ja toisen Mattz Nahkalin. Jos kyseessä oli sama laiva, kuljetuksiin osallistui viisi laivaa vuonna 1749.

1750-luvulla. Kuljetusurakasta selvittiin kahdella laivalla, koska siirrettävää tavaraa oli vähemmän kuin vuosina 1748–1749.⁹⁹⁹

Helsingin ja Porvoon väliset vilja- ja elintarvikekuljetukset tehtiin pääsääntöisesti porvoolaisten kauppiaiden laivoilla. Porvoon kotimaan kauppalaivasto oli omasta takaa varsin kookas, eikä kruunun kuljetustarve ollut Porvoo–Helsinki ja Porvoo–Loviisa -reiteillä yhtä suuri kuin Helsingin ja Loviisan välillä.¹⁰⁰⁰

Pohjanmaan ja linnoituskaupunkien välinen liikenne jäi kaikin puolin vähäiseksi Etelä-Suomen kaupunkeihin verrattuna. Vaikka Pohjanmaalla olisi ollut kuljetuksia varten runsaasti laivoja, tavaraa ei pääsääntöisesti kannattanut kuljettaa sieltä etelään korkeiden rahtikustannusten ja pitkän merimatkan vaarojen vuoksi. Tämä ilmeni selvästi siinä, miten kielteisesti von Rosen ja valtaneuvosto suhtautuivat viljan ostamiseen Pohjanmaalta kevättalvella 1750. Hyvästä sadosta ja suhteellisen edullisista hinnoista huolimatta viljan kuljetus linnoituspakkakunnille olisi tullut kalliimmaksi kuin viljan ostaminen etelästä.¹⁰⁰¹

Ruotsin ja Suomen väliset kruunun kuljetukset aloitettiin vuonna 1750, ja ne olivat vilkkaimmillaan vuosina 1751–1753, jolloin ruotsalaiset sotilaat oleskelivat Suomessa. Tyypiltään kuljetuksiin käytetyt laivat olivat pääosin jahteja, joiden kantavuus vaihteli 11–51 lästin välillä (ks. Liitetaulukko 5). Joukossa oli silti joitain suurempiakin laivoja, kuten galliotteja, joiden kantavuus oli yli 60 lästiä. Ainoastaan yksi laiva luokiteltiin fregatiksi. Suurin yksityinen laiva, jonka kruunu hankki käyttöönsä, oli 106 lästin 3 *Cronor*. Sen tyyppiä ei kuitenkaan lähteissä tarkemmin määritelty, vaan sitä kutsuttiin ainoastaan laivaksi (*skep*¹⁰⁰²). 3 *Cronor* pystyi kuljettamaan kerralla lähes 20 000 leiviskää (noin 170 000 kg) lihaa, voita ja kuivaleipää Helsingin linnoitustyömaan tarpeisiin, kun taas esimerkiksi jahti *Aurora* kuljetti vain noin 6 000 leiviskää (noin 51 000 kg) lihaa ja voita.¹⁰⁰³

Ulkomaan liikenteen laivoihin verrattuna kruunun käyttämät laivat olivat pieniä. Suomen tapulikaupunkien ulkomaanpurjehtijoiden keskikoko oli 105 lästiä vuonna 1747. Tukholmassa vastaava laivojen keskikoko oli 80 lästiä.¹⁰⁰⁴ Turussa oli vuonna 1766 yli 50 lästin laivoja 12, joista viiden kantavuus oli yli 200 lästiä.¹⁰⁰⁵ Näihin laivoihin verrattuna edes 3 *Cronor* ei ollut kovin suuri laiva.

Valtamerilaivoja pienemmät laivat riittivät kuitenkin tavalliseen Ruotsin ja Suomen väliseen tavaraliikenteeseen, jossa vientitavaroina olivat pääosin polttopuu, vilja sekä elintarvikkeet ja tuontitavaroina suola, rauta sekä ylellisyystuotteet.¹⁰⁰⁶ Kiinnostava kysymys onkin, olivatko kruunun käyttämät laivat samoja kuin ne, jotka normaalisti purjehtivat valtakunnan länsi- ja itäosan välillä.

⁹⁹⁹ Turun varastomakasiinin muonalaskelmien otteet 1748–1755 ja rahtisopimukset 5.8.1748, 13.4.1750, 4.6.1752, 29.8.1755, Tositekirja: 7596: 956v, 960v, 962v, 964, 965v, 966v–968v, 986v, 1026v–1027, 1056–1056v, 1071v–1072, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

¹⁰⁰⁰ Liitteen 3 liitetaulukko 4 ja sen lähteet.

¹⁰⁰¹ Von Rosen KM:lle 8.1.1750, Skr. från generalguvernör: Finland vol. 8, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston sota-asoiden pöytäkirja 24.1.1750, 73–75v, Riksrädsprotokoll A I aa:37, Krigs-expeditionen, RA.

¹⁰⁰² Käytännössä *skep*-termillä saatettiin tarkoittaa fregattia. Helsingissä suurimmista laivoista käytettiin usein nimitystä *skep*, vaikka kyseessä olivat takiloinniltaan fregatit. Malinen 1997, 43.

¹⁰⁰³ Liitteen 3 liitetaulukko 5 ja sen lähteet. Taulukossa ei ole kaikkia kruunun käyttämiä laivoja. Mukaan on otettu vain ne laivat, joista tiedetään laivan nimi ja tyyppi.

¹⁰⁰⁴ Kaukiainen 2008, 140, 159.

¹⁰⁰⁵ Wuorinen 1959, 219–222.

¹⁰⁰⁶ Kaukiainen 2008, 120, 150–151; Viljan ja jauhon viennistä Tukholmaan ks. luku 4.4.

Talouskomissio perusteli huhtikuussa 1751 tukholmalaisilta kauppiailta tehtyjä hankintoja toteamalla, että Suomeen kuljetuksia varten oli aina saatavissa käyttöön suomalainen laiva edulliseen hintaan.¹⁰⁰⁷ Käytäntö osoitti kuitenkin, ettei tämä pitänyt läheskään aina paikkaansa. Valtiokonttorin pöytäkirjoissa on pari suoraa mainintaa siitä, ettei suomalaisia laivoja ollut saatavissa niitä tarvittaessa. Syyskuussa 1751 valtiokonttori yritti etsiä elintarvikkeiden rahtaukseen Tukholmasta Helsinkiin purjehtivaa suomalaista alusta. Tällaista alusta ei kuitenkaan ollut saatavissa, jolloin ainoaksi mahdollisuudeksi jäi tukholmalaisen aluksen vuokraus. Vastaava tilanne toistui seuraavan vuoden elokuussa, kun kruunu etsi suomalaista laivaa kuljettamaan ryynejä Loviisaan. Kun tällaista laivaa ei Tukholmasta löytynyt, piti jälleen tyytyä ruotsalaiseen laivaan.¹⁰⁰⁸

Suomalaisia laivoja saattoi siten olla vaikeaa saada kuljetuksiin juuri sillä hetkellä, kun kruunulla ilmeni kuljetustarvetta. Ottaen huomioon Etelä-Suomen kaupunkien pienehkön kotimaan liikenteen laivamäärän, ei ole yllättävää, ettei sopivia suomalaisia laivoja välttämättä aina ollut valmiina odottamassa pääkaupungin satamassa.

Laivojen alkuperää on vaikea selvittää kattavasti, sillä laivojen tai niiden kapteenien kotipaikka mainitaan vain harvoin lähteissä. Edes kapteenien kotipaikka ei kuitenkaan välttämättä kerro laivan omistajan kotipaikasta. Suurilla laivoilla oli usein monta omistajaa, joilla oli erikokoisia osuuksia laivoihin. Tämä koski erityisesti ulkomaan liikenteen kaukopurjehtijoita, joiden kohdalla riskien jakaminen oli tärkeää. Yleensä laivojen omistajat olivat kaupunkien kauppiaita. Laivojen päällikköinä toimineet merikapteenit eivät olleet siten itsenäisiä ammatinharjoittajia, vaan laivat omistaneiden kauppiaiden palkattuja työntekijöitä. Kapteenien rooli oli silti hyvin keskeinen merenkulkuun liittyneessä liiketoiminnassa. He toimivat paikan päällä satamissa laivanvarustajan edustajana ja vastasivat lastin myynnistä ja paluulastin ostamisesta.¹⁰⁰⁹ Siksi myös useimmissa kruununmakasiinien toimintaan liittyvissä lähteissä – erityisesti kuljetuksiin liittyneissä tositteissa – mainitaan vain kapteenien nimi.

Käytännössä laivojen alkuperä käy ilmi vain niissä tapauksissa, joissa mainitaan laivan omistaneen kauppiaan nimi. Ruotsin ja Suomen välisiin kuljetuksiin käytetyistä laivoista omistajan nimi käy ilmi 11 laivan osalta (ks. Liitetaulukko 5).¹⁰¹⁰ Näistä laivoista vain yksi oli Suomesta: porvoolaisen kauppiaan Suthowin kreijari *St. Johannes*. Muut laivojen omistajat olivat tukholmalaisia suurkauppiaita: Johan Albert tai Christian Ehrenfried Kantzau, Mikael Hising, Alexander Donner, Christian Hebbe ja Philip Andreas von Bippen.¹⁰¹¹ Todennäköisesti suurin osa muistakin kuljetuksiin

¹⁰⁰⁷ Talouskomission pöytäkirja 7.5.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommisionen 1749, RA.

¹⁰⁰⁸ Valtiokonttorin pöytäkirjat 24.9.1751, 1643–1644, 19.8.1752, 1125–1126, Protokoll A I A:81, 83, Kansliet, Statskontoret, RA.

¹⁰⁰⁹ Kaukiainen 2008, 162–166; Granqvist 2016, 87.

¹⁰¹⁰ Valtiokonttorin pöytäkirjoissa mainitaan laivoille yleensä vain yksi omistaja kerralla. Vaikka aikakauden laivoilla oli yleensä monta omistajaa, näiden joukosta valittiin päävarustaja, joka huolehti kirjeenvaihdosta ja vastasi alukseen liittyvistä käytännön asioista (Malinen 1997, 57–59). Ilmeisesti kruunu neuvotteli useimmiten tämän päävarustajan kanssa, minkä seurauksena liitetaulukot 4–5 saattavat antaa laivojen omistussuhteista yksinkertaistetun kuvan.

¹⁰¹¹ Lähteissä mainitaan luetelluista kauppiaista vain Donnerin etunimi. Muiden kauppiaiden etunimet on päätelty teoksista: Samuelson 1951, 30; Gidlöf, 1975, 610–612; Müller 1998, 241–242. Johan Albert Kantzau ja Christian Ehrenfried Kantzau olivat veljeksiä, jotka toimivat Tukholmassa samaan aikaan suurkauppiaina. Hisingin tapauksessa kyse oli joko Mikael vanhemmasta tai Mikael nuoremasta eli

käytetyistä laivoista oli tukholmalaisia, vaikka joukossa oli varmasti joitain muitakin suomalaisia aluksia kuin Suthowin.¹⁰¹²

Tukholmassa yksittäinen suurkauppias saattoi luovuttaa useita laivoja rahtikäyttöön. Huomattavin kruunulle laivoja vuokrannut kauppias oli Kantzau. Hän omisti kokonaan tai osittain vähintään kahdeksan laivaa, joita kruunu vuonna 1751 vuokrasi elintarvikkeiden kuljetukseen. Tukholmalaisia laivoja oli tarjolla niin runsaasti, että kruunulla oli jopa varaa valita niistä mieleisensä. Kesäkuussa 1751 Kantzau toimitti valtiokonttorille listan niistä laivoista ja kapteeneista, jotka olivat vuokrattavissa kruunun käyttöön. Valtiokonttori saattoi myös tiedustella kauppiailta suoraan, oliko näillä laivoja tarjota kuljetuksiin. Syyskuussa 1751 valtiokonttori kysyi siten Kantzaulta, olisiko hänellä vuokrata pientä laivaa jauhon kuljettamiseen Helsinkiin samoilla ehdoilla kuin hän oli aikaisemmin vuokrannut laivan.¹⁰¹³

Tukholmassa kuljetuksiin oli käytettävissä runsaasti laivakapasiteettia. Edellä mainitun vuoden 1747 tilaston mukaan Tukholmassa oli pelkästään ulkomaan liikenteessä 213 laivaa. Tilastossa ei mainita Tukholman kotimaan liikenteen laivojen määrää, mutta siihen liittyen todetaan, että purjehdus Tukholmasta kotimaan satamiin oli vähäistä.¹⁰¹⁴ Toteamus viittaa siihen, että ainakin osa kruunulle Tukholmasta vuokra-
tuista laivoista oli tavallisesti ulkomaan liikenteessä.

Pääsääntöisesti kyseessä oli kokonaisten laivojen vuokraus yksittäisten tavaraerien kuljettamisen sijasta. Rahdinkuljetuksen vuokraluonteisuus ei kuitenkaan aina ollut täysin yksiselitteistä. Kun kruunu lähetti vuonna 1751 Tukholmasta leipurinkisällejä Suomeen yhdessä elintarvikekuljetuksen kanssa, jahti *Anna Catharinan* kapteeni Martin Walls halusi siitä erillisen korvauksen. Kruunu ei suostunut tähän vedoten laivan vuokrauksen kokonaisvaltaisuuteen. Vuokra oli maksettu laivasta, ei pelkästään tietyn lastin kuljettamisesta.¹⁰¹⁵

Vuokraus saattoi olla myös pitkäkestoista. Porvoolaisen kauppiaan leski Maria Illberg vuokrasi vuonna 1750 kruunulle laivan neljän kuukauden ajaksi toukokuusta elokuuhun kuljettamaan tavaraa Porvoosta ja Loviisasta Helsinkiin. Lisäksi Illbergin laiva kuljetti tuona aikana Helsinkiin jauhoa Forsbyn ruukin myllystä ja leipää Loviisan kruununleipomosta.¹⁰¹⁶

isästä tai pojasta. Alexander Donner muutti Kokkolaan vuonna 1770, mutta sitä ennen hän oli tukholmalainen kauppias. Ojala 2003, 400.

¹⁰¹² Esimerkiksi porvoolaisten kauppiaiden joukossa oli vuonna 1754 jahdit *Flygande svan* ja *Emanuel* (Mäntylä, 1994, 297). Saman nimiset jahdit esiintyivät Tukholmasta Helsinkiin ja Loviisan elintarvikelastissa purjehtineiden laivojen joukossa. Ks. liitteen 3 liitetaulukko 5.

¹⁰¹³ Valtiokonttorin pöytäkirjat 22.6.1751, 1054–1055, 6.9.1751, 1547–1549, Protokoll A I A:80–81, Kansliet, Statskontoret, RA.

¹⁰¹⁴ Kaukiainen 2008, 141.

¹⁰¹⁵ Valtiokonttorin pöytäkirja 4.10.1751, 1710–1711, Protokoll A I A:81, Kansliet, Statskontoret, RA.

¹⁰¹⁶ Von Rosen Gyllenborgille 16.10.1750, 792–794, Kirjeasiakirjat Ea:49 II, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

6.5. Rahtimaksut

Tutkimalla rahtimaksuja voidaan selvittää, miten paljon kruunu joutui maksamaan kauppiaille kuljetuksista ja miten kallista yksityisten laivojen käyttö siten oli. Rahtimaksuista sovittiin yleensä joko lästien tai tavaramäärän mukaan, mutta näistä ensiksi mainittu tapa oli tavallisempi. Tavaramäärään perustuvaa hinnoittelua käytettiin lähinnä silloin, kun laivan tarkka lästimäärä ei ollut tiedossa.¹⁰¹⁷ Rahtimaksuista on saatavilla vain varsin hajanaisia tietoja, sillä useimmiten kuljetuksiin liittyneissä tositeissa on mainittu vain rahdattu tavaramäärä. Parhaiten kruunun maksamat rahtimaksut selviäisivät rahtisopimuksista, mutta näitä on makasiinien kirjanpidossa säilynyt hyvin vain Turusta. Helsingin varastomakasiinin kirjanpidossa on Turkuun liittyvien sopimusten lisäksi vain pari rahtisopimusta Vaasasta Helsinkiin tehdyistä kuljetuksista. Tukholman ja Helsingin välisistä kuljetuksista ei sen sijaan ole säilynyt rahtisopimuksia, mutta tietoja rahtimaksuista voi koota valtiokonttorin pöytäkirjoista.

Kruunu maksoi merikuljetuksista Turusta Helsinkiin 10 hopeataaleria lästiltä 1748–1755. Poikkeuksena olivat vain vuoden 1749 kevätkuljetukset, jolloin kruunu maksoi kahdelle kapteenille 12 hopeataaleria lästiltä. Rahtihinnoissa ei siten ole havaittavissa korotuksia tutkitun kahdeksan vuoden aikana.¹⁰¹⁸ Oscar Nikulan mukaan turkulaiset olisivat pyytäneet linnoitustöiden alkaessa jopa 14 hopeataaleria lästiltä. Hinta oli korkea, sillä Turun ja Tukholman välinen rahtimaksu oli vain 12 hopeataaleria. Syyksi korkealle hinnalle Nikula mainitsee Helsingin-reitin vaativuuden, sillä se oli huomattavasti merkitty ja vaarallisempi kuin Tukholman-reitti.¹⁰¹⁹

Vaasasta kuljetus Helsinkiin maksoi vuonna 1749 vielä huomattavasti enemmän kuin Turusta: yhdeltä matkalta 18 ja toiselta 22 hopeataaleria lästiltä. Näistä Pohjanmaan kuljetuksista ensimmäinen oli sikäli poikkeuksellinen, että kruunu painosti kuljetuksiin käytetyn laivan omistajaa kauppias Nils Thölbergiä toteuttamaan sen. Thölbergin laivan tarkoituksena oli ollut purjehtia viljalastissa Gävleen, mutta maa-herra Piper suostutteli hänet kuljettamaan ensin kruunun lihalastin Helsinkiin. Thölberg olisi halunnut maksuksi kuljetuksesta 500 hopeataaleria (22,7 hopeataaleria lästiltä). Ensimmäisellä matkalla tähän ei suostuttu, mutta myöhemmällä matkalla hän sai lähes pyytämänsä summan.¹⁰²⁰ Kustannukset Vaasasta Helsinkiin olivat siten noin kaksi kertaa niin suuret kuin rahtikustannukset Turusta Helsinkiin. Tiedot kertovat kuvaavasti siitä, miksi viljaa ja elintarvikkeita ei kannattanut tuoda linnoituspaikkakunnille Pohjanmaalta.

Kuljetuskustannukset Tukholmasta Helsinkiin eivät olleet sen sijaan juuri suuremmat kuin kustannukset siirrettäessä tavaraa Turusta Helsinkiin, vaikka ensiksi mainittu matka oli huomattavasti pidempi. Vuosina 1751–1752 kruunu maksoi lasteista

¹⁰¹⁷ Ks. esim. Turun varastomakasiinin rahtisopimukset 11.6.1748, 26.6.1748, Tositekirja: 7596: 981v–982, 989v–990, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

¹⁰¹⁸ Turun varastomakasiinin rahtisopimukset 27.5.1748, 14.6.1748, 4.8.1748, 31.5.1749, 1.7.1749, 1.8.1749, 13.4.1750, 28.6.1751, 4.6.1752, 27.8.1754, 29.8.1755, Tositekirja 7596: 977–977v, 980–980v, 994, 1012, 1015, 1017v–1018, 1027, 1044–1044v, 1056–1056v, 1065–1065v, 1071v–1072, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA; Rahtisopimus 19.5.1749, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

¹⁰¹⁹ Nikula 1971, 477.

¹⁰²⁰ Rahtisopimukset 20.5.1749, 21.8.1749, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

Tukholman-reitillä pääsääntöisesti 12 hopeataaleria lästiltä, vaikka laivojen omistajat olisivat halunneetkin usein 16 hopeataaleria. Kuljetuskustannukset Tukholmasta Loviisaan olivat jonkin verran korkeammat. Vuonna 1752 kapteeni Thomas Elgren sai rahtimaksuksi 14 hopeataaleria lästiltä kuljettaessaan Tukholmasta Loviisaan ryynejä ja kuivaleipää.¹⁰²¹

Toisin kuin väitettiin, suomalaiset laivat eivät aina olleet tukholmalaisia halvempia. Porvoolaisen kauppiaan Suthowin laivan jauholastista maksettiin 12 kuparitaaleria 100 leiviskää (850 kg) kohden vuonna 1751.¹⁰²² Leiviskämäärän perusteella voidaan laskea, että yhdellä kuparitaalerilla sai kuljetettua noin 70 kg tavaraa. Tämä oli lähes vastaava määrä kuin silloin, kun rahtimaksu oli 12 hopeataaleria (36 kuparitaaleria) lästiltä (2 450 kg). Vuonna 1754 valtiokonttori sen sijaan onnistui saamaan suomalaisen laivan edullisempaan hintaan kuin tukholmalaisen laivan. Loviisalainen kapteeni Nils Skog oli ainoa henkilö, joka oli valmis kuljettamaan kruunun lihalastin Suomeen 2,5 kuparitaalerin tynnyrihintaan. Kaikki muut pysyivät vähintään 3,5 kuparitaaleria tynnyriltä. Skog tosin asetti ehdoksi, että hän saisi toimittaa lihan Helsingin sijasta kotikaupunkiinsa Loviisaan, mihin kruunu päätti suostua.¹⁰²³

Hintaerojen vähäisyyteen suomalaisten ja ruotsalaisten laivojen välillä vaikutti kruunun pyrkimys tinkiä rahtikustannukset mahdollisimman alhaisiksi, minkä seurauksena erityisesti tukholmalaisien kauppiaiden voitto kuljetuksista jäi vaatimattomaksi. Myös tukholmalainen Kanzasai saman korvauksen jauholastista kuin Suthow (12 kuparitaaleria 100 leiviskältä). Vaikka hän hyväksyi valtiokonttorin tarjoamat ehdot, hän valitti niiden olevan niin huonot, ettei hän hyötynyt kuljetuksesta.¹⁰²⁴

Pelkän yksisuuntaisen rahdinkuljetuksen haasteena olivat paluulastit. Kun kruunun vuokraamat tukholmalaiset laivat olivat vieneet lastin perille Helsinkiin, niiden piti joko löytää itselleen paluulasti tai palata tyhjänä takaisin kotiin. Kysymys paluulasteista luonnollisesti vaikutti rahtauksen kannattavuuteen ja sitä kautta kuljetusten hintoihin. Oletettavasti talouskomission ja valtiokonttorin näkemys suomalaisten laivojen edullisuudesta perustuikin mahdollisuuteen välttää paluulastin etsimisen tuottamat haasteet. Tukholmasta takaisin kotisatamiinsa palaaville suomalaisille laivoille kruunun lastit olivat kaivattuja paluulasteja.

Kruunun kuljetuksia koskevista lähteistä ei käy ilmi, miten hyvin tukholmalaiset laivat löysivät paluulastia. Laivoista tiedetään kuitenkin sen verran, että ainakin osa niistä jatkoi Helsingistä matkaansa tyhjänä Baltiaan. Sieltä ne ilmeisesti hakivat viljaa Tukholmaan vietäväksi.¹⁰²⁵ Tukholmalaiset yhdistivät näin ollen kruunun kuljetukset emämaan ruokahuollon kannalta elintärkeään viljan tuontiin. Vuosina 1751–1760

¹⁰²¹ Valtiokonttorin pöytäkirjat 25.4.1751, 731–735, 26.4.1751, 749–750, 25.6.1751, 1061–1062, 26.9.1751, 1659, 19.8.1752, 1125–1126, Protokoll A I A:80–81, 83, Kansliet, Statskontoret, RA.

¹⁰²² Valtiokonttorin pöytäkirja 6.9.1751, 1545–1546, Protokoll A I A:81, Kansliet, Statskontoret, RA.

¹⁰²³ Valtiokonttorin pöytäkirja 14.6.1754, 1016–1018, Protokoll A I A:86, Kansliet, Statskontoret, RA.

¹⁰²⁴ Valtiokonttorin pöytäkirja 6.9.1751, 1548–1549, Protokoll A I A:81, Kansliet, Statskontoret, RA.

¹⁰²⁵ Malinen 1997, 18, 100. Ks. myös Luettelo prikantiini *Nathanaelin* miehistöstä 3.9.1750, Pöytäkirjojen liitteet Cb: 28, Helsingin maistraatti, HKA. Prikantiini *Nathanael* oli tullut Tukholmasta Helsinkiin, josta se jatkoi matkaansa Narvaan ja palasi vasta sieltä Tukholmaan. Samainen laiva oli kesäkuussa 1750 tuonut kuivaamatonta ruista Tukholman linnanmakasiiniin Helsingin varastomakasiiniin. Koska miehistöluettelo on syyskuulta, *Nathanael* oli ilmeisesti tehnyt loppukesästä vielä toisen vastaavan matkan. Myös seuraavana vuonna *Nathanael* kuljetti kruunun elintarvikelastin Tukholmasta Helsinkiin. Valtiokonttorin pöytäkirja 25.4.1751, 731–732, Protokoll A I A:80; Von Rosen valtiokonttorille 6.6.1750, Expedierade handlingar E 2 A:302, Kansliet, Statskontoret, RA.

Venäjältä, eli käytännössä Baltian satamista, tuotiin noin 765 000 tynnyriä viljaa Ruotsiin, mikä oli 23 % kaikesta maahan tuodusta viljasta.¹⁰²⁶ Baltian matkat selittävät myös sen, miten tukholmalaiset saattoivat purjehtia Helsinkiin lähes samaan hintaan kuin turkulaiset. Kruunun kannalta alhaisiksi neuvotellut rahtimaksut puolestaan tarkoittivat, että sen ei kannattanut juuri käyttää omia laivojaan kuljettaessa elintarvikkeita Tukholmasta Helsinkiin ja Loviisaan.

Baltian liikenteestä huolimatta paras tilanne tukholmalaisille laivanvarustajille oli silloin, kun kruunu tarjosi menolastin lisäksi myös paluulastin. Kun vuosina 1753–1754 kruunu kuljetti ryynejä Tukholmasta Helsinkiin, laivat toivat paluulastina Ruotsin makasiineihin riihikuivattua ruista. Tällöin rahtimaksu pystyttiin neuvottelemaan alemmaksi kuin kahdella yhdensuuntaisella rahtimatalla. Edestakainen matka maksoi kruunulle 18 hopeataaleria lästiltä, mikä tarkoitti, että yhteen suuntaan maksu oli vain 9 hopeataaleria normaalin 12 hopeataalerin sijasta.¹⁰²⁷

Tavarankuljetus oli 1700-luvulla kallista verrattuna myöhempiin aikoihin. Nykyisin ulkomaankaupan rahtikustannukset ovat Suomessa vain muutama prosentti tavaravaihdon arvosta. Purjelaivojen kaudella rahtikustannukset olivat pitkillä matkoilla huomattavasti tätä korkeammat. Sahatavaran osalta kuljetuskustannukset Suomesta Englantiin olivat 1700-luvun lopulla lähes sata prosenttia myyntihinnasta vientisatamassa.¹⁰²⁸ Kuljettaessa viljaa Itämereltä Alankomaihin rahtimaksun osuus voittomarginaalista eli myynti- ja ostohinnan erotuksesta oli rauhan aikoina noin kolmasosa. Voittomarginaali saattoi kuitenkin vaihdella suuresti riippuen viljan saatavuudesta, ja rahtimaksuihin puolestaan vaikuttivat aikakauden lukuisat sodat.¹⁰²⁹ Suhteutettuna hintoihin Karl Gunnar Persson on arvioinut, että viljan kuljetus Baltian satamista Länsi-Eurooppaan saattoi 1700-luvulla maksaa 50 % Amsterdamin hinnoista.¹⁰³⁰

Kruunun elintarvikekuljetusten rahtikustannuksia Ruotsista Suomeen voidaan tarkastella vertaamalla rahtimaksuja elintarvikkeiden hintoihin. Tukholmassa toiminut talouskomissio määritteli elintarvikkeille hinnat, joilla ruokaa myytiin upseereille ja tavallisille sotilaille. Upseereiden kohdalla myyntihintojen tuli olla sama kuin se, jolla kruunu oli ostanut tavarat. Sen sijaan sotilaille elintarvikkeita saatettiin myydä ostohintaa halvemmalla.¹⁰³¹ Taulukosta 6.1 näkyy kruunun Tukholmasta tuomien elintarvikkeiden lästin (2450 kg) määrälle laskettu myyntihinta upseereille ja rahtimaksun osuus siitä.¹⁰³²

¹⁰²⁶ Åmark 1915, 108–109.

¹⁰²⁷ Valtiokonttorin pöytäkirjat 11.5.1753, 691, 24.5.1754, 868–870, 31.5.1754, 926–927, 16.8.1754, 1406–1407, 13.9.1754, 1581–1582, Protokoll A I A:84, 86–87, Kansliet, Statskontoret, RA. Osassa lähteistä ryyrien rahtimaksu ilmoitetaan tynnyriin perustuvan hinnan mukaan. Koska lähteissä kerrotaan kuitenkin myös, että yhteen lästiin mahtui 18 tynnyriä, lästi- ja tynnyrihintoja voidaan käsitellä yhdessä. Myös yhdensuuntaisia ryynikuljetuksia jatkettiin, jolloin hinta oli 12 hopeataaleria lästiltä eli sama kuin ennen.

¹⁰²⁸ Kaukiainen 2008, 11.

¹⁰²⁹ Van Tielhof 2002, 216–217.

¹⁰³⁰ Persson 1999, 67. Persson ei mainitse lähdetä arviolleen, ja se saattaakin olla liian korkea. Van Tielhof on tehnyt vertailun 1500-luvun osalta kuljetuskustannusten (Tallinnasta ja Danzigista Amsterdamiin) osuudesta Utrechtissa vallinneisiin viljan hintoihin. Vertailusta käy ilmi, että rahtimaksujen osuus oli jo tuolloin alle 30 %, vaikka viljan hinnat vaihtelivatkin suuresti vuodesta ja tilanteesta riippuen. Van Tielhof 2002, 198.

¹⁰³¹ Talouskomission pöytäkirja 20.8.1751 ja talouskomissio KM:lle 20.8.1751 (luettelo hinnoista liitteenä), Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommisjonen 1749, RA.

¹⁰³² Myyntihinnat taulukkoon on laskettu talouskomission kuninkaalle ilmoittamien hintojen pohjalta. Hinnat on ilmoitettu ohraryynejä ja herneitä lukuun ottamatta painon mukaan, mikä mahdollistaa

Taulukko 6.1: Kuljetuskustannusten osuus elintarvikkeiden myyntihinnoista upseereille matkareitillä Tukholma–Helsinki vuonna 1751 (rahtimaksu 12 hopeataaleria lästiltä) ¹⁰³³

Elintarvike	Myyntihinta lästiltä (hopeataaleria)	Rahtimaksun osuus myyntihinnasta (%)
Ruisjauho	156	7,7
Kuivaleipä	192	6,2
Silli	288	4,2
Irlantilainen suolattu naudanliha	865	1,4
Ohraryynit	929	1,3
Irlantilainen suolattu sianliha	1 057	1,1
Holsteinilainen savustettu sianliha	1 225	1,0
Irlantilainen voi	1 441	0,8

Taulukosta ilmenee, ettei kuljetuskustannusten osuus ollut minkään elintarvikkeen osalta kovin korkea suhteessa myyntihintaan. Mitä halvempi tuote oli, sitä korkeammaksi kuljetuskustannusten suhteellinen osuus kasvoi. Voi oli kruunun myymistä elintarvikkeista arvokkainta, minkä vuoksi sen kuljetuskustannusten osuus oli vain 0,8 % myyntihinnasta. Jauho puolestaan oli halvinta, mikä näkyi korkeina suhteellisinä kuljetuskustannuksina. Silti jauhonkaan kohdalla kuljetuskustannusten osuus ei kohonnut korkeammaksi kuin 7,7 %. Huomionarvoista on, että Irlannista ja Holsteinista tuotujen elintarvikkeiden osto- ja myyntihinnoissa olivat jo mukana kustannukset, joita oli kertynyt niiden kuljettamisesta Tukholmaan. Tämä osaltaan vaikutti näiden tuotteiden suhteellisesti edullisiin rahtihintoihin, sillä taulukossa mainitut kuljetuskustannukset koskivat vain kuljetuksia Tukholmasta Helsinkiin. Sama ei kuitenkaan koskenut ohraryynejä, kuivaleipää ja jauhoa, jotka kaikki olivat peräisin Ruotsista.

Ruotsin ja Suomen välisten kuljetusten kustannuksia on vaikea verrata rahtikustannusten yleiseen tasoon Itämerellä, koska se vaihteli suuresti riippuen muun muassa

lästikohtaisten hintojen laskemisen. Ryynit ja herneet on sen sijaan hinnoiteltu tilavuusmittojen mukaan. Ohraryynien lästihinta on kuitenkin voitu laskea valtiokonttorin pöytäkirjassa (31.5.1751) mainitun muuntosuhteen avulla: 1 lästi = 18 tynnyriä. Koska herneiden osalta vastaavaa tietoa ei ole käytettävissä, herneitä ei ole otettu mukaan taulukkoon. Taulukkoon ei ole myöskään otettu mukaan vanhempaa irlantilaista voita, joka oli hieman halvempaa kuin nuorempi. Holsteinilaisesta sianlihasta taulukkoon on otettu mukaan vain liha, jossa oli kylkiluut mukana. Talouskomissio KM:lle 20.8.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikkommissionen 1749, RA; Valtiokonttorin pöytäkirja 31.5.1754, 926–927, Protokoll A I A:86, Kansliet, Statskontoret, RA.

¹⁰³³ Lähde: Talouskomissio KM:lle 20.8.1751 (luettelo hinnoista liitteenä), Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikkommissionen 1749, RA.

tavaran tyypistä, sen markkinatilanteesta sekä Itämeren alueella kulloinkin vallinneista merenkulku- ja kaupankäyntiolosuhteista.¹⁰³⁴ Taulukon 6.1 tietojen perusteella voidaan silti todeta, etteivät rahtikustannukset olleet mitenkään erityisen korkeat.

Vaikka kruunun neuvottelemat rahtimaksut eivät olleet suhteellisesti kovin korkeat, ne muodostivat silti absoluuttisesti huomattavia summia suurten tavaramäärien vuoksi. Esimerkiksi 106 lästin laivan *3 Cronorin* noin 20 000 leiviskän (170 000 kg) liha-, leipä- ja voilastin kuljettamisesta kruunu maksoi 1 272 hopeataaleria.¹⁰³⁵

Kokonaiskustannusten suuruusluokan voi arvioida laskemalla Tukholman makasiinista Helsingin makasiiniin vuonna 1751 tuotujen leivisköinä mitattujen tavaroiden (jauho, leipä, liha, silli ja voi) kuljetuskustannukset. Lästeiksi muutettuna tavaraa oli 617 lästiä, jonka kuljetus maksoi vähintään 7 400 hopeataaleria.¹⁰³⁶ Käytännössä summa oli tätä suurempi, sillä rahtimaksu maksettiin laivojen lästiluvun mukaan, vaikka laivojen koko lästimäärää ei usein pystytty hyödyntämään. *3 Cronorin* lasti laskettuna pelkästään elintarvikkeiden painolla käsitti vain 69 lästiä, vaikka rahtimaksu maksettiin 106 lästistä. Tätä suhdetta käyttäen edellä mainittujen tavaroiden kuljetuskustannukset olisivat kohonneet noin 11 000 hopeataaleriin.

Rahtimaksujen suhde tuotantokustannuksiin paljastaa osaltaan sen, miksi viljaa ei tuotu Suomeen. Viljan ollessa pääsääntöisesti edullista Suomessa sitä ei kannattanut tuoda maahan. Edes Suomen kaupunkien välillä kuljetukset eivät olleet kannattavia, jos etäisyys oli liian pitkä ja purjehdusreitti hankala. Tästä kertoo Pohjanmaan vähäinen merkitys Etelä-Suomen linnoituspaikkakuntien huollossa. Vaikka Pohjanmaalla olisi ollut hyvä satovuosi ja veroviljakertymä oli jatkuvasti suuri, viljaa ei juuri päätynyt etelärannikolle. Kun Ruotsista tuotujen tavaroiden joukossa oli kuitenkin suuret määrät viljasta jalostettuja tuotteita (ryynejä, jauhoa ja kuivaleipää), tilanne kertoo siitä, miten vaikeaa viljaa oli hyödyntää Suomessa armeijan muonitusta varten. Näiden rahtaus oli kokonaisuudessaan helpompi ja halvempi vaihtoehto kuin viljan jauhatus ja leipominen paikan päällä.

Varsinaiset rahtikustannukset eivät olleet ainoa kuluerä, joka liittyi viljan ja elintarvikkeiden kuljettamiseen meritse. Lähtöpaikassa laiva täytyi saada ensin lastattua, mikä vaati työvoimaa. Kun laiva sitten saapui perille määränpäähän, lasti täytyi saada vastaavasti purettua ja tavarat siirrettyä makasiineihin. Jos lastia ei saatu purettua ajoissa, tästä koitui kruunulle lisäkustannuksia, joista oli sovittu rahtisopimuksia solmittaessa. Esimerkiksi vuonna 1748 kapteeni Johan Fiäderin lasti täytyi saada purettua kymmenessä päivässä. Mikäli tämä aika ei riittänyt purkamiseen, Fiäder oli oikeutettu saamaan kolme hopeataaleria jokaiselta ylittävältä päivältä. Aikarajat ja lisämaksut saattoivat vaihdella sopimuksesta riippuen. Kapteeni Jacob Tallqvistin lastin purkamiseen oli aikaa 14 päivää, mutta jos tämä aika ylittyi, korvausmaksu oli peräti 10 hopeataaleria päivältä.¹⁰³⁷

¹⁰³⁴ Van Tielhof 2002, 198–204, 208–215.

¹⁰³⁵ Valtiokonttorin pöytäkirja 25.6.1751, 1061–1062, Protokoll A I A:80, Kansliet, Statskontoret, RA.

¹⁰³⁶ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militäräkenskaper efter 1630, RA. Tavaraa oli yhteensä 177 757 leiviskää.

¹⁰³⁷ Turun varastomakasiinin rahtisopimukset 14.6.1748, 27.8.1754, Tositekirja 7596: 979, 1065–1065v, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

Tarvittavat satamakuljetukset riippuivat kaupungin sataman luonteesta ja makasiinien sijainnista satamaan nähden. Loviisan satamassa tavaroita jouduttiin kuljettamaan veneillä laivoihin, jotka joutuivat jäämään ankkuriin kaupungin redillä. Kaupungin rahdinsoutaja Johan Mårtenson sai esimerkiksi vuonna 1747 palkkioksi ½ hopeaäyriä jokaiselta laivaan kuljettamaltaan viljatynnyriltä (yhteensä 16 taaleria 23 äyriä hopearahaa). Seuraavana vuonna kruunu vuokrasi Loviisassa pelkästään veneitä satamakuljetuksia varten, joten ilmeisesti sotaväki suoritti soutamistyön, mikä säästi kruunun varoja. Kaupungissa tavarat piti siirtää makasiinista rantaan tai rannasta makasiiniin. Loviisassa tavarankuljetuksiin käytettiin vuonna 1747 työvoimana Uudenmaan rykmentin sotilaita, jotka saivat palkaksi kolme hopeaäyriä päivältä. Vastaavia pieniä kuljetuksia saatettiin tarvita myös myllymatkojen yhteydessä. Pernajassa kuljetukset kruunun vuokraamalta laivalta Forsbyn myllylle tekivät lähikylien talonpojat maksua vastaan.¹⁰³⁸

Helsingissä laivojen lastaus ja purku oli helpompaa kuin Loviisassa. Makasiinit sijaitsivat Katajanokalla ja sen eteläpuoleisella saarella. Näillä makasiineilla oli oma laiturinsa, joilta laivat pystyttiin lastaamaan ja purkamaan suoraan mereltä käsin ilman, että siihen tarvittiin muita ylimääräisiä kuljetuksia. Silti Helsingissäkin saatettiin joutua turvautumaan pienempiin aluksiin lastia purettaessa, sillä huono sää vaikeutti laitureiden käyttöä. Kun Ruotsista tuotiin Helsinkiin kuivaamatonta ruista vuonna 1750, osa tästä jouduttiin kuljettamaan perille vuokratuilla veneillä kovan vastatuulen vuoksi. Tämä maksoi 12 hopeataaleria, jonka summan kenraalikuvernööri von Rosen halusi tosin periä kapteenin saamasta rahtimaksusta. Edellisenä vuonna kapteeni Johan Palin oli puolestaan laivallaan rikkonut myrskysäässä makasiinilaiturin, mikä vaikeutti Pohjanmaalta tulleen laivan purkamista.¹⁰³⁹

Kun kaikkien kuljetuksiin liittyneiden kustannusten lisäksi otetaan huomioon merikuljetusten riskit sekä elintarvikkeiden hävikki ja pilaantumisvaara, merikuljetuksiin ei voi pitää ongelmattomina. Siksi maakuljetusten ohella myös merikuljetuksia pyrittiin välttämään mahdollisuuksien mukaan. Tämä näkyy hyvin kruunun viljahankintojen kohdalla. Jos kruunu ei ostanut Suomen kaupunkien kauppiaiden viljaa, näiden täytyi viedä se meren yli Ruotsiin. Siksi kruunu korosti kauppaneuvotteluissa kauppiaille sitä, miten kruunulle viljaa myymällä nämä pystyivät välttämään kuljetuksilta ja niihin liittyviltä riskeiltä. Koska kruununmakasiinit sijaitsivat kaupungeissa, kauppiaat pystyivät myymään niihin suoraan maaseudulta ostamansa viljan.¹⁰⁴⁰ Makasiinien sijainnilla oli näin ollen ratkaiseva merkitys sille, miten hyvin ja kustannustehokkaasti makasiinijärjestelmä pystyi toimimaan.

¹⁰³⁸ J. Mårtensonin (5.7.1747), Ogilvien (30.6.1747, 4.7.1747, 14.7.1747, 21.7.1747), A. Jansonin (7.7.1748), E. Johanssonin (22.8.1748), C. G. Melbergin (7.12.1748) tosittet, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1747–1750 vol. 45.1, Strödda militäreräkenskaper efter 1630, RA.

¹⁰³⁹ Rahtisopimus lastin purkumerkintöineen 21.8.1749, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militäreräkenskaper efter 1630, RA. Valtiokonttorin pöytäkirja 29.10.1750, 1921–1922, Protokoll A I A:79; Von Rosen valtiokonttorille 11.10.1750, Expedierade handlingar E 2 A:306, Kansliet, Statskontoret, RA; Von Rosen KM:lle 16.4.1752, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 13, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹⁰⁴⁰ Stiernstedt Gyllenborgille 23.3.1747 (Ea:35), von Rosen Gyllenborgille 21.4.1748, 398–399v (Ea:40), Kirjeasiakirjat, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Helsingin maistraatin pöytäkirja 27.2.1747, 47–44, Pöytäkirjat Ca:50, Helsingin maistraatti, HKA.

7. Varastointi

7.1 Keskustelu viljan varastoinnin ulkoistamisesta

Kruununmakasiinit olivat kruunun omin voimin hallinnoimia vilja- ja elintarvikevarastoja, joissa säilytettiin kruunun omistamia tavaroita. Mikään ei kuitenkaan estänyt sitä, etteikö varastointia olisi voitu jättää myös yksityisten tahojen tehtäväksi. Ennen kruunun omien makasiinien käsittelyä on aiheellista käydä läpi, mitä muita vaihtoehtoja varastoinnissa oli ja millaista keskustelua vaihtoehtoista käytiin.

Viljan varastoinnin ulkoistamista oli esittänyt jo Aksel Löwen vuosien 1723 ja 1738 puolustussuunnitelmissaan sekä vuosien 1746–1747 valtiopäivillä antamassaan lausunnossa puolustusdeputaatiolle. Löwen esitti kaksi tapaa, miten hänen mielestään kruunun kannatti järjestää viljan varastointi. Yksi osa kruunun viljasta piti jättää kaupunkien porvariston säilytettäväksi. Porvarit olisivat saaneet myydä kolmasosan viljasta keväisin hintojen ollessa korkeat ja korvata tämän määrän uusilla edullisilla hankinnoilla syksyisin. Näin porvarit olisivat saaneet voittonsa ja kruunu olisi välttynyt hankinnoilta ja makasiinien henkilökunnan palkkaukselta. Toista osaa kruununviljasta tuli säilyttää joka pitäjään perustettavissa vilja-aitoissa, joista huolehtisivat kruununpalvelijat ja kirkonisännät. Näistä makasiineista viljaa voitaisiin lainata maaseudun väestölle korkoa vastaan. Kun makasiineja oli ympäri maata, väestöä voitaisiin auttaa kaikkialla ilman pitkiä kuljetusmatkoja. Yhteistä molemmille varastointitavoille oli se, että vilja oli kruunun, mutta varastoinnista vastasivat joko yksityishenkilöt tai kruunun paikallisviranomaiset.¹⁰⁴¹

Löwenin suunnitelmat viljan varastoinnista saivat tukea vuoden 1738 valtiopäivillä. Salainen valiokunta esitti, että luotettavilta ja varakkailta porvareilta tiedusteltaisiin, suostuisivatko nämä hankkimaan ja säilyttämään viljaa kruunua varten. Hanke kaatui kuitenkin siihen, ettei porvaristo ollut halukas hoitamaan makasiineja kruunun puolesta.¹⁰⁴² Tämä ei ole yllättävää, sillä myös kauppiaita koettelivat samat haasteet, joilta kruunu halusi välttyä. Juuri varastoinnin kustannukset ja riskit olivat ne tekijät, joiden vuoksi useat tutkijat eivät ole pitäneet viljan varastointia kannattavana varhaismodernina aikana.¹⁰⁴³

Porvariston kielteisestä suhtautumisesta huolimatta ajatuksesta viljan varastoinnin ulkoistamisesta ei luovuttu. Aiheeseen palattiin poikkeuksellisen hyvänä satovuonna 1750, jolloin valtaneuvostossa otettiin käsittelyyn suunnitelma viljan varastoinnin antamisesta yksityishenkilöiden tehtäväksi. Syynä oli ensi sijassa kruunun oman varastointikapasiteetin heikkous, kun suunnitelmissa oli suuren viljamäärän hankkiminen. Siksi valtaneuvokset ehdottivat, että kruunu ostaisi viljan, mutta sen säilyttäminen jätettäisiin myyjien vastuulle. He huolehtisivat varastojen hoidosta kukin

¹⁰⁴¹ Valtaneuvosten vastaukset puolustusdeputaatiolle joulukuussa 1746 (Documenta historica VII, 40–42). Vastaavista ajatuksista ks. myös Löwenin memoriaali vuodelta 1723 (Documenta historica VI, 50–52) ja Löwenin memoriaali 3.4.1738 (Documenta historica VI, 306–308).

¹⁰⁴² Juvelius 1919, 164 (myös viite 2).

¹⁰⁴³ Esim. Persson 1999, 70–71, 81–82.

omalla paikkakunnallaan siihen asti, kunnes kruunu tarvitsi viljaa. Kamari- ja kaup-pakollegio sekä valtiokonttori suhtautuivat kuitenkin varauksella ajatukseen. Ongel-mana pidettiin kysymystä siitä, ketkä viljaa saisivat myydä ja varastoida. Rahvaan taloudenpitoon ei luotettu, vaan sen pelättiin kuluttavan varastoimensa viljan. Jos viljan säilyttäjät puolestaan rajattaisiin vain säätyläisiin, tämän pelättiin aiheuttavan rahvaassa kateutta.¹⁰⁴⁴

Vuoden 1750 pohdinnat viljan säilytyksestä eivät lopulta johtaneet käytännössä mihinkään muutoksiin kruunun omassa varastointipolitiikassa. Mainittujen ongelmien lisäksi syynä tähän oli se, että viljan varastoinnin järjestämisestä valtakunnassa käytiin samaan aikaan myös laajempaa keskustelua. Kruunun viljan varastoinnin ulkoistami-sen sijaan valtaneuvosto päätyi samassa viljakysymyksiä käsitelleessä kokouksessa 7.8.1750 tukemaan pitäjänmakasiinien perustamista valtakuntaan.¹⁰⁴⁵

Pitäjänmakasiinit olivat kruunun kannalta kaikkein helpoin ja halvin tapa järjestää viljan varastointi valtakunnassa, sillä tällöin talonpojat varastoivat omaa viljaansa itse rakentamiinsa ja hallinnoimiinsa aittoihin. Ilkka Teerijoki onkin luonnehtinut pitäjän-makasiinijärjestelmää eräänlaiseksi varasuunnitelmaksi, johon turvauduttiin kruunun resurssipulan vuoksi.¹⁰⁴⁶ Vaikka pitäjänmakasiinit olivat pääsääntöisesti talonpoikien hallinnoimia ja itsenäisesti toimivia laitoksia, niiden perustamisella oli myös yhteyk-siä kruunun varastointipolitiikkaan. Talonpoikien rakennuttamisessa aitoissa oli nimit-täin mahdollista säilyttää myös kruunun viljaa. Tämä mahdollisuus oli esillä Pohjan-maalla, Turun ja Porin läänissä sekä Uudenmaan ja Hämeen läänissä.

Selvimmän kruunun varastointipolitiikan kytkökset pitäjänmakasiineihin näkyivät Pohjanmaata koskeissa suunnitelmissa. Koska talonpoikien omien makasiinien perustamiseen meni aikaa, valtiokonttori päätti auttaa läänin makasiinilaitosta alkuun pääsemisessä. Muuten viljan ei uskottu riittävän lainattavaksi, mikäli lähivuosina viljasta tulisi pula. Varastot oli tarkoitus kerätä Pohjanmaalta saadusta veroviljasta. Ensisijaisesti vilja piti sijoittaa kruunun omiin kymmenysaittoihin, mutta näiden täyt-tyessä ylimenevä vilja piti varastoida pitäjänmakasiineihin. Tämä piti ottaa huomioon makasiineja rakennettaessa. Makasiineissa tuli olla erilliset laarit kruunun viljalle, jotta se ei sekoittuisi pitäjäläisten viljaan. Valtiokonttori ei kuitenkaan halunnut, että kruunun varastot olisivat yksityisten hallinnassa (*privat förvaltning*). Siksi kruunun viljan piti olla jatkuvasti kruunun viranomaisten valvonnan alla.¹⁰⁴⁷

Pitäjänmakasiinien perustaminen onnistui Pohjanmaalla ensi alkuun suhteellisen hyvin. 1750-luvun puoliväliin mennessä aittoja oli 17 ja niissä oli 1 310 tynnyrin viljavarastot. Varastoihin mahtui yhteensä 20 000 tynnyriä viljaa. Varsin pian tämän jälkeen pitäjänmakasiinein toiminta kuitenkin hiipui Pohjanmaalla.¹⁰⁴⁸ Suunnitelmista huolimatta kruunun viljaa ei ilmeisesti juuri varastoitu pitäjänmakasiinien aittoihin, sillä Pohjanmaalle ei jätetty varastoon niin paljon viljaa, etteikö se olisi mahtunut kruunun kymmenysaittoihin.¹⁰⁴⁹

¹⁰⁴⁴ Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 7.8.1750, 172v–173v, Riksrådsprotokoll A I a:45, Inrikescivilexpeditionen, RA.

¹⁰⁴⁵ Ibid., 177–178. Ks. myös Teerijoki 1993, 42–43.

¹⁰⁴⁶ Teerijoki 1993, 39–40.

¹⁰⁴⁷ Valtiokonttorin pöytäkirja 14.6.1750, 1224–1227, Protokoll A I A:78, Kansliet, Statskontoret, RA.

¹⁰⁴⁸ Teerijoki 1993, 53–54, 105.

¹⁰⁴⁹ Pohjanmaan läänin maaherran valtiopäiväkertomus 1755 (julkaissut Cederberg 1950, 263–264).

Myös Turun ja Porin läänissä kruunu pyrki hyödyntämään talonpoikia perustettaessa kruunun viljalle varastotiloja. Von Rosenin ehdotuksesta talonpojat taivuteltiin rakennuttamaan Satakunnan Kangasalaan, Huittisiin ja Ikaalisiin aitat veroviljan varastointiin. Hanke toteutui ja aitat rakennettiin vuosina 1750–1751. Näitä aittoja voi pitää siten kruunun- ja pitäjänmakasiinien välimuotona.¹⁰⁵⁰ Sen sijaan varsinaisten pitäjänmakasiinien perustaminen ei onnistunut Turun ja Porin läänissä. Maaherra Lillienberg esitti valtiopäiväkertomuksessaan 1755 syyksi tähän tilanteeseen sen, etteivät Satakunnan asukkaat olleet vielä päässeet hyötymään heidän rakennuttamistaan julkisista varastorakennuksista (*publique förrådshuus*). He olivat joutuneet edelleen toimittamaan veroviljansa Turun makasiiniin, vaikka verotuloja olisi pitänyt käyttää uusien vilja-aittojen täyttämiseen. Näin ollen intoa ei maaherran mukaan ollut myöskään itsenäisten pitäjänmakasiinien rakentamiseen.¹⁰⁵¹

Uudenmaan ja Hämeen läänissä kruunun viljan varastoinnin suhteen oli vastaavia suunnitelmia kuin Turun ja Porin läänissä. Von Rosen esitti maaherra Gyllenborgille ajatuksen kruunun veroviljan säilyttämisestä talonpoikien kustannuksella rakennetuissa makasiineissa. Kruunun tehtävänä olisi ollut valvoa makasiinin viljavarojen käyttöä.¹⁰⁵² Uudenmaan ja Hämeen läänissä tämä hanke ei kuitenkaan toteutunut, vaan kruunun sivumakasiinit rakennettiin sotilastarkoituksiin ja talonpoikien rakennuttamat pitäjänmakasiinit pysyivät erillisenä kokonaisuutena.¹⁰⁵³ Pitäjänmakasiinien rakentaminen onnistuikin Uudenmaan ja Hämeen läänissä paremmin kuin muissa läänissä.¹⁰⁵⁴ Kokonaisuudessaan kruunun veroviljan varastointia ei näin ollen saatu järjestettyä talonpoikien rakennuttamien aittojen avulla. Suunnitelmat toteutuivat käytännössä vain Satakunnassa. Kruunun varastointihaasteet pysyivät siten pitkälti samoina kuin ennenkin ja keskustelu varastoinnin ulkoistamisesta jatkui.

Valtiokonttorissa pohdittiin jälleen joulukuussa 1754 valtaneuvoston aloitteesta sitä, pitäisikö kruununmakasiinien hoito jättää yrittäjille vai pitäisikö kruunun huolehtia tehtävästä itse. Yksityisten toimijoiden kanssa olisi solmittu sopimus viljan säilyttämisestä kruunun puolesta niin, että viljaa tuli olla aina tarvittaessa saatavilla. Viljan säilyttämisestä he olisivat saaneet maksun kruunulta.¹⁰⁵⁵

Valtiokonttori suhtautui kuitenkin yrittäjien käyttämiseen varsin kielteisesti. Kaikilta linnoitus- ja makasiinipaikkakunnilta ei uskottu löytyvän tarpeeksi varakkaita ja luotettavia henkilöitä makasiineja hoitamaan. Kruunu ei siten olisi voinut olla varma siitä, että viljaa oli todellisuudessa jatkuvasti valmiina saatavilla. Kruunun saattoi olla lisäksi vaikea saada takaisin pääomiaan, jos yrittäjä kuolisi. Kustannuksetkaan eivät välttämättä olleet alemmat kuin kruunun itse hoitaessa varastojaan. Yksityiset

¹⁰⁵⁰ Valtiokonttorin pöytäkirja 1.12.1748, 2717–2720, Protokoll A I A:75; Von Rosen valtiokonttorille 27.12.1748, Expedierade handlingar E 2 A:293, Kansliet, Statskontoret, RA. Lillienberg KM:lle 4.10.1749, Skr. från landshövdingar: Åbo och Björneborgs län vol. 23, Skrivelser till K.M:t, RA; Turun ja Porin läänin maaherran valtiopäiväkertomus 1751, § 13, Landshövdingars riksdagsrelationer R 3003, Kammar-, ekonomi- och kommersedeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA. Hankkeen taustoja käsitellään tarkemmin sivumakasiinien yhteydessä luvussa 7.5.1.

¹⁰⁵¹ Turun ja Porin läänin maaherran valtiopäiväkertomus 1755 (julkaissut Cederberg 1950, 161); Ks. myös Teerijoki 1993, 51–53.

¹⁰⁵² Von Rosen Gyllenborgille 20.8.1750, 622–626, Kirjeasiakirjat Ea:49 II, Uudenmaan läänin-hallituksen kanslia, KAH.

¹⁰⁵³ Uudenmaan ja Hämeen läänin valtiopäiväkertomus 1755 (julkaissut Cederberg 1950, 93–95).

¹⁰⁵⁴ Teerijoki 1993, 44–50.

¹⁰⁵⁵ Valtiokonttorin pöytäkirja 17.12.1754, 2275–2280, Protokoll A I A:87, Kansliet, Statskontoret, RA.

toimijat eivät suostuneet solmimaan itselleen epäedullisia sopimuksia. Siksi valtiokonttorissa arveltiin, että sopimukset heidän kanssaan tulisivat kruunulle kalliiksi.¹⁰⁵⁶

Epäluottamus yrittäjiin vaikutti siihen, ettei valtiokonttori halunnut jättää linnoitusten makasiineja yksityishenkilöiden vastuulle. Makasiinit olivat tällaisen menettelyn kannalta liian tärkeitä valtakunnalle sotatilanteessa. Valtiokonttorin näkemys oli, että kruunun piti jatkossakin vastata itse linnoitusten makasiineista ja hankkia niihin varastot omalla kustannuksellaan. Kruunun hallinnoimista makasiineista voitiin myös antaa apua kalliina aikoina puutteenalaisille. Kruununmakasiinit piti valtiokonttorin mielestä nähdä aina pysyvinä varastoina, joita maa tarvitsi.¹⁰⁵⁷

Monista suunnitelmista huolimatta kruunun viljan varastointi ja kruununmakasiinien toiminta pysyi siis ennallaan. Kruununmakasiineja ei pystytty korvaamaan tarpeeksi edullisesti yksityisten yrittäjien avulla, eikä sitä luottamuspuolan vuoksi oikeastaan edes haluttu. Koska kruunu pyrki kaikin keinoin välttämään varastoinnin aiheuttamia kustannuksia, ajatukseen kuitenkin palattiin yhä uudelleen. Toteutuneet pitäjänmakasiinihankeet helpottivat kruununmakasiinien kaksoistarkoituksen siviilipuolen tehtävää eli vilja-avustusten jakamista katovuosina hätääkärsiville. Sotilaallinen varastointi pysyi kuitenkin jatkuvasti kruununmakasiinien vastuulla, eikä katoavustuksiltakaan voitu välttyä. Kruununmakasiinien toiminta jatkui siten kruunun virkamiesten voimin kruunun omissa tiloissa. Seuraavissa luvuissa käsitellään sitä, millaisia nämä kruununmakasiinit olivat, mikä vaikutti niiden sijaintiin, ketkä niitä hoitivat ja kuinka suuria varastoja niissä oli.

7.2. Lääninmakasiinit

7.2.1. Järjestelmä ja sen tehtävät

Lääninmakasiinit toimivat maaherrojen ja valtiokonttorin alaisuudessa toisin kuin sotilashallinnon alaisuudessa olleet varastomakasiinit (ks. kaavio 3.1). Edes kenraalikuvernööri ei saanut omatoimisesti määrätä lääninmakasiinien viljavarastojen käytöstä. Valtiokonttori linjasi vuonna 1750, että kenraalikuvernööri sai lääninmakasiinin varastoja käyttöönsä vain, jos makasiineihin oli kertynyt ylijäämää. Tällöinkin kenraalikuvernöörin piti maksaa lääninhallitukselle viljasta verohintojen mukainen korvaus.¹⁰⁵⁸

Suomessa oli 1700-luvun puolivälissä lääninmakasiineja neljässä kaupungissa: Turussa, Helsingissä, Hämeenlinnassa ja Loviisassa (liitekartta 1). Lääninmakasiinit sijaitsivat siis pääsääntöisesti läänien hallintokaupungeissa. Poikkeuksena oli Uudenmaan ja Hämeen lääni, jossa oli kaksi lääninmakasiinia. Hämeenlinnan lääninmakasiinin erikoisuutena oli lisäksi sen sijainti muista poiketen sisämaassa. Pohjanmaan

¹⁰⁵⁶ Ibid.

¹⁰⁵⁷ Ibid.

¹⁰⁵⁸ Valtiokonttorin pöytäkirja 12.10.1750, 1844–1845, Protokoll A I A:79, Kansliet, Statskontoret, RA.

läänissä ei ollut yhtään varsinaista kruununmakasiinia, vaan kruunun viljaa säilytettiin voutikuntien kymmenysaitoissa.

Turussa, Helsingissä ja Loviisassa lääninmakasiinien toiminnasta ja kirjanpidosta vastasi paikallinen lääninrahastonhoitaja. Turussa lääninrahastonhoitajana oli Jacob Wessman, joka vastasi samaan aikaan myös Turun varastomakasiinin toiminnasta.¹⁰⁵⁹ Vastaavalla tavalla toimittiin aluksi myös Helsingissä, kun lääninrahastonhoitaja Anders Hellenius vastasi sekä lääninmakasiinista että varastomakasiinista.

Helsingin varastomakasiini oli kuitenkin suurempi ja siten työlämpi hoitaa kuin Turun varastomakasiini. Helleniuksen mukaan varastomakasiinin hoitamisesta koitui vuoden 1747 sotavarusteluiden aikaan niin paljon ylimääräisenä työtä tavallisten lääninrahastonhoitajan tehtävien lisäksi, että hän joutui pestaamaan omin rahoin itselleen apumiehen. Lääninrahastonhoitajan vastuu varastomakasiinin hallinnosta jäikin lyhytkestoiseksi vaiheeksi Helsingissä. Helpottaakseen Helleniuksen työtä kenraalikuvernööri von Rosen teki kenttämuonamestari Mathias Weckströmistä varastomakasiinin muonamestarin 10.7.1747.¹⁰⁶⁰ Hellenius vastasi tämän jälkeen ainoastaan lääninmakasiinista läpi tutkimuskauden.¹⁰⁶¹

Lääninmakasiinin ja varastomakasiinin hallinto erotettiin näin ollen Helsingissä toisistaan toisin kuin Turussa. Lääninrahastonhoitajan tehtävät makasiininhallinnossa eivät kuitenkaan olleet yksiselitteiset. Tämä kävi ilmi vuonna 1748, kun Hellenius halusi saada korvauksen edellisestä vuonna varastomakasiinin eteen tekemästään työstä. Von Rosen lähetti pyynnön Tukholmaan todeten, että lääninrahastonhoitajan tehtäviin kuului oikeastaan vain vastata lääninmakasiinista ja kruunun veroviljasta. Valtaneuvosto katsoi kuitenkin, että vilja- ja elintarvikevarastojen hallinnointi oli yleisesti ottaen osa rahastonhoitajalle kuuluvaa työtä, minkä perusteella Helleniuksen palkkiopyyntö evättiin. Virallisesti sekä Helleniuksen että Wessmanin virkanimike olikin *lääninrahastonhoitaja ja muonamestari (landt ränthe- och proviantmästare)*.¹⁰⁶²

Hämeenlinnan lääninmakasiinilla oli oma makasiininhoitajansa, mikä on ymmärrettävää ottaen huomioon kahden lääninmakasiinin sijainti saman läänin eri osissa. Tutkimuskauden alussa 1747 lääninmakasiini oli ylisotakomissaari ja linnanvouti Johan Golinin vastuulla. Lääninkonttorin mukaan hän oli kuitenkin ollut jo monta vuotta niin raihnas ja sairaalloinen, että hänen työtehtävänsä oli hoitanut kirjuri. Hän näyttää silti pysyneen ainakin muodollisesti muonamestarina vuoteen 1750 asti, jolloin hänet tuomittiin linnaoikeudessa väärinkäytösten ja virheiden vuoksi erotetuksi virastaan yhdessä vävynsä, Hämeenlinnan varastomakasiinin hoitajan, sotakomissaari

¹⁰⁵⁹ Turun lääninmakasiinin tilit 1747 ja 1757, Läänintilikirjat 7551: 254–255; 7595: 371; Turun varastomakasiinin tilit 1748–1755, Tositekirja 7596: 946v–968, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

¹⁰⁶⁰ Hellenius Gyllenborgille 23.6.1747, 2358–2358v, Kirjeasiakirjat Ea:39, Uudenmaan läänin hallituksen kanslia, KAH; Von Rosen KM:lle 27.5.1748, 30.5.1749, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, 6, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹⁰⁶¹ Helsingin lääninmakasiinin tilit 1757, Läänintilikirja 8316: 201–202, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit, Läänintilit, KA. Hellenius toimi lääninrahastonhoitajana vuoteen 1764 asti. Walta 2005, 265.

¹⁰⁶² Von Rosen KM:lle 27.5.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 8.11.1748, 972v–974v, Riksrädsprotokoll A I aa:34, Krigsexpeditionen, RA.

Carl Johan Saxbeckin kanssa. Golinia seurasi lääninmakasiinin hoitajana Henric Blom, joka vastasi samalla myös varastomakasiinista.¹⁰⁶³

Kymenkartanon ja Savon läänissä lääninmakasiinin vanhat tilat Haminassa, Lappeenrannassa ja Savonlinnassa oli menetetty Venäjälle Turun rauhassa 1743. Sodan jälkeen lääninmakasiinin toiminta vakiintui vasta vähitellen läänin uuden hallintokaupungin Loviisan perustamisen jälkeen. Ensimmäisinä rauhanvuosina kaupungissa ei ollut yhtään kruununmakasiinia, vaan läänin verovilja ilmeisesti myytiin. Kun Loviisaan oli perustettu varastomakasiini vuonna 1747, läänin veroviljaa säilytettiin sen tiloissa. Kymenkartanon ja Savon läänin maaherra esitti valtiopäiväkertomukseensa 1746 syyksi makasiinin puuttumiseen sen, ettei läänissä ollut tuolloin linnoitusta tai varuskuntaa.¹⁰⁶⁴

Ensimmäisen varuskuntansa Loviisa sai vuonna 1748, kun sinne sijoitettiin yksi tykistökomppania.¹⁰⁶⁵ Vielä tuolloin sotaväen muonituksesta vastasi varastomakasiinin muonamestari Petter Lindh. Seuraavana vuonna Loviisassa siirryttiin kuitenkin hallinnollisesti vastaavaan järjestelmään kuin Helsingissä ja Turussa. Erilliset lääninmakasiinin tilit laati vuodesta 1749 eteenpäin lääninrahastonhoitaja ja muonamestari Johan Pose. Kysymyksessä oli paluu vanhaan käytäntöön, sillä Pose oli vastannut Savonlinnan ja Kymenkartanon läänin makasiinista jo ennen hattujen sotaa.¹⁰⁶⁶

Vaikka Pohjanmaalta puuttuivat kruununmakasiinit kokonaan, maaherra Gustaf Abraham Piper yritti silti sinnikkäästi perustaa niitä lääniinsä. Ensimmäisen kerran makasiinien perustamista suunniteltiin jo vuonna 1748 kenraalikuvernöörin aloitteesta. Von Rosen antoi Piperin tehtäväksi etsiä sopivia paikkoja makasiineille, minkä seurauksena Piper esitti makasiinien perustamista Vaasaan, Kokkolaan ja Ouluun. Makasiinit oli tarkoitus perustaa vaikeiden katojen varalle eli siviilitarkoitukseen. Suunnitelmat etenivät niin pitkälle, että maaherra lähetti kenraalikuvernöörille makasiinirakennusten piirustukset ja kustannuslaskelman. Hanke kaatui kuitenkin valtion rahapulaan. Valtaneuvosto päätti lykätä makasiinien rakentamista, kunnes puolustuslaitos saataisiin kuntoon.¹⁰⁶⁷ Sotilastarkoitukset olivat siten etusijalla ja makasiinijärjestelmän kehittäminen keskittyi Etelä-Suomeen.

¹⁰⁶³ Hämeenlinnan lääninmakasiinin tilit 1747, 1751 ja 1757, Läänintilikirjat 8265: 193–194; 8284: 261–262, 274; 8316: 213–214, 234, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit, Läänintilit, KA; Uudenmaan ja Hämeen lääninkonttori lääninkanslialle 26.12.1747, 80–81v (Ea:37) ja von Rosen Gyllenborgille 6.10.1750, 744–745v (Ea:49 II), Kirjeasiakirjat, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Von Rosen KM:lle 29.1.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA; Uudenmaan ja Hämeen läänin valtiopäiväkertomus 1751, 278v–284v, Landshövdingars riksdagsrelationer R 3004, Kammar-, ekonomi- och kommersedeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

¹⁰⁶⁴ Laskelmat läänin veroviljasta Degerbyn varastomakasiinissa 1747–1748, Läänintilikirjat 8830: 485v–487; 8832: 565–566, Savonlinnan ja Kymenkartanon läänin tilit, Läänintilit, KA; Savonlinnan ja Kymenkartanon läänin valtiopäiväkertomus 1746, 370v, Landshövdingars riksdagsrelationer R 2916, Kammar-, ekonomi- och kommersedeputationen, Riksdagen 1746–1747, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

¹⁰⁶⁵ Hedberg 1964, 30–31.

¹⁰⁶⁶ Savonlinnan ja Kymenkartanon läänin lääninmakasiinin tilit 1739, 1748–1749 ja 1757, Läänintilikirjat 8821: 166–167; 8832: 565–566; 8834: 136–147; 8861: 201, Savonlinnan ja Kymenkartanon läänin tilit, KA. Pose toimi lääninrahastonhoitajana yli kolmekymmentä vuotta (1739–1772). Walta 2005, 360.

¹⁰⁶⁷ Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 21.6.1748, 593–594, Riksrådsprotokoll A I aa:33, Krigs-expeditionen, RA.

Piper ei kuitenkaan jättänyt asiaa sikseen vaan palasi siihen kerta toisensa jälkeen. Erityisen painokkaasti hän otti asian esille valtiopäiväkertomuksessaan 1751. Kruunun veroviljaa oli tuolloin saatu kerättyä Pohjanmaalla varastoon noin 13 600 tynnyriä. Koska kaikki vilja ei mahtunut kruununaittoihin, Piper oli joutunut vuokraamaan yksityisiltä henkilöiltä lisää varastotilaa. Vuokra-aitat eivät kuitenkaan sopineet suuren viljamäärän pitkäaikaiseen säilytykseen. Siksi maaherra toi jälleen esille ehdotuksen perustaa kruununmakasiinit Vaasaan, Kokkolaan ja Ouluun.¹⁰⁶⁸ Valtiokonttorin mukaan Pohjanmaalla tarvitsi kuitenkin säilyttää vain kahden vuoden verokertymä eli noin 6 000 tynnyriä viljaa. Muu vilja piti käyttää etelän linnoitustyöväestön tarpeisiin. Näin ollen tilanpuutetta ei ollut eikä kolmea uutta kruununmakasiinia tarvittu.¹⁰⁶⁹

Vuosien 1755–1756 valtiopäiviin mennessä mikään ei ollut muuttunut makasiinien suhteen Pohjanmaalla. Piper joutui toteamaan valtiopäiväkertomuksessaan, ettei Pohjanmaalla ollut edelleenkaan varsinaisia kruununmakasiineja, vaan läänin varastot säilytettiin rahvaan pystyttämässä kymmenysaitoissa, jotka eivät sopineet viljan pitkäaikaiseen säilytykseen.¹⁰⁷⁰

Pohjanmaalla ei siten koko tutkimusajanjakson aikana ollut lääninmakasiinia tai varastomakasiinia, mikä erotti läänin varastointiolot muusta Suomesta. Vaikka Pohjanmaan makasiinien perustamisen epäonnistumisen päälimmäisenä syynä olivat valtakunnan rajalliset rahavarat, kyse oli kuitenkin myös rahavarojen käytön priorisoinnista. Pohjanmaan katoihin ei haluttu varautua samaan aikaan, kun kaikki valtakunnan liikenevät varat käytettiin linnoitustoihin.

Lääninmakasiinien ensisijaisena tehtävänä oli vastaanottaa läänin alueelta luontoistuotteena eli viljana maksetut kruunun verot. Tämän vuoksi makasiinit sijaitsivat läänien hallintokaupungeissa. Toisena lääninmakasiinien päätehtävänä oli jakaa kruunun veroviljasta varuskuntajoukoille leipäviljaa, joka oli osa näiden palkkaa. Jälkimmäinen tehtävä selittää sen, miksi Hämeenlinnassa oli oma lääninmakasiininsa ja miksi Pohjanmaa oli jäänyt ilman sitä. Hämeenlinnaan oli Helsingin tavoin sijoitettu varuskuntajoukkoja, jotka saivat leipäviljansa paikallisesta makasiinista. Pohjanmaalla sen sijaan ei ollut varuskuntajoukkoja, minkä vuoksi lääninmakasiiniakaan ei välttämättä tarvittu, vaan verovilja voitiin varastoida kruununaittoihin. Vastaava tilanne oli myös Kymenkartanon ja Savon läänissä ennen vuotta 1748, jolloin Loviisaan sijoitettiin ensimmäiset varuskuntajoukot.¹⁰⁷¹

Vaikka varuskuntien muonitus oli lääninmakasiinien keskeisimpiä tehtäviä, kruunun veroviljaa käytettiin myös muihin tarkoituksiin. Turun lääninmakasiinista jaettiin lähes vuosittain noin 30 viljatynnyriä lahjelaakkeiksi (*gratial*) Turun akatemian

¹⁰⁶⁸ Pohjanmaan läänin maaherran valtiopäiväkertomus 1751, 37–39, Landshövdingars riksdagsrelationer R 3005, Kammar-, ekonomi- och kommersedputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA. Muista Piperin yrityksistä perustaa makasiineja Pohjanmaalle ks. Valtiokonttorin pöytäkirjat 23.3.1749, 527–529, 2.6.1749, 1064–1067, Protokoll A I A:76, Kansliet, Statskontoret, RA; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 24.1.1750, 73–75v, Riksrådsprotokoll A I aa:37, Krigsexpeditionen, RA.

¹⁰⁶⁹ Valtiokonttorin pöytäkirja 7.5.1752, 647–648, Protokoll A I A:82, Kansliet, Statskontoret, RA.

¹⁰⁷⁰ Pohjanmaan läänin maaherran valtiopäiväkertomus 25.3.1755 (julkaissut Cederberg 1950, 263–264). Piper oli ehdottanut tuloksetta makasiinien perustamista myös loppuvuodesta 1752. Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 24.11.1752, 606–609v, Riksrådsprotokoll A I a:50, Inrikescivil-expeditionen, RA.

¹⁰⁷¹ Lääninmakasiinien tehtävät ilmenevät lääninmakasiinien tileistä. Nämä lähteet on ilmoitettu liitteen 2 liitekaavioissa 1–3. Pohjanmaan veroviljan varastoiminen voutikuntien aittoihin ja kuljetukset pois läänistä selviävät puolestaan Pohjanmaan voutikuntien tileistä. Ks. esim. taulukon 4.2 lähteet.

professorien leskille. Tätä suurempi menoerä olivat vuodesta 1756 alkaen Turun katedraalikoulun opettajille viljana maksetut palkat. Palkkaa sai kaikkiaan yhdeksän opettajaa yhteensä 367 viljatynnyriä.¹⁰⁷² Myös Helsingissä ja Loviisassa lääninmakasiinin viljaa alettiin vuonna 1757 käyttää koulujen hyväksi, kun Porvoon kymnaasille jaettiin yhteensä 630 viljatynnyriä ja Loviisan koululaitokselle (*schola staten*) 80 viljatynnyriä.¹⁰⁷³

Lääninmakasiinien viljaa käytettiin myös suuret määrät rahvaan auttamiseen katovuosina. Näin oli toimittu laajassa mittakaavassa jo 1700-luvun alkupuolella, jolloin lääninmakasiinien kautta lainattiin kymmeniä tuhansia tynnyreitä viljaa läänien asukkaille.¹⁰⁷⁴ Viaporin rakennuskaudella lainaustoiminta lääninmakasiineista ei ollut enää yhtä laajaa. Viljaa oli saatavissa myös kruunun varastomakasiineista ja talonpoikien itsensä hallinnoimista pitäjänmakasiineista, joita oli saatu perustettua erityisesti Uudellemaalle 1750-luvun loppuun mennessä useita.¹⁰⁷⁵

Lääninmakasiineillakin oli silti edelleen paikkansa rahvaan auttamisessa. Tämä koski etenkin Turun ja Porin läänin, jossa pitäjänmakasiinien perustaminen ei ollut käytännössä toteutunut.¹⁰⁷⁶ Apua ei voitu myöskään jakaa Turun varastomakasiinista, sillä siellä ei säilytetty pysyvästi viljaa, vaan sen varastot olivat käytännössä tarkoitettut vain lähetettäväksi Helsinkiin.¹⁰⁷⁷ Turun lääninmakasiinista lainattiin ja myytiin viljaa talonpojille katovuosina sekä 1740- että 1750-luvulla. Vuosina 1747–1749 lainaksi annettiin Vehmaan, Maskun, Mynämäen ja Halikon kihlakuntiin yhteensä 520 tynnyriä ruista ja ohraa. Kun seuraavat katovuodet koittivat vuosina 1756–1757, kruunu lainasi ja myi yhteensä noin 2 200 tynnyriä viljaa talonpojille. Lisäksi kruunu lainasi viljaa muutamia kymmeniä tynnyreitä Turun kehruhuoneelle ja köyhäinhuoneelle. Lainatut ja myydyt viljamäärät olivat pieniä vuosisadan alun lainausmääriin verrattuna, mutta vilja oli epäilemättä tärkeää niille, jotka sitä kruunulta saivat.¹⁰⁷⁸

Muissa lääneissä ei lainattu vastaavalla tavalla viljaa lääninmakasiineista kuin Turun ja Porin läänissä. Helsingin ja Loviisan lääninmakasiineista lainoja ei annettu ollenkaan, koska linnoituspaikkakuntien varastot kuluivat sotilaiden muonittamiseen. Hämeenlinnan lääninmakasiinista lainattiin ja myytiin Ylä-Sääksmäen ja Ala-Hollolan kihlakuntiin yhteensä 269 tynnyriä ohraa vuonna 1756. Poikkeuksellisesti kruunu myös luovutti Hämeenlinnan lääninmakasiinista hätää kärsivien ravinnoksi 600 leiviskää kuivaleipää seuraavana vuonna.¹⁰⁷⁹

¹⁰⁷² Turun lääninmakasiinin tilit 1747–1757, Läänintilikirjat 7551: 254–279; 7555: 279–294; 7559: 280–303; 7563: 282–311; 7567: 276–303; 7573: 294–323; 7578: 288–317; 7582: 262–297; 7586: 256–287; 7590 250–287; 7595: 372–415, 420–434, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

¹⁰⁷³ Helsingin lääninmakasiinin tilit 1757, Läänintilikirja 8316: 202–204, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit; Loviisan lääninmakasiinin tilit 1757, Läänintilikirja 8861: 208, Savonlinnan ja Kymenkartanon läänin tilit, Läänintilit, KA.

¹⁰⁷⁴ Hatakka 2016.

¹⁰⁷⁵ Pitäjänmakasiineista ks. Teerijoki 1993, 44–50.

¹⁰⁷⁶ Teerijoki 1993, 51–53.

¹⁰⁷⁷ Turun varastomakasiinin muonalauskemat 1748–1755, Tositekirja 7596: 946v–954, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

¹⁰⁷⁸ Turun lääninmakasiinin tilit 1747–1749, 1756–1757, Läänintilikirjat 7551: 254–279; 7555: 274–294; 7559: 280–303; 7590: 250–287; 7595: 372–415, 420–434, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

¹⁰⁷⁹ Helsingin ja Hämeenlinnan lääninmakasiinin tilit 1756–1757, Läänintilikirjat 8310: 209–218, 226–232; 8316: 201–210, 214–216, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit; Loviisan lääninmakasiinin tilit 1756–1757, Läänintilikirja 8857: 188–194, 8861: 201–209, Savonlinnan ja Kymenkartanon läänin tilit, Läänintilit, KA.

Talonpoikien oli erityisen tärkeää saada kruunulta ohraa katovuosina. Mikäli rukiin kylvä tai talvehtiminen epäonnistui, pellot voitiin vielä keväällä kylvää uudelleen ohralla. Katovuosien kohdalla tärkeintä oli se, että pellot pystyttiin pitämään viljelyksessä, sillä näin voitiin välttää katojen kierteeltä. Talonpoikien saattoi kuitenkin olla vaikeaa saada ohraa muualta kuin kruununmakasiineista. Koska Suomessa ohran viljelyala oli huomattavasti pienempi kuin rukiin, ohraa oli vähemmän tarjolla ostettavaksi. Ohran tuontia ulkomailta puolestaan vaikeutti se, ettei tuontivilja menestynyt Suomen oloissa yhtä hyvin kuin kotimainen vilja. Lääninmakasiinit olivatkin tärkeitä katovuosina ennen kaikkea siksi, että niiden veroviljasta muodostetuista varastoista saatiin itävyydeltään hyvää ja paikallisiin oloihin sopivaa siemenviljaa pelloille.¹⁰⁸⁰

Lääninmakasiinien viljalla oli näin ollen monta käyttötarkoitusta. Sotaväen huolto oli etusijalla, minkä jälkeen tulivat katoavustukset ja muut viljan käyttötavat. Kuten edellä on jo käynyt osittain ilmi, lääninmakasiinien veroviljan hyödyntämisessä oli huomattavia läänikohtaisia eroja. Veroviljaa ei myöskään tullut makasiineihin samalla tavoin eri lääneissä. Lääninmakasiinien toiminnasta saakin siksi kokonaisvaltaisen kuvan vain tarkastelemalla läänikohtaisesti makasiinien toimintaa ja niihin kertyneiden viljavarastojen määrää.

7.2.2. Varastointi lääneittäin

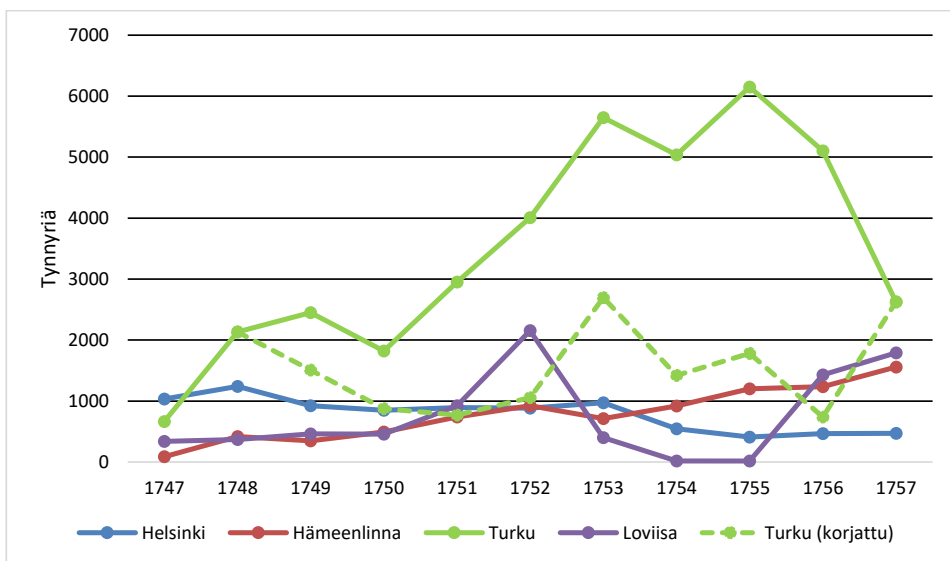
Lääninmakasiinien tilien tilitaseista¹⁰⁸¹ ilmenee, paljonko viljaa oli varastossa kunkin vuoden alkaessa ja päättyessä. Käytännössä tilitaseeseen saattoi kuitenkin sisältyä myös viljaa, joka ei oikeasti ollut makasiinissa. Useimmiten nämä puuttuvat viljaerät on eritelty tilitaseen yhteydessä, mutta merkittäviä poikkeuksiaikin on. Joskus kuluja ei merkitty oikeiden vuosien kohdalle, vaan puuttuvat tiedot lisättiin vasta useiden vuosien kuluttua. Syynä tähän oli ilmeisesti tositteiden puuttuminen, mikä puolestaan saattoi johtua siitä, ettei suorituksia saatu syystä tai toisesta kuitattua ajallaan. Huolellisesti käytettynä makasiinien tilitaseet kertovat kaikesta huolimatta varsin hyvin sen, miten varastot muuttuivat vuodesta toiseen.

Kaaviossa 7.1. on esitetty tilitaselaskelmien perusteella lääninmakasiinien kirjanpidollisten varastojen määrä kunkin vuoden lopussa. Makasiinien todelliset varastot käyvät ilmi kuitenkin vain tarkastelemalla yksittäisten makasiinien toimintaa lähemmin. Näin voidaan myös selvittää, missä veroviljaa kertyi yli paikallisten tarpeiden ja vastaavasti missä veroviljaa ei saatu riittävästi varastojen muodostumiseksi.¹⁰⁸²

¹⁰⁸⁰ Valtiokonttorin pöytäkirjat 23.3.1756, 514–520, 1.4.1756, 574–576, Protokoll A I A:90, Kansliet, Statskontoret, RA. Lääninmakasiineista annetuista lainoista ks. myös Hatakka 2016.

¹⁰⁸¹ Lääninmakasiinin tilitase (*balance*) ei vastaa nykyistä tasetta, joka on oma laskelmansa ja osa tilinpäätöstä. Lääninmakasiinin tilit muistuttavat lähinnä kassatiliä, jossa tulot kirjataan debet-puolelle ja menot credit-puolelle. Toisin kuin kassatileissä, lääninmakasiinin tileissä esiintyvät rahan lisäksi myös viljamäärät. Vain viljan rahallisia arvoja lasketaan yhteen, mutta kaikki tiedot perustuvat tynnyreinä ja kappoina ilmoitettuihin yksittäisiin viljaeriin. Siten tulopuolen tilitase (tai avausjäännös) kertoo edelliseltä vuodelta säästyneen viljan määrän ja menopuolen tilitase (tai päätösjäännös) seuraavalle vuodelle siirretyn viljan määrän.

¹⁰⁸² Tässä luvussa esitetyt tiedot veroviljatuloista perustuvat luvussa Kihla- ja voutikunnista saadut verotulot (4.2.2) esitettyihin tietoihin.

Kaavio 7.1: Lääninmakasiinien ruis- ja ohraavarastot tilitaseen perusteella kirjanpito vuoden päättyessä 1747–1757¹⁰⁸³

Uudenmaan ja Hämeen läänissä kahden lääninmakasiinin olemassaolo merkitsi sitä, että läänistä saadut viljaverot jakaantuivat kahden eri paikan kesken. Tämän seurauksena Helsingin ja Hämeenlinnan lääninmakasiineihin tulleen viljan määrä oli lähtökohtaisesti pienempi kuin muissa lääninmakasiineissa. Kun lisäksi otetaan huomioon Uudenmaan ja Hämeen läänin muita läänejä heikompi viljaverokertymä ja Helsinki–Viaporin suuri varuskunta, ei ole ihme, että Helsingin lääninmakasiinilla oli vaikeuksia selviytyä tehtävistään.

Helsinkiin veroviljaa tuotiin pääosin Raaseporin itäisestä ja läntisestä kihlakunnasta sekä Porvoon kihlakunnasta. Useimpina vuosina viljaa tuotiin myös Ylä- ja Ala-Hollolan kihlakunnasta. Kaikkina vuosina veroviljaa ei tullut lääninmakasiiniin. Vuonna 1749 verovilja piti toimittaa poikkeuksellisesti varastomakasiineihin ja vuonna 1753 sivumakasiineihin.¹⁰⁸⁴

¹⁰⁸³ Lähteet: Helsingin ja Hämeenlinnan lääninmakasiinien tilit 1747–1757, Läänintilikirjat 8265: 190, 206; 8269: 200–202, 226; 8274: 216, 228–230; 8279: 236, 260–262; 8284: 238, 270–272; 8288: 976–977, 991–992; 8292: 220–224, 260–262; 8297: 222–224, 264–266; 8303: 228, 262–264; 8310, 216–218, 250–252; 8316, 208, 232–234, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit; Turun lääninmakasiinin tilit 1747–1757, Läänintilikirjat 7551: 263–267; 7555: 283–287; 7559: 287–293; 7563: 285–293; 7563: 293–295; 7567: 285–289; 7573: 303–309; 7578: 301–305; 7582: 275–281; 7586: 269–275; 7590: 285–287; 7595: 433–435, Turun ja Porin läänin tilit; Loviisan lääninmakasiinin tilit 1747–1757, Läänintilikirjat 8830: 486–487; 8832: 566; 8834: 145; 8837: 155; 8839: 152–153; 8846: 179; 8850: 201; 8853: 197; 8857: 194; 8861: 208–209, Savonlinnan ja Kymenkartanon läänin tilit, Läänintilit, KA; Turun varastomakasiinin muonalaskelmat 1748–1755, Tositekirja 7596: 946v–954, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA. Loviisan lääninmakasiinin varastoiksi on laskettu tässä yhteydessä varastomakasiinin tiloissa ollut lääninhallituksen alainen verovilja vuosilta 1747–1748.

¹⁰⁸⁴ Liitteen 2 liitekaavio 1 ja liitetaulukko 1 sekä näiden lähteet.

Hattujen sodan ja Haminan menetyksen jälkeen Helsingistä tuli Suomessa olevan tykistön päätukikohta, jonne oli sijoitettu neljä tykistökomppaniaa.¹⁰⁸⁵ Tykistö-sotilaiden palkkoihin kului vuodesta riippuen 1 000–1 200 tynnyriä viljaa. Leipävilja painottui rukiiseen, jota annettiin $\frac{2}{3}$ palkkasummasta. Ohran osuus oli loput $\frac{1}{3}$ vilja-annoksesta.¹⁰⁸⁶

Läänistä saatu verovilja riitti hädin tuskin tykistölle, mikä selittää sen, että Helsingin lääninmakasiinin varastojen määrä laski loivasti vuodesta 1748 vuoteen 1751 (1240 tynnyristä 890 tynnyriin).¹⁰⁸⁷ Todellisuudessa varastot olivat tätäkin pienemmät, sillä tilitaseeseen sisältyi 624 tynnyriä Turusta Helsinkiin siirretyille tykistöjoukoille annettua viljaa. Vasta kun Turusta saatiin korvaavaa viljaa Helsinkiin vuonna 1755, tilitase korjattiin kuvastamaan oikeaa tilannetta. Tämän vuoksi todellinen varastoitu viljamäärä oli esimerkiksi vuonna 1748 vain 600 tynnyriä (vrt. kaavio 7.1). Kun vuonna 1749 verovilja piti toimittaa varastomakasiiniin, lääninmakasiinista olisi loppunut vilja kokonaan, jollei varastomakasiinista olisi siirretty sinne ruista.¹⁰⁸⁸

Helsingin lääninmakasiinin tulojen ja varastojen riittämättömyys kävi vielä entistä ilmeisemmäksi, kun lääninmakasiineista alettiin tykistön lisäksi muonittaa myös värvätty jalkaväki. Ensimmäiset värvätyt sotilaat Lantingshausenin, Hamiltonin ja Kruununprinssin rykmenteistä olivat saapuneet Helsinkiin jo vuonna 1751, mutta aluksi nämä saivat muonituksensa varastomakasiinista. Lääninmakasiiniin värvättyjen sotilaiden huolto siirtyi elokuun 1752 alussa, jolloin muonituksessa siirryttiin noudattamaan varuskuntamenosääntöä. Värvätyt sotilaat olivat saaneet varastomakasiinista ruotusotilaiden tapaan jauhoa, leipää, ohraryynejä, herneitä, sianlihaa, naudanlihaa, voita ja silliä. Kun muonitus siirtyi lääninmakasiineihin, muona-annos piti sisällään vain viljaa ja leipää.¹⁰⁸⁹

Helsingin lääninmakasiini oli värvättyjen rykmenttien saavuttua muonitustehtävässään pitkälti varastomakasiinista tehtyjen tavaransiirtojen varassa. Lääninmakasiinit eivät vastanneet sotilaille jaetun leivän valmistuksesta, vaan kaikki leipä siirrettiin aina varastomakasiinista. Esimerkiksi vuonna 1755 Helsingin varastomakasiinista siirrettiin lääninmakasiiniin 27 651 leiviskää (235 000 kg) pehmeää leipää (*miukt bröd*), 1 619 tynnyriä ruista ja 432 tynnyriä ohraa. Samana vuonna myös tykistö sai ensimmäisen kerran palkakseen viljan ohella leipää.¹⁰⁹⁰

Helsingin lääninmakasiinin omat tulot eivät näin ollen riittäneet sotaväen muonitustehtävään, minkä vuoksi sinne ei myöskään kertynyt mainittavia pysyviä varastoja.

¹⁰⁸⁵ Hedberg 1964, 30–31.

¹⁰⁸⁶ Ks. esim. Helsingin lääninmakasiinin tilit 1749, 1751 ja 1753, Läänintilikirjat 8274: 210–212; 8284: 230–232; 8292: 216, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit, Läänintilit, KA.

¹⁰⁸⁷ Veroviljan määrästä ks. Liitteen 2 liitekaavio 1 ja sen lähteet.

¹⁰⁸⁸ Helsingin lääninmakasiinin tilit 1748–1749 ja 1755, Läänintilikirja 8269: 200; 8274: 213; 8303: 220, 225, 228, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit, Läänintilit, KA; Valtiokonttorin pöytäkirja 17.11.1748, 2634–2635, Protokoll A I A:75, Kansliet, Statskontoret, RA.

¹⁰⁸⁹ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1751, Räkenskaper för förärdsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA; Helsingin lääninmakasiinin tilit 1752, Läänintilikirja 8288: 973–974, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit, Läänintilit, KA; Valtiokonttorin pöytäkirja 7.8.1752, 1063–1064, Protokoll A I A:83, Kansliet, Statskontoret, RA; Von Rosen KM:lle 13.8.1752, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 14, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹⁰⁹⁰ Helsingin lääninmakasiinin tilit 1752 ja 1755 tilit, Läänintilikirjat 8288: 973–976v; 8303: 220, 223–225, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit, Läänintilit, KA. Värvättyjen joukkojen muonituksessa siirryttiin 1750-luvulla kuivaleivän sijasta pehmeään leipään. Vuonna 1752 sotilaat saivat vain kuivaleipää, mutta kolme vuotta myöhemmin leipäannos koostui kokonaan pehmeästä leivästä.

Kun tilitaseen puutteet korjattiin vuonna 1755, viljaa oli varastossa vain noin 400 tynnyriä. Määrä ei seuraavinkaan vuosina tästä juuri kohonnut. Helsingin lääninmakasiinista ei siten ollut viljaa lainattavaksi myöskään rahvaalle.¹⁰⁹¹

Hämeenlinnan varastojen kehitys erosi merkittävästi Helsingistä, sillä tutkimuskauden alussa Hämeenlinnaan oli sijoitettu vain yksi tykistökomppania varuskunnaksi. Vuonna 1752 pääosa tykistöjoukoista siirrettiin Loviisaan, ja Hämeenlinnaan jäi vain pieni komennuskunta. Tykistökomppanian tilalle tuotiin sotilaita värvätyistä jalkaväkirykmenteistä. Lääninmakasiinista annetun vilja- ja leipämäärän perusteella varuskuntaan kuului tämänkin jälkeen sotilaita yhteensä vain noin yhden komppanian verran. Makasiinin menot olivat siksi koko tutkimuskauden ajan pienet.¹⁰⁹²

Hämeenlinnan lääninmakasiinin tulot eivät nekään olleet kovin suuret. Veroviljaa Hämeenlinnaan tuotiin pääosin Ylä- ja Ala-Sääksmäen kihlakunnista, minkä lisäksi viljaa tuli monina vuosina Hollolan kihlakunnista. Myöskään Hämeessä kaikki vilja ei päätynyt aina lääninmakasiiniin, vaan osa veroviljasta toimitettiin Hämeenlinnan varastomakasiiniin 1748–1750 ja sivumakasiineihin 1753.¹⁰⁹³ Vaikka lääninmakasiinin tulot eivät olleet suuret, viljaa kertyi silti vähitellen varastoon yhä enemmän, sillä menot olivat vielä tulojakin pienemmät. Kun vuonna 1748 viljaa oli Hämeenlinnassa varastossa vain noin 400 tynnyriä, yhdeksän vuotta myöhemmin varastojen koko oli jo vajaat 1 600 tynnyriä. (kaavio 7.1).

Viljavarastojen kasvusta huolimatta Hämeenlinnan lääninmakasiinista ei juuri siirretty viljaa pois. Paikalliseen varastomakasiiniin luovutettiin viljaa huomattavat määrät (vajaat 600 tynnyriä) vain vuonna 1747, jolloin sitä tarvittiin sotavarusteluiden vuoksi kuivaleivän ja ryynien valmistamiseen.¹⁰⁹⁴ Hämeenlinnan varastojen käyttöä vaikeuttivat haastavat kuljetusyhteydet muihin kaupunkeihin. Kun ylimääräistä viljaa ei kertynyt suurta määrää, sitä ei kannattanut lähteä siirtämään muualle.

Riittävä viljan saanti takasi sen, että paikalliselle varuskunnalle oli helppo järjestää muonitus. Kruunulla oli Hämeenlinnassa muutenkin hyvät edellytykset huoltaa joukkoja: lähistöllä oli hyvät viljan jauhatusmahdollisuudet ja linnan yhteydessä oli kruununleipomo. Leipää kertyi varastomakasiiniin niin paljon, että sitä siirrettiin vuosina 1753–1754 lääninmakasiiniin 17 000 leiviskää (144 500 kg). Leipämäärä riitti moneksi vuodeksi pienen varuskunnan tarpeisiin. Vuoden 1756 lopulla leipää oli jäljellä edelleen vajaa 12 000 leiviskää. Varastojensa ansiosta Hämeenlinnan lääninmakasiinista riitti myös viljaa lainattavaksi rahvaalle katovuosina.¹⁰⁹⁵

Kymenkartanon ja Savon läänin viljaverokertymä oli suurempi kuin kahdessa muussa eteläisen Suomen läänissä. Loviisan lääninmakasiiniin tästä viljasta päätyi kuitenkin vain osa. Vuosina 1747–1749 suurin osa veroviljasta toimitettiin varastomakasiineihin, ja vuosina 1753–1755 lähes kaikki verovilja toimitettiin vastaperustettuun Anianpellon makasiiniin.¹⁰⁹⁶ Lääninmakasiinin varastojen koko riippuikin

¹⁰⁹¹ Kaavio 7.1 ja sen Helsingin lääninmakasiinia koskevat lähteet.

¹⁰⁹² Hämeenlinnan lääninmakasiinin tilit 1747, 1752, 1757, Läänintilikirjat 8265: 194–198; 8288: 987–989; 8316: 218–228, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit, Läänintilit, KA; Hedberg 1964, 29–31.

¹⁰⁹³ Liitteen 2 liitekaavio 1 ja liitetaulukko 1 sekä näiden lähteet.

¹⁰⁹⁴ Kaavio 7.1 ja sen Hämeenlinnan lääninmakasiinia koskevat lähteet.

¹⁰⁹⁵ Hämeenlinnan lääninmakasiinin tilit 1753–1754 ja 1756–1757, Läänintilikirjat 8292: 251–253; 8297: 253–255; 8310: 226–232; 8316: 214–216, 234, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit, Läänintilit, KA.

¹⁰⁹⁶ Kaavio 4.2, liitteen 2 liitekaavio 3 ja liitetaulukko 1 sekä niiden lähteet.

suuresti siitä, mihin makasiiniin läänin verovilja kulloinkin toimitettiin. Lisäksi lääninmakasiinin viljaa siirrettiin suuret määrät paikalliseen varastomakasiiniin. Siirtoja tehtiin vuosina 1749–1751, ja ne käsittivät yhteensä 5 500 tynnyriä ruista ja ohraa.¹⁰⁹⁷ Varastomakasiinissa viljalle oli käyttöä, kun tuhansille Loviisaan linnoitustöihin määrätuille sotilaille piti valmistaa leipää ja ryynejä.

Loviisassa olivat Helsingin jälkeen Suomen toiseksi suurimmat värvätyt varuskuntajoukot. Tykistöä kaupungissa oli aluksi yksi komppania ja vuodesta 1752 lähtien kaksi komppaniaa.¹⁰⁹⁸ Ensimmäiset värvätyt jalkaväkijoukot saapuivat Loviisaan vuonna 1751. Kuten Helsingissä, myös Loviisassa värvätyt jalkaväkisotilaat saivat ensimmäisinä vuosina muonituksensa Loviisan varastomakasiinista, ja lääninmakasiinin vastuulle varuskuntajoukkojen muonitus siirtyi vasta vuonna 1753.¹⁰⁹⁹ Kun tästä vuodesta alkaen viljatoimitukset suuntautuivat Anianpellon makasiiniin, Loviisan varuskuntajoukot kuluttivat nopeasti loppuun kaupungin lääninmakasiinin vanhat varastot. Lääninmakasiinissa oli vuoden 1757 loppuun mennessä vain noin 1 800 tynnyriä viljaa (kaavio 7.1), mikä vastasi keskimäärin vuoden veroviljatuloja Kymenkartanon ja Savon läänistä.¹¹⁰⁰

Turun ja Porin läänin viljaverotulot olivat suuremmat kuin Uudenmaan ja Hämeen läänissä mutta selvästi pienemmät kuin Kymenkartanon ja Savon läänissä. Turun lääninmakasiiniin viljaa kertyi Varsinais-Suomen viidestä kihlakunnasta ja pääosin myös Satakunnan kolmesta kihlakunnasta. Satakunnasta viljaa toimitettiin kuitenkin myös Hämeenlinnan varastomakasiiniin yhteensä noin 1 300 tynnyriä vuosina 1748–1751. Tämän jälkeen viljaa ei enää viety Hämeenlinnaan, vaan kuljetukset suuntautuivat jatkossa Turkuun.¹¹⁰¹

Turussa oli tutkimuskaudella tykistöä käytännössä vain vuonna 1747. Tämän jälkeen joukot siirrettiin Helsinkiin, eikä lääninmakasiinista muonitettu yhtään tykistöjoukkoja ennen vuotta 1750. Sittemmin Turussa oli pieni komennuskunta, mutta leipäviljan määrän perusteella sotilaita oli vain noin parikymmentä. Tykistön muonituksen ohella ainoa jatkuva menoerä Turun lääninmakasiinista oli lahjaeläkkeisiin käytetty vilja. Koska menoja ei juuri ollut, Turkuun kertyi viljaa varastoon joka vuosi huomattavat määrät.¹¹⁰²

Kaaviosta 7.1 näkyy, että Turun lääninmakasiinin kirjanpidolliset varastot kasvoivat lähes yhtäjaksoisesti vuoteen 1755 asti. Todellisuudessa kyseessä oli kuitenkin vain varastojen näennäinen kasvu, joka johtui kirjanpitoon liittyneistä puutteista. Tileistä nimittäin puuttuu huomattava joukko menoeriä. Lääninmakasiinin tileihin on

¹⁰⁹⁷ Loviisan lääninmakasiinin tilit 1749–1751, Läänintilikirjat 8834: 143–144; 8837: 153–154; 8839: 149, Savonlinnan ja Kymenkartanon läänin tilit, Läänintilit, KA.

¹⁰⁹⁸ Hedberg 1964, 30–31.

¹⁰⁹⁹ Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1751, vol. 45.2; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1752, Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militie räkenskaper efter 1630, RA; Loviisan lääninmakasiinin tilit 1753 ja 1757, Läänintilikirjat 8846: 177–178; 8861: 207–208, Savonlinnan ja Kymenkartanon läänin tilit, Läänintilit, KA.

¹¹⁰⁰ Kymenkartanon ja Savon läänin viljaverotuloista ks. kaavio 4.2.

¹¹⁰¹ Liitteen 2 liitekaavio 2 ja liitetaulukko 1 ja niiden lähteet.

¹¹⁰² Turun lääninmakasiinin tilit 1747, 1750 ja 1757, Läänintilikirjat 7551: 255–257; 7563: 283; 7595: 373–375, 421–423, 427–429, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

merkitty huomattavat viljan siirrot ainoastaan vuosien 1750 (Turun varastomakasiiniin 2 000 tr) ja 1754 (Tukholman makasiiniin 2 400 tr) kohdalle.¹¹⁰³ Turun varastomakasiinin tileistä ilmenee kuitenkin, että sinne siirrettiin lääninmakasiinista ruista ja ohraa myös vuosina 1749, 1751–1752 ja 1754 yhteensä noin 3 600 tynnyriä. Kyse ei ollut pelkästään kirjanpidollisista siirroista, vaan varastomakasiinissa viljasta valmistettiin leipää ja ryynejä laivattavaksi vuosittain Helsinkiin. Useina vuosina varastomakasiini tyhjennettiin käytännössä kokonaan.¹¹⁰⁴ Lääninmakasiinin tilit korjattiin vasta vuonna 1757, jolloin menoihin merkittiin puuttuvat viljaerät.¹¹⁰⁵

Turun lääninmakasiinin todelliset varastot voi laskea vähentämällä varastomakasiiniin ja Helsingin lääninmakasiiniin toimitettu viljamäärä tilitaseeseen merkitystä viljasta. Näin saadaan kirjanpituvuoden 1755 lopulla varastojen korjatuksi määräksi vajaat 1 800 tynnyriä. Vuoteen 1757 mennessä varastojen määrä kohosi tästä noin 2 600 tynnyriin (kaavio 7.1).¹¹⁰⁶ Korjattujen lukujen valossa voi todeta, ettei Turun lääninmakasiiniin kertynyt missään vaiheessa kovin suurta viljamäärää varastoon.

Kaikissa edellä käsitellyissä kolmessa läänissä lääninmakasiinien varastot jäivät suhteellisen vaatimattomiksi. Kirjanpituvuoden 1755 päättyessä neljässä lääninmakasiinissa oli yhteensä vain 3 400 tynnyriä viljaa. Epäonnistuneista sadoista huolimatta viljan määrä kohosi parin seuraavan vuoden kuluessa niin, että kirjanpituvuoden 1757 päättyessä varastossa oli noin 6 400 tynnyriä. Kasvu johtui siitä, että verovilja toimitettiin noina vuosina lähes kokonaan lääninmakasiineihin, eikä niistä siirretty ylimääräisiä varastoja muualle. Etenkin Turun ja Porin läänissä tämä takasi sen, että talonpojille kyettiin katoaikana lainaamaan ja myymään viljaa.

Lääninmakasiinin varastoja ei voi silti korkeimmillaankaan pitää merkittävinä varmuusvarastoina katojen tai sodan varalle. Heikoin tilanne oli Helsinki–Viaporissa, jonka varuskunta tarvitsi enemmän viljaa kuin mitä verotuloina saatiin. Hämeenlinnassa puolestaan tulot olivat niin pienet, etteivät varastot juuri kasvaneet pienistä menoista huolimatta. Turun ja Loviisan lääninmakasiineihin olisi sen sijaan voinut verotulojen puolesta kertyä huomattavat varastot. Kun ylimääräistä viljaa kuitenkin alkoi kertyä, tämä siirrettiin pian pois. Päällimmäisenä syynä viljan siirtoihin oli 1700-luvun puolivälissä linnoitustöiden suuri leivän, jauhon ja ryyrien kysyntä, mutta suurten varastojen säilytys ja viljan pitkäaikainen varastointi ei oikeastaan edes ollut lääninmakasiinien tehtävä. Se kuului sen sijaan varastomakasiinien toimenkuvaan.

¹¹⁰³ Turun lääninmakasiinin tilit 1750 ja 1754, Läänintilikirjat 7563: 285–293, 7582: 265–267, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

¹¹⁰⁴ Turun varastomakasiinin muonalakselmat 1749–1754, Tositekirja 7596: 947v–953, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

¹¹⁰⁵ Turun lääninmakasiinin tilit 1757, Läänintilikirja 7595: 402–403, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

¹¹⁰⁶ Turusta siirrettiin viljaa lisäksi Helsinkiin vuosien 1752–1755 välillä 750 tynnyriä. Siirrot on kuitattu Helsingin lääninmakasiinin tileihin kokonaisuudessaan toimitetuksi vuonna 1755, mutta Turun lääninmakasiinin tileihin ne on merkitty menoiksi vasta vuodelle 1757. Kaaviossa 7.1 tämä viljamäärä on vähennetty Turku (korjattu) tiedoista vuonna 1755. Helsingin lääninmakasiinin tilit ja tositteet 1755, Läänintilikirja 8303: 225; Tositekirja 8305: 7262–7263, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit, Läänintilit, KA.

7.3. Varastomakasiinit

7.3.1. Makasiinipaikkakunnat

Varastomakasiinien vilja- ja elintarvikevarastot oli koottu lähinnä armeijan kriisiajan tarpeita varten, vaikka niitä saatettiin käyttää myös katoavustuksiin. Varastomakasiinit sijaitsivat sen vuoksi yleensä paikoissa, joilla oli merkitystä sodankäynnin ja sotaväen huollon kannalta. 1700-luvun alkupuolella varastomakasiineja oli Haminassa, Lappeenrannassa ja Hämeenlinnassa.¹¹⁰⁷ Vuosisadan puolivälissä niitä oli Helsingissä, Hämeenlinnassa, Loviisassa ja Turussa. Lisäksi varastomakasiineina voidaan pitää myös Porvoon ja Anianpellon makasiineja (liitekartta 1).

Hattujen sodan ja pikkuvihan miehityskauden jälkeen Suomessa ei ollut muutama vuoteen yhtään varastomakasiinia, vaikka Hämeen linnassa sijainneet vanhat kruunun varastotilat olivatkin edelleen olemassa. Hallinnollisesti Hämeenlinnan varastomakasiinin toiminta oli kuitenkin loppunut.¹¹⁰⁸ Varastomakasiinien toiminta käynnistyi uudelleen vasta, kun Venäjän uhkaava liikehdintä rajalla pakotti sotavarusteluihin ja liikekannallepanoon vuonna 1747. Kuvaavasti Hämeenlinnan varastomakasiini sai tuolloin toimintaansa varten vaa'an, painoja ja mittaustasioita paikallisesta lääninmakasiinista.¹¹⁰⁹ Vanha päämakasiini ei kuitenkaan enää palannut entiselleen, sillä kruunun varastoinnin painopiste siirtyi 1740-luvun lopulta alkaen rannikolle uusien linnoitusten rakentamisen myötä.

Helsingin varastomakasiini perustettiin kesällä 1747, jolloin sinne hankittiin ensimmäiset vilja- ja leipävarastot koolle kutsutun sotaväen muonittamiseksi. Ruokaannoksia alettiin jakaa makasiinista heinäkuussa, kun sotilaiden ruoduiltaan saama muona oli kulutettu loppuun.¹¹¹⁰ Sotavarustelut olivat Helsingin makasiinin perustamisen taustalla, mutta jo seuraavana vuonna makasiinin varastoja tarvittiin linnoitustöihin määrättyjen sotilaiden ylläpitoon. Helsingin makasiinilla oli myös laajempia puolustuspoliittisia tavoitteita.

Helsinki–Viaporin varastomakasiinin perustamisen lähtökohtana oli suunnitelma kehittää siitä linnoitettu varastojen säilytyspaikka rannikolle. Viaporin rakennustöiden toteuttaja Augustin Ehrensvärd oli omaksunut tämän ajatuksen Aksel Löweniltä, eikä hän linnoitustöiden edistyessä unohtanut sitä. Kirjeessään kruununprinssi Aadolf Fredrikille lokakuussa 1750 hän piti keskuslinnoitusta juuri sen tukikohtatoimintojen vuoksi tärkeämpänä kuin rajalinnoitusta. Keskuslinnoituksesta voitaisiin hakea meritse kaikkea mitä armeija tarvitsi ja laivasto voisi saada sieltä suojaosan paikan talvehtia. Ehrensvärd muistutti tässä yhteydessä historian antamista opetuksista.

¹¹⁰⁷ Sotilasylipäällikkö Löwen KM:lle 1.12.1737 (Documenta historica VI, 200); Åmark 1915, 198–199.

¹¹⁰⁸ Nordenbergin raportti 27.11.1744 (Documenta historica VI, 429); Gyllenborg KM:lle 27.1.1747, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 15, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹¹⁰⁹ Hämeenlinnan varastomakasiinin tilit 1747, 606–617, Helsingfors kommissariat Huvudbok G IV b 2, Finska generalkommissariatet: diverse, Krigskollegium Intendentsdepartementet, KrA.

¹¹¹⁰ Helsingin varastomakasiinin tilit 1747, 290–295, 416–445, Helsingfors kommissariat Huvudbok G IV b 2, Finska generalkommissariatet: diverse, Krigskollegium Intendentsdepartementet, KrA.

Suurella Pohjan sodassa armeijalta oli puuttunut yleisvarikko (*depot general*) kokonaan, ja hattujen sodassa varikot olivat sijainneet väärissä paikoissa.¹¹¹¹

Puolustuskäytökälymien mukaisesti Ehrensvärdin tarkoituksena oli sijoittaa Helsingin kaupungissa sijainneet varastot Viaporin linnoitukseen. Keväällä 1751 Ehrensvärd ilmoitti Aadolf Fredrikille, että päälinoitus saataisiin sellaiseen kuntoon, että sitä pystytettäisiin jollain tavalla puolustamaan. Tämä merkitsi samalla sitä, että rannikolle saataisiin vihdoinkin turvallinen varastojen säilytyspaikka.¹¹¹² Linnoitustyöväen muonitus oli kuitenkin rakennuskauden aikana niin työläs tehtävä, että se peitti alleen suu-remmat strategiset näkökulmat. Helsingin varastomakasiini toimi läpi tutkimuskauden sekä mantereella että linnoitusmaarilla.

Loviisaan perustettiin Helsingin tavoin varastomakasiini vuonna 1747. Vaikka myös Loviisa–Svartholmassa suoritettiin linnoitustöitä, varastomakasiinin perustamiseen vaikuttivat ensi sijassa sotavarusteluihin liittyneet viljahankinnat. Savosta ja Karjalasta oli ostettavissa tuolloin runsaasti viljaa toisin kuin muilta Suomen alueilta, jotka kärsivät osittaisesta kadosta. Hankittu vilja piti kuljettaa Loviisaan ja Porvoon kaupunkeluihin, joihin piti sen varastoimiseksi perustaa uudet makasiinit.¹¹¹³ Loviisan tapauksessa korostuukin vielä Helsinkiä enemmän se, ettei varastomakasiinin perustaminen johtunut niinkään kauaskantoisista suunnitelmista kuin hetkellisen tarpeen vaatimista ratkaisuista.

Helsingin ja Loviisan makasiineista tuli äkillisestä perustamisestaan huolimatta pysyviä varastopaikkoja. Näiden kanssa samaan aikaan 1747 perustetut Porvoon ja Turun varastomakasiinit jäivät sen sijaan väliaikaisiksi varastopaikoiksi. Porvoon makasiinin perustamisen taustalla vaikutti sama syy kuin Loviisan. Puolustusdeputaatio halusi varautua Savosta ja Karjalasta ostettavan viljan vastaanottamiseen myös Porvoossa.¹¹¹⁴ Porvoon makasiinia ei kuitenkaan edes tarkoitettu pysyväksi makasiiniksi. Varastoja säilytettiin loppuun asti yksityisiltä vuokratuissa aitoissa, ja jo syyskuussa 1749 kenraalikuvernööri von Rosen määräsi makasiinin lakkautettavaksi. Makasiinin loput varastot piti siirtää Helsinkiin, mittaustasit viedä raatihuoneelle ja vanhat tynnyrit huutokaupata. Makasiinin toiminta loppui syyskuuhun 1750 mennessä.¹¹¹⁵ Porvooseen perustettiin uudelleen makasiini jo seuraavana vuonna, mutta se oli luonteeltaan sivumakasiini.¹¹¹⁶

¹¹¹¹ Ehrensvärd Aadolf Fredrikille 16.10.1750 (konsepti), Handlingar och brev till H.K.H D I:1/vol. 2, Sveaborgs fästnings arkiv, KrA. Ks. myös luku Viaporin linnoituksen ja päämakasiinin perustamissuunnitelmat (2.3).

¹¹¹² Ehrensvärd Aadolf Fredrikille 18.4.1751 (konsepti), Handlingar och brev till H.K.H D I:1/vol. 2, Sveaborgs fästnings arkiv, KrA.

¹¹¹³ Puolustusdeputaation pöytäkirja 3.1.1747, 411–417, Protokoll R 2891, Defensionsdeputationen; Salaisen valiokunnan pöytäkirja 8.1.1747, 693–698, Protokoll R 2863, Sekreta utskottet, Riksdagen 1746–1747, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

¹¹¹⁴ Puolustusdeputaation pöytäkirja 3.1.1747, 411–417, Protokoll R 2891, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1746–1747, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

¹¹¹⁵ Von Rosen KM:lle 29.1.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtiokonttorin pöytäkirja 16.1.1749, 101–102, Protokoll A I A:76, Kansliet, Statskontoret, RA; Von Rosen Gyllenborgille 22.9.1749, 737–737v (Ea:45 I), 29.9.1749, 749–750 (Ea:45 I), 8.9.1750, 689–690 (Ea:49 II), Kirjeasiakirjat, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Porvoon varastomakasiinin muonalaskelma 1750, Borgå förräds magasin 1750, Räkenskaper för diverse finska förräds magasin vol. 45.4, Strödda militäräkenskaper efter 1630, RA.

¹¹¹⁶ Kenraalikuvernöörin valtiopäiväkertomus 1751, Generalguvernörens i Finland riksdagsrelation R 2989, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

Turku toimi varastomakasiinina Porvoota pidempään. Kuten muissakin makasiineissa, ensimmäiset varastot kerättiin sinne sotavarusteluiden vuoksi. Turun vilja- ja elintarvikevarastot olivat huomattavat vuosina 1747–1748, mutta jo vuoden 1750 loppuun mennessä lähes kaikki varastot oli kuljetettu pääosin Helsinkiin. Seuraavina vuosina makasiinin toiminta keskittyi paikallisesta lääninmakasiinista siirretyn veroviljan jauhattamiseen ja leipomiseen. Valmis leipä ja ryynit vietiin jälleen Helsinkiin eikä Turkuun jätetty juurikaan ylivuotisia varastoja. Käytännössä Turun varastomakasiini olikin pitkälti vain kirjanpidollinen. Sitä voi luonnehtia prosessointimakasiiniksi, jonka tehtävänä oli valmistaa leipää ja ryynejä Viaporin linnoitustyömaan tarpeisiin. Viimeiset varastot siirrettiin Helsinkiin vuonna 1755, minkä jälkeen Turun varastomakasiinin toiminta loppui.¹¹¹⁷

Anianpellon makasiini erosi edellä mainituista makasiineista siten, että se oli ainoa 1750-luvulla perustettu varastomakasiini ja että kaupunkien sijasta se perustettiin maaseudulle. Se oli myös ainoa varastomakasiini, joka perustettiin määrätietoisen suunnittelutyön tuloksena.

Aloite Anianpellon makasiinin perustamiseen näyttää tulleen Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherralta Gustaf Samuel Gyllenborgilta. Hän yhdisti uuden makasiinin perustamisen osaksi laajempaa suunnitelmaa, jonka tavoitteena oli perustaa kauppala Hollolan pitäjän Anianpellon kylään. Asiasta oli tehty päätös jo vuosien 1740–1741 valtiopäivillä, mutta hattujen sodan seurauksena sitä ei pantu toimeen. Gyllenborg omaksui näin ollen jo vireillä olleen suunnitelman ja ehdotti kauppalan perustamista kaikkiaan kolmille valtiopäiville.¹¹¹⁸ Kruununmakasiinin tarpeita Gyllenborg käytti yhtenä perusteluna sille, miksi Anianpeltoon piti saada myös kauppala. Hänen mukaansa kauppala helpottaisi viljan ostamista makasiiniin, koska se tekisi Anianpellosta houkuttelevan asiointipaikan talonpojille. Nämä voisivat viljan myymisen ohella ostaa sieltä suolaa, rautaa, tupakkaa ja muuta tavaraa.¹¹¹⁹

Vaikka kauppalan perustamisesta tehtiin periaatepäätös vuonna 1755, hankkeen kohtaloksi koitui sen sitominen läpikulkuvesiteiden avaamiseen, jonka lykkääntyminen siirsi kauppalan perustamissuunnitelmia 1770-luvulle. Suunnitelmia pidemmälle hanke ei edennyt tuolloinkaan, eikä Anianpeltoon siten koskaan perustettu kauppala.¹¹²⁰ Suunniteltu makasiini Anianpeltoon kuitenkin saatiin perustettua, kun Gyllenborgin lisäksi myös kenraalikuvernööri von Rosen alkoi tarmokkaasti ajaa asiaa.

Von Rosen antoi valtaneuvostolle marraskuussa 1752 suunnitelman päämakasiinin perustamisesta Anianpeltoon. Siinä hän esitteli monipuolisesti niitä etuja, joita etenkin kuljetusten suhteen makasiinin avulla saavutettaisiin. Kesällä Anianpeltoon pääsi veneellä Päijänteeltä, ja talvella sinne voitiin tulla Savosta rannikolle johtavaa talvitieta pitkin. Von Rosen jopa uskoi, että uusi makasiini voisi houkutella viljaa myymään myös sellaisia talonpoikia, jotka eivät lähteneet ollenkaan myyntimatkalta vaan

¹¹¹⁷ Turun varastomakasiinin tilit 1747, 314–319, Helsingfors kommissariat Huvudbok G IV b 2, Finska generalkommissariatet: diverse, Krigskollegium Intendentsdepartementet, KrA; Turun varastomakasiinin muonalaskelmat otteineen 1748–1755, Tositekirja 7596: 946v–969, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

¹¹¹⁸ Gyllenborg von Rosenille 17.5.1748 (konsepti), Kirjekonseptit Da:18, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Qvist 1909, 226–230; Kuusi 1937, 153–154, 168–169; Blomstedt 1981, 500–502.

¹¹¹⁹ Gyllenborg KM:lle 10.1.1754, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 18, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹¹²⁰ Blomstedt 1981, 503–506.

antoivat viljansa pilaantua kotiseuduillaan. Viljan ostamisen lisäksi Anianpellossa sijaitseva makasiinin helpotti myös veroviljan toimittamista kruunulle, kun Hämeen, Savon ja Karjalan talonpojat voisivat toimittaa veronsa sinne rannikkomakasiinien sijaan. Von Rosen katsoi varastoista olevan hyötyä sekä sotatilanteessa että kato-
vuosina.¹¹²¹

Kenraalikuvernöörin perustelut riittivät vakuuttamaan valtaneuvoston, joka hyväksyi Anianpellon makasiinin perustamissuunnitelman sellaisenaan. Ratkaisevaksi näyttää muodostuneen vetoaminen säästöihin, joita kruunun oletettiin saavan kuljetuskustannuksista makasiinin valmistuttua. Lisäksi rakennuskustannusten arvioitiin olevan pienet, koska puutavaraa oli saatavilla halpaan hintaan lähistöltä.¹¹²² Uuden makasiinin piirustukset ja kustannuslaskelma laadittiin jo joulukuussa 1752. Se oli tarkoitus saada valmiiksi seuraavaan kesään mennessä, mutta rakentaminen kesti odotettu pidempään, ja lopulta se valmistui vasta loppuvuodesta 1753.¹¹²³

7.3.2. Muonamestarit apulaisineen

Varastomakasiineilla oli yleensä oma henkilökuntansa, joka koostui muonamestareista, kirjureista ja apuhenkilöistä. Varastomakasiinien hoitaminen oli suurten tavaramäärien vuoksi monesti vaativampaa kuin lääninmakasiinien. Linnoitustöiden aikana tavaraa vastaanotettiin varastomakasiineihin joka vuosi monista eri lähteistä ja muona-annoksia jaettiin lähes yhtäjaksoisesti töihin määrätyille sotilaille. Varastomakasiinien toiminta edellytti siksi muonamestareilta jatkuvaa valvontatyötä, kuittauksia ja huolenpitoa tavaratoimituksista. Arvokkaiden varastojen käsittely toi mukanaan myös suuren vastuun. Muonamestarien ja heidän apulaistensa työpanos olikin ratkaisevassa asemassa koko huoltojärjestelmän toiminnan kannalta.

Kun varastomakasiinit perustettiin uudelleen vuonna 1747, Suomessa oli vain harvoja työkykyisiä muonamestareita tai sotakomissaareja niitä hoitamaan. Hämeenlinnan varastomakasiinin muonamestari, Carl Johan Saxbeck oli hattujen sodan jälkeen jäänyt Ruotsiin, ja paluukehotuksista huolimatta hän saapui Hämeenlinnaan vasta tammikuussa 1748.¹¹²⁴ Saxbeckin viivyttelyn seurauksena Hämeenlinnan varastomakasiini joutui olemaan ilman muonamestaria koko perustamisvuotensa ajan. Lääninmakasiinista vastannut ylisotakomissaari Johan Golin oli liian vanha ja sairas huolehtiakseen edes omista töistään. Ilmeisesti Hämeenlinnan varastomakasiinin

¹¹²¹ Von Rosen KM:lle 7.11.1752, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 14, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹¹²² Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 10.11.1752, 725–726, Riksrådsprotokoll A I aa:42, Krigsexpeditionen, RA.

¹¹²³ Von Rosen KM:lle 31.12.1752, 7.11.1753, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 14–15, Skrivelser till K.M:t, RA; Hamilton KM:lle 4.4.1754, H. Aminoff, G. D. Hamilton M 99, Överbefälhavares i Finland skrivelser, Generalpersoners skrivelser till Kungl. Maj:t, Administrativa handlingar rörande armén, Militaria, RA.

¹¹²⁴ Gyllenborg KM:lle 27.1.1747, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 15, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 18.3.1747, 558v–564, Riksrådsprotokoll A I a:38, Inrikescivil expeditionen, RA; Von Rosen KM:lle 29.1.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA.

toiminnasta vastasi lääninmakasiinin tavoin Golinin kirjuri.¹¹²⁵ Tilanne oli yhtä huono myös Kymenkartanon ja Savon läänissä, jonka muonamestari, ylisotakomissaari Soldan ilmoitti keväällä 1747 olevansa liian sairas ottaakseen vasta perustetun Loviisan varastomakasiinin hallinnoitavakseen.¹¹²⁶ Helsingissä ja Turussa varastomakasiinien hallinnosta huolehtivat muonamestarien sijaan lääninrahastonhoitajat.¹¹²⁷

Sotavarustelut ja linnoitusten rakennustöiden alkaminen pakottivat kruunun ottamaan uusia henkilöitä palvelukseensa. Vaikka vanhalla organisaatiolla ei tultu enää toimeen, valtaneuvosto yritti niin pitkään kuin mahdollista pitää kiinni vanhojen menosääntöjen rakenteista ja säästää palkkakustannuksissa. Tämä lisäsi virkamiesten työtaakkaa, vaikeutti uusien henkilöiden palkkausta ja aiheutti monia sekaannuksia.

Uusista varastomakasiineista ensimmäisenä järjestettiin Loviisan makasiinin hallinto. Kenraalikuvernöörin sijaisena toiminut Carl Johan Stiernstedt ehdotti, että lääninrahastonhoitaja Johan Pose voisi hoitaa makasiinin varastoja. Tällöin olisi menetelty samalla tavoin kuin Helsingissä ja Turussa. Koska Kymenkartanon ja Savon läänin menosääntöön sisältyi kuitenkin muonamestarin palkka, valtaneuvosto ei ehdotukseen suostunut. Soldanin sairauden vuoksi makasiinien hallinto annettiin väliaikaisesti varikkovahti Petter Lindin vastuulle.¹¹²⁸ Lind jatkoi sittemmin Loviisan makasiinin muonamestarin tehtävien hoitamista vuoteen 1750 asti, jolloin hänestä tuli Loviisan kaupungin raatimies.¹¹²⁹

Porvoon varastomakasiiniin ei aluksi suunniteltu muonamestarin viran perustamista ollenkaan, vaan maaherra Gyllenborg katsoi, että pelkkä muonakirjuri riittäisi. Tukholmassa valtaneuvosto päätti kuitenkin maaliskuussa 1747 määrätä Hämeenlinnan muonamestarin Saxbeckin hoitamaan myös Porvooseen perustettavia varastoja lisäpalkkaa vastaan. Koska hänen ei katsottu kuitenkaan voivan matkustaa Suomeen ennen jäiden lähtöä, makasiinin hoito uskottiin toistaiseksi Porvoota lähimpänä olevalle kruununvoudille.¹¹³⁰

Koska Saxbeck ei ollut lupauksistaan huolimatta vielä heinäkuuhun mennessä saapunut Suomeen, kenraalikuvernööri palkkasi Porvooseen muonamestariksi kanslisti Isac Röngrenin. Saxbeckin poissaolon lisäksi von Rosen perusteli nimitystä sillä, ettei yksi henkilö voinut hoitaa niin etäällä toisistaan sijaitsevia makasiineja kuin Hämeenlinna ja Porvoo.¹¹³¹ Röngren toimi Porvoon makasiinin muonamestarina makasiinin

¹¹²⁵ Uudenmaan ja Hämeen läänin lääninkonttori lääninkanslialle 26.12.1747, 80–81 v, Kirjeasiakirjat Ea:37, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

¹¹²⁶ Stiernstedt Gyllenborgille 22.4.1747, Kirjeasiakirjat Ea:35, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

¹¹²⁷ Helsingin ja Turun varastomakasiinien tilit 1747, 298–299, 314–315, Helsingfors kommissariat Huvudbok G IV b 2, Finska generalkommissariatet: diverse, Krigskollegium Intendentsdepartementet, KrA.

¹¹²⁸ Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 18.3.1747, 558v–564, Riksrådsprotokoll A I a:38, Inrikescivil expeditionen, RA; Stiernstedt Gyllenborgille 22.4.1747, Kirjeasiakirjat Ea:35, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Gyllenborg KM:lle 28.4.1747, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 15, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹¹²⁹ Valtiokonttorin pöytäkirja 19.10.1751, 1875–1876, Protokoll A I A:81, Kansliet, Statskontoret, RA.

¹¹³⁰ Gyllenborg KM:lle 27.1.1747, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 15, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 18.3.1747, 558v–564, Riksrådsprotokoll A I a:38, Inrikescivil expeditionen, RA.

¹¹³¹ Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 15.7.1747, 1067–1068, Riksrådsprotokoll A I aa:32, Krigsexpeditionen, RA; Von Rosen KM:lle 29.1.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA.

lakkauttamiseen asti. Porvoosta Röngren siirtyi muonamestariksi Loviisaan, jossa hän seurasi tässä tehtävässä Lindiä.¹¹³²

Helsingin varastomakasiinille perustettiin erillinen muonamestarin virka heinäkuussa 1747, kun sotavarustelut ja sotakomissariaatin perustaminen lisäsivät työtehtäviä niin, ettei niitä enää voitu jättää yksin lääninrahastonhoitajan hoidettavaksi. Viran sai Mathias Weckström, jolla oli jo ennestään kokemusta muonamestarin tehtävistä, sillä hän oli hattujen sodan aikana vastannut Helsingissä sijainneesta makasiinista. Weckström jatkoi muonamestarina myös sotakomissariaatin lakkauttamisen jälkeen, vaikka hän joutuikin tekemään ensimmäiset vuodet töitä ilman varsinaista palkkaa. Palkattomuuden taustalla olivat menosääntöihin liittyvät epäselvyydet. Vaikka Weckström oli itse ilman muonamestarin palkkaa, hän oli joutunut omin varoin palkkaamaan avukseen muonarengin.¹¹³³

Linnoitustöiden alettua Helsingin ja Loviisan muonamestarien tehtävät lisääntyivät huomattavasti. Yksi muonamestarin omista varoistaan palkkaama muonarenki ei enää riittänyt. Von Rosen valitti toukokuussa 1749 Weckströmin puolesta Tukholmaan, miten tämä ei ehtinyt hoitaa kaikkia tehtäviään kunnolla. Kun muonamestarin aika kului joukkojen muonitukseen, tavarantoimitukseen ja kuljetusten järjestämiseen, hän ei enää ehtinyt tekemään kunnolla muita töitään. Helpottaakseen Weckströmin ja Lindin työtä von Rosen ehdotti, että nämä saisivat rahaa palkatakseen avukseen muonarengin lisäksi muonakirjurin. Tarkoituksena ei ollut ainoastaan rajoittaa muonamestarien työmäärää, vaan myös vähentää järjestelmän haavoittuvuutta. Jos muonamestari sairastuisi tai kuolisi, kirjuri voisi heti ottaa hoitaakseen muonamestarin tehtävät.¹¹³⁴

Valtaneuvosto vahvisti Weckströmin ja Lindin aseman muonamestareina vasta heinäkuussa 1749. Tällöin molemmat saivat oman palkkansa lisäksi myös rahaa muonarengin palkkaan. Valtaneuvosto ei kuitenkaan suostunut ehdotettuun muonakirjurien palkkaamiseen, sillä tämän katsottiin vievän liikaa linnoitustöihin tarkoitettuja varoja.¹¹³⁵

Muonamestarien työmäärä kasvoi entisestään ruotsalaisten joukkojen saavuttua linnoitustöihin kesällä 1751. Kun vielä edellisenä vuonna Weckström muonitti kahdeksaa eri rykmenttiä, nousi rykmenttien määrä nyt viiteentoista. Jokainen näistä rykmenteistä sisälsi komennuskuntia, jotka piti muonittaa erikseen. Muonavarastoja oli Helsinki–Viaporin alueella kolmessa eri paikassa, mikä vaikeutti muonamestarin mahdollisuuksia valvoa apuhenkilökunnan toimintaa. Kenraalikuvernöörin mukaan Weckströmin päivittäiset tehtävät olivat niin työläitä, ettei tälle jäänyt aikaa varastomakasiinin tilien laatimiseen. Vuoden 1751 joulukuussa edellisen vuoden tilit olivat

¹¹³² Valtiokonttorin pöytäkirja 19.10.1750, 1875–1876, Protokoll A I A:81, Kansliet, Statskontoret, RA.

¹¹³³ Von Rosen KM:lle 27.5.1748, 30.5.1749, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, 6, Skrivelser till K.M:t, RA. Weckströmin ainoa palkka muonamestarin työstä oli von Rosenin myöntämä 50 hopeataalerin ennakko, joka todennäköisesti riitti vain Weckströmin muonarengin palkkaan. Tämän lisäksi Weckström sai kuitenkin ilmeisesti myös 100 hopeataalerin suuruisia viranodotuspalkkaa.

¹¹³⁴ Von Rosen KM:lle 30.5.1749, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 6, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹¹³⁵ Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 5.7.1749, 665–667, Riksrädsprotokoll A I aa:36, Krigs-expeditionen, RA. Weckströmin vuosipalkka oli 250 hopeataaleria. Lindin palkan määrää ei ilmoitettu, mutta sen todettiin noudattavan Kymenkartanon ja Savon läänin menosääntöä. Muonarengien palkkaukseen molemmat saivat vuodessa 50 hopeataaleria.

vielä tekemättä, eikä von Rosen uskonut, että tulevia tilejäkään saataisiin valmiiksi ilman lisätyövoimaa.¹¹³⁶

Von Rosen vastasi muonamestarien työmäärän kasvuun antamalla heinäkuussa 1751 oma-aloitteisesti rahaa kirjurien palkkaamiseksi Helsingin ja Loviisan muonamestareille. Valtaneuvosto hyväksyi toimenpiteen jälkikäteen.¹¹³⁷ Yhden kirjurin palkkaus ei kuitenkaan enää riittänyt, sillä henkilökunnan määrä oli jälleen jäljessä tarpeisiin nähden. Valtiopäiväkertomuksessaan von Rosen ehdotti, että Weckström saisi palkata avukseen vielä kaksi muonakirjuria. Näitä tarvittiin erityisesti valvomaan makasiineja ja auttamaan muonamestareita tilien laatimisessa.¹¹³⁸

Apuhenkilöiden valvonta oli tärkeää, koska makasiineissa työskenteli muitakin henkilöitä kuin muonamestarit ja kirjurit. Kuten myllyjen ja leipomoiden kohdalla, myös makasiineissa käytettiin työvoimana sotilaita.¹¹³⁹ Vartioinnin lisäksi keskeisiä tehtäviä oli tavaroiden kuljettaminen makasiiniin ja sieltä pois. Esimerkiksi vuonna 1750 Helsingissä 20 tykistösojasta määrättiin yhden aliupseerin johdolla siirtämään leipää kruununleipomosta makasiiniin. Sotilaat saivat tästä lisäpalkkaa kolme hopea-äyriä päivältä.¹¹⁴⁰

Vuosien 1751–1752 valtiopäivien salainen valiokunta antoi keväällä 1752 luvan makasiinihenkilökunnan määrän lisäämiseen Suomessa.¹¹⁴¹ Päätöksestä huolimatta lisäkirjurien palkkaus viivästyi parilla vuodella. Tällä välin Weckströmillä oli vuosina 1752–1753 palveluksessaan kaksi kirjuria ja yksi kirjuri-poika (*skrifwargasse*).¹¹⁴² Koska kruunu antoi rahaa vain yhden kirjurin palkkaukseen, Weckström joutui käyttämään jälleen omaa rahaa palkkakustannuksien kattamiseen. Weckströmin ohella myös Röngren oli Loviisassa joutunut palkkaamaan jo vuonna 1751 avukseen kaksi kirjuria, mihin hän käytti omia varojaan. Kruunun myöntämä rahamäärä kirjurin palkkaamiseen ei Röngrenin mukaan riittänyt läheskään kahden kirjurin palkkoihin.¹¹⁴³

Lisäkirjurien palkkaus toteutui vasta vuonna 1754, kun Weckströmin ja Röngrenin avuksi päätettiin palkata kummallekin makasiinipaikkakunnalle kaksi muonakirjuria. Lisäksi Weckström sai erillistä kirjuriapua, jotta hän saisi tehtyä makasiinin tilit valmiiksi. Kirjureita sai pitää niin kauan kuin linnoitustyöt jatkuivat.¹¹⁴⁴ Weckströmin

¹¹³⁶ Von Rosen KM:lle 11.7.1751, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 12, Skrivelser till K.M:t, RA; Kenraalikuvernöörin valtiopäiväkertomus 1751, Generalguvernörens i Finland riksdagsrelation R 2989, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

¹¹³⁷ Von Rosen KM:lle 11.7.1751, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 12, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 29.7.1751, 626–626v, Riksrådsprotokoll A I aa:40, Krigs-expeditionen, RA. Kirjurit saivat palkkaa 15 hopeataaleria kuukaudessa eli 180 hopeataaleria vuodessa.

¹¹³⁸ Kenraalikuvernöörin valtiopäiväkertomus 1751, Generalguvernörens i Finland riksdagsrelation R 2989, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

¹¹³⁹ Von Rosen KM:lle 13.8.1750, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 9, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹¹⁴⁰ Von Rosen Weckströmillä 26.2.1750, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militäreräkenskaper efter 1630, RA.

¹¹⁴¹ Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 30.6.1752, 429–429v, Riksrådsprotokoll A I aa:41, Krigs-expeditionen, RA.

¹¹⁴² Helsingin kaupungin henkikirjat 1752–1753, Henkikirjat 8291: 1v; 8295: 1v, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit, Läänintilit, KA.

¹¹⁴³ Röngrenin kirje von Törnelle (ei päiväystä), liitteenä kirjeessä von Törne valtiokonttorille 26.2.1755, Expedierade handlingar E 2 A:319, Kansliet, Statskontoret, RA.

¹¹⁴⁴ Valtiokonttorin pöytäkirja 18.6.1754, 1053–1054, Protokoll A I A:86, Kansliet, Statskontoret, RA. Kirjurit saivat kukin palkkseen 200 hopeataaleria vuodessa. Neljän kirjurin palkkaus maksoi siten kruunulle 800 hopeataaleria. Kun kirjurien palkkauksessa siirryttiin vuosipalkkoihin, Weckström ja Röngren menettivät samalla aikaisemman 15 hopeataalerin kuukausittaisen kirjuriavun.

palveluksessa oli tämän päätöksen jälkeen vuosien 1755–1756 henkikirjojen mukaan kolme kirjuria eli kaksi varsinaista kirjuria ja yksi ylimääräinen tilintekoa varten. Loviisassa Röngrenillä oli tuolloin palveluksessaan sen sijaan enää yksi kirjuri.¹¹⁴⁵ Vaikka palkkaus oli näin saatu työtaakan vaatimalle tasolle, aikaa tähän oli kulunut niin kauan, että linnoitustöiden kiivain vaihe oli jo takanapäin.

Suomen varastomakasiinien henkilökunnan määrä oli 1750-luvulla suurimmi-laankin vaatimaton. Linnoitustöiden seurauksena perustettiin ainoastaan Helsingin muonamestarin virka, jos Porvoon lyhytaikaista muonamestarin virkaa ei lasketa mukaan. Turussa varastomakasiinin toiminnasta vastasi koko sen olemassaolon ajan lääninrahastonhoitaja. Helsingissä ja Loviisassa muonamestarien apuna oli muonakirjureita henkikirjatietojen perusteella enimmillään vain neljä. Muonakirjureita oli lisäksi myös Anianpellon makasiinissa sekä Espoon, Sipoon ja Porvoon sivumakasiineissa.¹¹⁴⁶ Hämeenlinnassa muonamestarin apuna oli vain makasiinipalvelija.¹¹⁴⁷

Pääosan linnoitusten rakennustöiden ajasta Helsingin ja Loviisan muonamestarit olivat alipalkattuja ja ylityöllistettyjä. Kuvaava osoitus liian ison työtaakan seurauksista on von Rosenin varoittama tilinteon myöhästyminen. Lind ei saanut itse koskaan muonamestarikautensa tilejä vuosilta 1748–1750 valmiiksi, vaan ne laaditti hänen leskensä 1760-luvulla.¹¹⁴⁸ Lindin seuraaja Röngren laati vuosien 1751–1752 tilit vasta vuonna 1758. Samana vuonna myös Weckström sai Helsingin varastomakasiinin vuoden 1751 tilit valmiiksi.¹¹⁴⁹

David Parrott on todennut varhaismodernin ajan hallintoviranomaisista, että silloin kun nämä työskentelivät suoraan kruunun alaisuudessa, henkilökunnan määrä oli tyypillisesti pieni, viranomaiset olivat ylityöllistettyjä ja virkansa he olivat saaneet suosionosoitusten seurauksena. Parrott argumentoi tämän perusteella, ettei kyseessä voinut olla kehityksessä oleva motivoituneista ja erikoistuneista virkamiehistä koostuva byrokratia.¹¹⁵⁰

Kruunun makasiinijärjestelmän toiminta 1700-luvun puolivälin Suomessa tukee tätä näkemystä henkilökunnan vähäisen määrän ja ylityöllistämisen osalta. Sen sijaan näkemys motivaation tai erikoistumisen puutteesta ei saa vahvistusta ainakaan

¹¹⁴⁵ Helsingin kaupungin henkikirjat 1755–1756, Henkikirjat 8308: 1v; 8313: 2v, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit; Loviisan kaupungin henkikirjat 1755–1756, Henkikirjat 8856: 624–625; 8860: 652–653, Savonlinnan ja Kymenkartanon läänin tilit, Läänintilit, KA.

¹¹⁴⁶ Kenraalikuvernöörin valtiopäiväkertomus 1751, Generalguvernörens i Finland riksdagsrelation R 2989, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA; Valtio-konttorin pöytäkirjat 7.3.1754, 387–388; 19.3.1755, 509–511, Protokoll A I A:86, 88, Kansliet, Statskontoret, RA; Talouskomissio/valtiokonttori von Törnelle 14.3.1754, Registratur vol. 2, Ekonomikommissionen 1749, RA. Sivumakasiinien muonakirjurit saivat kukin 15 hopeataalerin kuukausipalkkaa.

¹¹⁴⁷ Ks. esim. Hämeenlinnan kaupungin henkikirjat 1754–1755, Henkikirjat 8300: 263v–264; 8308: 285v–286, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit, Läänintilit, KA.

¹¹⁴⁸ Loviisan lääninkonttorin kirje kamarikollegiolle 19.12.1766, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1747–1750 vol. 45.1, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA. Lind sai kuitenkin laadittua vuoden 1747 tilit, jotka valmistuivat helmikuussa 1751. Degerbyn varastomakasiinin tilit 1747, 588–589, Helsingfors kommissariat Huvudbok G IV b 2, Finska generalkommissariatet: diverse, Krigskollegium Intendentsdepartementet, KrA.

¹¹⁴⁹ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelman 1751 otteet, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43; Degerbyn varastomakasiinin muonalaskelma 1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1751 vol. 45.2; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1752, Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

¹¹⁵⁰ Parrott 2012, 311.

Helsingin tai Loviisan osalta. Esimerkiksi Helsingissä von Rosen halusi nimenomaan Weckströmin tämän taitojen vuoksi hoitamaan paikallista makasiinia.¹¹⁵¹ Weckström puolestaan oli valmis käyttämään tarvittaessa omia varojaan apuhenkilökunnan palkkaukseen saadakseen työnsä hoidettua.

Viranomaisten motivaatio työtehtävien rehelliseen hoitamiseen perustui suurelta osin siihen, että palkka oli riittävä suhteessa työtehtäviin. Palkan merkitys muonamestareille käy hyvin ilmi von Rosen valtiokonttorille esittämässä perusteluissa siihen, miksi Hämeenlinnan virkaatekevän muonamestarin Henric Blomin pitäisi saada kunollinen korvaus työstään. Von Rosenin mukaan oli tunnettua, että muonamestarien tehtävät olivat vaivalloisia hoitaa, mutta samalla niihin liittyi suuri vastuu. Tästä huolimatta virka ei tuonut mukanaan juurikaan yhteiskunnallista arvostusta. Ilman riittävää palkkaa von Rosen katsoi, ettei tehtävään voinut saada taitavaa ja luotettavaa henkilöä, sillä näille oli muitakin töitä tarjolla. Jos joku maineeltaan tuntematon henkilö oli valmis hoitamaan muonamestarin tehtäviä palkatta, vaarana oli, että tämän aikomuksena oli hankkia elantonsa epärehellisin keinoin. Tällaiseen toimintaan muonamestarin virka tarjosi von Rosenin mukaan monia mahdollisuuksia.¹¹⁵²

Muonamestarien motivaatio viranhoitoon saattoikin perustua palkan sijaan oman edun tavoitteluun työssään. Huono tai kokonaan puuttuva palkka saattoi rohkaista lisätulojen hankintaan varsinaisten työtehtävien rinnalla. Kirjanpidon laatimisen ja tarkastamisen viivästyminen helpotti mahdollisten väärinkäytösten salaamista.

Suurimmat palkka- ja työpaineet kohdistuivat Helsingin ja Loviisan muonamestareihin. Viranomaisten kirjeenvaihdossa tai pöytäkirjoissa ei ole kuitenkaan havaittavissa merkkejä siitä, että Weckströmin viranhoitoa olisi mitenkään erityisesti moitittu. Ainoa tieto mahdollisista väärinkäytöksistä on vuodelta 1753. Von Rosen ilmoitti tuolloin valtaneuvostolle, että Helsingin makasiineissa oli havaittu vilppiä ja epäjärjestystä. Asiaa ryhdyttiin selvittämään kamarirevisiossa, mutta ilmeisesti mitään merkittävää tuomiota oikeuskäsittelyn seurauksena ei tullut.¹¹⁵³

Myöskään Röngrenin viran hoidosta ei valitettu yhtä poikkeusta lukuun ottamatta. Loviisan makasiinissa ilmeni epäselvyyksiä tammikuussa 1752. Tämän seurauksena makasiini määrättiin inventoitavaksi. Varastojen punnitseminen ja mittaus oli käytännössä ainoa varma tapa selvittää, kuinka paljon tavaraa makasiinissa oikeasti oli. Jos varastot olivat kooltaan mittavat, kyseessä oli hidas ja työläs operaatio. Loviisassa inventaario aloitettiin helmikuun 12. päivä, eikä se ollut kokonaan valmis vielä maaliskuun 19. päivä. Punnittaessa silliä ja naudanlihaa havaittiin, että inventaariopunnituksen ja aikaisemmin tehdyn punnituksen välillä oli merkittävä ero. Tämä nähtiin raskauttavaksi tekijäksi muonamestaria kohtaan, ja asiaa selvittämään asetettiin tutkintaoikeus.¹¹⁵⁴ Mitään erityisen vakavaa ei ilmeisesti tässäkään tapauksessa

¹¹⁵¹ Von Rosen KM:lle 30.5.1749, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 6, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹¹⁵² Valttiokonttorin pöytäkirja 13.5.1754, 801–807, Protokoll A I A:86, Kansliet, Statskontoret, RA.

¹¹⁵³ Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 18.6.1753, 438, Riksrådsprotokoll A I aa:43, Krigs-expeditionen, RA. Tutkintapöytäkirjat piti lähettää kamarirevisioon, minne todennäköisesti lähetettiin myös von Rosenin aihetta käsittelevä kirje valtaneuvostolle. Tämän tutkimuksen puitteissa asiaa ei ole yritetty tarkemmin selvittää. Tapauksesta ei ole mitään myöhempää mainintaa von Rosenin kirjeissä, valtaneuvoston pöytäkirjoissa tai valtiokonttorin pöytäkirjoissa.

¹¹⁵⁴ Von Rosen KM:lle 30.1.1752, 18.2.1752, 4.3.1752, 19.3.1752, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 13, Skrivelser till K.M:t, RA.

paljastunut, sillä lähteissä ei ole enää maaliskuun jälkeen mainintoja asiasta, ja Röngren sai jatkaa muonamestarina.

Helsinki ja Loviisa olivat molemmat lääniensä hallintokaupunkeja, mikä helpotti viranomaiskontrollia. Lisäksi kenraalikuvernööri von Rosen toimi suuren osan virka-kaudestaan Helsingissä, ja siellä oleskelivat myös makasiinihallinnon valvojat Qveckfeldt ja von Törne. Sen sijaan Hämeenlinnassa muonamestarit saivat olla melko rauhassa omissa oloissaan, mikä mahdollisesti selittää osaltaan siellä vuonna 1750 paljastuneet huomattavat väärinkäytökset, joita selvittämään asetettiin erillinen linna-oikeus.

Hämeenlinnan oikeudenkäynnin yksityiskohdista on vaikea saada tarkkaa kuvaa, sillä linnaoikeuden pöytäkirjat eivät ole säilyneet.¹¹⁵⁵ Pääpiirteissään tapahtumien kulku käy kuitenkin ilmi muista lähteistä. Palattuaan Ruotsista Saxbeck näyttää jättäneen ainakin osan työtehtävistään makasiinipalvelijansa Johan Ståhlbergin hoidettavaksi.¹¹⁵⁶ Seuraavan vuoden heinäkuussa von Rosen oli saanut tietää, että Ståhlberg oli ottanut makasiinista tavaraa ja myynyt niitä lähialueen asukkaille. Tarkistettaessa makasiinin sisältöä kävi ilmi, että sieltä puuttui huomattavat määrät paloviinaa, viljaa, ryynejä, jauhoa ja kuivaleipää. Vaikka Ståhlbergin toiminta oli lähtökohta tutkinnalle, sen lopputuloksena molemmat Hämeenlinnan muonamestarit erotettiin viroistaan, koska nämä olivat laiminlyöneet makasiinipalvelijan valvonnan. Kuningas armahti kuitenkin jo vuonna 1752 Saxbeckin, ja hän sai virkansa takaisin.¹¹⁵⁷

Kruunu pyrki estämään jatkossa väärinkäytösten mahdollisuuden Hämeenlinnassa jakamalla vastuuta niin, ettei muonamestari yksin voinut käyttää makasiinin varastoja. Von Rosen määräsi linnaoikeuden tuomion jälkeen, että varastomakasiinin tilat ja kassa oli pidettävä kolmen lukon takana. Muonamestarilla oli vain yksi avaimista. Toinen avain kuului linnan komendantille tai hänen määräämälleen sijaiselle, kolmas annettiin luotettavalle Hämeenlinnan maistraatin tai porvariston jäsenelle. Kaikkien kolmen piti olla paikalla joka kerta, kun makasiiniin tuotiin tai sieltä otettiin tavaraa.¹¹⁵⁸ Makasiinien valvonnan tehostaminen oli myös yksi keskeisimmistä syistä sille, miksi erillinen makasiinihallinto oli perustettu vuonna 1751. Qveckfeldtin ja von Törnen tehtävänä olikin ennen kaikkea valvoa makasiinien toimintaa.¹¹⁵⁹

¹¹⁵⁵ Oikeus lähetti tarkat tiedot tapahtumista ilmeisesti vain kenraalikuvernööriille, jonka arkisto on kadonnut. Von Rosen Gyllenborgille 6.10.1750, 744–745v, Kirjeasiakirjat Ea:49 II, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

¹¹⁵⁶ Kuljetuspalkkioluettelot 16.4.1749 ja 20.4.1749, Tosite myllytullin maksamisesta 30.4.1749, Tavastehus förräds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrädsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militäreräkenskaper efter 1630, RA. Mainitut lähteet ovat Ståhlbergin allekirjoittamia.

¹¹⁵⁷ Von Rosen Gyllenborgille 24.7.1750, 547–550, 15.10.1750, 778–779, 16.10.1750, 789–790, Kirjeasiakirjat Ea:49 I–II, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Valtiokonttorin pöytäkirjat 9.6.1753, 887–889, Protokoll A I A:84; Saxbeckin armahduspäätös 13.9.1752, kopio liitteenä kirjeessä Gyllenborg valtiokonttorille 25.1.1753, Expedierade handlingar E 2 A:314, Kansliet, Statskontoret, RA. Armahduksesta huolimatta Saxbeck palasi töihin vasta valtiokonttorin painostuksen jälkeen vuonna 1756, mihin asti varastomakasiinin toiminnasta huolehti vt. muonamestari Blom. Valtiokonttorin pöytäkirjat 17.11.1755, 2152–2157, 25.6.1756, 1148–1151, Protokoll A I A:89–90, Kansliet, Statskontoret, RA.

¹¹⁵⁸ Von Rosen Gyllenborgille 11.10.1750, 770–771v, Kirjeasiakirjat Ea:49 II, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

¹¹⁵⁹ Qveckfeldtin ohjesääntö 16.7.1751 (liitteenä kuninkaallisessa kirjeessä valtiokonttorille 18.7.1751), Kungl. brev och remisser E 1 A:125, Kansliet, Statskontoret, RA.

7.3.3. Varastojen määrä ja käyttö

Varastomakasiineissa säilytettävistä tavaroista saa parhaat tiedot muonalaskelmista, jotka ovat luonteeltaan huomattavasti suoraviivaisempia kuin lääninmakasiinin tilit, koska ne sisältävät raha-arvojen sijasta vain tavaramääriä. Muonalaskelmien kohdalla ei ole havaittavissa, että taseesta puuttuisi samalla tavalla tuloja tai menoja kuin lääninmakasiinien tileistä. Todennäköisesti tähän vaikutti laskelmien yksinkertaisemman rakenteen lisäksi myös tilien laatimisen viivästyminen niin, että kaikki tarvittavat tositteet olivat käytettävissä. Tämän vuoksi osa tositteista on päivätty varsin myöhään.

Muonalaskelmien tilitaseiden avulla voidaan selvittää, kuinka paljon varastoissa oli tavaraa kirjanpito vuoden päättyessä. Koska muonalaskelmat noudattivat kalenterivuotta, tilitasetiedot kertovat tavaroiden määrän talvella, jolloin ne olivat tyypillisesti pienimmillään. Hankinnat makasiineihin tehtiin pääosin keväällä, ja kesän aikana linnoitustyöväki kulutti suuren osan varastoista. Tilitasetiedot eivät siis kerro varastojen kokoa suurimmillaan. Niiden avulla voidaan kuitenkin selvittää pysyvien varastojen kehitys eri vuosien välillä.

Helsingin, Loviisan ja Turun varastomakasiineista voidaan laskea varastojen määrät vuosien 1747–1753 päättyessä. Tältä ajanjaksolta jäävät puuttumaan kokonaan vain tiedot Helsingistä vuodelta 1748 ja Loviisasta vuodelta 1753.¹¹⁶⁰ Näistä makasiineista ainoastaan Turusta muonalaskelmia on käytettävissä tätä pidemmältä ajanjaksolta (vuoteen 1755). Muista varastomakasiineista on säilynyt Porvoon makasiinin tilit vuosilta 1747 ja 1750 sekä Hämeenlinnan makasiinin tilit vuodelta 1747. Anianpellon makasiinista ei ole olemassa yhtään muonalaskelmaa.

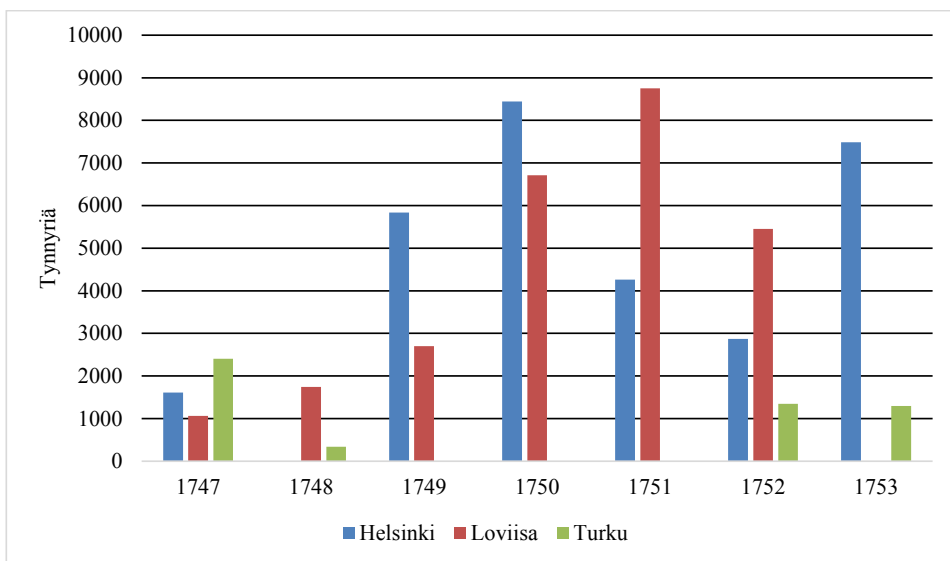
Makasiinin tilien tietoja täydentävät ajoittain laaditut raportit, joihin koottiin hetkelliset tiedot Suomen varastomakasiinien vilja- ja elintarvikevarastoista. Kenraalikuvernööri von Rosen lähetti tällaisen raportin Tukholmaan heinäkuussa 1747. Vastaavanlaiset kokoomatiedot löytyvät myös kenraalikuvernöörin valtiopäiväkertomuksesta joulukuulta 1751. Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherra Gyllenborgin kirjeestä kuninkaalle 6.5.1756 käyvät ilmi kaikkien Suomen makasiinien vilja-, jauho- ja leipävarastot vuoden 1755 päättyessä.¹¹⁶¹

Vilja oli tärkein varastomakasiineissa säilytetty tavaralaji, sillä siitä valmistettiin muona-annoksina jaettu leipä, jauho ja ryynit. Riihikuivattuna suomalainen vilja myös sopi erityisen hyvin pitkäaikaiseen varastointiin.¹¹⁶² Vaikka linnoitusten rakennuskaudella leivän, jauhון ja ryynien merkitys makasiineissa korostui, myös viljaa pidettiin varastossa huomattavat määrät. Kaaviossa 7.2 on esitetty Helsingin, Loviisan ja Turun yhteenlasketut ruis- ja ohravarastot seitsemänä vuotena.

¹¹⁶⁰ Yhdestä muonalaskelmasta on saatavissa kaksi tilitasetta. Tämän vuoksi yhden muonalaskelman puuttuminen ei vielä estä tekemästä vertailua eri vuosien välillä. Esimerkiksi Helsingin varastomakasiinin vuoden 1753 muonalaskelma kertoo sekä vuoden 1752 lopun että vuoden 1753 lopun varastotilanteen. Näin ollen vuoden 1752 muonalaskelman puuttuminen ei yksinään tuota ongelmia vertailun kannalta.

¹¹⁶¹ Von Rosen KM:lle 19.7.1747, Skr. från generalguvernör: Finland vol. 3; Gyllenborg KM:lle 6.5.1756, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 19, Skrivelser till K.M:t, RA; Kenraalikuvernöörin valtiopäiväkertomus 1751, Generalguvernörens i Finland riksdagsrelation R 2989, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

¹¹⁶² Käytännössä kaikki Suomen makasiineissa ollut vilja oli riihikuivattua. Hatakka 2019, 18–21.

Kaavio 7.2: Helsingin, Loviisan ja Turun varastomakasiinien ruis- ja ohraavarastot kirjanpito vuoden päättyessä 1747–1753 ¹¹⁶³

Kaaviosta 7.2 näkyy, että viljavarastot olivat melko vaatimattomat varastomakasiinien ensimmäisen toimintavuoden päättyessä. Hankintojen seurauksena eniten viljaa oli Turussa, mutta myöhemmin tämä vilja, yhdessä uusien hankintojen kanssa, siirrettiin sieltä kokonaisuudessaan linnoitustyömaille. Helsingin ja Loviisan viljavarastot kasvoivat 1740-luvun viimeisinä vuosina huomattavasti. Vuoden 1750 lopulla viljaa oli varastossa noin 15 000 tynnyriä, joka oli näiden kahden makasiinin suurin yhteenlaskettu viljamäärä tutkimuskaudella.

Vuosina 1751–1752 erityisesti rukiin määrä makasiineissa pieneni huomattavasti. Jälkimmäisen vuoden lopulla ruista oli jäljellä enää 1 660 tynnyriä kolmessa kaaviossa käsitellyssä makasiinissa. Loput noin 8 000 tynnyriä oli ohraa. ¹¹⁶⁴ Syynä tähän kehitykseen oli rukiin suurempi kulutus, sillä sitä tarvittiin sotaväen muonituksessa aina

¹¹⁶³ Lähteet: Helsingin, Turun ja Degerbyn varastomakasiinien tilit 1747, 319, 444–445, 588–589, Helsingfors kommissariat Huvudbok 1747, G IV b: 2, Finska Generalkommissariatet Diverse, Krigskollegium Intendentsdepartementet, KrA; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelmat 1748–1749, Provianträkningar G I: 7/vol. 35, Lovisa fästnings arkiv, KrA; Helsingin varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751 otteineen, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors vol. 43; Degerbyn varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751, Räkenskaper för Degerby förråds magasin 1747–1751, vol. 45.1–45.2; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1752, Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasinet, vol. 45.4., Strödda militäräkenskaper efter 1630, RA; Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1753, Provianträkningar vid Helsingfors proviantmagasin 1750–1808 G II: 2/vol. 32, Helsingfors fästningsarkiv, KrA; Turun varastomakasiinin muonalaskelmat 1748–1753, Tositekirja 7596: 946v–952, Turun ja Porin läänin tilit, KA. Kaaviossa ei ole tietoja Helsingistä vuodelta 1748 ja Loviisasta vuodelta 1753. Helsingin vuoden 1751 muonalaskelmasta puuttuvat viimeiset sivut, joissa oli tiedot seuraavalla vuodelle siirrettävistä varastoista. Koska muonalaskelmasta selviää kuitenkin makasiinin kokonaisviljamäärä vuoden aikana, siirrettävä viljamäärä voidaan laskea vähentämällä tästä menot. Ongelmia tuottaa ainoastaan jauhon ja ryyrien valmistus, koska tähän käytetty viljamäärä on mainittu ainoastaan puuttuvissa sivuissa. Tämä pystytään kuitenkin laskemaan valmistetun jauho- ja ryynimäärän avulla. Muuntosuhteet on saatu Loviisan ja Turun varastomakasiinin muonalaskelmien yhteydessä olevista muunnoslaskelmista.

¹¹⁶⁴ Rukiin ja ohran määrät on saatu kaavion 7.2. lähteistä.

enemmän kuin ohraa. Rukiin väheneminen ei kuitenkaan välttämättä tarkoittanut sitä, että makasiiniin varastot olisivat samassa mitassa pienentyneet. Kehitys saattoi myös kuvastaa varastoinnin entistä vahvempaa painottumista jauhoon, leipään ja ryyneihin. Viljan varastointia täytyy siksi tarkastella yhdessä muiden makasiinitavaroiden varastokehityksen kanssa.

Liitekaavioissa 4–6 on kuvattu Helsingin, Loviisan ja Turun varastomakasiinien jauho-, kuivaleipä ja ryyneivarastot. Niistä ilmenee, että varastomakasiineissa oli etenkin vuosina 1751–1753 huomattavat määrät näitä elintarvikkeita. Jauhoa ja ohraryynejä oli eniten vuosina 1751 ja 1753. Kuivaleipävarastot puolestaan olivat silmiinpistävän suuret vuonna 1751 (121 804 leiviskää eli noin 1 000 000 kg). Kun sotilaat saivat päivässä yhden naulan suuruisen leipäannoksen, Helsingin varastoista olisi riittänyt leipää 8 000 sotilaille 304 päivän ajaksi.¹¹⁶⁵

Varastojen poikkeuksellisen suuren määrän juuri vuosina 1751–1753 selittää linnoitustöihin määrättyjen ruotsalaisten joukkojen huoltotarve. Näiden muonitusta varten Ruotsista tuotiin Helsinkiin ja Loviisaan suuret määrät jauhoa, kuivaleipää ja ryynejä, mikä selittää varastopiikit. Ruoan kulutus pysyi jatkuvasti suurena niin kauan kun nämä sotilaat oleskelivat maassa. Kasvaneeseen kulutukseen piti varautua hyvissä ajoin kokoamalla makasiineihin suuret varastot, jotta sotilaille voitiin jakaa keskeytyksettä ruokaa läpi talvikauden. Jollei makasiineihin tullut uutta tavaraa, suuretkin varastot hupenivat nopeasti, kuten vuoden 1752 lopun varastotilanne osoittaa. Jauhoa ja ryynejä oli tuolloin varastossa vain pienet määrät verrattuna edellisen vuoden loppuun. Myös leipävarastot olivat viljavarastojen tavoin selvästi kutistuneet.

Liha, voi, herneet ja silli oli vielä viljatuotteita selvemmin tarkoitettu Ruotsista siirretyn sotaväen muonitukseen. Liitekaavioissa 7–10 on esitetty näiden elintarvikkeiden määrät Helsingin ja Loviisan varastomakasiineissa. Kaavioista näkyy, ettei makasiineissa ollut juuri muita kuin viljatuotteita ennen vuotta 1750, mutta tämän jälkeen varastot muuttuivat selvästi monipuolisemmiksi. Erityisesti Helsingin varastomakasiinin lihan määrä kasvoi lähes tyhjältä neljän vuoden ajan jatkuvasti niin, että vuonna 1753 lihaa oli noin 50 000 leiviskään (425 000 kg). Pääosa lihasta oli suolattua naudanlihaa. Kuivattua naudanlihaa, savustettua sianlihaa ja suolattua sianlihaa oli vähemmän. Voi oli ainoa elintarvike, jonka varastointi käytännössä loppui jo vuoteen 1753 mennessä. Sillin varastointi alkoi varsin myöhään, ja varastot olivat Helsingissä suurimmillaan vasta vuonna 1753. Samana vuonna myös herneitä oli eniten.¹¹⁶⁶

Helsingin ja Loviisan makasiinien varastojen sisältö ja rakenne kuvastavat sitä, että ne oli tarkoitettu ennen kaikkea linnoitustyövoiman muonittamiseen. Turun makasiinin varastot – tai pikemminkin niiden puute – ilmentävät puolestaan sitä, että makasiinin päätehtävänä oli avustaa linnoitustyömaiden ruokahuollon turvaamisessa. Turussa pidettiin yli vuodenvaihteen huomattavat määrät varastoja vain vuoden 1747 sotavarusteluiden jälkeen.

Porvoon varastomakasiini toimi linnoitustyömaiden tukena vastaavalla tavalla kuin Turun makasiini. Vuoden 1747 lopulla Porvoossa oli varastossa 2 144 tynnyriä ruista, 110 tynnyriä ohraa, 19 tynnyriä ohraryynejä, 3 601 leiviskää kuivaleipää ja 6

¹¹⁶⁵ Liitteen 4 liitekaaviot 4–6.

¹¹⁶⁶ Liitteen 4 liitekaaviot 7–10.

522 leiviskää ruisjauhoa.¹¹⁶⁷ Varastot olivat tuolloin kooltaan verrattavissa Turun makasiiniin, joka taas oli varastoiltaan huomattavasti suurempi kuin Helsingin tai Loviisan makasiinit. Seuraavina vuosina Porvoon varastot kuitenkin siirrettiin Turun tavoin Helsinkiin ja Loviisaan.¹¹⁶⁸

Hämeenlinnan varastomakasiinin varastot olivat pitkään suhteellisen pienet. Ensimmäisenä toimintavuotensa 1747 jälkeen varastossa oli vain 1 201 leiviskää kuivaleipää. Muu osa varastoista oli vuoden aikana kulunut Hämeenlinnaan komennettujen Pohjanmaan rykmentin ja Hämeenlinnan jalkaväkirykmentin joukkojen muonittamiseen.¹¹⁶⁹ Muutamaa vuotta myöhemmin, helmikuussa 1751 tehdyn inventaarion mukaan, makasiinissa oli 1 847 tynnyriä viljaa, 8 179 leiviskää kuivaleipää, 3 149 leiviskää ruisjauhoa ja 408 tynnyriä ohraryynejä.¹¹⁷⁰

Anianpellon varastomakasiinista ainoat varastotiedot ovat vuoden 1755 lopulta. Ne käyvät ilmi maaherra Gyllenborgin kuninkaalle vuonna 1756 lähettämästä kirjeestä, jossa on myös varastotiedot muista varastomakasiineista. Tiedot on esitetty taulukossa 7.1. Turun ja Porvoon varastomakasiinit olivat jo tässä vaiheessa lakkautetut.

Taulukko 7.1: Suomen varastomakasiinien vilja-, jauho- ja leipävarastot vuoden 1755 lopulla¹¹⁷¹

Varastomakasiini	Vilja (tynnyriä)	Jauho (leiviskää)	Leipä (leiviskää)
Helsinki	9 337	18 085	2 330
Loviisa	4 784	8 563	48 928
Hämeenlinna	4 020	1 766	-
Anianpelto	4 082	-	-
Yhteensä	22 223	28 414	51 258

Makasiinien varastot painottuivat 1750-luvun puolivälissä aikaisempaa enemmän viljaan, vaikka myös jauhoa ja leipää pidettiin varastoituna edelleen huomattavat määrät. Linnoitustöiden jatkuessa sotilaille piti jakaa edelleen muona-annoksia. Helsingissä ja Loviisassa vilja oli pääosin ruista, ja ohraa oli vain noin kymmenesosa viljan kokonaismäärästä.¹¹⁷² Hämeenlinnan viljavarastot olivat vuoteen 1755 mennessä kasvaneet selvästi vuosikymmenen alusta. Myös Anianpeltoon oli saatu koottua muutamassa vuodessa suhteellisen suuret varastot. Anianpellon ja Hämeenlinnan varastot oli pääosin muodostettu veroviljasta, mikä selittää sen, että näihin makasiineihin varastoidusta viljasta noin 40 % oli ohraa.¹¹⁷³

¹¹⁶⁷ Porvoon varastomakasiinin tilit 1747, 543, Helsingfors kommissariat Huvudbok 1747, G IV b:2, Finska Generalkommissariatet Diverse, Krigskollegium Intendentsdepartementet, KrA.

¹¹⁶⁸ Porvoon varastomakasiinin muonalaskelma 1750, Borgå förrådsmagasin 1750, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin vol. 45.4., Strödda militäreräkenskaper efter 1630, RA.

¹¹⁶⁹ Hämeenlinnan varastomakasiinin tilit 1747, 606–617, Helsingfors kommissariat Huvudbok 1747, G IV b:2, Finska Generalkommissariatet Diverse, Krigskollegium Intendentsdepartementet, KrA.

¹¹⁷⁰ Hämeenlinnan varastomakasiinin inventaario 23.2.1751, G I 1751:1, Militäreräkningar 1537–1827, KrA.

¹¹⁷¹ Lähde: Gyllenborg KM:lle 6.5.1756, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 19, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹¹⁷² Taulukon 7.1. lähde.

¹¹⁷³ Taulukon 7.1. lähde. Ks. myös liitteen 2 liitetaulukko 1 lähteineen.

Kokonaisuudessaan varastomakasiinien vilja- ja elintarvikevarastoista voi todeta vuosilta 1747–1755 sen, että ne oli koottu ennen kaikkea linnoitustyöväen muonittamiseksi. Samalla varastomakasiineihin muodostuivat kuitenkin myös pysyvät vilja-varastot. Mitään minimitasoa varastoille ei näytä olleen, mutta keskeisimpiä makasiineja ei tästä huolimatta päästetty missään vaiheessa tyhjenemään. Vaikka vuoden 1752 varastot olivat monia muita vuosia matalammalla tasolla, ne olivat silti aivan eri luokkaa kuin vuonna 1747 eli ennen linnoitustöiden alkua. Vuonna 1755 varastomakasiineihin oli onnistuttu kokoamaan yhteensä noin 22 000 tynnyriä viljaa, mikä oli kohtuullinen saavutus verrattuna esimerkiksi vuosisadan alkuun, jolloin varastomakasiinien viljamäärät vaihtelivat 18 000–21 000 tynnyrin välillä.¹¹⁷⁴

Varastomakasiinien viljaa voitiin käyttää lääninmakasiinien tavoin katovuosina avustamaan köyhiä vero- ja kruununtilallisia sekä hätäkärsiviä säätyläisiä. Kruunun omat tarpeet olivat kuitenkin aina etusijalla. Kun valtiokonttori ilmoitti heikkojen satonäkymien vuoksi syksyllä 1755 valtaneuvostolle katoavustuksiin käytettävissä olleen viljamäärän, tästä vähennettiin ensin varuskuntien ja linnoitustyöväen tarvitsema vilja. Valtiokonttori halusi laskea sotaväen huollon varman päälle, minkä vuoksi se varautui muonittamaan sotilaat kruununmakasiineista kahden vuoden ajan. Vaikka huomioon otettiin viljan lisäksi makasiinien jauho- ja leipävarastot, kruunun tarpeet olivat näille varauksilla niin suuret, ettei viljaa jäänyt paljon avustuksia varten. Helsingin ja Loviisan varastomakasiinien viljavarastoista ei haluttu lainata yhtään viljaa. Hämeenlinnan ja Anianpellon varastomakasiineista voitiin sen sijaan valtiokonttorin mukaan periaatteessa lainata noin 5 000 tynnyriä.¹¹⁷⁵

Varastomakasiinien viljaan ei kuitenkaan turvauduttu käytännössä kovin helposti. Ensimmäiseksi kruunu pyrki korostamaan tapulikaupunkien porvariston velvollisuutta tuoda viljaa ulkomailta sitä tarvitseville. Viljaa ei haluttu lainata vain sen takia, että ihmiset voisivat ostaa sitä vallitsevia hintoja halvemmalla. Mikäli viljaa välttämättä tarvittiin, sitä pyrittiin jakamaan ensimmäiseksi lääninmakasiineista. Näin toimittiin Uudenmaan ja Hämeen sekä Turun ja Porin lääneissä kevättalvella 1756, kun ilmeni, ettei viljaa ehdittäisi tuoda muualta kylvöjä varten.¹¹⁷⁶

Vasta Venäjän määräämä vientikielto Tallinnaan ja Liivinmaalle taivutti valtiokonttorin ja valtaneuvoston muuttamaan suhtautumistaan vilja-apuun. Ilman kruunun apua erityisesti Helsinkiä uhkasi vakava viljapula. Valtaneuvosto antoi siksi toukokuussa 1756 luvan myydä varastomakasiineista 1 000 tynnyriä viljaa Uudenmaan ja Hämeen läänin eniten kärsivälle rahvaalle. Lisäksi helsinkiläiset saivat kruununmakasiineista omaan käyttöönsä viljaa niin kauan, kunnes kauppiaat onnistuisivat tuomaan sitä ulkomailta. Armeijan tarpeiden ensisijaisuus näkyi kuitenkin edelleen siten, että maaherra Gyllenborgin tuli neuvotella Suomen sotilasyliapäällikön kanssa asiasta

¹¹⁷⁴ 1700-luvun alun viljamääristä ks. luku Makasiinit osana 1700-luvun alun puolustuspolitiikkaa (2.2).

¹¹⁷⁵ Valtiokonttori KM:lle 19.9.1755 (liitteineen), *Skrivelser från statskontoret* vol. 54, *Skrivelser till K.M:t*, RA. Varastomakasiinien lisäksi viljaa voitiin lainata Turun lääninmakasiinista (3 480 tynnyriä) ja Pohjanmaan kruununaitoista (6 450 tynnyriä). Pohjanmaan vilja oli tosin valtiopäivien päätöksen perusteella varattu läänin omiin tarpeisiin.

¹¹⁷⁶ Valtiokonttorin pöytäkirjat 6.3.1756, 379–385, 23.3.1756, 514–520, 1.4.1756, 573–576, *Protokoll A I A:90*, Kansliet, Statskontoret, RA; Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 18.3.1756, 454–456, *Riksrådsprotokoll A I a:58*, *Inrikescivil expeditionen*, RA.

ennen avustuksien jakamista varastomakasiinista. Näin piti varmistaa, että sotaväelle jäi avustuksista huolimatta riittävästi viljaa varastoon.¹¹⁷⁷

7.4. Läänin- ja varastomakasiinien tilat

Kruununmakasiinien toimintaedellytykset riippuivat ratkaisevasti varastotilojen saatavuudesta. Mikäli kunnollisia tiloja ei ollut käytettävissä, tämä saattoi jopa estää varastojen kasvattamisen. Makasiinien toimintaa täytyy tarkastella siksi kirjanpidollisten tietojen lisäksi myös säilytystilojen määrän, laadun ja saatavuuden kannalta. Kirjanpidollinen kruununmakasiini saattoi sisältää monia erilaisia varastoratkaisuja: holvattuja tiloja linnoissa ja linnoituksissa sekä lautarakennuksia ja hirsiaittoja. Kirjanpidollinen makasiini ja varastotilat eivät olekaan sama asia ja siksi ne ovat syytä erottaa käsitteellisesti toisistaan.

Makasiinipaikkakunnalla saattoi olla lukuisia kruunun varastotiloja, mutta kirjanpidollisesti nämä saattoivat silti muodostaa yhden makasiinin. Päinvastainenkin tilanne oli mahdollinen. Tarpeen vaatiessa läänin- ja varastomakasiinien tavaroita voitiin säilyttää samassa paikassa, vaikka makasiinit olivat kirjanpidollisesti erillään toisistaan. Paikkakunnalla saattoi myös olla kirjanpidollinen makasiini, vaikka tavaroita säilytettiin pysyvien varastotilojen sijaan väliaikaisissa vuokratiloissa.

Kirjanpidollisten makasiinien ja todellisten varastotilojen erot käyvät kuvaavasti ilmi Turun ja Porin läänin maaherra Lillienbergin valtiopäiväkertomuksesta 1751. Turussa oli kirjanpidollisesti sekä lääninmakasiini että varastomakasiini. Käytännössä Turun varastotilat sijaitsivat kuitenkin useassa eri paikassa, jotka yhdessä muodostivat lääninmakasiinin ja tarvittaessa myös varastomakasiinin. Huomattavimmat varastotilat sijaitsivat Turun linnan vanhan osan itäsiivessä, jonne mahtui tavaraa 10 000 tynnyriä. Kaksi muuta varastotilaa olivat puisia rakennuksia, jotka sijaitsivat Aurajoen varrella lähellä linnaa. Uudempaan makasiiniin mahtui 3 000–4 000 tynnyriä, ja sitä käytettiin veroviljan varastointiin. Vanhempaan makasiiniin varastoitiin kuivaleipää ja muita elintarvikkeita viljan sijasta. Lillienberg ei mainitse kirjanpidollisia makasiineja ollenkaan. Hänen kirjoituksestaan saa siksi helposti sen käsityksen, että Turussa oli kolme erillistä kruununmakasiinia.¹¹⁷⁸ Tilanteesta riippuen makasiinisanalla voitiinkin tarkoittaa joko kirjanpidollista makasiinia tai yksittäistä makasiinirakennusta.

Lillienberg laski lääninsä kruununmakasiinien joukkoon myös Kastelholman linnan Ahvenanmaalla. Hallinnollisesti Kastelholma ei kuitenkaan sisältynyt Turun läänin- tai varastomakasiinin tilojen joukkoon. Linnan varastojen tilavuus oli 2 000

¹¹⁷⁷ Gyllenberg KM:lle 6.5.1756, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 19, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston siviiliasioiden pöytäkirja 17.5.1756, 829–829v, Riksrådsprotokoll A I a:58, Inrikescivilexpeditionen, RA; Valtiokonttorin pöytäkirja 22.5.1756, 891–892, , Protokoll A I A:88; Von Törne valtiokonttorille 1.6.1756, Expedierade handlingar E 2 A:324, Kansliet, Statskontoret, RA.

¹¹⁷⁸ Turun ja Porin läänin maaherran valtiopäiväkertomus 6.8.1751, § 13, Landshövdingars riksdagsrelationer R 3003, Kammar-, ekonomi- och kommersedeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

tynnynriä, ja siellä säilytettiin Ahvenanmaalta saatua veroviljaa. Ajoittain vilja siirrettiin Turun lääninmakasiiniin. Vuonna 1751 Kastelholma oli niin huonossa kunnossa, että maaherra määräsi kaikki varastot siirrettäväksi Turkuun, kunnes linna saataisiin korjattua. Korjaustenkin jälkeen viljaa pilaantui Kastelholmassa, ja kaksi vuotta myöhemmin varastot päätettiin jälleen siirtää Turkuun.¹¹⁷⁹

Turun ja Kastelholman linnojen lisäksi viljaa varastoitiin myös Hämeen linnassa. Everstiluutnantti A. J. Nordenbergin marraskuussa 1744 laatiman raportin mukaan linnassa sijainneeseen makasiiniin mahtui viljaa 16 000–17 000 tynnyriä.¹¹⁸⁰ Varastotilat oli sijoitettu linnan toiseen kerrokseen ruutivaraston päälle, mitä Augustin Ehrensvärd kummeksui käydessään Hämeenlinnassa kesällä 1747.¹¹⁸¹ Samaa oli ihmetellyt kymmenen vuotta aikaisemmin myös Aksel Löwen, joka oli varoittanut, että ruutivaraston räjähtäminen saattoi tuhota koko makasiinin.¹¹⁸² Linnassa säilytettiin sekä lääninmakasiinin että varastomakasiinin varastoja. Niitä ei saanut kuitenkaan sekoittaa toisiinsa, minkä vuoksi kummankin makasiinin viljalle piti olla omat huoneensa.¹¹⁸³ Jako oli tässä tapauksessa helppo toteuttaa, sillä vuoden 1748 korjaussuunnitelman mukaan Hämeen linnassa oli kaikkiaan 25 numeroitua varastohuonetta.¹¹⁸⁴

Vanhoissa kivilinnoissa oli omat haasteensa viljan säilytykselle, vaikka ne eivät voineetkaan lahota puisten rakennusten tapaan. Kiviseinistä huokuva kosteus oli uhkana viljalle varsinkin keväisin. Laudasta rakennetut laarit eivät pystyneet estämään tätä, eivätkä myöskään rottien ja muiden tuholaisten aiheuttamia vahinkoja. Lisäksi viljaa saattoi päästä valumaan laarien ja kiviseinien väliin. Vuonna 1748 Hämeen linnan lautalaarit olivat menneet aivan rappiolle, ja ne päätettiin siksi korvata uusilla hirsilaareilla. Näin viljaa pyrittiin suojelemaan aikaisempaa paremmin vahingoilta.¹¹⁸⁵ Ongelmia oli myös Turun linnassa. Kesällä 1746 makasiinihuoneen tiililattia petti ruislaarien alta. Viljaa pääsi tämän seurauksena valumaan yhdestä halkeamasta suuret määrät alla sijaitsevaan vaunuvajaan. Toisesta halkeamasta viljaa valui puolestaan paksun täytemuurin sisälle.¹¹⁸⁶

Syynä vanhojen linnojen varastokäyttöön ei ollut ainoastaan se, että niissä oli 1700-luvulle tullessa paljon käyttämätöntä tilaa. Varastoja säilytettiin linnoissa myös, koska ne olivat siellä paremmassa turvassa kuin suojaamattomissa puurakennuksissa. Vaikka keskiaikaisilla linnoilla ei ollut enää kovin suurta puolustusmerki-

¹¹⁷⁹ Turun ja Porin läänin maaherran valtiopäiväkertomus 6.8.1751, § 13, Landshövdingars riksdagsrelationer R 3003, Kammar-, ekonomi- och kommersedeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA. Valtiokonttorin pöytäkirja 13.4.1753, 531–532, Protokoll A I A:84, Kansliet, Statskontoret, RA.

¹¹⁸⁰ Nordenbergin raportti 27.11.1744 (Documenta historica VI, 429)

¹¹⁸¹ Ehrensvärd 1747 (2002), 47.

¹¹⁸² Löwenin memoriaali 3.4.1738 (Documenta historica VI, 272–273).

¹¹⁸³ Von Rosen Gyllenborgille 17.11.1750, 861–861v, Kirjeasiakirjat Ea:49 II, Uudenmaan läänin-hallituksen kanslia, KAH.

¹¹⁸⁴ Ehdotus makasiinihuoneiden korjaamiseksi 23.6.1748, G I 1748:3, Militieräkningar 1537–1827, KrA. Viiteen varastohuoneeseen ei sijoitettu viljaa. Kunnostettavien 20 makasiinihuoneen tilavuus vaihteli 294 tynnyrin ja 2 293 tynnyrin välillä. Yhteensä makasiinihuoneisiin arvioitiin korjausten jälkeen mahtuvan 14 387 tynnyriä viljaa.

¹¹⁸⁵ Ehdotus makasiinihuoneiden korjaamiseksi 23.6.1748, G I 1748:3, Militieräkningar 1537–1827, KrA.

¹¹⁸⁶ Tosite 25.6.1746, Tositekirja 7556: 785–785v, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

tystä, niitä käytettiin silti kruunun arvokkaiden vilja- ja ruokavarastojen turvaamiseen.¹¹⁸⁷ Samasta syystä varastot haluttiin myös mahdollisimman nopeasti saada siirrettyä uusien linnoitusten muurien taakse. Niin kauan kuin armeijan varastot eivät olleet linnoitusten suojassa, ne olivat alttiit vihollisen yllätyshyökkäykselle.¹¹⁸⁸ Kului kuitenkin monta vuotta ennen kuin linnoitustyöt olivat edenneet niin pitkälle, että linnoituksiin saatiin valmiiksi sopivat tilat ruokavaroille. Sillä välin varastotilojen huono kunto ja riittämättömyys tuottivat monia ongelmia, jotka vaikeuttivat suuresti makasiinien toimintaa.

Suurimmat haasteet kohdattiin Helsingissä, johon laajat linnoitustyöt pääosin painottuivat. Hattujen sodan aikana kaupunkiin oli rakennettu yksinkertainen laudasta tehty makasiinirakennus, joka oli vuonna 1747 niin huonossa kunnossa, että varastojen pelättiin kostuvan siellä sadesäällä. Huonokuntoisuudesta huolimatta rakennusta piti käyttää, sillä kruunulla ei ollut muuta omaa varastotilaa.¹¹⁸⁹ Ilmeisesti tätä rakennusta ei aina pidetty edes varsinaisena makasiinina. Helsingissä vierailleen von Liewen ilmoitti lokakuussa 1747 valtaneuvostolle, ettei Helsingissä ollut yhtään makasiinirakennusta. Tavarointa varastoitiin siksi peräti kolmessakymmenessä eri paikassa.¹¹⁹⁰

Varastojen hajanaisuus tuotti ongelmia erityisesti vartiointin kannalta. Jokaiseen edellä mainitusta kolmestakymmenestä paikasta piti sijoittaa kolme vartiosotilasta. Kun nämä 90 vartiosotilasta piti vaihtaa kolme kertaa vuorokaudessa, lukuisten erillisten tilojen vartiointi sitoi huomattavat määrät sotaväkeä.¹¹⁹¹ Vartiointi pysyi jatkuvana huolenaiheena myös myöhemmin, sillä se oli välttämätöntä varastojen ylläpidon kannalta. Vuonna 1751 valtaneuvosto ohjeisti kenraalikuvernööri von Rosenia pitämään vain pienehkön määrän sotilaita vartiointitehtävissä. Von Rosen kuitenkin vastusti tätä järjestelyä huomauttaen, että Helsinki ja Loviisa olivat avoimia kaupunkeja, joihin kaikenlainen väki saattoi ilman riittävää vartiointia hiipiä niin maalta kuin mereltä. Näkemys koski kaikkia kruunun varastoja, mutta erityisesti von Rosen kanto huolta sotaväen huollon kannalta välttämättömistä elintarvikemakasiineista.¹¹⁹²

Vartiointikustannusten pienentämiseksi valtaneuvosto kehotti von Rosenia jo vuonna 1747 huolehtimaan siitä, että Helsinkiin ja Loviisaan rakennettaisiin riittävät yhtenäiset makasiinitilat, jotta varastojen hajanaisuus vähenisi.¹¹⁹³ Vaikka kenraalikuvernööri ryhtyi heti toimenpiteisiin, varastotilojen valmistuminen viivästyi. Samaan aikaan linnoitustöiden alku lisäsi paineita makasiinien varastotiloja kohtaan. Elokuussa 1748 von Rosen kirjoitti kuninkaalle, että tilanpuutteen vuoksi Helsingin

¹¹⁸⁷ Linnojen merkitys varastojen suojaamisessa käy ilmi kuvaavasti Löwenin vuoden 1738 puolustus-suunnitelmasta, jossa hän arvostelee Hämeen linnan tarjoaman suojan heikkoutta. Löwenin memoriaali 3.4.1738 (Documenta historica VI, 272–276).

¹¹⁸⁸ Ks. esim. von Rosen Aadolf Fredrikille 22.5.1749, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 6, Skrivelser till K.M:t, RA. Von Rosenin kirje on kuninkaalle lähetettyjen kirjeiden joukossa, mutta se on osoitettu silloiselle kruununprinssille.

¹¹⁸⁹ Von Rosen Gyllenborgille 11.6.1747, 165–165v; Kirjeasiakirjat Ea:35, Uudenmaan läänin-hallituksen kanslia, KAH; Von Rosen KM:lle 10.8.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 5, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹¹⁹⁰ Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 12.10.1747, 1647v–1648v, Riksrådsprotokoll A I aa:32, Krigsexpeditionen, RA.

¹¹⁹¹ Ibid.

¹¹⁹² Von Rosen KM:lle 9.7.1751, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 12, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹¹⁹³ Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 12.10.1747, 1653v–1654, Riksrådsprotokoll A I aa:32, Krigsexpeditionen, RA.

makasiinihuoneissa oli vaikeuksia säilyttää samanaikaisesti olemassa olevia varastoja ja Turusta tuotavia uusia tavaramääriä. Vielä vähemmän olisi mahdollisuuksia ottaa vastaan uusia hankintoja, jos niihin päädyttäisiin.¹¹⁹⁴ Käytettävissä olevat makasiinitilat asettivat näin rajat varastojen määrän kasvulle.

Erityisesti Helsingin varastomakasiini kärsi tilanpuutteesta. Lääninrahastonhoitaja Hellenius valitti heinäkuussa 1748 maaherralle, ettei hän voinut suorittaa lääninmakasiinin inventaariota, kun von Rosen oli päättänyt antaa makasiinirakennuksesta kaksi huonetta varastomakasiinin käyttöön. Inventaarion yhteydessä vilja täytyi mittauksen aikana siirtää yhdestä huoneesta toiseen eikä tähän nyt ollut tilaa. Varastomakasiini tarvitsi kuitenkin lisää tilaa, sillä Helsinkiin oli tullut juuri kaksi laivalastillista viljaa ja elintarvikkeita. Hellenius halusi siksi tietää maaherralta kumpi oli tärkeämpää: lääninmakasiinin inventaario vai laivalastien purkaminen. Molempiin tila ei riittänyt.¹¹⁹⁵ Edellä mainittu tapaus havainnollistaa, ettei tilanpuute vaikuttanut ainoastaan varastojen enimmäismäärään, vaan se vaikutti pahimmillaan myös makasiinien koko toimintaan.

Helsingin varastotilojen laajentaminen aloitettiin rakentamalla varastomakasiinille uudet tilat. Suunnitelmissa oli pystyttää rakennus, johon mahtuisi 8 000–10 000 tynnyriä tavaraa. Uusi makasiinirakennus sijaitsi Katajanokan pohjoisosissa Tullhällennimellä kutsutussa paikassa, jossa oli ollut jo ennestään makasiini. Viimeisinä aikoina tämä rakennus oli kuitenkin ollut niin laho, ettei siinä ilmeisesti enää säilytetty viljaa tai elintarvikkeita.¹¹⁹⁶ Uusi makasiinirakennus ratkaisi toistaiseksi varastomakasiinin tilaongelmat, mutta lääninmakasiinin tilannetta se ei helpottanut.¹¹⁹⁷

Lääninhallinnon alaisen lääninmakasiinin tilojen kunto oli kuitenkin toissijainen huolenaihe linnoitustyömaan varastojen säilytyksen rinnalla. Gyllenborg ehdotti syksyllä 1750 uusien varastotilojen rakentamista lääninmakasiinille. Kenraalikuvernööri ei pitänyt tätä kuitenkaan tarpeellisenä lääninmakasiinin vähäisen merkityksen vuoksi. Von Rosen ennakoi myös, että tulevaisuudessa varastotiloja valmistuisi linnoitukseen, minkä vuoksi uutta puista makasiinirakennusta ei tarvittu. Vanha makasiini päätettiin siksi korjata välttämään kuntoon.¹¹⁹⁸

Varastomakasiinin säilytystarpeet kasvoivat jo vuoteen 1750 mennessä niin suu-riksi, että tiloista syntyi uudelleen puutetta. Seuraukset tuntuivat jälleen koko makasiinijärjestelmän toiminnassa. Kun valtiokonttori suunnitteli 4 500 kuivaamattoman viljatynnyrin siirtämistä Tukholmasta Helsinkiin, von Rosen oli huolissaan säilytystilojen riittävydestä. Jo ensimmäisenä saapuneet 1 368 tynnyriä täyttivät tilat niin pitkälti, että von Rosen ehdotti koko viljasiirron loppuosan perumista. Valtiokonttori

¹¹⁹⁴ Von Rosen KM:lle 2.12.1747, 10.8.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, 5, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹¹⁹⁵ Hellenius Gyllenborgille 14.7.1748, 2594–2594v, Kirjeasiakirjat Ea:44, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

¹¹⁹⁶ Von Rosen KM:lle 10.8.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 5, Skrivelser till K.M:t, RA; Carpelan Helsingin maistraatille 16.8.1748, Saapuneet kirjeet Ea I:27, Helsingin maistraatti, HKA.; Von Rosen Carpelanille 6.6.1749, 479–479v, Kirjeasiakirjat Ea:45 I, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

¹¹⁹⁷ Von Rosen valtiokonttorille 21.11.1750 (liite), Expedierade handlingar E 2 A:302, Kansliet, Statskontoret, RA; Von Rosen Gyllenborgille, päiväämätön (todennäköisesti syksyiltä 1750), 709–710v, Kirjeasiakirjat Ea:49 II, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

¹¹⁹⁸ Valtiokonttorin pöytäkirjat 11.10.1750, 1832–1833, 5.11.1750, 1944–1945, Protokoll A I A:79, Kansliet, Statskontoret, RA; Von Rosen Gyllenborgille 29.11.1750, 884–885, Kirjeasiakirjat Ea:49 II, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

päätti siksi toteuttaa viljan siirron sijasta viljan vaihdon. Tuodun kuivaamattoman viljan tieltä vietiin Ruotsiin kuivattua viljaa. Valtiokonttorin pöytäkirjasta on yliviihdytystä tätä edeltänyt ehdotus lisätilojen vuokraamisesta porvaristolta, mikä viittaa siihen, ettei varastotilojen puutetta haluttu ratkaista vuokratilojen avulla.¹¹⁹⁹

Viaporin linnoituksen makasiinitilojen rakentamista edisti linnoitustöiden painopisteen siirtyminen mantereelta linnoitussaarille vuodesta 1750 alkaen.¹²⁰⁰ Niin kauan kuin sotilaat työskentelivät mantereella, muonavarastot kannatti pitää kaupungin läheisyydessä. Kun linnoitustyöväki oli siirtynyt pääosin saarille, myös muonavarastot oli hyvä siirtää sinne. Näin välttyttiin jatkuvilta huoltokuljetuksilta kaupungin ja saarten välillä. Siirtymää vauhditti samaan aikaan akuutti tilanpuute Helsingissä.

Ensimmäisen kerran Viaporissa mainitaan olleen varastotiloja von Rosenin kirjeessä valtiokonttorille huhtikuulta 1750.¹²⁰¹ Keväällä 1751 von Rosen käytti tiloista nimitystä ”Viaporin makasiini”. Ilmeisesti kyseessä oli puumakasiini, joka oli rakennettu Liljeholmen-nimiselle saarelle.¹²⁰² Samana vuonna Viaporiin perustettiin uusia makasiinitiloja, kun ruotsalaisille joukkojen muonitusta varten tuoduille ruokatavaroiille piti löytää säilytystilaa. Varastojen sijoittaminen linnoitukseen näyttää tulleen Ehrensvärdille lievänä yllätyksenä, sillä hän oli huojentunut, että hänen tarjoamansa holvattu tila kelpasi tarkastusmiehille. Muuten varastoja varten olisi pitänyt rakentaa uusia tiloja.¹²⁰³

Viaporissa tavoitteena oli alusta alkaen sijoittaa makasiinit linnoituslaitteiden sisään. Vaikka pienemmät varastotilat saattoivat olla puusta rakennettuja, varastojen turvallinen säilytys edellytti muurattuja tiloja. Holvattuja varastotiloja oli ainakin kahdessa paikassa Susisaarella. Vuonna 1752 bastioni Sethin sisälle rakennettiin uusia makasiinitiloja ja seuraavana vuonna bastioni Wreden sisällä ollut tila sisustettiin muonavarojen säilytystä varten.¹²⁰⁴

Holvattujen varastotilojen valmistuminen ei johtanut puisista varastorakennuksista luopumiseen. Näiden määrä päinvastoin lisääntyi, sillä varastot kasvoivat nopeammin kuin tiloja valmistui. Muonaa tuotiin Helsingin varastomakasiiniin vuonna 1753 jälleen niin paljon, että tilojen osalta oltiin samankaltaisessa tilanteessa kuin kaksi vuotta aikaisemmin. Koska pysyvät makasiinit eivät olleet vielä täysin valmiit, muonavarvoja jouduttiin sijoittamaan sotaväen puisiin parakkeihin. Sotilaat puolestaan pyrittiin majoittamaan pysyviin kivisiin majoitustiloihin, joista osa oli saatu valmiiksi ja useita oli rakenteilla. Muonan aiheuttama paine vauhditti samalla makasiinitilojen rakentamista Viaporiin. Saadakseen makasiinit valmiiksi Ehrensvärd otti sotaväkeä muista

¹¹⁹⁹ Von Rosen KM:lle 8.5.1750, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 9, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtiokonttorin pöytäkirja 18.5.1750, 1005–1008, Protokoll A I A:78, Kansliet, Statskontoret, RA.

¹²⁰⁰ Linnoitustöistä ks. Cordes 2006, 42–43.

¹²⁰¹ Von Rosen valtiokonttorille 21.4.1750, Expedierade handlingar E 2 A:302, Kansliet, Statskontoret, RA.

¹²⁰² Von Rosen KM:lle 20.9.1750, 25.4.1751, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 10–11, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹²⁰³ Ehrensvärd Aadolf Fredrikille 23.5.1751 (konsepti), Handlingar och brev till H.K.H D I:1/vol. 2, Sveaborgs fästnings arkiv, KrA.

¹²⁰⁴ Ehrensvärd Aadolf Fredrikille 16.10.1750, 18.4.1751, 16.5.1753 (konsepteja) ja kertomus vuoden 1752 linnoitustöistä, Handlingar och brev till H.K.H D I:1/vol. 2, Sveaborgs fästnings arkiv, KrA.

töistä makasiineja rakentamaan. Elokuussa 1753 Ehrensvärd saattoi todeta Tukholmaan, että makasiinit oli saatu järjestykseen.¹²⁰⁵

Varastotilojen huomattavasta lisääntymisestä huolimatta kyseessä oli koko ajan hallinnollisesti yksi ja sama Helsingin varastomakasiini. Muonamestari Weckström vastasi niin Helsingin kuin myös Viaporin varastoista, mikä oli työlästä ja logistisesti haasteellista. Vuodesta 1750 alkaen varastomakasiinin tiloja oli linnoitusaarien lisäksi Katajanokan Tullhällenissä ja Lökhölmänissa. Tilanteen ongelmallisuus näkyi esimerkiksi vaakojen käytössä. Kun varastomakasiinissa oli vuonna 1750 vain yksi vaaka, tämän käyttö oli vaikeaa pelkästään jo Katajanokan makasiinien kesken.¹²⁰⁶ Kutakin makasiinipaikkaa piti myös vartioida erikseen.¹²⁰⁷ Varastomakasiini ilmeisesti luopui Tullhällenin tiloista vuoteen 1755 mennessä, jolloin tämän makasiinin tiloja oli enää Lökhölmänissa ja Viaporissa.¹²⁰⁸

Helsingin varastomakasiinin tilaratkaisuissa pyrittiin välttämään vuokratiloja viimeiseen asti. Lähimpänä vuokratilojen käyttö oli vuonna 1754, jolloin Pikku Mustasaaren makasiinin poistuminen käytöstä aiheutti äkillisen tilanpuutteen. Lisää tilaa tarvittiin kuitenkin juuri tuolloin, sillä Helsingin varastomakasiiniin oli saapumassa suuri lihaerä Irlannista. Valtiokonttori varautui siksi vuokraamaan yksityishenkilöiltä holveja ja kellareita. Tätä ei pidetty kuitenkaan hyvänä vaihtoehtona, sillä valtiokonttori totesi, että vuokraukseen turvauduttaisiin vain muiden keinojen puuttuessa. Lopulta valtiokonttori päätyikin ratkaisuun, jolla vältettiin vuokratilojen käyttö. Valtiokonttori ohjeisti makasiininhallinnon johtajaa von Törneä etsimään yhdessä Ehrensvärdin kanssa sopivia uusia makasiinitiloja Viaporin varustuksista.¹²⁰⁹

Loviisassa vuokratiloilta ei sen sijaan voitu välttyä, koska kaupungissa ei ollut yhtään vanhaa makasiinirakennusta linnoitustöiden alkaessa. Kun kruunu osti Loviisasta vuonna 1747 viljaa, se jouduttiin säilyttämään kruunun omien tilojen puutteessa lähiseudun kylissä ja porvariston aitoissa.¹²¹⁰ Varastomakasiinin kassalaskemista ilmenee, että Loviisassa kruunu vuokrasi varastokäyttöön aittoja vuosina 1747–1750. Merkittävien aittojen vuokraaja oli kauppias Samuel Forsell. Esimerkiksi vuonna 1747 hän vuokrasi omistamansa kaksoisaitan kruunulle syyskuun puolivälistä joulukuun loppuun. Vuokra oli kuukaudessa 6 kuparitaaleria aittaa kohden eli yhteensä 12 kuparitaaleria. Forsell jatkoi aittojen vuokrausta myös seuraavina vuosina. Enimmillään hän vuokrasi viittä aittaa yhdeksän kuukauden ajan vuonna 1749 saaden tästä 270

¹²⁰⁵ Ehrensvärd Aadolf Fredrikille 2.5.1753, 20.6.1753, 4.8.1753 (konsepteja) ja kertomus vuoden 1753 linnoitustöistä, Handlingar och brev till H.K.H D I:1/vol. 2, Sveaborgs fästnings arkiv, KrA.

¹²⁰⁶ Von Rosen valtiokonttorille 21.4.1750, Expedierade handlingar E 2 A:302, Kansliet, Statskontoret, RA; Kenraalikuvernöörin valtiopäiväkertomus 1751, Generalguvernörens i Finland riksdagsrelation R 2989, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

¹²⁰⁷ Von Rosen KM:lle 26.9.1751 (liite), Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 12, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹²⁰⁸ Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherran valtiopäiväkertomus 1755 (julkaissut Cederberg 1950, 94).

¹²⁰⁹ Valtiokonttorin pöytäkirja 31.5.1754, 926–927, Protokoll A I A:86, Kansliet, Statskontoret, RA; Talouskomissio/valtiokonttori von Törnelle 31.5.1754, 14.6.1754, Registratur vol. 2, Ekonomikommisjonen 1749, RA.

¹²¹⁰ Stiernstedt Gyllenborgille 11.5.1747, Kirjeasiakirjat Ea:35, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Valtaneuvoston sota-asoiden pöytäkirja 12.10.1747, 1648–1648v, 1653v–1654, Riksrådsprotokoll A I aa:32, Krigsexpeditionen, RA.

kuparitaaleria.¹²¹¹ Loviisassa vuokraus näyttää päättyneen neljän vuoden jälkeen, sillä vuosien 1751–1752 kassalaskelmissa ei ole enää mainintaa vuokran maksamisesta.¹²¹²

Myös Porvoossa ruokatavaroita säilytettiin porvaristolta vuokratuissa aitoissa. Leipää varastoitiin lisäksi raatihuoneeseen. Koska aitat olivat pieniä ja ahtaita, varastoinnin ulkoistus kävi kruunulle suhteellisen kalliiksi. Ongelmana olivat lisäksi kruunun ja porvariston erimielisyydet aittojen hallinnoinnista. Kruunu halusi saada käytössään olleiden tilojen avaimet itselleen, mikä edellytti kokonaisten aittojen vuokraamista. Porvoossa tilojen vuokrausta jatkettiin vuoteen 1750 asti eli niin kauan kuin siellä toimi varastomakasiini.¹²¹³

Loviisassa kruunu rakennutti kaupunkiin vuosina 1748–1749 puisen makasiinirakennuksen, jonne mahtui 10 000–12 000 tynnyriä tavaraa. Rakennuksen säilyneiden piirustusten mukaan siellä oli 16 varastohuonetta. Erillisiä varastotiloja tarvittiinkin, sillä Loviisassa lääninmakasiini ja varastomakasiini joutuivat toimimaan saman katon alla. Tilanne ei ollut mitenkään ongelmaton. Samaan rakennukseen piti mahtua sekä verovilja että armeijan varastot, mikä saattoi johtaa tilanpuutteeseen. Lisäksi kahden eri hallinnollisen makasiinin sijainti samassa paikassa tuotti vaikeuksia makasiinien henkilökunnalle. Maaherra Wrede ehdotti näiden syiden nojalla valtiokonttorille erillisen lääninmakasiinin rakennuttamista Loviisaan. Kenraalikuvernööri von Rosen katsoi kuitenkin, ettei lääninmakasiini tarvinnut uutta rakennusta, sillä Anianpellon makasiinin valmistuttua suurin osa läänin veroviljasta toimitettiin sinne.¹²¹⁴

Anianpelto erosi muista päämakasiinipaikkakunnista sikäli, ettei siellä sijainnut vanhaa linnaa eikä sinne myöskään rakennettu linnoitusta. Makasiini oli siten suojaton sotatilanteessa. Suunnitelman mukaan makasiini oli kaksikerroksinen puurakennus, jossa oli 20 huonetta ja jonne mahtui yhteensä 9 000 tynnyriä viljaa. Lisäksi ullakolla oli tilaa leivän ja muiden elintarvikkeiden säilytykseen. Makasiinin yhteyteen rakennettiin myöhemmin vielä asuintilat muonakirjurille ja vahtimiehistöille.¹²¹⁵

Viaporin rakennuskaudella makasiinitilojen kehitys jakaantui kahtia. Vanhoilla makasiinipaikkakunnilla Turussa ja Hämeenlinnassa tilat säilyivät lähes entisellään, ja vanhoihin linnoihin tehtiin vain välttämättömät korjaukset. Linnojen säilytyskapasiteetti oli luonnostaan varsin suuri, minkä vuoksi uusia tiloja ei juuri tarvittu, etenkin kun makasiinijärjestelmän toiminta painottui linnoituspaikkakunnille. Uusia tiloja

¹²¹¹ Degerbyn varastomakasiinin kassalaskelmat 1747–1750, Forsellin tositteet 5.1.1748, 7.3.1748, 14.12.1749, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1747–1750 vol. 45.1, Strödda militäräkenskaper efter 1630, RA.

¹²¹² Degerbyn varastomakasiinin kassalaskelma 1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1747–1750 vol. 45.1; Loviisan varastomakasiinin kassalaskelma 1752, Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militie räkenskaper efter 1630, RA. Vuoden 1751 kassalaskelma löytyy vuoden 1750 tiliaineiston joukosta.

¹²¹³ Gyllenborg Stiernstedtille 2.6.1747 (konsepti), 462v–465, Kirjekonseptit Da:17; Von Rosen Gyllenborgille 16.6.1747, 169–170, Kirjeasiakirjat Ea:35, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Von Rosen KM:lle 29.1.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹²¹⁴ Valtiokonttorin pöytäkirjat 25.3.1751, 516–517, 8.6.1753, 877–879, Protokoll A I A:80, 84; Von Rosen valtiokonttorille 24.5.1753, Expedierade handlingar E 2 A:312, Kansliet, Statskontoret, RA; Kymenkartanon ja Savon läänin maaherran valtiopäiväkertomus 1755 (Cederberg 1950, 145–146); Piirros Degerbyn kruununmakasiinista 1748, Loviisa 95, Wärnghjelmin kokoelma, KA. Puinen makasiinirakennus oli ilmeisesti kruunun ainoa varsinainen varastotila Loviisassa.

¹²¹⁵ Von Rosen KM:lle 31.12.1752, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 14, Skrivelser till K.M:t, RA; Talouskomissio/valtiokonttori von Törnelle 14.3.1754, Registratur vol. 2, Ekonomikkommissionen 1749, RA.

syntyi sinne, missä niiden tarve oli suurin. Varastotilojen kehitys noudatti siten melko suoraviivaisesti varastojen määrän kasvua.

Kahdesta linnoituspaikkakunnasta suurimmat muutokset kohdistuivat Helsinkiin. Vajaan kymmenen vuoden aikana varastotilojen määrä lisääntyi siellä huomattavasti. Katajanokalle rakennettiin uusi makasiinirakennus vanhan tilalle ja linnoitussaarille valmistui kokonaan uusia tiloja. Elintarvikkeiden tuonnin aiheuttama paine johti uusien varastointiratkaisujen syntyyn erityisesti vuosina 1750–1751 ja 1753–1754. Monta vuotta kestäneiden kasvukipujen jälkeen lopputuloksena oli riittävä määrä tiloja tarpeisiin nähden. Kehitys muistutti tässä mielessä makasiinien henkilökunnan määrän kasvua.

Helsingin lisäksi uusia varastotiloja rakennettiin Loviisaan ja Anianpeltoon. Kaikki nämä tilat olivat sotilashallinnon alaisia, ja huomionarvoista onkin, että käytännössä vain varastomakasiineihin panostettiin. Helsingin lääninmakasiinin rakennus korjattiin ainoastaan välttävään kuntoon, ja Loviisan lääninmakasiini jäi kokonaan ilman erillisiä tiloja. Tukholmassa Suomen makasiineihin oltiin valmiit panostamaan, mutta vain, jos siitä oli hyötyä linnoitustöille tai laajemmin armeijalle. Varastomakasiinien lisäksi tämä näkyi myös sivumakasiinien kohdalla. Jatkuvista säästöpyrkimyksistä huolimatta lähinnä armeijan muonitukseen tarkoitetut sivumakasiinit eivät jääneet vain suunnitelmiksi, vaan ne onnistuttiin myös pitkälti toteuttamaan.

7.5. Sivumakasiinit

7.5.1. Ensimmäiset hankkeet

Päämakasiinien ongelmana oli, että ne saattoivat sijaita kaukana sotilaista, joita makasiineista käsin piti huoltaa. Erityisesti sotatilanteessa vilja, leipä, ryynit ja muut ruokatavarat oli pystyttävä kuljettamaan miehistön ulottuville. Sisämaassa kuljetukseen käytettiin talonpoikien hevosia, joita tarvittiin myös muun kuormaston ja tykkien siirtämiseen. Vaarana oli, ettei hevosia riittänyt kaikkeen tähän yhtä aikaa. Sodan uhan alla kesällä 1747 maan puolustuksesta vastannut kenraalikuvernööri von Rosen joutui kohtaamaan nämä haasteet. Jos sota yllättäen syttyisi, kuljetukset oli kyettävä järjestämään toimivasti. Muuten von Rosenin mukaan pelättävissä oli, että kuljetukset uuvuttaisivat maan täysin, ja armeija jäisi silti ilman kunnollista ylläpitoa. Uhkakuvan toteutuminen pyrittiin estämään sivumakasiinien (*bi magazin*) avulla.¹²¹⁶

Sivumakasiinien perusajatuksena oli sijoittaa muonavarastot niille alueille, joilla rykmenttien odotettiin liikkuvan ja oleskelevan liikekannallepanon tai sodan aikana. Näin rykmenteille pyrittiin varmistamaan toimiva huolto samalla, kun rahvaan kuljetusrasitukset vähenivät. Sivumakasiinien etuna oli myös varastojen hajaantuminen laajalle alueelle. Armeija ei tällöin ollut vaarassa joutua niin helposti erotetuksi

¹²¹⁶ Von Rosen KM:lle 19.7.1747, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA. Maakuljetusten haasteista ks. myös luku Maakuljetusten välttäminen (6.1).

muonavarastoistaan kuin silloin, jos ne kaikki olivat sijoitettuina harvoihin päämakasiineihin. Ennen linnoitusten valmistumista päämakasiinit olivat rannikolla suojamattomina. Vihollinen saattoi siten tehdä Etelä-Suomeen maihinnousuja ja ottaa haltuunsa tai hävittää rannikkokaupunkeihin kootut varastot. Muonavarastojen menetykset pakottaisi armeijan luopumaan asemistaan ja vetäytymään.¹²¹⁷

Kenraalikuvernööri oli sivumakasiinien voimakas puolestapuhuja ja hankkeiden käytännön toteuttaja. Ajatus päämakasiineja pienempien makasiinien perustamisesta ei kuitenkaan ollut von Rosenin oma. Kenraalikuvernöörin ohjesäännössä tämän tehtäväksi oli annettu perustaa ”juoksevia” makasiineja (*löpande magaziner*), jotka oli tarkoitettu muonittamaan rykmenttejä marssireittien varrella.¹²¹⁸

Sivumakasiineissa on yhtymäkohtia Ranskassa ja Saksassa käytössä olleeseen *étap*-järjestelmään, jossa sotaväen kauttakulupaikkoihin koottiin etukäteen ruokavarastoja näitä varten. *Étap*-paikat oli kuitenkin tarkoitettu pääosin läpikulkumatalla olevien joukkojen lyhytaikaiseen huoltoon. Yrittäjät tai paikallisviranomaiset kokosivat ruokaa varastoon kaupunkeihin, joista sotaväki sai myös majoitustilat.¹²¹⁹ Suomessa tällainen järjestely ei sellaisenaan olisi ollut 1700-luvun puolivälissä mahdollista, koska sisämaassa ei ollut kaupunkeja, jotka olisivat voineet toimia huoltotukikohtina. Ruotsissa kruunu joutui itse luomaan etappipaikat ja huolehtimaan omin voimin varastojen kokoamisesta niihin. Sivumakasiineja ei ollut myöskään tarkoitettu pelkästään sotaväen kauttakulkuun, vaan niitä voitiin käyttää myös joukkojen pidempiaikaiseen ylläpitoon.

Ensimmäiset suunnitelmat sivumakasiinien perustamisesta von Rosen esitti Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherralle Gyllenborgille kirjeessään 2.7.1747. Tuolloin oli käynyt ilmi, ettei leipää voitu leipoa riittävästi läänin harvalukuisissa kaupungeissa. Viljaa oli siksi jaettava makasiineista myös maaseudulle leivottavaksi. Kenraalikuvernöörin ajatuksena oli yhdistää leivän valmistus sivumakasiinien perustamiseen ja helpottaa näin talonpojilta vaadittuja huoltokuljetuksia. Kun leipä ja ryynit valmistuivat, niitä ei pitänyt kuljettaa takaisin päämakasiineihin, vaan ne piti varastoida maaseudulle perustettaviin paikallisiin makasiineihin. Maaseudulle sijoitetuille sotajoukoille saataisiin näin muonaa ilman ylimääräisiä huoltokuljetuksia.¹²²⁰

Suunnitelman mukaisista varastopaikoista osa oli samoja kuin leipomispaikat, mutta joillain paikoilla leipä ja ryynit piti kuljettaa erillisiin sijoituspaikkoihin. Suurimmat varastot tuli perustaa Uuteenkylään ja Lahteen. Molempiin paikkoihin piti sijoittaa 250 viljatynnyriä muutettuna leiväksi ja ryyneiksi. Yli 200 viljatynnyrin leipä- ja ryynivarastot tuli perustaa Myrskylään, Mäntsälään, Karkkulaan ja Hämeenkoskelle. Alle 200 tynnyrin sijoituspaikkoja oli kahdeksan, joiden joukossa olivat muun muassa Elimäki, Loppi ja Orimattila. Kaikkiaan sivumakasiineja olisi suunnitelman mukaan perustettu neljäentoista paikkaan, joihin tuli sijoittaa yhteensä vajaan 3 000 tynnyrin varastot.¹²²¹

¹²¹⁷ Ibid.

¹²¹⁸ Instruktion för generalguvernören i Finland, baron Gustaf Fredrik von Rosen (julkaissut M. G. Schybergson 1888, 193–194).

¹²¹⁹ Korkiakangas 1974, 260–261; Lynn 1993a, 17–18; Lynn 1997, 132–140.

¹²²⁰ Von Rosen Gyllenborgille 2.7.1747 (liitteinen), 200–202, Kirjeasiakirjat Ea:35, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

¹²²¹ Ibid.

Myöhemmin heinäkuussa von Rosen esitti myös kuninkaalle suunnitelmansa. Se ei ollut yhtä yksityiskohtainen kuin maaherralle lähetetty luonnos, mutta muuten perusajatus oli sama. Von Rosen ei kuitenkaan pitänyt enää pelkästään leivänvalmistusta riittävänä tapana muodostaa uusia makasiineja. Sivumakasiineja piti vahvistaa myös sijoittamalla niihin kaikki kruunun veroina saama vilja. Kuningas hyväksyi kenraalikuvernöörin suunnitelman ja antoi tälle vapaat kädet sen toteuttamiseen.¹²²²

Suunnitelman toteuttaminen edellytti neuvotteluja käytännön järjestelyistä Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherran kanssa, mikä viivästytti hanketta. Maaherran tehtävänä oli selvittää läänistään mahdolliset paikat makasiineille ja lähettää niistä tiedot kenraalikuvernöörille. Von Rosen halusi saada paikoista lisää tietoa, vaikka olikin jo aikaisemmin esittänyt edellä mainitun alustavan suunnitelman. Koska sivumakasiinit oli tarkoitus perustaa olemassa oleviin kruunun- ja yksityisaitoihin, von Rosen halusi selvittää näiden tilavuuden, kunnan ja mahdollisen vuokrahinnan. Maaherran piti myös ottaa selvää, oliko paikkojen läheisyydessä myllyjä ja toimivatko nämä myllyt läpi vuoden.¹²²³

Joulukuussa 1747 von Rosen lopulta päätti sijoittaa Savosta hankittua viljaa Lahden, Okeroisen, Orimattilan ja Myrskylän kyliin. Ylä-Hollolan kruununvouti järjesti viljan säilytystä varten Lahdesta kolme riihtä ja yhden aitan, Okeroisista kaksi riihtä ja Orimattilasta kymmenysaitan. Yhteensä niihin mahtui 1 050 tynnyriä viljaa.¹²²⁴ Nämä jäivät ainoiksi veroviljan pohjalta toteutetuiksi sivumakasiineiksi, eikä niihinkään saatu viljaa toivotulla tavalla. Kokonaisuudessaan sivumakasiinihanke näyttää käytännössä kaatuneen vuoden 1747 huonon sadon aiheuttamaan viljan puutteeseen, vaikka siitä ei virallisesti luovuttukaan. Huonon sadon vuoksi Uudenmaan ja Hämeen läänin talonpojat eivät voineet maksaa kruunulle veroja viljana. Savon rahvasta puolestaan ei saatu taivuteltua toimittamaan heiltä ostettua viljaa muualle kuin Lahteen ja Loviisaan.¹²²⁵

Lahden osalta sivumakasiinihanke jatkoi etenemistään niin, että vuoden 1748 lopulla sinne oltiin hankkimassa puutavaraa makasiinin rakentamista varten. Tämä jäi kuitenkin vain suunnitelmaksi. Syyskuussa 1749 von Rosen totesi maaherra Gyllenborgille, että Lahden varastotilat olivat vanhoja ja ryynejä säilytettiin edelleen riihessä. Samana kesänä sivumakasiini oli päätetty tyhjentää. Sen varastot olivat huvenneet, kun Uudenmaan rakuunat olivat ottaneet sieltä muonaa. Jäljelle jääneiden varastojen vartioiminen ei ollut enää kannattavaa.¹²²⁶ Viimeiset tavarat kuljetettiin Loviisaan vuonna 1751, jolloin Lahden makasiinin toiminta päättyi.¹²²⁷

¹²²² Von Rosen KM:lle 19.7.1747, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 28.7.1747, 1145v–1148v, Riksrådsprotokoll A I aa:32, Krigsexpeditionen, RA.

¹²²³ Von Rosen Gylleborgille 11.8.1747, 256–258v, 7.11.1747, 368–369, Kirjeasiakirjat Ea:35; Gyllenborg von Rosenille 12.9.1747 (konsepti), Kirjekonseptit Da:17, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

¹²²⁴ Von Rosen Gyllenborgille 22.12.1747, 443–446 (Ea:35), Ylä-Hollolan kruununvouti Gyllenborgille 9.1.1748, 1475–1476 (Ea:43), Kirjeasiakirjat, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

¹²²⁵ Von Rosen KM:lle 29.1.1748, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 4, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹²²⁶ Ylä-Hollolan kruununvouti Carpelanille 13.12.1748, 1733–1735 (Ea:43); Von Rosen Gyllenborgille 31.7.1749, 599–601v (Ea:45 I), 6.9.1749, 689–691v (Ea:45 I), Kirjeasiakirjat, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

¹²²⁷ Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1751, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1751 vol. 45.2, Strödda militie räkenskaper efter 1630, RA.

Sotavarustelut johtivat sivumakasiinien perustamiseen myös Kymenkartanon ja Savon läänissä vuonna 1747. Näihin makasiineihin koottiin sekä vero- että ostoviljaa, josta suuri osa jauhettiin ja leivottiin leiväksi lähiseudulla. Sivumakasiinien hoidosta vastasivat paikalliset kruununvoudit ja tavarat varastoitiin kymmenysaittoihin. Sotakomissariaatin tileihin sisältyvät Savon kolmen kihlakunnan ja Karjalan pohjoisen voutikunnan sivumakasiinien tilit perustamisvuodeltaan. Muilta vuosilta tilejä ei nähtävästi laadittu. Sivumakasiinien varastot olivat silti myöhemminkin olemassa, mikä ilmenee hyvin kuivaleipävarastojen kohdalla. Vuoden 1748 alussa sivumakasiineissa oli jäljellä yhteensä 8 101 leiviskää (noin 70 000 kg) kuivaleipää. Tästä leivästä Loviisan varastomakasiiniin päätyi vain 375 leiviskää. Loput leivästä ilmeisesti käytettiin vähitellen kihlakuntien sisällä tai sitten leipä jäi vuosikausiksi kymmenysaittoihin.¹²²⁸ Kuivaleipä säilyi niin hyvin, että Liperissä oli vielä joulukuussa 1753 varastossa kuusi vuotta aikaisemmin leivottua leipää.¹²²⁹

Veroviljan lisäksi joitain lyhytaikaisia sivumakasiineja syntyi leivän valmistuksen tuloksena, mikä oli ollut koko hankkeen alkuperäinen lähtökohta. Nämä ilmeisesti kuitenkin tyhjennettiin varsin nopeasti, sillä Helsingin varastomakasiinin tilien mukaan Raaseporin itäisen kihlakunnan ja Helsingin pitäjän kirkonkylän sivumakasiineista tuotiin varastomakasiiniin yhteensä 1 634 leiviskää leipää vuonna 1747.¹²³⁰ Sivumakasiinien merkitys väheni, kun pahin sodan uhka väistyi ja liikekannallepano päättyi. Hajautuksen sijaan sotaväki keskitettiin nyt Helsingin ja Loviisan linnoitus-työmaille.

Välittömän sodan vaaran väistyttyä sivumakasiinien perustaminen alettiin nähdä myös katovuosien seurausten torjumiseen tähtäävänä hankkeena. Tämä tavoite nousi esille jo elokuussa 1747, kun von Rosen totesi maaherra Gylleborgille, että sivumakasiinit oli tarkoitettu auttamaan maata kaikissa tilanteissa.¹²³¹ Katoavustusten merkitys korostui etenkin Turun ja Porin läänin sivumakasiinihankkeissa.

Turun ja Porin lääniin perustettiin ensimmäiset sivumakasiinit vuonna 1747 keräämällä niihin veroviljaa. Sivumakasiineiksi kutsuttuja varastoja oli kihlakuntien tilien perusteella Halikon, Ala-Satakunnan ja Ylä-Satakunnan alisessa kihlakunnassa. Käytännössä vilja oli sijoitettuna kruunun kymmenysaittoihin.¹²³²

¹²²⁸ Savon ylisien, keskisen ja alisen kihlakunnan sekä Karjalan voutikunnan sivumakasiinien tilit 1747, 632–639, 650–657, 666–673, 680–683, 692–699, Helsingfors kommissariat Huvudbok 1747 G IV b:2, Finska Generalkommissariatet Diverse, Krigskollegium Intendentsdepartementet, KrA; Degerbyn varastomakasiinin muonalaskelma 1750, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1747–1750 vol. 45.1, Strödda militäräkenskaper efter 1630, RA; Von Rosen KM:lle 19.7.1747 (liite), Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹²²⁹ Hamilton KM:lle 27.12.1753, H. Aminoff, G. D. Hamilton M 99, Överbefälhavares i Finland skrivelser, Generalpersoners skrivelser till Kungl. Maj:t, Administrativa handlingar rörande armén, Militaria, RA.

¹²³⁰ Helsingin varastomakasiinin ja Raaseporin itäisen kihlakunnan sivumakasiinin tilit 1747, 424–426, 702–703, Helsingfors kommissariat Huvudbok 1747 G IV b:2, Finska Generalkommissariatet Diverse, Krigskollegium Intendentsdepartementet, KrA. Kihlakunnissa ei käytetty kovin suuria määriä veroviljaa leivän valmistukseen. Ks. liitteen 2 liitetäulukko 3.

¹²³¹ Von Rosen Gyllenborgille 11.8.1747, 256–258v, Kirjeasiakirjat Ea:35, Uudenmaan läänin-hallituksen kanslia, KAH.

¹²³² Halikon ja Ylä-Satakunnan alisen kihlakunnan sivumakasiinien tilit sekä Ala-Satakunnan kihlakunnan tilit 1747, Läänintilikirja 7551: 420–421, 435, 516–517, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA. Sivumakasiinien viljan määrästä ks. liitteen 2 liitetäulukko 2. Halikon kihlakunnassa viljaa varastoitiin Uskelan ja Kiskon kymmenysaittoihin. Ala-Satakunnassa viljaa oli Laitilassa ja Huittisissa.

Kymmenysaittojen käyttö sivumakasiineina ei ollut mitenkään paras mahdollinen varastointitapa kruunun viljalle. Turun ja Porin läänin maaherra Lars Johan Ehrenmalm käsitteli laajasti sivumakasiinien toimintaan liittyviä epäkohtia kirjeessään valtiokonttorille vuonna 1748. Pääongelmat koskivat varastotiloja ja makasiinien valvontaa. Kymmenysaittoja ei ollut tarkoitettu suuren viljamäärän varastointiin. Ne olivat siksi liian pieniä, jotta niihin olisi voitu varastoida usean vuoden verovilja. Varastojen pitkäaikaissäilytys näissä aitoissa oli myös riskialtista muun muassa tuholaisien aiheuttamien vahinkojen vuoksi. Hallinnollisesti ongelmia tuotti erikoistuneen makasiinien henkilökunnan puute. Mikäli varastojen hoito annettaisiin kruununvoutien vastuulle, tämä aiheuttaisi epäjärjestystä kihlakuntien kirjanpitoon ja vaikeuttaisi maaherrojen valvontatyötä.¹²³³ Ehrenmalm kiteytti näin ne vaikeudet, joita sivumakasiineihin liittyi silloin, kun ne eivät olleet hallinnollisesti itsenäisiä ja eriytyneitä paikallishallinnosta.

Ongelmista huolimatta Ehrenmalm piti sivumakasiineja sinänsä hyvin tarpeellisina ja teki siksi parannusehdotuksia valtiokonttorille. Sopivien säilytystilojen saamiseksi Ehrenmalm esitti, että talonpojat suostuteltaisiin rakentamaan uusia makasiineja kenraalikuvernöörin valitsemille paikoille. Makasiinien valvonnan hän olisi järjestänyt niin, että varastoja hoitamaan palkattaisiin omaa henkilökuntaa.¹²³⁴

Valtiokonttori pyysi näihin ehdotuksiin lausuntoa von Rosenilta, joka kannatti erityisesti talonpoikien taivuttamista makasiinien rakentamiseen. Koska näiden keskustelujen aikana vuosi 1748 oli jo lopuillaan, uusia makasiineja ei ehditty enää tuolloin perustaa. Kenraalikuvernööri piti siksi parhaana, että sivumakasiinien verovilja kuljetettaisiin varastomakasiineihin. Tämän piti olla kuitenkin vain väliaikainen menettelytapa, kunnes nykyistä suuremmat ja turvallisemmat makasiinirakennukset oli saatu valmiiksi.¹²³⁵ Kihlakuntien tileistä näkyy, että suurin osa sivumakasiinien viljasta siirrettiin päätöksen seurauksena päämakasiineihin.¹²³⁶

Ehrenmalmia Turun ja Porin läänin maaherrana seurannut Johan Georg Lillienberg otti lokakuussa 1749 uudelleen esiin ajatuksen sivumakasiinien perustamisesta. Lillienberg kannatti makasiinien perustamista Satakuntaan, suurten teiden varrelle Kangasalaan, Huittisiin ja Ikaalisiin. Satakunnan makasiinien edut liittyivät kuljetuksiin muiden sivumakasiinien tavoin. Niistä arvioitiin olevan hyötyä erityisesti talvisin, jolloin merikuljetukset päämakasiineihin eivät olleet mahdollisia. Vallitsevassa tilanteessa Satakunnan talonpoikien oli pitkien etäisyyksien ja kuljetushaasteiden vuoksi vaikeaa hakea katoaikoina apua Turun kruununmakasiineista. Lillienbergin mukaan useimmilla talonpojilla ei edes ollut kesävaunuja ja kärryjä, joita olisi voinut käyttää tähän tarkoitukseen. Sivumakasiineista voitiin sen sijaan antaa talonpojille niin siemen- kuin leipäviljaa lähellä näiden kotiseutuja. Vilja voitiin tarvittaessa jauhaa

¹²³³ Ehrenmalm Valtiokonttorille 26.10.1748, Skr. från landshövdingar: Åbo och Björneborgs län vol. 22, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹²³⁴ Ibid.

¹²³⁵ Valtiokonttorin pöytäkirja 1.12.1748, 2717–2720, Protokoll A I A:75; Von Rosen valtiokonttorille 27.12.1748, Expedierade handlingar E 2 A:293, Kansliet, Statskontoret, RA.

¹²³⁶ Halikon sivumakasiinien tilit ja Ylä-Satakunnan alisen kihlakunnan tilit 1748, Läänintilikirja 7555: 504–505, 640–643, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

lähiseudun myllyissä, jolloin sitä voitiin käyttää myös sotaväen muonitukseen. Lisä-etuna oli, ettei talonpoikien tarvinnut kuljettaa veroviljaansa enää Turun tai Hämeenlinnan makasiineihin.¹²³⁷

Kangasalan makasiiniin tuli mahtua viljaa 1 000 tynnyriä, Huittisiin 800 tynnyriä ja Ikaalisiin 600 tynnyriä. Yhteensä makasiineihin oli tarkoitus tulla tilaa siis 2 400 tynnyriä.¹²³⁸ Talonpojat suostuivat rakentamaan kaikki kolme makasiinia, ja ainakin Kangasalan ja Huittisten makasiineihin sijoitettiin kruunun viljaa. Maaherra Gyllenborgin kokoamien varastotietojen mukaan vuoden 1755 päättyessä Kangasalassa oli viljaa noin 1 000 tynnyriä ja Huittisissa 150 tynnyriä. Kun seuraavana vuonna kato koetteli Suomea, talonpojat saivat lainoja Kangasalan makasiinista.¹²³⁹

1740-luvun lopulla esillä olleet sivumakasiinihankkeet liittyivät pitkälti veroviljan ohjailuun haluttuihin paikkoihin. Läänin- ja varastomakasiineihin kuljetusten sijaan viljaa päätettiin jättää varastoon lähelle veronmaksajien asuinalueita. Näin pyrittiin vähentämään kuljetuksia, joita liittyi sekä sotaväen liikkeisiin että katoavustuksien perille toimittamiseen. Tällaisten varastojen muodostaminen oli mahdollista vain sellaisesta veroviljasta, jota ei tarvittu varuskuntajoukkojen leipäviljaan. Toisin sanottuna viljavarastojen muodostus onnistui vain alueilla, joilla veroviljaa kertyi huomattavasti yli käyttötarpeiden. Satakunnan kolmen kihlakunnan suhteellisen korkeat veroviljamäärät selittävätkin sen, miksi sivumakasiinien perustaminen onnistui siellä verrattain hyvin. Vielä parempia tuloksia paikallisessa varastoinnissa saatiin aikaan Pohjanmaalla, jossa kruunun veroviljatulot olivat Suomen korkeimmat. Pohjanmaalla näitä varastoja ei kuitenkaan kutsuttu sivumakasiineiksi.¹²⁴⁰

Uudenmaan ja Hämeen, Turun ja Porin sekä Kymenkartanon ja Savon läänien paikallisvarastoista käytetyt *sivumakasiini*-nimitykset ovat hieman harhaanjohtavia. Useimmissa tapauksissa kyseessä olivat vain kruunun kymmenysaitat, joita oli päätetty kutsua sivumakasiineiksi. Erilliset makasiinirakennukset saatiin aikaan ainoastaan Satakunnassa. Nämä rakennettiin talonpoikien voimin näiden paikalliseen käyttöön, eikä niitä siksi voi pitää varsinaisina kruununmakasiineina. Vuokratilojakin oli käytössä ilmeisesti vain Lahdessa. Näissä sivumakasiineissa ei myöskään ollut omaa henkilökuntaa, vaan varastoista huolehtivat kruununvoudit muiden töidensä ohessa. Vain harvoin makasiineilla oli oma kirjanpitonsa. Ensimmäiset hallinnollisesti eriytyneet sivumakasiinit Suomeen perustettiin vasta, kun Ruotsista tuodun sotaväen huolto pakotti tähän vuonna 1751.

¹²³⁷ Lillienberg KM:lle 4.10.1749, Skr. från landshövdingar: Åbo och Björneborgs län vol. 23, Skrivelser till K.M:t, RA; Ehrenmalm valtiokonttorille 26.10.1748, Expedierade handlingar E 2 A:295, Kansliet, Statskontoret, RA. Kangasala ja Huittinen sijaittivat Hämeenlinnasta Poriin johtavan tien varrella. Ikaalinen oli puolestaan tästä tiestä eriytyneen Kyrönkankaan tien varrella. Molemmat tiedot olivat käytössä jo keskiajalla. Ks. kartta 3 teoksesta Masonen 1999, 66.

¹²³⁸ Lillienberg KM:lle 4.10.1749, Skr. från landshövdingar: Åbo och Björneborgs län vol. 23, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹²³⁹ Turun ja Porin läänin valtiopäiväkertomus 1755 (julkaissut Cederberg 1950, 161); Gyllenborg KM:lle 6.5.1756, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 19, Skrivelser till K.M:t, RA; Kangasalan sivumakasiinin viljalainatilit ja Ylä-Satakunnan alisen kihlakunnan tilit 1756, Läänintilikirja 7590: 581–582, 585–586, 604, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

¹²⁴⁰ Satakunnan kihlakuntien veroviljamäärät käyvät ilmi liitteen 2 liitekaaviosta 2. Pohjanmaalta saatu verovilja näkyy taulukosta 4.2.

7.5.2. Espoon, Sipoon ja Porvoon makasiinit

Suomeen loppukeväästä 1751 lähetettyjen 8 000 ruotsalaisen sotilaan huolto tuotti kruunulle haasteita, joita ei ollut kohdattu silloin, kun suomalaiset sotilaat olivat olleet linnoitustöissä. Suomalaiset sotilaat saivat talven aikana majoituksensa ja elantonsa ruoduiltaan. Ruotsalaisten sotilaiden huollon piti sen sijaan jatkua yhtäjaksoisesti niin pitkään kuin nämä joukot oleskelivat maassa. Kesän rakennuskauden aikana huolto järjestettiin tavalliseen tapaan linnoitustyömailla. Syksyllä sotilaille piti kuitenkin löytää talven ajaksi majoituspaikat, joissa näiden piti tulla toimeen kunnes uusi rakennuskausi alkoi keväällä.

Yleisesti ottaen Euroopassa sotajoukot majoitettiin talven ajaksi mieluiten kaupunkiin. Kun sotaväki oli koottuna yhteen paikkaan, tämä helpotti niin sotilaiden valvontaa kuin myös huoltoa makasiineista. Kasarmien puutteessa majapaikkoina käytettiin porvariston asuntoja.¹²⁴¹ Kaupunkimajoitus edellytti kuitenkin, että kaupungit olivat riittävän suuria sotaväen määrään nähden. Tällainen majoitusratkaisu toimi siten paremmin Länsi- ja Keski-Euroopan oloissa kuin 1700-luvun puolivälin heikosti kaupungistuneessa Suomessa. Noin 1 500 asukkaan Helsinki oli liian pieni tuhansien sotilaiden majoittamiseen koko talven ajaksi. Maaherra Gyllenberg arvioi keväällä 1748, että Helsinkiin voitiin majoittaa 500–600 miestä, mitä määrää kaupungin maistraatti kuitenkin piti liian suurena.¹²⁴² Helsinkiin ja Viaporiin oli rakennettu kasarmeja, mutta läheskään kaikki sotilaat eivät mahtuneet niihin. Ruotsista tuodut sotilaat piti siksi suurimmaksi osaksi majoittaa maaseudulle.¹²⁴³

Maaseudulle majoitetut sotilaat olisi pitänyt periaatteessa huoltaa vuoden 1719 majoitussäännön (*qvarterordning*) mukaisesti. Tällöin tavalliset sotilaat ja aliupseerit olisivat saaneet ruokansa talonpojilta, mistä olisi maksettu majoittajalle korvauksena kolme hopeaäyriä päivältä. Huoltotapa olisi näin ollen muistuttanut osittain vanhaa linnaleirikäytäntöä. Majoitussääntöä ei kuitenkaan haluttu noudattaa Suomessa, koska väestön taloudellista asemaa pidettiin liian heikkona sotaväen muonitustarpeisiin nähden. Siksi ainoaksi vaihtoehdoksi jäi muonitus kruununmakasiinien kautta. Ruotsalaiset sotilaat saivat siten talven yli elatuksensa vuoden 1730 muonitussäännön mukaan, vaikka tällöin ei linnoitustöitä tehtykään.¹²⁴⁴

Suurin osa ruotsalaisten joukkojen talvimajoituspaikoista maaseudulla sijaitti kaukana Helsingin ja Loviisan päämakasiineista. Jos sotilaat olisi muonitettu suoraan näistä makasiineista käsin, tämä olisi edellyttänyt pitkiä kuljetusmatkoja ja siten tuottanut suuria rasituksia rahvaalle. Kuljetuksista maksaminen puolestaan olisi tarkoittanut suuria kustannuksia kruunulle. Ratkaistakseen ruotsalaisten joukkojen muonahuolto-ongelman von Rosen otti uudelleen esille sivumakasiinien perustamissuunnitelmat. Sivumakasiineja päätettiin perustaa kolmeen paikkaan: Espooseen, Sipooseen

¹²⁴¹ Korkiakangas 1974, 222–224.

¹²⁴² Hornborg 1950, 297–301.

¹²⁴³ Von Rosen KM:lle 8.8.1751, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 12, Skrivelser till K.M:t, RA. Aivan kaikkia joukkoja ei majoitettu maaseudulle. Majoitukseen käytettiin myös Viaporiin, Ullanlinnaan ja Siltavuoreen rakennettuja kasarmeja, joihin mahtui enemmän sotilaita kuin mitä talven ajaksi töihin jätetty miehistö tarvitsi.

¹²⁴⁴ Talouskomission pöytäkirja 10.10.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommissionen 1749, RA. Kuten kesällä, sotilaat saivat myös talvella ruoan lisäksi päivittäin käteisenä kaksi hopeaäyriä, joilla he saattoivat ostaa juomia ja muuta haluamaansa ”virvoitusta” (*förfriskning*).

ja Porvooseen. Kaikkien näiden makasiinien tuli sijaita rannikolla, jotta niitä voitaisiin täydentää meritse Helsingin ja Loviisan päämakasiineista. Tavoitteena oli tällä tavoin välttää pitkät maakuljetukset. Kun makasiinit saataisiin valmiiksi, pitkin Uudenmaan rannikkoseutua sijoitetut sotilaat voitiin muonittaa sekä päämakasiineista että sivumakasiineista eli kaikkiaan viidestä paikasta käsin.¹²⁴⁵

Kenraalikuvernööri arvioi toukokuussa 1751, ettei makasiineja saataisi valmiiksi ennen seuraavaa talvea, sillä uusia tiloja varten ei ollut vielä edes hankittu puutavaraa. Sivumakasiinien rakentaminen edistyi kuitenkin arvioitua nopeammin. Elokuun alkupuolella von Rosen saattoi jo ilmoittaa, että sivumakasiinit olivat pian valmiit. Sivumakasiinit piti ehtiä täyttää purjehduskauden aikana, sillä rannikolla sijaitsevat makasiinit olivat edullisia vain niin kauan kuin merellä voitiin purjehtia turvallisesti. Syysmyrskyjen ja talven aikana makasiinien varastoja ei voinut enää täydentää tai tämä oli vähintään riskialtista.¹²⁴⁶

Valmistuneet sivumakasiinit olivat hallinnollisesti suhteellisen itsenäisiä, mikä erotti ne luonteeltaan aikaisemmista sivumakasiineista. Jokaiseen kolmesta uudesta makasiinista palkattiin yksi muonakirjuri vastaamaan makasiinin toiminnasta. Muonakirjurit huolehtivat sivumakasiinien kirjanpidosta ja laativat niille muun muassa omat muonalaskelmansa. Käytännössä sivumakasiinit toimivat siten pitkälti samalla tavoin kuin varastomakasiinit. Ne olivat vain kooltaan näitä pienempiä.¹²⁴⁷

Sivumakasiinit saivat myös uudet tilat, jotka oli varta vasten rakennettu niitä varten. Porvoon kaupungissa makasiini päädyttiin perustamaan majuri Sleigerdtin leskelle kuuluneelle tontille, sillä tämän katsottiin olevan paras paikka makasiiniin tuotujen laivalastien purkamiselle. Vaikka kruunu rakensi paikalle makasiinirakennuksen, tontti pysyi yksityisomistuksessa, ja kruunu oli siinä vuokralaisena. Porvoon makasiinia ei vuokraluonteisuudestaan huolimatta ollut kuitenkaan tarkoitettu vain väliaikaiseksi järjestelyksi. Makasiinin toiminta varmistettiin tekemällä vuokrasopimukseen ehto, jonka mukaan sopimus pysyisi voimassa, vaikka leski myisi tontin tai se kulkeutuisi perintönä.¹²⁴⁸

Sivumakasiinien tiloista on saatavissa parhaiten tietoa Espoon makasiinin inventaariosta elokuulta 1751. Makasiinirakennus sijaitsi Kallvikin niemellä, ja sen edustalle oli rakennettu laiturit. Kuten Porvoon makasiinin kohdalla, myös Espoossa korostui näin se, että sivumakasiineilla piti olla hyvät yhteydet merelle. Laudoista ja parruista tehty rakennus oli varsin suuri, sillä siinä oli kaksi kerrosta, joiden pohjapinta-ala oli 211 m². Lisäksi kivijalka muodosti rakennuksen alle kellaritilan.¹²⁴⁹

¹²⁴⁵ Von Rosen KM:lle 23.5.1751, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 11, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹²⁴⁶ Von Rosen KM:lle 23.5.1751, 8.8.1751, 11.7.1752, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 11–12, 14, Skrivelser till K.M:t, RA. Riskeistä ks. myös luku Merikuljetusten suosiminen (6.2).

¹²⁴⁷ Kenraalikuvernöörin valtiopäiväkertomus 1751, Generalguvernörens i Finland riksdagsrelation R 2989, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA; Sipoon sivumakasiiniin muonalaskelma 1751, Räkenskaper 1748–1753 G II:1/vol. 31, Helsingfors fästningsarkiv, KrA; Espoon sivumakasiinin muonalaskelmat 1751–1752, Esbo eller Kallviks proviantmagasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin vol. 45.4., Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA. Muonalaskelmia on säilynyt Sipoon makasiinista (1751) ja Espoon makasiinista (1751–1752). Sipoon makasiinin tilit löytyvät sekoittuneena Helsingin varastomakasiinin aineistoon.

¹²⁴⁸ Von Rosen KM:lle 2.4.1752, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 13, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹²⁴⁹ Kallvikin makasiinin inventaario 31.8.1751, Esbo eller Kallviks proviantmagasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin vol. 45.4., Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA. Makasiinin pituus

Kellaritilat olivat tärkeitä makasiinitavaroiden säilyvyyden varmistamiseksi. Makasiinin oman kellarin lisäksi sen lähistölle rakennettiin jääkellari vuonna 1753.¹²⁵⁰

Sivumakasiinit täytettiin suunnitelmien mukaan vesitse päämakasiineista käsin. Helsingin varastomakasiinista vietiin Espooseen, Sipooseen ja Porvooseen vuonna 1751 yhteensä 134 tynnyriä ruista, 803 tynnyriä ohraa, 13 234 leiviskää jauhoa, 34 203 leiviskää kuivaleipää, 758 tynnyriä ohraryynejä, 15 843 leiviskää sian- ja naudanlihaa, 672 leiviskää voita, 304 tynnyriä herneitä ja 4 700 leiviskää silliä. Kyseessä oli huomattava elintarvikemäärä, sillä pelkästään painossa mitattuja tavaraita oli nykymitoissa noin 580 000 kg. Muonitukseen käytettiin kaikkia Helsingin varastomakasiinissa säilytettyjä ruoka-aineita.¹²⁵¹

Viljatuotteiden osalta eri makasiineihin toimitetut tavaralajit erosivat jossain määrin toisistaan. Ruista ja ohraa toimitettiin ainoastaan Espoon sivumakasiiniin, mutta sinne ei toimitettu ohraryynejä. Pääosan tästä viljasta kruunu jakoi sotilaille sellaisenaan, vaikka kruunu myös jauhatti ohraa Espoon kartanon myllyssä. Loviisan makasiinista toimitettiin vain vaakoja ja punnuksia Porvoon sivumakasiiniin.¹²⁵²

Sivumakasiinien käyttö alkoi syksyllä 1751, kun linnoitustyöt piti sateisen sään vuoksi keskeyttää syyskuun loppupuolella, ja ruotsalaiset sotilaat siirtyivät talvimajoitukseen. Syyskuuhun asti sotilaat saivat muonituksensa normaaliin tapaan linnoitustyömailta. Lokakuusta seuraavan vuoden toukokuuhun asti ulottuvalla seitsemän kuukauden pituisella ajanjaksolla ruotsalaiset joukot saivat sen sijaan muonansa sekä pää- että sivumakasiineista. Uudenmaan ja Hämeen läänissä sotilaiden talvimajoituspaikkoja olivat Porvoon kaupunki, molemmat Raaseporin kihlakunnat ja Porvoon kihlakunta. Yhdelle tilalle majoitettiin korkeintaan 2–4 sotilasta. Sotilaiden määrä riippui tilan koosta, sillä majoitusrasitus oli pyritty jakamaan mahdollisimman tasaisesti. Maaherran Gyllenborgin mukaan tämän seurauksena talonpojilta ei tullut juurikaan valituksia majoituksesta.¹²⁵³

Porvoon sivumakasiinista saivat muonituksensa Taalainmaan, Skaraborgin ja Västmanlandin rykmentit ja kaksi komppaniaa Kronobergin rykmentistä. Sipoon sivumakasiinista muonitettiin toiset kaksi komppaniaa Kronobergin rykmentistä ja yksi komppania Södermanlandin rykmentistä. Loput kaksi komppaniaa Södermanlandin rykmentistä ja kaksi komppaniaa Itä-Götanmaan rykmentistä saivat ruokansa Helsingin varastomakasiinista. Espoon Kallvikin sivumakasiinista saivat ruokansa

oli 40 ja leveys 15 kyynärää. Räystäskorkeus oli 7 ja korkeus kurkihirteen oli 14 ½ kyynärää. Rakennuksessa oli kaksi huonetta, joista kummastakin johti kaksi ovea rakennuksen poikki kulkevaan eteiseen.

¹²⁵⁰ Von Rosen KM:lle 7.4.1753, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 15, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹²⁵¹ Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma otteineen 1751, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1751, Räkenskaper för Degerby förråds magasin 1751 vol. 45.2; Espoon sivumakasiinin muonalaskelmat 1751–1752 muunnoslaskelmineen, Esbo eller Kallviks proviantmagasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin, vol. 45.4., Strödda militäreräkenskaper efter 1630, RA; Sipoon sivumakasiinin muonalaskelma 1751, Räkenskaper 1748–1753 G II: 1/vol. 31, Helsingfors fästningsarkiv, KrA.

¹²⁵² Ibid.

¹²⁵³ Von Rosen KM:lle 14.9.1751, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 12; Gyllenborg KM:lle 7.11.1751, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 17, Skrivelser till K.M:t, RA.

lopun Itä-Götanmaan rykmentistä sekä Värmlannin ja Kalmarin rykmenttien komennuskunnat.¹²⁵⁴ Näiden lisäksi Loviisan makasiinista muonitettiin Jönköpingsin, Hälsinglandin ja Älvsborgin rykmenttien osastot.¹²⁵⁵

Tarkkaa muonitettavaa miesmäärää on vaikea laskea makasiinikohtaisesti, sillä ruotsalaisista rykmenteistä oli lähetetty Suomeen vaihtelevan kokoisia komennuskuntia. Edellä mainituista tiedoista voi kuitenkin päätellä, että Porvoon makasiinista muonitettiin eniten sotilaita, minkä jälkeen tärkeysjärjestyksessä tuli Espoon makasiini. Sipoon makasiini oli selvästi vähäisin muonitustehtäviltään. Viimeksi mainittujen kahden makasiinin osalta muonan kulutus voidaan selvittää muonalaskelmien avulla. Esimerkiksi kuivaleipää sotilaat saivat vuoden 1751 loppuun mennessä Sipoon makasiinista yhteensä 1 193 leiviskää ja Espoon makasiinista yhteensä 4 160 leiviskää. Vastaavat luvut suolatun naudanlihan osalta ovat 438 leiviskää ja 1 820 leiviskää.¹²⁵⁶

Pelkästään makasiinien kirjanpidollisia laskelmia tarkastelemalla saa vaikutelman, että sotilaille jaettiin makasiinista samalla tavoin kaikki ruoka. Käytännössä leivän jakaminen tapahtui kuitenkin eri tavalla kuin muiden elintarvikkeiden. Suoran makasiinimuonituksen piirissä olivat vain särvintavarat, jotka haettiin sivu- ja varastomakasiineista. Leivän jakaminen sen sijaan oli yhdistetty leipomiseen eli makasiinimuonitus tapahtui epäsuorasti.

Kruununvoudit hakivat Helsingin varastomakasiinista ruista, jonka he jakoivat talonpojille jauhattavaksi ja leivottavaksi. Valmiin leivän talonpojat toimittivat kruununvoudeille, jotka sijoittivat sen pitäjien kymmenysaittoihin tai tähän tarkoitukseen vuokrattuihin aittoihin. Näistä aitoista rykmenttien majoitusmestarit jakoivat kuukausittain miehistölle leipää. Talonpoikien tehtävät eivät rajoittuneet ainoastaan leipomiseen, sillä heidän täytyi myös hakea aitoista leipää heidän luokseen majoitetuille sotilaille. Sotilaat hakivat muonansa itse vain siinä tapauksessa, että heidät oli sijoitettu enintään puolen peninkulman päähän makasiineista ja aitoista. Kruununpalvelijoiden ja majoitusmestarien tuli pitää kirjaa siitä, kuinka paljon kukin talonpoika muonaa kuljetti ja minkä pituisen matkan. Näistä laskelmista lähetettiin maaherralle kappale, jonka perusteella tämä maksoi talonpojille korvauksen kuljetuksista.¹²⁵⁷

Leipomisen ja makasiinikuljetusten yhdistämisen tavoitteena oli vähentää turhia kuljetuksia ja säästää kruunun kustannuksia. Rahaa ja vaivaa pyrittiin säästämään myös jättämällä leivän ja ryyrien valmistus sotilaille, jos nämä vain suostuivat tähän. Näin ei saatu ainoastaan säästöjä jauhaus-, leivonta- ja kuljetuskustannuksissa, vaan pystyttiin myös säästämään jauhoa ja ryynejä. Vaihtoehdon houkuttavuutta lisättiin antamalla ryyrien ja ruisjauhon sijasta enemmän ohraa ja ruista. Tämä selittää sen,

¹²⁵⁴ Gyllenberg KM:lle 7.11.1751, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 17, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹²⁵⁵ Degerbyn varastomakasiinin muonalaskelma 1751, Räkenskaper för Degerby förråds magasin 1751 vol. 45.2, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

¹²⁵⁶ Espoon sivumakasiinin muonalaskelma otteineen 1751, Esbo eller Kallviks proviantmagasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin vol. 45.4., Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA; Sipoon sivumakasiinin muonalaskelma 1751, Räkenskaper 1748–1753 G II: 1/vol. 31, Helsingfors fästningsarkiv, KrA.

¹²⁵⁷ Von Rosen KM:lle 14.9.1751, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 12; Gyllenberg KM:lle 7.11.1751, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 17, Skrivelser till K.M:t, RA; Weckströmin tosite 12.9.1752, Esbo eller Kallviks proviantmagasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin vol. 45.4., Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

miksi Espoon sivumakasiinista ei jaettu sotilaille ohraryynejä ja miksi jauhoa jaettiin sieltä tavallista vähemmän.¹²⁵⁸

Sivumakasiinien toiminta jatkui talvella 1752–1753 samalla tavoin kuin edellisenä talvena. Sivumakasiinit saivat syksyllä täydennystä päämakasiineista, ja talven aikana varastojen avulla muonitettiin ruotsalaiset sotilaat, jotka oli toiseen kertaan majoitettu maaseudulle. Majoituspaikat näyttävät olleen pitkälti samat, sillä Espoon makasiinista muonitettiin jälleen Itä-Götanmaan rykmenttiä sekä Värmlannin ja Kalmarin rykmenttien komennuskuntia. Helsingin varastomakasiinin lisäksi tällä kertaa myös Loviisan varastomakasiinista toimitettiin muonaa Porvoon makasiiniin. Espoon makasiinin varastoja luovutettiin sotaväenosastojen lisäksi paikalliselle sairaalalle ja terveysläheteelle. Toisin kuin rykmenttien kohdalla sairaalan ja terveyslähteen kulutus tapahtui kesäkuun ja syyskuun välisenä aikana.¹²⁵⁹

Talvi 1753–1754 oli viimeinen kerta, jolloin ruotsalaisia sotilaita majoitettiin maaseudulla ja jolloin muonitus tapahtui sivumakasiineista. Sotilaiden määrä oli vähentynyt jo kesällä 1753, mutta makasiinien toiminta jatkui tästä huolimatta ilmeisesti entisellään. Vielä keväällä 1754 ei ollut varmuutta siitä, pidettäisiinkö joukkoja vielä yhden talven ajan Suomessa. Sotilaiden poistuttua kesän jälkeen Suomesta sivumakasiinit menettivät pääasiallisen tehtävänsä. Makasiinit eivät kuitenkaan välittömästi jääneet tyhjiksi, sillä niihin oli jäänyt jäljelle varastoja.¹²⁶⁰

Maaherra Gyllenborgin kuninkaalle lähettämästä kirjeestä ilmenevät sivumakasiinien varastot vuoden 1755 päättyessä. Nämä tiedot on esitetty taulukossa 7.2, josta näkyy, että kaikissa makasiineissa oli edelleen varastoituna viljaa, leipää tai jauhoa. Merkittävän kokoisia varastoja oli kuitenkin vain Porvoon makasiinissa.

Taulukko 7.2: *Espoon, Sipoon ja Porvoon sivumakasiinien vilja-, jauho- ja leipävarastot vuoden 1755 lopulla*¹²⁶¹

Sivumakasiini	Vilja (tynnyriä)	Jauho (leiviskää)	Leipä (leiviskää)
Espoo	8	2 150	47
Sipoo	6	316	1 380
Porvoo	778	–	7 887
Yhteensä	792	2 466	9 314

¹²⁵⁸ Von Rosen KM:lle 14.9.1751, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 12, Skrivelser till K.M:t, RA; Espoon sivumakasiinin muonalaskelma otteineen 1751, Esbo eller Kallviks proviantmagasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin vol. 45.4., Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

¹²⁵⁹ Espoon sivumakasiinin muonalaskelma otteineen 1752, Esbo eller Kallviks proviantmagasin; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1752, Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin, vol. 45.4., Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

¹²⁶⁰ Hamilton KM:lle 4.4.1754, H. Aminoff, G. D. Hamilton M 99, Överbefälhavares i Finland skrivelser, Generalpersoners skrivelser till Kungl. Maj:t, Administrativa handlingar rörande armén, Militaria, RA; Talouskomissio/valtiokonttori von Törnelle 25.4.1754, 10.5.1754, Registratur vol. 2, Ekonomikommisionen 1749, RA; Valtiokonttorin pöytäkirja 11.5.1754, 769–770, Protokoll A I A:86, Kansliet, Statskontoret, RA.

¹²⁶¹ Lähde: Gyllenborg KM:lle 6.5.1756, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 19, Skrivelser till K.M:t, RA.

Vaikka sivumakasiineja tarvittiin vain muutamana vuotena Viaporin rakennustyöväen ruokahuoltoon, niistä tuli tätä pidemmäksi aikaa osa Suomeen perustettua makasiinijärjestelmää. Sivumakasiineja pidettiin jo vuosien 1751–1752 valtiopäivillä osana makasiiniverkostoa. Niiden tarkkoja sijaintipaikkoja ei kuitenkaan tuolloin määritetty, vaan makasiiniasioista paikan päällä vastanneiden viranomaisten tuli päättää ne.¹²⁶²

Espoon, Sipoon ja Porvoon makasiinien perustaminen oli ollut kenraalikuvernööri von Rosenin ajatus. Näiden makasiinien ansiona voidaan pitää järjestyksen ylläpitoa muonituksessa tilanteessa, jossa olisi voinut käydä toisellakin tavoin. Vaikka ajat olivat linnaleirin päivistä muuttuneet, omavaltaisuus ja väärinkäytökset olivat sotaväen keskuudessa mahdollisia 1700-luvullakin. Kurinpidon merkitystä talvimajoituksen aikana korostettiin lukemalla sotilaille jumalanpalvelusten jälkeen sota-artiklat.¹²⁶³ Kolmeen sivumakasiiniin perustuvan huoltojärjestelmän ongelmana oli, ettei majoitusrasitus jakaantunut tasaisesti. Makasiinijärjestelmän kehittämistä jatkettiin siksi rakentamalla sivumakasiinien tueksi apumakasiinit.

7.5.3. Apumakasiinit

Sivumakasiinien paikat määrittelivät ne alueet, joille sotilaita voitiin majoittaa. Espoon makasiini sijaitsi Raaseporin itäisessä kihlakunnassa ja Porvoon ja Sipoon makasiinit Porvoon kihlakunnassa. Näihin kahteen kihlakuntaan kohdistui siten suhteettoman kova rasitus verrattuna Uudenmaan ja Hämeen läänin muihin alueisiin. Maaherra Gyllenberg oli valittanut tästä valtaneuvostolle heti ensimmäisen majoitus-talven alussa. Hän piti majoitusalueetta jo ennestään koeteltuna, koska hattujen sodan aikana venäläiset olivat aiheuttaneet hävitystä rantatien varrella. Lisäksi itse linnoitus-töiden tuottamat rasitukset tuntuivat eniten Helsingin lähialueella. Gyllenberg ei halunnut, että majoituskin laitettaisiin saman rannikkoväestön harteille. Hän ehdotti siksi, että nämä kaksi kihlakuntaa vapautettaisiin kokonaan majoitusrasituksesta. Vaihtoehtoisiksi majoitusalueiksi maaherra suositteli Raaseporin läntistä kihlakuntaa ja lähimpiä Hämeen pitäjää.¹²⁶⁴

Valtaneuvosto päätti Gyllenbergin ehdotuksesta marraskuussa 1751 muuttaa val-linnutta tilannetta ja jakaa rasituksen tasaisemmin eri kihlakuntien välille. Kenraali-kuvernööri von Rosen joutui siksi pohtimaan yhdessä maaherran kanssa, mihin pitäjiin ehdotetulle alueelle sotilaita voitaisiin sijoittaa. Vastauksessaan Tukholmaan tammi-kuussa 1752 von Rosen ei kuitenkaan kannattanut sellaisenaan ajatusta sotilaiden siir-tämisestä kihlakunnista toisiin. Yksi keskeisimmistä syistä tähän oli se, ettei muualla läänissä ollut makasiineja muonitusta varten. Jos makasiineja olisi ollut useammassa paikassa, majoitetut sotilaat olisi ollut helpompi jakaa tasaisemmin. Von Rosenin

¹²⁶² Puolustusdeputaation maavaliokunnan pöytäkirja 28.2.1752, 321–323, Lantutskottets protokoll R 2983, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

¹²⁶³ Von Rosen KM:lle 14.9.1751, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 12, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹²⁶⁴ Gyllenberg KM:lle 23.10.1751, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 17; Von Rosen KM:lle 23.1.1752, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 13, Skrivelser till K.M:t, RA.

näkemykset uusien makasiinien tarpeellisuudesta vaikuttivat siihen, että valtaneuvosto siirsi asian käsittelyn vuosien 1751–1752 valtiopäiville.¹²⁶⁵

Suunnitelmat makasiinien perustamisesta saivat tukea valtiopäiviltä. Salainen valiokunta hyväksyi uusien sivumakasiinien perustamisen sisämaahan Hämeenlinnan ja rantatien väliselle alueelle. Makasiinit oli tarkoitettu sotilaiden huoltamiseen talvimajoituksen aikana, kuten jo olemassa olevat kolme sivumakasiiniakin. Päätöksen toimeenpano annettiin valtaneuvoston tehtäväksi. Tämä puolestaan siirsi sen talouskomissiolle ja kenraalikuvernöörille.¹²⁶⁶

Von Rosen esitteli suunnitelmansa apumakasiinien (*bi eller hielpe magaziner*)¹²⁶⁷ perustamiseksi kirjeessään valtaneuvostolle marraskuussa 1752. Uusia makasiineja piti rakentaa Elimäelle, Pakaalle (Orimattilassa), Hämeenkoskelle, Hausjärvelle ja Lopelle (liitekartta 1). Paikat olivat siten pitkälti samoja kuin von Rosenin vuoden 1747 sivumakasiinisunnitelmassa. Maantieteellisen kattavuuden lisäksi makasiinipaikkakunnat oli valittu sen perusteella, että niiden läheisyydessä oli sopivia myllyjä viljan jauhattamiseksi. Ainoastaan Elimäellä lähimmät myllyt sijaitsivat jonkun matkan päässä makasiinista.¹²⁶⁸

Apumakasiineihin oli tarkoitus sijoittaa ruista, ohraa, lihaa, silakkaa ja herneitä. Näitä kaikkia ei kuitenkaan tarvinnut kuljettaa paikalle muista makasiineista. Ruista ja ohraa voitiin saada ostamalla niitä talonpojilta ja keräämällä makasiineihin lähiseudun talonpoikien veroina maksama vilja. Leipää ja ryynejä apumakasiineihin ei pitänyt lähtökohtaisesti varastoida. Talonpoikien piti valmistaa sotilaiden tarvitsema leipä ja ryynit maksua vastaan makasiinien läheisyydessä. Näin pyrittiin – kuten aina – välttämään turhia kuljetuksia ja niiden aiheuttamia kustannuksia kruunulle. Tämä pyrkimys selittää myös sen, miksi myllyjen läheisyys oli niin tärkeää makasiineille. Halutessaan sotilaat olisivat saaneet ottaa myös apumakasiineista leivän ja ryyrien sijasta ruista ja ohraa, jolloin heidän olisi pitänyt itse huolehtia viljan jauhuksesta ja leivän leipomisesta.¹²⁶⁹

Apumakasiinien suunnittelu paljastaa keskittämisen ongelmia ja hajauttamisen etuja. Viljan ja elintarvikkeiden kokoaminen ja keskittäminen rannikolla sijaitseviin päämakasiineihin oli merikuljetusten ansiosta suhteellisen helppoa. Varastojen kokoamista vaikeampaa oli kuitenkin saada suuret keskitetyt viljavarastot tarpeen vaatiessa nopeasti jauhettua ja leivottua leiväksi. Myllyjä ei ollut päämakasiinien lähistöllä tarpeeksi, eivätkä kruunun leipomot yksin selvinneet leivontaurakasta. Leivän valmistus maaseudulla päämakasiinien tarpeisiin edellytti talonpoikia rasittaneita kuljetuksia,

¹²⁶⁵ Von Rosen KM:lle 23.1.1752, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 13, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston sota-asoiden pöytäkirja 28.1.1752, 42–43, Riksrådsprotokoll A I aa:41, Krigsexpeditionen, RA.

¹²⁶⁶ Salaisen valiokunnan pöytäkirja 9.5.1752, 991–993, Protokoll R 2956, Sekreta utskottet, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA; Valtaneuvoston sota-asoiden pöytäkirja 30.6.1752, 429–429v, Riksrådsprotokoll A I aa:41, Krigsexpeditionen, RA; Von Rosen KM:lle 3.9.1752, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 14, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹²⁶⁷ Apumakasiinit olivat käytännössä sivumakasiineja, ja usein niitä kutsuttiin vain tällä yleisnimityksellä. Tässä tutkimuksessa näitä uusia makasiineja nimitetään kuitenkin apumakasiineiksi erotuksena aikaisemmin rakennetuista Espoon, Porvoon ja Sipoon sivumakasiineista.

¹²⁶⁸ Von Rosen KM:lle 7.11.1752, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 14, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹²⁶⁹ Ibid.

jotka kävivät kruunulle kalliiksi. Siksi varastojen hajauttaminen sivu- ja apumakasiineihin varmisti sen, että viljan jauhatukseen voitiin käyttää mahdollisimman monia myllyjä ilman vaikeita kuljetusmatkoja. Hajauttaminen myös kevensi kruununleipomoiden työtaakkaa, vaikka leipominen ei aiheuttanutkaan yhtä suuria ongelmia kuin myllyjen puute. Suomen oloissa varastojen hajauttamisella oli siis hyvät syynsä, vaikka keskittämisellä olikin omat etunsa etenkin varastojen turvallisuuden ja vartiointin kannalta.¹²⁷⁰

Valtaneuvosto hyväksyi von Rosenin ehdotuksen kaikilta osin 10.11.1752. Varat hankkeeseen otettiin tässäkin tapauksessa linnoitusten rakentamiseen tarkoitetuista määrärahoista.¹²⁷¹ Von Rosen ryhtyi heti toteuttamaan suunnitelmaansa. Kyseessä oli selvästi hanke, jonka hän halusi saada tehtyä ennen kenraalikuvernöörin virasta luopumista. Vuoden loppuun mennessä von Rosenilla oli jo esittää valtaneuvostolle makasiinien piirustukset ja arviolta tehty laskelma kustannuksista. Apumakasiinit oli suunniteltu niin, että niistä jokaiseen tuli mahtua 3 600 tynnyriä viljaa. Lisäksi rakennusten vinteilä oli tarkoitus säilyttää elintarvikkeita. Kunkin makasiinin varastojen piti riittää 2 000 miehen muonittamiseen kahdeksan kuukauden ajan. Yhden makasiinirakennuksen arvioitiin maksavan noin 2 050 hopeataaleria eli yhteensä hankkeen kustannukset olivat 10 250 hopeataaleria. Yhdessä samaan aikaan perustetun Anianpellon päämakasiinin kanssa uutta säilytystilaa viljalle tuli suunnitelmien toteutuessa 27 000 tynnyriä.¹²⁷²

Uudet makasiinit oli tarkoitus saada toimintakuntoon ennen talvea 1753–1754. Tätä edeltäneen talven aikana puutavara ja muut rakennusmateriaalit piti kuljettaa määrätyille paikoille, minkä jälkeen makasiinirakennukset piti pystyttää keväällä ja laittaa täyteen kuntoon kesällä 1753.¹²⁷³ Hankkeen toteuttaminen ei kuitenkaan onnistunut suunnitelmien mukaan. Makasiineja ei saatu valmiiksi kesän aikana, vaan ne olivat edelleen kesken elokuun alussa, jolloin Tukholmassa tehtiin päätös ruotsalaisten joukkojen sijoittamisesta talvimajoitukseen. Kuten edellisinä vuosina, sotilaat päätettiin siksi sijoittaa vanhojen pää- ja sivumakasiinien läheisyyteen ja muonittaa niistä käsin. Joukkojen huoltoa ei uskallettu jättää keskeneräisten apumakasiinien varaan.¹²⁷⁴ Käytännössä tämä tarkoitti sitä, ettei apumakasiineja ehditty käyttää ruotsalaisten joukkojen muonittamiseen eli siihen tarkoitukseen, jota varten ne oli päätetty perustaa.

Apumakasiinit valmistuivat loppuvuodesta 1753, mutta niihin ei sijoitettu varastoja, eikä niihin siksi myöskään palkattu henkilökuntaa. Makasiinirakennuksia vartiointiin tästä huolimatta talven ja seuraavan kevään ajan. Kovin pitkään tyhjien varastojen sotilasvartiointia ei kuitenkaan pidetty tarpeellisena, vaan kesästä 1754 alkaen rakennusten vartiointi jätettiin lähimpänä asuvien kruununpalvelijoiden vastuulle.

¹²⁷⁰ Jauhatuksesta, leivonnasta ja kuljetuksista ks. pääluvut 5. ja 6.

¹²⁷¹ Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 10.11.1752, 725–726, Riksrådsprotokoll A I aa:42, Krigs-expeditionen, RA.

¹²⁷² Von Rosen KM:lle 31.12.1752, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 14, Skrivelser till K.M:t, RA. Anianpellon makasiinin arvioitiin maksavan 3 810 hopeataaleria. Yhteensä von Rosenin makasiinihankkeiden hinta-arvio oli siis 14 060 hopeataaleria.

¹²⁷³ Von Rosen KM:lle 31.12.1752, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 14, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹²⁷⁴ Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 6.8.1753, 529–529v, Riksrådsprotokoll A I aa:44, Krigs-expeditionen, RA.

Käytössä olevien sivumakasiinien vartiointia sen sijaan jatkettiin, mikä koski nähtävästi vain Espoon, Sipoon ja Porvoon makasiineja.¹²⁷⁵

Ruotsalaisten sotilaiden palattua kotiruoduilleen apumakasiinit menettivät suurelta osin merkityksensä. Koska makasiinirakennukset olivat juuri valmistuneet, niitä ei kuitenkaan hylätty. Kaikki viisi makasiinia tarkastettiin kesällä 1755, jolloin valtiokonttori määräsi toteuttamaan kapteeni Nordencreutzin niihin tekemät parannusehdotukset.¹²⁷⁶ Kun von Rosen oli laatinut makasiinien perustamissuunnitelmat, hän oli ottanut huomioon sen, että linnoitustyöt aikanaan päättyisivät. Hän ei siksi pitänytkaan apumakasiineja vain väliaikaisena huoltojärjestelynä, vaan hankkeen kauaskantoisempaan tavoitteena oli turvata maa riittävillä vilja- ja elintarvikevarastoilla. Linnoitustöiden jälkeen makasiineja voitiin käyttää tukemaan lähiseudun asukkaita kato-
vuosina ja sodan syttyessä niitä voitiin käyttää joukkojen muonitukseen.¹²⁷⁷

Apumakasiinit tekivät valmistuttuaan makasiiniverkostosta kolmitasoisen (liitekartta 1). Ylimpänä olivat päämakasiinit eli vanhat varastomakasiinit Helsingissä, Loviisassa ja Hämeenlinnassa sekä uusi makasiini Anianpellossa. Näiden alapuolella olivat rannikolla sijainneet kolme sivumakasiinia, joita täydennettiin meritse päämakasiineista. Viittä sisämaan apumakasiinia voitiin täydentää sekä päämakasiineista että sivumakasiineista. Apumakasiinien täydentämiseen voitiin käyttää rannikkomakasiinien lisäksi myös Hämeenlinnan varastomakasiinia.¹²⁷⁸

7.6. Makasiiniverkosto kokonaisuutena

Kruunun makasiinijärjestelmä painottui Suomessa maan eteläosaan vuosina 1747–1756. Pohjoisin kruununmakasiini oli Anianpellossa eli nykyisessä Asikkalassa. Hämeenlinnan makasiini sijaitsi lähes samalla leveyspiirillä. Kruunun viljaa varastoitii näitä kahta makasiinia pohjoisempanakin, mutta tällöin kyseessä eivät olleet varsinaiset kruununmakasiinit. Kangasalan, Huittisten ja Ikaalisten makasiinit olivat talonpoikien rakentamia. Ne muistuttivat siksi tässä mielessä enemmän pitäjänmakasiineja kuin kruununmakasiineja. Pohjanmaalla puolestaan kruunun viljaa varastoitii yleisesti kymmenysaittoihin. Näitä hyödynnettiin myös Savossa ja Karjalassa.

¹²⁷⁵ Von Rosen KM:lle 7.11.1753, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 15, Skrivelser till K.M:t, RA; Valtaneuvoston sota-asioiden pöytäkirja 8.11.1753, 850–851, Riksrådsprotokoll A I aa:44, Krigsexpeditionen, RA; Hamilton KM:lle 4.4.1754, 4.7.1754, H. Aminoff, G. D. Hamilton M 99, Överbefälhavares i Finland skrivelser, Generalpersoners skrivelser till Kungl. Maj:t, Administrativa handlingar rörande armén, Militaria, RA; Talouskomissio/valtiokonttori von Törnelle 25.4.1754, Registratur vol. 2, Ekonomikommissionen 1749, RA; Valtiokonttorin pöytäkirja 17.6.1754, 1044–1045, Protokoll A I A:86, Kansliet, Statskontoret, RA. Marraskuussa 1753 von Rosen suunnitteli, että makasiineihin palkattaisiin henkilökuntaa ja että talven aikana niihin kerättäisiin veroviljaa. Tällöin hän oli kuitenkin jo eronnut virastaan.

¹²⁷⁶ Valtiokonttorin pöytäkirjat 9.7.1755, 1340–1342, 1.8.1755, 1487–1489, Protokoll A I A:89, Kansliet, Statskontoret, RA.

¹²⁷⁷ Von Rosen KM:lle 7.11.1752, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 14, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹²⁷⁸ Von Rosen KM:lle 7.11.1752, 23.3.1753, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 14–15, Skrivelser till K.M:t, RA.

Kymmenysaittoja ei voi kuitenkaan verrata hallinnollisesti tai rakenteellisesti kruununmakasiineihin.

Kruununmakasiinien lukumäärä muuttui merkittävästi tutkimuskauden kuluessa.¹²⁷⁹ Hattujen sodan jälkeen Suomessa oli vain kolme toimivaa makasiinia: Turun, Helsingin ja Hämeenlinnan lääninmakasiinit. Vuoden 1747 sotavarustelut muuttivat makasiiniverkostoa perusteellisesti. Viljan ja elintarvikkeiden varastoinniseksi perustettiin kaikkiaan viisi varastomakasiinia (Helsinki, Loviisa, Hämeenlinna, Turku ja Porvoo) ja yksi sivumakasiini (Lahti). Lisäksi Loviisa sai hallinnollisen lääninmakasiinin varastomakasiinin tiloihin. Yhteensä kruununmakasiineja oli näin ollen sotavarusteluiden jälkeen kymmenen. Määrä olisi vielä suurempi, jos mukaan laskettaisiin kymmenysaitat, joita oli alettu kutsua sivumakasiineiksi.

Kruununmakasiinien lukumäärä saavutti Viaporin rakennuskaudella huippunsa vuoden 1753 lopulla, kun sivu- ja apumakasiinit sekä Anianpellon päämakasiini olivat valmistuneet. Lahden sivumakasiinia lukuun ottamatta kaikki aikaisemmin perustetut makasiinit olivat edelleen olemassa. Porvoon varastomakasiini oli vain muuttunut päämakasiinista sivumakasiiniksi. Varastomakasiineja oli viisi, lääninmakasiineja neljä, sivumakasiineja kolme ja apumakasiineja viisi. Yhteensä makasiineja oli siten 17. Makasiinien lukumäärän kasvu näkyi sekä hallinnollisesti että tilojen määrässä. Erityisesti Helsingissä varastomakasiinin käytössä oli monia eri tiloja sekä kaupungissa että linnoituksessa. Tutkimuskauden loppuun eli vuoteen 1756 mennessä ainoa muutos kruunun makasiiniverkoston laajuudessa oli Turun varastomakasiinin toiminnan päättyminen 1755. Viisi apumakasiinia olivat edelleen olemassa, vaikka ne olivatkin jääneet tyhjiksi.

Lääneittäin tarkasteltuna makasiinit keskittyivät Uudenmaan ja Hämeen lääniin, jossa sijaitsi 12 edellä mainitusta 17 makasiinista. Kymenkartanon ja Savon läänissä sijaitsi kolme makasiinia: Loviisan lääninmakasiini ja varastomakasiini sekä Elimäen apumakasiini. Turun ja Porin läänissä ainoat makasiinit olivat Turussa, jossa oli kirjanpidollisesti sekä lääninmakasiini että varastomakasiini. Päällimmäisenä syynä makasiinien näin voimakkaaseen keskittymiseen yhteen lääniin oli Viaporin linnoitustyöväen huolto. Etelärannikolle luodulla pää-, sivu- ja apumakasiiniverkostolla oli kuitenkin myös laajakantoisempia puolustuspoliittisia tavoitteita. Lisäetuna kruunun makasiiniverkoston laajentamisessa oli mahdollisuus antaa varastoista katoavustuksia lähiseudun asukkaille. Päättavoite tämä ei silti ollut, mikä näkyy siinä, miten heikosti makasiinisuunnitelmat etenivät Pohjanmaalla.

Makasiiniverkoston kehitystä voi tarkastella myös makasiinien tavaramäärien perusteella. Taulukossa 7.3. on esitetty kaikkien Suomen kruununmakasiinien yhteenlasketut vilja-, jauho- ja leipämäärät kesä-heinäkuussa 1747 ja joulukuussa 1755. Taulukkoon on otettu mukaan vain nämä kolme viljatuotetta, koska lähteenä käytetystä maaherran kirjeestä ei ole saatavilla muiden elintarvikkeiden varastotietoja.

¹²⁷⁹ Makasiinien lukumäärän laskemista vaikeuttaa kysymys siitä, mikä pitäisi tulkita kruununmakasiiniksi. Tässä luvussa kruununmakasiineiksi on laskettu kaikki kruunun hallinnolliset makasiinit ja sellaiset makasiinipaikkakunnat, joille kruunu oli perustanut erilliset tilat makasiinille. Näin ollen esimerkiksi Lahden vuokratiloissa toiminutta sivumakasiinia voi pitää kruununmakasiinina, mutta sen sijaan Satakunnan talonpoikien rakentamia makasiineja ei voi pitää selväpiirteisinä kruununmakasiineina.

Näiden väliseltä ajalta on käytettävissä kenraalikuvernöörin vuoden 1751 valtiopäiväkertomus, jossa ovat tiedot varasto- ja sivumakasiinien varastoista. Siitä puuttuvat kuitenkin lääninmakasiinien varastotiedot, minkä vuoksi kyseistä vuotta ei ole voitu ottaa mukaan alla olevaan taulukkoon.

Taulukko 7.3: *Suomen kruununmakasiinien vilja-, jauho- ja leipävarastot vuosina 1747 ja 1755*¹²⁸⁰

Ajankohta	Vilja (tynnyriä)	Jauho (tynnyriä)	Leipä (leiviskää)
Kesä-heinäkuu 1747 ¹²⁸¹	12 158	1 990	31 878
Joulukuu 1755 ¹²⁸²	27 267	2 573	60 573

Taulukosta 7.3 käy ilmi, että Suomen makasiineihin oli saatu koottua kohtuulliset varastot viljaa, jauhoa ja leipää kevään 1747 sotavarusteluiden seurauksena. Linnoitustöiden käynnistyttyä makasiinien varastot kasvoivat merkittävästi. Kenraalikuvernöörin valtiopäiväkertomuksen mukaan loka-marraskuussa 1751 varasto- ja sivumakasiineissa oli yhteensä 19 111 tynnyriä viljaa, 1 518 tynnyriä jauhoa ja 145 885 leiviskää kuivaleipää. Tämä leipämäärä oli niin suuri, että siitä olisi riittänyt leipäannoksia (425 g/annos) vuodeksi 8 000 sotilaille. Leipän valmistamiseen oli tarvittu noin 13 000 tynnyriä viljaa.¹²⁸³ Lääninmakasiineissa oli samaan aikaan arviolta 3 000–4 000 tynnyriä viljaa.¹²⁸⁴ Neljän seuraavan vuoden aikana makasiinien viljamäärä kasvoi yli 27 000 tynnyriin, minkä lisäksi jauhomäärä kasvoi noin 2 500 tynnyriin. Leipämäärä kuitenkin pieneni alle puoleen samassa ajassa, joten viljatuotteiden varastot pysyivät yhteensä suunnilleen saman kokoisina.¹²⁸⁵ Kokonaisuudessaan Viaporin rakennuskausi merkitsi huomattavaa varastojen kasvun aikaa kruununmakasiineille.

¹²⁸⁰ Lähteet: Von Rosen KM:lle 19.7.1747, Skr. från generalguvernörer: Finland vol. 3, Skrivelser till K.M:t, RA; Gyllenberg KM:lle 6.5.1756, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 19, Skrivelser till K.M:t, RA.

¹²⁸¹ Vuoden 1747 taulukkotiedot sisältävät Turun, Hämeenlinnan ja Helsingin läänin- ja varastomakasiinit sekä Porvoon ja Loviisan varastomakasiinit. Niihin eivät sisälly Pohjanmaan läänin kruununaittojen varastot (2 740 tynnyriä viljaa ja 240 tynnyriä jauhoa), eivätkä myöskään Kymenkartanon ja Savon läänin kymmenysaittojen varastot (2 765 tynnyriä viljaa ja 14 330 leiviskää kuivaleipää).

¹²⁸² Vuoden 1755 taulukkotiedot sisältävät Helsingin, Loviisan, Hämeenlinnan ja Anianpellon varastomakasiinit; Turun, Helsingin ja Hämeenlinnan lääninmakasiinit sekä Porvoon, Espoon ja Sipoon sivumakasiinit. Mukana ei ole myöskään laskettu Pohjanmaalle varastoitua 9 547 tynnyriä viljaa, josta 6 000 tynnyriä lukeutui läänin katovarastoihin. Leivisköinä ilmoitettu jauho on muutettu tynnyreiksi muutossuhteella 12 leiviskää = 1 tynnyri (ks. liite 1). Kaikki vilja on ruista tai ohraa.

¹²⁸³ Kenraalikuvernöörin valtiopäiväkertomus 1751 (liite), Generalguvernörens i Finland riksdagsrelation R 2989, Defensionsdeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA. Päivittäiseksi leipäannokseksi on laskettu 1 naula eli sama määrä, jonka linnoitustöissä olevat sotilaat saivat. Yhdestä viljatynnyristä tuli leivottaessa noin 11 leiviskää kuivaleipää (Ks. liite 1). Kenraalikuvernöörin valtiopäiväkertomukseen sisältyvät Helsingin, Loviisan ja Hämeenlinnan varastomakasiinit sekä Porvoon, Espoon ja Sipoon sivumakasiinit. Rukiin ja ohran lisäksi viljamäärään sisältyy 689 tynnyriä kauraa.

¹²⁸⁴ Arvio perustuu kaavion 7.1 tietoihin.

¹²⁸⁵ Gyllenberg KM:lle 6.5.1756, Skr. från landshövdingar: Nylands och Tavastehus län vol. 19, Skrivelser till K.M:t, RA.

Makasiinien varastojen kokoa voi verrata niihin tietoihin, joita Pohjanmaan maaherra Piper esitti valtiopäiväkertomuksessaan 1751 pohtiessaan viljavarastojen riittävyyttä ja väestön elinehtoja läänissään. Piper arvioi, että yksi henkilö tarvitsi vuoden aikana kaksi tynnyriä viljaa. Hänen lääninsä 80 000 asukasta tarvitsivat siten vuosittain yhdessä siemenviljan (30 000 tr) kanssa kaikkiaan noin 190 000 tynnyriä viljaa. Siksi Piperin mukaan Pohjanmaalla pitäisi olla varastossa vähintään 100 000 tynnyriä, jotta viljaa olisi saatavissa riittävästi vakavassa katotilanteessa.¹²⁸⁶ Näihin vain yhden läänin perusteella laskettuihin lukuihin verrattuna Suomen kruununmakasiinien varastot olivat vaatimattomat. Pahassa katotilanteessa niistä ei olisi ollut kovin suurta apua viljapulan lievittämisessä. Armeijan muonituksen kannalta sen sijaan noin 30 000 tynnyrin vilja- ja jauhomäärä vuodelta 1755 olisi riittänyt 10 000 miehelle vuodeksi (3 tynnyriä/ sotilas).¹²⁸⁷

Viaporin rakennuskaudella luotu makasiiniverkosto pysyi perusteiltaan voimassa pitkään. Makasiinien toiminta oli suuresti riippuvaista linnoitustöiden vaiheista etenkin Etelä-Suomessa. Pommerin sodan alettua 1757 linnoitusten ensimmäinen ja merkittävin rakennuskausi käytännössä päättyi. Sodan aikana (1757–1762) tehdyt rakennustyöt olivat pienimuotoisia, ja työvoiman määrä kutistui muutamaan sataan sotilaseen.¹²⁸⁸ Kruununmakasiiniverkosto pysyi Suomessa silti sotavuosina rakenteellisesti entisellään lukuun ottamatta Espoon sivumakasiinia. Tämä luovutettiin Espoon kartanon omistajalle A. H. Ramsaylle korvauksena rälssimaalle koituneista vahingoista. Uudenmaan ja Hämeen läänissä Anianpellon makasiinin vastaanotettiin edelleen viljaa, ja apumakasiinit pysyivät tyhjinä.¹²⁸⁹

Rauhan palattua linnoitustöitä jatkettiin vuosina 1763–1765, mutta tällöin keskitettiin linnoitusten ohella saaristolaivaston rakentamiseen. Näitä vuosia ei voi verrata määrärahojen tai työvoiman puolesta edellisen vuosikymmenen rakennuskauteen. Työt päättyivät pian uudelleen 1765, kun myssyt nousivat valtaan valtiopäivillä, ja Ehrensvärd joutui luopumaan linnoitustöiden johtoasemasta.¹²⁹⁰ Maaherrojen valtiopäiväkertomuksista ilmenee, että makasiiniverkosto oli vielä tuolloin pitkälti entisellään. Uusia makasiineja ei ollut perustettu, joten Pohjanmaa oli edelleen ilman kruununmakasiinia. Turussa lääninmakasiini toimi vanhaan tapaan useissa eri tiloissa. Kymenkartanon ja Savon läänissä oli samat kaksi makasiinirakennusta Loviisassa ja Elimäellä kuin kymmenen vuotta aikaisemmin. Uudenmaan ja Hämeen läänissä oli viisi sivumakasiinia. Lisäksi Porvoon makasiinista maaherra mainitsi erikseen, ettei sitä ollut käytetty useisiin vuosiin. Varastomakasiinit jatkoivat toimintaansa Helsingissä ja Anianpellossa. Hämeenlinnassa varastomakasiinin toiminta oli sen sijaan päättynyt. Siellä oli vain siviilihallinnon alainen lääninmakasiini, josta ylimääräinen verovilja toimitettiin Helsinkiin.¹²⁹¹

¹²⁸⁶ Pohjanmaan läänin maaherran valtiopäiväkertomus 1751, 37–39, Landshövdingars riksdagsrelationer R 3005, Kammar-, ekonomi- och kommersedeputationen, Riksdagen 1751–1752, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

¹²⁸⁷ Vuotuisesta leipäviljan tarpeesta ks. luku Kruunun muona-annokset (3.1.3).

¹²⁸⁸ Nikula 2011, 182–186.

¹²⁸⁹ Uudenmaan ja Hämeen läänin valtiopäiväkertomus 1760 § 13, vol. 59, Kammar-, ekonomi- och kommersedeputationen, Riksdagen 1760–1762, Frihetstidens utskottshandlingar, RA. Kallvikin niemelle rakennettu makasiini oli Espoon kartanon rälssimaalla.

¹²⁹⁰ Nikula 2011, 188–190, 361–366.

¹²⁹¹ Pohjanmaan läänin maaherran valtiopäiväkertomus 1765 artikla IX, Turun ja Porin läänin maaherran valtiopäiväkertomus 1765 § 13, Kymenkartanon ja Savon läänin maaherran valtiopäiväkertomus

Viaporin rakennuskaudella perustetuista makasiineista olivat toiminnassa enää Helsingin ja Loviisan varastomakasiinit 1760-luvun lopulla. Vuoden 1769 valtiopäiväkertomuksessa Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherra totesi, että sivumakasiinit ja Anianpellon päämakasiini olivat kaikki tyhjiä ja hyödyttömiä.¹²⁹² Makasiinijärjestelmän kannalta tutkimuskauden 1747–1756 pitkäaikaisin seuraus olikin varastoinnin painopisteen siirtyminen linnoitusten rakentamisen myötä rannikolle. Sotilaallisesti tärkein viljan ja elintarvikkeiden varastopaikka ei ollut enää sisämaassa sijainnut Hämeenlinna, kuten 1700-luvun alkupuolella.

1765 § 13 ja Uudenmaan ja Hämeen läänin valtiopäiväkertomus 1765 § 13, Handlingar R 3402, Statsdeputationen, Riksdagen 1765–1766, Frihetstidens utskottshandlingar, RA; Hämeenlinnan lääninmakasiinin tilit 1764, Läänintilikirjat 8342: 246–248, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit, Läänintilit, KA. Maaherrat luettelivat valtiopäiväkertomuksissaan lääniensä kaikki makasiinit, vaikka näistä ainoastaan lääninmakasiinit olivat heidän alaisuudessaan.

¹²⁹² Uudenmaan ja Hämeen läänin valtiopäiväkertomus 1769 § 13, vol. 67, Statsdeputationen, Riksdagen 1769–1770, Frihetstidens utskottshandlingar, RA.

8. Johtopäätökset

Kirjassaan *The Business of War* David Parrott on kuvannut ideaaliversion valtion keskusjohtoisesta huolto-organisaatiosta. Tämän mallin mukaan viranomaiset hankkivat viljan, lihan ja muut ruokatavarat, varastoivat ne makasiineihin ja jakoivat lopuksi ne varuskunnille, kenttäarmeijalle tai laivastolle. Kun viljasta piti valmistaa jauhoa ja leipää, viranomaiset huolehtivat tästä. Myös kuljetusten järjestäminen oli viranomaisen vastuulla. Maksut kaikista näistä toiminnoista suoritettiin suoraan valtion varoista. Parrott on nimittänyt tätä kokonaisuutta totaaliseksi hankinta-, jakamis- ja tuotantojärjestelmäksi.¹²⁹³ Toisin kuin monissa muissa Euroopan maissa, Ruotsissa tämä ei ollut kuitenkaan 1700-luvulla vain ideaalimalli, vaan se kuvasti todellista tilannetta.

Viaporin rakennuskaudella 1747–1756 toiminnassa ollut makasiinijärjestelmä on osoitus kruunun roolin laajuudesta Ruotsin armeijan huollossa. Hallinnollisesti järjestelmän johdossa oli sotilashallinnon puolella kenraalikuvernööri, sotakomissariaatti tai makasiinihallinnon ylivalvoja. Näiden alaisuudessa työskentelivät muonamestarit ja muu makasiinienhenkilökunta. Siviilihallinnon puolella johdossa olivat maaherrat, joiden alaisuudessa kruunun viljavarastoista vastasivat läänien hallintokaupungeissa lääninrahastonhoitajat ja kihlakunnissa kruununvoudit.

Viljan ja elintarvikkeiden hankinta pyrittiin viemään ruohonjuuritasolle asti. Erityisesti viljaa kruunu pyrki ostamaan suoraan tuottajilta eli pääosin talonpojilta mutta myös joiltain säätyläisiltä. Jossain määrin näissä hankinnoissa onnistuttiinkin, mutta kaupankäyntiin liittyvät käytännön syyt johtivat siihen, että vilja ja elintarvikkeet ostettiin valtaosin kauppiaiden välityksellä. Kauppiaiden kanssa ei kuitenkaan tehty pitkiä ja laaja-alaisia huoltosopimuksia, vaan näiltä ostettiin vain tavaraeriä. Kruunu toteutti hankinnat tiukassa viranomaiskontrollissa kilpailuttamalla yksittäiset hankinnat kerta toisensa jälkeen. Tarvittaessa kruunu edisti sopimusten solmimista rajoittamalla kauppiaiden normaaleja kaupankäyntimahdollisuuksia vientikieltojen avulla.

Hankitut tavarat varastoitiin kruununmakasiineihin, joista muodostettiin verkosto sotaväen huoltoalueille. Yhdessä veroviljan kanssa ostovilja ja elintarvikkeet keskitettiin pääosin rannikkokaupunkeihin: Helsinkiin, Loviisaan, Turkuun ja Porvooseen. Rannikkokaupunkien päämakasiineista käsin voitiin varustaa näitä pienempiä sivumakasiineja joko rannikolla tai sisämaassa. Sisämaassa huoltoverkon tukena olivat myös Hämeenlinnan ja Anianpellon päämakasiinit.

Edellä kuvattu makasiiniverkosto rakentui lähes kokonaan kruunun oman toiminnan varaan. Makasiineista vastasivat kruunun palkkaamat muonamestarit sekä kirjurit, ja tarvittaessa nämä saivat avukseen sotaväkeä. Varastotilat koostuivat pääosin kruunun omistamista kivistä linnoista ja linnoituksista sekä puurakennuksista. Vuokra-tiloja käytettiin vain väliaikaisesti muiden tilojen puutteessa. Tilaratkaisuihin eivät

¹²⁹³ Parrott 2012, 197.

vaikuttaneet ainoastaan varastointioliihin liittyvät preferenssit, vaan suuret muonavarastot piti säilyttää turvallisissa tiloissa niin vartioinnin kannalta kuin yllättävän sodan varalta.

Kruununmakasiinien ja muonamestarien kautta järjestyi myös viljan jauhatus ja leivän leipominen. Makasiinien yhteyteen rakennettiin kruununleipomoita, joissa työskenteli kruunun palkkaamia leipureita. Lisää ammattitaitoista työvoimaa saatiin värvätyistä rykmenteistä, joissa palveli monia leipurintaidon oppineita henkilöitä. Ammattitaitoisen työvoiman ohella leipomoissa työskenteli muitakin sotilaita. Vastaava tilanne oli myös viljan jauhatuksen kohdalla. Vilja jauhettiin usein kruunun sotaväen voimin, vaikka jauhatuspaikkoina olivat yksityiset vesimyllyt. Kruunulla oli lisäksi omat tuulimyllynsä Loviisassa ja Viaporissa.

Kuljetuksetkin järjestettiin kruunun omilla laivoilla, jos tämä vain oli edullista. Kun Karlskronasta siirrettiin ruokatarvikkeita Suomeen, tämä tehtiin laivastotukikohdan sotalaivoilla. Tukholman ja Suomen välisissä kuljetuksissa käytettiin puolestaan pääkaupungin eskaaderin aluksia. Suomen sisäisissä kuljetuksissa kruununlaivoja oli sen sijaan vaikea käyttää, koska 1700-luvun puolivälissä Pohjanlahden itäpuolelle ei ollut vielä perustettu omaa eskaaderiaan. Suomen rannikolla ja sisämaan järviolueilla kuljetuksiin käytettiin silti toisinaan kruununveneitä.

Kokonaisuudessaan kuljetukset olivat kuitenkin se osa kruunun makasiinijärjestelmää, jossa yksityisten toimijoiden merkitys oli suurin. Monesti laivojen vuokraaminen katsottiin niin edulliseksi, ettei kuljetuksiin haluttu käyttää kruunun laivoja, vaikka niitä olisi ollut saatavilla. Tämä ilmenee Tukholmasta, jossa kruunun laivoja käytettiin kuljetuksiin vain vuonna 1750, mutta tämän jälkeen kaikki kuljetukset pääkaupungista siirtyivät yksityisille laivoille. Kauppiailla oli mahdollisuus yhdistää kruunun tarvitsemat yhdensuuntaiset kuljetukset omiin liiketoimiinsa. Tukholmalaiset kauppiaat ilmeisesti vuokrasivat kruunulle laivoja, jotka jatkoivat Suomesta matkaa Baltiaan hakemaan viljaa pääkaupungin elintärkeää ruokahuoltoa varten.

Kuljetukset eivät olleet ainoa osa makasiinijärjestelmää, jossa yksityisten toimijoiden rooli oli suuri. Myös leipää valmistettiin suuret määrät yksityishenkilöiden luona. Aluksi tämä oli jopa vallitseva tapa, kun kruununleipomoita ei ollut vielä käytettävissä vuoden 1747 sotavarusteluiden alkaessa. Leipä valmistus kaupungeissa osoittautui kuitenkin ongelmalliseksi ratkaisuksi, koska porvarit eivät halunneet leipoa leipää kruunun tarjoamilla ehdoilla. Kruununleipomoiden rakentamista kiirehdyttiin vasta, kun yksityinen leipominen oli ajautunut vaikeuksiin. Yksityinen leipominen ei silti loppunut kokonaan. Kruununleipomoiden tuotantokyky ei riittänyt yksinään suuren sotaväen tarpeisiin, minkä vuoksi viljaa jouduttiin jakamaan maaseudulle talonpojille jauhettavaksi ja leivottavaksi. Viljan jauhatus myllyissä pysyi muutenkin suurelta osin yksityisten käsissä, vaikka kruunu käytti usein omaa työvoimaa.

Yksityisten toimijoiden asema makasiinijärjestelmässä osoittaa sen, ettei kruunu pyrkinyt Ruotsissaakaan suoranaisesti luomaan pelkästään viranomaisten alaisuudessa toimivaa ”totaalista hankinta-, jakamis- ja tuotantojärjestelmää”. Tähän viittaavat myös muun muassa valtaneuvoston ja valtiokonttorin toistuvat pohdinnat siitä, miten edes osa viljan varastoinnin järjestämisestä olisi voitu ulkoistaa tai yksityistää. Suunnitelmat eivät kuitenkaan edenneet pitäjänmakasiineja lukuun ottamatta edes kokei-

luasteelle luottamuspulan, kustannussyiden ja huoltovarmuuteen liittyvien näkökulmien vuoksi. Vaikka 1700-luvun kruunun vallitsevaa asemaa makasiinijärjestelmässä ei voi pitää ideologisena valintana, siihen vaikuttivat silti vanhat käytännöt ja huolto-perinteet, jotka ohjailivat noudattamaan totuttuja menettelytapoja.

Siviilipuolella kruunun veroja oli jo vuosisatoja kerätty luontoistuotteina kruunun varastoihin. Veroviljan kerääminen makasiineihin oli tämän jatkumon viimeinen vaihe. Sotilaspuolella puolestaan Ruotsin armeija noudatti makasiinijärjestelmään perustuvaa huoltoa jo viimeistään Kaarle XII:n sotaretkien aikana 1700-luvun alussa. Järjestelmän kehittämistä jatkettiin Ruotsissa suuren Pohjan sodan päätyttyä etenkin valtakunnan itärajalla. Suomesta oli tullut raja-alue, jossa piti varautua yllättävään sotaan. 1720- ja 1730-luvuilla sodan varalta Suomeen perustettiin ensimmäiset varastomakasiinit, minkä lisäksi makasiinien yhteyteen alettiin perustaa myös kruunun-leipomoita.

Vanhat totutut menettelytavat eivät kuitenkaan riittä yksinään vastaamaan kysymykseen, miksi kruunun makasiinijärjestelmä Suomessa vahvistui entisestään Viaporin rakennuskaudella. Ne eivät myöskään paljasta sitä, mitkä syyt vaikuttivat Pohjois-Euroopan oloissa jatkuvasti makasiinihuollon taustalla. Nämä taustalla vaikuttaneet käytännön syyt voi jakaa rakenteellisiin tekijöihin ja hetkellisten tilanteiden vaatimiin ratkaisuihin.

Rakenteelliset syyt liittyivät ennen kaikkea Suomessa esimodernina aikana vallinneisiin olosuhteisiin. Pohjoinen ilmasto oli kylmä, minkä seurauksena katojen vaara oli jatkuvasti läsnä. Meren jäätyminen eristi maan talvikuukausina kokonaan muusta Euroopasta. Viljaa ei siksi voinut aina tarvittaessa tuoda maahan, vaikka ruokaa piti olla jatkuvasti saatavilla läpi vuoden. Suomen eri alueiden välillä varastoja oli vaikea kuljettaa muuta kuin rannikkoa ja järviä pitkin, koska maakuljetukset olivat työläitä, vaikka talvella voitiinkin käyttää rekiä. Verrattain karut pohjoiset olosuhteet vaikuttivat myös siihen, että Suomen väkiluku oli vaatimaton, väentiheys alhainen ja kaupungit pieniä, mitkä tekijät vaikeuttivat suuren sotajoukon huoltoa maassa. Varastointitaloudelle oli siksi tarvetta niin katojen kuin myös sotien varalta. Kruununmakasiineilla olikin läpi 1700-luvun kaksoistarkoitus: yhtäältä turvata sotavoimien toiminta kaikissa tilanteissa ja toisaalta avustaa tarvittaessa kansaa.

Kaupunkien pienuus vaikutti lisäksi siihen, että niiden asukkailla oli vain vähän pääomaa ja koko maan talous oli suhteellisen kehittymätön. Yrittäjävetoinen huoltojärjestelmä edellytti kauppiailta varakkuutta ja vahvoja taloudellisia verkostoja. Ruotsin valtakunnassa tällaiset edellytykset olivat käytännössä vain Tukholman suurkauppiailta.

Yleisesti ottaen Ruotsissa vallinnutta tilannetta kuvastaa hyvin se, että veroja kerättiin edelleen 1700-luvulla viljana ja että varuskuntasotilaille maksettiin osa palkasta tällä viljalla rahan sijasta. Verovilja olisi sinänsä voitu muuttaa rahassa maksettavaksi tai myydä eri puolilla valtakuntaa ja ostaa tilalle uutta viljaa varuskunta-kaupungeissa. Näin ei kuitenkaan toimittu etenkään Suomessa, koska veroviljan myyntihintojen eli verohintojen ja ostohintojen eli torihintojen erotus ei suosinut kruunua. Ruoan hinta saattoi lisäksi kysynnän myötä kohota nopeasti korkeaksi, minkä seurauksena varus-

kuntasotilaat eivät olisi tulleet toimeen kaupungeissa pienillä rahapalkkoillaan. Taloudelliset olosuhteet huomioon ottaen kruunun oli kannattavaa jatkaa verojen keräämistä viljana makasiineihinsa.

Viaporin rakennuskauden hetkelliset tarpeet kuvastavat yllä mainittuja pitkän aikavälin haasteita. Tuhansien sotilaiden sijoittaminen vuosikausiksi linnoitustöihin Helsingin ja Loviisan pieniin kaupunkeihin toi esiin ja kärjisti Suomen huoltomahdollisuuksien piilevät ongelmat. Periaatteessa linnoitustyöväelle olisi pitänyt maksaa vain rahapalkkaa. Rakennuskauden alussa noin 1 500 asukkaan Helsingillä olisi kuitenkin ollut hyvin vaikea – ellei mahdoton – tehtävä huoltaa kokonaan enimmillään 5 000–8 000 mieheen nouseva rakennustyöväen määrä. Leivän valmistuksen osalta porvariston huoltokykyä ei edes kokeiltu. Helsingissä ei ollut juurikaan leipureita, eivätkä kaupunkilaiset pystyneet leipomaan edes yhteisponnistuksin kuin pienen osan kruunun tarvitsemasta leivästä. Muiden elintarvikkeiden osalta yksityistä huoltoa kokeiltiin hetken, mutta kun ruoan tarjonnassa ilmeni vakavia puutteita, kruunu otti pitkäksi aikaa koko sotaväen muonahuollon vastuulleen. Vasta aivan rakennuskauden loppuaikoina osa ruokahuollosta pystyttiin jättämään porvariston hoidettavaksi.

Linnoitustöiden alkaessa kruunun vaihtoehdot toimivan sotaväen ruokahuollon organisoinniseksi olivat näin ollen vähissä. Kruunu turvautui siten järjestelmään, jonka periaatteet olivat sille jo ennestään tuttuja ja tarpeellisiksi havaittuja. Makasiinijärjestelmään ja sotaväen ruokahuoltoon vaikuttivat myös vuoden 1747 sotavarustelut, jotka olivat tärkeitä esivalmisteluita linnoitustöiden huollolle. Hattujen sodan ja venäläismiehityksen jälkeen kruunu joutui aloittamaan makasiinijärjestelmän rakentamisen Suomessa käytännössä tyhjästä. Varastomakasiinit piti perustaa uudelleen ja leipomot kunnostaa tai rakentaa. Vanhoissa lääninmakasiineissa ei ollut juurikaan varastoja, minkä vuoksi uusiin makasiineihin piti ostaa viljaa ja elintarvikkeita. Hallintokoneisto piti saada jälleen toimintakykyiseksi ottamalla uutta henkilökuntaa palvelukseen vanhojen ja työkyvyttömiä muonamestarien tilalle.

Kruunun makasiinijärjestelmä toimi Viaporin rakennuskaudella haastavasta alusta huolimatta varsin hyvin. Verovilja muodosti perustan, jolle huolto voitiin rakentaa, vaikka Etelä-Suomessa veroviljatuotot olivatkin jakopalkkalaitoksen vuoksi varsin alhaiset. Tätä perustaa täydennettiin ostoviljalla, jota oli hyvin saatavilla Suomesta 1700-luvun puolivälissä. Viljaa oli ostettavissa keskimääräistä heikompinakin sato-vuosina, sillä Suomi oli tavallisina satovuosina ylituotantoaluetta. Lisäksi pelto- ja kaskialueiden sadot täydensivät toisiaan, koska vain harvoin kato osui molempien kohdalle yhtä aikaa. Viljan saatavuus selittääkin osaltaan sen, miksi Tukholman suurkauppiaille oli vaikeaa kilpailla suomalaisten kauppiaiden kanssa ja ottaa osaa sotaväen huoltoon Suomessa. Paikallinen viljakauppa oli suomalaisten kauppiaiden käsissä, kun taas Ruotsin puoli valtakuntaa oli riippuvainen viljan tuonnista. Lihan ja muiden elintarvikkeiden tuonti ulkomailta ja myynti kruunulle kuuluivat sen sijaan pitkälti tukholmalaisten liiketoiminnan piiriin.

Makasiiniverkostonsa ja hallintokoneistonsa avulla kruunu pystyi keskittämään eri puolilta valtakuntaa resursseja työmaa-alueille. Suomen läänien sisällä viljaa ja elintarvikkeita tuotiin Helsinkiin ja Loviisaan usein Turusta ja Porvoosta, mutta joskus myös Pohjanmaalta. Erityisesti Turun varastomakasiini toimi prosessointikeskuksena,

johon kootusta huomattavasta viljamäärästä suurin osa jauhettiin ryyneiksi ja leivottiin leiväksi linnoitustyömaita varten. Ruotsin puolen makasiineista tuotiin lähes kaikkia sotaväen tarvitsemia elintarvikkeita: jauhoa, ryynejä, leipää, lihaa, voita, herneitä ja silliä. Viljatuotteiden tuonti oli tarpeellista, sillä vaikka Suomesta oli saatavilla viljaa, sen jalostaminen ryyneiksi ja leiväksi oli haastavaa. Itse leipominen onnistui varsin hyvin kruununleipomoiden ja talonpoikien yhteisvoimin. Ongelmat olivat viljan jauhatuksessa.

Viljan jauhatus oli makasiinijärjestelmän heikoin lenkki Suomessa. Myllyjä oli sinänsä maassa lukuisia, mutta nämä olivat joko vaikeiden kulkuyhteyksien päässä makasiineista tai jauhatuskyvyltään tehottomia. Päämakasiineista vilja oli helpointa viedä jauhettavaksi rannikolla sijaitseviin myllyihin. Etelärannikolla kruunun käytävissä oli kuitenkin vain harvoja sopivia vesimyllyjä. Tilanteen haastavuutta kuvaa hyvin se, miten Loviisasta piti viedä viljaa jauhettavaksi Pohjan pitäjään asti. Vasta Helsingin Vanhankaupungin koskeen rakennettu uusi mylly helpotti kruunun viljan jauhatusta, mutta tämä saatiin valmiiksi vasta Viaporin ensimmäisen rakennuskauden jälkeen. Linnoitustöiden aikana sotaväen toimiva huolto oli pitkälti riippuvainen Ruotsin puolelta tuodusta jauhosta.

Tarkasteltaessa makasiinijärjestelmän toimintaa on tärkeää kiinnittää huomiota rahavarojen saatavuuteen. Vilja- ja elintarvikevarastoihin oli sidottu suuret pääomat ja varastojen ylläpito vaati jatkuvasti varoja. Makasiineille piti rakentaa ja kunnostaa tiloja, työntekijöille piti maksaa palkkoja ja tavaroiden pilaantuminen aiheutti hävikkiä. Kuljetuksien järjestämiseksi piti joko maksaa rahtimaksuja tai sitten kruunun piti varustaa omia laivojaan. Viaporin rakennuskausi oli varojen saatavuuden kannalta erityislaatuinen aikakausi, sillä makasiinien toimintaa voitiin rahoittaa linnoitustöiden määrärahojen avulla. Ainoa edellytys oli, että makasiinijärjestelmään sijoitettujen varojen täytyi tukea linnoitusten rakentamista tai vahvistaa armeijan toimintakykyä.

Suhteellisen turvatusta rahoituksesta huolimatta kruunu pyrki jatkuvasti säästämään kuluissa. Turhia kuljetuksia pyrittiin välttämään, ja sotilaita käytettiin eri tehtävissä halpatyövoimana. Kustannuksia pienensi suomalaisen viljan osalta myös riikkuivaus, joka mahdollisti viljan pitkäaikaissäilytyksen ilman merkittävää pilaantumisvaaraa.

Pohdittaessa tutkitun makasiinijärjestelmän laajempaa merkitystä armeijoiden huollolle täytyy ottaa huomioon, että Viaporin linnoitustyömaan muonituksessa oli kyse sotaväen rauhan ajan huolto-operaatiosta. Vaikka laajuutensa puolesta linnoitustyömaiden huoltotehtävää voi verrata kenttäarmeijan huoltoon, siinä oli kuitenkin myös merkittäviä eroja sota-aikaan verrattuna. Huolto piti toteuttaa oman valtakunnan maaperällä, mikä tarkoitti, ettei ”maasta eläminen” ollut suotavaa toisin kuin vihollismaalla. Toisaalta sotilaat olivat paikoillaan rannikkokaupungeissa tai niiden lähistöllä, jolloin joukkojen huolto voitiin järjestää merikuljetusten avulla. Näin välttyttiin makasiinijärjestelmän suurimmalta haasteelta, nimittäin maakuljetuksilta. Myöskään kuljetushevosille tai ratsuväen hevosille ei tarvittu rehua, jota oli vielä elintarvikkeita työläämpää kuljettaa. Tällaisessa tilanteessa, jossa sotajoukot olivat pitkään paikoillaan, jopa van Creveldin näkemysten¹²⁹⁴ mukaan makasiinihuoltoa voi pitää tarpeellisena.

¹²⁹⁴ Van Creveld 1977, 5–39.

Makasiinijärjestelmän toiminnan kannalta Viaporin linnoitustyömaan huolto-tehtävä ei kuitenkaan eronnut ratkaisevasti niistä oloista, joihin valmistauduttiin sodan varalta. Sama makasiiniverkosto, leipomot, myllyt ja kuljetusmahdollisuudet olisivat olleet käytettävissä myös sotatilanteessa. Tämän osoittavat jo vuoden 1747 sotavarusteluiden toimenpiteet ja sivumakasiinien perustaminen. Myös hallintojärjestelmä oli pitkälti samankaltainen. Vaikka sotakomissariaatti lakkautettiin pahimman sodan uhan väistyttyä 1748, kolme vuotta myöhemmin 1751 linnoitustöiden huoltoa varten perustettiin erillinen makasiinihallinto, joka oli toiminnassa vuoteen 1764 asti.

1700-luvun puolivälin makasiinijärjestelmä oli tarkoitettu sekä linnoitustöitä että mahdollista sotaa varten. Parhaimpana osoituksena tästä oli Anianpellon päämakasiinin ja viiden apumakasiinin perustaminen vuonna 1753. Jos sota olisi alkanut, armeija olisi huollettu suunnitelmien mukaan pää-, sivu- ja apumakasiinien muodostaman verkoston avulla. Ruotsissa valmistauduttiin vapauden ajan lopulla yksinomaan puolustusotaan Venäjää vastaan, missä tilanteessa makasiinit olivat erityisen tärkeitä.

Viaporin rakennuskauden makasiinijärjestelmä olikin tärkeä osa Ruotsin armeijan huollon 1700-luvun jatkumoa, joka perustui läpi vuosisadan makasiineihin. Hattujen sodan jälkeen vuodesta 1747 alkaen luotu makasiinijärjestelmä oli käytössä vapauden ajan loppuun asti. Armeijan huoltorakenne uudistettiin vasta kustavilaisella ajalla, kun 1770-luvulla Suomeen perustettiin muun muassa pysyvä sotakomissariaatti. Viaporin rakennuskauden perintönä armeijan huolto perustui suurelta osin Helsinki–Viaporin ja Loviisa–Svartholman rannikkolinnoituksiin Ruotsin vallan loppuun asti.

Myöskään kruunun vallitsevaa asemaa makasiinijärjestelmässä ei voi pitää linnoitusten rakennustöihin liittyvänä hetkellisenä ilmiönä. Muun Euroopan esikuvan mukaan yrittäjillä olisi pitänyt olla keskeinen asema erityisesti rauhan ajan varuskuntien huollossa. Ruotsin valtakunnassa, ja etenkin Suomessa, varuskuntasotilaat saivat tavallisissakin oloissa osan palkastaan leipäviljana. Linnoitustyöt korostivat kruunun muonitustehtävien merkitystä, mutta muuten kyseessä ei ollut mitenkään poikkeuksellinen tilanne. Makasiinijärjestelmän toiminta perustui jatkuvasti kruunun omaan hallintokoneistoon ja virkamiehiin. Virkamiehet saattoivat olla ylityöllistettyjä ja joskus jopa epärehellisiä, mutta yleisesti ottaen nämä hoitivat silti heiltä vaaditut tehtävät. Pohjoisen valtakunnan suhteellisen niukat resurssit vaikuttivat siihen, että niiden keräämistä ja käyttöä piti tehostaa vahvan hallinnon avulla, jotta armeijan huoltotehtävistä voitiin selvitä.

Vahva valtiokoneisto ei voinut kuitenkaan muuttaa sitä tosiasiaa, että valtakunnan heikko taloudellinen tilanne vaikutti huoltokykyn. Ruotsin valtion hallintorakenne pystyi selviytymään sotaväen huoltotehtävistä, mutta vain, jos siihen oli käytettävissä riittävästi rahaa. Vaikka Ruotsin valtakunnassa viljan varastoinnissa ei ollut varsinaisesti kyse toiminnan taloudellisesta kannattavuudesta, kustannukset vaikuttivat kuitenkin siihen, miten suuria varastoja oli mahdollista koota ja miten laajaksi makasiiniverkosto voitiin rakentaa. Kruununmakasiinien varastot eivät olleet riittävät tarjotakseen turvaa vakavassa katotilanteessa. Niistä riitti apua vain eniten tarvitseville lievien katojen aikana. Sotaväen muonitustarpeisiin nähden varastot riittivät kuitenkin parhaimmillaan kohtuullisen hyvin.

Viaporin rakennuskauden kruunun makasiinijärjestelmä osoittaa, miten tärkeitä huoltovarmuuden kannalta vilja- ja elintarvikevarastot olivat pohjoisissa oloissa.

Ruotsin valtakunnassa vallinneet olosuhteet erosivat siten merkittävästi Länsi- ja Keski-Euroopasta. Ruotsi ja siihen kuulunut Suomi eivät olleet ainoita pohjoisia tai harvaan asuttuja alueita Euroopassa. Silti armeijan huollossa on usein pyritty löytämään yleisiä piirteitä ja malleja pelkästään Britannian, Ranskan, Saksan ja muiden väkirikkaiden keskusalueiden tutkimusten pohjalta. Näissä yleistyksissä pitäisi kuitenkin nykyistä enemmän ottaa huomioon se, että erilaiset olosuhteet loivat tarpeen erilaisille huoltoratkaisuille.

Tämä Viaporin rakennuskautta käsittelevä tutkimus on yksi osoitus siitä, miten Ruotsin valtakuntaan liittyvä tutkimus voi tarkentaa tulkintoja sotaväen huollon historiasta ja varastointitalouden merkityksestä Euroopassa. Jatkotutkimukselle on silti tarvetta sekä ajallisesti että paikallisesti. Etenkin valtakunnan Ruotsin puolen järjestelmässä on vielä paljon tutkittavaa. Kiinnostavia tutkimusaiheita olisivat esimerkiksi Tukholman linnan- ja varastomakasiinin toiminta niin rauhan kuin sodankin aikana sekä Tukholman suurkauppiaiden rooli armeijan huollossa. Rauhan aikana tehtyjen varautumistoimien vaikutuksia sota-aikaan ei ole myöskään vielä tutkittu perusteellisesti.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansallisarkisto, Helsinki (KA)

Läänintilit

- Pohjanmaan läänin tilit
 - Läänintilikirjat
- Savonlinnan ja Kymenkartanon läänin tilit
 - Henkikirjat
 - Läänintilikirjat
- Turun ja Porin läänin tilit
 - Läänintilikirjat
- Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit
 - Henkikirjat
 - Läänintilikirjat

Militaria II

- Savon läänin jalkaväkirykmentti
- Turun läänin jalkaväkirykmentti
- Yleisiä sotilasasiakirjoja

Militaria III

- Leskikuningattaren henkivartiorykmentti
- Wärnhjelmin kokoelma
- Ylisotakomissariaatti

Kansallisarkisto, Hämeenlinna (KAH)

- Uudenmaan lääninhallituksen kanslia
 - Kirjekonseptit
 - Kirjeasiakirjat

Helsingin kaupunginarkisto, Helsinki (HKA)

- Helsingin maistraatti
 - Pöytäkirjat
 - Pöytäkirjojen liitteet
 - Saapuneet kirjeet

Riksarkivet, Tukholma (RA)

- Ekonomikommissionen 1749 (ÄK 459)
- Frihetstidens utskottshandlingar
 - Riksdagen 1746–1747
 - Defensionsdeputationen
 - Kammar-, ekonomi- och kommersedeputationen
 - Sekreta utskottet

- Riksdagen 1751–1752
 - Defensionsdeputationen
 - Kammar-, ekonomi- och kommersedeputationen
 - Sekreta utskottet
 - Statsdeputationen
- Riksdagen 1755–1756
 - Defensionsdeputationen
- Riksdagen 1760–1762
 - Kammar-, ekonomi- och kommersedeputationen
- Riksdagen 1765–1766
 - Statsdeputationen
- Riksdagen 1769–1770
 - Statsdeputationen
- Inrikescivilexpeditionen
 - Riksrådsprotokoll (huvudserie)
- Kollegiers m fl, landshövdingars, hovrätters och konsistoriers skrivelser till Kungl Maj:t (viitataan: Skrivelser till K.M:t)
- Skrivelser från generalguvernörer och guvernörer: Finland
- Skrivelser från landshövdingar
 - Nylands och Tavastehus län
 - Åbo och Björneborgs län
 - Nyslotts (Savolaks) och Kymmenegårds län
- Skrivelser från statskontoret
- Kommerskollegium
 - Kammarkontoret
 - Berättelser om utrikes handel
- Krigsexpeditionen
 - Riksrådsprotokoll (huvudserie)
 - Registratur
- Militaria
 - Administrativa handlingar rörande armén
 - Generalpersoners skrivelser till Kungl. Maj:t
 - Överbefälhavares i Finland skrivelser
- Statskontoret
 - Kansliet
 - Protokoll (huvudserie)
 - Kungl. brev och remisser (huvudserie)
 - Expedierade handlingar (huvudserie)
 - Kammarkontoret
 - Räkenskaper
 - Magasinrapporter
- Strödda militieräkenskaper efter 1630

Krigsarkivet, Tukholma (KrA)

Helsingfors fästnings arkiv

Krigskollegium, Intendentsdepartementet

Finska generalkommissariatet, diverse

Lovisa fästnings arkiv

Militieräkningar 1537–1827

Sveaborgs fästnings arkiv

Utredningskommissionen 1741

Protokoll

Inkommande handlingar och memorial

Räkenskaper

Painetut lähteet

von Bonsdorff, Johan Gabriel: Stor-furstendömet Finlands kameral-lagfarenhet. Systematiskt framställd. G. O. Wasenius: Helsingfors 1833.

Cederberg, A. R. (toim.): Suomen maaherrojen valtiopäiväkertomukset 1755–1756. Suomen historian lähteitä VII. SHS: Helsinki 1950.

Documenta historica VI–VII, Suomalaisen tiedeakatemia julkaisemia Pohjoismaiden historiaa valaisevia asiakirjoja. Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808 I–II. Toim. Einar W. Juva. Suomalainen tiedeakatemia: Helsinki 1939, 1944 (viitataan: Documenta historica VI–VII).

Ehrensward, Augustin: Matka Suomessa 1747. Suom. ja toim. Sampo Honkala. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 877. SKS: Helsinki 2002.

Forsius, Henric: Historisk och oeconomisk beskrifning öfwer stapel-staden Helsingfors uti Nyland. Tryckt hos Direct. och Kongl. Boktr. i Stor-Furstendömet Finland, Jacob Merckell: Åbo 1757.

Lagus, Johan: Tanckar om hushållningens uphjelpande i Carelen. Tryckt hos Direct. och Kongl. Boktr. i Stor-Furstendömet Finland, Jacob Merckell: Åbo 1756.

Modée, R. G. (toim.): Utdrag utur alle Publique Handlingar, Placater Förordningar, Resolutioner och Publikationer (1718–1794). Stockholm: 1742–1829.

Rabenius, Lars Georg: Lärobok i svenska kameral-lagfarenheten. I delen. Palmblad & C.: Upsala 1825.

Schybergson, M. G. (toim.): ”Instruktion för generalguvernören i Finland, baron Gustaf Fredrik von Rosen”. Teoksessa Skrifter utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland IX: Förhandlingar och uppsatser 3, 182–199. SLS: Helsingfors 1888.

Styffe, C. G. (toim.): ”Instruction för Kongl. Maj:ts och Riksens Stats Contoir 26.6.1720”. Teoksessa Samling af instructioner rörande den civila förvaltningen i Sverige och Finland: I, 150–162. Stockholm 1856.

Wasström, Niclas: Oeconomisk beskrifning öfwer Åbo stad 1749. Med efterskrift ånyo utgiven till Oscar Nikulas 60-årsdag den 31 maj 1967. Skrifter utgivna av Historiska Samfundet i Åbo VIII. Åbo 1967.

Kirjallisuus

- Aalto, Seppo: *Sotakaupunki. Helsingin Vanhankaupungin historia 1550–1639*. Otava: Helsinki 2012.
- Aaltonen, Esko: *Länsi-Suomen yhteismyllyt. Yhteiskuntahistoriallinen tutkimus*. Kansatieteellinen arkisto VI. Suomen muinaismuistoyhdistys: Helsinki 1944.
- Ahonen, Voitto: ”Landshövding Frisenheims special uppdrag i Finland 1721–1722”. *HTF*. 1/1987, 24–39.
- Alanen, Aulis J.: *Läpikulkuvesitieksymys Suomessa 1700-luvulla 1. Pikkuvihaan mennessä*. Historiallisia tutkimuksia 20. SHS: Helsinki 1935.
- Alanen, Aulis J.: *Etelä-Pohjanmaan historia IV: 1. Isostavihasta Suomen sotaan 1700–1809*. Etelä-Pohjanmaan historiatoimikunta: Vaasa 1948.
- Alanen, Aulis J.: *Etelä-Pohjanmaan historia IV: 2. Etelä-Pohjanmaan talouselämä 1721–1809*. Etelä-Pohjanmaan historiatoimikunta: Vaasa 1949.
- Alanen, Aulis J.: *Suomen historia IX. Suomen historia vapaudenajalla*. WSOY: Porvoo 1963.
- Almqvist, Daniel: ”Tillståndet i Sveriges städer 1747”. *Historisk tidskrift* 1949, 369–382.
- Asch, Ronald G: ”War and state-building”. Teoksessa *European Warfare 1350–1750*, 322–337. Toim. Frank Tallett ja D. J. B. Trim. Cambridge University Press: Cambridge 2010.
- Aunola, Toini: *Pohjois-Pohjanmaan kauppiaiden ja talonpoikien väliset kauppa- ja luottosuhteet 1765–1809*. Historiallisia tutkimuksia 72. SHS: Helsinki 1967.
- Bannerman, Gordon E.: *Merchants and the Military in Eighteenth Century Britain: British Army Contracts and Domestic Supply, 1739–1763*. Pickering & Chatto: London 2008.
- Berg, Bengt Åke: *Volatility, Integration and Grain Banks. Studies in Harvests, Rye Prices and Institutional Development of the Parish Magazines in Sweden in the 18th and 19th Centuries*. The Economic Research Institute: Stockholm 2007.
- Bergman, Karl: *Pest, produktion och politisk kultur. Studier i statsbildning och örlogsstadens tidigmoderna historia*. Makadam: Göteborg/Stockholm 2012.
- Blomstedt, Yrjö: *Asikkalan historia*. Asikkalan kunta: [Asikkala] 1981.
- Bååth, L. M. & Munthe, Arne: *Kungl. statskontoret 1680–1930*. P. A. Norstedt & Söner: Stockholm 1930.
- Cederberg, A. R.: *Suomen historia vapaudenajalla II*. WSOY: Helsinki 1947.
- Clark, Christopher: *Iron Kingdom. The Rise and Downfall of Prussia 1600–1947*. Penguin books: London 2007.
- Cordes, Outi: ”Ehrensverd ja Helsingin mantereenuolen linnoittaminen”. Teoksessa *Viaporista Suomenlinnaksi*, 33–54. Toim. Liisa Eerikäinen et al. Museovirasto/Multikustannus: 2006.
- van Creveld, Martin: *Supplying war. Logistics from Wallenstein to Patton*. Cambridge University Press: Cambridge 1977.
- Danielson-Kalmari, J. R.: *Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämää 18:nnella ja 19:nnellä vuosisadalla: piirteitä vapaudenajalta I*. WSOY: Porvoo 1929.
- Dannert, Leif: *Svensk försvarspolitik 1743–1757 i dess utrikespolitiska och inrikespolitiska sammanhang*. Uppsala 1943.
- Davies, C. S. L.: ”Provisions for Armies, 1509–50; a Study in the Effectiveness of Early Tudor Government”. *The Economic History Review*, New Series, Vol. 17, 2/1964, 234–248.

- Duffy, Christopher: *Russia's Military Way to the West. Origins and Nature of Russian Military Power 1700–1800*. Routledge & Kegan Paul: London/Boston/Henley: 1981.
- Edvinsson, Rodney: "Harvests and grain prices in Sweden, 1665–1870". *Agricultural History Review*, vol. 60, 1/2012, 1–18.
- Edvinsson, Rodney: "Penningvärde och inflation i det svenska riket under kopparmyntfotens tid", *HTF* 2/2016, 157–182.
- Eerikäinen, Liisa: "Suomenlinna puolustuksen ja linnoitusteorioiden näkökulmasta", Teoksessa *Viaporista Suomenlinnaksi*, 9–32. Toim. Liisa Eerikäinen et al. Museovirasto/Multikustannus: 2006.
- Elgenstierna, Gustaf: *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*, I–IX, Stockholm 1925–1936.
- Ericsson, Ernst: *Kungl. fortifikationens historia, IV:2. Rikets fasta försvar 1720–1811. Det fasta försvaret 1720–1741*. P. A. Norstedt & Söner: Stockholm 1934.
- Ericsson, Ernst: *Kungl. fortifikationens historia, IV:3. Rikets fasta försvar 1720–1811: Det fasta försvaret i Finland 1741–1772*. P. A. Norstedt & Söner: Stockholm 1939.
- Fogel, R. W.: "Second Thoughts on the European Escape from Hunger: Famines, Chronic Malnutrition, and Mortality Rates". Teoksessa *Nutrition and Poverty*, 243–286. Toim. S. R. Osmani. Clarendon Press: Oxford 1992.
- Fynn-Paul, Jeff, 't Hart, Marjolein & Vermeesch, Griet: "Entrepreneurs, Military Supply and State Formation in the Late Medieval and Early Modern Periods: New Directions". Teoksessa *War, Entrepreneurs and the Mediterranean, 1300–1800*, 1–12. Toim. Jeff Fynn-Paul. History of Warfare vol. 97. Brill: Leiden/Boston 2014.
- Gidlöf, Leif: "Kantzow, Johan Albert". Teoksessa *Svenskt biografiskt lexikon* 20, 610–612. Päätoim. Erik Grill. Norstedt: Stockholm 1975.
- Glete, Jan: "Den svenska linjeflottan 1721–1860. En översikt av dess struktur och storlek samt några synpunkter på behovet av ytterligare forskning". *Forum navale* nr 45, 1990, 9–68.
- Glete, Jan: *War and the State in Early Modern Europe. Spain, the Dutch Republic and Sweden as fiscal-military states, 1500–1660*. Routledge: London 2002.
- Glete, Jan: *Swedish Naval Administration, 1521–1721: Resource Flows and Organisational Capabilities*. The Northern World vol. 46. Brill: Leiden/Boston 2010.
- Goossens, Thomas: "The Grip of the State? Government Control over Provision of the Army in the Austrian Netherlands, 1725–1744". Teoksessa *War, Entrepreneurs and the Mediterranean, 1300–1800*, 193–211. Toim. Jeff Fynn-Paul. History of Warfare vol. 97. Brill: Leiden/Boston 2014.
- Granqvist, Juha-Matti: "Yksinpä vapaudenajalle sangen ruma juttu": *Kiista Helsingin Vanhankaupungin myllyistä 1755–1770*. Julkaisematon pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 2009.
- Granqvist, Juha-Matti: "Viaporin panimon nousu ja tuho". Teoksessa *Viapori–Sveaborg. Linnoitus, lähiseutu ja maailma. Fästning och omvärld*, 56–73. Toim. Sophie Holm & Magdalena af Hällström. Piirteitä Suomenlinnan historiasta VIII. Ehrensärd-seura ry: Helsinki 2012.
- Granqvist, Juha-Matti: *Helsingin porvaristo Viaporin rakennuskaudella (1748–1808)*. Historiallisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta XLII. Helsingin yliopisto: Helsinki 2016.
- Gras, Norman Scott Brien: *The Evolution of the English Corn Market. From the Twelfth to the Eighteenth Century*. Harvard Economic Studies Vol. XIII. Second printing. Harvard University Press: Cambridge, Mass 1926.

- Grauers, Sven: "Den karolinska fälthärens underhåll 1700–1703". *Karolinska förbundets årsbok* 1968, 111–145.
- Grauers, Sven: "Den karolinska fälthärens underhåll 1704–1707". *Karolinska förbundets årsbok* 1969, 109–148.
- Grönros, Jarmo et al.: *Tiima, tiu, tynnyri: miten ennen mitattiin*. Turun maakuntamuseo: 2003.
- Gustafsson, Sofia: "Fästningbygget Sveaborg som kreditgivare i Helsingfors vid mitten av 1700-talet". *HTF* 3/2012, 348–374 (2012a).
- Gustafsson, Sofia: "Sveaborg och trävarorna på 1750-talet". Teoksessa *Viapori–Sveaborg. Linnoitus, lähiseutu ja maailma. Fästning och omvärld*, 183–201. Toim. Sophie Holm & Magdalena af Hällström. Piirteitä Suomenlinnan historiasta VIII. Ehrensverd-seura ry: Helsinki 2012 (2012b).
- Gustafsson, Sofia: *Leverantörer och profitörer. Olika geografiska områdens och sociala grupperns handel med fästningsbygget Sveaborg under den första byggnadsperioden 1748–1756*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 196. Finska Vetenskaps-Societeten: Helsingfors 2015.
- Halila, Aimo: *Oulun kaupungin historia II: 1721–1809*. Oulun kaupunki: Oulu 1953.
- Hatakka, Sampsa: "The Provisioning of the Military Construction Workers of Sveaborg 1747–1752: The Magazine Supply System in Peacetime". *Sjuttonhundratal. Nordic Yearbook for Eighteenth-Century Studies*, Vol. 12, 2015, 95–116.
- Hatakka, Sampsa: "Kruunu talonpoikien turvana – Kruununmakasiineista annetut avustukset talonpojille Suomessa 1700-luvun alkupuolella". *Maata ja taloutta – Näkökulmia maatalouden historiaan. Ennen ja nyt: Historian tietosanomat*, 2/2016 (<http://www.ennenjanyt.net/2016/05/kruunu-talonpoikien-turvana-kruununmakasiineista-annetut-avustukset-talonpojille-suomessa-1700-luvun-alkupuolella>, luettu 27.3.2019).
- Hatakka, Sampsa: "Kuivatun viljan varastoinnin maa: Riihikuivauksen merkitys viljan varmuusvarastoinnille Ruotsin valtakunnassa 1700-luvun puolivälissä". *Tekniikan Waiheita*, Vol. 37, 2/2019, 5–31. <https://doi.org/10.33355/tw.84895>.
- Hedberg, Jonas: *Kungliga finska artilleriregementet*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 404. SLS: Helsingfors 1964.
- Hirn, Hans: *Från Lantingshausen till Jägerhorn. Ett värvat regemente i Finland 1751–1808*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 441. SLS: Helsingfors 1970.
- Hornborg, Eirik: *Helsingin kaupungin historia II: Ajanjakso 1721–1809*. [Helsingin kaupunki]: Helsinki 1950.
- Huhtamaa, Heli: " 'Kewät kolkko, talwi tuima'. Ilmasto, sää ja sadot nälkävuosien taustalla". Teoksessa *Nälkävuodet 1867–1868*. Toim. Tuomas Jussila ja Lari Rantanen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1443. SKS: Helsinki 2018.
- Huhtamies, Mikko: *Pohjolan Atlantis. Uskomattomia ideoita Itämerellä*. John Nurmisen säätiö: Helsinki 2014.
- Hårdstedt, Martin: *Om krigets förutsättningar. Den militära underhållsproblematiken och det civila samhället i norra Sverige och Finland under Finska kriget 1808–09*. Skrifter från institutionen för historiska studier 3. Umeå universitet: Umeå 2002.
- Hårdstedt, Martin: "Att föda en garnison. Ryska soldater på Åland under 1800-talet". Teoksessa *Mat och krig*, 141–161. Toim. Martin Skoog. Armémuseum årsbok 17. Armémuseum: Stockholm 2012.
- Häggman, Jean: *Studier i frihetstidens försvarspolitik. Ett bidrag till Sveriges inre historia 1721–1727*. Stockholm 1922.

- af Hällström, Olof: *Sveaborg, Viapori, Suomenlinna. The Island Fortress off Helsinki. Linnoituksen rakennushistoria*. Anders Nyborg A/S: Rungsted 1986.
- Johanson, V. F.: *Finlands agrarpolitiska historia. En skildring av det finländska lantbrukets ekonomiska betingelser I. Från 1600-talet till år 1870*. Söderström: Helsingfors 1924.
- Johanson, V. F.: *Verohintoja Suomessa vuosina 1731–1870*. Tilastokatsauksia 7–8. Helsinki 1926.
- Jutikkala, Eino: *Sääksmäen pitäjän historia*. Sääksmäki 1934.
- Jutikkala, Eino: *Suomen talonpojan historia. Sekä katsaus talonpoikien asemaan Euroopan muissa maissa*. WSOY: Porvoo/Helsinki 1942.
- Jutikkala, Eino: ”Vuoden 1697 kansallisonnettomuus, sen tuhot ja väistämismahdollisuudet”. *THArk XI*, 1952, 112–136.
- Juva, Einar W.: ”Suomen puolustuskysymys Pohjoismaisen kriisin aikana 1700-luvun keskivaiheilla”. *THArk VI*. 1937, 281–438.
- Juva, Einar W.: *Idän uhkan varjossa*. Otava: Helsinki 1943.
- Juva, Einar W.: *Suomen suuriruhtinaskunta Ruotsin vallan aikana*. Otava: Helsinki 1951.
- Juvelius, Einar W.: *Suomen puolustuskysymys ison- ja pikkuvihan välisenä aikana*. Historiallisia tutkimuksia II. SHS: Kokkola 1919.
- Juvelius, Einar W.: *Suomen puolustuskysymys vuosina 1741–1747 ja G. Fr. v. Rosenin määrääminen Suomen kenraalikuvernööriksi*. Historiallisia tutkimuksia II, 2. SHS: Porvoo 1921.
- Juvelius, Einar W.: ”Sotilasyliapäälliköiden määrääminen Suomeen Ison- ja Pikkuvihan välisenä aikana”. *HAik* 1921, 93–108 (1921b).
- Juvelius, Einar W.: ”Suomen kenraalikuvernööri-kysymys vuosien 1751–1752 valtiopäivillä”. Teoksessa *Historiallisia tutkimuksia J. R. Danielson-Kalmarin kunniaksi hänen täyttääessään 70 vuotta*, 124–145. SHS: Porvoo 1923.
- Juvelius, Einar W.: ”Kenraalikuvernööri G. Fr. v. Rosen varamieslaitoksen järjestäjänä”. *HArk* 31. 1924, 1–39.
- Juvelius, Einar W.: ”von Rosen, Kustaa Fredrik”. Teoksessa *Kansallinen elämäkerrasto IV*, 517–520. WSOY. Porvoo: 1932.
- Juvelius, Einar W.: ”Stiernstedt, Kaarle Juhana”. Teoksessa *Kansallinen elämäkerrasto V*, 252–253. WSOY. Porvoo: 1934.
- Jägerskiöld, Olof: *Den svenska utrikes politikens historia. II:2 1721–1792*. Norstedt: Stockholm 1957.
- Kaila, E. E.: *Pohjanmaa ja meri 1600- ja 1700-luvuilla: talousmaantieteellinen-historiallinen tutkimus*. Helsinki 1931.
- Kanerva, Mirja: ”Hämeen linnan kruununleipomo”. *Arx Tavastica* 5, 1980, 12–23.
- Kaukiainen, Yrjö: *Ulos maailmaan! Suomalaisen merenkulun historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1155. SKS: Helsinki 2008.
- Komlos, John & Landes, Richard: ”Anachronistic economics: grain storage in medieval England”. *The Economic History Review*, News Series, Vol 44, 1/1991, 36–45.
- Korkiakangas, Onni: *Kaarle XII:n kenttäarmeijan huolto sotarekillä vuosina 1700–1701 mannereurooppalaisten huoltojärjestelmien näkökulmasta*. Historiallisia tutkimuksia 89. SHS: Helsinki 1974.
- Koskimies, Y. S.: ”Hämeen valtiolliset vaiheet vuodesta 1721 1860-luvulle” Teoksessa *Hämeen historia III: 1. Vuodesta 1721 noin vuoteen 1870*, 9–357. Päätoim. Eino Jutikkala. Hämeen heimoliitto: Hämeenlinna 1966.

- Koskinen, Pekka: *Hämeen linnan linnoittaminen kustavilaisella ajalla 1772–1808*. Acta Electronica Universitatis Tampereensis: 612. Tampereen yliopisto: Tampere 2007. <http://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-6919-0>.
- Kuisma, Markku: *Helsingin pitäjän historia III: Isostavihasta maalaiskunnan syntyyn 1713–1865*. Vantaan kaupunki: Vantaa 1991.
- Kuusi, Sakari: *Hollolan pitäjän historia: muinaisuuden hämäystä kunnallisen elämän alkuun 1800-luvulle*: II. Porvoo 1937.
- Kuvaja, Christer: *Försörjning av en ockupationsarmé. Den ryska arméns underhållssystem i Finland 1713–1721*. Åbo Akademis förlag: Åbo 1999.
- Kuvaja, Christer: ”Mat och foder för krigförande arméer. Försörjningen i krigsområdet från trettiåriga kriget till Napoleonkrigen” Teoksessa *Allt på ett bräde. Stat, ekonomi och bondeoffer. En vänbok till Jan Lindegren*, 45–55. Toim. Peter Ericsson et al. Studia Historica Upsaliensia 249. Uppsala Universitet: Uppsala 2013.
- Laakso, Kyllikki: ”Kenraalikuvernööri G. Fr. v. Rosenin siviilihallinto”. *HArk* 55. 1955, 469–528.
- Lappalainen, Mirkka: *Suku, valta, suurvalta. Creutzit 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa*. WSOY: Helsinki 2005.
- Lappalainen, Mirkka: *Jumalan vihan ruoska. Suuri nälänhätä Suomessa 1695–1697*. Siltala: Helsinki 2012.
- Lindegren, Jan: ”Bröd som vapen. Karl XII och succariebrödet”. *Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok* 2000, 41–60.
- Lindeqvist, K. O.: *Hämeenlinnan kaupungin historia 2. Kaupungin historia Ruotsin vallan aikana*. Hämeenlinnan kaupunki: Hämeenlinna 1926.
- Lynn, John A.: ”The History of Logistics and Supplying War”. Teoksessa *Feeding Mars: Logistics in Western Warfare from the Middle Ages to the Present*, 9–27. Toim. John A. Lynn. Westview Press: Boulder 1993a.
- Lynn, John A.: ”Food, Funds, and Fortresses: Resource Mobilization and Positional Warfare in the Campaigns of Louis XIV” Teoksessa *Feeding Mars: Logistics in Western Warfare from the Middle Ages to the Present*, 137–159. Toim. John A. Lynn. Westview Press: Boulder 1993b.
- Lynn, John A. ”How War Fed War: The Tax of Violence and Contributions during the *Grand Siècle*” *The Journal of Modern History*, Vol. 65, 2/1993, 286–310 (1993c).
- Lynn, John A.: *Giant of the Grand Siècle. The French Army 1610–1715*. Cambridge University Press: Cambridge 1997.
- Mac Con Iomaire, Máirtín & Gallagher Pádraic Óg: ”Irish Corned Beef: A Culinary History”. *Journal of Culinary Science and Technology*, vol. 9 1/2011, 27–43.
- McCloskey, Donald N. & Nash, John: ”Corn at Interest: The Extent and Cost of Grain Storage in Medieval England”. *The American Economic Review*, Vol. 74, 1/1984, 174–187.
- Malinen, Ismo: *Varakkuus ja valta: Varhaiskapitalistinen laivanvarustus Helsingissä 1700-luvun puolivälissä*. Julkaisematon pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1997.
- Malmström, Carl Gustaf: *Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till Statshälfningen 1772*. I–III. Andra upplagan. P. A. Norstedt & Söner: Stockholm 1893, 1895, 1897.
- Mann, Michael: *The Sources of Social Power: Volume 1, A History of Power from the Beginning to AD 1760*. Cambridge University Press: Cambridge 1986.
- Marjomaa, Risto: ”Wrede, Henrik Jakob (1695–1758)” Teoksessa *Kansallisbiografia 10*, 692–693. Päätoim. Matti Klinge. SKS: Helsinki 2007.

- Masonen, Jaakko: ”Uudenmaan meritiet”. Teoksessa *Maata, jäätä, kulkijoita. Tiet, liikenne ja yhteiskunta ennen vuotta 1860*, 103–108. Toim. Tapani Mauranen. Tielaitos: Helsinki 1999.
- Matinolli, Eero: *Varsinais-Suomen historia VI: 4. Kruununverotus*. Varsinais-Suomen maakuntaliitto: Turku 1976.
- Mattila, Tapani: *Meri maamme turvana. Suomen meripuolustuksen vaiheita Ruotsin vallan aikana*. Suomi Merellä -säätio: Helsinki 1983.
- Mickwitz, A.: *De finska deputationerna och ekonomiekommissionerna under frihetstiden II: Finska deputationen vid riksdagen 1746–1747*. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 74: 1. Finska Vetenskaps-Societeten: Helsingfors 1914.
- Müller, Leos: *The Merchant Houses of Stockholm, c. 1640–1800. A Comparative Study of Early-Modern Entrepreneurial Behaviour*. Studia Historica Upsaliensia 188. Uppsala Universitet: Uppsala 1998.
- Müller, Leos: *Consuls, Corsairs, and Commerce: The Swedish Consular Service and Long-distance Shipping 1720–1815*. Studia Historica Upsaliensia 213. Uppsala Universitet: Uppsala 2004.
- Mäntylä, Ilkka: *Kruunu ja alamaisten nälkä. 1690-luvun katovuosien verotulojen vähennys Pohjanmaalla ja esivallan vastatoimenpiteet*. Scripta historica XIII. Oulun historiaseura: Kuusamo 1988.
- Mäntylä, Ilkka: *Porvoon kaupungin historia II: 1602–1809*. Porvoon kaupunki: Porvoo 1994.
- Nenonen, Marko: ”Maitse vai vesitse – kulkemisen peruskysymys 1550–1800”. Teoksessa *Maata, jäätä, kulkijoita. Tiet, liikenne ja yhteiskunta ennen vuotta 1860*, 144–167. Toim. Tapani Mauranen. Tielaitos: Helsinki 1999a.
- Nenonen, Marko: ”Vesiltä pyörille: suuret maantiet 1550–1800”. Teoksessa *Maata, jäätä, kulkijoita. Tiet, liikenne ja yhteiskunta ennen vuotta 1860*, 167–273. Toim. Tapani Mauranen. Tielaitos: Helsinki 1999b.
- Nenonen, Marko: ”Kulkijan taival”. Teoksessa *Maata, jäätä, kulkijoita. Tiet, liikenne ja yhteiskunta ennen vuotta 1860*, 274–334. Toim. Tapani Mauranen. Tielaitos: Helsinki 1999c.
- Nielsen, Randall: ”Storage and English Government Intervention in Early Modern Grain Markets”. *The Journal of Economic History*, Vol. 57, 1/1997, 1–33.
- Nikander, Gabriel: *Lovisa stads historia 1: 1745–1808*. Lovisa 1930.
- Nikula, Oscar: *Svenska skärgårdsflottan 1756–1791*. Bidrag till Sveaborgs historia II. Samfundet Ehrensärd: Helsingfors 1933.
- Nikula Oscar: *Turun kaupungin historia 1721–1809: 1–2*. Turun kaupunki: Turku 1970–1971.
- Nikula, Oscar: ”Kaupunkilaitos 1721–1875”. Teoksessa *Suomen kaupunkilaitoksen historia I. Keskiajalta 1870-luvulle*. Suomen kaupunkiliitto: Helsinki 1981.
- Nikula, Oscar: *Augustin Ehrensärd 1710–1772*. Suomentanut Helena Rosén. Piirteitä Suomenlinnan historiasta VII. Ehrensärd-seura ry: Helsinki 2011.
- van Nimwegen, Olaf: ”The transformation of army organisation in early-modern western Europe, c. 1500–1789”. Teoksessa *European Warfare 1350–1750*, 159–180. Toim. Frank Tallett ja D. J. B. Trim. Cambridge University Press: Cambridge 2010.
- Nummela, Ilkka: ”Asutus, pelto ja karja”. Teoksessa *Suomen maatalouden historia I. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle*, 133–158. Toim. Viljo Rasila et al. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:1. SKS: Helsinki 2003.
- Odén, Birgitta: ”Naturskatter och finanspolitik – ett finansiellt dilemma”. *Scandia*, Vol. 33, 1/1967, 1–19.

- Ojala, Jari: "Donner Joachim (1763–1822)". Teoksessa *Kansallisbiografia* 2, 400–401. Päätoim. Matti Klinge. SKS: Helsinki 2003.
- Ongaro, Giulio: *Peasants and Soldiers. The management of the Venetian military structure in the Mainland Dominion between the 16th and 17th centuries*. Routledge: London/New York 2017.
- Orrman, Eljas: "Suomen keskiajan asutus". Teoksessa *Suomen maatalouden historia I. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle*, 67–86. Toim. Viljo Rasila et al. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:1. SKS: Helsinki 2003.
- Outhwaite, R. B.: "Dearth and Government Intervention in English Grain Markets, 1590–1700". *The Economic History Review*, New series, Vol. 34, 3/1981, 389–406.
- Parker, Geoffrey: "The 'Military Revolution, 1560–1660' – A Myth?". Teoksessa *The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*, 13–35. Toim. Clifford J. Rogers. Westview Press: 1995 (1976).
- Parrott, David: *The Business of War. Military Enterprise and Military Revolution in Early Modern Europe*. Cambridge University Press: Cambridge 2012.
- Pearce, Brian: "Elizabethan Food Policy and the Armed Forces". *The Economic History Review*, Vol. 12, (1/2)/1981, 39–46.
- Perjés, G.: "Army Provisioning, Logistics and Strategy in the Second Half of the 17th Century". *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 16/1970, 1–52.
- Persson, Karl Gunnar: "The Seven lean years, elasticity traps, and intervention in grain markets in pre-industrial Europe". *The Economic History Review*, New Series, Vol. 49, 4/1996, 692–714.
- Persson, Karl Gunnar: *Grain Markets in Europe, 1500–1900. Integration and Deregulation*. Cambridge University Press: Cambridge 1999.
- Ponko jr., Vincent: "N. S. B. Gras and Elizabethan Corn Policy; a Re-examination of the Problem". *The Economic History Review*, New Series, Vol. 17, 31/1964, 24–42.
- Pulma, Panu: *Fattigvård i frihetstidens Finland. En undersökning om förhållandet mellan centralmakt och lokalsamhälle*. Historiallisia tutkimuksia 129. SHS: Helsinki 1985.
- Qvist, Johannes: *Finlands marknader och finska landsbygdens handelsplatser 1614–1772. En historisk-geografisk undersökning*. Helsingfors 1909.
- Roberts, Michael: "The Military Revolution, 1560–1660". Teoksessa *The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*, 13–35. Toim. Clifford J. Rogers. Westview Press: 1995 (1967).
- Rogers, Clifford J.: "The Military Revolution in History and Historiography". Teoksessa *The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*, 13–35. Toim. Clifford J. Rogers. Westview Press: 1995.
- Roos, John E.: "Ur Hamiltonska regementets historia" *HArk* 32. 1924, 13/1–23.
- Roos, John E.: "Garnisonregementena på Sveaborg under svenska tiden". Teoksessa *Bidrag till Sveaborgs historia V*, 8–22. Samfundet Ehrensård: Helsingfors 1960.
- Rowlands, Guy: *The Dynastic State and the Army under Louis XIV. Royal Service and Private Interest, 1661–1701*. Cambridge University Press: Cambridge 2002.
- Sainio, Venla: "Wrede, Fabian (1694–1768)". Teoksessa *Kansallisbiografia* 10, 685–687. Päätoim. Matti Klinge. SKS: Helsinki 2007.
- Samuelsson, Kurt: *De stora köpmanshusen i Stockholm 1730–1815. En studie i den svenska handelskapitalismens historia*. Ekonomisk-Historiska Institutet: Stockholm 1951.

- Schybergson, M. G.: *Bidrag till Finlands inre historia åren 1721–1731*. J. C. Frenckell & son: Helsingfors 1875.
- Screen, J. E. O.: *The Army in Finland. During the Last Decades of Swedish Rule (1770–1809)*. SKS: Helsinki 2007.
- Screen, J. E. O.: *The Queen Dowager's Life Regiment in Finland 1772–1808*. Studia historica 81. SKS: Helsinki 2010.
- Seppälä, Suvianne: *Viljana, nahkoina, kapakalana. Talonpoikien maksamat kruununverot Suomessa vuosina 1539–1609*. Bibliotheca Historica 125. SKS: Helsinki 2009.
- Sirén, Olle: *Pernå sockens historia 2: 1. Tiden ca 1700–1870*. Helsingfors 1965.
- Sirén, Olle: *Pernå sockens historia 2: 2. Tiden ca 1700–1870*. Pernå kommun: [Pernå] 1981.
- Sirkkiä, Antti: ”Hämäläisten vesitiet ja Tallinna”. Teoksessa *Maata, jäätä, kulkijoita. Tiet, liikenne ja yhteiskunta ennen vuotta 1860*, 94–103. Toim. Tapani Mauranen. Tielaitos: Helsinki 1999.
- Soininen, Arvo M.: *Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle*. Historiallisia tutkimuksia 96. SHS: Helsinki 1974.
- Solantie, Reijo: *Ilmasto ja sen määräämät luonnonolot Suomen asutuksen ja maatalouden historiassa*. Jyväskylä Studies in Humanities 196. Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä 2012. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-5009-5>.
- Steckzén, Birger: *Krigskollegii historia II–III 1697–1865*. Stockholm 1937.
- Talvitie, Petri: ”Black Markets and Desertion: Soldiers’ Criminality in Helsinki 1748–1757”. *Sjuttonhundratals. Nordic Yearbook for Eighteenth-Century Studies*, 2014, 45–68.
- Teerijoki, Ilkka: *Nälkävuosien turva? Pitäjänmakasiinit Suomessa 1700-luvulla*. Historiallisia tutkimuksia 175. SHS: Helsinki 1993.
- Teerijoki, Ilkka: ”Pitäjänmakasiinit maalaisyhteiskunnan turvana”. Teoksessa *Suomen maatalouden historia. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle*, 396–403. Toim. Viljo Rasila et al. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:1. SKS: Helsinki 2003.
- Teerijoki, Ilkka: ”Brahe, Per (1602–1680)”. Teoksessa *Kansallisbiografia 1*, 769–773. Päätoim. Matti Klinge. SKS: Helsinki 2003b.
- Teerijoki, Ilkka: ”Rosen, Gustaf Fredrik von (1688–1769)”. Teoksessa *Kansallisbiografia 8*, 345–346. Päätoim. Matti Klinge. SKS: Helsinki 2006.
- Teerijoki, Ilkka: ”Stiernstedt, Carl Johan (1686–1753)”. Teoksessa *Kansallisbiografia 9*, 315–316. Päätoim. Matti Klinge. SKS: Helsinki 2007.
- Tengberg, Niklas: *Bidrag till historien om Sveriges krig med Ryssland åren 1741–1743*. Första häftet. Lund 1857.
- Thisner, Fredrik: *Indelta inkomster. En studie av det militära löneindelningsverket 1721–1833*. Studia Historica Upsaliensis 250. Uppsala Universitet: Uppsala 2014.
- van Tielhof, Milja: *The 'Mother of all Trades' The Baltic Grain Trade in Amsterdam from the Late 16th to the Early 19th Century*. The Northern World vol. 3. Brill: Leiden/Boston/Köln 2002.
- Tilly, Charles: *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1992*. Revised paperback edition. Blackwell publishing: Malden 1992.
- Torres Sánchez, Rafael: ”In the Shadow of Power: Monopolist Entrepreneurs, the State and Spanish Military Victualling in the Eighteenth Century”. Teoksessa *War, Entrepreneurs and the Mediterranean, 1300–1800*, 260–283. Toim. Jeff Fynn-Paul. History of Warfare vol. 97. Brill: Leiden/Boston 2014.

- Torres Sánchez, Rafael: *Military Entrepreneurs and the Spanish Contractor State in the Eighteenth Century*. Oxford University Press: Oxford 2016.
- Viertola, Juhani: ”Yleiset tiet Ruotsin vallan aikana”. Teoksessa *Suomen teiden historia I. Pakanuudenajalta Suomen itsenäistymiseen*, 35–129. Tie- ja vesirakennushallitus ja Suomen tieyhdistys: Helsinki 1974.
- Walta, Matti: *Virkamiehiä: lääninhallinnon virkamiehet 1721–1808*. Suomen Sukututkimusseuran Julkaisuja 56. Suomen sukututkimusseura: Helsinki 2005.
- Wilmi, Jorma: ”Tuotantotekniikka ja ravinnonsaanti” Teoksessa *Suomen maatalouden historia I. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle*, 159–182. Toim. Viljo Rasila et al. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:1. SKS: Helsinki 2003.
- Winton, Patrik: ”War, Resources and Morality: Sweden 1740–1770”. Teoksessa *The War Within. Private Interests and the Fiscal State in Early-Modern Europe*, 229–256. Toim. Joel Felix & Anne Dubet. Palgrave Macmillan: 2018.
- Wirilander Kaarlo: *Savon historia III. Savo kaskisavujen kautena 1721–1870*. Savon säätiö: Kuopio 1960.
- Wuorinen, Aimo: *Turku kauppakaupunkina Ruotsin vallan loppukautena I: Kaupan edellytykset*. Historiallisia tutkimuksia 50:1. SHS: Helsinki 1959.
- Wuorinen, Aimo: *Turku kauppakaupunkina Ruotsin vallan loppukautena II: Ulko- ja kotimaankauppa*. Historiallisia tutkimuksia 50:2. SHS: Helsinki 1966.
- Åmark, Karl: *Spannmålshandel och spannmålspolitik i Sverige 1719–1830*. Stockholm 1915.
- Åmark, Karl: *Sveriges statsfinanser 1719–1809*. P. A. Norstedt & Söner: Stockholm 1961.

Verkkoaineistot

DigitaltMuseum, <https://digitaltmuseum.org>.

Förvaltningshistorisk ordbok, Svenska litteratursällskapet i Finland 2016, <http://fho.sls.fi>.

Liitteet

Liite 1: Mittayksiköt ja muuntosuhteet

Painomitat

1 lästi (raskas) = 2 448 kg
1 kippunta = 170 kg
1 leiviskä = 20 naulaa = 8,5 kg
1 naula = 425 g

Tilavuusmitat

1 tynnyri = 32 kappaa = 56 kannua = 146,5 l
1 kappa = 4,6 l
1 kannu = 2,6 l

Rahayksiköt

1 hopeataaleri = 3 kuparitaaleria
1 kupari-/hopeataaleri = 32 äyriä

Paino- ja tilavuusmittojen sekä rahayksiköiden lähteet:
Grönros, Jarmo et al. 2003, 21, 24, 42–44.

Vastaavuuksia ja muuntosuhteita

1 lästi (raskas) = 18 tynnyriä viljaa tai ryynejä

Lähde: Valtiokonttorin pöytäkirjat 31.5.1754, 926–927, 3.7.1755, 1298–1299, Protokoll A I A: 86, 89, Kansliet, Statskontoret, RA.

1 tynnyri = 12 leiviskää jauhoa

Lähteet: Valtiokonttorin pöytäkirja 14.3.1754, 416–417, Protokoll A I A: 86, Kansliet, Statskontoret, RA; Talouskomission pöytäkirja 16.4.1751, Protokoll. Skrivelser till K.M. vol. 1, Ekonomikommisjonen 1749, RA.

1 tynnyri = 11–14 leiviskää naudanlihaa

Lähteet: Valtiokonttorin pöytäkirja 25.11.1751, 1966–1969, Protokoll A I A: 81; Von Rosen valtiokonttorille 5.7.1750 (liite), 11.6.1752, Expedierade handlingar E 2 A: 302, 309, Kansliet, Statskontoret, RA.; Talouskomissio/valtiokonttori von Rosenille 29.5.1752, Registratur vol. 2, Ekonomikommisjonen 1749, RA.

1 ruistynnyri = jauhettaessa 13 leiviskää ruisjauhoa = leivottaessa 11 leiviskää kuivaleipää

Lähde: Von Rosen KM:lle 19.2.1750, Kungl. brev och remisser E 1 A: 124, Kansliet, Statskontoret, RA.

1 ruistynnyri = leivottaessa 10 –11,6 leiviskää kuivaleipää

Lähteet: Von Rosen Gyllenborgille 2.7.1747 200–202, 8.8.1747, 253–254v, Kirjeasiakirjat Ea:35, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Loviisan varastolaskelmien muunnosotiot 1751–1752, Räkenskaper för Degerby förrådsmagasin 1751 vol. 45.2; Lovisa förråds magasin, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasin 1748–1754 vol. 45.4, Strödda militieräkenskaperna efter 1630, RA

10 leiviskää ruisjauhoa = leivottaessa 13 leiviskää 3 naulaa pehmeää leipää

Lähde: Valtiokonttorin pöytäkirja 4.6.1755, 1074–1075, Protokoll A I A: 88, Kansliet, Statskontoret, RA.

12 tynnyriä ohraa = jauhettaessa 6–7 tynnyriä ohraryynejä

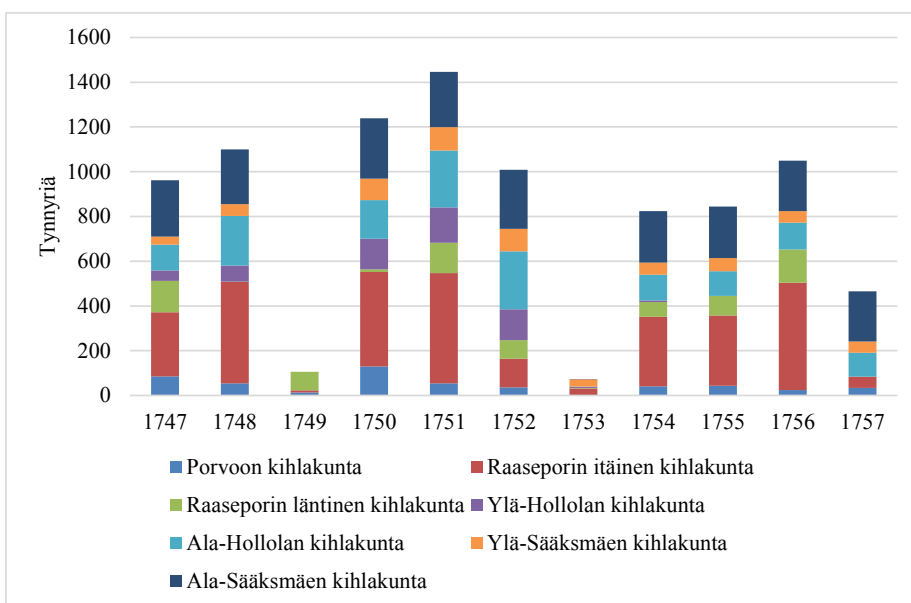
Lähde: Von Rosen Gyllenborgille 10.6.1747, 158–159v, Kirjeasiakirjat Ea:35, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH; Von Rosen KM:lle 19.2.1750, Kungl. brev och remisser E 1 A: 124, Kansliet, Statskontoret, RA.

Huomio: Viljan laatu vaikutti siihen, kuinka paljon siitä sai jauhoa, leipää tai ryynejä. Esimerkiksi Helsingin maistraatissa porvaristo arvioi maaliskuussa 1747, että vanhasta rukiista saataisiin vain 9 leiviskää kuivaleipää, koska jyvät olivat kevyitä ja pieniä. Pohjanmaalta vuonna 1754 tuotu ohra puolestaan oli niin kauransekaista ja tuholaisten vahingoittamaa, että kruunu tyytyi saamaan 12 tynnyristä 5 ½ tynnyriä ohraryynejä.

Lähteet: Helsingin maistraatin pöytäkirja 27.3.1747, 37–44, Pöytäkirjat Ca:50, Helsingin maistraatti, HKA; Valtiokonttorin pöytäkirjat 9.8.1754, 1362–1363, 31.8.1754, 1507–1508, Protokoll A I A: 87, Kansliet, Statskontoret, RA.

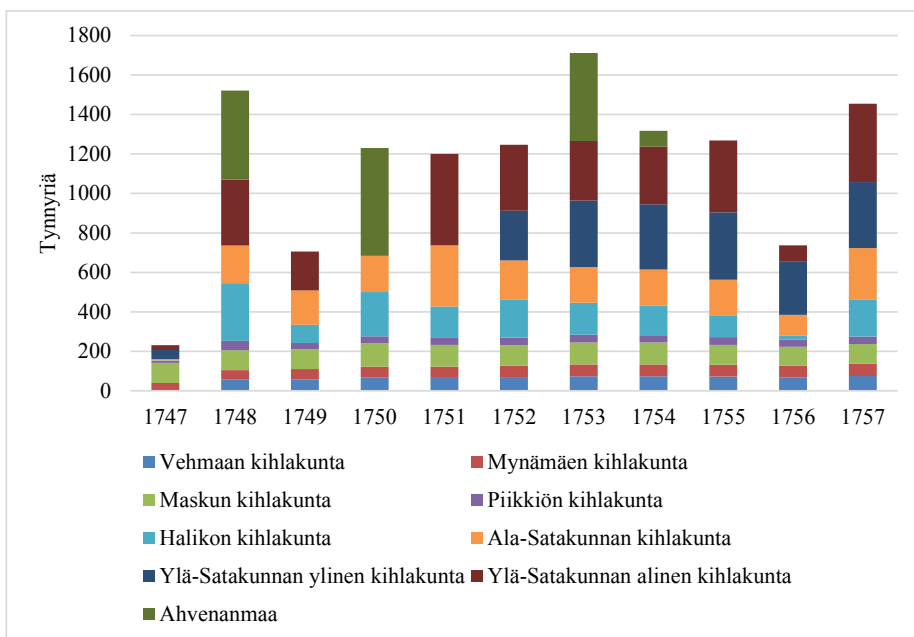
Liite 2: Kruununmakasiineihin toimitettu verovilja kihlakunnittain

Liitekaavio 1: *Helsingin ja Hämeenlinnan lääninmakasiineihin kerätty verovilja Uudenmaan ja Hämeen läänin kihlakunnista 1747–1757*

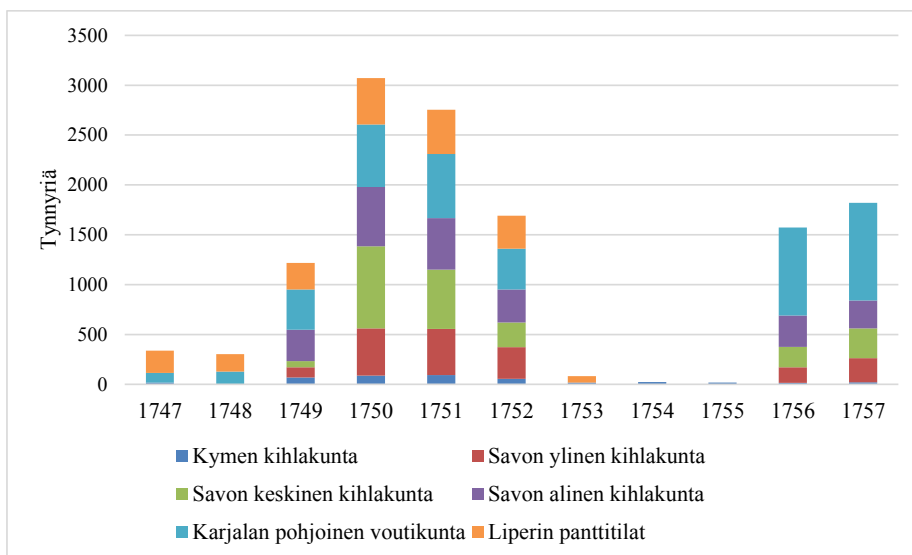
Lähteet: Helsingin ja Hämeenlinnan lääninmakasiinien tilit 1747–1757, Läänintilikirjat 8265: 181–190, 193–206; 8269: 193–206, 215–228; 8274: 209–218, 221–230; 8279: 229–242, 251–264; 8284: 229–246, 261–274; 8288: 972v–981, 986v–992; 8292: 215–228, 245–262; 8297: 215–232, 243–266; 8303: 217–234, 245–264; 8310, 209–218, 225–252; 8316, 201–210, 213–234, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit, Läänintilit, KA.

Liitekaavio 2: Turun lääninmakasiiniin kerätty verovilja Turun ja Porin läänin kihlakunnista sekä Ahvenanmaalta 1747–1757

Lähteet: Turun lääninmakasiinin tilit 1747–1757, Läänintilikirjat 7551: 254–279; 7555: 279–294; 7559: 280–303; 7563: 282–311; 7567: 276–303; 7573: 294–323; 7578: 288–317; 7582: 262–297; 7586 256–287; 7590: 250–287; 7595: 372–415, 420–434, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

Liitekaavio 3: *Loviisan lääninmakasiiniin kerätty verovilja Kymenkartanon ja Savon läänin kihlakunnista, Karjalan pohjoisesta voutikunnasta ja Liperin panttitoilta 1747–1757*

Lähteet: Degerbyn/Loviisan lääninmakasiinin tilit 1747–1757, Läänintilikirjat 8830: 485v–487; 8832: 565–566; 8834: 136–145; 8837: 144–155; 8839: 144–153; 8842: 146–154; 8846: 173–179; 8850: 195–201; 8853: 193–197; 8857: 188–194; 8861: 201–209, Kymenkartanon ja Savon läänin tilit, Läänintilit, KA.

Liitetaulukko 1: *Varastomakasiineihin ja sivumakasiineihin toimitettu kihlakuntien verovilja 1747–1756 (pyöristetty tynnyreiksi)*

	1747	1748	1749	1750	1751	1752	1753	1754	1755	1756
Porvoon varastomakasiiniin	-	33	1	-	-	-	-	-	-	-
Hämeenlinnan varastomakasiiniin	370	658	564	419	303	-	-	-	-	-
Helsingin varastomakasiiniin	-	-	57	99	-	-	-	-	-	-
Porvoon sivumakasiiniin	-	-	-	-	-	31	388	-	-	-
Sipoon sivumakasiiniin	-	-	-	-	-	37	15	-	-	-
Espoon Kallvikin sivumakasiiniin	-	-	-	-	-	-	336	-	-	-
Anianpellon varastomakasiiniin	-	-	-	-	-	-	1569	1845	1753	56
Loviisan varastomakasiini	1728	1052	-	-	-	-	-	-	-	-

Lähteet:

Uudenmaan ja Hämeen läänin kihlakuntien tilit 1748–1750, 1752–1756, Läänintilikirjat: 8269: 254, 476–478, 596; 8274: 254–256, 306, 368, 490–492, 552, 624; 8279: 426, 526; 8288 1006; 8292: 286, 348–350, 444, 484, 538, 594, 596, 658; 8297: 486, 588; 8303: 480, 534, 586; 8310: 416, 474, 516, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit, Läänintilit, KA.

Turun ja Porin läänin kihlakuntien tilit 1748–1751, Läänintilikirjat: 7555: 565, 597; 7559: 567; 7563: 595; 7567: 551, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

Kymenkartanon ja Savon läänin kihlakuntien, Karjalan voutikunnan ja Liperin panttitilojen tilit 1747–1748, 1753–1756, Läänintilikirjat: 8830: 494v–495, 505v–506, 512v–513, 526v–527, 539v–540; 8832: 570v, 598, 616v, 639v, 641v, 658; 8846: 243, 248, 270, 281, 334, 337, 365, 371, 389; 8850: 261, 266, 288–289, 295–296, 348, 352, 367, 373; 8853: 257, 262, 282, 289, 338, 357; 8857: 275, 282, Kymenkartanon ja Savon läänin tilit, Läänintilit, KA.

Liitetaulukko 2: *Turun ja Porin läänin kihlakuntien sivumakasiineihin kerätty verovilja 1747 ja 1750 (pyöristetty tynnyreiksi)*

Sivumakasiini	1747	1750
Halikon	112	-
Ala-Satakunnan	125	-
Ylä-Satakunnan	322	280

Lähteet: Kihlakuntien tilit 1747, 1750, Läänintilikirjat: 7551: 403, 420, 435, 505, 516–517; 7563: 643, Turun ja Porin läänin tilit, Läänintilit, KA.

Liitetaulukko 3: *Leivän leipomiseen Uudenmaan ja Hämeen läänin kihlakunnissa käytetty verovilja 1747–1748 ja 1751 (pyöristetty tynnyreiksi)*

Kihlakunta	1747	1748	1751
Raaseporin itäinen	133		64
Raaseporin läntinen	59		
Ylä-Hollola	39		
Ylä-Sääksmäki	24	7	
Porvoo		62	
Ala-Hollola		59	

Lähteet: Kihlakuntien tilit 1747–1748, 1751, Läänintilikirjat 8265: 278–279, 322, 382, 415, 458–460; 8269: 254, 476–478, 534; 8284: 352–354, Uudenmaan ja Hämeen läänin tilit, Läänintilit, KA.

Liite 3: Kruunun vilja- ja elintarvikekuljetuksiin käytetyt yksityiset laivat

Liitetaulukko 4: Kruunun vilja- ja elintarvikekuljetuksiin käyttämiä yksityisiä laivoja Suomen kaupunkien välisessä liikenteessä 1747–1753

Matkaväli	Tyyppi	Nimi	Kapteeni	Omistaja	Lästit
Loviisa–Helsinki	Huukkarijahti	Jonatan	Erich Biörckman	-	-
Loviisa–Helsinki	Jahti	Patriarcken Jacob	Abraham Mangström	-	-
Loviisa–Helsinki	Jahti	Europa	Eric Fagerholm	-	-
Loviisa–Helsinki	Jahti	Helsingpost	Eric Wendelin	-	-
Loviisa–Helsinki	Jahti	Vichtoria	Johan Lång	-	-
Loviisa–Helsinki	Jahti	Hoppet	Olof Skiärgård	-	-
Loviisa–Helsinki	Jahti	Carl Wilhelm	Hendrik Halen	-	-
Loviisa–Helsinki	Jahti	St. Eric	Mathias Lund	-	-
Loviisa–Helsinki	Kreijari	St. Petter	Eric Segerholm	-	-
Loviisa–Helsinki	Kuutti	Nedriheten	Johan Erikson	-	-
Loviisa–Helsinki	Kuutti	St. Johannes	Erich Nyman	-	-
Loviisa–Helsinki	Kuutti	Hoppet	Erich Bergström	-	-
Loviisa–Helsinki	Kuutti	Laxen	Johan Blom	-	-
Loviisa–Helsinki	Kuutti	Maria	Johan Biörn	-	-
Loviisa–Helsinki	Kuutti	Lilla Enigheten	Jacob Holm	-	-
Porvoo–Helsinki	”Fartyg”	Johannes	-	Johan Holm	-
Porvoo–Helsinki	”Fartyg”	Michael	-	Hinric Borgström	-
Porvoo–Helsinki	Jahti	Hoppet	Henric Sternberg	Maria Illberg	14
Porvoo–Helsinki	Kreijari	Helena	Johan Söderberg	H. Schröder S. Nymalm A. Jabel	-
Turku–Helsinki	Galliotti	Fortuna	P. Nyberg/ J. Palin/ J. Tallqvist/ S. Norberg	Gustaf Adolph Wittfooth	45

Turku–Helsinki	Jahti	Anna Brita	Olof Öhr	Olof Öhr	23
Turku–Helsinki	Jahti	St. Anders	Lars Wijk	-	26
Turku–Helsinki	Jahti	Anna Catharina	Simon Brungila	-	23
Turku–Helsinki	Jahti	Anna Catharina	Mattz Nahkalin	-	23
Turku–Helsinki	Jahti	Florentia	Mats Nordsteen	-	28
Turku–Helsinki	Jahti	St. George	Hendrich Söderberg	-	-
Turku–Helsinki	Jahti	St. Johannes	Henric Hytten	-	-
Turku–Helsinki	Jahti	Frederika	Mathias Endahl	-	-
Turku–Helsinki	Kreijari	Agatha	Johan Fiäder	-	33
Turku–Helsinki	Kuutti	-	Hindrich Åström	-	-
Turku–Helsinki	Kreijari	Jungfru Maria	Erich Broberg	Broberg	40
Vaasa–Helsinki	Snau	Motstånd	Jacob Hellman	Nils Thölberg	42
Turku–Loviisa	Kreijari	Agatha	Johan Fiäder	-	33

Lähteet:

Turun varastomakasiinin rahtisopimukset ja muut tositteet 17.5.1748, 27.5.1748, 11.6.1748, 14.6.1748, 22.6.1748, 26.6.1748, 28.6.1748, 6.9.1748, 31.5.1749, 1.7.1749, 27.7.1749, 1.8.1749, 16.8.1749, 2.7.1751, 4.6.1752, 29.8.1755, Tositekirja 7596: 973v–994, 1009v–1017, 1045, 1056–1056v, 1071–1071v, Turun ja Porin läänin tilit, KA.

Rahtisopimukset 19.5.1749, 20.5.1749, 31.5.1749, 21.8.1749, Söderbergin (10.5.1750) ja Lindin (3.5.1750) tositteet, Räkenskaper för förråds-magasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

Ogilvien (30.6.1747, 4.7.1747, 14.7.1747, 21.7.1747), Mårtensonin (5.7.1747), Eriksonin (7.5.1751), Långin (14.5.1751) sekä Weckströmin (1.5.1751, 28.6.1751, 9.9.1751, 24.10.1751, 2.5.1752, 27.5.1752, 1.6.1752), tositteet, Räkenskaper för Degerby förråds-magasin 1747–1752 vol. 45.1–45.3, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

Röngrenin tositteet 3.10.1753, 24.10.1753, Räkenskaper 1748–1753 G II:1/vol. 31, Helsingfors fästningsarkiv, KrA.

Von Rosen Carpelanille 3.6.1749, 469–469v, 13.6.1749, 496–499v, Gyllenborgille 16.10.1750, 792–794, Kirjeasiakirjat Ea:45 I, 49 II, Uudenmaan lääninhallituksen kanslia, KAH.

Liitetaulukko 5: Kruunun elintarvikekuljetuksiin käyttämiä yksityisiä laivoja Ruotsin ja Suomen välisessä liikenteessä 1750–1753

Matkaväli	Tyyppi	Nimi	Kapteeni	Omistaja	Lästit
Norrköping–Helsinki	Huukkari	Charlotta	Peter Sanström	-	-
Norrköping–Loviisa	Jahti	Lastdragaren	Johan Ström	-	-
Nyköping–Helsinki	Jahti	Anna Maria	Johan Westerberg	-	-
Nyköping–Helsinki	Jahti	Catharina	Sven Åberg	-	-
Nyköping–Helsinki	Jahti	Jungfru Ingeborg	Eric Fogelström	-	-
Nyköping–Helsinki	Jahti	Maria	Hans Pihlman	-	-
Tukholma/Nyköping–Helsinki	”Fartyg”	Nordstierna	Peter Åkerström	Kantzau	31
Tukholma–Helsinki	”Fartyg”	Wälkomsten	Nils Grooth	Alexander Donner	51
Tukholma–Helsinki	Fregatti	Christina	Claes Pussar	Alexander Donner	56
Tukholma–Helsinki	Galliotti	Clara Maria	Marcus Berg	Kantzau Hising	60
Tukholma–Helsinki	Galliotti	Ehrenfried	Hans Klopstock	Kantzau Hising von Bippen	64
Tukholma–Helsinki	Galliotti	Emanuel	Christoffer Woller	-	-
Tukholma–Helsinki	Galliotti	Enigheten	Johan Möller	-	-
Tukholma–Helsinki	Galliotti	Jungfru Maria	Jacob Brandenburg	-	-
Tukholma–Helsinki	Galliotti	Maria	Johan Derlin	Kantzau Hebbe	51
Tukholma–Helsinki	Jahti	Anna Catharina	Martin Wallis	-	-
Tukholma–Helsinki	Jahti	Aurora	Anders Kielin	-	-
Tukholma–Helsinki	Jahti	David Hindrick	Johan Riedel	Kantzau	38
Tukholma–Helsinki	Jahti	Der Junge Tobias	Claes Kultzov	-	-
Tukholma–Helsinki	Jahti	Der Junge Windthundt	Casper Dampt	Kantzau	51
Tukholma–Helsinki	Jahti	Emanuel	Mathias Backman	-	-
Tukholma–Helsinki	Jahti	Entreprise	Peter Hansson Kock	Kantzau Hising	50

Tukholma–Helsinki	Jahti	Flygande Fisker	Christopher Holtfreter	-	-
Tukholma–Helsinki	Jahti	Jungfru Maria	Erich Friberg	-	34
Tukholma–Helsinki	Jahti	Haffrun	Jacob Blom	-	11
Tukholma–Helsinki	Jahti	Hazard	Abraham Holm	-	-
Tukholma–Helsinki	Jahti	Horn	Erich Lindström	-	-
Tukholma–Helsinki	Jahti	Patriarken Jacob	Johan Forsberg	-	-
Tukholma–Helsinki	Jahti	Springande Hiorten	Peter Forsberg	-	32
Tukholma–Helsinki	Jahti	St. Niclas	Eric Lundqvist	-	-
Tukholma–Helsinki	Kreijari	St. Johannes	Matts Backman	Suthow	-
Tukholma–Helsinki	Prikantiini	Nathanael	Eric Lindberg	-	34
Tukholma–Helsinki	”Skeppet”	3 Cronor	Michael Bulou	Kantzau Hising	106
Tukholma–Helsinki	Snau	Helena	Engelbrecht Norman	-	-
Tukholma–Loviisa	Galliotti	Clara Maria	Marckus Berg	-	-
Tukholma–Loviisa	Jahti	Flygande Swahn	Thomas Ellberg	-	-
Tukholma–Loviisa	Jahti	Elisabet	Jonas Hellen	-	-
Tukholma–Loviisa	Kreijari	Anna Magdalena	Olof Norman	-	-

Lähteet:

Luettelo vuoden 1750 3–4 kvartaalin rukiin kuljetuksista 18.1.1751, Räkenskaper för förråds-magasinet i Helsingfors 1748–1758 vol. 43, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

Pihlin tositteet 7.5.1751, 20.6.1751, 5.7.1751, 23.9.1751, 8.5.1752, 25.7.1752, Räkenskaper för Degerby förråds magasin 1747–1752 vol. 45.2–45.3, Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA.

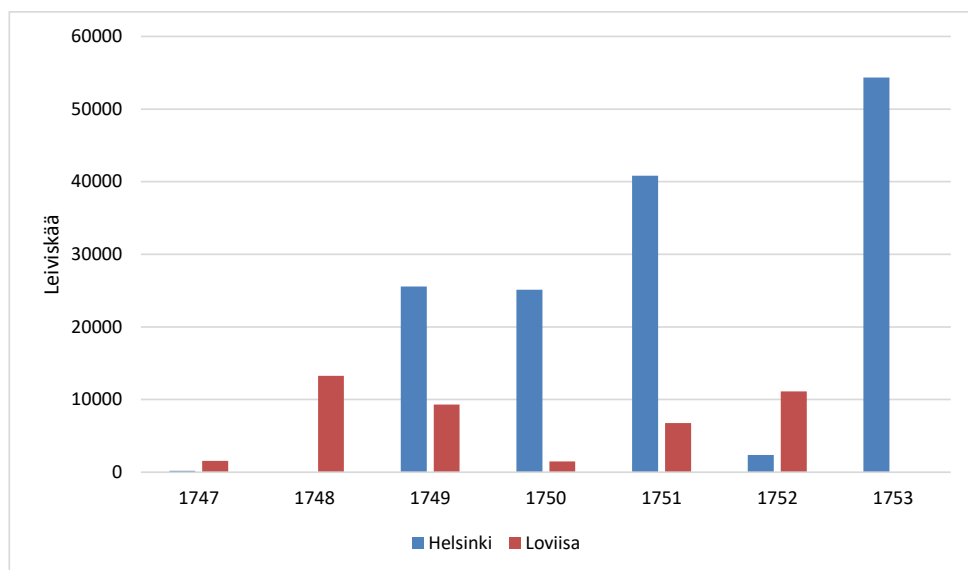
Pihlin (21.5.1753, 13.7.1753, 9.8.1753, 26.9.1753), Schenbergin (19.6.1753) ja Forssbomin (14.5.1753, 18.5.1753, 21.5.1753, 22.6.1753) tositteet, Räkenskaper 1748–1753 G II:1/vol. 31, Helsingfors fästningsarkiv, KRA.

Valtiokonttorin pöytäkirjat 28.6.1750, 1314, 9.7.1750, 1369, 25.4.1751, 731–735, 26.4.1751, 749–750, 23.5.1751, 902, 24.5.1751, 909–913, 19.6.1751, 1040, 22.6.1751, 1054–1055, 25.6.1751, 1061–1062, 24.9.1751, 1643–1645, 8.8.1751, 1391–1392, 9.8.1751, 1395–1396, 6.9.1751, 1545–1549, 24.9.1751, 1643–1645, 10.10.1751, 1738–1739, Protokoll A I A:78–81; Von Rosen valtiokonttorille 22.5.1750, 20.6.1750, 18.7.1750, 4.7.1751, E 2 A:302, 306, Kansliet, Statskontoret, RA.

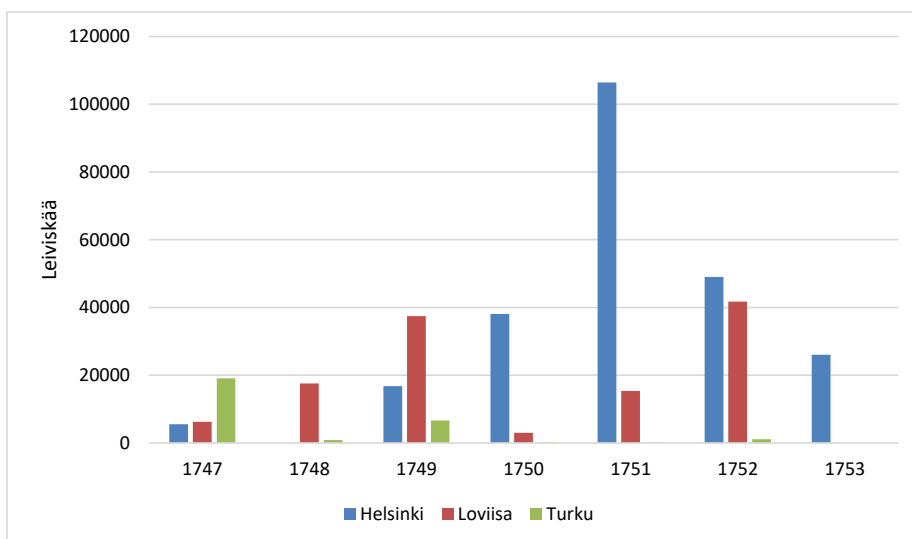
Liite 4: Helsingin, Loviisan ja Turun varastomakasiinien elintarvikkeet 1747–1753

Liitekaavioista 4–10 puuttuvat tiedot Helsingistä vuodelta 1748 ja Loviisasta vuodelta 1753. Turun makasiinissa ei ollut tilivuoden yli yhtään ruisjauhoa, lihaa, voita, herneitä tai silliä. Helsingin vuoden 1751 muonalaskelmasta puuttuvat viimeiset sivut, joissa oli tiedot seuraavalla vuodelle siirrettävistä varastoista. Kyseisen vuoden lopun varastotiedot on saatu vähentämällä muonalaskelmassa mainitusta kokonaistavaramäärästä menot, jotka on luetteloitu muonalaskelmassa ja sen otteissa. Nämä lähteet eivät kuitenkaan kerro, kuinka paljon jauhoa Helsingin kruununleipomoissa käytettiin. Tämä tieto on siksi jouduttu selvittämään valmistetun leipämäärän perusteella. Apuna on käytetty Loviisan varastomakasiinin vuoden 1752 muunnoslaskelmaa, jonka mukaan kahdestatoista leiviskästä jauhoa tuli kuivaleipää 10 leiviskää 13 naulaa ja pehmeää leipää 16 leiviskää 5 naulaa.

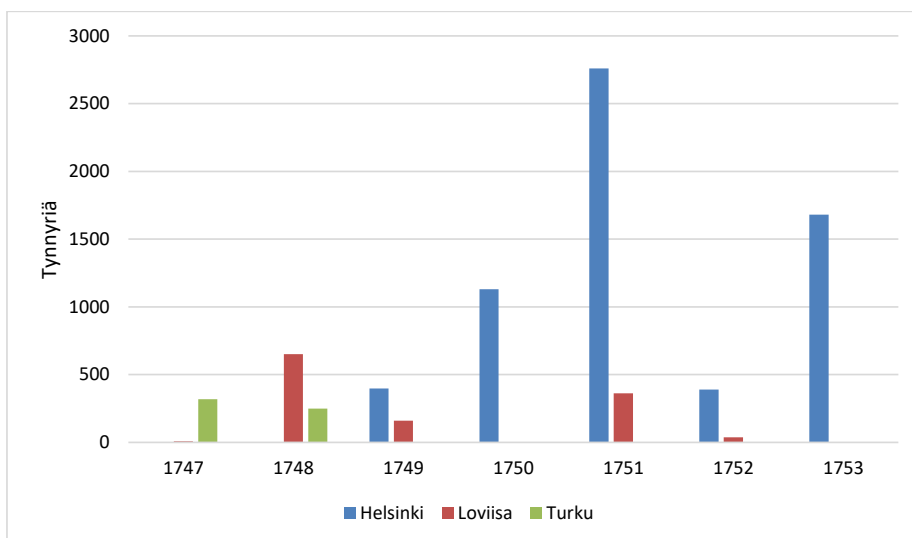
Liitekaavio 4: Ruisjauhon määrä Helsingin ja Loviisan makasiineissa kirjanpituvuoden päättyessä 1747–1753

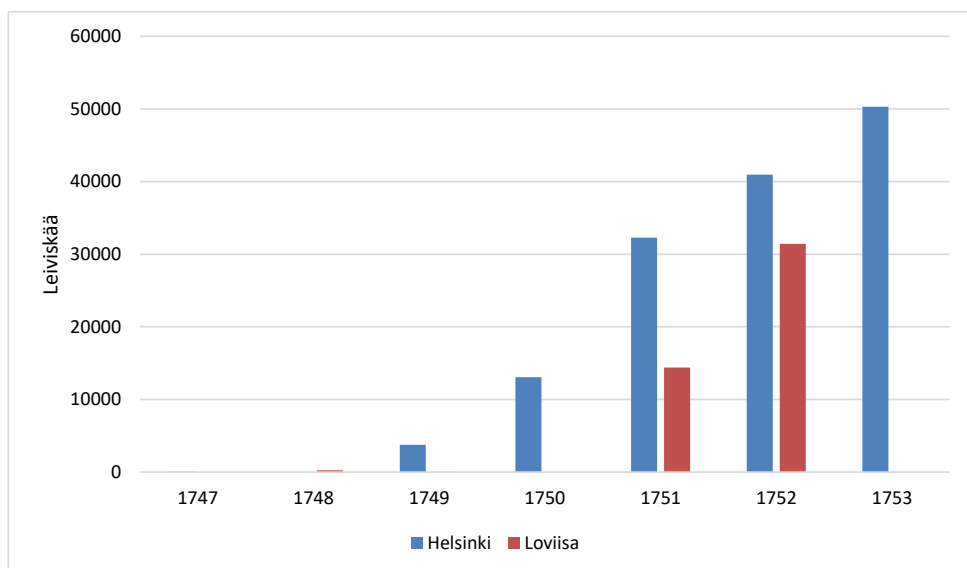
Liitekaavio 5: *Leivän määrä Helsingin, Loviisan ja Turun makasiineissa kirjanpito vuoden päättyessä 1747–1753*

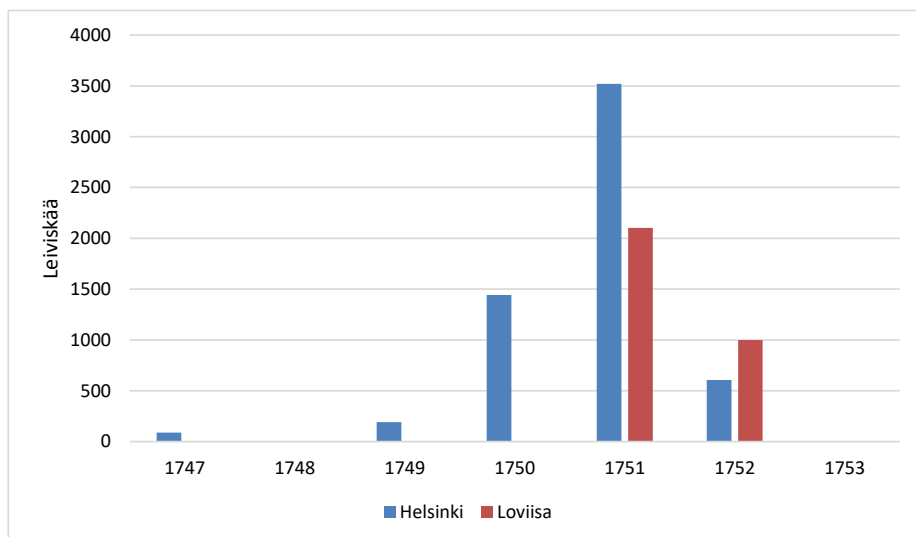
Liitekaavio 6: *Ohraryynien määrä Helsingin, Loviisan ja Turun makasiineissa kirjanpito vuoden päättyessä 1747–1753*

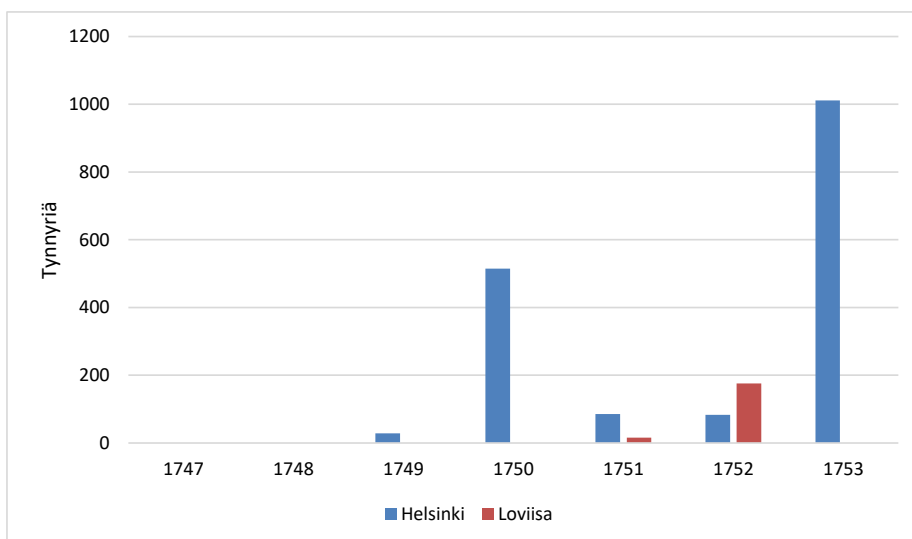
Liitekaavio 7: Naudan- ja sianlihan määrä Helsingin ja Loviisan makasiineissa kirjanpitovuoden päättyessä 1747–1753

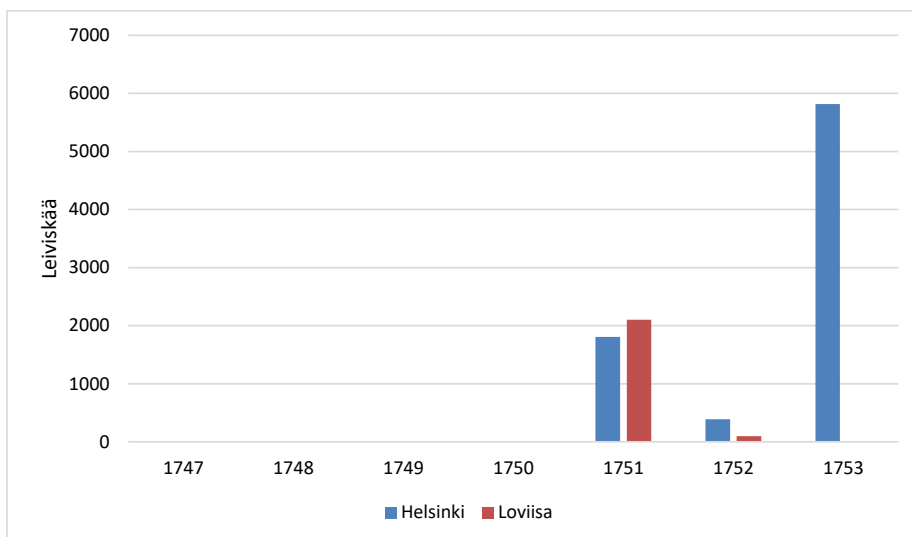
Liitekaavio 8: Voin määrä Helsingin ja Loviisan makasiineissa kirjanpitovuoden päättyessä 1747–1753

Liitekaavio 9: Herneiden määrä Helsingin ja Loviisan makasiineissa kirjanpituvuoden päättyessä 1747–1753

Liitekaavio 10: Sillin määrä Helsingin ja Loviisan makasiineissa kirjanpituvuoden päättyessä 1747–1753

Liitekaavioiden 4–10 lähteet: Helsingin, Turun ja Degerbyn varastomakasiinien tilit 1747, 319, 444–445, 588–589, Huvudbok 1747, G IV b: 2, Finska Generalkommissariatet Diverse, Krigskollegium Intendentsdepartementet, KrA; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelmat 1748–1749, vol 35, Lovisa fästnings arkiv, KrA; Helsingin varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751 otteineen, Räkenskaper för förrådsmagasinet i Helsingfors, vol. 43; Degerbyn varastomakasiinin muonalaskelmat 1750–1751, Räkenskaper för Degerby förråds magasin, vol. 45.1–45.2; Loviisan varastomakasiinin muonalaskelma 1752, Räkenskaper för diverse finska förrådsmagasinet, 45.4., Strödda militieräkenskaper efter 1630, RA; Helsingin varastomakasiinin muonalaskelma 1753, vol 32, Helsingfors fästnings arkiv, KrA; Turun varastomakasiinin muonalaskelmat 1748–1753, Tositekirja 7596: 946v–952, Turun ja Porin läänin tilit, KA.

Liitekartta 1: Kruununmakasiinit Suomessa 1747–1756

- Lääninmakasiinit ja varastomakasiinit: 1. Turku, 2. Hämeenlinna, 3. Helsinki, 4. Anianpelto, 5. Porvoo, 6. Loviisa
- Sivumakasiinit: A. Espoo, B. Sipoo, 5. Porvoo, C. Lahti
- Apumakasiinit: a. Loppi, b. Hausjärvi, c. Hämeenkoski, d. Pakaa, e. Elimäki
- / Vuoden 1743 raja
- Salpausselkä

Liitekartta 2: Kruununleipomot ja kruunun käyttämät myllyt

- Kruununleipomot: 1. Helsinki 2. Hämeenlinna, 3. Loviisa
- Kruunun käyttämät myllyt: 1. Vanhakaupunki (Helsinki), B. Forsby (Koskenkylä), C. Billnäs (Pinjainen) ja Äminne (Joensuu) Pohjan pitäjässä, D. Valkeakoski, E. Tervakoski
- - - Vuoden 1743 raja
- Salpausselkä